

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра суспільних дисциплін**

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

**Політологічна енциклопедія
Навчальний посібник для вищих навчальних закладів
Книга IV**

ЛІТЕРИ – М, Н

Умань 2016

УДК 32(031)

ББК 66 я 20

П 50

Рекомендовано Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, як навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Протокол № 10, від 21 червня 2016 р.

Рецензенти:

Кривошеїн В.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Третяк О.А. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Священко З.В. – доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичин

П 50 Політологічна енциклопедія: навч. Посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – Кн. 4. – 635 с.

Пропонований навчальний посібник «Політологічна енциклопедія» є спеціальним навчальним і науковим виданням, в якому пропонуються основні фундаментальні термінологічні поняття у галузі політичного знання, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній науці про політику і у політичній діяльності.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних і громадських діячів, а також широкої аудиторії читачів, які цікавляться особливостями формування політичної культури.

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

УДК 32(031)

ББК 66 я 20

ЛІТЕРИ – М, Н

МАБЛІ ГАБРІЕЛЬ БОННО ДЕ
(14 БЕРЕЗНЯ 1709 — 23 КВІТНЯ 1785 рр.)

Французький філософ, історик і дипломат.

Габріель Бонно де Маблі народився 14 березня 1709 р. у місті Греноблі.

Отримав освіту в єзуїтському коледжі Ліона та Паризькій духовній семінарії Сен-Сюльпіс. Відмовившись від кар'єри церковника, повернувся до Гренобля, де до поч. 40-х рр. XVIII ст. займався самоосвітою.

У період 1742—1746 рр. Г. Б. де Маблі — секретар міністерства закордонних справ у Парижі. Решту свого життя присвятив науковій діяльності.

Науковий і філософський доробок Маблі:

Маблі залишив по собі значну дослідницьку спадщину з історії Давньої Греції і Давнього Риму, Франції, Польщі, європейського права, мистецтва, філософії, історії, моралі тощо.

Основні праці Маблі: «Публічне право Європи, що ґрунтується на договорах, починаючи з Вестфальського миру до наших днів» (1748).; «Принципи переговорів» (1757).; «Про права та обов'язки громадянина» (1758).; «Сумніви, запропоновані філософам-економістам з приводу природного і необхідного порядку політичних суспільств» (1768).; «Про законодавство, або принципи законів» (1776).; «Про вивчення історії» (1778).; «Про спосіб писати історію» (1783).; «Зауваження про уряд і закони американських штатів» (1784).; «Принципи моралі» (1784) та інші.

Ідейні погляди Маблі:

На думку Маблі основним завданням суспільства є приборкання зла шляхом вгамування пристрастей та охорона природних прав людини. Найголовнішими з цих прав він вважав право на розум, свободу, щастя, гідність і рівність.

За Маблі саме для оборони природ, прав на основі договору люди створили державу і політичну владу. Встановлення гуманного владування, призначення правителів, здатних домогтися панування щастя у суспільстві, — не лише право, а й природний обов'язок громадян, оскільки саме добрі громадяни, а не багаті врожаї становлять щастя суспільства.

На відміну від попередників, зокрема Ж.-Ж. Руссо, Маблі доводив, що суспільного договору, за яким народ повністю передав би свої права правителям, ніколи не було.

І якщо ці правителі діють не в інтересах суспільства, то посягають на природні права, і народ як єдине джерело верховної влади має право влаштувати опір деспотам і скинути їх. Революції, на думку Маблі, не лише можливі, але й бажані, як і громадянські війни, оскільки оздоровлюють суспільство.

Маблі взагалі вимагав скасування спадкової влади, перебудови суспільства на демократичних засадах. Право на проголошення війни він вважав справою виключно всієї нації, а не окремих посадових осіб. Багато уваги філософ присвятив проблемі соціальної рівності. На його думку, нерівність несе нещастя суспільству, породжує у ньому ненависть, її спричиняють політики і закони. Природа не створювала ні рабів, ані панів, ні привілейованих, ані пригноблених. Першопричина нерівності — приватна власність.

Ідеал Маблі — поміркованість і стриманість, рівність у потребах і споживанні. Багатства і пишноти, на його думку, нівечать людину, суперечать її природній меті, як він писав: «при них любов до слави, до батьківщини, свободи і законів поступається місцем принизливому інтересу».

Шлях до відродження природної рівності людей Маблі вбачав в усупільненні майна та у вдосконаленні законодавства. Спільність майна, за мислителем, створить «героїв праці», приведе до побудови держави, в якій одні громадяни не будуть тупішати від злиднів, а інші — від розкошів.

Маблі був упевнений, що чим менше індивіди займатимуться власними багатствами, тим більше вони цікавитимуться загальним благом. Його мрія — збудувати республіку на невідомому острові,

«над яким розпростерте чисте небо і по якому тече корисна для здоров'я вода.., республіку, де всі багаті, всі бідні, всі рівні, всі вільні, всі брати і де першим законом була б заборона володіти власністю».

Головним завданням законодавця Маблі вважав відновлення природних прав і свобод громадян, на ґрунті яких вони стануть щасливими; нові закони повинні не примножувати прибутки, а зменшувати потреби, приборкувати та викорінювати честолюбство. Посад, особи у державі, за вченням Маблі, матимуть такі ж самі потреби, як і всі її громадяни. За своїми ідеями та сутністю вчення Маблі належить до утопічного комунізму.

ДЖЕРЕЛА:

Мироненко О. М. Права і свободи людини у творах французьких просвітителів і утопістів XVIII ст., К., 1995.; Волгин В. П. Развитие общественной мысли во Франции. — М., 1977.; Герье В. И. Мабли, Габриель Бонно // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.; Искюль С. Н. Габриель Бонно де Мабли и его исторические труды / В сб. Мабли Г. Избранные произведения. М.-Л.: изд-во АН СССР. 1950.; Мабли Габриель Бонно де / Макаровский А. А. // Ломбард — Мезитол. — М.: Советская энциклопедия, 1974. — (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] гл. ред. А. М. Прохоров; 1969—1978, т. 15).; Полянский Ф. Я. Уравнительный коммунизм Мелье, Морелли и Мабли // Всемирная история экономической мысли: В 6 томах / Гл. ред. В. Н. Черковец. — М.: Мысль, 1987. — Т. I. От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической жизни. — С. 518. — 606 с.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО (німецьке (тевтонське) міське право; лат.theuthunico iure, id est iure magdeburgensi) — одна з найпоширеніших правових систем міськогосамоврядування у Центральній Європі усередні віки.

Сформувалося у Магдебурзі (земля Саксонія) близько 1235 р. У різних землях Німеччини — Франконії, Швабії, Фризії, Баварії, Тюрингії, Саксонії — діяли власні системи міського самоврядування, які сформувалися на підставі норм традиційного судочинства й німецького звичаєвого права; існували нюрнберзьке право, віденське, любецьке, магдебурзьке, та інші. Магдебурзьке право містило у собі норми «*Speculum Saxonicum*» («Саксонського дзеркала»), судових ухвал Магдебурга, збірку «Саксонський Вейхбільд» і поширилося на групу східносаксонських (остфальська група) міст, у Бранденбурзі, Сілезії, Пруссії, Польщі, Чехії. Наприкінці XIII — сер. XIV ст. галицько-волинські князі і королі надавали магдебурзьке право німецьким колоніям, які виникали у столичних містах Руського Королівства

(самоназва Галицько-Волинської держави). Так само поширювалися інші системи самоврядування: угорські королі надавали містам Закарпаття, яке входило до складу Угорщини нюрнберзьке право. З переходом Галичини під Польщу у середині XIV ст., магдебурзьке право почало широко застосовуватися у галицьких містах, а також і селах, і згодом поширилося на решті українських земель і у Білорусі.

Досі, за нормами німецького звичаєвого права, сільську громаду очолював війт, якого призначав власник поселення; свою посаду війт міг передавати у спадок. З розвитком міст і міського самоврядування посада війта ставала виборною. Мешканці міст звільнялися від суду феодала й самостійно здійснювали врядування господарством. Для допомоги війту обирали колегіальний орган — магістрат, куди мав право бути обраним кожен з ремісників чикупців, що мав міське право «*jus civile*». Магістрат засідав під головуванням війта. Наприкінці XIII ст. у магістраті Магдебурга виникла ще одна виборна колегія — Рада — під керівництвом бургомистра. Попередній колегіальний орган став називатися Лавою. Рада і Лава розподілили повноваження між собою. Якщо у міських судах виникали спірні питання, апеляції можна було подавати до магістрату Магдебурга.

Право встановлювало порядок виборів і функції органів міського самоуправління, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів тощо. Воно не поширювалося на жінок, бідняків, незаконно народжених, нехристиян (євреїв).

Магдебурзьке право в Україні

Магдебурзьке право з'явилося на Русі разом знімецькими колоністами, яких запрошував король Данило та його наступники. Німці отримали право організовувати у галицьких і волинських містах самоврядні громади (війтівства) з автономними судово-адміністративними інституціями. Відомо про існування у 1287 р. війтівств у Львові, Володимирі і Луцьку, згодом в інших великих містах Галицько-Волинської держави — Сяніку, Галичі, Ярославі, Перемишлі. Очевидно, у ті часи магдебурзьке право застосовувалося у руських містах тільки частково, серед німецької людності. Хоча існують припущення, що воно поширювалося на всіх жителів цих міст вже у Галицько-Волинській державі. Наприклад, у лавничій книзі Перемишля за 1469—1480 рр. посилаються на грамоту князя Лева I († бл. 1301) про передачу княжої церкви громаді міста (очевидно руській (давньоукраїнській)), що була самоврядною на німецькому праві.

Також відомо, що з 1329 р. магдебурзьким правом користувалися закарпатські міста Хуст, Вишкове, Тячів, які перебували під Угорською Коронаю.

Українські землі Корони та Литви з переходом Галичини під владу польських королів першими магдебурзьке право у повній мірі отримали найбільше тогочасне місто на українських землях — Львів у 1356 р., а також старі князівські столиці: Галич (1367), Белз (1377), Холм (1382), Перемишль (1389), Тереховля (1389). Урбанізація Галичини зростала швидкими темпами, що супроводжувалося стрімким поширенням магдебурзького права.

З початку XV ст. магдебурзьке право поширилося на решті українських земель. Спочатку у містах, що були центрами воєводств, комітатів (у складі Угорського королівства) — Кам'янець-Подільський (1432 р.), Луцьк (1432 р.), Мукачево (1445 р.), Київ (1494 р.; існують здогади про застосування у Києві магдебурзького права за Вітовта, тобто до 1430 р.), Брацлав (1497 р.).

Грушевський стверджував, зокрема, що: заснування громад німецького (зокрема, магдебурзького) права у Галичині сприяло появі іноземних колоністів-католиків — німців, поляків, — на підтримку яких оперлися після окупації Галичини король Казимир III та його наступник на престолі Людовик I Угорський під час боротьби з литовцями за галицько-волинську спадщину. Розвиток цієї колонізації та німецького права мав політичну мету: збільшити кількість неукраїнців, денаціоналізувати Галицьку Русь.

Магдебурзьке право, яке отримали головні міста Русі у XV ст., розривало їх зв'язок із землею (адміністративною одиницею): «город» переставав бути центром землі, перетворювався в анклав; тільки неповне застосування принципів магдебурзького права у ВКЛ дещо послаблювало повне відмежування (відчуження) від волості.

Протягом XV—XVII ст. його отримала більшість міст України. Воно було сприятливим фактором для руського населення в тих містах, де русини становили більшість.

Зразком для міст Галичини й Поділля (тоді Подільське князівство), що належали польській Короні, були спочатку польські міста, а потім — магістрат Львова. Обирати або бути обраними до магістрату могли ті міщани Львова, котрі здобули міське право «*Jus civile*». Його міг отримати тільки повнолітній (не молодший 24 років), законнароджений християнин чоловічої статі, пристойної поведінки, одружений, що володів нерухомістю у місті. Міське право було

довічним, але не спадковим, тобто сини повинні були здобувати його після досягнення повноліття.

Магістрат Львова складався з Лави й Ради. Спочатку, як і у Саксонії, Лава мала більше значення, в її руках зосереджувалися всі головні управлінські важелі. У Львові від 1356 р. до неї обирали 7 засідателів (лавників), від 1385 р. — 9-х, а з XV ст. — стало 12 лавників, яких обирали довічно. Лаву очолював війт, котрий був головною посадовою особою у магістраті. Раду обирали для контролю за Лавою. Спочатку до її складу входили 6 радників (райців, консулів), яких обирали на 1 рік. Раду очолював бургомістр (проконсул), але його посада піддавалася ротації кожного місяця. Тобто щороку обирали 3-ох бургомістрів — один був представником львівського королівського старости, другий — Ради, третій — від міської громади. Вони по черзі виконували свої обов'язки протягом 1 місяця щоквартально.

Також у складі магістрату був виконавчий орган — «Міські слуги». Їх не обирали, а наймали за оплату. Очолював службу прокуратор (ратушний, люнар, шафар, господар). До «міських слуг» належали інстигатор (прокурор), синдик (адвокат), возний (дрібний судовий виконавець), нотаріус (писар), людвисар (ливарник, пушкар), годинникар, геометр (фортифікатор), лікар, товмач (перекладач), рурмайстер (вассерляйтер, доглядач водогону), мірник (доглядач «міри» на площі Ринок), доглядач «важні» на площі Ринок, воскобійник (доглядач за воском і якістю товарів), відбілювач полотна, яточник (наглядач за ятками на площі Ринок), лазняр (доглядач міської лазні), пургант (прибирач сміття), ключники (на міських брамах), трубач (на ратушній вежі), кат. Також до «міських слуг» належали ціпаки (до 24) (пахолки, гайдуки, міська поліція), їм допомагали драби (до 50), яких наймали тимчасово. На передмістях представляли владу магістрату ландвійти. В їхньому розпорядженні були «старші вулиць» (присяжні десятники).

З початку XVI ст. значення Ради зростає. Райців стало теж 12, їх стали обирати довічно. Поступово Рада перейняла всі адміністративні і фінансові справи, Лаві залишилися тільки судові функції. Щоб контролювати Раду у 1577 р. створено третю колегію магістрату — «Quadragintavirat» («Колегія 40-ка мужів», «гмінна ізба»). Очолював її «регент», якому підпорядковувався прокуратор з апаратом «міських слуг».

У 1578 р. створено ще одну колегію у магістраті для контролю над Радою — «Лонгерію», проте її діяльність не була ефективною. Національні громади мали право створювати власні самоврядні

органи з обмеженими адміністративними функціями, які здійснювали судочинство за традиційними законами. Цим користувалися вірмени, які обирали старійшин на чолі з «вірменським війтом» і «хуц» (вірменський суд). Проте потужна католицька громада у Львові змогла обмежити вірменське самоврядування і у 1469 р. заборонено обирати «вірменського війта»; надалі вірменську громаду очолював заступник (єреспохан) з меншими функціями. У Кам'янці (на Поділлі) вірмени змогли втримати свої права, там існував «вірменський магістрат». Русини так само створили у Кам'янці «руський магістрат». Проте у Львові русини не добилися автономної самоврядної організації.

Львівський магістрат був апеляційною інстанцією для магістратів інших міст Руського, Белзького і Подільського воєводств, котрі входили до складу Польської Корони. При виникненні юридичних колізій справи передавалися до львівської Лави, котра отримала це право від короля у 1444 р. Далі справи йшли на розгляд до Кракова.

Міста Волинського, Брацлавського і Київського воєводств, що належали до Великого князівства Литовського, мали неповне магдебурзьке право (ратушні міста). Нерозвиненою залишалася Рада, головні функції належали війтові. Магдебурзьке право розвивалося під впливом місцевих умов і норм традиційного звичаєвого права. Цим воно відрізнялося від ситуації в містах Центральної Європи. У ратушних містах козацька старшина відала справами козаків, а виборна міська влада (представники верхівки міського населення) — справами міщан.

Положеннями магдебурзького права керувалися й полкові суди тощо. Норми магдебурзького права використовувались при всіх офіційних і приватних модифікаціях права в Україні до XIX ст.

Магдебурзьке право Києва

У XIV—XV ст. Київ перебував під владою литовських князів, що витіснили орду до Криму. За ліберальної політики місто відбудувалося, населення збільшилося. У 1482 р. кримський хан Менглі I Ґерай захопив Київ, вбив містян. Щоб відновити місто, великий князь Казимир Ягеллончик повелів зібрати по Україні 20 тис. майстрів, що локально оселилися в Києві (вулиці Гончарна, Дегтярна і т. д.). У 1494 р. великий князь Олександр, син Казимира, із метою пожвавлення економіки міста надав Києву Магдебурзьке право. У 1494—1497 рр. утворився й запрацював київський магістрат. Для міщан боротьба за надання їм магдебурзького права була способом здобуття певної автономії від держави та правової основи для захисту від зазіхань великих феодалів, які вимагали від міст натуральних повинностей,

податків тощо. Для центральної влади, яку уособлювали литовський князь чи польський король, дарування тому чи іншому місту магдебурзького права стало важливим чинником державного управління, що давав змогу розширювати за рахунок міщан свою соціальну базу та здійснювати тиск на феодалську аристократію.

Щороку в місті проводили два ярмарки (купці з Вірменії, Сирії, Єгипту, Західної Європи, Білорусі й Московщини). Торги проводилися тричі на тиждень. Київ став центром міжнародної торгівлі. Також було ухвалено «складське право» — іноземні купці частину товарів мали продавати в Києві. Вони зупинялися на Подолі (Гостинний двір). З 1785 р. магістрат поступово перетворюється на судові установи.

Наприкінці XVIII ст. Катерина II зняла привілеї міста, приєднавши його до Малоросії.

16 лютого 1802 р. Олександр I відновив Магдебурзьке право — цю подію святкували балами й ілюмінаціями три дні, а пізніше на цю честь зібрали гроші на будівництво каплиці й пам'ятника з фонтаном (Пам'ятник Магдебурзькому праву).

У 1835 р. Микола I остаточно скасував Магдебурзьке право.

Скасування Магдебурзького права

На теренах, що відійшли до Московського царства (де не надавалось містам самоуправління), після 1654 р. магдебурзьке право залишилося лише у деяких, т. зв. привілейованих містах. Фактично застосування права припинилося після запровадження 1781 р. «Установлення про губернії» і створення нової судової системи.

Указом 1831 р. Микола I скасував магдебурзьке право по всій Україні, крім Києва, де воно збереглося до 1835 р.

У містах Галичини, яка після 1-го поділу Польщі (1772) відійшла до володінь Габсбургів, органи міського самоуправління та суди, створені за магдебурзьким правом, продовжували діяти ще деякий час. Австрійський уряд значно обмежив, а згодом ліквідував їх. У Львові застосування магдебурзького права припинилося 1786 р.

Пам'ятки Магдебурзького права

Найпоширеніші в Україні пам'ятки магдебурзького права: «Зерцало саксонів» (1536), «Право цивільне Хелмінське» (1584), «Порядок прав цивільних магдебурзьких» (1557–1559), «Артикули права магдебурзького» (1557). Українським містам магдебурзьке право надали литовські князі, польські королі, українські гетьмани.

Значення норм Магдебурзького права

Хоч магдебурзьке право не відіграло в Україні тієї ролі, що на Заході, все ж воно, вносячи певні риси західноєвропейського міського

устрою до українських міст, стало одним із важливих чинників культурно-правового наближення України до Західної Європи.

Поява магдебурзького права тісно пов'язана з перебігом тогочасного державотворчого процесу. Для міщан боротьба за надання їм магдебурзького права була способом здобуття певної автономії від держави та правової основи для захисту від зазіхань великих феодалів, які вимагали від міст натуральних повинностей, податків тощо. Для центральної влади, яку уособлювали литовський князь чи польський король, дарування тому чи іншому місту магдебурзького права стало важливим чинником державного управління, що давав змогу розширювати за рахунок міщан свою соціальну базу та здійснювати тиск на феодалську аристократію.

Запровадження магдебурзького права в українських землях мало надзвичайно важливі наслідки. Насамперед — це захист міського населення від сваволі королівських намісників і великих землевласників, створення сприятливих умов для розвитку ремесел і торгівлі. Це дало можливість певною мірою «європеїзувати» міське життя, ввести його у чіткі правові норми. Магдебурзьке право встановлювало виборну систему органів міського самоврядування та суду, визначало їх функції, регламентувало діяльність купецьких об'єднань та цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за злочин тощо.

Поширення магдебурзького права на території України сприяло формуванню нових рис ментальності місцевого населення. Йому стали притаманні демократизм, менша орієнтація на центральну владу, бажання будувати суспільне життя на основі правових норм тощо. Отже, магдебурзьке право сприяло формуванню в Україні засад громадянського суспільства.

Вплив цієї системи не можна назвати однозначно позитивним, адже вона зумовила посилення іноземної колонізації та обмеження прав місцевого населення. Заохочення центральною владою переселення в українські міста іноземців, релігійні обмеження, що почалися за часів Вітовта, призвели: 1) до витіснення з органів міського самоврядування корінних жителів, місце яких зайняли поляки та німці; 2) до загострення проблем в економічній сфері, де серйозними конкурентами русинів стали вірмени та євреї.

ДЖЕРЕЛА:

Багалій Д. Магдебурзьке право в Лівобережній Україні. — Львів, 1990.; Білоус Н. Київ наприкінці XV — у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. — К., 2008. — 360 с.; Бойко О. Д. Історія України: Навч. посіб. 3-тє вид.,

доп. — К. : Академвидав, 2007. — 683 с.; Верменич Я., Дмитрук В., Архипова С. Міська історія України: проблема початкового датування. Науково-довідкове видання. — К., 2010.; Владимирський-Буданов М. Ф. Німецьке право в Польщі й Литві // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV—XVIII в. — Львів, 1904. — Ч. 2. — С. 3-308.; Вовк О. Й. Уставні земські грамоти — джерело українського міського права XIV століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2011. — Випуск № 88. — С. 19 — 23.; Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.; Гошко Т. Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI — початок XVII ст.). — Львів, 2002. — 255 с.; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. V. — К. : Наукова думка, 1994.; Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні: (XVI — перша половина XIX ст.): іст.-прав. дослідження / М. М. Кобилецький. — Л.: ПАІС, 2008. — 405 с.; Магдебурзьке право Львова // Гошко Тетяна. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV — початку XVII ст. — Львів: Афіша, 2002.

МАЖОРИТАРНА ВІБОРЧА СИСТЕМА

МАЖОРИТАРНА ВІБОРЧА СИСТЕМА — порядок визначення результатів голосування, коли обраним вважається кандидат, який одержав на виборах більшість (абсолютну чи відносну) голосів виборців.

Мажоритарні системи можуть бути:

а) відносної більшості (обраним вважається депутат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, а у випадку рівності голосів питання вирішується шляхом жеребкування або проведенням повторних виборів (Україна та більшість інших країн світу);

б) абсолютної більшості (обраним вважається депутат, за якого проголосувало більше половини виборців, що прийшли на вибори, тобто 50 % + 1 голос. У разі, якщо жоден кандидат не набрав необхідної кількості голосів, організовуються повторні вибори, в яких беруть участь 2 кандидати, що набрали найбільшу кількість голосів (Франція, вибори Палати представників Австралії);

в) мажоритарна система кваліфікованої більшості (обраним вважається кандидат або список, який отримав певну кваліфіковану більшість голосів виборців, яка є більшою за абсолютну (2/3, ¾). Така система зустрічається дуже рідко через її низьку результативність. Застосовується у Чилі, до 1993 р. в Італії при виборах Сенату.

ДЖЕРЕЛА:

Виборча система мажоритарна // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . :Право, 2015.; МАЖОРИТАРНА ВІБОРЧА СИСТЕМА // Юридична

**МАЗЕПА-КАЛЕДИНСЬКИЙ ІВАН СТЕФАНОВИЧ
(20 БЕРЕЗНЯ 1639 — 21 ВЕРЕСНЯ 1709 рр.)**

Український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній (1687-1704) всій Наддніпрянській Україні (1704-1709). Князь Священної Римської імперії (1707-1709). Представник шляхетного роду Мазеп-Калєдинських гербу Курч з Київщини. У молодості служив при дворі короля Яна II Казимира. По обранню гетьманом, намагався відновити авторитет гетьманства в Україні. Зробив великий внесок у економічно-культурний розвиток Лівобережжя. Перебуваючи під патронатом московського царя Петра I, проводив курс на відновлення козацької держави Війська Запорозького з кордонами часів Хмельниччини. Тривалий час формально підтримував Московське царство у Північній війні зі Шведською імперією, проте 1708 р. підтримав сторону шведів. Після поразки під Полтавою врятувався у Молдовському князівстві. Помер у місті Бендери.

Народився на хуторі Мазепинці Київського воєводства (неподалік від Білої Церкви).

У 1592 р. король Сигізмунд II Август подарував маєток шляхтичеві Михайлові Мазепі-Калєдинському з роду Курчів. Батько — Стефан-Адам Мазепа — був шляхтичем; покозачився у часи Хмельниччини, став 1654 р. Білоцерківським отаманом. Мати — Марина Мокієвська — представниця старого шляхетського роду з Білої Церкви; присвятила молоді роки сім'ї, вихованню сина Івана та доньки Олександри. Дитинство припало на час Хмельниччини і Руїни. Змалку мусив навчатися військової справи, їзди верхи, фехтування. Мати

відправила на навчання до Києво-Могилянської академії. В академії 3 роки вивчав риторику, латину. Добре володів пером, у хвилини дозвілля писав вірші, цікавився усіма видами літературної творчості; протягом життя опанував вісім іноземних мов.

Закінчивши навчання, повернувся додому. Батько мріяв про велику кар'єру для свого сина, вислав його до двору короля Речі Посполитої, великого князя литовського і руського Яна II Казимира. Іван став королівським пажем, зумів швидко завоювати прихильність короля. Він вмів чарувати людей.

На королівській службі

Ян II Казимир, син Сигізмунда III та Констанції Австрійської, був у близьких взаєминах із західними монаршими дворами, щороку вислав за кордон трьох талановитих юнаків шляхетського походження для покращення освіти. Мазепа потрапив до цієї трійки стажерів; відвідав Німеччину, Францію, Італію, можливо, Австрію у дипломатичній місії козаків.

У 1659 р. повернувся до Речі Посполитої. Гетьманські клейноди привіз як гінець від короля у березні 1663 р. обраному гетьманом Павлу Тетері, які той відіслав назад (згідно статусу, їх мав привезти посол).

Познайомився зі справами українського населення (1677 р.), з лобістами українського питання у сеймі Речі Посполитої. У 1662—1669 рр. король Ян-Казимир доручав Мазепі кілька різних дипломатичних місій в Україні, Османської імперії, Московії. У 1670 р. познайомився з сином Богдана Хмельницького Юрієм; не став на його бік, оскільки вважав його занадто слабким.

Під час служби при дворі Яна II Казимира мав персональний конфлікт зі шляхтичем Яном-Хризистом Пасеком., що ледве не закінчився дуеллю у королівських палатах. Мазепа втратив прихильність короля, змушений був повернутися до України.

Ян-Хризостом Пасек згадує у своїх «Споминах» історію, яка стала популярною, хоча насправді, як більшість поетичних образів, ймовірно, далека від правди. Коханкою Мазепа була дружина визначного магната Речі Посполитої; коли ошуканий чоловік дізнався про це, наказав своїм служникам зловити винуватця, прив'язати голого до дикого коня та пустити степом.

Ця історія з усіма подробицями була дуже романтична і приваблива, сучасники перетворили її на епопею. Поети, малярі та музики — Байрон, Гюго, Верне, Булянге, Ліст — скористалися нею у своїх творах, звеличили її героя, що став символом. Едґар Кіне

порівнював нещасливу Францію до замученого Мазепи, перед яким простягалося славне майбутнє.

Повернення в Україну та служба у Дорошенка

З 1663 р. Іван Мазепа жив у родовому маєтку у селі Мазепинці; після смерті батька успадкував посаду чернігівського підчашого.

Наприкінці 1669 р. вступив на службу до гетьмана Петра Дорошенка, що стало «переломним моментом» (Дорошенко) у житті та діяльності майбутнього гетьмана, який відтоді цілковито віддав себе українській державній справі.

Появу Мазепи при чигиринському гетьманському дворі було пов'язано з великою зміною у його особистому житті: у Корсуні, де у 1668—1669 рр., одружився з трохи старшою від нього вдовою Ганною Фридрикевич, про яку мало що відомо. Невідомо також, чи мала вона дітей від Мазепи.

У Дорошенка Мазепа був спочатку ротмістром надвірної корогви, себто командиром гетьманської гвардії, згодом (десь біля 1674 р.) виконував обов'язки генерального осавула. Брав участь у війні Дорошенка як союзника Османської імперії проти Речі Посполитої (похід у Галичину 1672 р.). Не був генеральним писарем: сучасну вістку про це (дуже популярну досі в історичній літературі) спростував Дорошенко (генеральним писарем у 1669—1676 рр. був Михайло Вуяхевич-Височинський). Дорошенко оцінив великі здібності («росторопності й цікавості», як каже Величко) Мазепи, доручав важливі дипломатичні місії.

Перехід до Самойловича

У червні 1674 р. Дорошенко послав Мазепу до Криму й Османської імперії, дав татарський ескорт, кілька полонених козаків з Лівобережжя, призначених у подарунок ханові та султанським достойникам. Під час подорожі біля річки Інгул Мазепа потрапив до рук запорожців, які могли його вбити; кошовий отаман Іван Сірко впізнав Мазепу й урятував. Коли гетьман Лівобережної України Іван Самойлович довідавшись про це, зажадав у Сірка видати йому Мазепу, Сірко спочатку відмовив, але під тиском московського уряду змушений був відіслати Мазепу до Батурина (липень 1674 р.). Досвідом у міжнародних справах, бездоганними манерами Мазепа переконав Самойловича зробити його довіреною особою (було обрано військовим осавулом).

Коломацький переворот

Булава гетьмана Лівобережної України до рук Івана Мазепи потрапила 1687 р. у результаті чергової антигетьманської

змови генеральної старшини, інспірованої фаворитом тодішньої московської правительки Софії князем Васи́лем Го́лициним; гетьмана Івана Самойловича було позбавлено влади та заслано до Сибіру. Невдовзі сам фаворит потрапив в опалу, попрямував слідами Самойловича, втратила владу Софія. Здавалося, за такого розкладу сил гетьманувати Мазепі залишилися лічені дні; у таких непевних умовах зумів втримати владу, істотно зміцнив власні позиції.

У старшини, що скинула Самойловича, були й інші, досить впливові кандидати — генеральний обозний В. Борковський та полтавський полковник Прокіп Левенець. Перемогла кандидатура Мазепи, оскільки на той час вона була прийнятна окрім старшини, і для царського уряду, адже Мазепа мав впливові зв'язки в московських урядових колах.

Військова рада, яка відбулася 25 липня, мала лише формальне значення. Вжито було всіх заходів, щоб здійснити намічений напередодні план виборів — місце голосування було оточене тісним колом («у шість чоловіка») московського війська. Навколо козаків розставлено стрільців і рейтарів. На Раді присутні були тільки 800 кінних і 1200 піших козаків, тобто зовсім незначна частина козацького війська. Старшина, яка стояла в перших рядах, вигукнула ім'я Мазепи, а коли дехто спробував називати інші ім'я, їх «вмить угамували». Іван Мазепа був обраний на гетьмана України.

Мав тоді 50 років, був людиною з величезним життєвим та політичним досвідом. Обрання Мазепи пов'язане було з підписанням нових, «Коломацьких статей» (основа — «Глухівські статті» Многогрішного 1669 р., з деякими додатками на користь Москви).

Так, було застережено, що Україна не сміє порушувати вічний мир з Річчю Посполитою і повинна підтримувати добросусідські стосунки з Кримом.

Знову заборонено Україні мати дипломатичні стосунки з іншими державами. Окрім залог та воєводів, що були у Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі та Острії, московська залога мала стояти у гетьманській резиденції — Батурині — для постійного контролю над гетьманським урядом.

Заборонялося «голосов испущать», що «Малороссийский край гетманского регименту», а тільки казати, що він належить до єдиної держави з Великоросійським краєм. Тому мусить бути вільний перехід з Москви в Україну.

Гетьман і старшина повинні дбати про зміцнення зв'язків між двома народами.

Гетьманство

Пам'ятний камінь на місці, де, ймовірно, Іван Мазепа був обраний гетьманом України (у Коломаку заплановано встановити пам'ятник гетьману Івану Мазепі).

Сторінка з «Апостола» 1695 р., з титулом Івана Мазепи

Метою Мазепи як гетьмана Війська Запорозького було об'єднання козацьких земель Лівобережжя, Правобережжя, Запорозжя і, якщо можливо, Слобожанщини і Ханської України у складі єдиної Української держави під гетьманським регіментом, встановлення міцної автократичної гетьманської влади у становій державі європейського типу зі збереженням традиційної системи козацького устрою.

Ревний покровитель православ'я, Мазепа надав кошти на будівництво в усій Гетьманщині низки церков, споруджених у стилі українського бароко. Заходами Івана Мазепи Києво-Могилянський колегіум набув статусу академії (у цей час відомої як «Могило-Мазепинська») (завдяки матеріальній підтримці гетьмана було споруджено нові корпуси, збільшено кількість студентів до 2 тисяч).

Після великого Богдана Мазепа вперше поставив особу гетьмана на рівень державного володаря, монарха. Цікаво, що в «Апостолі» 1695 р. було зазначено, що видання книги «За Щасливого Владіння ІХ Царського Присвітлого Величества обох сторін Дніпра Войск Запорозьких Гетьмана, Благородного ІВАННА СТЕФАНОВИЧА МАЗЕПИ друком новим відбулося».

У народі до сьогодні побутує приказка: «від Богдана до Івана не було Гетьмана». Свою владу ототожнював з могутністю держави; якнайрішучіше захищався від будь-яких посягань з боку

запорожців (боролися за свою автономність), деяких старшин, які посиляли донос за доносом цареві. У зовнішній політиці відмовився від орієнтації на Річ Посполиту, Крим, Османську імперію. Боротьба з Московією видавалась на той час безнадійною, тому тривалий час просто продовжував лінію Самойловича, спрямовану на забезпечення максимально можливої автономії.

Відкрита, послідовна підтримка старшини збуджувала повсюдне невдоволення серед народних мас та настроєних проти старшини запорожців. Потенційно вибухова ситуація виникла у 1692 р., коли військовий канцелярист Петро Іваненко (Петрик) втік на Січ і став підіймати заколот проти гетьмана. Оголосивши, що настав час повстати проти старшини, яка «смокче народну кров» і «визволити нашу батьківщину Україну з-під влади Москви», Петрик заручається підтримкою кримських татар (замість допомоги татари стали грабувати населення, популярність Петрика серед народу похитнулася, повстання згасло).

Зовнішня політика

Завдяки дипломатичному хисту зумів налагодити стосунки з царівною Софією, фактичним керівником московського уряду князем Голіциним, з їхнім наступником — царем Петром I, що врятувало Україну від можливих руйнацій після державного перевороту у Московській державі 1689 р.

Незважаючи на заборону міжнародних дипломатичних зносин, зафіксовану у «Коломацьких статтях» — угоді між Україною та Московською державою, підписаною під час обрання Мазепи гетьманом, мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи, зокрема, Веттінів у Речі Посполитій, Гіраїв у Криму, інших.

З метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема, Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на річці Самара.

Прагнув знайти опору серед козацької старшини Лівобережної України, дбав про забезпечення її представників маєтностями (гетьманські універсали Василеві Борковському, Прокопові Левенцю, Михайлові Миклашевському, Іванові Скоропадському, тощо). Захищав інтереси простих козаків, посполитих (зафіксовано універсалами від 1691, 1692, 1693, 1701 років, тощо), в яких регулювалися питання оподаткування, відробіток («панщина»).

Вихований у принципах меркантилізму, Мазепа різними способами сприяв розвитку економіки держави, насамперед промислового виробництва, торгівлі.

Господарство

Українське господарство в добу Мазепи переживає піднесення. Поширюються торговельні зносини також з Кримом і Чорноморсько-Дунайськими країнами. Рoste і внутрішня торгівля, зокрема торговельний обмін між північчю й півднем Гетьманщини, між Гетьманщиною і Запоріжжям та Слобожанщиною, між Лівобережжям і Правобережжям.

У кінці XVII ст. дуже розвиваються галузі промисловості, які вимагали спеціального технічного досвіду та устаткування, і більших грошових вкладів.

Відомо 14 Універсалів Мазепи про виділення українській шляхті земель під устаткування рудень, селітряних заводів, ковальських цехів. Зокрема, Універсалом від 9 лютого 1688 р. Гетьман Іван Мазепа підтверджує маєтності Межигірського монастиря, серед яких є «рудні», Універсалом від 9 травня 1690 р. він дозволяє стародубівському полковникові Михайлові Миклашевському побудувати дві рудні. Універсалом Івана Мазепи від 26 березня 1701 р. архієпископові чернігівському і новгородському упосесію надано Неданчицьку рудню.

Суспільство

Внутрішня політика гетьмана Мазепи була безпосереднім продовженням політики Самойловича. Проводилася іншими темпами, подекуди іншими методами, сприяла зростові козацької старшини, зміцненню її економічної бази, соціального становища, перетворенню її на зверхній стан Гетьманщини (провідну верству Козацько-Гетьманської держави).

Політика українського уряду щодо козацтва за часів гетьманування Мазепи була цілком ясна і послідовна. Козацтво на Гетьманщині було у той час дуже поважною силою (і як заможна сільська верхівка, і як головний військовий резерв держави). У руках козацтва були чималі площі землеволодіння, важливі господарські угіддя, млини, гуральні, інші промислові й торговельні заклади, а головне — права і вольності, здобуті «шаблею козацькою» за Богдана Хмельницького.

Розвиток торгівлі і промисловості за часів Мазепи сприяв зростанню міст, зокрема його купецької верстви. У зв'язку з тим відбувалися чималі зміни в соціально-економічному житті міст Гетьманщини.

Селянство у часи Івана Мазепи становило більшість населення України. Попри розповсюджену думку, ніякого масового, взагалі

закріпачення селян в часи Мазепи не відбувалося. Селяни, по-перше, ще не втратили юридичні права на землю, і якщо право займанщини вже переставало братися до уваги як право власності, то письмово оформлені документи підтверджували таке право беззастережно. Значно пізніше, через десятиліття, у другій половині XVIII ст. такі письмові угоди селян перестали визнавати за юридичні документи, якщо земля, на якій вони жили, була повторно роздана конфідентам верховної влади, по-друге, навіть там, де селяни жили на землі державців, вони повністю зберігали за собою право вільного переходу на нове місце проживання, з правом забрати своє рухоме майно, але досить часто продавали й землю, яку вони обробляли, і яка формально-юридично належала державцям, що ставало причиною багатьох конфліктних ситуацій, як це засвідчують документи тих часів.

Натомість існує лише один документ, універсал Мазепи, вписаний до полтавських актових книг (і з огляду на відсутність оригіналу точна передача змісту його може викликати сумніви), що стосується Полтавщини, де селянам заборонялись селянські переходи, та попри те, що у тисячі інших універсалів Мазепи такого немає, а навпаки, у них досить широко віддзеркалюються вільні переходи селян від одних державців до інших, в українській історіографії традиційно широко використовуються посилання лише на зазначений вище універсал у роботах, які стосуються соціально-економічного становища України за часів Мазепи, що фатально спотворює дійсний правовий статус селянства тих часів.

Матеріальне становище селянства почало помітно погіршуватися за часів Північної війни, коли воно сильно було обтяжене розквартируванням у Гетьманщині багатьох московських полків внаслідок тотальної мілітаризації Московського царства Петром I, годувати голодних московських солдатів та утримувати коней драгунів мало за свій кошт українське населення, сталося це після Полтави, вже за Скоропадського, мляві спроби якого протидіяти цьому були надто анемічними, щоб Московія взяла їх до уваги, хоч до закінчення Північної війни у нього були деякі дипломатичні можливості, щоб послабити та відтермінувати цей тягар, спричинений брутальним порушенням царським урядом автономних прав Гетьманщини.

Розвиток культури

Важливий був вклад гетьмана Мазепи у духовне життя України-Гетьманщини: за його гетьманування воно досягає особливого

піднесення, напруження та розквіту, у всіх галузях української культури — в освіті, науці, літературі, мистецтві.

Був великим меценатом культурних починів і будов в Україні. Найбільш вражає у часи Мазепи розвиток образотворчого мистецтва, головно архітектури. У добу Мазепи відроджується Київ як духовий центр України. Мазепинська доба створила свій власний стиль: виявився в образотворчому мистецтві, літературі, цілому культурному житті гетьманської України. Це було українське бароко — близький родич західноєвропейського — глибоко національний стиль, який мав своє найвище завершення в часи Мазепи.

Відносини з Московією

У 1689 р. на московський трон зійшов Петро I, Гетьман Мазепа надавав цареві активну допомогу у грандіозних походах на османів і татар (див. Азовські походи 1695—1696 рр.), кульмінацією яких стало здобуття 1696 р. Азова — ключової османської фортеці на Азовському морі. Старіючий гетьман постійно давав молодому монархові поради у справах Речі Посполитої: згодом між ними виникла тісна особиста дружба. Козацькі полковники із сарказмом зауважували, що «цар скоріше не повірить ангелові, ніж Мазепі», московські урядники заявляли, що «ніколи ще не було гетьмана кориснішого і вигіднішого для царя, як Іван Степанович Мазепа». Від Петра I Мазепа отримав чимало нагород, став другим кавалером ордену Андрія Первозванного, за клопотанням Петра I, отримав титул князя Священної Римської Імперії.

Завдяки близьким стосункам із царем Мазепа зміг скористатися великим козацьким повстанням, що вибухнуло на підлеглому полякам Правобережжі у 1702 р. Після того як цей район знову було заселено, шляхта Речі Посполитої спробувала вигнати звідти козаків. Правобережне козацтво на чолі з популярним у народі полковником Семеном Палієм підняло повстання. Повстанців було 12 тисяч, коли до них приєдналися інші козацькі ватажки — Самійло Самусь, Захар Іскра, Андрій Абазин. Незабаром перед повстанцями впали такі твердині Речі Посполитої, як Немирів, Бердичів та Біла Церква. З утечею на захід шляхти Речі Посполитої схоже було на те, що розгортається щось на зразок зменшеного варіанту 1648 р. Однак у 1702 р. полякам удалося відвоювати значну частину втрачених земель і взяти Палія в облогу в його «столиці» Фастові. Саме у цей час у Річ Посполиту вторгається найбільший ворог Петра I — король Швеції Карл XII. Скориставшись замішанням, Мазепа переконує царя дозволити йому окупувати Правобережжя. Знову обидві частини

Наддніпрянської України були об'єднані, і заслугу здійснення цього міг приписати собі Мазепа. Щоб гарантувати себе від загрози з боку популярного у народі Палія, Мазепа за згодою Петра І наказує заарештувати того й заслати до Сибіру. Його місце зайняв товариш Михайло Омельченко.

21 квітня 1708 р. Василь Кочубей і Іван Іскра подали Петру донос з 25 статей на Мазепу, але цар не повірив і наказав стратити донощиків.

У Москві мав власний дім поблизу Малоросійської колегії, архітектором якого, можливо, був Іван Зарудний.

Справа Кочубея й Іскри

Універсал Мазепи

1 стаття. 1706 р., у Мінську гетьман говорив на самоті, що княгиня Дольська, родичка Станіслава Лещинського, запевняла його, що король Станіслав бажає дати запорозькому війську бажану волю.

2 стаття. Того ж року Мазепа погано говорив про литовського гетьмана Огінського, союзника московського государя.

3 стаття. Почувши, що король Август покинув Польщу і поїхав у Саксонію до шведського короля, Мазепа радів з цього приводу.

4 стаття. 1707 р. почувши, що коло Пропойська розбите царське військо, гетьман, спитав у Кочубея пошепки чи правдива ця новина.

5 стаття. Того ж року у Батурині, за обідом, Мазепа сказав що дістав новину про поразку царського війська, і потім дуже сміявся з цього. Потім пив за здоров'я княгині Дольської.

6 стаття. Потім через тиждень Мазепа говорив Кочубею: «Я просив у царя війська для захисту Києва й України, він відмовив, і нам доведеться шукати дружби в короля Станіслава».

7 стаття. 17 травня того ж року я просив дозволу віддати свою доньку за сина Чуйкевича, але Мазепа порадив мені віддати її за польського шляхтича, бо скоро з ляхами побратаємося.

8 стаття. 28 травня сербський єпископ Рувим говорив, що гетьман журився і жалівся йому, що государ Україну обтяжає.

9 стаття. 29 травня гетьман за обідом говорив: «Москва хоче взяти в тяжку неволю всю Україну».

10 стаття. Гетьман запрошував до себе єзуїта ксьондза Зеленського. Як відомо, цей єзуїт завжди говорив не боятися шведів і підтримувати їх. Чого б то Мазепі його запрошувати, якби він не мав злих намірів?

11 стаття. Полтавський писар Олександр Чуйкевич говорив, що він заходив до гетьмана, але двері були зачинені і гетьманський слуга сказав: «Гетьман з полковниками читає гадяцький договір гетьмана Виговського з поляками».

12 стаття. У грудні 1707 р. приїжджав в Батурин шведський канцелярист Кікін і Мазепа зібрав 300 озброєних компанійців захищати його.

13 стаття. На Різдво 1708 р. приїжджав до гетьмана вищезгаданий Зеленський і гетьманський писар Пилип Орлик проводив його до гетьманського хутора під Бахмачем.

14 стаття. Мазепа говорив, що якщо хтось з полковників не піде разом з ним, то того він ув'язнить в тюрмі без милосердя.

15 стаття. Мазепа часто посилає козаків Кондаченка і Биєвського з усними дорученнями до хана і аккерманських татар.

16 стаття. Одного разу, коли Мазепа підгуляв, то почав вихвалити зрадників Виговського і Брюховецького: «Вони хотіли б вибитися з неволі, та злі люди їх до того не допустили, і ми хотіли б далі дбати про свою непорушність і волю, та ще способів до того не маємо...».

17 стаття. Одного разу гетьман говорив полковникам: «Ви думаєте, що я хочу віддати гетьманство Войнаровському; я сього не бажаю; вільно вам буде вибирати гетьманом кого схочете. Коли між вами є той, хто міг би свою батьківщину захищати, я тому уступаю; коли ж бажаєте залишити на мені цей тягар, то слухайте мене. Доведеться нам, умовившись і постановивши свій намір, братися за шаблі.»

18 стаття. Мазепа тримає при собі слуг-поляків і посилає їх без царського на те указу.

19 стаття. Государ наказував дивитись щоб люди не переселялися з Лівобережжя на Правий берег, але Мазепа нічим їм не перешкоджає.

20 стаття. На Коломацькій раді постановлено, щоб українці приближалися до великорусів, а гетьман того не допускає і Україна щораз віддаляється і чужіє.

21 стаття. Всі міста українські не укріплені і сам Батурин 20 літ стоїть без поправки. Люди кажуть, що так робиться в тій цілі, щоб міста не могли захищатися.

22 стаття. Коли до гетьмана прийшла звістка, що запорожці з Петриком піднялися з татарами проти великорусів, Мазепа сказав: «Нехай би ці ледарі робили те, що мають робити».

23 стаття. Одна близька до Мазепи особа говорила про татар: «Ці люди нам скоро знадобляться».

24 стаття. Гетьман говорив львівському міщанинові Русиновичу: «Щоби тільки Бог дав мені сили і здоров'я, котре ослабло, я прихильний полякам. Бачу, що цар образив Польщу, але й Україну від сильно обтяжив».

25 стаття. Гетьман самовільно орудує військовою скарбницею, роздає землю своїм прихильникам. Наприклад, помер полковник Солонина, то Мазепа віддав його села генеральному обозному Дуніну-Борковському, не залишивши нічого нащадкам полковника Солонини.

На початку XVIII ст. у стосунках із царем з'являється напруженість. У 1700 р. вибухнула Північна війна. У виснажливій боротьбі за володіння узбережжям Балтійського моря головними супротивниками виступали московитський цар і 18-річний король Швеції Карл XII — обдарований полководець, але кепський політик. Зазнавши ряду катастрофічних поразок на початку війни, Петро I (палкий прихильник західних звичаїв) вирішує модернізувати армію, управління, суспільство взагалі. Значно зміцнювалася централізована влада, пильніше контролювалися всі ділянки життя, скасовувалися також «застарілі звичаї». У межах цієї політики під загрозу потрапляла гарантована у 1654 р. традиційна автономія Гетьманщини.

Під час війни цар висунув перед українцями нечувані раніше вимоги (замість захисту своєї землі від безпосередніх ворогів — поляків, татар, османів, вони були змушені битися зі шведськими арміями у далекій Лівонії, Литві, Центральній Польщі). Регулярно українські полки поверталися з півночі, зазнавши втрат, що сягали 50,

60, 70 % складу. Намагаючись узгодити дії своїх військ, Петро I поставив на чолі козацьких полків московитських і німецьких командирів, моральний дух козаків занепав. Чужоземні офіцери ставилися з презирством до козацького війська (вважали гіршим, часто використовували просто як гарматне м'ясо). Коли поповзли чутки про наміри царя реорганізувати козаків, старшина, положення якої було пов'язане з військовими посадами, занепокоїлася.

Війна викликала ремствування серед українських селян, міщан: скаржилися, що в їхніх містах, селах розмістилися московитські війська, які завдавали утисків місцевому населенню. «Звідусіль,— писав цареві Мазепа,— я отримую скарги на свавілля московитських військ». Гетьман став відчувати загрозу, коли пішли поголося про наміри царя замінити його чужоземним генералом чи московитським вельможею.

Союз зі Шведською імперією

Загальне невдоволення штовхнуло Мазепу шукати іншого покровителя. Коли польський союзник Карла XII Станіслав Лещинський став погрожувати нападом на Україну, Мазепа звернувся за допомогою до Петра I. Цар, чекаючи наступу шведів, відповів: «Я не можу дати навіть десяти чоловік; боронися, як знаєш».

Іван Мазепа та Карл XII на Дніпрі після Полтави

Після того, як Мазепа переконався у тому, що цар нищить основи української державності, він вирішив використати умови, створені Північною війною (1700—1721) для розв'язання державницьких проблем іншим шляхом. Цар порушив зобов'язання обороняти Україну від ненависних поляків, що було основою угоди 1654 р., український гетьман перестав вважати себе зобов'язаним

зберігати вірність цареві. 7 листопада (28 жовтня) 1708 р., коли Карл XII, який ішов на Москву, завернув в Україну, Мазепа, у надії запобігти спустошенню свого краю, перейшов на бік шведів. За ним пішло близько 3 тисяч козаків і провідних членів старшини.

Мазепа звертається до війська з яскравою промовою: Братія, прийшла наша пора; скористаємось цим випадком: помстимося москалям за їх тривале насилля над нами, за всі скоєні ними жорстокості й несправедливості, збережемо на майбутні часи нашу свободу і права козацькі од їх посягань! Ось коли надійшов час скинути з себе їх остогидле ярмо й зробити нашу Україну країною вільною й ні від кого не залежною.

За словами Пилипа Орлика (у меморіалі «*Déduction des droits de l'Ukraine*» — «Вивід прав України», складеному 1712 р.), зміст угоди 1708 р. був такий: Україна і землі, до неї прилучені, мають бути вільними й незалежними; король шведський зобов'язується оберігати їх від усіх ворогів; зокрема, король має вислати туди негайно помічні війська, коли того буде вимагати потреба та коли цього будуть домагатися гетьман та його Стани (Etats). Усе завойоване на території Московії, але колись належне «руському» (українському) народові, має бути повернене до Князівства українського; Мазепа мав бути князем українським або гетьманом довічним; після його смерті Генеральна Рада («Стани») мала обрати нового гетьмана; король шведський не має права привласнювати собі ні титулу, ні герба Князівства Українського. Нарешті, для забезпечення цієї угоди і в інтересах безпеки (шведського війська) на території України на весь час війни передаються шведам міста Стародуб, Мглин, Батурин, Гадяч і Полтава.

Через кілька днів після переходу Мазепи до шведів на гетьманову столицю Батурин напав командувач московитськими військами в Україні князь Меншиков, вирізав усіх жителів: 6 тисяч чоловіків, жінок, дітей. Звістка про бойню у Батурині, терор, що його розпочали в Україні війська Московії, заарештовуючи й страчуючи за найменшою підозрою у симпатіях до Івана Мазепи, змінила плани багатьох із потенційних прибічників гетьмана. Цар наказав старшині, що не пішла за Мазепою, обрати нового гетьмана; 11 листопада 1708 р. ним став Іван Скоропадський.

Приклад Батурина, жорстокість московитських військ негативно сприймалися українцями, водночас протестанти-шведи викликали у них настороженість; більшість українського населення не захотіла підтримати Мазепу. Єдиною значною групою українського

населення, що стала на бік гетьмана, були запорожці (часто сварилися з ним за потурання старшині, та вважали Мазепу меншим злом порівняно з царем). За це рішення вони дорого заплатили: у травні 1709 р. московські військаздійснили каральну експедицію, знищили ряд українських поселень, і зруйнували Запорізьку Січ, після чого цар видав постійно чинний наказ страчувати на місці кожного пійманого запорожця.

Протягом осені, зими, весни 1708–1709 рр. військові сили суперників маневрували, прагнучи знайти для себе стратегічно вигідні позиції та заручитися підтримкою українського населення. Нарешті 27 червня 1709 р. відбулася Полтавська битва. Переможцем у ній вийшло Московське царство, у результаті чого провалилися плани Шведської імперії підпорядкувати собі Північну Європу; Московія забезпечила собі контроль над узбережжям Балтійського моря, почала перетворюватися на могутню європейську державу.

Втікаючи після поразки від переслідування московської кінноти, Мазепа і Карл XII знайшли притулок у Молдові, що належала Османській імперії. Тут, біля міста Бендери у селі Варниця, 21 або 22 вересня 1709 р. Іван Мазепа помер і був похований.

Згодом перепохований у Галаці (Румунія). Через два роки османські мародери зруйнували могилу. Згодом козаки перепоховали тіло старого гетьмана.

Культурна спадщина

Рішення Мазепи відмовитись від союзницьких стосунків з Московією досі розглядається значною частиною російських істориків (як і раніше офіційною історіографією Російської імперії та СРСР) як зрада і порушення Переяславської угоди.

За часів перебудови 1986–1991 рр. у СРСР уперше були дозволені публікації з іншим трактуванням дій гетьмана. Після проголошення незалежності Україною 1991 р. ставлення до Мазепи офіційних історичних дослідженнях й підручниках значно покращилося.

За розпорядженням царя Російська православна церква оголосила анафему Іванові Мазепі. Пряма цитата: Новый изменник, нарицаемый Ивашка Мазепа, бывший гетман украинский, или паче — антихристов предтеча, лютый волк, овчею покрытый кожей, и потаенный вор, сосуд змеин, внешне златом блестящий, честью и благолепием красящийся, внутри же всякой нечистоты, коварства, злобы диавольской, хитрости, неправды, вражды, ненависти, мучительства, кровопролития и убийства исполненный. Ехиднино

порождение, как змей вселукавый, яд своего злого умышления на православное государство изbleва в 1708 г. в месяце декабре... Как второй Иуда-предатель, отвержися Христа Господа и благочинной державы...

Досі Російська православна церква та Українська православна церква Московського патріархату анафему не зняли. Утім, частина православного духовенства, зокрема архімандрит Віктор (Бедь) від УПЦ МП, вважає цю анафему вже недійсною. Тому у Києво-Печерській лаврі Мазепу досі піддають анафемі; у Михайлівському монастирі (УПЦ-КП) моляться за упокій його душі. 10 липня 1918 р. у Софійському соборі єпископ Назарій з дозволу митрополита Київського і Галицького Антонія відслужив панахиду за гетьманом Іваном Мазепою.

Під час панахиди за пропозицією Валентина Отамановського було вирішено перенести прах Мазепи, Петра Калнишевського, Павла Полуботка до Святої Софії, поховати поряд з гробницею Ярослава І Мудрого.

ДЖЕРЕЛА:

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. — 602 с.; Радишевський Р., Свербигуз В. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. — К.: Видавничий центр «Просвіта», 2006. — 551 с.; Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К.: Либідь, 1994. — 240 с.; Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — М.: Молодая гвардия, 2007. — 271 с.: ил. рос.; Уманец Ф. Гетман Мазепа. — СПб., 1897.;

МАКІНТАЙР АЛАСДЕР ЧАЛМЕРС (народився 12 січня 1929 р.)

Американський політичний філософ ірланського походження. Аласдер Чалмерз Макінтайр народився у Глазго, Шотландія, в родині Джона і Емілі (Чалмерз) Макінтайр. Отримав освіту в університеті Queen Mary (Лондон), отримав ступінь доктора мистецтв в університеті

Manchester і the University of Oxford. З 1951 - 1969 рр. викладав в Оксфорді. У 1970 р. переїхав із Сполученого королівства на викладацьку роботу в США.

Професор коледжу Уелслі (1980 р.), професор Університету Вандербільта (1982 р.), професор філософії Університету Вандербільта (1985 р.), професор історії в університеті Брендіс (з 1969 - 1970 рр.), професор філософії в Університеті Нотр - Дам (1985 р., Індіана, США), декан Коледжу мистецтв і професор філософії у Бостонському університеті (1972 р.), професор філософії Університету Дюка (1995 – 1997 рр.).

Крім того, був запрошеним професором Принстонському університеті, колишній президент Американської філософської асоціації.

А. Ч. Макінтайр позаштатний науковий співробітник Уїтнінського гуманітарного центру, що в Єльському університеті (1988 р.). Його наукові інтереси охоплюють передусім етику, зокрема, моральну філософію Арістотеля і Томи Аквінського, а також природу практичної раціональності в аспекті відродження інтересу до теорії чесноти.

Основні твори:

«Несвідоме: концептуальний аналіз» (1958 р.); «Нові нариси з філософської теології» (1955 р.); «Труднощі Християнських переконань» (1959 р.); «Релігійні символи атеїзму» (1969 р.); «Секуляризація і моральні зміни» (1967 р.);

Макінтайр А. займається розробкою проблеми моралі в сучасному суспільстві. Його концепція заснована на уявленні про те, що сучасне суспільство культурно різноманітне, відповідно до цього, в сучасних західних країнах однією з найважливіших проблем (і завдань для вирішення політиків цих країн) стає проблема організації спільного співіснування різних моральних установок, які часом суперечать одна одній. Рішенням цієї проблеми займаються видатні дослідники соціальних взаємин, політики, філософи і т.п. (Ч. Тейлор, С. Бенхабіб, Н. Глейзер, Р. Дворкін, Р. Рорті, М. Уолцер та ін), в рамках досліджень культурних відмінностей, мультикультуралізму, дискримінації, терпимості та ін. Виділяють кілька теоретичних напрямків, що займаються розробкою і рішенням проблем моралі, зокрема: комунітаризм і атомізм.

У диспутах про мораль превалюють уявлення про розвиток поняття моралі, етичних уявлень, в цілому, від простого до складного. Однак характерне для сучасних досліджень зіставлення тих або інших

концепцій моралі в ракурсі руху подань від первісних до сучасних як від «неправильних» до «правильним», не дає можливості вирішення проблем зіткнення різних моральних установок в рамках кордонів сучасних держав і суспільств.

У дійсності ж, сучасне різноманіття моральних установок приводить до безладдя в «мові моралі». Щоб навести порядок необхідно звернутися до історії, так як кожна епоха, кожний період в розвитку філософії має власне розуміння і власне ставлення до істини, а відповідно, і до моралі: наше уявлення про мораль буде відмінним від моральних уявлень, наприклад, у Стародавньої Греції.

Сучасна етика характеризується наявністю моральних проблем, які не завжди є можливістю розв'язати однозначно. Це пов'язано, насамперед, з системою мислення або дослідження, основи якої були закладені в епоху Нового часу, з верховенством принципу раціональності. Раціональне дослідження або раціональне сприйняття фактів моралі неможливо тому, що «моральні судження, будучи виразом установки або почуття, не можуть бути ні істинними, ні хибними». Іншими словами, «чистий розум» Канта не може бути універсальним в дискурсі моралі. Моральні, етичні проблеми можуть бути вирішені в більш широких межах культурних або релігійних традицій, що містять основні принципи, що стосуються сенсу і мети індивідуального та соціального життя людини. Більше того, сам розум перебуває в залежності від цих традицій і принципів.

У результаті, одним з основних моментів філософії Макінтайра є визнання краху раціонального принципу як поля ведення моральних спорів, що призвело до відмови від раціональності Просвітництва Ж. - П. Сартра, Ніцше і Ч. Стівенсона.

Тому, проект Просвітництва, що стосується раціонального осмислення дійсності - помилковий. Щоб запропонувати своє бачення проблеми, Макінтайр починає освоювати різні форми раціональної аргументації, які не претендують на універсальність, кажучи, що повна відмова від раціональності (як у Ніцше, Ч. Стівенсона або Ж.-П. Сартра), у свою чергу, також хибна.

Як аргумент, Макінтайр представляє історичні розповіді розвитку етики, щоб наочно показати, що сучасні поняття і моральні аргументи це різні речі, тому що виходять вони з несумірних конкуруючих аргументів. «Конкуруючі посилки такі, що ми не володіємо можливостями раціональним способом порівняти одне твердження з іншим в сенсі їх пізнавальних можливостей», - стверджує Макінтайр.

Особливо цікавими є роздуми Аласдера Макінтайра про проблеми справедливості як чесноти. Він впевнений, що в цьому плані сталися де – які зміни, і зміни ці стосуються того, що змінилася сама суть концепції. «Сьогодні традиційні чесноти не збігаються з фундаментальними рисами сучасного економічного ладу., надто з притаманним йому індивідуалізмом, пожадливістю та піднесенням ринкових цінностей на рівень соціальних пріоритетів.

Тепер стає очевидним і те, що ця аргументація зумовлює відкидання сучасного політичного устрою. Це аж ніяк не означає, ніби ніби перед нами стоїть дуже мало нагальних завдань, які можна виконати лише завдяки уряду або з його допомогою: адже, наскільки це можливо в сучасній державі, слід утверджувати верховенство права, боротися з несправедливістю і невинуватими стражданнями; виявляти щедрість, обстоювати смвободу , - і все це інколи можна здійснити лише з допомогою урядових інституцій.

Хоча кожну конкретну проблему, кожну конкретну відповідальність слід оцінювати на основі їхніх власних критеріїв».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

МАКІЯВЕЛЛІ НІККО́ЛО (3 ТРАВНЯ 1469 — 21 ЧЕРВНЯ 1527 рр.)

Державний секретар Флоренції, політичний мислитель.

Макіявеллі народився у Флоренції у сім'ї світського адвоката, після 1494 р. за республіканського режиму не міг обиратись на політичні посади, роботу на оплачуваній посаді у канцелярії отримав

завдяки своєму досвіду, на основі якого створив свій славетний новий політичний метод.

Життя Макіявеллі можна розділити на три основні періоди:

- 1469–1498 рр.: дитинство і юність у Флоренції за часів правління Лоренцо де Медічі, а після вигнання його сина П'єтро де Медічі у 1494 р. 4 бурхливі роки республіканського правління під проводом монаха-домініканця Джироламо Савонароли;

- 1498–1512 рр.: активна політична діяльність на чолі другої канцелярії, а після 1502 р. — зближення з новим постійним главою держави П'єтро Содеріні; протягом цього періоду Макіявеллі також був секретарем військового магістрату Десятьох, секретарем нового органу ополчення Дев'ятьох, до створення якого 1506 р. він доклав великих зусиль, а також урядовим посланником — він брав участь у близько 35 дипломатичних місіях, включаючи 4 місії до Франції (1500–1511 рр.) та Сієни (1501–1510 рр.), дві до Чезаре Борджіа (1502 р.), до папського двору (1503 та 1506 рр.), а також одну до германського імператора (1507–1508 рр.);

- 1512–1527 рр.: втрата посту і нетривале ув'язнення після відновлення правління Медічі, початок літературної кар'єри; «...оскільки доля вирішила, що я не здатний говорити ні про шовк, ані про вовну, ні про прибутки, ані про втрати, я мушу говорити про політику (lo stato)». У 1503–1506 рр. був відповідальним за флорентійську міліцію, включаючи захист міста. Він не довіряв найманцям (позиція, роз'яснена детально у «Міркуваннях про першу декаду Тіта Лівія» і у трактаті «Державець») і віддавав перевагу ополченню, сформованому з громадян. У серпні 1512 р. після низки заплутаних битв, угод і союзів Медічі за допомогою Папи римського Юлія II відновили свою владу у Флоренції і республіка була скасована. Мак'явеллі, що грав істотну роль в уряді республіки, потрапив у опалу, 1513 р. його звинуватили у змові і арештували. Незважаючи ні на що, він відкидав свою причетність і був врешті-решт звільнений. Він віддалився у свій маєток у Сант'Андреа у Перкуссіні біля Флоренції і почав писати трактати, які забезпечили йому місце в історії політичної філософії. Макіявеллі помер у 1527 р. у Сан-Кашано, за кілька кілометрів від Флоренції. Розташування його могили невідоме; проте кенотаф на його честь знаходиться у Церкві Санта-Кроче у Флоренції.

За допомогою трактату «Державець» Макіявеллі досяг прихильності Медічі і 1520-го р. кардинал Джуліо де Медічі замовив йому написати історію Флоренції, а також «Роздуми» — проект промови уряду Флоренції з нагоди смерті Лоренцо, герцога Урбіно.

Після виконання низки незначних доручень за межами Флоренції у травні 1526 р., за рік до падіння режиму Медичі у Флоренції, його призначили керівником наглядачів за укріпленнями.

Макіявеллі помер 21 червня 1527 р., через 11 діб після невдалої спроби повернутись на свою стару посаду у канцелярії після відновлення республіканського правління.

Макіявеллі відомий двома своїми трактатами: написаною у 1513 р. працею «Державець», присвяченою Лоренцо де Медічі у 1515–1516 рр. й опублікованою у 1531 р., а також працею «Роздуми з приводу перших 10 книг Тіта Лівія», створеною приблизно у 1513–1517 рр. і присвяченою у 1519 р. двом республіканцям — Занобі Буондельмонті та Козимо Ручеллаї — вона була опублікована у 1531 р.

До політичної спадщини Макіявеллі також належить створена приблизно 1520 р. й опублікована у 1521 р. праця «Arte della guerra» («Мистецтво війни») і різноманітні твори на політичні теми, включаючи «Роздуми» («Discursus», 1520 р.), звіти про виконання дипломатичних місій, листи, «Флорентійські хроніки» («Istorie Fiorentine») тощо.

Усі твори Макіявеллі перебували у папському каталозі з 1557 - 1850 рр.

Макіявеллі зажив слави політичного теоретика насамперед завдяки новому «науковому методу», про який Девід Юм писав у своєму начерку: «Цю політику можна звести до науки» як «одну з тих вічних політичних істин, що їх не змінюють ні час, ні випадок»; по-друге, завдяки доктрині моральної стійкості та цілеспрямованості, що спричинилася до появи дієслова «макіавеллізувати», що означає «практикувати макіявеллізм, або ж здійснювати хитру витончену політику»; по-третє, завдяки теорії політичного республіканізму, яка справила значний вплив на англійську й американську політичну думку XVII - XVIII ст.

У середині XX ст. з'явилося понад 20 основних концепцій політичної творчості Макіявеллі, а бібліографія налічує понад 3000 праць...

Хоча Макіявеллі й був обмежений гуманістичною вірою у циклічність історії, він розгорнув складніший економічний та соціальний аналіз проблеми конфлікту у своїй праці пізнього періоду «Istorie Fiorentine». Нарівні з цим аналізом і природним детермінізмом Макіявеллі стоїть його теорія держави як органічної системи, що керується власними законами розвитку і задовольняється самовиправданням з огляду на свій розквіт. Це спонукало Майнеке у

1924 р. назвати його «першою людиною, яка відкрила справжню *raison d'etat* (сутність держави)».

Як послідовно доводив Гайнц Пост, концепції суспільної необхідності та *ratio publicae utilitatis* (суспільної корисності) були добре відомі в пізньому Середньовіччі, але на відміну від свого сучасника Гвіччардіні (1483–1540 рр.) Макіавеллі не вживав вислову *ragione de stato* (сутність держави) і не стверджував, що мета виправдовує засоби; скоріше він твердив, що успіх правителя підтверджується вердиктом народу, і йому пробачать вжиття певних заходів, якщо це спричиниться до успіху, оскільки у політиці, «де не існує морального суду, судять за результатами». В усякому разі, якщо й не настільки своєрідне, як про це твердив Майнеке, проте часте вживання Макіавеллі слова *stato* (держави) та наголос на необхідності розмежування успішної політичної діяльності і традиційної моралі свідчать про його завбачливість в усвідомленні проблем, що виникали під тиском зростаючої влади світської держави...

Потреба у гнучкості заважала Макіавеллі дати однозначне рішення стосовно проблеми державного устрою. Самодержці потрібні для заснування і реформування держави, республіканський уряд краще підходить для підтримання встановленого порядку («Роздуми», I, 58). Однак попри труднощі, що привертати стільки уваги, з узгодженням прореспубліканських «Роздумів» із «Державцем», учення Макіавеллі, як показали Покок і Скіннер, є послідовно республіканським як на практичному, так і на ідеологічному рівнях. Республіки не тільки здатні краще пристосовуватись до швидкозмінних обставин завдяки своєму різноманітному громадянству, а й надають людським істотам можливість брати участь у політичних справах і військових кампаніях, що краще забезпечує повноту їх самореалізації («Роздуми», II, 2; про міське ополчення, важливу тему політичної теорії Макіавеллі, див. «Державець», гл. 12, «Роздуми», I, 4 та «*Arte della guerra*»)...

Моделлю для Макіавеллі слугувала Римська республіка, і хоч у ті часи і згодом його звинувачували у тому, що його некритичному захопленню Римом бракує реалізму, створене ним у 1506 р. міське ополчення та його проект державного устрою Флоренції 1520 р. показали практичну значущість його ідей. У руках Макіавеллі і його сучасників класичний республіканізм також слугував засобом виправдання зростаючої могутності держави; у 1520 р. Макіавеллі написав у «Роздумах»: «Я переконаний у тім, що найвищий подвиг, який можна звершити і який є наймилішим для Бога, — це те, що ти

зробив для власної країни». Нещодавно Галлюїнг доводив, що республіканець Макіавеллі пропонує жорстку теорію силової політики, яка цілковито збігається з політичною аргументацією, висунутою у «Державці».

Важливу роль у сучасних дослідженнях відіграє концептуальний аналіз, за допомогою якого Скіннеру нещодавно вдалося вирішити проблему республіканізму Макіавеллі: «Державець» та «Роздуми» потребують різного підходу як складові двох різних літературних традицій з відмінними призначеннями. Аналіз способів уживання Макіавеллі таких понять, як *gloria*, *virtus*, *fortuna* (слава, чеснота, доля) тощо, допоміг прояснити його політичний лексикон, тоді як з огляду на соціальний і «гендерний» підходи його політичну думку намагаються інтерпретувати у ширшому контексті.

ДЖЕРЕЛА:

Микола Макиавель. Володар / Пер. з іт. Михайло Островерх. — Львів: Книгозбірня Вістника, 1934. — 117 с.; Ніккільо Макіавеллі. Володар / Пер. з іт. Михайло Островерх. — Нью-Йорк: G. A. Press, 1976. — 162 с.; Нікколо Мак'явеллі. Флорентійські хроніки. Державець / Пер. з іт. Анатоль Перепадя. — Київ: Основи, 1998. — 492 с.; Нікколо Мак'явеллі. Флорентійські хроніки. Державець / Пер. з іт. Анатоль Перепадя. — Харків: Фоліо, 2007. — 511 с.; Виллари Пасквале. Макиавелли и его время. — Т. 1. — СПб.: «Грядущий день», 1914.

МАКІАВЕЛЛІЗМ

МАКІАВЕЛЛІЗМ — «використання хитрості і лукавства в управлінні державою або взагалі в адмініструванні», про що йшлося у працях італійського дипломата і письменника Відродження Нікколо Макіавеллі. Слово має аналогічне використання у сучасній психології, що характеризує лукавий стиль міжособистісного спілкування, пов'язаний із цинічними і прагматичними нехтуваннями моралі.

«Макіавеллі» як слово стало дуже популярним у кінці XVI-го ст. в англійській мові, хоча термін «макіавеллізм» вперше наведений в Оксфордському словнику англійської мови від 1626 р.

У XVI ст., відразу після публікації «Державця», макіавеллізм з Італії чумою вповз до північної європейської політики, і спершу інфікував Францію. Саме в цьому контексті Варфоломіївська ніч 1572 р. у Парижі стала розглядатися як продукт макіавеллізму. Значною мірою цьому сприяв гугенот Інокентій Жентілле у своїй праці 1576 р. «Роздуми про шляхи доброго правління проти Макіавеллі» (*Discours contre Machiavel*), яка була надрукована у десяти виданнях на трьох мовах протягом наступних чотирьох років. Існує мало слідів

Макіавеллізму у французьких творах до різанини, не те, що політики не телеграфували свої наміри у письмовому вигляді, до власної книги Gentillet, але ця концепція була підхоплена багатьма сучасниками, і зіграло вирішальну роль у встановленні тривалих популярних концепцій макіавеллізму. Англійський драматург Крістофер Марло був захопленим прихильником цієї точки зору. У «Мальтійському євреї» (1589-1590 pp.) «Machievel» у пролозі говорить, що усі вважають його мертвим, але душа його перелетіла через Альпи і він прибув у Британію до друзів. Він вважає релігію іграшкою і стверджує що немає гріха, а є тільки дурість, що влада затверджується тільки силою, а закон, як у Дракона, міцний тільки кров'ю.

Макіавеллі приїхав, щоб грати трагедію єврея, який розбагатів, живучи по його принципах, і просить глядачів оцінити його за заслугами і не судити занадто строго.

У наступній п'єсі, «Різанині у Парижі» (1593), Герцог де Гіз і Катерина Медічі змальовується як Макіавеллізм, схиблений на зло з самого початку. Есе «Анти-Макіавеллі», написане у ХУІІІ ст. Фрідріхом Великим, королем Пруссії і покровителем Вольтера, спростовує «Принца» і макіавеллізм. Вперше воно було опубліковане у вересні 1740 р., через кілька місяців після того, як Фредерік став королем, і є однією з багатьох таких робіт.

Психологія:

Макіавеллізм також термін, який деякі соціальні та особистісні психологи використовують, щоб описати тенденцію людини бути безпристрасним, і, отже, в змозі самого себе відокремити від загальноприйнятої моралі, обманювати і маніпулювати іншими. У 1960 р. Річард Крісті та Флоренц Л. Гейтс розробили тест для вимірювання рівня макіавеллізму людини (іноді званий Мак-тест). Двадцять пунктів опитування особистості стало стандартним інструментом оцінки макіавеллізму. Люди з високим рівнем макіавеллізму (від 50 балів і вище), як правило, схвалюють такі твердження, як «Ніколи не говори кому-небудь, чому ти робиш щось, якщо тобі це не приносить вигоди» (№ 1), але не ті, на кшталт: «Більшість людей в основному хороші і добрі»(№ 4), «Потрібно завжди бути чесним, незважаючи ні на що», (№ 7) або «Успішні люди в основному чесні і хороші»(№ 11). Використовуючи шкалу макіавеллізму, Крісті та Гейтс провели безліч експериментальних тестів, які показали, що міжособистісні стратегії і поведінки «високих Мак» і «низьких Мак» відрізняються. Їх основні результати були широко розповсюджені. Наприклад, Мак —показники

чоловіків, у середньому, трохи більші, ніж макіавеллізм жінок. Сенс поняття складається із трьох психологічних факторів:

1. Поведінка Маніпуляція людьми.
2. Відношення. Емоційно маргінальність; лише на свою користь, яку отримують через інших через маніпуляцію.
3. Ігнор соціальної моралі.

Мотивація:

У 1992 р. спонукання до Макіавеллізму зв'язували з холодним егоїзмом і розрахунком, особи з високими показниками по Мак-шкалі, передбачалося, домогалися свого (наприклад, сексу, успіху, соціального стану), усіма способами. Пізніші дослідження з мотивації осіб з високими показниками по Мак-шкалі у порівнянні з низькими, виявили, що вони надавали високого пріоритету грошам, владі і конкуренції, а відносно низький пріоритет товариським стосункам, інстинкту самозбереження і сімейним проблемам. Вони були зосереджені на абсолютних досягненнях і перемогах будь-якою ціною.

Здібності:

Через їхню майстерність у міжособистісних маніпуляціях особам з високими показниками по Мак-шкалі невірно приписувалось володіння вищим розумом, або здатність розуміти інших людей у соціальних ситуаціях. Проте дослідженнями твердо встановлено, що макіавеллізм не пов'язаний з IQ. Крім того, дослідження на емоційний інтелект виявив, що насправді високі показники макіавеллізму, як правило, пов'язані з низьким емоційним інтелектом. Крім того, дослідження показали, що макіавеллізм не має відношення до більш просунутої теорії розуму, тобто здатності передбачати те, що інші думають в соціальних ситуаціях. Якщо високі показники по Мак-шкалі насправді вказують на вміння маніпулювати іншими людьми, то це, здається, не пов'язано з якими-небудь спеціальними пізнавальними здібностями.

Відносини з іншими рисами особистості:

Макіавеллізм є однією з трьох рис особистості, що разом з нарцисизмом і психопатією складають так звану темну тріаду. Деякі психологи вважають макіавеллізм по суті субклінічною формою психопатії, хоча останні дослідження показують, що хоч макіавеллізм і психопатія частково схожі, вони є різними конструкціями особистості. Макіавеллізм, як було виявлено, негативно корелює з доброзичливістю і сумлінністю, факторами великої п'ятірки моделі особистості (NEO-PI-R). Тим не менш, макіавеллізм більш високо корелює з чесністю шестифакторної HEXACO моделі, ніж з будь-яким з

факторів великої п'ятірки. Макіавеллізм також був розташований у моделі міжособистісної поведінки, який складається з двох незалежних факторів співдії і спілкувань. Співдія посиляється на мотивацію до успіху і індивідуалізацію себе, у той час як спілкування відноситься до мотивації, щоб злитися з іншими і підтримувати групові інтереси. Макіавеллізм знаходиться у квадранті міжособистісної поведінки, що визначається високою співдією і низьким спілкуванням. Макіавеллізм, як було встановлено, лежить на діагоналі моделі міжособистісної поведінки, де є тенденція віддавати перевагу спілкуванню через співдії. Це говорить про те, що люди з високими показниками макіавеллізму не просто хочуть досягти, вони хочуть зробити це за рахунок (або принаймні без обліку) інших.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. :Право, 2015.; Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. — 3-е. — М.: Речь, 2003. — 304 с.; Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. — М.: Алгоритм, 2004. — 528 с.; М.: Эксмо, 2005. — 832 с.; Кристи Р., Гейз Ф. Шкала макиавеллизма.; Вихман А. А. Обманная активность в структуре интегральной индивидуальности человека. — 200.; Знаков, Виктор Владимирович. Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении // Вопросы психологии. № 6. — 2002.

МАЛЕНКОВ ГЕОРГІЙ МАКСИМІЛІАНОВИЧ (26 ГРУДНЯ 1901 - 14 ГРУДЕНЬ 1988 рр.)

Радянський державний і партійний діяч, соратник І. В. Сталіна, Голова Ради міністрів СРСР (1953-1955 рр. Учасник антипартійної групи.

Член ЦК КПРС (1939-1957 рр.), Кандидат у члени Політбюро ЦК ВКП (б) (1941-1946 рр.), Член Політбюро (Президії) ЦК (1946-1957 рр.),

Член Оргбюро ЦК ВКП (б) (1939-1952 рр.), Секретар ЦК КПРС (1939-1946 рр. і 1948-1953 рр.), депутат Верховної Ради СРСР (1938-1958 рр.). Курирував ряд найважливіших галузей оборонної промисловості, у тому числі створення водневої бомби і першої АЕС у світі. Фактичний керівник Радянської держави у березні-вересні 1953 р.

Народився у сім'ї дрібного службовця на залізниці, нащадка вихідців з Македонії дворянина Максиміліана Маленкова (нащадка відомого роду Охридського священиків Маленкова) і міщанки, дочки коваля Анастасії Шемякіної. По батькові дід був полковником, брат діда - контр-адміралом.

У 1919 р. закінчив класичну гімназію і був призваний у Червону Армію, після вступу у квітні 1920 р. у РКП (б) був політпрацівником ескадрону, полку, бригади, Політуправління на Східному і Туркестанському фронтах.

Під час перебування на Туркестанському фронті Маленков одружується на Валерії Голубцовой, яка працювала бібліотекарем в агітпоїзд. Старші сестри матері Голубцовой (Ольги) були відомими «сестрами Невзорова» (Зінаїда, Софія і Августина) - соратниками Леніна по марксистським гурткам ще у 1890-і рр. Зінаїда Невзорова у 1899 р. вийшла заміж за Г. М. Кржижановського, який у 1920 рр. очолив Комісію ГОЕЛРО. Це спорідненість, мабуть, і визначило прагнення Маленкова і Валерії Голубцовой до отримання освіти у галузі енергетики.

Переїхавши до Москви у 1921 р., Маленков вступає у МВТУ на електротехнічний факультет. Валерія Голубцова влаштовується на роботу в оргвідділу ЦК і отримує окрему кімнату у колишньої клаптиковій готелі на Тверській - центрі проживання московською комуністичною богемою.

Займаючи посаду секретаря загальноузівської парторганізації МВТУ, керував чистками, спрямованими проти троцькістської опозиції. Серед соратників по студентській партійної діяльності Маленкова були М. З. Сабуров, М. Г. Первухін, В. А. Малишев. Особливо близький до нього був Малишев, який став його наступником на посту секретаря після відходу Маленкова на роботу у секретаріат ЦК.

Закінчив чи Маленков освіту, достовірно невідомо. Б. Г. Бажанов стверджує, що Маленков середньої освіти не мав, надходив через робітфак і у МВТУ провів лише років зо три. Син Маленкова пише, що гімназію його батько закінчив із золотою медаллю, і що після закінчення МВТУ його запрошували до аспірантури, але він не міг

кинути партійну роботу і ще два роки вів у вільний час наукові дослідження під керівництвом академіка К. А. Круга.

У 1920-1930 рр. - Співробітник Організаційного відділу ЦК ВКП (б), з 1927 р. технічний секретар Політбюро ЦК КПРС.

У 1930-1934 рр. - завідувач відділом (за одними джерелами - агітаційно-масовим, за іншими - організаційним) Московського обласного комітету ВКП (б), очолюваного Л. М. Кагановичем.

Після ХУІІ-го з'їзду Каганович стає головою Комісії партійного контролю. Маленков у 1934-1936 рр. - заступник завідувача відділом керівних партійних органів ЦК ВКП (б), з березня 1935 р. очолюваного Н. І. Єжовим. У лютому 1935 р. Єжова змінив Кагановича на посаді голови КПК. У лютому 1936 р. Маленков змінив Єжова на посаді заввідділом керівних парторганів. Ігор Абросимов називає Маленкова висуванцем Кагановича.

У 1935-1936 рр., після висунення Сталіним гасла «Кадри вирішують все», Маленков проводить кампанію перевірки і обміну партійних документів, у ході якої були складені облікові картки-досьє на всіх членів і кандидатів ВКП (б) - близько 2,5 мільйона. На базі зібраної картотеки, до якої також увійшли дані на безпартійних керівників і фахівців, була побудована грандіозна централізована номенклатурна кадрова система, що стала головною партійної спеціальністю Маленкова.

Влітку 1937 р. по дорученням Сталіна разом з Н. І. Єжовим, М. П. Фріновський, А. І. Мікояном і Л. М. Кагановичем виїжджав до Білорусі, Вірменії, Грузії, Таджикистан, Татарську АРСР, Новосибірську область, Свердловську область і в інші райони для «перевірки діяльності місцевих парторганізацій, НКВС, УНКВС та інших державних органів», де був розгорнутий масовий терор. На січневому пленумі виступив з доповіддю «Про недоліки роботи парторганізацій при винятки комуністів з ВКП (б)», а в серпні 1938 р. - з доповіддю «Про перегини». Георгій Маленков зіграв велику роль у скиненні Н. І. Єжова, звинувативши його і підпорядковане йому відомство у знищенні відданих партії комуністів. Разом з Берією брав участь в арешті Єжова, якого заарештували у кабінеті Маленкова.

З 1939 р. член ЦК ВКП (б). З 22 березня 1939 - весни 1946 рр. - начальник Управління кадрів ЦК і секретар ЦК. З березня 1939 - жовтень 1952 рр. - член Оргбюро ЦК.

Перед війною займався широким колом військових питань: керував секретним апаратом Комінтерну, військовими кадрами, курирував авіацію і реактивну тематику. З липня 1940 р. - член

Головного Військового Ради РСЧА. Підпис Маленкова (разом з підписами Жукова і Тимошенка) стоїть під «директивами» номер 2 і 3, розісланими у війська 22 червня 1941 р. З 21 лютого 1941 р. - кандидат в члени Політбюро ЦК ВКП (б).

У роки Великої Вітчизняної війни - член Державного комітету оборони. У серпні 1941 р. перебував на Ленінградському фронті; восени і взимку 1941 р. брав активну участь в організації операцій по розгрому німецьких військ під Москвою. У березні 1942 р. виїжджав на Волховський фронт, у липні, а потім у серпні - вересні 1942 р. - на Сталінградський і Донський fronti, у березні 1943 р. - на Центральний фронт. Очолював так звану, Маленковську комісію ДКО - експертні групи, що складаються з вищих генералів і які виїжджали на критичні ділянки фронту. Розсекречені матеріали тільки за останні такі комісії. В якості куратора народного комісаріату авіаційної промисловості за особливі заслуги в області посилення виробництва літаків і моторів 30 вересня 1943 р. Маленков отримав звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна.

З липня 1943 р. - Голова Ради з радіолокації при ДКО (згодом відомого як «спецкомітет № 3»), з червня 1947 р. на цій посаді його змінив М. З. Сабуров.

У 1943 р. Маленков очолив Комітет з відновлення звільнених районів, в 1944 р. - Комітет з демонтажу німецької промисловості, який займався отриманням від Німеччини репарацій на користь СРСР.

З 18 березня 1946 р. - член Політбюро ЦК ВКП (б). «На Маленкова фактично було покладено обов'язки заступника Сталіна по партії», - вказує д.-р іст. наук О. В. Хлівнюк.

У березні 1946 р. його призначають головою комісії з будівництва бомбардувальника Ту-4, яка вчинила перший політ у травні 1947 р.

Через звинувачення керівництва авіапромисловості в систематичних поставках бракованих літаків на фронт («Авіаційне справа») у квітні-травні 1946 р. Маленков втрачає вищі політичні посади секретаря ЦК і начальника управління кадрів ЦК. 4 травня 1946 р. на засіданні Політбюро ЦК по доповіді І. В. Сталіна Маленков був виведений зі складу Секретаріату ЦК ВКП (б), його замінив Патоличев Н. С. : «т. Маленков, як шеф над авіаційною промисловістю і з приймання літаків - над військово-повітряними силами, морально відповідає за ті безчинства, які розкриті у роботі цих відомств (випуск недоброякісних літаків), що він, знаючи про ці неподобства, які не сигналізував про них в ЦК ВКП (б)». Відомості про послідувала опалі і

засланні суперечливі. У журналі відвідувань кабінету Сталіна записи про Маленкова перериваються. На початку червня Маленков бере участь у похоронах Калініна. Однак по протоколам засідань Оргбюро і Секретаріату видно, що Маленков в них не приймав участі з 18 травня - 17 липня 1946 р. За радянської версії, участь Маленкова в керівництві Спецкомітету було цілком офіційно засекречено, період біографії з 1946 - 1948 рр. пропускався, або повідомлялося про відрядження до Середньої Азії.

Голова «спецкомітету № 2» з розвитку ракетної техніки з моменту утворення (13 травня 1946 - травень 1947 рр.).

Маленков також входив і до складу спецкомітету з використання атомної енергії, контролював інформацію по роботі комітету, але його конкретна роль у радянській ядерній програмі досі неясна.

З осені 1947 р. бере участь у роботі Комінформу під керівництвом А. Жданова. Після розколу з Югославією і безуспішною блокадою Берліна у липні 1948 р. зміщує Жданова з посади секретаря ЦК, що відає зовнішньою політикою. Продовжуючи блокаду, на думку деяких істориків - лише про людське око, Маленков переносить основні зусилля на допомогу китайським комуністам у громадянській війні, що закінчилася їх тріумфальною перемогою у 1949 р.

Маленков зіграв одну з головних ролей у «Ленінградській справі» (виступив проти героїв блокади, особисто влаштував погром у Музеї історії блокади Ленінграда і ін.) і розгромі ЄАК у 1949-1952 рр.

21 лютого 1949 р. секретар ЦК ВКП (б) Маленков за допомогою погроз домагався від секретарів обкому і міськкому визнання у тому, що у Ленінграді існувала ворожа антипартійна угруповання. Було дано вказівку про арешти, які почалися з липня 1949 р. Інформація про зняття з роботи, притягнення до партійної і кримінальної відповідальності, про судові процеси у пресі не публікувалася. Саме заради «ленінградців», вже у ході слідства по ленінградському справі, 12 січня 1950 р., у СРСР знову вводиться смертна кара «по відношенню до зрадників Батьківщини, шпигунам і підричників-диверсантам» (до цього, у 1947 р., Указом Президії Верховної Ради СРСР смертна кара була скасована). Незважаючи на те, що у даному випадку не діє правило «закон зворотної сили не має», введення смертної кари відбувається за три дні до постанови політбюро ЦК ВКП (б) «Про антипартійних діях ...», і тому зв'язок між двома фактами проглядається. У результаті «Ленінградської справи» були засуджені до розстрілу: голова Держплану СРСР Н. А. Вознесенський, голова

Ради міністрів РРФСР М. І. Родіонов, секретар ЦК ВКП (б) А. А. Кузнецов, перший секретар Ленінградського обкому і міськкому П. С. Попков, другий секретар Ленінградського міськкому ВКП (б) Я. Ф. Капустін, голова Ленгорисполкома П. Г. Лазутін. 1 жовтня 1950 р. о 2:00, через годину після оголошення, вирок був приведений у виконання. Прах їх таємно поховали на Левашовській пустки під Ленінградом. І. М. Турко, Т. В. Закржевський і Ф. Е. Міхеев засуджені на тривале тюремне ув'язнення.

Згідно Комісії Політбюро ЦК КПРС 1988 р., у ході розслідування так званої справи Єврейського антифашистського комітету було встановлено, що пряму відповідальність за незаконні репресії осіб, залучених у цій справі, несе Маленков, який мав безпосереднє відношення до слідства і судового розгляду.

Маленков став одним з найбільш довірених осіб І. В. Сталіна і сказав замість нього звітну доповідь на XIX з'їзді ВКП (б) - КПРС (жовтень 1952 р.).

До смерті Сталіна Маленков твердо займав позиції другої людини у партії і державі. За постановою Бюро Президії ЦК КПРС про роботу Бюро Президії ЦК КПРС і Бюро Президії Ради Міністрів СРСР від 10 листопада 1952 р. Маленков відходив від роботи у Радміні і зосереджувався на роботі у ЦК. Постановою Бюро Президії ЦК КПРС про роботу Секретаріату ЦК КПРС від 17 листопада 1952 р. Маленкова, Пегова і Суслова покладалося почергове головування на засіданнях Секретаріату ЦК КПРС в разі відсутності І. В. Сталіна.

Після смерті Сталіна 5 березня 1953 р. Маленков став головою Ради міністрів СРСР. Уже у березні 1953 р. на першому ж закритому засіданні Президії ЦК він заявив про необхідність «припинити політику культу особи і перейти до колективного керівництва країною», нагадуючи членам ЦК, як Сталін сам сильно критикував їх за насаджуваний навколо нього культ. Однак будь-якої суттєвої реакції на пропозицію Маленкова не було.

У травні 1953 р. з ініціативи Маленкова було прийнято постанову уряду, вдвічі зменшує винагороди партійним чиновникам і ліквідувати так звані «Конверти» - додаткові винагороди, що не підлягають обліку. Це дозволило Н. С. Хрущову через чотири місяці здійснити «палацовий переворот»: скасувати колективне керівництво ЦК партії, відновити колишні привілеї (повернути «конверти») і компенсувати втрати зарплати партійному керівництву, заснувати і зайняти посаду Першого секретаря ЦК. 15 травня 1953 р., через два місяці після смерті Сталіна, приймається найбільше рішення про

надання допомоги в індустріалізації Китаю, що фактично стало початком періоду «великої дружби» (зазвичай датується 1953-1957 рр.).

Політика реформ, розпочата Маленковим, тривала, але стала втрачати шанси на успіх. Торішнього серпня 1953 р. на сесії Верховної Ради Маленков виступив з пропозицією у два рази знизити сільгосподаток, списати недоїмки минулих років, а також змінити принцип оподаткування жителів села. Маленков першим висунув тезу мирного співіснування двох систем, виступав за розвиток легкої і харчової промисловості, за боротьбу з привілеями і бюрократизмом партійного і державного апарату, відзначаючи «повне нехтування потребами народу», «хабарництво і розкладання морального обличчя комуніста».

У 1955 р. був підданий критиці і зміщений з посади голови Ради Міністрів, призначений міністром електростанцій, проте зберіг за собою посаду члена Президії ЦК КПРС.

У 1957 р. разом з В. М. Молотовим і Л. М. Кагановичем («Молотов, Маленков, Каганович і примкнув до них Шепілов») зробив спробу змістити Н. С. Хрущова з посади 1-го секретаря ЦК КПРС. На Пленумі ЦК у червні 1957 р., який розглядав справу про «антипартійної групи», був виведений зі складу ЦК, переведений на посаду директора електростанції в Усть-Каменогорську, потім - теплоелектростанції в Екібастузі, яку очолював протягом десяти років, а у листопаді 1961 р. виключений з КПРС (на відміну від Молотова, чи не був відновлений) і в тому ж році відправлений на пенсію.

Короткий час правління Маленкова відрізнялося зняттям безлічі заборон: на іноземну пресу, перетин кордонів, митні перевезення. Однак нова політика подавалася Маленковим як логічне продовження минулого курсу, тому міське населення країни мало звернуло уваги на зміни, погано зрозуміло і не запам'ятав їх.

Зустрічати батька піднявся весь місто на демонстрацію - з прапорами, з його портретами. І щоб не сталося зустрічі з цією демонстрацією, через це нас зупинили у степу, посадили в автомобіль і по бездоріжжю потайки привезли ...

Він жив зі своєю дружиною Валерією на Фрунзе, отоварювався у спецмагазині для функціонерів і їздив електричкою на свою дачу у Кратово. Там його бачили у сільській церкві. Він звернувся до православної віри - їм опанувало каяття.

Помер 14 січня 1988 р. Похований на Новокунцевском кладовищі Москви.

Дружина Маленкова (з 1920 р.), Валерія Олексіївна Голубцова, була ректором Московського енергетичного інституту у 1942-1952 рр.

Воля Георгіївна Маленкова (у заміжжі - Шамберг Народилася 9 вересня 1924 р., архітектор. Померла у 2010.

Андрій Георгійович Маленков. Народився 29 травня 1937 р. Учений, фахівець у галузі біофізики; доктор біологічних наук, професор, почесний віце-президент РАПН. Автор книги спогадів «Про мого батька Георгія Маленкова».

Георгій Георгійович Маленков. Народився 20 жовтня 1938 р. Професор, доктор хімічних наук.

Дочка Маленкова, Воля Георгіївна, і його онук, художник Петро Олександрович Степанов, працювали над будівництвом храму Георгія Побідоносця в підмосковному селі Семенівське.

Організував «Ленінградську справу», виступив проти героїв блокади, особисто влаштував погром у Музеї історії блокади Ленінграда і ін.

Виконав одну з головних ролей у розгромі ЄАК у 1948-1952 рр.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

МАЛОРОСІЙСТВО

МАЛОРОСІЙСТВО — течія суспільно-політичної думки, що виникла на землях української козацької держави, зміст якої полягав у тому, що українці, росіяни та інші народи вважалися органічною частиною єдиного слов'янського народу, що мають рівні національні та соціальні права та можливості. Характерною рисою даної концепції було з одного боку, лояльне ставлення до царського уряду, а з іншого — помірне відстоювання самобутніх «прав і вольностей». Етимологічно назва походить від поняття «малороси».

На сьогоднішній день малоросійство розглядається, як комплекс редукованого патріотизму та провінціалізму серед частини українського суспільства, зумовлений довгим перебуванням земель України у складі Російської імперії. Малоросійство знаходить свій вияв у байдужому, а то й негативному ставленні до українських національно-державницьких традицій та прагнень, а часто і активній підтримці російської культури і великодержавної політики. За визначенням М. Драгоманова носії малоросійства — це зросійщені

українці, національний характер яких сформувався під чужим тиском і впливом.

Доктор психологічних наук В. П. Москалець визначає природу малоросійства, як «цілий невропатичний комплекс, який можна назвати соціальним садистсько-мазохістським. Це комплекс соціальної неповноцінності, інфантилізм зі схильністю до забуття, марень, невропатична тривожність з ананкастичним синдромом та ін.». Микола Рябчук визначає причиною виникнення малоросійської ідентичності драматичне роздвоєння колективної психіки, коли частина населення вже не наважується ототожнювати себе з Україною та українцями, при цьому не бажає цілком відректись від української ідентифікації, беззастережно ототожнивши себе з російським/радянським народом.

На початку XVIII ст. український народ сприймався в етнічному відношенні окремим від московського. Тому у козацьких літописах стверджувалось, що Україна (Мала Русь) та Московія (Велика Русь) — це різні землі, населені різними народами і об'єднані єдиним царем, а тому українці претендують на свої «старовинні» права та свободи.

У XVIII ст. у російській мові поступово виникає поняття «малоросіяни», що мало географічне (не етнічне) значення жителів України/Малоросії. І навіть на початку XIX ст. поняття «малорос», позначало населення України, пов'язане з російським спільним царем та релігією, та у жодному разі не етнічно чи історично.

Прийняття Гетьманщиною протекції російського царя уповільнив процес самоідентифікації українського народу. Малоросійська свідомість почала формуватись протягом 1720-х — 1760-х рр., коли козацька еліта намагалась прирівняти себе у правах до російського дворянства і замість політичної чи етнічної стала надавати перевагу становій ідентичності. Це надавало їй можливість легітимізації свого соціального положення в ієрархії Російської імперії та відкривало широкі кар'єрні перспективи.

Прихильники малоросійської ідеї розглядали Російську імперію як власну державу, яку вони допомагали будувати, обґрунтовуючи прихильність до неї у тому числі і перемогами над давніми ворогами України — Річчю Посполитою, Кримським ханством і Османською імперією. Російська держава підтримувала малоросійство як запоруку культурного і політичного провінціалізму, прибираючи залишки національної пам'яті та сентиментів.

Дослідження:

Про «комплекс малоросійства» пише Микола Рябчук:

На жаль, досі так званий комплекс малоросійства розглядався, як правило, у контексті пропаганди, а не науки, у контексті більш-менш проникливої, але незмінно викривальної антиколоніальної публіцистики, а не, скажімо, антропології, соціальної психології чи психоаналізу. Тим часом перед нами типовий, описаний класиками культурної антропології, приклад засвоєння аборигенами колоніальної точки зору на себе як на недонарод із недомовою, недокультурою, недорелігією і т. д. і т. п. Це – прийняття фальшивого й самопринизливого self-image (уявлення про себе), нав'язаного колонізаторами, – у даному разі, уявлення про таку собі «співаючу і танцюючу Малоросію» (за Гоголем), котра коли й мала якесь самобутнє минуле, то майбутнього вже аж ніяк мати не може.

Американська дослідниця Оксана Грабович, розвиваючи ідеї Франца Фанона, чудово описала цей процес засвоєння колонізованими негативного self-image, нав'язуваного колонізаторами, процес інтерналізації негативних проєкцій панівної культури. Оскільки колонізований народ, – пише вона, – «внаслідок своєї політичної, економічної й загальної залежності від колонізатора не має змоги проєктувати на нього свої власні негативні якості («колективну тінь», у термінах Юнга, тобто все те негативне і деструктивне, що існує у колективній психіці), то він змушений проєктувати їх на самого себе...» Приймаючи систему цінностей колонізаторів, колонізоване суспільство вступає у дедалі гостріший конфлікт із самим собою. Абориген починає ненавидіти себе і тим самим поглиблює власне приниження й поневолення. «Поневолена група стає врешті зневаженою меншістю на власній землі». Як називають цю меншість у більшості наших міст, я гадаю, вам добре відомо: «быки, жлобы, когуты, рогули, колхозники» – перелік дерогативів можна продовжити. Микола Рябчук. «Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення», Київ: Критика, 2000.

Дослідник Володимир Войтенко виділяє п'ять типів носіїв комплексу малоросійства:

- 1) «пасивне малоросійство»;
- 2) «малоросійське яничарство»;
- 3) «номенклатурне малоросійство»;
- 4) «малоросійський мазохізм»;
- 5) «ритуальне малоросійство».

В. Липинський визначив малоросійство як «хворобу бездержавності». Подібний комплекс існував у ментальності деяких західноукраїнських кіл у Галичині ХІХ ст. у стосунку до Польщі — «генте

рутенус, націоне полонус» (українці за походженням — поляки за національністю) та у Закарпатті — відносно Угорщини (мадярони).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2005. — 672 с.; Микола Рябчук. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення (Київ: Критика, 2000).; Москалець В. П. Психологічне обґрунтування української національної школи. — Львів: Світ, 1994.— С.30.; Котенко А. Л., Мартинюк О. В., Миллер А. И. «Малоросс»: эволюция понятия до первой мировой войны. Журнал Новое литературное обозрение. — М.: С.9-27.; В. Каноненко. Элита Войска Запорожского — Гетманщины между проектами Малороссии и Российской империи (конец 20-х — начало 60-х гг. XVIII в.) Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, 2010. С. 127–134.; Когут З. Українська еліта у XVIII столітті та її інтеграція в російське дворянство // Коріння ідентичності. Студії ранньомодерної та модерної історії України. — К.: «Критика», 2004. — С.46-79.; Панасюк Л. В. Ідентичність та білінгвізм в Україні Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2011. — Випуск 46. С.523-528.; Войтенко В. Поточні проблеми малоросійства // Народна газета. — 1996. — № 18 (248). — С.5.

МАМФОРД ЛЬЮІС (1895 – 1990 рр.)

Американський філософ, соціолог, культуролог. Основні роботи Мамфорда можна розділити на три групи: соціологічний аналіз американської культури і мистецтва, соціологія урбанізації, теоретико-соціологічний аналіз фундаментальних проблем розвитку культури і суспільства. Особливий інтерес представляють дослідження Мамфорда про культуру міст і взаємозв'язку між технічним прогресом, розвитком цивілізації і людськими цінностями.

Праці Мамфорда відтворюють великий матеріал, пов'язаний з критикою технократичної суті капіталізму. На його думку, наука і техніка зробилися своєрідною релігією, а вчені - жерцями. Вихід, який він пропонує знайти, це естетичне приборкання техніки, повернення їй людського сенсу та змісту. Техніка і наука повинні служити людині.

Праці Мамфорда справили великий вплив на рішення соціологічних і культурологічних проблем. Основні роботи: «Техніка і цивілізація» (1934 р.), «Культура міст» (1938 р.), «Міста в історії» (1961 р.), «Техніка і природа людини» (1986 р.), «Міф машини» (стаття, 1992 р.) та ряд інших.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

МАНДАТ

МАНДАТ (лат. Mandatum — доручення) — юридичне відношення представництва, а також документ, що засвідчує законність цього представництва.

Мандат депутата (депутатський мандат) — це строкове уповноваження особи (мандатарія) на здійснення представницької влади в об'ємі, делегованому сувереном влади — народом (мандатором), підтверджений фактом обрання депутата на відповідну посаду.

Депутатський мандат може бути вільним, імперативним, або змішаним вільно-імперативним у різних пропорціях.

Сучасні позиції щодо імперативного («залежного») мандата
виглядають так:

депутат вважається представником тієї частини населення (територіальної громади), яка безпосередньо обрала його до ради;

депутат здійснює свої повноваження в умовах відсутності реального парламентаризму, без відриву від основного місця роботи, на громадських засадах, почасти не отримуючи винагороди від держави;

депутат зобов'язаний періодично звітувати перед своїми виборцями, які можуть давати йому накази;

виборці можуть відкликати депутата.

Вільний (загальнодержавний представницький) мандат депутатів характеризується наступним чином:

народний депутат вважається представником усього народу;
народний депутат здійснює свої повноваження на постійній основі, його трудовий статус подібний до статусу державних службовців;

депутат звітує перед виборцями за своїм бажанням. Звітування про діяльність фактично може бути підмінено саморекламою, «піаром»;

виборці фактично позбавлені важелів впливу на обранця.

З поняттям мандату тісно пов'язане питання несумісності депутатського мандату з певними видами діяльності.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Мандат депутатський // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

МАНДАТНА КОМІСІЯ

МАНДАТНА КОМІСІЯ — виборний орган, що перевіряє повноваження учасників зборів, делегатів з'їздів, конференцій та депутатів (послів тощо) представницьких органів державної влади або місцевого самоврядування. В Україні мандатна комісія утворюється Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і місцевими радами — обласними, районними, міськими, районними у містах, селищними і сільськими — для перевірки повноважень відповідних депутатів. Згідно з регламентом Верховної Ради України до моменту визнання повноважень народних депутатів Верховна Рада створює тимчасову мандатну комісію з числа народних депутатів на підставі пропорційного представництва від різних партій та безпартійних, а також з урахуванням їх домовленості про відступ від такого представництва. Вона створюється шляхом відкритого голосування за списком без обговорення. Подальший статус, персональний склад визначаються при розгляді питання про створення постійних комісій Верховною Радою. Створення постійної мандатної комісії Верховної Ради, як і інших її постійних комісій, здійснюється після формування і реєстрації депутатських груп (фракцій).

За поданням мандатної комісії Верховна Рада приймає рішення про визнання повноважень народних депутатів, а в разі

порушення законодавства про вибори — про визнання виборів окремих народних депутатів недійсними або про необхідність проведення додаткової перевірки.

За результатами перевірки мандатна комісія вносить пропозиції про: визнання повноважень народного депутата; невизнання повноважень народного депутата і визнання виборів у відповідному виборчому окрузі недійсними; необхідність проведення додаткової перевірки.

Порядок діяльності мандатної комісії визначається Законом України про постійні комісії Верховної Ради та Регламентом Верховної Ради. За Конституцією України 1996 р. ця комісія називається комітетом.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Мандатна комісія // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

МАНІПУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНЕ

У політиці доводиться робити багато такого, чого не слід робити. **(Теодор Рузвельт)**. Якщо ви брешете людям, щоб отримати їхні гроші, — це шахрайство. Якщо ви брешете людям, щоб отримати їхні голоси, — це політика. **(Невідомий автор)**. Людина може піднятися лише двома шляхами — за допомогою власної спритності або завдяки чужій дурості. **(Жан де Лабрюйєр)**.

Політичний вплив — один із ключових факторів у процесі захоплення, використання та втримання влади. Його суть полягає у здатності політичного суб'єкта активно стимулювати процес змін мотивів та установок інших суб'єктів політики з метою трансформації їх поведінки та дій. Політичний вплив можна здійснювати як свідомо та цілеспрямовано через механізми переконання та навіювання, так і несвідомо (спонтанно), коли зміна поведінки, переконань та установок відбувається на основі психологічних ефектів зараження та наслідування.

Політична практика показала, що надзвичайно ефективним інструментом політичного впливу є маніпулювання.

Категорія «маніпулювання» різнопланова і неоднозначна. У психологічній літературі її визначають як: операцію руками, дію рук, зокрема демонстрацію фокуса, який ґрунтується на спритності рук; махінацію, обман, шахрайство; комунікативний вплив, що зумовлює

актуалізацію в об'єкта впливу певних мотиваційних станів (водночас відчуттів, стереотипів тощо), що спонукають його до поведінки, бажаної (вигідної) для суб'єкта впливу. Певне узагальнення напрацювань різних авторів у сфері дослідження маніпулювання зробив сучасний російський психолог Є. Доценко. Він виокремив кілька критеріїв, які можна взяти за основу визначення поняття «маніпуляція»: родова ознака (психологічна дія); ставлення до об'єктів маніпулювання як до засобів досягнення власних цілей; прагнення отримати односторонній виграш; прихований характер дії (як самого факту дії, так і її спрямованості); використання сили (психологічної), гра на слабкостях (використання психологічної вразливості); спонукання, мотиваційне привнесення (формування штучних потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулятивної дії); майстерність і вправність у здійсненні маніпулятивних дій.

З огляду на багатозначність, багатовекторність критеріїв Є. Доценко пропонує кілька визначень категорії «маніпулювання»:

- психологічна дія, майстерне виконання якої зумовлює приховане збудження в іншій людини намірів, що не збігаються з її актуальними бажаннями;

- психологічна дія, під час якої майстерність маніпулятора використовується для прихованого «введення» у психіку адресата цілей, бажань, намірів або установок, що збігаються з тими, які має адресат у той момент;

- психологічна дія, спрямована на зміну активності іншої людини, виконана так майстерно, що вона залишається непоміченою;

- психологічна дія, спрямована на приховане стимулювання іншого до здійснення визначених маніпулятором дій;

- майстерне спонукання іншої особи до досягнення (переслідування) нав'язаної маніпулятором мети;

- психологічна дія, яку використовують для досягнення виграшу за допомогою прихованого стимулювання іншої особи до здійснення певних дій.

У науковій та навчальній літературі існує декілька визначень терміна «політичне маніпулювання», у яких автори намагалися відобразити специфіку, ключові завдання, механізм цієї форми впливу на суспільство:

- 1) система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку задля спрямування їх у потрібному напрямі (В. Воронкова);

2) частина технології влади, сутність якої полягає у програмуванні думок і устремлень мас, їх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечення такої їхньої поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції (С. Кара-Мурза);

3) система психологічної дії, орієнтована на впровадження ілюзорних уявлень; махінація (А. Деркач, В. Жуков);

4) дії суб'єкта, що приховано створюють умови для запланованої дії об'єкта маніпулювання (О. Савельєв);

5) загальнолюдський досвід творення, збереження і реалізації тіньової влади, цілеспрямована гра на людських забобонах і упередженнях (Ю. Єрмаков).

Ключовими елементами, притаманними цій категорії, є прихованість (маскування) дії, цілеспрямований вплив на масову аудиторію, бажання маніпулятора скерувати суспільні настрої та поведінку в потрібне русло.

Політичне маніпулювання (франц. manipulation, від лат. manipulus — жменя) — комплекс психологічних, ідеологічних та організаційних дій, спрямованих на приховане корегування масової свідомості з метою стимулювання суспільної активності у потрібному маніпуляторіві напрямі в боротьбі за політичну владу, її захоплення, використання, утримання.

Маніпулювання як специфічна форма політичного впливу виконує декілька функцій:

— інформаційна функція: отримання, пристрасне інтерпретування, упереджене коментування та розповсюдження відомостей про найважливіші для громадян і органів влади події;

— функція набуття (посилення) впливу: стимулювання зміни мотивів та установок партнера по спілкуванню з метою трансформації його поведінки та дій;

— функція встановлення контролю над свідомістю: фіксація у суспільній свідомості необхідних стереотипів, іміджів, міфів тощо, які в потрібний момент включають дію механізмів психічного автоматизму;

— функція регулювання: спрямування поведінки та дій об'єкта політичного маніпулювання у потрібному для маніпулятора напрямі, відволікання жертви від достовірної інформації і переорієнтація її на сприйняття сфальсифікованої інформації;

— провокативна функція: інспірування у потрібний момент конфлікту з партнером по політичному спілкуванню або у таборі опонентів;

— функція маскування: камуфлювання справжніх намірів шляхом замовчування, приховування, перекручування достовірної інформації, яка необхідна партнерові по політичному спілкуванню для прийняття правильних рішень;

— захисна (оборонна) функція: використання маніпулятивних засобів та дій під час фронтальної атаки супротивника у ситуації дефіциту психологічних та інших ресурсів;

— адаптивна функція: пристосування маніпулятивної стратегії і тактики до конкретної ситуації та специфіки партнера по політичному спілкуванню;

— мобілізаційна функція: формування комплексу спонук (інформаційних, мотиваційних, емоційних тощо), які забезпечують необхідну політичному маніпуляторів дію чи бездіяльність об'єкта маніпулювання.

Процес маніпулювання, як правило, складається з семи послідовних фаз:

1) пробудження інтересу у потенційного об'єкта маніпулювання до дій, слів маніпулятора;

2) входження маніпулятора в довіру до об'єкта маніпулятивної дії;

3) зацікавлення інтригою (можливість виграти, дізнатися, отримати тощо);

4) маневр відволікання (перенесення уваги об'єкта маніпулювання на другорядну деталь; повідомлення сенсаційної звістки, яка не стосується справи, тощо);

5) підміна, приховування (слова, предмета, дії);

6) констатація сфабрикованого результату;

7) приховане або відверте спонукування об'єкта маніпулювання до дій, слів, поведінки, вчинків, необхідних маніпуляторіві.

Політичні маніпуляції здійснюють на міжособистісному, внутрігруповому, міжгруповому, масовому рівнях.

На міжособистісному та внутрігруповому рівнях використовують набір певних маніпулятивних прийомів, а на міжгруповому та масовому — діють уже маніпулятивні технології. На думку російського політолога М. Василика, технологія загальнодержавного маніпулювання ґрунтується на цілеспрямованому, послідовному та систематичному впровадженні у масову свідомість соціально-політичних міфів, стереотипів, ілюзій, ідей, норм тощо, які повинні сприйматися без критичного осмислення, на віру. Можливість застосування цієї дії зумовлена суперечностями

масової свідомості, бурхливим розвитком нової комунікаційної техніки, зростанням рівня витонченості маніпулятивних технологій, методів, прийомів.

Політолог зазначає, що політичні маніпулятори у своїх діях використовують комплекс специфічних закономірностей масової психології:

1. Масова свідомість різниться свідомим і несвідомим розумінням суспільно-політичної дійсності. З одного боку, зростання культури, освіти, поінформованості розширює можливості раціонального осмислення суспільних проблем, з іншого — нерівномірність цих процесів, ускладнення суспільного життя, його суперечності заважають людині створити системний образ соціальних подій і проблем. Через дефіцит часу на осмислення реальності у людей формується неадекватне, деформоване, несвідоме ставлення до суспільно-політичної дійсності. У політичній практиці поєднуються обидві сторони (свідома і несвідома), але маніпулювання здійснюється саме шляхом звернення до несвідомого (насадження несвідомих політичних поглядів, культивування сліпої віри тощо).

2. Масова свідомість характеризується догматичним і критичним ставленням до дійсності. Як свідчить історичний досвід, влада, яка використовує у своїй політичній практиці маніпулювання, як правило, зацікавлена в обмеженні (забороні) критичного ставлення до політичного процесу і культивуванні догматичного, щоб забезпечити стійкість власних позицій. Саме для посилення догматизації, уніфікації мислення суспільству нав'язують систему стереотипів, міфів, іміджів тощо.

3. Поєднання в масовій свідомості звичного, традиційного та незвичайного, інноваційного відкриває можливості для маніпулювання. Навіть бажаючи змін і проголошуючи реформи, правлячі кола можуть часто використовувати маніпулятивний прийом апелювання до традицій, звичаїв, звичок, які нерідко є фундаментом стійкості політичної влади. Крім того, інноваційні ідеї слугують будівельним матеріалом для створення нових міфів, нової паралельної реальності.

Така гра формує ілюзорну картину світу, яка є сприятливим ґрунтом для ефективного політичного маніпулювання.

Отже, суть маніпулювання як специфічної форми політичного впливу, полягає у штучному створенні додаткових психологічних важелів ефективної дії у процесі боротьби за владу, а зміст — у прихованому коригуванні масової свідомості; вживленні у масову

свідомість штучних стимулів (мотивацій) дії; спрямуванні суспільних настроїв та громадської активності у потрібному для маніпулятора напрямі. Залежно від обставин політичне маніпулювання може виконувати інформаційну, регульовальну, провокативну, захисну, мобілізаційну, адаптивну та інші функції.

Специфічними ознаками цього виду психологічної дії є:

а) своєрідність об'єкта маніпулювання: ним може бути не лише окремий громадянин або група (організація), а й усе суспільство в цілому;

б) усвідомлений характер дії: на відміну від міжособового маніпулювання, яке може бути свідомим і несвідомим, політичне маніпулювання є ретельно спланованим, організованим актом;

в) чітка запрограмованість маніпулятивного результату: він спрямований переважно на створення сприятливих умов для виконання одного з трьох завдань — завоювання влади, управління, втримання влади;

г) активне залучення ЗМІ для впливу на суспільну свідомість: вони найефективніше поширюють необхідну маніпулятору інформацію.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Маніпулювання політичне // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

МАНІФЕСТ

МАНІФЕСТ (лат. Manifestus — явний, очевидний). Урочисте письмове звернення верховної влади до народу з приводу якоїсь дуже важливої події (прийняття важливого законопроекту, оголошення війни тощо).

Писане звернення політичної партії або громадської організації, яке має програмний характер. Маніфест миру, Маніфест Комуністичної партії.

Писаний виклад творчих принципів літературного або мистецького угруповання, напрямку чи окремого автора. Маніфест хакера, Арт-маніфест.

Документ, який подається до митниці з переліком вантажу, що його перевозять на судах.

Вантажний маніфест — документ, у якому дається перелік коносаментів і який містить найменування судна, порт навантаження, масу, обсяг та кількість вантажу по кожному коносаменту та інші.

ДЖЕРЕЛА:

Словник іншомовних слів / Під ред. О. С. Мельничука. — К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1974.

МАНІФЕСТАЦІЯ

1. Масовий політичний виступ для вираження солідарності, підтримки або протесту, а також масова вулична процесія з цією метою. У Києві 16 березня 1917 р. в «день свята революції» відбулась величезна маніфестація, під час якої поряд із загальнодемократичними вимогами висувались вимоги свободи для України та інших народів (Історія УРСР, II, 1957, 31); Ярецько пригадав Севастополь., братання з французькими матросами, бурхливі маніфестації., йшли вони тоді до порту з піснями (Олесь Гончар, II, 1959, 201).; Однією із вагомих вимог під час маніфестацій на Майдані була євроінтеграція України.

2. Вияв, свідчення чого-небудь. Виступи радянських письменників. на конгресах миру перетворювалися у маніфестацію відданості й любові до Радянського Союзу, готовності до кінця боротися проти імперіалістичної реакції. (Радянське літературознавство, 5, 1957, 89).; Виступи української творчої інтелігенції проти свободи слова, друку і захисту прав трудящих переросли у дисидентство 60 – 80 рр. XX ст. Світ пізнав яскраві постаті з історії українського духовного ренесансу – Василя Стуса, Ліну Костенко, Івана Дзюбу та ряд інших.

МАО ЦЗЕДУН

(26 ГРУДНЯ 1893 — 9 ВЕРЕСНЯ 1976 рр.)

Китайський політичний лідер і теоретик маоїзму. Засновник Китайської комуністичної партії (ККП) у 1921 р., незабаром став її лідером. Організував Великий похід 1934–1935 рр. і вів визвольну війну

1937–1949 рр., що завершилася встановленням Народної республіки і комуністичним правлінням у Китаї.

Очолював партію й уряд країни до смерті. Його вплив зменшився після ряду економічних невдач (1958–1960 рр. «Великий стрибок»), але знову став домінуючим у роки Культурної революції 1961–1969 рр. Адаптував комунізм до китайських умов, що відображено в Маленькій червоній книзі.

Мао Цзедун народився 26 грудня 1893 р. у селі Шаошань провінції Хунань, недалеко від столиці провінції, міста Чанша. Батько Цзедун, Мао Женьшен, належав до дрібних землевласників, і сім'я його була досить забезпеченою. Сувора вдача батька-конфуціанця зумовила конфлікти з сином і одночасно прихильність хлопчика до м'якшої за характером матері-буддиста, Вень Суцінь (прізвисько Цімей). Продружжя народило сім дітей, але два сина та дві доньки померли у ранньому віці. Рідними братами Цзедун були Цземін (1895–1943 рр.) та Цзетань (1905–1935 рр.). Родина також взяла до себе доньку двоюрідного брата батька, Мао Вейшена. Дівчина отримала ім'я Мао Цзецзянь (1905–1929 рр.).

Синьхайська революція застає молодого Мао у Чанша, куди той у віці шістнадцяти років перебирається з рідного села. Хлопець стає свідком кровопролитної боротьби різних угруповань, а також солдатських повстань, і на короткий час сам примикає до армії губернатора провінції. Після цього Мао заглиблюється у навчання, досягаючи у гуманітарних науках блискучих результатів. У 1917 р. з'являються його перші статті у відомих журналах соціалістичного спрямування, таких, як «Нова Молодь». Роком пізніше він, наслідуючи свого улюбленого вчителя Яна Чанцзі, перебирається до Пекіна, де працює асистентом Лі Дачжао, що став пізніше одним з засновників Комуністичної партії Китаю.

Покинувши Пекін, юний Мао подорожує країною, займається поглибленим вивченням праць західних філософів і революціонерів, цікавиться подіями у Росії. Взимку 1920 р. він відвідує Пекін у складі делегації від Національних Зборів провінції Хунань, що вимагає зняття корумпованого і жорстокого губернатора провінції. Через рік Мао услід за своїм другом Цай Хесенем вирішує взяти на озброєння комуністичну ідеологію. У липні 1921 р. Мао бере участь у шанхайському з'їзді, на якому була заснована Комуністична партія Китаю. Через два місяці, після повернення у Чанша, він стає секретарем хунанського відділення КПК. У той же час Мао

одружується на Ян Кайхуей, дочці Яна Чанцзі. Протягом наступних п'яти років у них народжуються три сини — Аньїн, Аньцин і Аньлун.

За наполяганням Комінтерна КПК була вимушена вступити у союз з Гоміньданом. Мао Цзедун, який влітку 1923 р. входить до складу ЦК КПК, не вітав цей компроміс. У 1926 р. Мао висувається на посаду секретаря КПК з селянського руху, а роком пізніше — керівником гоміньданівського Інституту Селянського Руху. Всі ці роки він багато займається роботою з селянством, знаходить взаєморозуміння з яким Мао допомагає його сільське походження. Мао приходить до висновку, що пролетаріат не може бути носієм революції у Китаї, де переважну більшість населення складають селяни. Вже у той час він починає формулювати для себе основні тези майбутньої ідеології (маоїзму).

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА

У квітні 1927 р. Чан Кайши, зайнявши за допомогою комуністів Шанхай, починає проводити у місті політику нещадного терору проти вчорашніх союзників. Тисячі членів КПК були арештовані або вбиті. У цей час Мао Цзедун організовує в околицях Чанша селянське повстання «Осіннього урожаю». Повстання придушується місцевою владою з великою жорстокістю, Мао змушений бігти із залишками своєї армії у гори Цзінганшан на межі Хунані і Цзянсі. Незабаром атаки Гоміньдана примушують групи Мао, а також розбитих у ході Наньчанського повстання Чжу Де, Чжоу Еньлая і інших військових лідерів КПК, покинути цю територію.

У 1928 р., після довгих переселень, комуністи міцно ґрунтуються на заході провінції Цзянсі. Там Мао створює достатньо сильну радянську республіку. Згодом він проводить ряд аграрних і соціальних реформ — зокрема, конфіскацію і перерозподіл землі, лібералізацію прав жінок.

Тим часом, Компартія Китаю переживала важку кризу. Число її членів скоротилося до 10 000, з них лише 3% відносилися до робочих. Новий лідер партії Лі Лісань, унаслідок декількох серйозних поразок на військовому й ідеологічному фронті, а також розбіжностей зі Сталіним, був виключений з ЦК. На цьому тлі позиція Мао, що робив ставку на селянство і діяв у цьому напрямі відносно успішно, посилюється у партії, не зважаючи на часті конфлікти з партійною верхівкою. Зі своїми супротивниками на локальному рівні у Цзянсі Мао розправився у 1930–1931 рр. за допомогою репресій, у ході яких багато місцевих керівників було вбито або кинуте у в'язниці як агенти

вигаданого товариства «АБ-туаней». Справа «АБ-туаней» стала, по суті, першим «чищенням» в історії КПК.

У той же час Мао пережив особисту втрату: агентам Гоміньдана вдалося схопити його дружину, Ян Кайхуей. Вона була страчена у 1930 р., а дещо пізніше молодший син Мао Аньлун вмирає від дизентерії. Другий його син від Кайхуей, Мао Аньін, загинув в ході Корейської війни. Незабаром після смерті другої дружини Мао починає жити з активісткою Хе Цзиджень.

ВЕЛИКИЙ ПОХІД

До 1934 р. сили Чан Кайші оточують комуністичні райони в Цзянсі і починають готуватися до масованої атаки. Керівництво КПК приймає рішення про відхід з даного району. Операція з прориву чотирьох рядів гоміндановських укріплень готується і проводиться Чжоу Енлаєм — Мао в цей час знову в опалі. Чільні позиції після відсторонення Лі Лісяня займають «28 Більшовиків» — група близьких до Комінтерну і Сталіна молодих функціонерів на чолі з Ван Міном. З великими втратами комуністам вдається прорватися через заслони націоналістів і піти в гірські райони Гуйчжоу. Під час короткого перепочинку в містечку Цзуньї проходить легендарна партійна конференція, на якій партією були офіційно прийняті деякі тези, представлені Мао, сам він стає постійним членом політбюро, а група «28 більшовиків» піддається відчутній критиці.

ЯНЬАНЬСЬКИЙ ПЕРІОД

Через рік після початку Великого походу, у жовтні 1935 р. Червона Армія досягає комуністичного району Шеньсі-Ганьсу-Нінся (або, за назвою найбільшого міста, Яньань), який вирішено було зробити новим форпостом Комуністичної Партії. У ході Великого походу через військові дії, епідемії, нещасні випадки у горах і болотах, а також через дезертирство комуністи втратили понад 90% з того складу, що покинув Цзянсі. Проте їм вдається швидко відновити свої сили. На той час головною метою партії стала вважатися боротьба з Японією, яка поводить себе все агресивніше у відношенні до ослабленого Китаю. Після того, як війна у липні 1937 р. вибухнула у відкриту, комуністи, за вказівкою Москви, йдуть на створення єдиного патріотичного фронту з Гоміньданом.

У самому розпалі антияпонської боротьби Мао Цзедун ініціює так званий «Рух за впорядкування стилю» («чженфен»; 1942–1943). Рух включає, у числі іншого, вивчення класиків марксизму-ленізму, праць Мао, придушення вільнодумства серед комуністичної інтелігенції і кампанії з «самокритики», що особливо торкнулися

головного суперника Мао — Ван Міна. Підсумком чженфен стає повна концентрація внутріпартійної влади в руках Мао Цзедун. У 1943 р. він обирається головою політбюро КПК, і тоді ж поволі починає виникати культ особи Мао.

До цього Мао довгий час вивчає класику західної філософії і, особливо, марксизму. На основі марксизму-ленінізму, деяких аспектів традиційної китайської філософії і, не в останню чергу, власного досвіду та ідей, Мао вдається за допомогою особистого секретаря Чень Бода створити і теоретично обґрунтувати новий напрям марксизму — «маоїзм». Маоїзм замислювався як гнучкіша, прагматичніша форма марксизму, яка була б краще пристосована до китайських реалій того часу. Головними його особливостями можуть бути позначені однозначне орієнтування на селянство (а не на пролетаріат) а також значна частка націоналізму.

ПЕРЕМОГА КПК В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ

У війні з Японією комуністи діють успішніше Гоміньдану. З одного боку це пояснювалося тактикою партизанської війни, що дозволяла успішно оперувати в тилу у супротивника. В кінці війни навіть робляться спроби зближення з китайськими комуністами з боку Америки, що розчарувалася в Чан Кайші, який терпів одну поразку за іншою.

До середини 1940-х рр. всі суспільні інститути Гоміньдану, включаючи армію, знаходяться на заключній стадії розпаду. Повсюди процвітає нечувана корупція, свавілля, насильство; економіка і фінансова система країни фактично були атрофовані. Частина вищого керівництва Гоміньдану вельми м'яко відносилася до головного ворога Китаю — Японії, вважаючи за краще вести головні військові дії проти комуністів. Все це сприяє розповсюдженню негативного відношення до Гоміньдану у більшості населення, у тому числі і серед інтелігенції.

Категорична відмова Чан Кайші організувати життя в країні після кінця війни на демократичних засадах і хвиля репресій проти інакомисльців спричиняють повну втрату підтримки Гоміньданом серед населення і навіть власної армії. Після початку активних військових дій у 1947 р., комуністам, за допомогою Радянського Союзу, що закріпився на той час у Маньчжурії, вдається за 2,5 роки опанувати всією територією континентального Китаю, не зважаючи на багатократну чисельну перевагу військ Гоміньдана і активне протистояння США. 1 жовтня 1949 р. з воріт Тяньаньмень Мао Цзедун

проголошує утворення Китайської Народної Республіки із столицею в Пекіні. Сам Мао стає головою уряду нової республіки.

Сталін та Мао на поштовій марці КНР

Перші роки після перемоги над Гоміньданом присвячені в основному рішенням насущних економічних і соціальних проблем. Особливе значення Мао Цзедун надає аграрній реформі, розвитку важкої індустрії і зміцненню громадянських прав. Майже всі реформи китайські комуністи проводять за зразком Радянського Союзу, що мав на початку 1950-х рр. досить великий вплив на КНР. Зокрема, проводиться конфіскація землі у крупних землевласників; в рамках першої п'ятирічки за допомогою фахівців з СРСР здійснюється ряд крупних індустріальних проектів. Зовнішньополітично початок 50-х рр. для Китаю ознаменувався участю в Корейській війні, на якій за 3 роки військових дій гине близько мільйона китайських «добровольців», включаючи сина Мао.

Після смерті Сталіна і XX з'їзду КПРС, у вищих ешелонах влади Китаю також виникають розбіжності з приводу лібералізації країни і допустимості критики щодо Партії. Спочатку Мао ухвалює рішення підтримати ліберальне крило, якому належали Дрюкуу Еньлай (Прем'єр Держради КНР), Дзюнь Юнь (Замголови КПК) і Ден Сяопін (Генсек КПК). У 1956 р. у своїй промові «Про справедливе вирішення протиріч усередині народу» Мао закликає відкрито висловлювати свою думку і брати участь у дискусіях, кинувши гасло: «Хай розцвітають сто квітів, хай змагаються сто шкіл!» Голова Партії не розрахував, що його заклик викличе шквал критики відносно КПК і його самого. Інтелігенція і прості люди різко засуджують диктаторський стиль правління КПК, порушення прав і свобод людини, корупцію, некомпетентність, насильство. Таким чином, вже у липні 1957 р. кампанія «Ста квітів» згортається, і замість неї проголошується

кампанія проти правих ухильників. Під час неї заарештовуються близько 520 000 людей, що подали голос протесту під час «Ста квітів».

«ВЕЛИКИЙ СТИБОК ТИГРА»

Незважаючи на великі зусилля, темпи зростання китайської економіки у кінці 1950 рр. залишали бажати кращого. Зменшувалось виробництво аграрної продукції. Крім цього, Мао турбувала відсутність «революційного духу» в масах народу. До рішення цих проблем він вирішив підійти в рамках політики «Трьох червоних знамен», покликаної забезпечити «Великий стрибок вперед» у всіх областях народного господарства. Кампанія почалася у 1958 р. Щоб вже через 15 років досягти обсягів виробництва Великобританії, передбачалося організувати практично все сільське (а також, частково, і міське) населення країни в автономні «комуни». Життя у комунах було вкрай колективізоване — приватне життя і, тим більше, власність були практично викорінені. Кожна комунa повинна була не тільки забезпечувати себе і навколишні міста продуктами харчування, але і проводити індустріальні продукти, головним чином сталь, яка виплавлялася в маленьких печах на задніх дворах членів комуни.

Політика «Великого стрибка тигра» закінчилася грандіозним провалом. Якість виробленої у комунах сталі була вкрай низькою, обробка колективних полів з різних причин йшла також кепсько, вже через 2 роки урожаї зернових і все виробництво продуктів харчування впали до катастрофічно низького рівня. В цей час керівники провінцій доповідали Мао про небувалі успіхи нової політики, провокуючи підняття планок з продажу зерна і виробництва «домашньої» сталі. Критики «Великого стрибка», наприклад, міністр оборони Пен Дехуай, позбавлялися своїх постів. У 1959-1961 рр. країну охопив найбільший голод, жертвами якого стали, за різними оцінками, від 10 до 30 мільйонів чоловік.

У 1959 р. ліворадикальні погляди Мао приводять до розриву відносин Китаю з Радянським Союзом. Мао з самого початку вкрай негативно ставився до ліберальної політики Хрущова і, особливо, до його тез про мирне співіснування двох систем. Під час «Великого стрибка» ця неприязнь виливається у відкриту конфронтацію. СРСР відкликає з Китаю всіх фахівців, що допомагали піднімати економіку країни і припиняє фінансову допомогу.

Внутрішньополітична ситуація у Китаї також істотно змінюється. Після катастрофічного провалу «Великого стрибка» багато керівників як вищого, так і локальнішого рівня починають відмовляти Мао у підтримці. Інспекційні поїздки країною Ден Сяопіна і Лю Шаоци (що

змінив у 1959 р. Мао Цзедуна на посаді голови держави) виявляють жахливі наслідки політики, що проводилася, унаслідок чого велика частина членів ЦК більш-менш відкрито переходить на сторону «лібералів». Лунають завуальовані вимоги відставки голови КПК. Внаслідок цього Мао Цзедун частково визнає провал «Великого стрибка» і навіть натякає на свою провину у цьому. Він припиняє на час активно втручатися в справи керівництва країни, спостерігаючи з боку, як Ден і Лю проводять реалістичну політику, що в корені розходиться з його власними переконаннями, — розбивають комуні, допускають приватне землеволодіння і елементи вільної торгівлі на селі, істотно ослабляють хватку цензури.

Одночасне ліве крило партії посилено укріплює свої позиції, діючи переважно з Шанхаю, куди незабаром виїхав і сам Мао. Так, новий міністр оборони Лінь Бяо займається активним насадженням культу особи Мао, особливо в підвладній йому «Народно-визвольній армії» (див. нижче). Вперше в політику — спочатку політику культури — стала втручатися Цзян Цин, остання дружина Мао. Вона різко атакує демократично налаштованих письменників і поетів Китаю, а також авторів «буржуазної» літератури, що пишуть без підтексту класової боротьби. У 1965 р. у Шанхаї від імені ліворадикального журналіста Яо Веньюаня публікується стаття, в якій піддається нищівній критиці драма відомого історика і письменника, заступника мера Пекіна У Ханя «Розжалування Гань Жуя», яка у формі інакомовлення ілюструвала ті корупцію, свавілля, святенництво і несвободу, що панували в Китаї. Не зважаючи на старання ліберального блоку, дискусія навколо цієї драми стає прецедентом для початку великих змін у сфері культури, а незабаром — і Культурної Революції.

КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ

Не зважаючи на високі темпи розвитку китайської економіки після відмови від політики «Трьох червоних знамен», Мао не збирається мириться з ліберальною тенденцією розвитку народного господарства. Він також не готовий віддати забуттю ідеали перманентної революції, допустити «буржуазні цінності» в життя китайців. Проте, він вимушений констатувати, що основна маса керівних кадрів не розділяє його світогляд. Навіть створений «Комітет з культурної революції» вважає за краще спочатку не застосовувати жорсткі заходи проти критиків режиму. При такому розкладі Мао наважується провести нову глобальну пертурбацію в суспільстві, яка мала привести його назад в лоно революції і «дійсного соціалізму». Окрім лівих радикалів — Чен Бода, Цзян Цин і Лін Бяо, союзником Мао

Цзедуна у цьому підприємстві мала стати перш за все китайська молодь.

Провівши в липні 1966 р. заплив річкою Янцзи і довівши тим самим свою «боездатність», Мао повертається до Пекіна і проводить могутню атаку на ліберальне крило партії, головним чином, на Лю Шаоци. Трохи пізніше ЦК за вказівкою Мао затверджує документ «Шістнадцять пунктів», що став практично програмою «Великої Пролетарської Культурної Революції». Початком її стали нападки на керівництво Пекінського університету лекторки Не Юаньцзи. Услід за цим студенти і учні середніх шкіл, у прагненні протистояти консервативним і нерідко корумпованим вчителям і професурі, надихнувшись революційними настроями і культом «Великого керманича — голови Мао», який уміло розпалювали «ліваки», починають організовуватися у загони «хунвейбінів» — «червоних вартових» (можна також перекласти як «червоногвардійців»). У пресі, що вже потрапила під контроль «ліваків», стартує кампанія проти ліберальної інтелігенції. Не витримавши цькування, деякі її представники, а також партійні керівники здійснюють самогубство.

Незабаром рух хунвейбінів набув глобального характеру. У всій країні проводяться масові судилища керівних працівників, професорів, під час яких вони піддаються усіляким приниженням, нерідко б'ються. На мільйонному мітингу у серпні 1966 р. Мао висловлює повну підтримку і схвалення діям хунвейбінів, з яких послідовно створюється армія революційного лівого терору. Разом з офіційними репресіями партійних керівників, все частіше відбуваються жорстокі розправи хунвейбінів. У числі інших представників інтелігенції, піддався звірячим тортурам і покінчив життя самогубством відомий китайський письменник Лао Ше.

Надалі терор захоплює всю країну, всі області життя і всі класи. Не тільки відомі особи, але і прості громадяни піддаються пограбуванням, биттю, тортурам і навіть фізичному знищенню, часто під найнікчемнішим приводом. Хунвейбінами знищуються незліченні витвори мистецтва, спалюються мільйони книг, тисячі монастирів, храмів, бібліотек. Незабаром, крім хунвейбінів, організовуються загони революційної робочої молоді — «цзаофані» («бунтарі»), причому обидва рухи дробляться на ворогуючі угруповання, що ведуть часом кровопролитну боротьбу між собою. Коли терор досягає свого піку і життя в багатьох містах завмирає, проти анархії наважуються виступити регіональні керівники і армія. Сутички військових з хунвейбінами, а також внутрішні зіткнення між революційною

молоддю поставили Китай під загрозу громадянської війни. Дійшовши до цієї межі, Мао вирішує припинити революційний терор. Мільйони хунвейбінів і цзаофаней, разом з партійними працівниками, просто висилаються у села. Головна дія культурної революції закінчилася, Китай образно (і, частково — в буквальному розумінні) лежить у руїнах.

У країні після культурної революції була заборонена Біблія, і всі екземпляри священної для християн книги були конфісковані. Біблію знову почали випускати у країні тільки у кінці 1980 рр.

Після закінчення культурної революції у зовнішній політиці Китаю відбувається несподіваний поворот. На тлі крайніх напружених відносин з Радянським Союзом (особливо після озброєного конфлікту на острові Даманський) Мао раптово зважується на зближення із Сполученими Штатами Америки, проти чого різко виступав Лінь Бяо, що вважався офіційним наступником Мао. Після культурної революції влада його різко зросла, що турбує Мао Цзедуна. Спроби Лінь Бяо вести самостійну політику примушують голову остаточно розчаруватися в ньому, проти Ліня починають фабрикувати справу. Дізнавшись про це, Лінь Бяо 13 вересня 1971 р. здійснює спробу втечі з країни, але його літак розбився за нез'ясованих обставин. Вже у 1972 р. Китай відвідує президент Ніксон.

Після загибелі Лінь Бяо внутрішньополітичне життя Китаю майже десятиліття визначає внутрішньофракційна боротьба у КПК. Один одному протистоять угруповання «ліваків» (на чолі з лідерами культурної революції, так званою «бандою чотирьох» — Цзян Цин, Ван Хунвень, Чжан Чунцяо і Яо Веньюань) і угруповання «прагматиків» (на чолі з поміркованим Чжоу Еньлаєм і реабілітованим Ден Сяопіном). Мао Цзедун прагне підтримувати рівновагу влади між двома фракціями, допускаючи, з одного боку, деякі послаблення в області економіки, але і підтримуючи, з іншого боку, масові кампанії ліваків, наприклад, «Критику Конфуція і Лінь Бяо». Новим наступником Мао став вважатися Хуа Гофен, вірний маоїст, що належить до поміркованих лівих.

Боротьба між двома фракціями загострюється у 1976 р. після смерті Чжоу Еньлая. Його поминання вилилися у масові народні демонстрації, на яких люди виражають пошану покійному і протестують проти політики лівих радикалів. Безлади жорстоко придушуються, Чжоу Еньлай посмертно клеймиться як «каппутіст» (тобто прихильник капіталістичного шляху — ярлик, що використовувався під час культурної революції), а Ден Сяопін

відправляється в заслання. На той час Мао вже серйозно хворий нахворобу Паркінсона і не в змозі активно втручатися у політику.

Після двох важких інфарктів 9 вересня 1976 р. на 83-му р. життя Мао Цзедун помер. На похорони «Великого керманіча» прийшло більше мільйона чоловік. Тіло покійного забальзамували за розробленою китайськими ученими методикою і виставили для огляду рік після смерті у спорудженому на площі Тяньаньмень величезному мавзолеї. На початок 2007 р. усипальню Мао відвідало близько 158 млн чоловік.

Культ особи Мао Цзедун зароджується ще у час Яньаньського періоду на початку сорокових років. Вже тоді на заняттях з вивчення теорії комунізму використовуються головним чином праці Мао. У 1943 р. починають виходити газети з портретом Мао на передовиці, а незабаром «ідеї Мао Цзедун» стають офіційною програмою КПК. Після перемоги комуністів в громадянській війні плакати, портрети, а пізніше і статуї Мао з'являються на площах міст, у кабінетах і навіть в квартирах громадян. Проте до гротескових розмірів культ Мао доводиться Лінь Бяо у середині 1960-х рр. Тоді вперше публікується цитатник Мао — «Червона книжечка», що стала надалі Біблією культурної революції та посіла 88 рядок у Рейтингу 100 кращих книг усіх часів журналу Ньюсвік. У пропагандистських творах, як, наприклад, в підробленому «Щоденнику Лей Фена», гучних гаслах і полум'яних мовах культ «вождя» форсувався до абсурду. Натовпи молодих людей доводять себе до істерії, викрикуючи заздоровниці «червоному сонцю наших сердець» — «мудрому голові Мао». Мао Цзедун стає фігурою, на якій в Китаї зосереджується практично все.

Після розгрому «Банди чотирьох» ажіотаж навколо Мао значно втихає. Він досі є «галеонною фігурою» китайського комунізму, його досі вшановують, в містах все ще частково стоять пам'ятники Мао, його зображення прикрашає китайські банкноти, значки і наклейки. Проте нинішній культ Мао серед пересічних громадян, особливо молоді, слід швидше віднести до проявів сучасної поп-культури, а не свідомого поклоніння перед мисленням і діяннями цієї людини.

Мао був творцем оригінальної революційної теорії, що поєднувала марксизм-ленінізм та низку давніх китайських філософських систем: легізм (фа-цзя), конфуціанську систему з її шануванням батьків і начальства (хоча саме канфуціанство у маоїстському Китаї було заборонене як «феодална ідеологія»), повагою до обряду та ритуалу й бунтарський дух книжок іноземних і китайських анархістів початку ХХ ст. Його теорія була не продуктом

кабінетної науки, а «виросла» безпосередньо з практики революційного руху в Китаї.

Ключовими для розуміння поглядів Мао на практику є його філософські твори «Відносно практики» та «Відносно суперечності». У них Мао сформулював — часто у формі простих афоризмів — концепцію, що для практичних потреб революційного руху Китаю 1930-1940-х рр. підходила краще, ніж «класичний» марксизм, від імені якого Мао виступав. Він усвідомив, що здійснює у себе в країні селянську революцію, і селяни є її головною рушійною силою. При цьому у своїх теоретичних побудовах Мао користувався марксистською термінологією і говорив про «диктатуру пролетаріату». Свою позицію він обґрунтовував, покликаючись на своєрідність китайських умов. Далі Мао державі протиставив армію. Якщо марксисти виходили з необхідності захопити «державну машину» й повернути її проти класового ворога (це і є «диктатура пролетаріату»), то Мао стверджував, що знаряддям розгрому класового ворога є не держава, а армія. Держава підпорядковується армії. Звідси відомий афоризм Мао: «Народ вчиться у партії, а партія — в армії».

Мао вважав, що селянська війна, це — партизанська війна, а успішна партизанська війна розкладається на три етапи.

1) Створення партизанської бази у віддаленому, важкодоступному, неконтрольованому владою районі. Як казав Мао, «село виступає проти міста». Поняття «місто» і «село» означали «начальство, державних чиновників і ледарів» і «трудяще населення далекого куточка, що його начальство постійно оббирає». Партизанське вогнище є зразком майбутньої народної влади. Тут ведеться пропаганда у доступній формі. Мао, приходячи до нового району, завжди пояснював, що наше завдання — розділити землю, ліквідувати поміщиків і поки що не займати кулака. І повторював, що це приклад того, що ми хочемо зробити: землю — селянам, звільнити селян від податків і дати селянам гвинтівки, щоби вони стали «озброєним народом». Усі адміністративні та соціальні зміни, що впроваджуються у партизанському вогнищі, робляться лише для того, щоби партизанський рух вижив тут і тепер. А після перемоги все буде організовано набагато краще. Ця тактика «помірних перетворень» у зоні партизанського вогнища.

2) Цей етап називається «село оточує місто». Тепер партизанські дії виходять за межі бази й створюються партизанські райони. Партизанські райони не обов'язково повністю контролювані партизанами — це райони, де партизани проводять свої бойові

операції. Цю територію ще не захопили, продовжуються партизанські дії, але на території цих районів походи та рейди проводяться постійно. При цьому сфера дії партизанських з'єднань виходить далеко за межі первісної бази: у такий спосіб партизани не дають противнику напасти на саму базу. Також ця тактика покликана дезорганізувати життя і порушити комунікації противника у всьому районі, вимотати противника, примусити його безплідно витратити свої матеріальні й людські ресурси.

3) Цей етап Мао назвав «село захоплює місто». Офіційна влада починає видихатися у нескінченній боротьбі та намагається зосередити всі свої сили у великих містах і в стратегічно важливих центрах. Урядові війська повністю втрачають стратегічну ініціативу, і міста починають поступово втрачати зв'язок одне з одним. Відтепер основною метою партизан стає руйнування комунікацій між урядовими анклавами, щоб вони не могли допомагати один одному та діяти спільно. Після чого партизани переходять до захоплення укріплених пунктів супротивника: спочатку падають найвіддаленіші гарнізони урядових військ, а наприкінці партизани захоплюють столицю.

Концепція Мао перемоги комунізму у світі ґрунтувалася на його власному досвіді та досвіді антифранцузької війни Хо Ші Міна (1890–1969) та Во Нгуєна Зіапа (1911–2013) у В'єтнамі. Її також можна розглядати як продовження його стратегії партизанської війни, тільки у світовому масштабі.

За Мао, хоча кінець-кінцем на зміну капіталізму прийде соціалістична система, капіталістична й імперіалістична система сама по собі ніколи не завалиться — її зруйнує пролетарська революція всередині імперіалістичних країн («першого світу») та національні революції у колоніях і залежних країнах («третього світу»). Вона починається з колоній і економічно відсталих країн з поступовим втягуванням у революційну війну Європи та США. Мао вважав, що головною рушійною силою епохи є національно-визвольні, антиімперіалістичні рухи в колоніях. Ці рухи комуністи мали очолити й використати. Оскільки більшість населення у колоніях і відсталих країнах живе на селі, революція у «третьому світі» має бути головним чином селянською з гаслами боротьби за землю. Треба підтримувати націоналізм народів Азії, Африки та Латинської Америки, просуваючи ідею «відокремлення» від метрополій. Після відокремлення колоній від метрополій в останніх настане господарська криза, що спричинить падіння рівня життя, викличе незадоволення широких мас і

пролетарське повстання. Так антиколоніальні й антиімперіалістичні війни «місцевого значення» «переростатимуть» у світову революцію.]

Портрет Мао на Брамі Небесного Спокою в Пекіні

По смерті Мао залишив своїм наступникам країну у глибокій, всеосяжній кризі. Після «Великого стрибка» і культурної революції економіка країни животіла на низькому рівні, культурне життя і наука були розгромлені лівими радикалами. Особливо тяжкою спадщиною режиму Мао слід вважати покалічені долі десятків мільйонів людей у всьому Китаї, що постраждали від безглузвих і жорстоких кампаній. Тільки в ході культурної революції загинуло, за деякими даними, до 20 мільйонів чоловік, ще 100 мільйонів так чи інакше постраждали в її ході. Тим часом, за офіційною оцінкою Комуністичної Партії Китаю, Мао помилявся лише на 3/10 долі.

З іншого боку не можна не визнати, що Мао, отримавши у 1949 р. малорозвинену, загрузлу в анархії, корупції і загальній розрусі аграрну країну за стислий термін зробив з неї досить могутню, незалежну державу, що володіє атомною зброєю. У роки його правління відсоток неписьменності знизився з 80% до 7%, тривалість життя збільшилася вдвічі, населення зросло більш ніж удвічі, індустриальна продукція більш ніж в 10 разів. Йому також вдалося вперше за декілька десятиріч об'єднати Китай, відновивши його майже в тих межах, що він мав за часів Імперії; позбавити його від принизливого диктату іноземних держав, від якого Китай страждав починаючи з періоду опіумних воєн. Крім цього, навіть критики Мао визнають в нім блискучого стратега і тактика, який довів свої здібності під час Китайської Громадянської Війни і Корейської Війни.

Ідеологія маоїзму також зробила великий вплив на розвиток комуністичних рухів у багатьох країнах світу — Червоних Кхмерів в Камбоджі, Світлого Шляху у Перу, революційного руху у Непалі, комуністичних рухів у США і Європі. Тим часом, сам Китай після смерті Мао у своїй політиці вельми далеко відійшов від ідей Мао Цзедуну і комуністичній ідеології взагалі. Реформи, початі Ден Сяопіном у 1979 р. і продовжені його послідовниками, де-факто зробили економіку Китаю капіталістичною, з відповідними наслідками для внутрішньої і зовнішньої політики. У самому Китаї персона Мао оцінюється вкрай неоднозначно. З одного боку, більшість населення бачать у ньому героя Громадянської Війни, сильного правителя, харизматичну особу. Деякі китайці старшого віку ностальгують за упевненістю у завтрашньому дні, рівністю і відсутністю корупції, що існували, на їхню думку, в епоху Мао. З іншого боку, багато людей не можуть пробачити Мао жорстокості і помилок його масових кампаній, особливо культурної революції. Сьогодні у Китаї досить вільно ведеться дискусія про роль Мао у сучасній історії країни, публікуються твори, де політика «Великого керманіча» піддається різкій критиці.

Поза сумнівом залишається, проте, те величезне значення, яке фігура Мао Цзедуну має не тільки для китайської, але і для світової історії.

ДЖЕРЕЛА:

Мао Цзедун. Відносно практики. Відносно суперечності. — Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1958.; Шорт, Филип. Мао Цзэ-дун. АСТ, Москва, 2001, С.470-473.; Мао, Цзе-Дун. Выдержки из произведений. Издательство литературы на иностранных языках, Пекин, 1966, С.302-303.; Малявин, Владимир. Китайская цивилизация. ФСТ, Москва, 2003, С.100-101; Меликсетов, А. В., Писарев, А. А., ..., История Китая. Издательство московского университета, Москва, 2004, С.678-81; Шорт, Филип. Мао Цзэ-дун. АСТ, Москва, 2001, С.505-511.; Меликсетов, А. В., Писарев, А. А., История Китая. Издательство московского университета, Москва, 2004, С.679-686.

МАРГІНАЛ

МАРГІНАЛ (від лат. Margo — край, межа, кордон) — суспільний індивід — людина, що перебуває на краю, на межі різних систем — культур, соціальних цінностей, і яка зазнає їхнього суперечливого впливу. В індивідуальному плані — це особа, що має групову приналежність без групової ідентифікації.

Цим терміном позначається поняття, що широко використовується в сучасному суспільствознавстві — соціальній філософії, культурології, соціології, психології, політології.

Поняття маргінал традиційно використовується для аналізу граничного положення особистості щодо якоїсь соціальної спільноти, що при цьому накладає певний відбиток на її психіку та спосіб життя.

У соціології:

У соціології маргіналізація це процес соціального падіння або перебування у невисокому й заздалегідь програшному соціальному статусі. Маргіналізація нижчих прошарків населення притаманна ієрархічному й патріархальному суспільству; Маргіналізація літератури коли йдеться про занепад її впливу.

Зазвичай маргіналізація призводить до матеріального зубожіння, і навіть до зникнення маргіналізованих груп. Маргіналізовані індивіди часто обмежені в отриманні соціальних послуг, програм і соціальних привілеїв (Young, 2000). Розрізняють особисту, громадську і глобально-структурну маргіналізацію.

Категорію маргіналізації введено американським соціологом Р. Парком, з метою виявлення соціо-психологічної неадаптації мігрантів до умов міського середовища. У такій ситуації виявляються так звані «культурні гібриди», що балансують між домінантною в суспільстві групою, що повністю ніколи не приймає маргіналів, і групою, з якої вони виділилися.

У тому числі маргінал це:

1. Той, хто втратив колишні соціальні зв'язки і не пристосувався до нових умов життя (звичайно про представників національних меншин, мігрантів, вихідців із села).

2. Той, хто не визнає загальноприйнятих норм і правил поведінки.

3. Розмовний - Представник специфічних субкультур, політичних течій, релігій тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Маргінал політичний // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. :Право, 2015.; МАРГІНАЛЬНІ ГРУПИ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Маргінал // Великий тлумачний словник сучасної української мови. — 5-те вид. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005.; Львовичкіна А. М. - Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002. — с. 37.

МАРКЕТИНГ ПОЛІТИЧНИЙ

МАРКЕТИНГ ПОЛІТИЧНИЙ (англ. marketing, від market — ринок) — це система заходів з управління операціями збуту й торгівлі,

регулювання ринкових процесів, вивчення кон'юнктури та закономірностей функціонування ринку. Політичну діяльність у будь-якому суспільстві і за будь-якого політичного режиму також спрямовано на завоювання та утримання контролю над ринком, але ринком специфічним — ринком влади. Отже, за умов цивілізованого змагання за право управління політичною сферою суспільства під політичним маркетингом розуміють сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику тих чи інших настанов суспільної свідомості з метою завоювання ринку влади та утримання контролю над ним. З огляду на типологію політичних об'єктів і суб'єктів, виокремлюють політичний маркетинг політичних лідерів, політичних, державних та інших інституцій, окремих організацій, а також ідей, програм, концепцій, доктрин тощо.

До основних функцій політичного маркетингу належать:

- вивчення уявлення людей про політика, організацію чи ідею;
- визначення характеристик ідеального образу, що існує в масовій свідомості;
- планування та втілення в життя конкурентоздатної програми дій, розрахованої на завоювання розуміння та активну підтримку політичного лідера, організації чи ідеї.

Технології політичного маркетингу.

- формування й вивчення політичних потреб, політичного попиту на політичні дії та результати таких дій;
- відтворення «політичного продукту» з урахуванням того, якою «ціною» він досягається;
- творення «нового» в політиці з урахуванням усіх форм витрат, у тому числі й політичних;
- доведення до об'єкта і суб'єкта політики розрахунків реальних політичних можливостей на конкретному етапі;
- виготовлення та використання політичної реклами, політичної агітації, стимулювання політичних дій, активної політичної поведінки та ін.

Складова політичного маркетингу.

Політичний ринок розглядається спеціалістами за аналогією з господарчим ринком: так, наприклад, уряд відповідає на потреби партій, рухів, груп тиску так само, як у економіці пропозиція відповідає на попит. Відпрацьованими, випробуваними засобами встановлення рівноваги на політичному ринку вважають такі: самостійність і

незалежність політичних суб'єктів, жоден з яких не володіє монопольним становищем на політичній сцені; рівноправність політичних суб'єктів, що забезпечується детально розробленою системою норм, які регулюють їхню діяльність і взаємовідносини; суспільна система цінностей як підстава для досягнення консенсусу між політичними суб'єктами тощо. Однією з найважливіших складових політичного маркетингу є вивчення особливостей функціонування ринку влади в суспільстві. Йдеться про вивчення й аналіз політичної культури суспільства, рівня розвитку політичних структур, банку даних політичних лідерів (тобто політичної та владної еліти), і, звичайно, настанов суспільної свідомості. Найважливішими видами й невіддільними складовими політичного маркетингу є дослідження політичного ринку, виборча інженерія і політичне рекламування.

Фахівці із політичного маркетингу.

Нині питання політичного рекламування досліджують політологи, соціологи, політичні психологи, фахівці в галузі традиційних і електронних засобів масової інформації, менеджери політичних компаній, художники й актори — всі ті, хто так чи інакше пов'язаний з проблемами політичної комунікації та з досягненням бажаного результату в політичній діяльності. Фахівці в галузі іміджології виокремлюють такі етапи політичного рекламування: вивчення ідеологічних і соціо-психологічних настанов громадян щодо іміджу політичного діяча, організації; дослідження характеристик іміджу реального кандидата, сформованого на той час громадськістю; створення іміджу кандидата відповідно до уподобань більшості виборців; розроблення форм і методів використання засобів масової інформації на користь створеного іміджу кандидата.

З огляду на типологію політичних об'єктів і суб'єктів, виокремлюють політичний маркетинг політичних лідерів, політичних, державних та інших інституцій, окремих організацій, а також ідей, програм, концепцій, доктрин тощо.

До основних функцій політичного маркетингу належать: вивчення уявлення людей про політика, організацію чи ідею; визначення характеристик ідеального образу, що існує в масовій свідомості; планування та втілення в життя конкурентоздатної програми дій, розрахованої на завоювання розуміння та активну підтримку політичного лідера, організації чи ідеї. Найважливішими видами й невіддільними складовими політичного маркетингу є дослідження політичного ринку, виборча інженерія і політичне рекламування.

Однією з найважливіших складових політичного маркетингу є вивчення особливостей функціонування ринку влади в суспільстві. Йдеться про вивчення й аналіз політичної культури суспільства, рівня розвитку політичних структур, банку даних політичних лідерів (тобто політичної та владної еліти), і, звичайно, настанов суспільної свідомості.

Якщо перші три чинники можна дослідити за допомогою традиційних методів політичного аналізу, то стереотипи суспільної свідомості аналізуються шляхом вивчення громадської думки. Це здійснюється через опосередковані канали висловлювання громадської думки — засоби масової інформації (пресу, радіо, телебачення, електронну пошту), документи органів влади, матеріали органів статистики, спецслужб, внутрішніх справ; прямі канали висловлювання громадської думки (особисті контакти представників владних структур із населенням, прийом громадян); спеціалізовані канали висловлювання громадської думки — інтерв'ю, анкетне опитування (роздавальне, телефонне, поштове, пресове). Саме спеціалізовані канали висловлювання громадської думки є науковою базою для здійснення політичного маркетингу.

Під час здійснення політичного маркетингу опитування громадської думки виконують три основні функції:

- політичну — дають змогу оцінити палітру політичних орієнтацій виборців, імідж (ідеального) політичного діяча, який сформувався в суспільній свідомості;
- ідеологічну — виявляють, як реагують різні верстви населення на ідеї, гасла, політичні програми, спосіб висвітлення, поведінкову манеру лідерів тощо;
- соціальну — опитування містять інформацію про потреби, інтереси населення, його вимоги до влади, яку вона має використати під час вироблення управлінських рішень, зрештою дають змогу робити довготермінові прогнози суспільного розвитку.

Отже, дослідження громадської думки є: по-перше, однією з невіддільних складових політичного маркетингу, адже без об'єктивної соціальної інформації про реальний стан у суспільстві, ставлення громадян до органів влади, її політичних лідерів неможливо приймати обґрунтовані рішення; по-друге, маючи таку інформацію, центри влади можуть дієвіше впливати на стан справ у суспільстві, підвищувати довіру громадян до своїх дій.

Одним із найпоширеніших видів політичного маркетингу, що використовується в процесі боротьби за владу, є виборча інженерія —

пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів владних і політичних еліт щодо завоювання та збереження влади в державі (регіоні, місті тощо).

Можна назвати такі головні методи виборчої інженерії, що використовуються владною елітою для завоювання політичної влади: зміна виборчих процедур визначення виборчих систем — мажоритарної, пропорційної, змішаної, куріальної (забезпечення представництва у парламенті нечисленних етнічних або соціальних груп); стимулювання та переміщення виборців з одних виборчих округів до інших; маніпулювання кордонами виборчих округів; вибір відповідного часу для проведення виборів; добір складу виборчих комісій, лояльного до правлячої еліти.

Слід зазначити, що легітимність названих методів виборчої інженерії має бути відображена в законі про вибори. Проблеми формування і створення у суспільній свідомості за допомогою відповідних технологій образів владних інститутів і політичних лідерів вивчає іміджологія. Імідж (від англійського image) — образ ідеального та реального політичного діяча, який сформувався у суспільній свідомості.

Нині питання політичного рекламування досліджують політологи, соціологи, політичні психологи, фахівці в галузі традиційних і електронних засобів масової інформації, менеджери політичних компаній, художники й актори — всі ті, хто так чи інакше пов'язаний з проблемами політичної комунікації та з досягненням бажаного результату в політичній діяльності.

Фахівці у галузі іміджології виокремлюють такі етапи політичного рекламування: вивчення ідеологічних і соціо-психологічних настанов громадян щодо іміджу політичного діяча, організації; дослідження характеристик іміджу реального кандидата, сформованого на той час громадськістю; створення іміджу кандидата відповідно до уподобань більшості виборців; розроблення форм і методів використання засобів масової інформації на користь створеного іміджу кандидата.

Провідні іміджі, що їх прагнуть створити своїм протезе фахівці з політичної реклами, це — «людина з народу», «справжній лідер», «добропорядний сім'янин», «освічена людина».

При створенні кандидатом іміджу «людини з народу» рекламуються такі цінності, як працелюбство, турбота про сім'ю. Важливо пропагувати такі риси, як демократична поведінка, уміння пожартувати, посміятися. Для формування іміджу «справжнього

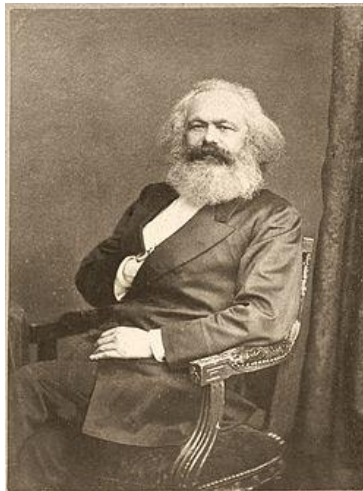
лідера» важливо переконати громадян у тому, що цей політик є рішучий і послідовний, має високий інтелектуальний потенціал, необхідні вольові риси, здатен брати на себе відповідальність. Імідж «добропорядного сім'янина» посилюється рекламою взаємин претендента з членами сім'ї, дружиною, яка разом із політиком і окремо бере участь у політичних, а також у культурних і добродійних акціях. Якщо кандидат має у своєму творчому доробку наукові праці, знається на літературі, мистецтві, то це сприятиме формуванню іміджу «освіченої людини».

Отже, конструюючи імідж політика для відповідної категорії населення, бажано передбачити кілька рис характеру кандидата, які їй імпонуватимуть. Імідж є надзвичайно складним феноменом, який створюється на ґрунті доволі специфічного сплетіння інформаційних, емоційно-комунікативних чинників.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Маркетинг політичний // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

МАРКС КАРЛ ГАЙНРИХ (5 ТРАВНЯ 1818 — 14 БЕРЕЗНЯ 1883 рр.)

Німецький філософ-матеріаліст, теоретик-суспільствознавець, політеконом, політичний журналіст-публіцист; протагоніст робітничого соціалістичного руху а один із засновників Першого Інтернаціоналу. Його наукові праці та політекономічні дослідження, об'єднані у

теоретичне суспільствознавче вчення, що за його іменем отримало назву марксизму і стало підґрунтям соціалістичного і, пізніше, комуністичного руху в Європі і світі.

Батьки Карла Маркса,— батько, Генріх Маркс (нім. Heinrich Marx, народжений як Гершель Леві Мордехай нім. Herschel Levi Mordechai), і мати, Генрієта Пресбург (нід. Presborck, нім. Presburg), походили з родин рабинів. Дід з боку матері був нідерландським рабином. Родина матері була досить заможною, а сама вона була тіткою одного із членів родини засновників компанії Philips.

Карл Маркс був третьою дитиною у сім'ї адвоката. Він народився у Трірі, у будинку, що знаходився за адресою Брюкєргассе, 664 (нім. Brückergasse) (тепер це будинок на Брюкенштрассе (нім. Brückenstraße), № 10, де знаходиться музей Маркса, нім. Karl-Marx-Haus). 15 жовтня 1819 р. сім'я переїхала до нового будинку за адресою Сімеонштрассе, 8 (на цьому місці встановлена пам'ятна плита).

У 1817 р. батько прийняв протестантство, щоб не втратити посади судового радника. Карла охрестили у шість років (1824). Це могло обумовити його критичне ставлення до релігії.

У 1830–1835 рр. Маркс навчався у Трірській міській гімназії і закінчив її на відмінно у 17-річному віці. У 1836 р. він заручився із своєю майбутньою дружиною Женні фон Вестфален. По закінченні гімназії навчався у Боннському, а потім у Берлінському університетах, де вивчав юридичні науки, але згодом захопився історією та філософією.

У 1841 Карл Маркс закінчив університет, здавши екстерном університетську дисертацію на тему порівняння натурфілософій Демокріта та Епікура. За своїми поглядами Маркс був тоді гегельянцем-ідеалістом. У Берліні він увійшов до гуртка молодогегельянців (Бруно Бауер і ін.), які прагнули робити з філософії Гегеля атеїстичні і революційні висновки.

Перші твори Маркса також свідчать про його належність до молодогегельянців. У його статтях міститься аналіз і критика Гегелівської філософії.

Після закінчення університету Маркс переселився до Бонна, розраховуючи на професуру. Але реакційна політика уряду примусила Маркса відмовитися від наукової кар'єри. У цей час рейнські радикальні буржуа, що мали конфлікт інтересів з лівими гегельянцями, заснували у Кельні опозиційну газету: «Ное Райніше Цайтунг», яка почала виходити з 1 січня 1842 р. У 1842–1843 рр. Карл Маркс працював журналістом і редактором у «Райніше Цайтунг» у

Кельні. Спочатку Маркс висловлювався за скасування цензури, потім перейшов до відкритої критики уряду (багато його статей були заборонені цензурою або піддавалися жорсткому редагуванню).

До початку січня Маркс майже відкрито закликав до революційного повалення пруської монархії та заміни її демократичним правлінням. Це переповнило чашу терпіння уряду, і у березні 1843 р. газету закрили. Ще раніше Марксу довелося залишити посаду редактора, але навіть його звільнення не врятувало газету. Газетна робота продемонструвала Марксу, що він був недосить знайомий із політичною економією, тож він старанно взявся за її вивчення, продовжуючи працювати журналістом.

У 1843 р. Маркс одружився із аристократкою Дженні фон Вестфален, племінницею засновника концерну Philips. Молода сім'я переїхала до Парижа, де Маркс познайомився з Генріхом Гейне та у 1844 р. започаткував дружбу з Фрідріхом Енгельсом, з яким його до кінця життя об'єднувала спільна робота. Саме Енгельс звернув увагу Маркса на становище робітничого класу.

У 1846 р. його вигнано з Парижа, так само як Енгельса, й він переїхав у Брюссель. Там вони написали працю «Німецька ідеологія», що критикує ідеї Гегеля і молодогегельянців. Навесні 1847 р. Маркс і Енгельс долучилися до таємного пропагандистського товариства «Союз комуністів» — товариства німецьких емігрантів, з якими Маркс познайомився у Лондоні. За дорученням товариства вони склали знаменитий «Маніфест Комуністичної Партії», що вийшов 21 лютого 1848 р.

Коли вибухнула лютнева революція 1848 р., Маркса вислано з Бельгії. Він приїхав знову до Парижа, а звідти, після березневої революції, до Німеччини, до Кельна. Там він спробував знову видавати «Rheinische Zeitung». Газета виходила з 1 червня 1848 - 19 травня 1849 рр., після чого була закрита через економічні труднощі та цензуру.

Лондонське вигнання

Карла Маркса вислано з Німеччини 16 травня 1849 р. Він вирушив зі своєю сім'єю спочатку до Парижа, але його вислано, і звідти після демонстрації 13 червня 1849 р. виїхав до Лондона, де і жив до самої смерті.

Умови емігрантського життя були вкрай важкі. Убогість душила Маркса і його сім'ю. Без постійної фінансової підтримки Енгельса та випадкового заробітку від написання статей до газет Маркс не тільки не зміг би закінчити «Капітал», але й неминуче загинув би під гнітом злиднів. У цей час створено його головні економічні твори.

У період з 1856 - 1857 рр. Карл Маркс опублікував у газетах «Вільна преса Шеффілда» та «Вільна преса» серію статей під назвою «Викриття дипломатичної історії XVIII століття», які у 1899 р. були перевидані, за матеріалами, які підготувала його дочка Елеонора, як окрема книга з назвою «Таємна дипломатична історія XVIII століття».

У 1864 р. Маркс організував «Міжнародну робітничу асоціацію», пізніше перейменована у Перший Інтернаціонал. На урочистій промові з приводу створення асоціації Маркс неправильно процитував прем'єр-міністра Гледстона, спотворивши його слова так, що ті набули прямо протилежного сенсу (Той нібито заявив «Це п'янке зростання багатства повністю обмежене заможними класами». Насправді той сказав «З тривогою і болем дивився б я на п'янке зростання багатства, якщо б воно було обмежене тими, хто знаходиться в сприятливих обставинах.» і пояснив, що зростання багатства Великобританії істотно покращує положення і британських трудящих). Ця фальсифікація (або помилка) сильно дискредитувала організацію.

Спочатку організація складалася з анархістів, британських трейд'юніоністів, французьких соціалістів та італійських республіканців. Пізніше розбіжності між Марксом та лідером анархістів Михайлом Бакуніним призвели до розриву з анархістами, яких вигнано з організації. У 1872 р., після розгрому Паризької Комуні і в умовах наростання реакції, Перший Інтернаціонал переїхав до Нью-Йорка, але через 4 роки, у 1876 р., був ліквідований на філадельфійській конференції. Всі спроби відновлення організації впродовж подальших 5 років не були успішними. Другий інтернаціонал, в який сьогодні входять провідні партії Великої Британії, Франції, Німеччини, Іспанії і багатьох інших країн Євросоюзу, був встановлений у 1889 р. як спадкоємець Першого інтернаціоналу, через 6 років після смерті його засновника. У 1867 р. вийшов перший том «Капіталу». Останні томи «Капіталу» Енгельс видав вже після смерті Маркса.

Карл Маркс помер у Лондоні, у віці 64 роки і похований там на Хайгейтському цвинтарі.

Родина

У Маркса було 7 дітей: Дженні Кароліна (Дженні Лонге, 1844-1883), Дженні Лаура (Лаура Лафарг, 1845—1911), Едгар (1847—1855), Генрі Едвард Гай («Гвідо», 1849—1850), Дженні Евелін Френсіс («Францишка», 1851-1852), Дженні Джулія Елеонор (1855—1898). Одна дитина померла перш, ніж отримала ім'я у липні 1857 р.

Незважаючи на невеликі статки, Маркс намагався забезпечити для своєї дружини Дженні та дітей умови життя середнього класу. Його дружина померла у 1881 р. Після її смерті, в останні 15 місяців життя, Маркс захворів на катар, який незабаром перейшов у бронхіт і запалення легень.

Маркс разом з Фрідріхом Енгельсом створив цілісну та послідовну матеріалістичну систему поглядів на світ, історію людства та розвиток суспільства. Ця система поглядів отримала назву марксизм і стала ідеологією марксистського руху.

Ідейно-теоретичні джерела поглядів

У розвитку своїх ідей Маркс спирався на спадщину німецької класичної філософії, англійської політекономії і французького утопічного соціалізму.

На відміну від ідеалістичної діалектики Гегеля, марксистська діалектика є матеріалістичною. За Марксом не свідомість чи Бог створюють матерію, а навпаки матерія у своєму постійному русі та розвитку створила свідомість. Пізнання можливе через органи чуття та розум, а практика є мірилом, яким вимірюється світ та є єдиним критерієм істини.

Діалектичний метод Маркс застосовує також щодо історії, формулюючи матеріалістичний погляд на історію. Не духовний процес, а матеріальні умови є визначальними у розвитку суспільства. У суспільному виробництві люди протягом свого життя перебувають у виробничих відносинах, які, насамперед, залежать від рівня розвитку продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин є економічним базисом суспільства, на якому ґрунтуються всі інші процеси життя, зокрема, соціальні, політичні та духовні. Отже, не свідомість окремих людей визначає їхнє буття, а суспільне буття визначає їхню свідомість. На певній стадії розвитку матеріальні сили виробництва починають конфліктувати із виробничими (економічними) відносинами. У випадку, коли виробничі відносини гальмують розвиток продуктивних сил чи вступають з ними у протиріччя — виникає підґрунтя для соціальної революції. Зміна економічної бази призводить до зміни суспільства. Але нова форма суспільства виникає тільки там, де існують кращі альтернативи, оскільки людство не ставить собі завдання, які воно не здатне вирішити (див. Гегеля — теза містить антитезу). Буржуазне суспільство є останньою стадією передісторії — останньою формою антагоністичного суспільного виробництва.

В історії людства нічого не трапляється випадково чи стихійно, а все є наслідком чи пов'язано з розвитком економічних та торгових відносин (товарного виробництва). Суспільний розвиток відбувається незалежно від людського мислення, тобто є об'єктивним процесом. Передумовою виникнення безкласового суспільства є, по-перше, розвиток універсальної робочої здатності: універсальність робочої сили через відповідний розвиток навичок в процесі виробництва. Таким чином, робочий клас усвідомлює факт свого становлення універсальними виробниками світу. Другою передумовою виникнення безкласового суспільства є зuboжіння населення. Досягнувши певного карколомного пункту, робочий клас скаже: «я є нічим, а мусів би бути усім!». Тоді капіталізм руйнується та виникне соціалізм, а пізніше комунізм.

Релігію Маркс називав «опієм народу» — явищем, яке виникає на певній (ранній) стадії розвитку людства.

Маркс писав, що соціалізм/комунізм буде найбільш вільним, демократичним та соціальним суспільством. Після соціалістичної революції держава поступово вмирає, виникає комунальне самоуправління, децентралізована поліція, замість підприємств — об'єднання. Кожен працює згідно з його можливостями, а отримує відшкодування згідно зі своїми потребами. Такий суспільний стан вимагає як багатства матеріальних речей, так і людей, які можуть контролювати свої потреби.

Відчуження людини

З поділом праці збільшується відчуження людини. Суть людини полягає в єдності її праці, життя та спільноти. Але вона не просто працює, а виробляє те, що потребує для свого життя. У системі поділу праці не споживча вартість, а мінова вартість є визначальною, точніше те, скільки отримує за свою працю, оскільки не є власником виробництва. Людина є колесом у великій машині, робоча сила стає також товаром, який може купуватися та продаватися. У капіталістичному суспільстві працівник відчужується від результатів своєї праці так, що він сам собі стає чужим, а також інші люди стають йому чужими.

Вирішення цієї проблеми полягає у подоланні поділу праці, що не значить повернення до непродуктивної праці та простих умов життя. Нові працівники є універсальними, вони впізнали би себе у своїй продукції, але на вищому рівні, бо стали би універсальними виробниками світу (негація негації — див. Гегеля). А людська суть є сукупністю суспільних відносин (див. Аристотель).

Теорія класів і класової боротьби

К. Маркс сам визначив свій внесок: «Щодо мене, то мені не належить ні заслуга відкриття існування класів у сучасному суспільстві, ні відкриття їх боротьби між собою. Буржуазні історики задовго до мене виклали історичний розвиток цієї боротьби класів, а буржуазні економісти — економічну анатомію класів. Те, що я зробив нового, полягало у доведенні такого:

- 1) що існування класів пов'язане лише із певними історичними фазами розвитку виробництва,
- 2) що класова боротьба із необхідністю приводить до диктатури пролетаріату,
- 3) що ця диктатура сама є лише переходом до знищення усяких класів та до суспільства без класів.

Економічна теорія криз

Маркс визначив природу криз у капіталістичному суспільстві та довів не випадковість та закономірну періодичність криз у буржуазному суспільстві. Капіталіст (власник фабрики, корпорація) намагається збільшувати свої прибутки, а для цього збільшує норми виробітки та систематично зменшує витрати на оплату найманої праці, тобто заробітну плату працівників. Однак, оскільки, працівники є членами суспільства, яке споживає вироблену продукцію, відповідно зменшується попит та виникає криза перевиробництва, коли вироблену продукцію немає кому купувати.

Як економіст Маркс не розробляє проект майбутніх соціалістичних форм суспільства, тобто його система не є нормативною, а позитивною (він пояснює та аналізує, а не надає рекомендації). Соціалістичні утопії, на його думку, обмежують революційне мислення, оскільки там вимагається підтримка вищих верств населення, які добровільно ніколи не підтримуватимуть такі ідеї. Робочий клас може лише шляхом соціалістичних перетворень реалізувати свою свободу. Ця свобода є для Маркса економічною проблемою. Тому він ретельно аналізує капіталістичну систему. Проте, він не просто критикує вчення англійських класиків, але інтерпретує по-своєму та доповнює їх вчення. Саморуйнація капіталістичної системи є результатом спрямованості всієї історії до остаточної форми суспільства — соціалізму.

У часи, коли жив Маркс, не було таких понять як «глобалізація», «споживацтво», «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство», тому у наукових працях Маркса немає відповідей на деякі гострі проблеми сучасної світової економіки. Але

це не зменшує методологічного значення творів Маркса як цінного першоджерела для вивчення проблем глобальної економіки.

Теорія трудової вартості та додаткової вартості

Якщо застосовувати послідовно теорію про трудову вартість товару Рікардо, прибуток підприємців обґрунтувати не можливо. Якщо вартість товару не дорівнює середній кількості робочих годин, які необхідні для його виробництва, тоді прибуток неможливий. З іншого боку, згідно з цією теорією, робітники отримуватимуть тільки ту платню, якої вистачає для виживання. Тому ця теорія не могла бути правильною. Проте, Маркс не намагався запропонувати нову теорію оплати праці, він її тільки по-своєму перетлумачив: вартість товару відповідає виконаній праці, проте, робітники отримують тільки стільки, скільки їм потрібно для виживання. Всі інші години, які не оплачуються, є додатковою вартістю. Її привласнює собі капіталіст, не маючи на це права, оскільки тільки робота є продуктивним фактором. Таке використання робочої сили капіталістами є наслідком капіталістичної системи, а не результатом обману або більшої влади з боку конкретного капіталіста.

Закон про зменшення ставки прибутку

Витрати виробництва (загальний капітал) складаються із робочої сили (змінний капітал) та товарів, що куплені на ринку (постійний капітал). Останній не виробляє додаткової вартості, але, згідно з Марксом, забирає її. Чим капітало-інтенсивнішим є виробництво, тим меншим відсоток прибутку = додаткова вартість / загального капіталу (при константному відсотку використання). Внаслідок цього, із прибутку фінансуються нові інвестиції, які збільшують продуктивність та відсоток додаткової вартості. З іншого боку, через постійну акумуляцію збільшується постійний капітал та відсоток прибутку зменшується. Цей факт, а також конкуренція між підприємцями змушує капіталістів акумулювати у повному обсязі додаткову вартість з метою збільшення загального прибутку для компенсації зменшеного відсотку прибутку.

Кризові фази

Прибуток збільшується внаслідок збільшення виробництва. У свою чергу збільшується зайнятість, а також інвестиції. Через акумуляцію додаткової вартості та використання її для інвестицій зменшується попит працюючого робочого класу. Окрім цього, через купівлю нових апаратів виробництва люди звільнюються, що призводить до додаткового зменшення попиту.

Виникає загальна криза, зменшуються ціни на товари та робочу силу. Водночас, постійний капітал знецінюється. Відсоток прибутку збільшується й таким чином, збільшення виробництва (збільшення найманих працівників) стає привабливою альтернативою. Це призводить до повернення до 1-ої фази.

Теза щодо виникнення безкласового суспільства

Постійні кризи згубно впливають на соціальну структуру (у сенсі Гегеля — кількісні зміни впливають на якісні). Все більше малих та середніх підприємств банкрутують та відбувається концентрація капіталу в кількох руках. З іншого боку, все більшою стає кількість безробітних, вони зубожіють (теорія зубожіння). Таким чином, маси повстають проти капіталістів та капіталістична система доходить до саморуйнації. Відбувається соціалістична революція та суспільний клас капіталістів зникає. Проте класова структура суспільства зберігається, доки революційний клас пролетарів не саморозчиниться у народі. На шляху до таких змін, писав Маркс у своїх працях, буде багато перешкод, бід і страждань, тобто прихід пролетаріату швидше за все буде ознаменований потужними суспільними змінами та потрясіннями. (Ці думки Маркса зустрічаються у російському перекладі 1920-х рр., проте згодом його праці перекладають заново, щоб не було таких явних натяків на тодішній СРСР.).

Маркс був суворим пуристом; він часто старанно і довго підшукував правильний вислів. Він ненавидів зайве вживання іншомовних слів, і якщо він, не зважаючи на це, часто вживав іншомовні слова — там, де предмет цього і не вимагав, — то це слід пояснити тим, що він довго перебував за кордоном, головним чином в Англії.

Але яку величезну кількість оригінальних, чисто німецьких словотворів і словосполучень знаходимо ми у Маркса, який, не зважаючи на те, що він дві третини свого життя був за кордоном, має величезні заслуги перед німецькою мовою і належить до найбільших майстрів і творців німецької мови.

Російський народник М. О. Морозов:

«Я вже бачив тоді в еміграції його портрети ... і сміючись, пам'ятається, сказав йому, що він вражаюче схожий на свій портрет. А він теж сміючись відповів мені, що йому і крім цього випадку бувало дивно чути про свою схожість з своїми портретами, тоді як звичайно портрети схожі з оригіналом. Він був дуже уважний і привітний до мене, хоч і у голосі, і у манерах відчувалася свідомість їм свого видатного становища».

Твори Маркса, більше, ніж будь-кого іншого, вплинули на розвиток суспільної думки й історичні події XX ст. Так, наприклад, згідно з масовим опитуванням Бі-Бі-Сі у 1999 р., Маркс був названий «найвидатнішим мислителем тисячоліття».

ДЖЕРЕЛА:

Економічно-філософські рукописи [вперше опубліковані 1932 року після смерті Маркса] (Ökonomisch-philosophische Manuskripte, 1844).; Тези про Фойєрбаха [вперше опубліковані 1888 року після смерті Маркса] (Thesen über Feuerbach, 1845).; Свята родина [у співавторстві з Фрідріхом Енгельсом] (Die heilige Familie, 1845).; Німецька ідеологія [у співавторстві з Фрідріхом Енгельсом; вперше опублікована 1932 року після смерті Маркса] (Die deutsche Ideologie, 1846).; Злидні філософії Das Elend der Philosophie, 1847).; Маніфест комуністичної партії [у співавторстві з Фрідріхом Енгельсом] (Manifest der Kommunistischen Partei, 1848).; Класова боротьба у Франції 1848-1850 (Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850, 1850).; Вісімнадцяте Брюмера Луї Бонапарта (Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte, 1852).; Капітал, т. 1 (Das Kapital. Band 1, 1867).; Громадянська війна у Франції (The Civil War in France, 1871).;

МАРКСІЗМ

МАРКСІЗМ — узагальнена назва сукупності теоретичних поглядів німецьких мислителів Карла Маркса (1818–1883 рр.) та Фрідріха Енгельса (1820–1895 рр.) на історію, політику та суспільство загалом, які їхні послідовники намагаються інтерпретувати, розвивати та втілювати на практиці.

Марксизм заявляє про себе як про систему революційних поглядів робітничого класу, що відображає об'єктивні закони розвитку людського суспільства та досвід класової боротьби народних мас проти експлуататорів, і що постійно розвивається на основі узагальнення цього досвіду.

Першим марксизм визначив Енгельс, як «поєднання діалектичного методу з комуністичним світоглядом» («Анти-Дюрінг», 1878 р.).

Різнomanітні інші визначення марксизму можна умовно розділити на наступні категорії:

1. засновану на історико-матеріалістичних поглядах теорію «наукового соціалізму» різнomanітні теорії, які, як на першоджерело, посилаються на Маркса та Енгельса;
2. політичні рухи, які орієнтуються на теорію Маркса;
3. марксизм-ленінізм — радянський різновид марксизму, офіційну державну доктрину колишнього СРСР та радянського блоку. У XX ст. багато країн проголошували курс на побудову соціалізму (або

комунізму) за марксистською програмою. Найбільшими з них були Союз Радянських Соціалістичних Республік і Китайська Народна Республіка.

Марксизм виник у 1840-х рр. у Німеччині, де назрівала буржуазно-демократична революція. Своєрідність революційної ситуації у цій країні, роздробленій тоді на кілька великих (Баварія, Пруссія, Саксонія) і безліч невеличких держав, полягала у тому, що буржуазія, налякана революційністю народних мас, прагнула укласти угоду з королівською владою і поміщиками за рахунок інтересів трудящих. Істотною відмінністю цієї революційної ситуації порівняно з умовами, що передували буржуазним революціям в інших країнах Західної Європи (Голандія, Англія, Франція), була тією, що у Німеччині на арену політичної боротьби вийшов робітничий клас, що виявився найрадикальнішою силою суспільних перетворень. Якщо у минулих буржуазних революціях робітничий клас власноруч «тягав каштани з вогню» для буржуазії, то під час революції у Німеччині виступив самостійно зі своїми особливими вимогами. Все це робило Німеччину центром європейського революційного руху. За завдання озброїти робітничий клас програмою, стратегією і тактикою революційної боротьби взялися молоді ідеологи пролетаріату Маркс й Енгельс, так поклавши початок новому революційному вченню — марксизму.

Від самого моменту свого виникнення, починаючи з революцій 1848–1849 рр., марксизм безперестанку проходить практичну перевірку, що супроводжується зміною тактики політичної боротьби. Після поразки цих революцій Маркс заявив про необхідність переходу до мирної роботи зі збирання і підготовки сил для нового етапу підйому революції. У 1852 р., після розпуску німецького робітничого «Союзу комуністів», що його членами були Маркс й Енгельс, останні спрямували свою діяльність на пропаганду ідей комунізму, на підготовку революційних кадрів в усіх країнах Західної Європи, на збирання сил для нової боротьби.

Пореволюційний період ознаменувався створенням — за активної участі Маркса й Енгельса — «Міжнародного товариства робітників» (I Інтернаціоналу), заснованого у 1864 р. «Міжнародне товариство робітників» вперше з'єднало революційну теорію з практикою масового революційного руху, з класовою боротьбою проти експлуататорів. Так було створено вихідні позиції для завоювання марксизмом міцних позицій у світовому робітничому русі. У 1870-1890-ті рр. у низці країн Європи було створено масові робітничі (соціалістичні та соціал-демократичні) партії, що заявляли про свою

прихильність до марксистської доктрини. Виникли вони або на базі існуючих у тих країнах національних секцій «Міжнародного товариства робітників», або завдяки діяльності активістів, вихованих у ньому.

Марксизм вважає себе закономірним результатом всього попереднього розвитку людської думки та критичного узагальнення з позицій революційного пролетаріату практики класової боротьби. Одночасно постання марксизму є переворотом у розвитку суспільної думки людства, оскільки марксизм принципово по-новому підійшов до вирішення безлічі суспільних проблем і запропонував відповіді на найважливіші питання, поставлені самим розвитком історії та сформульовані передовими умами минулого.

Спираючись у першу чергу на спадщину німецької класичної філософії, англійської політекономії і французького утопічного соціалізму, Карл Маркс та Фрідріх Енгельс розробили матеріалістичний погляд на історію, теорію додаткової вартості як економічну основу капіталізму й вчення про комунізм — безкласове суспільство, що неминуче прийде на зміну капіталізму. Роль «могильника» капіталізму марксизм відводить пролетаріату.

Найважливішими творами у становленні марксизму були «Маніфест комуністичної партії», в якому проголошується неминучість загибелі капіталізму й стверджується роль робітничого класу, «Капітал» Карла Маркса — фундаментальний аналіз економіки капіталізму, та «Діалектика природи» — незавершена праця Фрідріха Енгельса, в якій сформульовані філософські погляди засновників марксизму.

Діалектичний матеріалізм

Марксизм твердо стоїть на позиціях матеріалізму, доповнивши його запозиченою у Гегеля діалектикою. За Марксом, не свідомість чи Бог створюють матерію, а навпаки матерія у своєму постійному русі та розвитку створила свідомість. Пізнання можливе через органи чуття та розум, а практика є мірилом, яким вимірюється світ та є єдиним критерієм істини.

Матеріалістичне розуміння історії

Діалектичний метод Маркс застосовує переважно до історії (історичний матеріалізм). Історичний (діалектичний) матеріалізм розглядається як філософія пролетаріату, теоретичне обґрунтування комунізму, наука про закономірності розвитку суспільства та мислення. Лише у філософії пролетаріату як революційного класу, закономірності розвитку суспільства знайти своє об'єктивно відображення.

Суспільство розглядається марксизмом як організм, у структурі якого продуктивні сили визначають виробничі відносини, форми власності, які, у свою чергу, зумовлюють класову структуру суспільства, політику, державу, право, мораль, філософію, релігію, мистецтво. Їх єдність і взаємодія створює певну суспільну формацію. Тобто не духовний процес, а матеріальні умови є визначальними у розвитку суспільства.

У суспільному виробництві люди протягом свого життя перебувають у виробничих відносинах, які, насамперед, залежать від рівня розвитку продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин є економічною структурою суспільства, на якій базуються всі інші процеси життя, зокрема, соціальні, політичні та духовні. Отже, не свідомість окремих людей визначає їхнє буття, а суспільне буття визначає їхню свідомість. На певній стадії розвитку матеріальні сили виробництва починають конфліктувати із виробничими (економічними) відносинами. У випадку, коли виробничі відносини гальмують розвиток продуктивних сил чи вступають з ними у протиріччя — виникає підґрунтя для соціальної революції. Зміна економічної бази призводить до зміни суспільства. Але нова форма суспільства виникає тільки там, де існують кращі альтернативи, оскільки людство не ставить собі завдання, які воно не здатне вирішити (див. Гегеля — теза містить антитезу). За Марксом — буржуазне суспільство є останньою формою антагоністичного суспільного виробництва.

У застосуванні до історії марксизм доводить неминучість переходу до вищої суспільної формації: від феодалізму до капіталізму, від капіталізму до соціалізму і, врешті-решт, до безкласового суспільства.

Протидія будь-якої суспільної системи прогресу та змінам приводить до необхідності її руйнування, що виявляється у вигляді класової боротьби — у випадку капіталізму між буржуазією і пролетаріатом.

Рушійна сила історії — боротьба пригноблених класів, вищим проявом якої є революція.

Політична теорія

Варто зазначити, що марксизм — це не тільки ідеологія, але й політична програма дій. Маркс і Енгельс займали колективістську і спрямовану на конфлікт політичну позицію. Як каже сам Маркс: «філософи тільки по-різному поясняли світ, а мова йде про те, щоб його змінити».

Класова боротьба

Найважливішою рушійною силою розвитку суспільства впродовж всього його існування була боротьба антагоністичних суспільних класів. У буржуазному суспільстві революційною силою вони вважали робітничий класу, що його історичною місією є знищення капіталізму та експлуатації людини людиною, створення справедливого суспільного ладу. Цей лад Маркс і Енгельс називали соціалізмом (комунізмом). Капіталізм, як один з кількох шаблів історії, у минулому мав поступовий характер, але по приходу до влади буржуазії (колись революційного класу) перетворився на гальмо суспільного розвитку і має поступитися місцем вищій стадії суспільного розвитку.

Свою історичну місію «могильника капіталізму» пролетаріат виконає за допомогою свого бойового авангарду — комуністичної партії, шляхом встановлення диктатури пролетаріату. Маркс і Енгельс пропагували ідею поширення пролетарської революції у низці країн і вірили у можливість створення т. зв. Сполучених Штатів Європи. Основним гаслом трудящих має бути гасло: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

У зв'язку з цим висувається лозунг «експропріації експропріаторів». Вони приймають ідею логіки історії Гегеля, але ідеологія, в їхньому розумінні, є відображенням матеріальних засобів виробництва, що лежать в її основі (т.зв. економічний детермінізм). За словами Маркса й Енгельса, «Історія всіх дотеперішних суспільств — це історія класової боротьби». а ворогуючі класи є завжди наслідком способів виробництва та обміну, себто економічних умов їхнього часу. Економічна структура суспільства завжди визначає той базис, відштовхуючись від якого, ми можемо дати певне пояснення всієї надбудови юридичних і політичних інституцій, а також релігійних, філософських та інших ідей певного історичного періоду.

ДЕРЖАВА:

У марксистів держава є найвищим інститутом організації суспільства, що його функція полягає у захисті панування одного класу над іншими, а також у збереженні системи експлуатації панівним класом всього суспільства. Класичний (хоча й дещо спрощений) марксистський погляд на державу висловлено у «Маніфесті комуністичної партії»: «Сучасний уряд це є лиш комітет, що порядкує спільними справами всієї буржуазії».

Пізніше, у «Початку родини, приватної власності і держави» (1884), Енгельс писав, що «держава є щось із зовні нав'язане

суспільству; вона не є також „втіленням моральної ідеї“, „втілення розуму“, як доводить Гегель. Держава є продукт суспільства, що досягло певного щабля розвитку; є свідомість, що суспільство перебуває в нерозв'язаній суперечності само з собою, що вона розпалась на незамирені класи, і що вона немає змоги замирити ці протилежності й суперечності. Ці суспільні класи з протилежними економічними інтересами не знищили один одного і разом з тим саме суспільство у безплідній боротьбі: треба було особливої влади, що стояла, очевидно, по-над суспільством, яка має, якщо не знищити цю боротьбу, то тримати її в межах порядку; ця влада, що відокремилася від суспільства, що стала над ним і разом з тим йому чужа, — є держава».

І далі: «Підвалиною установа держави стала потреба тримати в слухняності різні суспільні класи, але через те, що держава повстала серед класової боротьби, то зрозуміло, що влада зосередилась в руках наймогутнішої з економічного погляду верстви, і до неї перейшло політичне панування. ... Стара держава була, переважно, державою рабовласників, що заснована на послузі рабів; феодалська держава була органом дворян заради панування над кріпаками; найновіша поважна держава є знаряддя експлуатації праці капіталом».

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ

Поняття «диктатура пролетаріату» залишається проблематичним у марксизмі, адже ані Маркс, ані Енгельс не дають докладного роз'яснення, що саме мається на увазі — енергійний уряд, що діє від імені пролетаріату (подібно до того, як буржуазний уряд діє від імені буржуазії) та придушення опору маєтних класів під час революції; форму правління, коли робітники перебирають на себе всі функції держави; тощо. У Марксовому листі до Йосефа Вайдемаєра (1818-1866) з 5 березня 1852 р. між іншим читаємо: «Буржуазні історики давно переді мною представили історичний розвиток цієї боротьби класів, а буржуазні економисти економічну анатомію цих класів. Моїм ділом було довести: 1. що існування класів зв'язане тільки з певними, історичними боротьбами, сполученими з розвитком продукції, 2. що класова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату, 3. що ця диктатура становить лише перехід до знесення всіх класів і до безкласового громадянства».

Критикуючи програму щойно створеної соціал-демократичної партії Німеччини, Маркс писав: «Між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення першого у

друге. Цьому періодові відповідає і політичний перехідний період. І держава цього періоду не може бути нічим іншим, крім як революційною диктатурою пролетаріату».

За Володимиром Леніним (1870–1924 рр.), диктатура пролетаріату є поєднанням режиму класової диктатури з формою правління (безпосередньою участю пролетарів (робітників) в управлінні суспільством). Однак нерозв'язаним лишається питання пролетарської революційної партії та її ролі у новому, пост-капіталістичному суспільстві. Адже, як показала практика революційних перетворень, одна справа «диктатура пролетаріату», інша — «диктатура пролетаріату під проводом партії», що схильна перетворюватися на «диктатуру партії від імені пролетаріату».

БЕЗКЛАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО

Класова боротьба перестане бути рушійною силою історії тільки в майбутньому комуністичному суспільстві, коли будуть ліквідовані класи, що саме є основним завданням комуністів. З цього приводу Енгельс писав: «Держава не од вічності. Жили громади й без неї, існували громади, що не знали, що таке держава і державна влада. Лише на певнім щаблі економічного розвитку, що нерозривно з'єднаний з розпадом суспільства на класи, на верстви, з'явилась потреба держави. А у теперішній час [себто наприкінці ХІХ ст.] ми хуткими кроками наближаємось до такої фази розвитку промисловості, за якої розподіл на класи не лише не являє собою необхідності, але стісняє навіть саму продукційність. Так повстав цей розподіл на класи, так він і щезне, а з ним загине й держава. Суспільство, яке знову організує промисловість на підвалинах вільної, рівноправної асоціації всіх продуцентів, таке суспільство не потребує державної машини й здає її в історичний музей, де вона буде красуватися поруч з бронзовою сокирою та веретеном».

ДОДАТКОВА ВАРТІСТЬ

Критика політичної економії виникла на основі діалектико-матеріалістичного аналізу Марксом капіталістичного способу виробництва та відповідного йому суспільного ладу. Маркс розробив і обґрунтував трудову теорію вартості, відкрив закон додаткової вартості. Це відкриття стало, образно кажучи, наріжним каменем економічної теорії Маркса, адже саме воно допомогло йому розкрити експлуататорську сутність буржуазного виробництва. У своїй фундаментальній праці «Капітал» Маркс розглянув капіталістичний лад, зіставляючи його політекономічну теорію з дійсністю, та доходить

висновку, що цей лад заснований на експропріації власниками засобів виробництва частини вартості продукту найманої праці робітників.

За Марксом, додаткова вартість є джерелом збагачення власника засобів виробництва. Додаткова вартість утворюється в процесі виробництва як різниця між вартістю виробленого продукту й вартістю робочої сили. В умовах існування приватної власності на засоби виробництва капіталіст експропріює додаткову вартість, а робітники отримують стільки, щоб забезпечити відтворення своєї робочої сили. Отже марксизм бачить джерело економічної нерівності, експлуатації людини людиною, у приватній власності. Відповідно марксизм, виходячи із діалектичної складової своєї філософії, формулює основне протиріччя капіталізму, як протиріччя між суспільним характером виробництва й приватною власністю, що лежить в основі розподілу.

КАПІТАЛ І НАЙМАНА ПРАЦЯ

За Марксом, капітал є не сумою предметів, що містять нагромаджену працю, а буржуазне виробниче відношення. Вирішальним для виникнення капіталу є не його речова форма, конкретні товари, що його утворюють, а наявність суспільних відносин, що дозволяють шляхом володіння речами привласнювати безоплатно живу працю робітників, позбавлених власності. Панування нагромадженої, минулої, матеріалізованої праці над безпосередньою, живою працею перетворює нагромаджену працю на капітал (мертву працю).

Прибутком капіталіста є перевищення вартості виробленого робітником продукту над вартістю життєвих засобів, що їх він отримує у вигляді заробітної плати. Відносна заробітна плата, її частка в капіталі, має тенденцію зменшуватися, а прибуток, відносна частка капіталіста, — зростати: прибуток і заробітна плата перебувають один до одного у зворотному відношенні.

Інтереси буржуазії і пролетаріату є антагоністичними. Мірою зростання продуктивності праці пролетаріат кує золотий ланцюг, на якому буржуазія тягне його за собою.

ВІДЧУЖЕНА ПРАЦЯ

Відчуження відображає об'єктивне перетворення діяльності людини і її результатів на самостійну силу, що панує над нею та їй ворожу, а також пов'язане з цим перетворення людини з активного суб'єкту суспільного процесу на об'єкт цього процесу. Відчуження є історично минулою формою опредмечування людиною своїх діяльних здібностей у класово-антагоністичному суспільстві та

пов'язане з урічевленням, фетишизацією суспільних зв'язків, з опосередкуванням відносин між людьми суспільними інститутами. Початки відчуження треба шукати в поділі праці.

У творах 1842-1943 рр. Маркс й Енгельс досліджували спочатку відчуження у царині духовного життя (релігія, філософія тощо), а потім у царині політичного життя (бюрократизація держави). Пізніше, у «Економічно-філософських рукописах з 1844 року», вихідним пунктом розуміння відчуження стає проблема відчуженої праці. Маркс зазначає, що в умовах антагоністичних суспільних відносин робітник ставиться до праці, до акту виробництва як до зовнішнього примусу: наймана праця не розгортає вільно фізичну та духовну енергію, а виснажує фізичну природу та руйнує дух робітника. Тим-то людина відчуває себе вільною не в процесі праці, а лише у тому бутті, що не відрізняє її від тварини. Ставлення робітника до своєї діяльності визначає також його ставлення до предметів і продуктів своєї праці, що належать не йому, а окремому приватному власнику або загальному капіталісту (державі), і виступають по відношенню до робітника як чужі, ворожі йому сутності, що чимдалі більше закріпачують його.

Відчуження стосується не лише робітника: буржуа теж відчужений від праці, він теж переживає самовідчуження, але відчуває себе у цьому самовідчуженні задоволеним і ствердженням; а пролетар відчуває себе у цьому відчуженні знищеним.

ТОВАРНИЙ ФЕТИШИЗМ:

Фетишизм — ототожнення суспільних функцій предмета з його природними властивостями, обумовлене процесом упредметнення соціальних відносин між людьми і персоніфікацією речей. Різні форми фетишизму визначаються тим, чи відбувається ототожнення соціальних характеристик з натуралістичним буттям речі або фізично-тілесним субстратом предмету культури, продукту людської діяльності, або природними особливостями індивіда.

У капіталістичному суспільстві, де панують товарно-грошові відносини, фетишем стає продукт людської діяльності і зникає будь-яка природна та суспільна визначеність предмета. Відносини між людьми опосередковуються річчю, що вона набуває через це особливого соціального значення. Суспільний характер праці набуває в очах людей речовий характер самих продуктів праці, як суспільної властивості цих речей, притаманної їм від природи. На речі переносяться властивості людських відносин, і починає здаватися, що не люди, а речі самостійно (у товарній формі) вступають у відносини

обміну; а людина тут виявляється лише персоніфікацією певної соціальної функції, виконавцем соціальної ролі, актором, що ховається за «економічною маскою». Речі заступають місце людей.

Фетишизм грошей є подальшим розвитком фетишизму товару. У грошах вартість зрощується з речовою, натуральною формою предмета, що виконує функцію грошей (золото тощо); вартісно-суспільне відношення набуває відокремленого матеріального існування. Тепер товари у своїй якісно-предметній визначеності обмінюються на символічний загальний продукт, певний предметний знак — гроші, що їхнє символічне буття з'єднується з їхньою природною формою.

Свої вищої форми фетишизм сягає у капіталі, що приносить відсотки. Капітал бачиться таким, що він здатний сам — без участі праці — примножувати вартість і приносити дохід.

ТЕОРІЯ КРИЗ

Маркс визначив природу криз у капіталістичному суспільстві та довів не випадковість і закономірну періодичність криз у буржуазному суспільстві.

Капіталіст (власник фабрики, корпорація) намагається збільшувати свої прибутки, а для цього збільшує норми виробки та систематично зменшує витрати на оплату найманої праці. Однак, оскільки, працівники є членами суспільства, яке споживає вироблену продукцію, відповідно зменшується попит та виникає криза перевиробництва, коли вироблену продукцію немає кому купувати.

ГЛОБАЛЬНИЙ КАПІТАЛІЗМ

Слід зазначити, що у часи, коли жив Маркс, не було таких понять як «глобалізація», «споживацтво», «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство», не було масового «експорту» технологій та перенесення транснаціональними корпораціями виробництва у країни з дешевою робочою силою. Тому у наукових працях Маркса та Енгельса немає відповідей на деякі гострі проблеми сучасної світової економіки. Але це не зменшує значення творів Маркса як цінного першоджерела для вивчення проблем сучасної глобальної економіки та кризових явищ глобальної економіки.

ТИМЧАСОВІСТЬ КАПІТАЛІЗМУ

Критика Маркса розкриває об'єктивні закономірності розвитку суспільного виробництва на всьому протязі історії людства від рабовласницьких суспільств Стародавнього світу до сучасного капіталізму. Ця закономірність демонструє тимчасовий характер капіталістичного способу виробництва, неминучість його загибелі і

заміни буржуазного суспільства вищим — соціалістичним (комуністичним).

Коли політичні економісти вважали товар «природною» і невідворотною формою продукту праці, а ринок — єдиним можливим інститутом обміну продуктами, що має існувати завжди, представляючи закон вартості як закон незмінних історичних фактів, для Маркса ані товар, ані гроші, ані капітал, ані наймана праця не тільки не існували вічно, але не мають існувати далі — саме на це вказують тенденції історичного розвитку.

МАРКСИЗМ ПІСЛЯ МАРКСА Й ЕНГЕЛЬСА

Ревізіонізм: Поширення марксизму у робітничому русі стикнулось з опором як з боку його одвертих противників з інших соціалістичних течій (напр., бакуністів, прудоністів тощо), так і з боку угодовських елементів усередині соціалістичних і соціал-демократичних партій — ревізіоністів.

Ревізіонізм виник головно як прояв впливу буржуазної ідеології на найменш революційні, відносно забезпечені верстви робітничої класу (так звану «робітничу аристократію»). Іншим джерелом ревізіонізму стала ідеологія дрібнобуржуазних елементів, що їм притаманна половинчастість, коливання між пролетаріатом і буржуазією, що виражається у теоретичних поступках буржуазної ідеології.

Представники ревізіонізму (найвідоміший з них — німецький соціал-демократ Едуард Бернштейн (1850–1932 рр.)) виступали у філософії за повернення до Канта, намагалися підмінити матеріалізм суб'єктивним ідеалізмом, матеріалістичну діалектику — еволюціонізмом. В теоретичній царині вони стверджували, що капіталізм має перерости у соціалізм «самопливом», без соціальної революції. У царині політики ревізіоністи відстоювали теорію «гармонії класових інтересів» і «співпраці клас», заперечуючи теорію пролетарської революції і диктатури пролетаріату. Ревізіонізм в теорії призвів до реформізму на практиці, що набув найяскравішого вираження у тактиці партій Інтернаціоналу — відмові від революції і мирній парламентській діяльності, що полягала у боротьбі за часткове поліпшення становища трудящих у рамках буржуазного ладу та співпраці з буржуазними партіями.

АВСТРОМАРКСИЗМ

Австромарксизмом прийнято називати школу марксистської думки, що склалась у Відні наприкінці XIX ст. навколо провідних теоретиків і керівників австрійської соціал-демократії Макса Адлера

(1873-1937), Отто Бауера (1881-1938), Рудольфа Гільфердінга (1877-1941) і Карла Реннера (1870-1950). На додаток до Марксової теорії, найбільше на школу вплинули неокантіанство та позитивізм у філософії, маргіналістський напрямок у політичній економії та потреба осмислення і розв'язання специфічних проблем Габсбургської імперії. Адлер зробив найвагоміший внесок у переосмислення марксизму з точки зору неокантіанства. Він вважав, що Марксова методологія полягає по суті у розкриванні за видимістю дійсності. Марксизм є науковим, історичним матеріалізмом, «системою соціологічних знань» і не має нічого спільного з філософією. Бауер був одним з перших, хто звернув увагу на національне питання (що на початку XIX ст. стояли в Австро-Угорщині надзвичайно гостро). Гільфердінгова аналіза влади фінансових інституцій і впливу держави, а також важливості зовнішніх ринків для акумуляції капіталу мала велике значення для розвитку марксистських теорій імперіялізму. Реннер відомий у першу чергу як соціолог права. Не вважаючи правові норми простим відображенням економічних умов, він наголошував на тому, що право грає активну роль у відтворенні та навіть зміні суспільних відносин.

БІЛЬШОВИЗМ

Револьюційний елемент марксизму розвивав у своїх працях російський революціонер Владімір Ленін, що не тільки сприйняв теорію Маркса й Енгельса, а конкретизував її стосовно до умов нової епохи — епохи державно-монополістичного капіталізму й імперіялізму, пролетарських і національно-визвольних рухів у всьому світі, початку ліквідації колоніальної системи. Не тільки видатний теоретик, але також революціонер-практик, Ленін став керівником першої марксистської партії, що прийшла до влади, — Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії (більшовиків).

Ленін розкрив специфіку імперіялізму як етапу в розвитку капіталізму. Він відкрив один з найважливіших його законів — нерівномірності розвитку капіталізму, через який революційна ситуація виникає не обов'язково у найрозвиненіших в економічному відношенні країнах, а у тій країні, де протиріччя капіталізму надзвичайно загострені й буржуазія якої нездатна шляхом політичних маневрів нейтралізувати революційність народних мас.

Така країна, за визначенням Леніна, є «слабкою ланкою» у ланцюзі імперіялізму. У цій слабкій ланці й має статися насамперед розрив єдиного ланцюга системи імперіялізму. Виходячи з цього, Ленін розвинув теорію соціалістичної революції й диктатури пролетаріату для епохи імперіялізму: революція не може статися

одночасно у всіх основних капіталістичних країнах, як припускали Маркс й Енгельс, адже революційна ситуація не може виникнути одночасно у всіх головних країнах світу. Навпаки — природніше припустити, що «слабкою ланкою» чи «ланками» стануть спочатку одна або декілька країн, де позиції імперіялізму найбільш ослаблені, і саме там відбудеться революція.

МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ

Спочатку у Радянському Союзі, а пізніше у «народних демократіях» марксизм пережив цікаву трансформацію: з революційного вчення він перетворився на панівну ідеологію. Прийшовши до влади в економічно-відсталій країні, марксисты мусили здійснити те, що не було їхньою метою і що в передових капіталістичних країнах здійснила буржуазія, себто нагромаджувати капітал шляхом «первісної акумуляції» й експлоатації селянства. Що це здійснювалось під прикриттям марксистської ідеології, не має дивувати, адже в класовому суспільстві (а СРСР був класовим суспільством) пануюча ідеологія не відображає дійсного стану речей, а маскує його (тим-то Маркс і Енгельс називали ідеологію «хибною свідомістю»). Іронія історії полягає в тому, що цю закостенілу систему беззаперечних догматів, що від початку 1930-х р. дедалі більше нагадувала релігію, називали іменами двох великих революційних теоретиків, які самі на віру нічого не сприймали.

Характерними рисами марксизму-ленінізму були ототожнення законів природи та законів розвитку суспільства (за що почасти відповідальний Енгельс і його «Діалектика природи»), бачення відносини між базисом і надбудовою як односторонніх (безумовне підпорядкування надбудови базису), віра в лінійність історії, почергову зміну суспільно-економічних формацій і неминучість соціалізму (комунізму). «Економічні закони» (наприклад, закон вартости) вважались об'єктивними законами, незалежними від розстановки класових сил і волі учасників процесу суспільного виробництва, як закони природи, а значить такими, що діятимуть і при соціалізмі. Загалом соціалізм можна було збудувати в одній, окремо взятій країні (про завершення будівництва неодноразового проголошувалось на офіційному рівні).

ЗАХІДНИЙ МАРКСИЗМ

По першій світовій війні (1914–1918 рр.) в Європі постав «західний марксизм» — широка теоретична течія, в рамках якої прагнули творчо розвивати спадщину Маркса й Енгельса. «Західні марксисты» не тільки критикували капіталістичну систему — вони

стояли в опозиції до «радянської» інтерпретації марксизму і відкидали «реальний соціалізм» у СРСР і країнах Східної Європи та Китаї як класове суспільство нового типу. З політичної економії (центральної теми творів теоретиків часів II (Соціалістичного) Інтернаціоналу) наголос у нового покоління теоретиків зсувається у бік філософії, ідеології, культури, мистецтва. Зачинателями течії прийнято вважати угорця Дьйордя Лукача (1885–1971), німця Карла Корша (1886–1961) й італійця Антоніо Грамші (1891–1937).

Лукач стверджував, що через своє бачення тотальності та зосередженість на центральності товарного виробництва марксизм є найкращим методологічним інструментом критичної аналізи сучасного капіталістичного суспільства. Індивід ніколи не може стати мірою філософії чи дії, оскільки він оточений готовими, «народженими» до нього об'єктами, а це уможливорює вироблення лише суб'єктивних реакцій — або конформістського визнання дійсності, або нігілістичної відмови. Тільки класа може охопити дійсність у процесі її революційного перетворення. Точка зору пролетаріату є особливою, оскільки той виступає об'єктом-суб'єктом історії: тільки ця точка зору дозволяє бачити, як капіталістичне суспільство перетворює людські властивості, стосунки та дії на властивості, стосунки та дії рукотворних речей, що відокремлюються від людини й панують над нею. Єдиним розв'язанням проблем буржуазного суспільства є пролетарська революція. Через своє особливе положення «живого заперечення капіталізму» пролетаріат є єдиною класою, спроможною на справжню класову свідомість — здатен усвідомити свою історичну роль революційного суб'єкту. Класова свідомість не дається робітникові при народженні, але її здобувають у постійній боротьбі з диктатом буржуазної ідеології. Тільки пролетаріат здатен побачити, що «вічні закони економіки» є продуктами історичного розвитку, результатом колективної дії, а значить їх можна змінити через свідому дію. Всі інші суспільні класи приречені на «хибну свідомість», що створює ілюзію вічності й універсальності капіталізму.

За Коршем, марксизм пережив три великі етапи: народження як філософської системи (1843-1848); розпад на політекономію, політику й ідеологію (1848-1900); перетворення на «науковий соціалізм» і втрату безпосереднього зв'язку з політичною боротьбою (після 1900). Він виступив проти представлення марксизму як «позитивної науки», що її необов'язково пов'язувати з боротьбою пролетаріату. Попри протиставлення «наукового соціалізму»

«утопічному соціалізму», що закріпилося у II (Соціалістичному) Інтернаціоналі, марксизм не є наукою в буржуазному розумінні цього слова. Марксова система покликана не збагатити буржуазну філософію, історію чи соціологію, а критикувати буржуазну теорію і практику з метою викриття їхньої невідповідності одна одній і пошуку шляхів змін матеріальних умов життя та суспільних відносин. Запозичивши у російських соціал-демократів кінця XIX ст. термін «гегемонія», Ґрамші вжив його для описування політичного устрою в Європі 1920-30-х. Панування буржуазії у Західній Європі, що спирається не тільки на примус, а й на згоду, створювало умови, які унеможливлювали прихід пролетаріату до влади у спосіб, продемонстрований Жовтневою революцією, — через штурм влади («маневрену війну», як писав Ґрамші). Боротьба на Заході мала бути тривалою, мала набути форми «позиційної війни», коли боротьба точиться за гегемонію (панівне місце у суспільстві). Гегемонія означає не тільки опанувати провідне місце в політико-економічному житті суспільства, але також мати авторитет у народних мас, культурне та моральне лідерство («культурна гегемонія», «ідеологічна гегемонія»). Без авторитету панування може означати лише диктатуру. Міць гегемонії визначається згодою народних мас з політикою панівного класу.

УКРАЇНСЬКИЙ МАРКСИЗМ

Марксистська традиція в Україні починається у 1870-х р. і пов'язана з іменами професора політекономії Миколи Зібера (1844-1888) та «громадівця» Сергія Подолинського (1850-1891) — першими популяризаторами марксизму на підросійській Україні. Хоча соціалістичні ідеї визначали діяльність перших українських політичних партій як на території Російської імперії, так і в Австро-Угорщині, проте через різні причини українські марксистські центри були в еміграції.

Таким у часи першої світової війни була Закордонна організація Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), що видавала у Женеві часопис «Боротьба». Її редактор — Лев Юркевич (1884-1917)) — відстоював ідею української пролетарської революції, виступав проти українського міщанства й орієнтації на Австрію й Німеччину, виступав за демократичну федералізацію Російської імперії та обґрунтовував потребу у незалежній українській соціал-демократичній партії.

Так само саме на еміграції після другої світової війни (1939-1945) було створено Українську революційно-демократичну партію (УРДП), що її ліве крило на чолі з Іваном Майстренком (1899-1984)

декларувала прихильність до демократичного соціалізму. Майстренко наголошував, що в СРСР не соціалізм, а державний капіталізм, тільки правлячим класом є не буржуазія (як при «нормальному» капіталізмі), а партійно-господарська бюрократія. Його товариш по часопису «Вперед», який ліве крило УРДП видавало у Мюнхені, Всеволод Голубничий (1928-1977) виступав за планову економіку, в якій планування відбувається знизу вгору (від «консументів» до «продуцентів»), та відкидав будь-яку можливість поєднання ринкових відносин із соціалізмом («риннок, це — реставрація капіталізму»). Економіку СССР — на відміну від більшості зарубіжних фахівців — розглядав не як гомогенну цілісність, а як сукупність структур зі значними регіонально-історичними та етнокультурними відмінностями.

Роман Роздольський (1898-1967) — єдиний український марксист, що його книжки перекладено багатьма європейськими мовами. Живучи у Нью-Йорку та Детройті, він написав один з найважливіших текстів про національне питання у Східній Європі — «Фрідріх Енгельс і проблема «неісторичних» народів» (1964), а слідом завершив двотомну «Історію виникнення Марксового «Капіталу» (1968). Метою останньої стала реконструкція думки зрілого Маркса, прояснення загального значення Марксової економічної теорії та захист її основних складових від спробу ревізії як всередині робітничого руху, так і з боку офіційної науки.

МАРКСИЗМ У «ТРЕТЬОМУ СВІТІ»

У більшості країн «третього світу» марксизм проник через колоніальні зв'язки та був пов'язаний у першу чергу з антиімперіалістичною боротьбою; тим-то питання імперіалістичного панування і колоніальної експлоатації займали центральне місце в марксистській теорії та практиці в «третьому світі».

Лідер китайської компартії Мао Цзе-дун (1893-1976) був не тільки ватажком селянської революції, але й теоретиком революційної війни у світовому масштабі. За Мао, хоча на зміну капіталізму має прийти соціалізм, капіталістично-імперіалістична система сама ніколи не завалиться — її зруйнує революція всередині імперіалістичних країн («першого світу») і національні революції у колоніях і залежних країнах («третьому світі»). Головною рушійною силою епохи є національно-визвольні рухи. Треба підтримувати націоналізм народів Азії, Африки та Латинської Америки та ідею «відокремлення» від метрополій. Після відокремлення колоній від метрополій в останніх настане

господарська криза, що спричинить падіння рівня життя, викличе незадоволення широких мас і пролетарське повстання.

Перший президент незалежної Гани і прибічник ідеї панафриканізму Кваме Нкрума (1909-1972) вважав імперіялізм найбільшою небезпекою для народів Африки та проаналізував методи відновлення імперіялістичного панування у колишніх колоніях, але тепер опосередковано — у формі неоколоніалізму. Колишні метрополії нав'язують «оборонні» угоди, підтримують маріонеткові уряди, контролюють місцеві економіки через фінансову та технічну «допомогу», нерівноправні умови торгівлі й удушення місцевого господарства, метрополії проникають у постколоніальне суспільство шляхом насадження місцевої буржуазії, ідеологічної пропаганди тощо.

Гвінейський революціонер Амілкар Кабрал (1924-1973) вважав, що ключовою для успішної соціальної революції на периферії капіталістичного світу є роль дрібнобуржуазного керівництва національного руху після завоювання незалежності. Коли настає визволення, народ повертається до історії й назовні вириваються внутрішні суперечності, затушовані під час боротьби проти колоніалізму. Дрібна буржуазія опиниться перед вибором: або стати національною буржуазією (насправді псевдобуржуазією, адже у неоколоніальних умовах буржуазія слаборозвинених країн є лише імітацією буржуазії капіталістичного центру), або здійснити соціальну революцію. Для продовження революції дрібна буржуазія має вчинити «класове самогубство»: замість слідувати вузькокласовим інтересам, дослухатися до революційної свідомості. За відсутності справжньої робітничої класи дрібна буржуазія має в інтересах всього суспільства принести у жертву свій стан і привілеї й ототожнити себе з трудящими масами. Нездатність на класове самогубство веде до відтворення експлуататорських відносин у новій конфігурації: пару колонізатор—колонізований заступить пара національна буржуазія—пролетаріят.

Згідно з єгипетським економістом Саміром Аміном (народ. 1931), панівні класи капіталістичного центру діляться часткою додаткової вартості, акумульованої завдяки експлоатації периферії, з підпорядкованими класами, тому соціальна революція у розвинених країнах постійно відкладається. Хоча ця «імперіялістична рента» не вирішує проблеми майнового розшарування всередині країн центру, всі групи населення отримують свою частку, а значить так чи так зацікавлені у збереженні єдиного капіталістичного світу. На периферії ж питання революції є актуальним, адже стосується самого виживання

слаборозвинених країн. Для тих, хто опинився у непривілейованому положенні, єдиний шлях подолати зачароване коло експлоатації та відсталості, це — «від'єднатися» від системи. Від'єднатися означає підпорядкувати розвиток своєї країни — чи регіону — не потребам світового ринку (а їх завжди визначає центр), але потребам внутрішнього розвитку.

Від'єднання означає справедливий розподіл суспільного продукту, продукцію для задоволення людських потреб, урізноманітнення продукції відповідно до людських потреб і залучення народних мас до економічного планування і політичної діяльності.

ПОСТМАРКСИЗМ

Постмарксизм виник як теоретичний напрямок, який намагається зберегти елементи марксистської філософії після колапсу марксизму як глобальної політичної сили у другій половині ХХ ст. та переорієнтуватись у відповідь на стрімкі зміни у середовищі культури. Ґрунтується на працях Ернеста Лаклау та Шанталь Муффа.

Наразі, марксизм на Заході, зазвичай, вважається дискредитованим вченням, обтяженим авторитаризмом та тоталітаризмом, протилежним сучасній підтримці (теоретичній та політичній) культурному плюралізму та лібералізму.

СУЧАСНА КРИТИКА

Андре Глюксман (колишній французький маоїст, що 1972 р. характеризував правлячий режим у Франції як «фашистську диктатуру»: «Марксизм - порожня доктрина і може наповнюватися будь-якими дурницями, що мають як місцевий, так і інтернаціональний колорит. ...Марксизм відмовляється бачити власну порожнечу, це порожнеча, яка не вважає себе такою... Маркс був вкрай непослідовний. Практично кожні п'ять років він пророкував загальну і остаточну кризу капіталізму, солідаризувався з найреакційнішими представниками англійського суспільства, потім починав викривати їх. Спочатку він називав Паризьку Комуну націоналістичною, підлою революцією, а якийсь час опісля вимовив фразу, що стала знаменитою про пролетарів, які штурмували небо. Я вважаю, що Маркс був першою жертвою власної порожньої доктрини, не здатної правильно інтерпретувати історію. Що не означає, що Маркса не варто читати. «Капітал» - захоплююча праця».

ДЖЕРЕЛА:

Ніколай Бухарін. Теорія історичного матеріалізму. — Харків-Берлін-Нью-Йорк: Українсько-американське видавництво «Космос», 1923. — 326 с.; Сергій

Іщенко. Марксизм за 120 хвилин. — Київ: Вперед, 2010. — 63 с.; В. І. Ленін. Карл Маркс // Карл Маркс. Капітал. Критика політичної економії. Том I. Кн. I. — Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1934. — Стор. 47 -72.; Георгій Плеханов. Основные вопросы марксизма (изд. 2-е). — Москва: Кооперативное издательство «Московский рабочий», 1922. — 185 с.; Иван Майстренко (ред.). Документи українського комунізму. — Нью Йорк: Пролог, 1962. — 232 с.; Роман Тиса. Короткий нарис українського марксизму // «Товариш» (Київ). — 2013. — №№14, 15 і 16.; Герберт Маркузе. Разум и революция. Гегель и становление социальной теории. — Санкт-Петербург: «Владимир Даль», 2000. — 541 с.; Роже Бурдерон. Фашизм: идеология и практика. — Москва: Прогресс, 1983. — 165 с.; Бела Кёпеци. Неокосерватизм и «новые правые». — Москва: Издательство политической литературы, 1986. — 144 с.; Пальмиро Тольятти. Лекции о фашизме. — Москва: Издательство политической литературы, 1971. — 200 с.

МАРКСІЗМ-ЛЕНІНІЗМ

МАРКСІЗМ-ЛЕНІНІЗМ (приблизно до середини ХХ ст. також під назвою більшовизм) — крайня ліва політична ідеологія ХХ ст., російський радянський різновид «марксизму». Після Жовтневого перевороту 1917 р. і до розпаду СРСР у 1991 р. — офіційна партійна та державна політико-ідеологічна доктрина. Вона також була обов'язковою для всіх «соціалістично-орієнтованих» країн та сателітів Радянського Союзу.

Апологети називають марксизм-ленінізм «цілісним філософським, економічним та політичним вченням» або «наукою» соціалістичної революції та побудови «робітничим класом» на чолі з його «авангардом» — КПРС соціалістичного суспільства та комунізму.

Критики вважають марксизм-ленінізм догматичною тоталітарною ідеологією, квазірелігією або псевдорелігією, секулярною релігією, культом, міфологією.

Як варіант марксизму, «марксизм-ленінізм» у Росії був спочатку спрощений («розвинений і доповнений» відповідно до російських реалій) Леніним, а потім радикально відредагований Сталіним. Автори марксизму-ленінізму постійно стверджували, що він є логічно самодостатня «наукова система».

Як і всяка релігійно-ідеологічна догматична система, марксизм-ленінізм розповсюджувався («місіонувався»), або силоміць насаджувався у залежних державах-сателітах.

ОСНОВНИЙ ПІДХІД ДО ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Згідно з марксистсько-ленінським підходом, історія людства розвивається відповідно до певних правил — фаз та етапів. Соціалізм, як «вища» та «більш гуманна форма» суспільства, мусить

революційним шляхом замінити міжнародний капіталізм. Носієм революції є «робітничий клас».

Однак, щоб виконати свою історичну місію він потребує «авангард» — Комуністичну партію «нового типу», яка характеризується жорстким централізмом («демократичний централізм»).

Однак цей «дем. централізм» не має нічого спільного з демократією у сенсі вільного демократичного громадянського суспільства, що спирається на Конституційний лад та Закон.

ЗА ЛЕНІНИМ МАРКСИЗМ ПРИ СВОЄМУ СТВОРЕННІ МАВ ТАКІ ДЖЕРЕЛА:

Класичну німецьку філософію (Іммануїл Кант, Георг Гегель, Людвіг Фейєрбах).

Англійську політичну економію (Давид Рікардо, Адам Сміт).

Французький та англійський утопічний соціалізм (Анрі Сен-Сімон, Шарль Фур'є, Роберт Оуен).

СТРУКТУРА

Внаслідок обробки Ленінінм і Сталінінм похідних ідей Маркса та Енгельса утворилася така конструкція, що складається з великих блоків, які в СРСР називалися самостійними «науками»:

Діалектичний матеріалізм — яким, власне, сам Маркс не цікавився;

Історичний матеріалізм — зарахований у кінці 1970-х рр. до діалектичного матеріалізму та тлумачений як поширення принципів останнього на сферу суспільних явищ;

«Політична економія соціалізму» — на відміну від класичної політичної економії або «політичної економії капіталізму» ніколи так і не була конституїрована в наукових економічних поняттях.

«Науковий комунізм» — комуністичне пророцтво або «соціальне прогнозування», яке то оголошувало побудову комунізму справою найближчих десятиліть, то навпаки — відсувало його на «історично осяжний період».

А ТАКОЖ З МЕНШИХ БЛОКІВ, ЯКІ ЗВАЛИСЯ ОКРЕМИМИ «ВЧЕННЯМИ»:

«Вчення Леніна про імперіалізм як останню стадію капіталізму» — мало за мету пристосувати старий (XIX ст.) опис капіталізму до реалій XX ст. і, всупереч фактам, відстояти стару ідею, що загальна криза капіталізму продовжує поглиблюватися;

«Вчення про класову боротьбу робітничого класу» та про «всесвітню соціалістичну революцію»;

«Вчення про партію нового типу» — доктрина партії комуністів-«більшовиків» та пов'язаного з цією партією революційного руху, що

розвинена Леніном і не має жодного відношення до ортодоксального марксизму;

КОНКРЕТИЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ НА ПРАКТИЦІ:

Комуністичні ідеологи та апологети представляли марксизм-ленінізм, як «цілісну наукову систему» знань. Згідно з сучасними критичними поглядами марксизм-ленінізм — це еклектичний та суперечливий конгломерат різних поглядів, які з часу свого створення не відповідають об'єктивній дійсності. Марксистсько-ленінська партія (КПРС), користуючись цим «вченням», була змушена висмикувати тези з нього відповідно до політичної ситуації або багаторазово їх міняти, згідно з політичною кон'юнктурою.

НЕЗМІННИМ ЗАЛИШАЛОСЬ ЦЕНТРАЛЬНЕ ЯДРО МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ:

Влада в країні повинна належати одній — комуністичній партії. Влада ця повинна мати монопольний характер — жодного реального поділу державних політичних інститутів на законодавчу, виконавчу чи судову владу («диктатура пролетаріату»). Влада розподіляється, делегується зверху-вниз, жодної демократії, жодної свободи внизу («принцип демократичного централізму»).

Суспільство існує і розвивається за планом, накресленим цією партією (див. Програма КПРС). Не може бути жодного змагання ідей, тобто не може бути жодної іншої конкурентної комуністичної ідеології;

Заради збереження цієї влади підходять будь-які методи, про якісь моральні або гуманітарні обмеження чи матеріальні бар'єри — не може йти мови.

Всі сфери людського суспільного життя — економічна діяльність і господарська власність, культура та добробут, духовне життя та ідеологія, приватна сфера людини — повинні бути підпорядковані й підконтрольні центральній монопольній владі (див. Тоталітаризм).

ФУНКЦІОНАЛЬНО МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ ВИКОНУВАВ ТАКІ РОЛІ У

СУСПІЛЬСТВІ:

Державна доктрина Радянського Союзу та його правлячої партії (КПРС);

Власне ідеологія комунізму (соціалізму);

Навчальна дисципліна;

Партійно-державні інституції, в чий компетенції були контроль та тлумачення марксизму-ленінізму, їхня ієрархія:

Ідеологічний відділ ЦК КПРС на чолі з секретарем — одним із членів Політбюро ЦК КПРС та відповідні відділи у ЦК КП союзних республік; відділи пропаганди та агітації центральних партійних органів.

Інститут марксизму-ленінізму, рос. ИМЛ (раніше: Інститут Маркса-Енгельса-Леніна, рос. ИМЭЛ) — головна «теоретична» інстанція; Академія суспільних наук при ЦК КПРС (рос. АОН) — центральний науково-навчальний заклад. Центральна та республіканські Вищі партійні школи (рос. ВПШ) — навчально-наукові заклади.

Чисельні кафедри марксизму-ленінізму та підпорядкованих дисциплін у всіх цивільних та військових ВНЗх СРСР всіх рангів та профілів.

ДИСЦИПЛІНАРНО МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ ПОДІЛЯВСЯ НА ТАКІ ФАХИ:

Історичний матеріалізм;
Діалектичний матеріалізм (або матеріалістична діалектика);
Науковий комунізм;
Політична економія соціалізму;
Науковий атеїзм;
Історія КПРС.

У структуру марксизму-ленінізму традиційно входили ортодоксальний марксизм, тобто наукові праці та економічні дослідження Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, ленінізм, тобто наукові праці В. Леніна та ідеї регіональних ідеологів, що трансформувалися на користь еліти, що володарювала у той або інший період.

ІНСТИТУЦІЇ

Головною теоретичною та науково-методологічною інституцією, що контролювала марксистсько-ленінську ідеологію у СРСР, був Інститут марксизму-ленінізму (раніше «Інститут Маркса-Енгельса-Леніна») при ЦК КПРС. Периферійними підрозділами були чисельні кафедри «марксизму-ленінізму», «марксистсько-ленінської філософії» та «наукового комунізму» — у всіх без винятку державних цивільних та військових вищих навчальних закладах. Відповідні наукові ступені та звання «кандидата» та «доктора наук» були наявні у номенклатурі Вищої атестаційної комісії.

**ВИКЛАДАННЯ ТА РОЗРОБКА МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ЯК «НАУКОВОЇ»
ДИСЦИПЛІНИ ВІДБУВАЛАСЯ:**

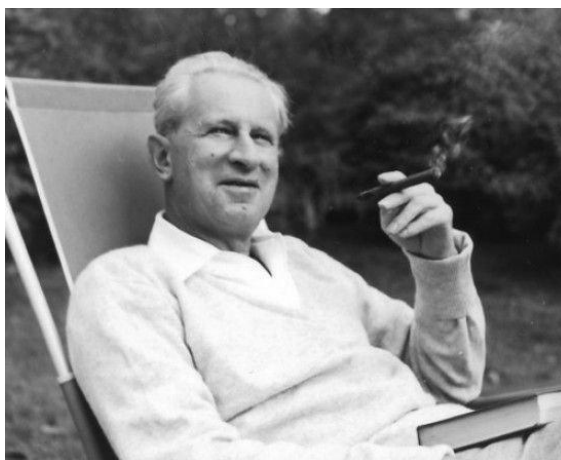
- як у відкритих загальних державних вищих навчальних закладах (цивільних або військових);
- так і у власних (закритих) вищих навчальних закладах КПРС, а саме: у структурі Вищих партійних шкіл ЦК КПРС та Центральних Комітетів компартій союзних республік; та в Академії суспільних наук при ЦК КПРС у Москві.

ДЖЕРЕЛА:

К.Маркс, Ф.Енгельс. Твори. — 2-е видання; В. І. Ленін. Повне зібрання творів. — 5-е видання.; И. В. Сталин. Вопросы ленинизма. — М.: Госполитиздат. 11-е изд., 1945.; Програма КПРС. 3-я редакція.; Философский Энциклопедический Словарь. М.: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1983. с.344-347.; Андрій Мінаєв. Генеза та розвиток соціалістичних ідей в XIX — на початку XXI ст. (короткий історичний огляд) // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». — Чернівці, 2007. — Вип. 4. — С. 121-139.

МАРКУЗЕ ГЕРБЕРТ

(19 липня 1898 – 29 липня 1979 рр.)

Німецько-американський політичний філософ і соціолог, представник франкфуртської школи неомарксизму.

Народився в єврейській сім'ї в Берліні. Під час Першої світової війни був призваний в німецьку армію. У 1918 році Маркузе обирають членом солдатської Ради, він бере участь в Листопадовій революції і соціалістичному повстанні «Союз Спартака» (майбутній Комуністичній партії Німеччини). Змова керівництва соціал-демократичної партії Німеччини з реакційними кругами вищого німецького генералітету і повідомлення про вбивство Рози Люксембург і Карла Лібкнехта, заставили його залишити СДПН, в рядах якої він перебував в кінці війни. Разом з тим, Маркузе, на відміну від інших майбутніх членів Франкфуртської школи, зберіг зв'язок з організованим робочим рухом. Після отримання ступеня доктора літератури в 1922 році в університеті Фрайбурга він деякий час пропрацював в книжковій лавці в Берліні. Але уже в 1928 році Маркузе повертається в Фрайбург, щоб продовжити навчання філософії під керівництвом доктора-екзистенціаліста Мартіна Хайдегера.

Був період в творчій діяльності Г.Маркузе, коли він був під впливом фрейдизму і марксизму. Він починає працювати в Інституті соціальних досліджень при університеті Франкфурта-на-Майні разом з Теодором Адорно і Максом Хоркхаймером. Спочатку марксизм і фрейдизм не вважалися близькими вченнями, але на початку 1930-х років, коли були видруковані рукописи молодого Маркса, «франкфуртці» знайшли в цих рукописах думки і ідеї з багатьох проблем, які широко обговорювалися серед фрейдистів.

Після приходу нацистів до влади, майже весь колектив інституту емігрував до США. Разом з усіма переїхав до Сполучених Штатів і Г.Маркузе. Починаючи з 1942 року і до 1950 року він працює на уряд США в різних розвідувальних організаціях (у роки війни співробітничав з інформавційними органами американської розвідки, займаючись антифашистською контрпропагандою). В 50-х роках працював в Російському інституті при Колумбійському університеті та Російському центрі при Гарвардському університеті експертом з «радянського марксизму». Професор Брандейського (1954-1965 роки) та Каліфорнійського (Берклі, з 1965 року) університетів.

Формування поглядів Маркузе відбулося під впливом ідей Маркса, а також Гегеля, фрейда, Хайдегера, в якого він працював якийсь час асистентом. З другої половини 30-х років над створенням власної версії «критичної теорії суспільства», яку розробляли представники Франкфуртської школи. На відміну від Хайдегера і Адорно, він намагався, хоча не завжди послідовно і вдало, пов'язати власну теорію з політичною практикою.

В 1941 році вийшла друком його праця «Розум і революція», в якій Маркузе проаналізував генезис ідей Гегеля і Маркса, сучасних йому мислителів. На думку біографів, зазначена праця сприяла популяризації їхньої творчої спадщини. У 1956 році було опубліковано працю «Ерос і цивілізація», присвячену аналізу процесу становлення репресивної цивілізації. Критичному дослідженню Радянського Союзу присвячено книгу «Радянський марксизм» (1958 році). У творі «Одновимірна людина. Дослідження ідеології Розвинутого Індустріального суспільства» (1964 рік) філософ підкреслював, що основою саморегулювання цього суспільства були вже не репресії, а система потреб, орієнтованих на споживання.

На думку Маркузе, розвиток науки і культури дав змогу панівному класу капіталістичного суспільства сформувати через механізми потреб новий тип людини («одномірний») з атрофованим соціально-критичним ставленням до суспільства і в такий спосіб

«стримувати й запобігати цивільним змінам». Використовуючи технологічну раціональність і досягнення науки, суспільство забезпечувало високий стандарт життя своїм членам, внаслідок чого воно прив'язувало своїх громадян до існуючого ладу. Тим самим індивіда позбавляли основи, яка забезпечувала його автономію, його здатність протистояти цілому.

Включаючись під впливом нав'язуваних «хибних» потреб у споживацькі перегони, робітничий клас розвинених капіталістичних країн інтегрується в соціальне ціле і втрачає свій революційний потенціал. За таких бумов революційна ініціатива в межах розвинутого суспільства переходить, згідно з ідеями Маркузе, до «аутсайдерів» (переслідуваних національних меншин, безробітних, люмпенів), а також до радикальних верств студентів і гуманітарної інтелегенції, які виступають у ролі політичних лідерів. У світовому масштабі носіями революційної ініціативи стають «бідні» країни, які протестують імперіалізму і соціалістичним країнам, що здійснюють «колабораціоністську» політику. Розглядаючи інститути демократії як інструмент ненасильницького придушення опозиції, Маркузе наполягав на радикальній відмові від легальних форм боротьби як «парламентської гри», заперечував здатність політичних партій (передусім комуністичних і соціалістичних), що діють у межах «істеблішменту», відігравати роль революційного авангарду.

Філософсько-соціальна еволюція поглядів Маркузе відбулася під впливом «лівого» марксизму, що інтерпретується в дусі неогегельянства 20-х років. Під керівництвом одного з основоположників німецької екзистенційної філософії Хайдеггера займався проблемою «історичності», тлумачачи на основі власної теорії «хайдеггер-марксизму» філософію Гегеля. У другій половині 30-х років Маркузе досить абстрактно виклав свою версію критичної теорії – «критичну теорію суспільства», близьку запропонованій Хоркхаймером. Намагався обґрунтувати ідею «подолання філософії» на основі редукції діалектики до понять політичної економії. У 50-х роках у зв'язку з загальним захопленням фрейд-марксистською версією неофрейдизму, характерним для франкфуртської школи, Маркузе доповнює політекономічну редукцію логіко-діалектичних понять «глибинно-психологічною». На основі такого тлумачення версії Маркузе перетворює критичну теорію суспільства на лівофрейдистську філософію історії взагалі і соціальної філософії сучасного індустріального суспільства зокрема. На протигау праворадикально орієнтованим представникам антропологічного напрямку в німецькій

соціальній філософії й соціології, що мала вирішальний вплив на франкфуртців, Маркузе виступає з ліворадикальною версією теорії «індустріального суспільства», спираючись на фрейдомарксистські передумови, які вперше були сформульовані «лівими» сюрреалістами. За Маркузе, сучасне «індустріальне» або «капіталістичне» суспільство забезпечує лояльність своїх функціонерів (ними ж придушених ігноблених), формуючи у них відповідну «структуру захоплень», «вітальних потреб», що не виходить за соціокультурні межі суспільства.

Тому революція проти такого суспільства могла б стати успішною лише в тоому разі, якби вона стосувалась «антропологічної структури» людських потреб: соціальна революція перетворилася б у «антропологічну», насамперед сексуальну, оскільки основою всіх захоплень і потягів тут, у дусі Фрейда, вважаються сексуальні ваблення.

Переклавши свою критичну теорію суспільства на філософсько-антропологічну мову фрейдистських категорій, Маркузе протягом тривалого періоду намагається вирішити одне й те саме питання: чи можлива революція в «постіндустріальному» суспільстві, що створило у своїх функціонерів, повністю відмінних йому, «одновимірну структуру» ваблень.

Проблему, що стала нагальною на Заході в 60-х роках внаслідок суспільного пізнання, Маркузе вирішує у творах «Одномірна людина» (1964 рік), «Есе про визволення» (1969 рік). Основні надії покладав на початкові еротичні ваблення, придушені «індустріальним суспільством», тобто на «сексуальну революцію».

Комплекс ідей сексуальної революції в «індустріальному суспільстві» забезпечив Маркузе величезну популярність у другій половині 60-х років серед «нових лівих» екстремістів, які ставили за мету «тотальну революційну війну» проти «постіндустріального» суспільства, його репресивної культури й «авторитарної» особи.

Пізніше, особливо після соціальних потрясінь «нових лівих» на європейському континенті (Франція, 60-70 роки XX століття), вплив на ліворадикальну соціологію, різко зменшився.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I –

МАРКУСЬ ВАСИЛЬ
(народився 27 грудня 1922 р.)

Український науковець, публіцист, журналіст, громадський діяч української діаспори в США. За фахом — юрист і політолог. Викладав політичні науки в університеті Лойола (Чікаго).

Член редколегії 11-томної «Енциклопедії українознавства». Сьогодні Василь Маркус — головний редактор 7-томної «Енциклопедії української діаспори», дійсний член Національної академії наук України, правник, історик, професор університету ім. Лойоли в м. Чікаго (США).

Народився Василь Маркус (до 1945 р.— Маркуш) 27 грудня 1922 р. у селі Бедевля у селянській родині. Закінчив Хустську гімназію. У травні 1942 р. був заарештований, а у липні засуджений військовим судом до п'яти років ув'язнення за участь в українському молодіжному підпіллі на Закарпатті. Після звільнення з тюрми у 1943 р. вчився на філологічному факультеті Будапештського університету, студював лінгвістику.

У листопаді 1944 р. був учасником Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України, підписував Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Україною.

Цькований тоталітарним комуністичним режимом, змушений був залишити рідний край. Проживав у Німеччині, Швейцарії, Франції, а тепер у Чікаго (США).

Вивчаючи право і політичні науки, здобув науковий ступінь доктора наук. Видав цілий ряд наукових праць. У зарубіжній науковій пресі видрукував понад 200 оглядів, статей, рецензій.

Був співредактором журналу «Український самостійник» (Мюнхен), членом редколегії «Енциклопедії української діаспори» (Чикаго-Київ), а з 1993 р. — співредактор журналу «Українська діаспора» (Київ).

Відомі його праці «Закарпаття в енциклопедії українознавства», «Політична і державно-правова еволюція українського Закарпаття» та ін.

У 1995 р. в Ужгороді у МПП «Гражда» побачила світ поетична збірка Василя Маркуся (псевдонім Василь Марко) «Спомин» (літературні спроби — публікації 40-х років). Це оригінальний і яскравий початок біографії вченого.

Як представник першої хвилі українських емігрантів пан Маркус радить не покладатися лише на закордонне українство у справі розбудови незалежності держави, оскільки сьогодення діаспора вже інша.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. — К.: МАУП. 2005. — 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I — Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, — Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. — 798 с.

МАРТОВ (ЦЕДЕРБАУМ) ЮЛІЙ ЙОСИПОВИЧ (1873 — 1923 рр.)

Політичний діяч, один із засновників російської соціал-демократичної партії, ідеолог та лідер меншовизму. Член Петербурзького «Союзу боротьби за звільнення робітничого класу»

(1891-1895 рр.). Редактор «Соціалістичного вісника» — центрального органу соціал-демократичної партії (меншовиків). Був головою меншовицької фракції РСДРП, членом Петербурзької Ради.

Після поразки революції 1905-1907 рр. говорив про можливість нової буржуазно-демократичної революції. У період Першої світової війни вважав невідворотними громадянську війну та ліквідацію капіталізму.

За політичними поглядами Мартов — марксист і соціаліст. Виступав проти воєнних дій, за здійснення демократичних реформ, запропонував створити коаліцію всіх соціалістичних партій. Захищав ідею класової боротьби пролетаріату за західноєвропейським зразком, проти заміни демократії рад на абсолютизм бюрократії. Критикував більшовизм, який, на його думку, призводив до підміни самостійного руху робітничих мас орієнтацією на послух політичним вождям, диктатурі партії. «Диктатуру пролетаріату» розумів як владу пролетарської більшості, яка не сумісна з особистою диктатурою, виключає «політичний тероризм», базується на самоврядуванні. Визнаючи необхідність боротьби з більшовизмом, М. пропонував іти мирним еволюційним шляхом з використанням демократичного оформлення опозиційних елементів у більшовицькій партії.

ДЖЕРЕЛА:

Письма П. Б. Аксельрода и Ю. О. Мартова. — Т. 1. — Берлин, 1924; Мартов и его близкие: Сб. — Нью-Йорк, 1959; Алексеева Т. А. Современные политические теории. — М., 2001; Енциклопедія політичної думки. — К., 2000.

МАСЛОУ АБРАХАМ ГАРОЛЬД (1908 – 1970 рр.)

Американський психолог, один із засновників гуманістичної психології. Навчаючись в Медісонському університеті (Вісконсін), Маслоу захоплювався біхевіоризмом. Після отримання докторського

ступеня Маслоу повернувся до Нью-Йорку. Співпрацював з Е.- Л. Торндайком у педагогічному коледжі при Колумбійському університеті, тісно спілкувався з видатними вченими-психологами А. Лдлером, К.Хорні, Р.Бенедіктом, Е.Фроммом та іншими, що суттєво вплинуло на формування його поглядів.

Маслоу був засновником гуманістичної психології, яка сфокусувалася на дослідженні здорових і творчих людей. Гуманістичні психологи наголошували на унікальності людської особистості, пошуку цінностей і сенсу існування, свободі, яка втілюється у самоуправлінні й самовдосконаленні. Гуманістична психологія не є чітко організованою теоретичною системою, а групою теоретичних підходів до особистості та клінічної психології.

Маслоу називав свій підхід «психологією третьої сили». Фундаментальною у гуманістичній психології є теза про індивіда як єдину, унікальну, організовану цілісність. За Маслоу, людський організм виявляє себе єдиним цілим, а не набором диференційованих частин, а те, що відбувається з однією частиною, впливає на весь організм. Найважливішу працю з гуманістичної психології «Психологія буття» (1968 рік) Маслоу присвятив К.Голдстайну, який вплинув на його мислення, а також допоміг сформулювати холістично-динамічний підхід до вивчення людини. Визнання пріоритету творчого начала в людині є важливою ідеєю гуманістичної психології.

На думку Маслоу, оскільки здібності до творчості закладені у кожній людині відь народження, вони не потребують спеціальних талантів. Творчість – універсальна функція людини. Маслоу та інші гуманістичні психологи були впевнені у можливості реалізації творчого потенціалу за сприятливих умов. Маслоу досліджував «самоактуалізацію» і використовував термін у широкому контексті – як тенденцію до повної реалізації внутрішнього потенціалу, самореалізації. Дослідивши біографії 48 видатних осіб (А.Ейнштейна, А.Лінкольна, У.Вітмена та ін), Маслоу виявив 15 ключових особливостей людей, що самоактуалізувалися:

- ефективне сприйняття реальності;
- прийняття себе, інших і природи;
- безпосередність, простота, природність;
- концентрування на певній проблемі;
- незалежність, потреба в усамітненні;
- автономія (незалежність від культури та оточення);
- свіжість сприйняття;
- пікові, або містичні, переживання;

- суспільний інтерес;
- глибокі міжособистісні відносини;
- демократичний характер;
- розмежування засобів і цілей;
- філософське почуття гумору;
- креативність;
- опір окультурюванню.

У праці «Мотивація й особистість» (1954 рік), Маслоу виокремив вищі і нижчі потреби людей, розташувавши їх в наступному порядку:

- фізіологічне благополуччя;
- безпека, незалежність, любов, повага, значущість, компетентність;
- самоактуалізація, реалізація потенціалу.

Кожна вища група потреб залежить від попереднього задоволення потреб нижчого рівня. Людська природа потребує безперервного задоволення потреб, починаючи із основних фізіологічних і аж до метапотреб.

Маслоу припускав винятки із цього ієрархічного розташування, наприклад щодо творчих людей.

У праці «Еупсихологічний метод управління» (1965 р.) Маслоу, прийнявши як данність, що світ неможна поліпшити за допомогою індивідуальної психотерапії, висунув ідею «еупсихології», або досконалого психологічного управління.

Маслоу стверджував, що робітники досягнуть максимально можливого рівня продуктивності праці, якщо їхні «людські якості» і потенціал самореалізації зможуть розвиватися в напрямі задоволення їх вищих потреб.

Надалі Маслоу заявив про існування потреб, що виходять за межі самореалізації, - трансцендентальних або трансперсональних потреб, зосереджених навколо космосу, релігії, містичного буття. Маслоу одним з перших дослідив позитивні характеристики людського досвіду і наголосив на розвитку гуманістичного начала.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

МАСОВА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ

Політичне життя суспільства – процес і результат свідомої діяльності її соціальних суб'єктів - класів, націй, соціальних свідомості верств і груп, громадян і створюваних ними політичних інститутів. Свідомість внутрішньо (іманентно) притаманна діяльності людей.

У традиційно марксистському розумінні політична свідомість трактується як варіант суспільної свідомості, що виникає як відображення, насамперед, соціально-економічних умов буття людей. В узвичаєній світовій традиції політична свідомість розглядається в широкому контексті як вся сукупність психічного відображення політики, як її суб'єктивний компонент, що виявляється на різних рівнях, у різноманітних ситуаціях. Проблема свідомості - одна з складних загадок філософії, що розглядає її як відображення суспільного буття, як суб'єктивний образ об'єктивного світу, відображення духовного життя людей, інтересів і уявлень різноманітних соціальних спільностей, верств, груп, класів, націй, суспільства.

Поняття політична свідомість має досить тривалу історію вживання у різноманітних галузях суспільствознавства. Однак політична свідомість спеціально розглядається в основному в межах спрямування поведінки в політології. Політична свідомість здобула особливу популярність до середини ХХ ст., відтоді, як виявилася обмеженість ортодоксальної поведінківської течії і стало відомо, що розуміння політичної поведінки ширше, а динаміка політичних процесів вимагає уваги до незалежних змін, як політична свідомість і вся психічна сфера суб'єкту поведінки. Адже свідомість - відображення буття.

Свідомість - вища, властива лише людині, форма відображення об'єктивної дійсності, регулювання ставлення людей до навколишньої дійсності, до самих себе і своїх засобів спілкування, що виникають і розвиваються на основі політично-перетворювальної діяльності.

Політичне буття - це вся система політичного життя, політичних відносин. Політичне буття існує не тільки в свідомості, але й об'єктивно як щось дане, незалежне від волі, бажань і спрямованості окремих особистостей і соціальних спільностей. Об'єктивність буття задається об'єктивністю економічних і соціально-політичних відносин та інтересів співучасників політичного процесу.

Свідомість виникає і розвивається тільки у спільній діяльності людей. Включаючись у спільну діяльність, люди виробляють відповідні уявлення, настанови, норми, що разом з їх емоційним забарвленням

складають зміст свідомості як специфічної форми відображення дійсності. Політична свідомість — це відображення духовного життя людей, інтересів і сподівань різноманітних соціальних спільностей, верств, класів, націй, індивідів і суспільства.

Політична свідомість - це свідомість співучасників політичного процесу, всіх сил, що борються за владу та її здійснення, реалізацію. Такий вид свідомості безпосередньо обумовлений політичним буттям. Політична свідомість неодмінно охоплює і міжгрупові, загальнолюдські ідеї та уявлення, чия наявність обумовлена не особливостями інтересів, а універсальними інтересами людини, а також загальнодемократичними властивостями організації влади. На політичну свідомість впливають і соціально-економічні, національні та культурні процеси, впливають і глибокі структурні та якісні зміни в системі суспільних, соціально-економічних і міжнародних відносин тощо. Ступінь впливу загальнолюдських та індивідуальних переконань і орієнтирів у політичній свідомості відображає характер політичної свідомості, тобто спроможність до сприймання чужого соціального досвіду інокультурішх цінностей і традицій. Укладені ж в межах тільки корпоративних, локальних, групових норм і мети, політичні погляди людини - закритий тип політичної свідомості. На політичну свідомість активно виливають регіональні, демографічні, соціокультурні та багато інших факторів.

Якщо спробувати охарактеризувати політичну свідомість народу України, то його визначає, з одного боку, досить міцна прив'язаність до демократичних цінностей, що є давньою історією, традицією, іноді з наявністю догматизму, нетерпимості до інакомислення, схильності до авторитарності, егалітаризму, орієнтації на уряд в чеканні зростання особистого благополуччя та ін.

З іншого боку, політична свідомість беззастережно, іноді войовниче, заперечення досить багатьма членами суспільства соціалістичних цінностей і орієнтація на прогресивні, демократичні цінності сучасного світу. Така подвійність політичної свідомості яскраво проявляється у період політичних кампаній, процесів і явищ по формуванню в Україні органів політичної влади, обрання вищих посадових осіб.

Загальна криза сучасного суспільства, неспроможність правлячих кіл України запропонувати народу справжню реальну програму подолання кризових явищ в усіх сферах суспільного життя - у політичній, економічній, соціальній, духовній, або односторонність практичних зусиль тільки на знищення соціалістичних реалій з

величезними збитками для економіки, соціальної, духовної сфери змушує людей переглядати своє ставлення до реформ, скептично сприймати будь-які зусилля держави. Таке становище суспільства виявляється у політичному розшаруванні суспільства на правих, лівих, центристів та їм співчуваючих, в утворенні великої кількості політичних партій, політичних рухів, різноманітних соціальних і політичних інститутів, що часто-густо відрізняються значними та незначними відмінками політичних програм і дій.

Звичайно ж, політична свідомість - сукупність поглядів і настанов, що виражають ставлення будь-якої соціальної спільності, верстви або окремого індивіда до інших суспільних спільностей, верств, класів, націй, суспільного ладу, до процесів, що відбуваються, історичного суспільного укладу, що склався і способу життя, до політичних партій, рухів, різноманітних політичних і соціальних інститутів, соціальних цінностей, традицій, норм моралі тощо.

Справді ж, формування політичної свідомості здійснюється у будь-якого, в тому числі й масового суб'єкту, або шляхом критичного осмислення соціальної дійсності, поступової раціоналізації чуттєвих уявлень людей, узагальнення наявної у них інформації, або за рахунок усвідомлення мети політичного руху, тобто приєднання до оцінок, що вже сформулювалися та норм громадянської поведінки, або шляхом емоційного залучення до віри в справедливість тих або інших політичних ідеалів.

Формування політичної свідомості - процес усвідомлення соціальними суб'єктами реалій політичного життя, притаманних їм інтересів і ціннісних орієнтацій. Встановлюються своєрідні межі адекватного відображення політичного буття в свідомості. Якщо повніше та всебічніше відображається в політичній свідомості-політичне життя, то повніше й глибше інтереси та ціннісні орієнтації класу, нації, соціальної групи, особи фіксують потреби суспільного прогресу.

Політична свідомість неоднорідна. Пояснюється це тим, що саме суспільство - складна система, що включає всю охоплюючу державою, її структурами життєдіяльність індивідів, соціальних спільностей, верств і груп, взаємовідносин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку. Політична свідомість і виступає як специфічна форма мислення, прояву політичних інтересів соціальних відносин верств, різноманітних груп. Але неоднорідність самих соціальних спільностей, верств, різноманітних соціальних груп ще

більше урізноманітнює політичну свідомість. Ускладнення соціальної структури поглиблює різноманітність політичної свідомості.

Розвиток форм людської життєдіяльності, прогрес культури і науки постійно ускладнюють і змінюють конкретні форми свідомості та буття, роблять їх відносини різноманітними, що постійно історично змінюються. Зміст політичної свідомості визначається і національними інтересами, що в певних умовах - при зростанні кризи існуючого ладу, національної самосвідомості тощо можуть бути домінуючими над класовими. Політична свідомість не пасивно відображає політичне буття, здатна випереджати політичну практику, прогнозувати розвиток політичних процесів, чинити величезний вплив на політичне життя, а через нього - на всі сторони суспільного життя, визначати спрямування політичної діяльності соціальних спільностей та індивідів. Ось чому у практиці управління суспільними процесами дуже важливе становище політичної свідомості суспільства та окремих класів, соціальних верств і груп, досягнення згоди у політичних позиціях, сприяти формуванню такої свідомості, що найповніше відображає потреби соціального прогресу. Єдність свідомості та діяльності постійно уточнюється, корегується.

Формуючись під впливом буття, через практичні дії, свідомість активно виливає на дійсність. Відтворивши дійсність, свідомість потім переробляє відбиті події, явища, безпосередню політичну поведінку, щоб ідеально створювати такі ж цінності, що могли б служити меті задоволення потреб та інтересів.

Свідомість володіє унікальною властивістю: не просто відображає дійсність, а виступає усвідомленим ставленням суб'єкту до об'єкту відображення, політичної реальності, визначає орієнтацію їх діяльності у процесі практичного вибору політичних рішень, їх політичних наслідків. Отже, свідомості притаманний творчий характер відображення. Відповідно із потребами суб'єкту, свідомість спроможна розпізнавати, оцінювати та перетворювати практичну діяльність суб'єкту.

Свідомість людини не тільки відображає світ, політичні реальності, але й творить їх, змінює їх своїми діями. Безперервність процесу суспільно-історичної практики зумовлює безперервність процесу свідомості. Суспільству необхідна не всяка діяльність, не порожній активізм, а діяльність кваліфікована, цілеспрямована, довільна, свідома. Рівнозначно суспільству необхідна не просто емпірична людська індивідуальність, а особа, що має світогляд, переконана, самостійна, яка володіє собою, має владу над діяльністю,

здатна до скоєння вільних дій - вчинків, охоплені свідомістю. Суспільство не задовольняє споглядальну, бездіяльну свідомість, однаково як і безособове байдуже розуміння, так звану свідомість або «умогляд» приватного індивіда. Свідомість становить суттєву властивість діяльності особи і самої особистості. Якісність і дієвість особистості визначається повнотою тріади: діяльність, свідомість, особа.

Політична свідомість - це ідеологічне утворення, що відображає сукупність соціально-економічних та ідеологічних факторів, які закріплюється психікою людини у вигляді політичних настанов, що активно впливають на її практичну політичну діяльність. Свідомість виникає у практичній діяльності людей як необхідна умова її організації та відтворення. Найважливіша віха у розвитку людської культури - розподіл духовної та фізичної праці, відособлення виробництва свідомості як особливого духовного виробництва.

У соціологічному плані - це політична свідомість суспільства, нації, класу, групи (великої та малої, формальної та неформальної, вікової та ін.) та індивіда. Наявність і гострота глобальних проблем сучасності, прагнення людства до виживання дозволяють виділити й політичну свідомість людського суспільства.

У гносеологічному плані політична свідомість виступає на рівнях емпіричного і теоретичного, буденного і наукового, ідеологічного і соціально-психологічного. За соціальними функціями у політичній свідомості виділяються свідомість консервативна, реформістська і революційна, практична і теоретична.

Першою ступенькою духовного відображення політичного життя служить емпірична політична свідомість, що безпосередньо фіксує практичний досвід. Його часто ототожнюють з буденним. Справді політична свідомість і практичний досвід, буденна свідомість близькі, але не тотожні. Буденна політична свідомість, як і емпірична, - це сукупність ідей, уявлень і поглядів, що виникають безпосередньо з буденної практики тієї або іншої соціальної спільності, верстви або групи людей, індивідів. Емпірична та буденна свідомість, як прийнято вважати, відображає, переважно, поверхові процеси, не проникаючи в їх суттєві характеристики. Але проявляючись як здоровий сенс, народна мудрість, свідомість і на таких рівнях володіє відомою пізнавальною цінністю, служить одним з джерел теоретичної та ідеологічної свідомості. Без буденної свідомості людина не може вступити в суспільне життя, тому що забезпечує безпосередню орієнтацію своєї діяльності и процесі практичного вибору рішення.

Емпірична і буденна політична свідомість має яскраво виражені соціально-психологічні риси: почуття, настрої, емоції, імпульсивність, гостроту сприймання політичних процесів, подій і рішень. Безпосередній зв'язок з практикою і соціально-психологічна оформленість надають політичній свідомості особливу динамічність, рухливість, гнучкість, спроможність чуйно реагувати на політичні умови, що змінюються, впливаючи надто істотно вирішально на хід політичного процесу. Особливо яскраво соціально-психологічний рівень політичної свідомості виявляється в поведінці індивідів у натовпі - стихійно нестійкої спільності людей, дії якої часто непередбачувані та нерідко піддаються маніпулюванню з боку організованих політичних сил.

Політико-теоретична свідомість - сукупність ідей, поглядів, вчень, що виникають на основі наукового дослідження політичних відносин, процесів, інститутів, інших елементів політичної системи суспільства і проникнення в їх суть, глибинні взаємозв'язки та суперечності, закономірності розвитку. Теоретична свідомість - стрижень політичної ідеології, що становить цілісне систематизоване, концептуальне відображення докорінних інтересів певного класу, зв'язаних з боротьбою за владу, її здійснення і захист з метою реалізації інтересів. Масова політична свідомість.

У соціології й політології дедалі ширше стали використовуватись поняття групової та масової політичної свідомості. У груповій свідомості відображається неоднорідність класових, національних та інших великих соціальних спільностей людей. Для політики суттєва масова свідомість, викликана до життя процесом зростання маси людей, яка бере участь в історичних подіях, що помножують та ускладнюють політичні зв'язки.

Масова політична свідомість - це сукупність ідей, уявлень, у тому числі ілюзорних почуттів, настроїв, що відбивають всі сторони життя суспільства, доступні масам і здатні викликати інтерес. Маса людей як сукупність індивідів виступає носієм масової політичної свідомості.

Масова свідомість - найрізноманітніші за гносеологічною і соціальною природою духовні утворення, не обмежені лише формами психіки, стосовно до сфер психології, ідеології, емоції і логіка, образи і реакція буденного і теоретичного знання, раціональні і ірраціональні уявлення та ш. Масова політична свідомість - це міжгрупова свідомість, народжена процесами масовізації в різноманітних сферах життя суспільства, у тому числі й політичній сфері. Процеси масовізації,

як свідчать реальності політичного життя в сучасному суспільстві України, пояснюються, по-перше, збільшенням розмірів спільностей людей, які здійснюють одну й ту ж політичну діяльність; по-друге, значним посиленням соціальної неоднорідності спільностей, що беруть участь в масових політичних процесах; по-третє, значним ускладненням всіляких соціальних зв'язків і відносин всіх учасників політичного життя, розширенням їх міжособових і міжгрупових відносин; по-четверте, подальшим зрівнянням властивостей учасників різноманітних видів масової політичної діяльності.

Під безпосереднім впливом повсякденної суспільна думка свідомості формується суспільна думка. Суспільна думка - становище масової свідомості, включаюче ставлення (приховане або явне) різноманітних соціальних спільностей, верств і класів, груп людей до подій та фактів соціальної дійсності. Суспільна думка реально виявляється через систему соціологічних досліджень, опитувань, волевиявлень людей у процесі виборчих кампаній, референдумів, масових мітингів, маніфестацій, зібрань, через засоби масової інформації тощо. Діючи в усіх сферах суспільного життя, суспільна думка водночас має межі, що визначаються суспільною значимістю подій, явищ, що обговорюються. Прогресивна роль суспільної думки найбільш велика при поєднанні буденної суспільної свідомості з теорією.

Масова свідомість фіксується в суспільній думці, що становить, з одного боку, політичний інститут, який бере участь у здійсненні влади, механізм прийняття рішень на всіх рівнях життя суспільства, а, з другого, - сукупне судження, що поділяється різноманітними соціальними спільностями з приводу тих або інших подій, явищ дійсності. Суспільна думка займає певну позицію, дає пораду, рекомендації, виносить рішення з різноманітних питань суспільно-політичного життя, регулює поведінку індивідів, спільностей і соціальних установ, підтримуючи або заперечуючи ті або інші уявлення, цінності, норми.

Суспільна думка - сфера політичного змагання, суперництва, в яке втягуються економічні та політичні сили, тому що формування й відображення того, що складає його зміст, залежить від матеріальних засобів формування і розповсюдження думки і політичних засобів, що дадуть можливість визначити межі легальної суспільної думки, передумов. Характер впливу суспільної думки на політичні процеси залежить від існуючого політичного ладу. Так, в умовах тоталітаризму, авторитаризму з допомогою державних інститутів здійснюється

маніпуляція масовою свідомістю і суспільна думка втрачає свій зміст. Суспільна думка як елемент функціонування політичних систем - постійно діючий фактор управління, з допомогою якого реалізуються декілька впливових функцій: експресивно-контрольне, визначальне політичне життя тих або інших спільностей; консультативна, що дає поради по пошуку оптимальних політичних дій; директивна, що виносить рішення з тих або інших питань, регулюючи поведінку індивідів, соціальних спільностей і установ, що підтримує або відкидає ті або інші уявлення, цінності та норми.

Суспільна думка може бути істинною або неправдивою, ілюзорною, формується під впливом не тільки соціально-економічних і політичних факторів, але й шляхом ідеологічних засобів. Дією багатьох факторів - складом тих спільностей, що висловлюють свою думку, ступенем збігу інтересів соціальних верств і груп, характером питань, що обговорюються та проблем і визначається суспільна думка. Але сам же процес формування і функціонування суспільної думки може відбуватися стихійно. В сучасних умовах на формуванні суспільної думки відображається певний вплив з боку численних політичних партій, рухів, об'єднань, засобів масової інформації. В зв'язку з тим, що суспільна думка - важливий засіб боротьби за владу, політична історія дає немало прикладів маніпулювання і обробки його в інтересах певних політичних сил.

На формування суспільної думки дедалі більше впливають засоби масової інформації. Соціологічні дослідження показують, що абсолютна більшість населення України пріоритетними джерелами політичної інформації називають телебачення і пресу. Велика громадянська і політична відповідальність працівників засобів масової інформації за правдивість публікацій, за відвернення можливих негативних впливів на суспільну думку і створення непродуманих або просто неправдивих передач і публікацій.

У політичній свідомості, суспільній думці виявляються інтереси людей і важливо досягати відомої погодженості, гармонії між суспільною думкою та свідомістю. Будь-яке політичне рішення приречено на провал, якщо вступає в конфлікт із домінуючими в суспільстві інтересами, з політичною свідомістю, що склалися. Зважаючи на можливість прояву суперечностей між суспільною думкою з тієї або іншої проблеми і здійснюваною політикою, польський соціолог Єжі Вятр відзначав, що суперечності варто усунути і, як правило, усувається з допомогою одного або двох засобів: або шляхом зміни політики, що проводиться, або шляхом ефективного

виливу па суспільну думку з метою відновлення відповідності між ним і політикою. Спроби ж розв'язати суперечності силовими, насильницькими засобами здатні викликати серйозні політичні наслідки.

ДЖЕРЕЛА:

Зеркин Д.П. Політологія: Курс лекцій. - Ростов н / Д., 1997. - С. 381-392.
Соловйов А. Політологія: Політична теорія, політичні технології. - М., 2001. - С. 393-408.
Політологія: Курс лекцій / За ред. М.Н. Марченко. - М., 1993. - С. 361-396.

МАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО

Масове суспільство — теоретична модель, що описує соціальні перетворення, викликані модернізацією (насамперед урбанізацією, розвитком засобів масової комунікації та масової культури, загальною освітою, демократизацією політики тощо), яка активно розроблялася у 1920-1960-і рр.

Особливістю масового суспільства є розрив соціальних зв'язків, відособленість окремих індивідів, відсутності у них індивідуальності, стійких і загальнозначущих моральних цінностей. Особистісний статус людини формується на рівні соціальної групи, громади, ремісничого цеху, аристократичного «світла», церковного приходу. Але безперервні вертикальні і горизонтальні переміщення великих груп людей, характерні для індустріального суспільства, руйнують рівень сусідського, професійного, релігійного спілкування, спілкування в «своєму колі» і основним рівнем спілкування стає сім'я. Людина починає сприймати суспільство як безліч інших таких же схожих на нього індивідів, що одягаються у тих же універсальних магазинах, що їздять у тих же потягах і трамваях, які читають ті ж газети, і так само, як він, одиниці.

Тому потреба у самоствердженні переноситься на національно-державний рівень, на рівень всього суспільства і політичні інтереси набувають особистісний, особливо значимий характер. Таке загострено особисте сприйняття національних, державних потреб робить будь-який конфлікт як у державі, так і у міжнародних відносинах особистою справою мільйонів людей і надає йому особливо гострий, хворобливий характер.

Це створює для еліт необмежені можливості маніпулювання атомізованими масами. Теорія масового суспільства таким чином пояснює причини революції 1917 р. у Росії, а також поява фашизму і його прихід до влади в Італії та і.

Найбільш детально проблема масового суспільства досліджується у роботі Х.Ортега-і-Гассета «Повстання мас» (1930 р.).

Він писав, що на відміну від колишніх часів, коли маси перебували у «задників громадської сцени», зараз вони на авансцені історії, що і викликало тяжку кризу у Західній Європі. Ортега-і-Гассет нагадував, що небувале збільшення спектра людських можливостей, розширення просторових і часових меж його світу відбулося раптово, за одне покоління.

Середня людина, яка відчуває себе «як усі» і знаючи, що він посередність, «має нахабство стверджувати всюди і всім нав'язувати своє право на посередність». Долучаючись до благ цивілізації дуже швидко, він не тільки не засвоює культури минулого, а й заперечує її.

«У двадцятому столітті хамство стало дуже гострою проблемою, і цим воно зобов'язане прогресу. Маса селян були вирвані з патріархальних умов, в яких трималися патріархальні табу, урбанізовані. Там, де розвиток відбувався особливо швидко, у країнах центральної Європи, які пізно вступили на шлях прогресу і поспішали наздогнати і перегнати, зростання хамства був особливо грізним. Він поставив під питання саме існування європейської цивілізації» - з виступу Г.Померанця «О роли нравственного облика личности в жизни исторического коллектива».

ДЖЕРЕЛА:

Д. В. Прокудин, Б. М. Меерсон. Лекции по истории западной цивилизации XX века. Лекция 2. Поздняя индустриальная модернизация, массовое общество.; М. А. Хевеши. Массовое общество в XX веке.; М. А. Хевеши. Толпа, массы, политика. Массовое общество. Трактровка масс в социальной философии второй половины XX века. Массофикация социальных процессов.

МАСОНСТВО

МАСОНСТВО (франкмасонство фр. Franc-maçonnerie, англ. Freemasonry, «вільне каменярство») — морально-етичний рух у вигляді закритої організації. Найбільш поширене означення масонства — це «система моралі, викладена в алегоріях та проілюстрована символами»; також — всесвітнє братство, всесвітній Орден: масони — це члени духовно-етичних організацій «вільних каменярів».

ВИТОКИ МАСОНСТВА

Масонські ложі спочатку були ложами (цехами) будівельників, що займались будівництвом храмів. Назва масон та франкмасон походить від фр. franc-maçon у старофранцузькій masson, англ. freemason), вживається також буквальный переклад цієї назви — вільний каменяр, адже саме слово масон означає «каменяр» або

«муляр». З часом поряд зі справжніми будівельниками, так званими «оперативними масонами», у ложах стали з'являтися люди, які безпосередньо не будували церковні будівлі, але мали на меті будівництво духовного символічного Храму, їх стали називати «спекулятивними» (від англ. Speculative — «теоретичний», «гіпотетичний», «дослідницький»).

Масонство існує у формі місцевих лож — зазвичай невеликих груп чисельністю до 40-50 осіб, об'єднаних територіально, існують ложі більші за чисельністю. Місцеві ложі засновуються Великою Ложею, яка служить для них материнською. Як правило, в одній країні існує тільки одна «Велика Ложа». У США, однак, «Велика Ложа» є у кожному штаті. На чолі Великої Ложі знаходиться Великий Майстер, якого обрали з числа братів (масонів). Масонство називають орденом, якщо говорять про нього, як про організовану спільноту людей, або братством, маючи на увазі або підкреслюючи братський характер відносин між членами лож (масонами).

Перші масонські ложі були засновані у XVII ст. в Англії, організаційно масонство оформилося з виникненням першої Великої Ложі у 1717 р. у Лондоні, що стала згодом Об'єднаною Великою Ложею Англії (ОВЛА), і яку називають материнською для всього масонства. Основною версією походження масонства вважається версія про походження від середньовічних корпорацій будівельників-каменярів, проте існують теорії про давніше походження масонства, початок якого виводиться від орденів тамплієрів і гільдій каменярів XIII ст.

Правила, яких дотримується і на яких побудовано масонство, називаються ладмарками. Вони залишаються незмінними з давніх давен. Одним з авторитетних джерел традиційного масонського права є Конституції Андерсона, опубліковані Великою Ложею Англії (сучасна) 25 березня 1722 р.

СТРУКТУРА І ЧЛЕНСТВО

Первинною організацією у масонстві є ложа. Кожен масон має належати до певної ложі. Окремі Ложі об'єднуються у Велику Ложу (у деяких країнах Велика Ложа називається «Великий Схід»). Першою Великою Ложею була Об'єднана Велика Ложа Англії, яка створена шляхом об'єднання чотирьох лож у 1717 р. Крім того Великі Ложі мають свої власні Статuti та Конституції.

За правилами регулярного масонства, на території однієї країни може діяти тільки одна Велика Ложа. В державах, які мають федеративний чи конфедеративний устрій, або якщо держава іншим

чином складається з окремих «держав» (штатів, королівств), можуть існувати Великі Ложі для кожного суб'єкта федерації тощо. Так, наприклад, у США у кожному штаті діє окрема Велика Ложа, окремі великі ложі мають Англія та Шотландія. Але, наприклад, у Швейцарії, яка хоч і є конфедерацією, діє одна Велика Ложа для всіх кантонів. Кожною ложею керує Достойний Майстер, який обирається ложею, а Великою Ложею керує відповідно Великий Майстер.

Особливим різновидом лож є дослідницькі ложі (lodge of research), як наприклад, відома ложа Lodge Quatuor Coronati, No. 2076 (London, UK;). Діяльність таких лож спрямована на дослідження масонської історії, філософії, символізму тощо.

Масоном може стати віруючий повнолітній (зазвичай від 21 року) чоловік. Жінки не приймаються. Давня масонська традиція встановлює, що кандидат має бути людиною «вільною і доброї слави». У давнину, у середньовіччі, «бути вільним» розуміли буквально. Тепер це розуміють дещо ширше: масон повинен бути людиною самостійною і незалежною не тільки у матеріальному, але й духовному, інтелектуальному значенні, здатний самостійно мислити і приймати самостійні рішення. Кандидат має пройти численні перевірки і довести щирість свого бажання стати вільним муляром, готовність виконувати обов'язки, які покладаються на масона, прагнення до духовного та інтелектуального розвитку. За масонськими правилами, не може бути прийнятий кандидат, який хоче вступити до братства, керуючись мотивами матеріальної вигоди, кар'єри, а також простою цікавістю.

«Всевидяче Око» — масонські символи на купюрі 1 долар США

Зустрічаються також вирази «нерегулярне» масонство, або «нерегулярні» ложі, цей вираз застосовується до організацій, що, хоча

й іменують себе масонськими, не належать до загальносвітової мережі масонських лож і не дотримуються ландмарок (тобто засадничих незмінних принципів масонства).

Масонство позиціюється як морально-етична система, виражена в алегоріях та ілюстрована символами. Більшість символіки запозичено з іудаїзму й християнства, у ритуалах відіграються легенди з біблійними персонажами. Увага масонів звертається на необхідність морального самовдосконалення, а також духовного зростання у рамках тієї релігії, яку кожен з них сповідує. Філософія масонства включає у себе зовнішні елементи як християнства, так й інших релігій.

Кожен масон шанує Бога, перебуваючи у масонстві, до нього звертаються, як до «Великого Будівельника (Архітектора) Всесвіту», і допускається сповідування будь-якої традиційної релігії. Проте дискусії з релігійних і політичних питань виключаються з масонських зборів, у масонстві немає своєї теології. Кожен масон продовжує сповідувати ті релігійні погляди, з якими він прийшов у ложу, а його велика увага до його релігії вітається. Визнання віри у Бога як базису масонства і його принципів сходять до засновників сучасного спекулятивного масонства на початку XVIII ст. і цього дотримується домінуюча більшість світового масонства (так зване регулярне або консервативне масонство), робиться акцент на обов'язковому монотеїзмі.

Масонство не є самостійною релігією або заміною релігії, масонська філософія не стосується релігійних поглядів своїх членів і не коригує їх. Масонська морально-етична система і філософія спирається на віру своїх членів в Бога, залишаючи для кожного масона свободу належати чи не належати до певної релігії чи конфесії.

ІСТОРІЯ МАСОНСТВА

Точної дати виникнення масонства назвати не можна. Утворювалось масонство поступово, і його коріння заховане у давнині. Найстаріші в світі коколи зібрань ложі Aitchison's Haven. Перший запис в цій книзі протоколів зібрань ложі датований 09 січня 1598 р., (тобто 1599 р., бо до 1602 р. новий рік в Шотландії починався з 25 березня). Але в наш час ця ложа вже не існує.

Найдавніші у світі протоколи зібрань досі діючої ложі належать також одній з лож під юрисдикцією Великої Ложі Шотландії — Ложі Единбурга № 1. Ці протоколи ведуться з початку робіт ложі з 31 липня 1599 р. і досі. Найстарішим у світі приміщенням ложі (масонський храм) вважається капела Св. Іоанна в Единбурзі у Шотландії — 1736 р. Найстарішою у світі цілком спекулятивною ложею (тобто не

пов'язаною з ремеслом оперативних каменярів) вважається Naughfoot Lodge у Шотландії, яка збирається з 22 грудня 1702 р.

Перша у світі Велика Ложа — Велика Об'єднана Ложа Англії — заснована 24 червня 1717 р., перша Велика Ложа вважається «материнською» для інших Великих Лож.

Найдавнішим масонським документом вважається манускрипт «Поема про моральний обов'язок»? відоміший як манускрипт «Regius», який історики датують 1390 р. Він містить викладення правил, якими повинні були керуватися масони (в той час масони дійсно займалися будівництвом, тобто масонство було «оперативним»). Наступним за «Regius» по давності масонським манускриптом вважається манускрипт «Cooke», який був опублікований у Р.Спенсером у Лондоні у 1861 р. під редакцією Метью Кука від якого і отримав своє ім'я. Цей манускрипт датується приблизно 1450 р. Конституція масонів м. Страсбург датується 1459 р.

Щодо перших осіб, які стали спекулятивними масонами, то найдавніші письмові дані про вступ у ложу спекулятивних даних є відносно прийняття Еліаса Ешмола у 1646 р. та Роберта Морей у 1641 р. Але вони не вважаються найпершими спекулятивними масонами — лише найпершими, про кого є письмові згадки.

ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ

Основні вимоги до кандидатів впливають із загальних принципів руху. Кандидат підтверджує свою віру у Бога, Вище Буття. Кандидат повинен бути зрілого віку (у більшості Великих Лож світу не менше 21 року), прийняти рішення стати масоном з власної волі, мати гарну репутацію, не мати проблем з громадянським законом, тобто бути «вільним і доброї слави».

Традиційне правило при вступі в Орден звучить як «щоб бути масоном, запитай про це масона», «2 be 1 ask 1», ініціатива щодо прийняття в члени ложі повинна виходити від кандидата. Кандидат може звернутися у Ложу за місцем проживання. Для вступу до ложі потрібні рекомендації її дійсних членів, так чи інакше вступу передую певний період знайомства з масонами, які рекомендують кандидата. У деяких юрисдикціях потрібно, щоб кандидат просив про вступ 3 рази, однак це стає все менш поширеним. У деяких юрисдикціях інформація про вступ відкрита для того, щоб потенційний кандидат знав, де знайти додаткову інформацію.

Рішення про його вступ до ложі приймається закритим голосуванням. Члени, які голосують за вступ, використовують білі камені (в ритуалі найчастіше використовуються кульки); ті, хто проти —

чорні. Кількість голосуючих проти, необхідне для того, щоб відхилити заявку кандидата, встановлюється місцевою Великою Ложою, і у деяких юрисдикціях досить 1 голосу.

МАСОНСЬКІ СТУПЕНІ

Основний зміст масонської морально-етичної та філософської системи міститься в трьох основних ступенях (або градусах): Учня, Підмайстра, Майстра (у деяких версіях це учень, товариш і майстер). Людина, що вступає в ложу, послідовно проходить ці ступені, як правило, з певним проміжком часу між присвоєнням кожної з них.

Базові елементи морально-етичної системи масонства містяться у 1-му ступені — ступені Учня, увагу посвячуваного звертають на необхідність поглибленого самопізнання, саморозвитку та самовдосконалення, роботи над собою і своїми недоліками. У 2-му ступені — ступені Підмайстра увагу посвячуваного звертають на навколишній світ, філософію його сприйняття, активність у ньому, зміст ступеня апелює до розуму людини, що проходить через неї.

Найбільш важливий і драматичний 3-й ступінь — ступінь Майстра присвячений тематиці смерті, його основою є історія про смерть Майстра Хірама — легендарного керівника будівництва Храму Соломона, вбитого трьома підмайстрами, незадоволеними їх становищем серед будівельників Храму. Майстер Хірам із легенди має прообраз у Біблії, Хірама — майстра міді (див. Третя книга Царств, гл. 7) або Хірама Абіфа (див. Перший Храм), проте розповідь про його смерть має повністю масонське походження і не пов'язане з біблійним текстом.

Зміст трьох ступенів може відрізнятися у деталях у ложах різних країн та юрисдикцій (Великих Лож), ложах різних статутів, проте у цілому розподіл масонства на три градуси, легендарний зміст 3-го ступеня є традиційними, закріплюються стандартами регулярності і Ландмарками.

МАСОНСЬКА ТАЄМНИЦЯ

До поняття масонської таємниці відносяться способи посвятної практики лож, церемонії посвячення зазвичай проходять за закритими дверима. Конфіденційними є традиційні способи впізнання масонів один одним, рукостискання, спеціальні «священні» і «прохідні» слова градусів, елементи ритуалів, пов'язаних з посвятною практикою лож. Представники лож уникають коментувати їх, якщо вони обговорюються кимось за межами масонства. При цьому можуть проводитися відкриті заходи під егідою масонських організацій, в яких беруть участь люди, які не є членами лож.

До масонської таємниці не відносяться імена масонів, фотографії керівного («офіцерського») складу Великих Лож публікуються в їх офіційних відкритих виданнях та на інтернет-сайтах. У ряді випадків керівниками лож є відомі в суспільстві люди, у Великобританії керівником Об'єднаної Великої Ложі Англії є член королівської сім'ї Великобританії.

У деяких країнах існують етичні норми, за якими імена людей у зв'язку з приналежністю до ложі не називаються, а їх діяльність у ложі не обговорюється у відкритих джерелах, якщо вони самі не висловили згоди на це.

Кандидата у масони на початку обряду заводять у Кімнату Роздумів, пофарбовану у чорний колір, обстановка якої відповідає назві, у ній можуть бути предмети, що нагадують кандидату про тлінність буття. У ній кандидат напише на папері морально-філософський заповіт, свої побажання та обітниці щодо себе та інших людей, своєї країни, родини і людства в цілому. Потім його попросять ще раз підтвердити свою віру у Бога.

Перед введенням у храм, де відбувається посвята, кандидату зав'язують очі. На знак смирення кандидат «ні одягнений, ні роздягнений» (частково роздягають, а ліві груди оголюють на знак відкритості серця), у нього відбираються всі цінності («метали»), йому засучують праву штанину і знімають лівий черевик. Йому на шию надягають мотузку, що символізує узи людської недосконалості. Кандидата проводять у приміщення храму (зал засідання ложі), де він проходить через ритуальні випробування, слухає настанови морально-філософського характеру, бере участь у невеликих сценах та діалогах, мета яких — наочно піднести моральні настанови ритуалу. Наприкінці церемонії він приносить урочисте зобов'язання перед Священною Книгою тієї релігії, яку він сповідує (зазвичай це Біблія, на неї також кладеться циркуль і Косинець).

Далі кандидату знімають пов'язку, говорячи при цьому, що він тепер «пройшов випробування і гідний Світла», на нього надягають масонський фартух, а опісля головуючий на церемонії (Високоповажний Майстер) оголошує присутнім про те, що тепер вони набули нового брата і закликає допомагати йому у труднощах, будучи впевненими у тому, що і він у важку хвилину допоможе їм.

Часто церемонія посвячення проводиться з музичним супроводом, що ще більше посилює враження кандидата.

Відповідно до ландмарок масонства, масоном може стати лише людина, яка вірить у Бога, але релігійні переконання кандидата є

предметом його совісті. Масон може сповідувати будь-яку релігію, але повинен бути «чоловіком вільним і доброї слави». При цьому один з принципів масонства встановлює, що масонство не може вимагати від масона виконання будь-яких обов'язків, які б зашкодили обов'язкам масона перед своєю релігією, своєю родиною та своєю Батьківщиною.

При вступі кандидат приносить зобов'язання перед Священною Книгою тієї віри, яку він сповідує, це може бути Біблія, Коран, Веди та ін. При роботах у ложі також обов'язково присутня Книга священного слова. У залежності від релігійної належності і світогляду членів конкретної ложі, це може бути одна або одночасно дві чи більше із зазначених книг (у ложах, що мають визнання, як регулярні), однак у нерегулярних ложах континентального європейського масонства вимоги до віри кандидата послаблюються, допускається прийняття кандидатом філософії деїзму або Бога — «Великого Архітектора Всесвіту» як абстрактного принципу, ідеї-символу (як у Великій Ложі Франції), або взагалі скасовуються, а в ложу можуть увійти атеїсти і агностики (Великий Схід Франції).

У той же час, певною мірою можна вважати масонство нецерковною і універсальною формою Богослужіння, оскільки роботи ложі проводяться на славу Великого Будівничого Всесвіту. Використання слів «Великий Будівничий Всесвіту» походить від використання масонством символіки каменярів-будівельників і зумовлено тим, що масонство об'єднує представників різних релігій (хоча, коріння масонства більшою мірою християнсько-іудейське), і таке визначення надає можливість кожному масону вкладати в нього те розуміння, яке відповідає його власним релігійним поглядам.

СИМВОЛІКА І ТЕРМІНОЛОГІЯ МАСОНСТВА

Веде початок від знарядь праці каменярів-будівельників середньовічних соборів Європи, які були першими т. зв. «Братами» руху. Кельма, циркуль, схил, фартух та ін. тлумачаться масонами у символічному сенсі і використовуються для викладу масонської морально-етичної системи. Загальноприйнятим символом руху є трикутник, усередині якого зображається відкрите око — «Промениста дельта», як він називається у масонстві. Саме зображення ока у трикутнику запозичене з християнства, де цей знак є символом «Всевидючого Ока» провидіння, а трикутник символізує Трійцю. Символ зустрічається на іконах і культових спорудах, у тому числі православних. Ще до християн дещо інший символ «Всевидючого Ока» був популярний у стародавніх єгиптян (Око Гора). Промениста Дельта нагадує масону про всепроникнення Творця, Вищого Буття. Це

головний масонський символ першого градуса, ступеня учня. Стилистично, око часто замінює вписане у трикутник коло. У ліберальному масонстві Промениста Дельта вважається знаком освіченості або принципу свідомості.

Одним із символів масонства також є акація, яка вважається одним з основних символів, використовуваних у масонстві, і пов'язана з так званою Легендою про смерть майстра Хірама — тематичною базою ступеня майстра-масона. Отже до основних масонських символів належать Всевидюче Око, висок — символ прагнення до досконалості, рівень — символ рівності, косинець — символ врівноваженості і примирення незмінного прагнення до досконалості з реально досяжним, символ земного, циркуль — символ помірності і розсудливості, а також прагнення до вищого і духовного, кельма — символ зміцнення братерських зв'язків, камінь й молоток. Взагалі, широко використовуються у символічному значенні знаряддя праці мулярів. У масонстві широко використовується біблійна легенда про будівництво Храму Соломона.

У великому Храмі у Лондоні, у будівлі об'єднаної масонської ложі Великої Британії, місці, де збираються 2000 масонів, можна побачити символіку з різних релігій, тому дуже важко дослідити походження масонства. При бажанні її можна вивести з будь-якої релігії. Масони не роблять розмежувань між представниками різноманітних конфесій. На засіданнях масонської ложі Новий заповіт є сусідом Тори, Корану та інших священних книг. Віра у вищий розум — обов'язкова умова для вступу до вільних каменярів.

Лояльність до влади тих країн і територій, де масонство існує, є одним з масонських принципів. Робота на користь суспільства вважається однією з масонських чеснот. Для більшості масонів світу це реалізується їх участю у благодійній діяльності.

Проголошений масонами ідеал об'єднання людей на засадах братерства, любові, рівності та взаємодопомоги зумовлював зміст їхньої програми, в якій ідеї антиклерикалізму поєднуються з елементами релігійного містицизму. Вихідним принципом у поглядах масонів на соціальну дійсність є визнання реально існуючих у соціальному житті суперечностей, які є причинами розбрату між окремими громадянами й народами. Це створило передумову для критики масонами соціальної несправедливості, національного гноблення, релігійної нетерпимості. Кінцева мета — утворення всесвітнього братерства людей на засадах свободи й справедливості за допомогою всесвітньої таємної організації. Шлях для досягнення

цього, на думку масонів, пролягає через духовне переродження людства. Відкидають революцію як засіб досягнення проголошеної мети. Проголошують принцип віротерпимості. Увага масонів звертається на необхідність морального самовдосконалення, а також духовного росту в рамках тієї релігії, яку кожен з них сповідує. Вважаючи Бога Великим архітектором Всесвіту, масони вважають себе його каменярями.

Головна чеснота масонської ложі — мовчання, яка винесена на герб ложі. Однак, за словами масонів, мовчання не означає приховування якихось таємниць. Це означає, що людина має дуже добре подумати перед тим, як щось сказати.

МАСОНСТВО В УКРАЇНІ

В Україну масонство проникає наприкінці XVIII ст. Основні шляхи проникнення масонства в Україну проходили через Польщу, Росію та безпосередньо із західноєвропейських держав. У зв'язку з чим Галичина та Правобережжя перебували під впливом польських масонів, а Лівобережжя та Слобожанщина — російських.

У Могилеві-Подільському 3 січня 1776 р. — заснована ложа російським масоном — Райналд Шварц.

Першу масонську Ложу безсмертя утворено у Києві 1784 р. 12 травня 1818 р. — заснована ложа «Об'єднаних слов'ян», у Києві. Майстром її були Валентій Розчищевський, Францішек Чарлевський, Віктор Лажнінський. Мова — російська і французька. Ложа дотримувалась шотландської системи.

Масонські ложі на Поділлі і на Волині з'явилися у кінці XVIII ст. У Тульчині — 19 грудня 1786 р. заснована ложа «Патріотизм Правдивий». У Дубно було три ложі: «Поляк Добродійний» — 26 червня 1786 р. і «Таємниця Досконала» — 12 жовтня 1786 р. 31 травня 1786 р. — у Дубно заснована ложа «Розвіяний морок», як філія ложі «Досконала Таємниця», пізніше — як філія «Астреї».

У 1786 р. заснована ложа «Вірність» у Кам'янці-Подільському. 26 грудня 1818 р. — у Кам'янці-Подільському заснована ложа «Озіріс», від петербурзької ложі «Астрея». Мова була польська, французька і російська. Майстром ложі був Францішек Димер, пом. — лікар Ян Чайковський, члени «Озіріс» — Станіслав Павловський — подільський губернатор, Томаш Міхалковський, Мартин Кроковський, Гнат Садовський, Юліан Сабінський, Францішек Малиновський, Шимон Чайковський, Раціборовський, Пільштин. Збиралися на вулиці Кармелітській, у будинку др. Фр. Димера.

У Летичеві існувала філія ложі «Озіріс» — заснована Кристіаном Дордетом.

У 1786 р. заснована ложа у Житомирі — «Розвіяний морок» — майстер — Францішек Гайнц. Ложа дотримувалась старо-англійської системи. Мова була польська і французька, пізніше вона відноситься до російської ложі «Астрея» з Петербургу. У Житомирі діяла паралельно жіноча масонська ложа заснована у 1786 р. аптекаркою Вацловою, а у 1818 р. в Одесі починає діяти «Понт Євксінський»,

У 1817 р. — у Харкові з'являється майстерня «Вмираючий сфінкс», у Полтаві — «Любов до істини». До полтавської ложі належали поміщики Кочубей С., Тарнавський В., Лукашевич Василь Лукич (предводитель дворянства Переяславського повіту), письменник Котляревський Іван.

Головним майстром «Астреї» петербурзької, у 1820 р. був граф Адам Ржевуський — командувач військами Київського військового округу. На кінець ХІІІ - початку ХІХ ст. масонські ложі діяли у Харкові, Одесі, Кременчуці, Житомирі, Полтаві, Львові, Самборі, Дубно, Вишневці на Волині. Особливо масонський рух посилювався після війни 1812 р. До складу масонських лож входили головним чином елітні верстви населення, насамперед представники дворянської аристократії, офіцери. Ложа безсмертя організована російськими офіцерами разом з польськими, котрі об'єднувалися навколо ложі «Великий схід».

Активним представником і проповідником масонської ідеології був лікар Обухівської лікарні Еллізен Іоганн-Георг Давид, який створив у Києві ложу «Трьох колон», а також вихованець Київської духовної академії Мартос Іван Романович, який був тісно пов'язаний з одним з провідних російських ідеологів масонства Лабзіним Олександром Федоровичем. На Україну часто приїздив Лопухін Іван Володимирович, відомий теоретик російського масонства. У масонських колах України мали популярність журнали, які видавалися російськими масонами: «Сионский вестник», «Утренний свет». Широку популярність мала перекладена російською мовою у 1783 р. книга Масона Іоанна «Пізнай самого себе». У 1815 р. Лабзін здійснив переклад твору німецького містика Штіллінга Юнга «Переможна повість, чи торжество віри християнської».

За характером діяльності масонські майстерні не були однорідними. Харківська ложа не займалася політикою і діяла у межах релігійно-етичного напрямку. Її члени піклувалися про самовдосконалення і вдосконалення ближніх. Полтавська ложа

«Любов до істини» активно залучала своїх членів до громадсько-політичної діяльності. Багато з її членів поповнювали декабристську організацію Союз благоденства.

Українське масонство, будучи за походженням чужим, мусило рахуватися з українськими особливостями і поставити врешті решт на порядок денний національне питання. Лукашевич Василь Лукич намагався утворити Малоросійське товариство з метою відірвати Україну від Росії і злучити її з Польщею, але не знайшов прихильників своїх намірів. У той же час у Києві виникла ложа «Об'єднаних слов'ян», до якої належали здебільшого польські поміщики і російська інтелігенція, українці. Члени ложи у своїй програмі прагнули до утвердження дружніх стосунків і взаємодії між трьома слов'янськими народами. На ґрунті цієї ложі в Україні виникла декабристська таємна організація Товариство об'єднаних слов'ян, яка обстоювала ідею федерації вільних слов'янських народів.

У 1819 р. масонські ложи в Україні заборонили, це сталося на три роки раніше заборони діяльності масонів у Росії. У 1822 р. царський уряд видав указ про заборону всіх таємних організацій, насамперед масонських лож. Проте це рішення не припинило діяльності масонського руху, тому вже у 1826 р. Микола 1 підтвердив чинність найвищого указу. Загалом масонський рух в Україні був значно слабкішим, ніж у Європі. Масони в Україні діяли пасивно, не узгоджено, без чіткої ідейної основи.

У 1912 р. очолювана Михайлом Грушевським група українських масонів виказала свою незгоду з позицією російських «братів» у питанні про майбутній національно-політичний устрій Російської держави. Грушевський категорично заперечував проти запропонованої назви «Великий Схід Росії» та домагався вилучення з неї самого слова «Росія». Зрештою, Конвент вимушений був ухвалити компромісне рішення та назвати нову організацію «Великим Сходом народів Росії».

В Україні ж ще у 1900 р. декілька масонських лож заявили про прагнення об'єднатися в єдину організацію — «Велику Ложу України», але цей процес розтягнувся на довгі 18 років. Коли у 1908 р. емісари «Великого Сходу Франції» відкрили «майстерні» у Москві («Відродження») та Петербурзі («Полярна зірка»), членом останньої ложі став професор Київського університету св. Володимира Іван Лучицький, який почав активну роботу по організації дочірньої ложі у Києві. Йому допомагали у цій справі князь Давид Бебутов і єврейський

громадський діяч Арнольд Марголін. Ложу назвали «Київською зорею».

Після проголошення УНР М. Грушевський поступово відходить від масонства. Масонів України намагаються об'єднати два лідери: адвокат С. Моркотун — масон високого рангу, та С. Петлюра, який почав форсувати процес створення національної масонської системи — «Великої Ложі України», незалежної від «Великого Сходу народів Росії». Починаються серйозні тертя і боротьба за лідерство в середині українського масонства.

Після скинення Скоропадського і повернення до влади, Петлюра намагається перебрати на себе роль лідера українського масонства і проголошує себе Великим майстром «Великої Української Ложі». Боротьба Моркотуна з Петлюрою не припинилася і після поразки українських військ на фронтах та вимушеної еміграції Петлюри. 1920 р. «Велику Ложу України» визнала «Велика Ложа Швейцарії» (до 1932 р. у Женеві знаходилася штаб-квартира української ложі). Але у Франції «Велику Ложу України» так і не визнали через інтриги Моркотуна, а у 1923 р. конвент Міжнародної масонської асоціації відхилив прохання «Великої Ложі України» про прийняття.

СУЧАСНЕ МАСОНСТВО В УКРАЇНІ

На сьогоднішній день на території України діють декілька Масонських та парамасонських організацій.

Велика Ложа України, до складу Великої Ложі України входить тринадцять (дванадцять діючих) Достойних Лож.

Також зустрічається непідтверджена інформація про окремі Ложі Великого Сходу Франції та Ложі парамасонської організації Право Людини

В інтернеті зустрічаються фальшиві сторінки Масонських Лож, такі як сторінка київської Ложі «Полум'яна Долоня Осіріса».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. :Право, 2015.; МАСОНСТВО // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998. МАСОНСТВО, франкмасонство // Енциклопедія історії України; Крижанівська О. О. Таємні організації у громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII-на початку XX ст.). Київ 1998.; Національне відродження в Україні у XIX - на початку XX ст. Методичний посібник. 9 клас.; Масонство на Україні. // «Хроніка-2000», № 23-24.; Масони України та Поділля. // «Є!», м. Хмельницький.; Крип'якевич І. П. Історія України.- Львів,

видавництво «Світ», 1990.; Масонство въ его прошломъ и настоящемъ, т.1,2. Под ред. С. П. Мельгунова и Н. И. Сидорова. Издание «ЗАДРУГИ» и К. Ф. Некрасова, 1915.

МА́ФІЯ

МА́ФІЯ— таємнича недержавна злочинна організація (Т.Н.З.О.-ТАНЗО), здебільшого бандитська організація, яка шляхом залякування, рекету й терору втручається в політичне життя країни, намагаючись впливати на прийняття вигідних для себе політичних та економічних рішень. Виникла на о. Сицилія бл. 1289-1330 рр. Впродовж століть сформувалася централізована, ієрархічна структура мафії, яка спирається на безумовне підкорення, кругову поруку, жорстокий терор.

У ХХ ст. мафія діяла на всій території Італії, монополізувавши традиційний «злочинний бізнес» (ігрові дома, торгівлю наркотиками, контрабанду, проституцію). Після Другої світової війни мафія проникла у «респектабельний» бізнес (банківську справу, транспорт, будівництво), встановила тісні зв'язки з правоохоронними органами, політиками, що дало їй можливість впливати на соціально-політичний розвиток країни. У ХХ ст. діяльність мафії вийшла за межі Італії. Кілька італійських футбольних клубів і досі знаходяться під орудою саме мафії та їх сімей, через підставних директорів.

Мафія США («Коза ностра») спеціалізувалася на контрабанді, нелегальному виробництві та розповсюдженні алкогольних напоїв у період «сухого закону», отримуючи мільярдні прибутки.

Після Другої світової війни «Коза ностра» контролювала виробництво і збут наркотиків.

Зароблені кошти вкладалися у легальний бізнес, що дало змогу встановити контроль за окремими галузями промисловості, деякими засобами масової інформації, здобути підтримку у політичних колах.

В Україні організована злочинність існувала з XVI ст. у містах півдня — Одесі, Херсоні, Миколаєві, Катеринославі, також слід додати півострів Крим, який був клоакою українсько-російської мафії 1912-1990 рр.

Серед відомих мафіозі 1905-1921 рр. слід вважати одесита Мішку Япончика.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

МАХНО НЕСТОР ІВАНОВИЧ
(26 ЖОВТНЯ 1888 — 25 ЛИПНЯ 1934 рр.)

Політичний та військовий діяч, командувач Революційної повстанської армії України, керівник селянського повстанського руху 1918–1921 рр., відомий анархіст та тактик ведення партизанської війни.

Народився у родині сорокадворічного Івана Родіоновича Махна, державного селянина села Гуляйполе, та його дружини Євдокії. Наступного дня його охрестили у Христо-Воздвиженській церкві й дали ім'я Нестор.

У 1889 р., коли Несторові не виповнилося ще й року, у нього помер батько. Його мати Явдоха Матвіївна Передерій залишилася у великій матеріальній скруті з п'ятьма синами: Карпом, Савою, Григорієм, Омеляном та найменшим Нестором. «На 8-му році мати віддала мене у двокласну Гуляйпільську початкову школу. Навчався я добре, шкільні премудрості давались мені легко. Зимом навчався, а літом наймався до багатих хуторян пасти вівці або телята. Під час молотьби ганяв у поміщиків в арбах волів, одержуючи за це по 25 копійок у день», — так згадував Нестор Махно про своє дитинство. Згодом працював у малярній майстерні, у купецькій лавці.

У 1905—1906 рр. Нестор сприяв українським соціал-демократам зі «Спілки» — і навіть розповсюджував їхню літературу та листівки. Проте для нього цього було замало, він прагнув до активних дій: у 1906 р. став членом анархістської організації «Спілка бідних хліборобів», що діяла на Катеринославщині.

Анархісти вважали, що гроші, захоплені під час експропріацій, потрібні на революцію, що вони експропріаціями атакують приватний капітал, щоб привчати робітників і селян не поважати приватну власність. Виручені гроші анархісти використовували на придбання зброї, яку купували навіть у Відні, на створення нових груп, на пропаганду і особисті потреби. Уночі 14 жовтня 1906 р. відбулося перше бойове хрещення Нестора: троє озброєних анархістів у паперових чорних масках увірвалися до будинку місцевого торговця Ісаака Брука (на якого колись працював Нестор) і стали вимагати видати на користь «бідних хліборобів» 500 рублів. Торговець, пославшись на свою бідність, видав революціонерам лише 151 рубль. З кінцем 1906 р. Махна уперше заарештовано за звинуваченням у тероризмі: він потрапив під нагляд поліції, але за браком доказів незабаром його звільнено. Слідував випадок, якого можна вважати скоріше побутовим: Махно вирішив допомогти своєму товаришу та службовцеві лікарні Михеєву позбутися суперника, відкривши на вулиці стрілянину, але промахнувся.

Після цих подій у Гуляйполі почалися арешти і обшуки, було запроваджено комендантську годину, до села прибув каральний загін під командуванням пристава Караченцева. Були заарештовані анархісти В. Антоні, Н. Зуйченко, К. Кириченко, С. Заблодський, О. Бондаренко. Але слідство не змогло довести причетності групи Антоні до нападу на пошту, і через місяць хлопців було звільнено. 27 серпня 1908 р. Махно було заарештовано знову. Йому інкримінували вбивство провокатора Андрія Гура, хоча Махно і не був до нього причетний (провокатора вбив О. Семенюта). Збереглася поліцейська картка Нестора Махна, в якій констатувалося, що Махно мав зріст 2 аршини і 4 вершки, карі очі, темно-руське волосся, шрам на лівій щоці, що він розмовляє українською та російською мовами, православний, на час арешту грошей та цінних речей не мав. Махно та його товариші перебували півтора року в Олександрівській в'язниці (камера № 8) і у Катеринославській губернській в'язниці. У новорічну ніч 1909 р. Махно з товаришами зробили спробу втекти, але їх схопили.

З 22 по 26 березня 1910 р. у Катеринославі Тимчасовий Одеський окружний військовий суд розглядав справу 13 гуляйпільських анархістів, серед яких був і Нестор Махно. На слідстві Нестор сказав, що ні до якої розбійницької шайки не належить, а є членом політичної революційної організації, що виборює свободу для людей; що гроші після експропріацій йшли виключно на революцію. Суд засудив до шибениці 5 гуляйпільських анархістів (Н. Махна, Є.

Бондаренка, К. Кириченка, Ю. Орлова, Н. Альтгаузена). З перелічених був страчений лише Є. Бондаренко, ще два анархісти, Шевченко та Хшива, були повішені з іншої справи гуляйпільців. В очікуванні вироку отруївся К. Кириченко. Через тяжку хворобу Н. Зуйченкові замінили смертну кару безстроковою каторгою. Гуляйпільські анархісти К. Лісовський та С. Заблодський були заслані на 6 років у виправні арештантські роти, Марія Мартинова була засуджена на 5 років тюрми.

У 1911–1917 рр. — був ув'язнений у Бутирській тюрмі у Москві.

Після Лютневої революції 1917 р. у Росії Махно повернувся у березні 1917 р. на Катеринославщину, де розгорнув широку діяльність як політик і військовий діяч. Став одним із ініціаторів заснування Селянської Спілки, очолював місцеву раду робітничих і селянських депутатів та профспілку деревообробників та металістів. Створена Махном місцева адміністрація провела розподіл маєтностей великих землевласників серед селянства, примусила місцевих підприємців значно підняти заробітну плату робітникам.

У кінці 1917 р. — початку 1918 р. Махно сформував «селянські вільні батальйони», які розпочали боротьбу проти козачих частин з Південно-Західного і Румунського фронтів, які намагалися через територію України пробитись на Дон і приєднатись до військ генерала О.Каледіна.

Нестор Махно, 1919

Наступ у березні 1918 р. німецько-австро-угорських військ (після укладення Берестейського миру 1918 р.) примусив Махна

виїхати з України. Деякий час він перебував у Таганрозі, Ростові-на-Дону, Царицині, Астрахані, Саратові і Москві.

Улітку 1918 р. Махно повернувся в Україну, де організувавши невеликий повстанський загін під назвою Чорна Гвардія, розпочав боротьбу проти німецько-австро-угорських окупантів та уряду гетьмана

У середині грудня 1918 р. Махно мав переговори з керівництвом Директорії УНР, але відношення його до Директорії було однозначно негативне, як до спадкоємниці Центральної Ради, котра запросила в Україну австро-німецькі війська. І вже того ж місяця повстанські загони Махна разом з більшовиками вибили петлюрівців з Катеринослава і зайняли місто (31 грудня 1918 р. частини Армії УНР під командуванням Самокиша повернули місто).

З початку січня 1919 р. Махно розпочав боротьбу проти денікінців, військ Директорії та Антанти. Його повстанська армія увійшла до складу Української Радянської Армії і згодом одержала назву «третья бригада Першої Задніпровської дивізії» (командувач дивізії П. Дибенко), до складу якої входили також повстанські загони отамана М. Григор'єва під назвою «перша бригада Першої Задніпровської дивізії». Махно та Григор'єв одержали звання комбригів Червоної Армії.

Гроші Революційної Повстанської Армії України Нестора Махно

Ідейне обґрунтування махновського руху у 1918–1920 рр. здійснювала українська анархістська організація «Набат» (створена 1918 р.), що висунула лозунг проведення «третьої соціальної революції». Махно, перебуваючи під впливом ідей анархізму виступав проти будь-якої влади (ідея «вільних рад» та «безвладної держави»), забезпечення життя трудівників на основі безпартійності та безвладдя.

Махно в умовах протиборства двох сильних противників в Україні намагався стати «третьою силою» поряд з Директорією і більшовиками. Спроба більшовицьких органів влади втілити «політику воєнного комунізму», проводити продрозкладку, насильно створити перші колективні господарства та комітети бідноти, викликала опір серед українського селянства і привела до антибільшовицьких настроїв у махновських військах.

У червні 1919 р. озброєна італійськими гвинтівками без боєприпасів бригада Махно зазнала значної поразки під час наступу денікінців. Радянська влада звинуватила повстанців у розвалі фронту і оголосила Махна «поза законом». Знаходячись у тилу у денікінців, Махно продовжував боротьбу. На початку вересня 1919 р. завершив переформування повстанських та окремих червоноармійських загонів. Партизанське військо було перейменовано у «Революційну повстанську армію України (махновців)», що нараховувала біля 80 тис. бійців).

1 вересня 1919 р. у с. Добровеличківка Херсонської губернії відбулась нарада командного складу повстанської армії Н. Махна. Обрано новий склад Реввійськради (голова — Лашенко), затверджено структуру армії, яка складалася з чотирьох корпусів.

Протягом вересня-жовтня 1919 р. війська Махна вели бої проти армії А. Денікіна, знищуючи окремі частини та руйнуючи тиліві комунікації. Повстанські загони зайняли Катеринослав, Гуляй-Поле, Олександрівськ, Маріуполь, Нікополь, Мелітополь, Бердянськ. Проти Махна денікінське командування було змушене кинути найкращі сили на чолі з генералом Я. Слащовим та отаманом А. Шкуро.

За військові дії проти Денікіна у 1919 р. у Приазов'ї, що уповільнили просування Добровольчої Армії на Москву, Нестор Махно був нагороджений орденом Червоного Прапора № 4 (пізніше в офіційній радянській історіографії вважалось, що цим орденом був нагороджений Ян Фабріциус).

У кінці 1919 р. — на початку 1920 р. проти повстанців стягнули великі сили радянських військ під командуванням Й.Якіра. Частини РСЧА не тільки вели бойові дії проти загонів Махна, а й провадили каральні операції проти місцевого населення, яке співчувало махновцям. 25 червня 1920 р. було надруковано звернення голови РНК УСРР Х. Г. Раковського та начальника тилу Південно-Західного фронту наркома внутрішніх справ РСФРР Ф. Е. Дзержинського до селян Катеринославської губернії з закликом допомогти Червоній армії ліквідувати загони отамана Махна як найнебезпечнішого ворога

радянської влади. Махно відповідав знищенням окремих червоноармійських підрозділів, ліквідацією комнезамів і місцевих органів більшовицької влади. Так, 29 червня — 9 липня 1920 р. відбувся рейд махновських загонів по Бахмутському, Ізюмському, Костянтиноградському, Новомосковському та Павлоградському повітах, протягом якого їхня численність зросла до 10 тис. бійців.

Під час наступу військ П. Врангеля у вересні — жовтні 1920 р. Махно знову пішов на зближення з більшовиками і 2 жовтня 1920 р. уклав у Старобільську воєнно-політичну угоду з командуванням їхнього Південного фронту (командувач М.Фрунзе). У ході Перекопсько-Чонгарської операції Червоної Армії махновські загони першими форсували Сиваш. Відразу після розгрому військ Врангеля, радянське командування, порушуючи підписану угоду, розпочало ліквідацію частин свого недавнього союзника. Однак, ще 29 вересня у Харкові на засіданні політбюро ЦК КП(б)У вирішено угоду про перемир'я не оголошувати, а лише обмежитися повідомленням про перехід загонів Н. Махна у тил військ генерала П. Врангеля.

З кінця листопада 1920 — серпня 1921 рр. Махно вів виснажливу і запеклу боротьбу проти більшовицької влади, здійснивши ряд повстанських походів по Азовському побережжі, на Дон і у Поволжя. 27 червня 1921 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У Михайлу Фрунзе було рекомендовано звернути увагу на необхідність терміново вигнати Махно з Полтавщини в одну з голодуючих губерній, якщо неможливо його швидко ліквідувати.

27 серпня 1921 р. у «Вістях ВУЦВК» писали, що «в селі Софіївка на межі Єлисаветградського та Миколаївського повітів Миколаївської губернії розгромлено збройний загін отамана Н. Махно. Вбито 100 махновців, у тому числі сам Махно, начальник махновського штабу Лас та начальник розвідки Іванів. Захоплено зброю махновців та 100 коней.».

28 серпня 1921 р. Махно разом з 77 бійцями перейшов кордон з Румунією.

Про повагу до Нестора Івановича з боку його прибічників і навіть противників свідчить використання протягом багатьох десятиліть, навіть у спеціальній науковій літературі, по відношенню до нього стародавнього українського шанобливого звертання, широко поширеного у старі часи серед козаків і жителів степів — «батько». Вживання цього звертання у старі часи свідчило про надзвичайну повагу до людини, майже рівну повазі до рідного батька, захисника, вчителя і спасителя. Обставини, в яких до Нестора Івановича вперше

було вжито це звертання, самі по собі були досить незвичайні, в них вперше яскраво проявився талант Нестора як чудового командира, здатного врятувати своїх людей, у здавалось би безвихідній ситуації. Цей випадок описав у своїх спогадах начштабу РПАУ (махновців) В. Ф. Білаш: «20 вересня у Дібровському лісі наші з'єднання об'єдналися. Наш загін збільшився на п'ятнадцять чоловік. Простояли ми у лісі спокійно, десь біля трьох днів, збільшили землянку Щусь, а потім вирішили махнути у Гуляйполе. Але, зважаючи на те, що там було багато австрійців, що відбирали хліб, зупинятися у ньому було небезпечно. Тоді ми вирішили їхати у село Шагарово та підібрати там наших хлопців, які переховувалися від австрійців.

Махно тоді нічим не виявляв себе і був як всі, маленький і рівний. Відомий своїми нальотами Щусь користувався у нас військовим авторитетом. Однак, він не мав над нами влади, і якщо треба було кудись йти, всі спільно вирішували питання і, залежно від настрою загону, приймали те чи інше рішення ... Нас було тридцять шість чоловік, знаходячись у центрі лісу, ми не знали, як вийти з кільця (оточення) у поле. Що робити? Залишатися тут, чи понадіятися на прорив? Ми вагалися. Щусь, був прихильником померти у лісі, занепав духом. Протилежність йому був Махно. Він виступив з промовою і закликав щусевців піти за гуляйполійцями, які були прихильниками прориву. Щусевці піддалися його впливу і заявили: — відтепер будь нашим батьком, веди, куди знаєш. І Махно почав готувати прорив ...

Деякий час Махно жив у Бухаресті, згодом у Варшаві. У вересні 1923 р. був заарештований польською владою. Під час судового процесу у грудні 1923 р. був звинувачений у веденні переговорів з радянськими дипломатичними представниками, на яких обговорювалися питання про можливість підняття повстання у Західній Україні з наступним приєднанням цієї території до УРСР. У кінці 1923 р. Махна «за неясністю доказів» звільнили. Махно з сім'єю спочатку оселився у Торуні, згодом — у Данцігу (тепер Гданськ, Польща), де постійно перебував під наглядом поліції.

З табору інтернованих пише наступний лист до Президента Чехословацької республіки Томаша Масарика:

«Вельмишановний пане президенте, звертаюсь до Вас як до старого революціонера і соціаліста. Ви бачили, що переворот у 1917 р., яким було скинуто деспотичний центристський режим у Росії, дав можливість усім народам, що населяли її, самостійно розпочати облаштування свого життя на нових революційних засадах. Але різні авантюристичні й демократичні партії стали на перешкоді цього і з

допомогою своїх послідовників, як справа так і зліва, намагались ухопити до своїх рук владу над народом. І народи в інтересах здійснення волі трудящих на місцях і в інтересах перебудови режиму на нових революційних засадах змушенні були взятись за зброю, щоб захистити свою соціальну і національну незалежність і до останніх сил боролись проти різних узурпаторів влади за збереження хоча б решток революційних досягнень.

Чеський народ, котрий, як і український, багато століть перебував під гнітом чужинської окупації, мав більше щастя. Є вже вільним, має демократичну владу і може вільно працювати на своїй батьківщині. Інакше склалася доля українського народу; чотири роки поливаються українські степи кров'ю його синів у боротьбі за соціальну і національну незалежність і за право бути господарем у своїй батьківщині.

Я як політичний в'язень був звільнений з тюрми у революційні дні 1917 р. Як старий політичний працівник не міг залишитись осторонь масового політичного руху, який розгорнувся тоді на території колишньої Росії і почав організаційну роботу у Катеринославській губернії. Але недовго ми спокійно займались організаційною роботою, бо з'явилися люди, які хотіли використати непевне становище для свої честолюбних планів. Необхідно було залишити спокійну творчу працю, взятись за зброю і захищати завоювання революції. За час 4-літньої збройної боротьби за соціальну незалежність я був дев'ять разів поранений і обезсилений. За рішенням Революційної Повстанської Військової Ради, я розпустив свою повстанську армію на дрібні відділи і в супроводі однієї сотні наприкінці 1921 р. прибув до Румунії на лікування. Коли мої рани загоїлись, навесні 1922 р. відправився я з групою 14 чоловік на Україну, звідки отримував повідомлення, але непередбачувані обставини змусили нас увійти на територію Польщі.

Складна політична ситуація, у якій живе Польща останнім часом, постійні загрози з боку радянської Росії змусили її забути про слов'янську гостинність і садити за колючий дріт усіх політичних емігрантів, це було зроблено також зі мною і моїм підрозділом. А нові намагання більшовиків усунути мене і моїх людей з польської території поставили мене в такі умови, перед якими бліднуть навіть умови життя в царських тюрмах.

Чеський народ, який перебував під гнітом чужої окупації, краще, ніж хто інший, зрозуміє муки століттями пригнічуваного українського народу і наше страждання у тюрмі, бо ми змагались за

краще майбутнє для нього. Я думаю, що за свою 4-річну боротьбу заслужили ми у західних народів на щось більше ніж тюрма. До того часу жодна західна держава не виходила так щиро назустріч утікачам з колишньої Росії без огляду на політичні переконання, як це робить Чехословаччина.

Щира вдячність буде винагородою братерському слов'янському народу, який у тяжкі часи надав пристанище нещасним утікачам зі своєї батьківщини. Звертаюсь до вас як до старого революціонера та соціаліста — від вас залежить уможливити нам вільне життя на вашій землі після 4-річного більшовицького раю і братської польської в'язниці аж до того часу, коли ми зможемо повернутись на свою батьківщину. Прошу вас, вельмишановний пане президенте, дати розпорядження владі республіки відносно дозволу на в'їзд для мене і 12 чоловік мого супроводу. Я подав клопотання такого змісту до Міністерства закордонних справ чехословацької республіки. Сподіваюсь, що нам буде надано притулок, як і іншим політичним емігрантам, перебування яких на польській території було неможливим з тих же причин що і у нас.

З повагою Вождь Революційного Повстанського Війська України (Махновців) Н. Махно.

У квітні 1925 р. переїхав до Парижа, де жив у Венсені, працював теслярем та робітником сцени паризької «Гранд Опера» та у кіностудії Пате (фр. Pathé). Підтримував активні зв'язки з міжнародним анархістським рухом, друкувався в «Анархическом веснике» та «Деле труда». У передмові до своїх спогадів «Русская революция на Украине» Нестор Махно пише наступне: «Про одне лиш можу пошкодувати я, випускаючи цей нарис у світ: це те, що він виходить не в Україні і не українською мовою. Культурно український народ крок за кроком йде до повного визначення своєї індивідуальної своєрідності і це важливо. Але у тому, що я не можу видати свої записки мовою свого народу, вина не моя, а тих умов, в яких я знаходжусь».

Помер у Парижі. Урну з прахом Махно замуровано у стіні комунарів під номером 6686 у 87 відділі кладовища Пер-Лашез.

Нестор Іванович Махно народився у бідній родині державних селян, нащадків запорізьких козаків. З дитинства Нестор побачив голод і злидні, важку працю, що, очевидно, вплинуло на формування його характеру і світогляду, сформувало його любов до правди і повагу до простих людей.

Нестор мав чотирьох старших братів, які жили у Гуляйполі — Полікарпа, Савелія, Омеляна та Григорія. Під час Громадянської війни

усі вони загинули, причому найстарший Полікарп та інвалід Першої світової війни Омелян не брали участі у повстанському русі і загинули у власних оселях через те, що були братами Нестора. 52-літнього Полікарпа закатували білокозаки у січні 1919 р., а перед тим, влітку 1918 р., австро-угорські карателі розстріляли Омеляна. Савелій та Григорій були активними учасниками повстанського руху з літа 1918 р. і загинули у боях з ворогами. Савелій був застрелений червоноармійцями у Гуляйполі у лютому 1920 р., а Григорій, будучи начальником штабу повстанської армії махновців, загинув у бою з денікінцями у серпні 1919 р. під Овідіополем. Майже всі брати Нестора залишили по собі великі сім'ї і численних нащадків, які проживають нині по всьому світі, у тому числі в Україні і країнах колишнього Радянського Союзу.

За даними з книги Миколи Герасименка «Батько Махно. Мемуари білогвардійця», яку сам Махно називав «суцільною вигадкою», першою дружиною Нестора Івановича була дівчина з єврейської родини Соня.

Другою — його землячка з Гуляйполя Анастасія Васецька, з якою він переписувався під час ув'язнення у Бутирці. Він одружився на ній після звільнення, але незабаром через революційні події Махно лишив вагітну дружину. Анастасія тим часом народила сина, який прожив усього тиждень. Нестор так і не побачив цю дитину. Поки він був у роз'їздах, хтось повідомив Насті, що її чоловік загинув у бою. Вона вийшла заміж повторно. Більше вони не бачилися.

Останньою дружиною Нестора Махна була вчителька Гуляйпільського початкового училища Галина Кузьменко. Вони одружились у 1919 р. Разом перейшли румунський кордон, втікаючи від більшовиків. У 1922 р. під час перебування у Польщі у них народилася донька Олена. Розлучилися у 1920-х рр.

Під час Другої Світової війни, після окупації Парижу німцями, Галина Кузьменко з донькою Оленою Міхненко перебралися до Німеччини, де у 1945 р. їх заарештували НКВСівці. Галина Кузьменко отримала 10 років таборів. Ув'язнення відбувала у Мордовії, у Дубровлазі. На 5 років висилки у Казахстан засуджена була і її донька Олена. Після звільнення жили у Джамбулі Казахської РСР, де і померли; кілька разів навідувались у Гуляйполе до родичів.

ДЖЕРЕЛА:

Махно Н. Русская революция на Украине. — Париж, 1929. ; Довідник з історії України. — 2-е вид. — К.: Генеза, 2001. — С. 458—459.; Махно і Махновщина (Енциклопедія Українознавства): Черний Гелій. Нестор Махно — основоположник

маневрової війни // Україна Incognita. — К.: Факт, 2003. — С. 250—253.; Уривки з документального роману Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр» в частині, що стосується особистості Нестора Махна.; Харченко Т. Н., Очкурова О. Ю., Рудычева И. А. 100 знаменитых людей Украины. — Харьков: Фолио, 2004. — С. 303—307. ; Нестор Махно (1888—1934), провідник повстанського руху // 100 найвідоміших українців. — К., 2005. — С. 471—479.; Балабко О. В. Мальви у Вічному місті: Стежками українців у світах: Есеї, нариси, зарисовки. — К.: Фенікс, 2006. — 348 с.; Топінка Є. В. Томаш Масарик і українці (архівні документи). — Львів: Центр Європи, 2010.; Савченко В. А. Махно. — Харків: Фоліо, 2005. — 416 с. — («Історичне досьє»); Дзеркало тижня. — 2008. — 7 черв.

МАШЕ́РОВ ПЕТРО МИРО́НОВИЧ
(31 СІЧНЯ 1918 — 4 ЖОВТНЯ 1980 рр.)

Білоруський радянський партійний діяч.

Член ВКП(б) з березня 1943 р. Перший секретар ЦК Компартії Білорусі з 1965 р., кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС з 1966 р.

Герой Радянського Союзу (15.8.1944 р.), Герой Соціалістичної Праці (1978).

Народився у бідній білоруській селянській родині Машеро Мирона Васильовича і Дарини Петрівни.

З вісьмох дітей у родині Машерових вижили п'ятеро: Павло (генерал, керував політвідділом штабу Білоруського військового округу), Матрона, Петро, Ольга (лікар-ендокринолог, працювала у Гродненському медичному інституті), Надія.

У 1934 р. вступив на педробфак Вітебського педінституту. З 1935 р. студент фізико-математичного факультету Вітебського педагогічного інституту імені С. М. Кірова, який закінчив у 1939 р. За

розподілом у 1939–1941 рр. працював учителем математики й фізики у середній школі райцентру Россони Вітебської області.

За часів німецько-радянської війни з перших днів доброволець у лавах Червоної Армії. Потрапив в оточення, у серпні 1941 р. втік з полону. Під прізвиськом Дубняк — один з організаторів та керівників партизанського руху Білорусі.

У серпні 1941 р. організував та очолив підпілля у Россонах. З квітня 1942 р. був командиром партизанського загону імені Миколи Щорса. Його загін у серпні 1942 р. здійснив крупну операцію — підбив мосту через річку Дрісса на залізниці Вітебськ — Рига.

З березня 1943 р. комісар партизанської бригади імені К. К. Рокоссовського.

З вересня 1943 р. займав пост першого секретаря Вілейського підпільного обкому ЛКСМ Білорусі. У 1944 р. отримав звання Героя Радянського Союзу.

Після звільнення Білорусі — з липня 1944 р. працював першим секретарем Молодеченського, Мінського обкомів ЛКСМБ.

З липня 1946 р. став секретарем, а з жовтня 1947 р. — першим секретарем ЦК ЛКСМ Білорусі.

У липні 1954 р. обраний другим секретарем Мінського обкому партії, а у серпні 1955 р. — першим секретарем Брестського обкому Компартії Білорусі. Обирався депутатом Верховної Ради СРСР 3-5-го та 7-10-го скликань.

З 1959 року — секретар, з 1962 р. — другий секретар, а з березня 1965 р — перший секретар ЦК КП Білорусі (за рекомендацією попередника Кирила Мазурова, який уходив на підвищення). У 1978 р. йому було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Загинув 4 жовтня 1980 р. в автомобільній катастрофі на трасі Москва — Мінськ поблизу повороту на птахофабрику міста Смолевичі: на шляху його кортежу, який супроводжувала ДАІ, несподівано виїхав автосамоскид, завантажений картоплею (ГАЗ-САЗ-53Б експериментальної бази Жодіно). У народі ходили численні чутки про причетність найближчого оточення генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва до цієї трагедії (ніби з метою прибрати популярного кандидата на пост генсека), однак достовірних свідчень цьому так і не знайшлось.

Катастрофу не вважає випадковою і В'ячеслав Кебич, перший прем'єр-міністр незалежної Білорусі.

Дружина Поліна Андріївна (уроджена Галанова, уродженка Шкловського району, пом. 23 лютого 2002 р.), 2 дочки — Наталія та Олена.

ДЖЕРЕЛА:

Андрій Довнар-Запольський. У Машерова були французькі пращури? // Комсомольська правда. — Вип. 21.2. 2008.; Прем'єр-міністр Білорусі у 1990–1994 рр. В'ячеслав КЕБИЧ: Аварія, в якій загинув Машеров, не була випадковою.; Глава держави прийняв рішення про перейменування низки вулиць Мінська // Офіційний інтернет-портал Президента Республіки Білорусь.; Ювілейний марафон пам'яті Петра Машерова пройде 4 жовтня у Сенненському районі.; Машеров, П. М. Избранные речи и статьи / П. М. Машеров. — Минск : Беларусь, 1982. — 606 с.

**МЕЙО ЕЛТОН ДЖОРДЖ
(1880 – 1949 рр.)**

Американський соціолог і психолог, один із засновників американської індустріальної соціології і теорії людських стосунків. Мейо різко критикував індустріальне суспільство, розвиток якого призвів до знищення культурних традицій, руйнування традиційного укладу індивідуального і сімейного життя, що спричинило соціальну дезорганізацію. Сучасне суспільство, вважав Мейо, страждає від егоїзму, конкуренції, сутичок ворожих груп і політичних сил. Праця позбавлена людяності, відчужена і не приносить задоволення, тому людина втрачає особистісний сенс життя. Прагнучи пояснити взаємозв'язок стрімкої урбанізації й індустріалізації і краху соціальних зв'язків, зростання правопорушень й злочинності, Мейо звертається до концепції аномії, запропонованої, в свій час, Е.Дюркгеймом. На основі аналізу стану суспільства Мейо робить висновок, що цивілізація є приреченою, якщо вона не «інтегрує» людину, не відроджує в неї почуття «соціальної функції» і належності.

Основною сферою наукових інтересів Мейо були проблеми раціональної організації праці й практичні методи управління.

Критикуючи класичну теорію організації й управління за спрощений погляд на людську поведінку в організації, прагнення мінімізувати роль людського чинника, орієнтування на формалізацію відносин та ієрархічну будову організації, Мейо наголошує на необхідності гуманізації методів раціоналізації виробництва, піддає сумніву ефективність бюрократичної форми управління і проголошує нові методи управління, сутністю яких є ставлення до працівників як до соціально – психологічних істот.

Важливим для розвитку соціології управління й індустріальної соціології були наукові дослідження Мейо у Західній електричній компанії (Хоторнські експерименти), що проводилися з 1927 - 1932 рр. Хоча в компанії панував патерналізм, який двадцять років забезпечував стабільну діяльність, поступово з'явилися напруження у відносинах адміністраторів з робітниками, зросло незадоволення останніх, впала продуктивність праці. Вчений почав досліджувати вплив на виробіток продукції не лише фізичних, а й соціальних факторів, що дало йому змогу обґрунтувати особливу роль людського фактора.

Його рекомендації, що стосувалися лише зміни соціально-психологічних умов, дали змогу підвищити продуктивність праці на 40%. Мейо приходять до висновку, що поряд з матеріальними стимулами, велике значення для працівників мають психосоціальні фактори: згуртованість групи, усвідомлення належності до колективу, увага адміністрації, неформальні відносини з керівництвом, можливість впливати на прийняття управлінських рішень, сприятлива атмосфера на робочому місці, задоволення працею тощо. Хоторнські експерименти Мейо проаналізував у праці «Людські проблеми індустріальної цивілізації» (1933 р.). Узагальнивши емпіричні дані, Мейо сформулював соціальну філософію менеджменту, що ґрунтується на таких принципах:

- людина – це соціальна істота, схильна до групової взаємодії і включена в неї;
- жорстка ієрархія й бюрократична організація несумісні з природою та свободою людини;
- керівники індустрії повинні більше орієнтуватися на людей, ніж на продукцію, оскільки це забезпечує соціальну стабільність суспільства й задоволення індивіда працею;
- заміна індивідуальної винагороди на групову, матеріальної – на соціально-психологічну.

Раціоналізація управління на основі врахування соціальних і психологічних аспектів праці дає змогу подолати соціальні суперечності, переконаний Мейо. Він пропонує нові шляхи і методи підвищення продуктивності праці:

- паритетне управління, яке ґрунтується на урахуванні взаємних інтересів адміністрації і робітників підприємства;
- гуманізацію праці, що досягається впровадженням нової техніки і технології, створенням сприятливих умов праці;
- демократичний стиль керівництва, прийняття колегіальних рішень;
- освіту робітників, їх професійне навчання й створення умов для підвищення їх професійної кваліфікації.
- Мейо належать такі новації:
- виокремлення експериментальних і контрольних груп;
- пілотаж соціологічного інструментарію при проведенні інтерв'ю та методичних експериментів;
- теоретико – прикладний характер дослідження;
- велика кількість охоплених експериментом робітників (20 тисяч).

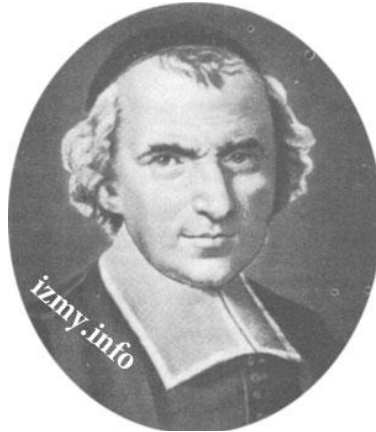
Школа Мейо визначила напрями соціологічного дослідження в американській промисловості, навчання менеджерів і адміністраторів, які згодом поширилися і в інших країнах. Мейо запропонував застосовувати теорію людських стосунків при вирішенні соціальних проблем суспільства.

Наприкінці 40-х років XX століття теорія людських стосунків зазнала критики за надмірний акцент на психологічних аспектах управління, недостойну увагу до інституціональних відносин у промисловості, розгляд трудових відносин переважно як комунікативних проблем, нехтування реальними економічними інтересами адміністрації й найманих робітників. Назважаючи на це, Мейо зробив вагомий внесок у розвиток теорії і практики управління, показав на практиці значення психології і соціології у розв'язанні соціальних та політичних проблем суспільства. Завдяки його дослідженням соціологія праці набула статусу науки.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I –

МЕЛЬЕ ЖАН
(1664-1729 рр.)

Філософ-матеріаліст, основоположник революційного напрямку у французькому утопічному соціалізмі. Основна праця «Заповіт» є першим за часом зразок вчення французького утопічного соціалізму про суспільство. Викриття релігії і церкви призводить Мельє до послідовно матеріалістичним і атеїстичним висновків: критика соціальної несправедливості поєднується у нього із закликом побудувати суспільство, засноване на колективній власності. Об'єднання трудящих, їх повстання проти гнобителів, на думку Мельє, справа самого народу і є вихідною передумовою переходу до нового суспільства, в якому не буде багатих і бідних, гнобителів і пригноблених, нероб і виснажених непосильною працею. «Заповіт» повністю було видано тільки у 1864 р.

Проте у ХУІІІ ст. у Франції поширювалися рукописні копії цього произв. Читачами Мельє і пропагандистами його ідей були найрізноманітніші представники французької громадської думки - від деїстів першої половини ХУІІІ ст. і Вольтера до матеріалістів-просвітителів і бабувістов Марешаля.

Мельє Жан - французький соціаліст-утопіст. Син сільського ткача, закінчив у Реймсі духовну семінарію, став священиком і, отримавши прихід у селі, залишався у ньому до кінця своїх днів. Написаний в останні роки життя революційний і атеїстичний працю Мельє не міг бути опублікований. Бажаючи зберегти твір, Мельє переписав його у трьох примірниках і оформив у нотаріуса у вигляді

заповіту. Згодом «Заповіт» став ходити у списках, як і «Витяг» з нього, зроблений у 1742 р. Вольтером. Мельє писав про християнство як про безглузду релігію, яка разом з владою утворюють два ярма для народу, головних джерел всіх пороків суспільства - нерівність, приватну власність і тиранію. Тільки революція об'єднаного і освіченого народу позбавить його від соціального зла. Ідеал Мельє - справедливе і вільне суспільство, засноване на сумлінній праці, взаємній любові і непорушному світі.

Жан Мельє), сільський священик з Шампані, помер за 60 років до початку Великої французької революції кінця XVIII ст. Проте він активно брав участь у ній - брав участь своєю знаменитою працею «Заповіт».

Мельє добре знав все, що стосувалося життя селян. І не просто знав. Він поділяв цілком все те, чим жили, про що думали, до чого прагнули його парафіяни.

Він не використовував свого поста для особистого збагачення. І коли у кінці життя Мельє перший і єдиний раз зібрався відправитися у Париж, то йому довелося позичити гроші на поїздку у багатого селянина.

Одного разу, у 1716 р, Мельє разом зі своїми парафіянами виступив проти їх всемогутнього сеньйора: повинності, які він наклав на селян, ставали зовсім вже непомірними. За це Мельє отримав серйозні стягнення з боку церковного начальства.

В останні роки Мельє взявся за твір, назване потім «Заповітом». І хоча йому загрожувала сліпота, він в трьох примірниках переписав це об'ємний твір.

Більш того, прагнучи забезпечити його збереження, він нотаріально завірив його як заповіт. На папері, в яку був загорнутий екземпляр рукопису «Заповіт», адресований парафіянам, рукою Мельє написано:

«Я бачив і пізнав помилки, помилки, брудні, безумства і злидні людські. Я відчув до них ненависть і огиду. Я не наважився сказати про це за життя, але я скажу про це принаймні вмираючи і після смерті. Нехай знають, що я складаю і пишу справжню працю, щоб вона могла служити свідченням істини для всіх тих, хто її побачить і прочитає, якщо їм буде завгодно».

І якщо життя Мельє виявилось у загальному підсумку-тихим, то книзі його була визначена велика доля. Не було, мабуть, іншого такого твору у Франції XVIII ст., де б була відтворена така яскрава картина безвихідного становища селян, гноблених дворянами і духовенством,

така принципова критика церкви, що освячувала соціальну несправедливість релігії ... Мельє ратував за встановлення суспільства, де б не було багатих і бідних, гнобителів і пригноблених, він вважав за необхідне знищити приватну власність на землю, встановити спільність майна. У XVIII ст. книга Мельє багаторазово переписувалася, потайки передавалася з рук у руки. Її списки знищували, тих, у кого їх знаходили, притягували до суду, і все ж її читали багато, і не тільки французи. Списки книги виявлені у Голландії, Пруссії.

У 1742 р Вольтер склав короткий «Витяг» з праці Мельє, яке поширювалося у рукописних копіях. У 1761 р він же надрукував цей «Витяг» (два видання за рік!) у женецькій друкарні і розіслав безкоштовно за багатьма адресами. На цей раз «витяг» було дано назву «Вибрані думки Жана Мельє, адресовані його парафіянам, з приводу деяких зловживань і помилок взагалі і зокрема».

Інший чудовий французький просвітител, Поль Анрі Гольбах, у 1772 р опублікував книгу «Здоровий глузд кюре Мельє». Ця книжка багаторазово перевидавалася і у тому ж році і у подальшому, - правда, вже без імені Мельє: занадто небезпечним воно стало. Недарма книжка Гольбаха була засуджена паризьким парламентом до спалення. Повне видання «Заповіту» було здійснено у 1864 р в Амстердамі - у 200-ту річницю народження мислителя.

ДЖЕРЕЛА:

Утопічний соціалізм: Хрестоматія / Заг. Ред. А.І. Володіна. - М. : Політиздат, 1982, 126-128.; Поршнев Б.Ф. Мельє (1664–1729). М., 1964; Кучеренко Г. С. Жан Мельє и передовая общественная мысль Франции первой половины XVIII в.— В кн.: Французский ежегодник, 1965. М., 1966.; Кучеренко Г.С. Судьба «Завещания» Жана Мельє в 18 веке. М., 1968; Каплан А.Б. Революционно-демократическая идеология и утопический социализм во Франции 18 века. М., 1989.;

МЕМОРАНДУМ

Термін «меморандум» походить від лат. Memorandum, що буквально означає: «те, про що слід пам'ятати». У політологічних словниках меморандум зазвичай визначається як дипломатичний документ, що викладає фактичну, документальну або юридичну сторону якого-небудь питання та доданий до ноти або вручається представникові іншої країни.

Юридичні словники пропонують, крім дипломатичного, і інші значення цього слова - зокрема, такі як: лист з нагадуванням про що-

небудь (у комерційних відносинах) і доповідна або службова записка або довідка по якомусь питанню.

У західній юридичній практиці під меморандумом розуміють також документ, в якому міститься правовий аналіз того чи іншого питання, підготовлений за запитом третіх осіб або розповсюджуваний серед співробітників фірми.

У цьому, останньому значенні термін «меморандум» набуває все більшого поширення у російській юридичній практиці, і саме у цьому значенні будемо використовувати його ми.

Меморандум, іноді неформально званий для стислості «мемо», - це саме той документ, з яким, найімовірніше, у першу чергу зіткнеться початківець юрист, що прийшов на роботу в юридичну фірму.

Меморандум за змістом буває зовнішнім і внутрішнім.

Зовнішній меморандум, як можна здогадатися, направляється особам, що звернулися в юридичну фірму.

Внутрішній меморандум адресований усім або окремим співробітникам тієї організації, всередині якої його було створено; він залишається всередині компанії і не призначений для читання третіми особами.

У світовій юридичній практиці терміни «меморандум» і «юридичний висновок» часто використовують для позначення по суті одного і того ж виду документа у різних юридичних фірмах використовуються різні терміни, що вносить ще більшу неясність, так як, використовується один і той же термін для позначення різних видів документів. У деяких фірмах строго розрізняють меморандум і юридичний висновок, хоча називатися вони можуть інакше. У той же час частина фірм використовує назву «меморандум» тільки відносно внутрішньоофісного листування, а вихідні документи, які направляються клієнтам, називають правовими висновками, експертними оцінками, консультативними або експертними думками, довідками та ін. - Тобто використовують назви, які в інших фірмах вживаються стосовно до юридичного ув'язнення.

Ці термінологічні відмінності є у значній мірі питанням прийнятої практики або смакових пристрастей. У кінцевому рахунку, назва документа не є принциповою.

Важливо, однак, як зазначав Дж. Оруелл у статті «Нові слова» «домовитися про те, що ми називаємо», і у цьому, на його думку, полягає «єдина складність». Визначитися з тим, як ми це «щось» будемо називати, це вже наступне завдання.

Безумовно, відсутність чіткості у назвах і змісті цих двох видів юридичного письма значно ускладнює розмову на цю тему. Тому на даній стадії, дійсно, можна лишень «домовитися» про те, як ми їх будемо називати.

Отже, під меморандумом слід розуміти такий правовий документ, який адресований особі, що звернулася в юридичну фірму (як правило, клієнту фірми), і містить аналіз конкретного правового питання. У випадках, коли ми будемо говорити про внутрішній меморандум, це буде спеціально обумовлено.

ДЖЕРЕЛА:

Великий юридичний словник. 3-е изд., Доп. і перераб. / Під ред. проф А. Я. Сухарева. М.: ИНФРА, 2008; Юридична енциклопедія. 5-е вид., Доп. і перераб. / Під ред. М. Ю. Тихомирова. М., 2006.

МЕНГІСТУ ХАЙЛЕ МАРІАМ (НАРОДИВСЯ 21 ТРАВНЯ 1937 Р.)

Військовий і державний діяч Ефіопії, підполковник (1976 р.). Один з лідерів ефіопської революції. У 1974 р. голова Координаційного комітету збройних сил, поліції і територіальної армії - керівного органу революційного руху за ліквідацію феодально-монархічного ладу в Ефіопії. Після повалення монархії у вересні 1974 р. 1-й заступник голови Тимчасової військово-адміністративної ради (ВВАР; «Смик»), що виконувала до 1987 р. функції колегіального глави держави.

У лютому 1977 р. обраний головою ВВАР і його керівних органів - Центрального і Постійного комітетів. Був також главою Тимчасового військового уряду (з грудня 1976 р.) і головнокомандувачем збройними силами. Генеральний секретар ЦК

Робочої партії Ефіопії (1984 - 1991 рр.). У 1987 - 1991 рр. президент і голова Державної Ради Ефіопії.

З 21 травня 1991 р. в еміграції. Як керівник держави орієнтувався на побудову в Ефіопії соціалізму. Вважається одним з найжорстокіших правителів ХХ століття (за роки його правління загинули від 200 тис. до 3 млн осіб - остання цифра включає також померлих від голоду). Розвал економіки, голод і війна з сепаратистами в Еритреї привели у 1991 р. до його повалення, після чого Хайле Маріам емігрував в Зімбабве, де отримав політичний притулок. На батьківщині Вищий суд Ефіопії заочно засудив Менгісту Хайле Маріама до довічного ув'язнення, а потім до смертної кари.

Менгісту Хайле Маріам народився 21 травня 1937 р. чи 1941 р. невеликому містечку Валаїтта у провінції Харарі, за офіційною версією у сім'ї військовослужбовця і прислуги (за іншими даними, був незаконним сином капрала і аристократки - сестри міністра).

Реальна біографія Менгісту практично невідома, і тому він залишається однією з найзагадковіших особистостей африканського континенту. Виховувався в аристократичній родині в Аддіс-Абебі. Закінчив тільки початкову школу, але завдяки протекції дядька-міністра у 1959 р. без атестата вступив до військової академії Холетта, яку закінчив у 1966 р. у званні другого лейтенанта; також прослухав курси перепідготовки офіцерів в Ефіопії. Служив в імператорському палаці начальником матеріальної частини та квартирмейстером.

Потім у 1967 р. відправився на курси перепідготовки офіцерів артилерійсько-технічної служби у США, де проходив службу у Форт-Лівенворті (штат Канзас); провчився до 1970 р., отримав звання майора. Вивчав економіку у Мерілендському університеті і заочно в Аддіс-Абебі. Повернувшись на батьківщину, проходив службу в основному у 3-й армійській дивізії, розквартированій в Огадене.

Молодий офіцер Менгісту Хайле Маріам не особливо виділявся серед змовників. Однак незабаром він виявився одним з шести членів тимчасового військового адміністративної ради (ВВАС), який взяв на себе функції головного органу влади країни. Існує припущення, що цей пост Менгісту отримав у нагороду за те, що у 1975 р. організував вбивство скинутого імператора, що перебував під домашнім арештом (монарх був задушений подушкою, а його тіло викинуто у відхоже місце). Менгісту Хайле Маріам заперечував всяку причетність до смерті Хайле Селассіє I, останки якого виявили під підлогою туалету в імператорському палаці. Ті, хто зустрівся з

Менгісту, говорили, що вони іноді помічали на його пальці імператорське «кільце Соломона».

У 1995 р. в інтерв'ю італійській пресі Менгісту заявив, що вбивства Хайле-Селассіє не було: «У цьому не було потреби. Він був старий, хворий і його ніхто не любив. Я думаю, що він помер природною смертю».

Населення Ефіопії вітало повалення монархії. Однак 23 листопада 1974 р. становище різко змінилося. У цей день Менгісту Хайле Маріам віддав наказ про страту 59 представників знаті - прихильників імператора, серед яких були два прем'єр-міністри, 12 губернаторів провінцій, 18 генералів і онук Хайле Селассіє I. У ту ж ніч віддані Менгісту війська рушили до будинку тимчасового глави держави генерал-лейтенанта Амана Мікаеля Андома і вбили його у ході двогодинної перестрілки з охороною. Народу було оголошено, що «стару аристократію змели одним ударом». Амана Андома замінив на посту глави держави генерал Тефері Банті, однак все більш відчутно влада переходила до Маріам.

3 лютого 1977 р. перший заступник голови Ради підполковник Менгісту Хайле Маріам усунув своїх основних суперників, за деякими даними було розстріляно генерала Банті і 8 його прихильників на засіданні «Дерга» з кулемета. Після цього Менгісту зайняв посаду голови ВВАС. Він оголосив, що Ефіопія обрала курс соціалістичної орієнтації.

4 лютого Менгісту Хайле Маріам, звертаючись до народних мас, сказав, що вони отримають зброю для захисту завоювань революції проти внутрішньої опозиції і що «революція переходить до наступальних дій». Було висунуто гасло «Зброя і демократія - народним масам». Менгісту Хайле Маріам не квапився розривати традиційні відносини з Вашингтоном, але США почали згортати військові поставки. У цих умовах Маріам спочатку зробив ставку на Китай, але можливості Пекіна у цей період були украй обмежені. Тоді Менгісту переорієнтувався на СРСР. У квітні 1977 р. були практично згорнуті всі контакти з США, а у травні Менгісту Хайле Маріам прибув з офіційним візитом до Москви.

Менгісту Хайле Маріам присік можливість появи будь-якої опозиції, закривши університети, середні школи і розпустивши профспілки. Після революції особливу активність проявляли дві партії: Ефіопська народно-революційна партія (ЕНРП) і Соціалістичний Всеєфіопський рух (СВЕД). Обидві партії були марксистської орієнтації,

і при тактичних відмінностях ключова різниця між ними полягала в тому, що ЕНРП представляла народність амхара, а СВЕД - оромо.

У 1975 р. між ними відбувалися постійні збройні сутички, причому СВЕД підтримував Менгісту, ЕНРП ж звинувачувала Менгісту і Дерг в зраді революції і у кінці кінців перейшла до терору проти функціонерів режиму: зокрема, були вбиті профспілкові діячі Теодорос Бекеле і Темеслін Меду ; вжито ряд замахів на лідерів режиму і самого Менгісту Хайле Маріама; також терористи пограбували кілька банків, влаштували підпали.

Після замаху на життя Менгісту Хайле Маріама у вересні 1976 р., під час якого він був поранений, диктатор наказав знищити Ефіопську народно-революційну партію. Хайле Маріам приступив до кампанії з придушення опозиції, що увійшла в історію під назвою «Червоний терор». 17 квітня 1977 р. Менгісту вийшов на головну площу Аддіс-Абеби, де закликав народ до боротьби з «ворогами революції». Він скандував «Смерть контрреволюціонерам! Смерть ЕНРП!» І при великому скупченні народу розбив об землю шість пляшок з червоною рідиною, які символізували «імперіалізм», «феодалізм» і «бюрократичний капіталізм», заявивши: «Так само буде пролита кров ворогів революції! Відповімо на білий терор червоним терором!». Членів Ефіопської народно-революційної партії стратили прямо на вулицях столиці. Підозрюваних в антиурядовій діяльності людей заарештовували і вбивали без суду і слідства. Тіла багатьох з них звозилися в місця масових поховань, а іноді їх просто викидали на вулицю, де їх підбирали рідні та близькі. СВЕД надавав Менгісту активну підтримку. Однак після страти 11 листопада головного покровителя СВЕД - підполковника Атнафу абат - були знищені і всі члени цієї організації.

За два наступні роки були знищені тисячі юнаків і дівчат, в основному студентів, яких розстрілювали за першою підозрою у «контрреволюційній діяльності». Щоб отримати тіла дітей, батьки повинні були сплатити вартість куль, якими їх діти були вбиті. Наводяться також дані, що жертвами терору ставали і маленькі діти. Генеральний секретар шведського Фонду спасіння дітей свідчив у 1977 р.: «Тисячі дітей було вбито в Аддіс-Абебі, їх тіла валялися на вулиці і ставали здобиччю бродячих гієн. Коли виїжджаєш з Аддіс-Абеби, на узбіччі дороги можна бачити купу тіл убитих дітей у віці від 11 до 13 років. За комуністичну риторику і за жорстоку кампанію «червоного терору» Менгісту отримав прізвисько Червоний Негус (тобто «червоний цар»); його також називали «Чорним Сталіним» і

«м'ясником з Ефіопії». Вважається, що за роки терору у 1970 - 1980 рр. загинули більше 100 тис. ефіопців.

«Міжнародна амністія» вважає, що жертвами «Червоного терору» стали не менше 500 тис. чоловік. За даними, що містяться в обвинувальному вироку, диктатор особисто віддав накази про розстріл 2 тис. чоловік, включаючи кілька десятків урядових чиновників і членів імператорської сім'ї. Ще 2,5 тис. невинних людей померли від катувань. Менгісту відкидав всякі звинувачення у геноциді, називаючи ці події «класовою боротьбою». Під час одного з інтерв'ю, перебуваючи у вигнанні, він заявив, що червоний терор був всього лише «боротьбою між двома різними соціальними групами», одна з яких намагалася повалити його уряд. Менгісту заявив: «Нам довелося зібрати людей у міські оборони та сільські комітети оборони, а також у селянські об'єднання для захисту країни». Ефіопський громадський діяч і історик Гетачеу Джига Демексса так описав діяльність Менгісту Хайле Маріама: «Подібно Сталіну, Менгісту планомірно знищував соратників по революції 1974 р., що повалили імператорську владу. На відміну від багатьох інших африканських диктаторів, що приводили з собою до влади власні етно-племінні клани, Менгісту довгий час не давав ніяких преференцій своїм родичам з народності амхара. Чистки і репресії стосувалися представників усіх етносів, без розбору. А одного разу йому прийшла у голову така думка: щоб трудящі не звертали уваги на етнічні відмінності, одягнути їх всіх в одну форму. Форму запозичили у Мао: всі стали ходити в однаковій синій одежі».

Скориставшись тим, що Ефіопія була ослаблена внутрішніми політичними конфліктами і наслідками терору, президент Сомалі Мухаммеда Сіада Барре вирішив відторгнути від Ефіопії провінцію Огаден, населену переважно етнічними сомалійцями.

24 липня 1977 р. сомалійська армія без оголошення війни при підтримці повстанців Огадена вторглася на територію сусідньої держави. У ході успішних боїв сомалійським повстанцям, за підтримки сомалійської армії, вдалося захопити ряд великих поселень в Огадене. Менгісту Хайле Маріам активно включився у війну. Він оголосив загальну мобілізацію, у результаті якої ефіопська армія виросла від 10 000 до 300 000 чоловік. Залишення позицій без наказу стало вважатися зрадою; мали місце показові розстріли дезертирів. Наприклад, за особистим наказом Менгісту були розстріляні командир і політкомісар піхотної дивізії за несанкціонований відхід. Однак тільки цим ефіопський лідер не обмежився. Менгісту Хайле Маріам часто

виїжджав на фронт, щоб підбадьорити солдатів і підняти бойовий дух армії. До осені армія Сомалі контролювала весь південний і центральний Огаден. Важкі бої розгорнулися на підступах до Харер і Джіджіге. Менгісту навіть з'явився в Джіджіге, щоб надихнути її захисників, але варто було йому покинути місто, як осаджена Джіджіга пала. Тоді Менгісту Хайле Маріам звернувся до СРСР із проханням про допомогу. Москва опинилася у непростій ситуації, оскільки Ефіопія і Сомалі були країнами з соціалістичною орієнтацією. Радянський Союз зробив ставку на Ефіопію і припинив військові поставки Сомалі. У відповідь Могадішо денонсував «Договір про дружбу і співробітництво» і вигнав усіх радянських фахівців з країни, розірвавши при цьому дипломатичні відносини з СРСР і Кубою. Після цього в Ефіопію хлинув потік військової допомоги від країн соціалістичного табору; до країни прибули кубинські підрозділи, а також добровольці з Південного Ємену. Укомплектована радянської бойовою технікою і підтримувана кубинськими частинами, ефіопська армія незабаром перейшла у контрнаступ і до березня 1978 р. вибила сомалійців з країни.

Однією з проблем, з якими зіткнувся Менгісту Хайле Маріам, був еритрейський сепаратизм. В Еритреї, яка з 1952 р. перебувала у складі Ефіопії на правах автономії, діяли щонайменше дві повстанські організації, які проводили збройну боротьбу проти центрального ефіопського уряду. У результаті суперництва між ними до початку 1980-х років бойові дії за відділення від Ефіопії продовжував лише Народний фронт звільнення Еритреї. У 1975 р. невеликі збройні інциденти в Еритреї переросли у широкомасштабну війну, яка поставила під загрозу існування військового режиму. Боротьба з еритрейськими повстанцями була ускладнена ще і тим, що з другої половини 1970 рр. в Ефіопії з'явилися й інші осередки напруженості. У 1975 р. у провінції Тиграй був створений Народний фронт звільнення Тиграя (НФОТ), який незабаром почав партизанську війну. Метою цього повстання було встановлення у країні «більш демократичного» уряду і видворення з території Ефіопії всіх іноземних баз. Крім них на боротьбу з Аддіс-Абебою встали Визвольний фронт Оромо (ФОО), Національно-визвольний фронт Огадена (НОФО) і Визвольний фронт Афар (ОФА), які взяли курс на боротьбу за незалежність однойменних провінцій.

На початку 1978 р. ефіопська армія перейшла у контрнаступ і вибила сомалійську армію з Огадена, після чого Менгісту кинув усі сили проти еритрейців. У травні він направив в цей регіон 20 тисяч

солдатів і наказав захопити столицю провінції - Асмара. До листопада упав головний гарнізон повсталих, місто Керен, але йому так і не вдалося покінчити з останніми раз і назавжди. Тоді Менгісту Хайле Маріам почав жорстоку війну проти руху за незалежність Еритреї, відмовляючись вести переговори з її жителями на тій підставі, що будь-яка поступка їм могла спричинити за собою розчленовування Ефіопії. За деякими даними, тільки у 1978-1980 рр. загинуло 80 000 еритрейців. Війна набула максимальної інтенсивності у першій половині 1980-х рр., коли ефіопська армія зробила чергові великі наступальні операції у провінції.

У лютому 1982 р. Менгісту особисто очолив військову операцію проти еритрейських повстанців під кодовою назвою «Червона зірка», що закінчилася невдачею. Незважаючи на значну військову підтримку з боку СРСР та інших країн соціалістичного блоку, знищити сепаратистів не вдавалося. Війна перейшла у позиційну фазу, а з 1988 р. набула вкрай несприятливого для країни характеру.

У 1970-х рр. Менгісту Хайле Маріам став послідовником ідеї марксизму. 20 листопада 1978 р. під час свого другого візиту до Москви він підписав Договір про дружбу і співробітництво між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Соціалістичною Ефіопією. Спираючись на допомогу СРСР, уряд (Смик) почав радикальну політику переходу країни від феодально-капіталістичної економіки до командної. Уряд Менгісту приступив до реалізації революційної соціалістичної програми: почалася механізація сільського господарства; націоналізація промислових підприємств, банків, фінансових і страхових компаній та інших секторів економіки, що призвело до ліквідації приватного капіталу; націоналізації і перерозподілу землі в сільській місцевості, підбив економічного становище старої аристократії. Однак ліквідація великих доходів землевласників призвела до підвищення частки трудових верств населення в доходах країни, до поліпшення матеріального становища мільйонів людей, особливо у сільських районах. Менгісту Хайле Маріам заявив: «Запорукою успішного подальшого розвитку Соціалістичної Ефіопії служать енергія її 30-мільйонного працюючого народу, величезні матеріальні ресурси і здійснені революційні перетворення. Ми впевнені, що наші друзі, і особливо Радянський Союз, виступають разом з нами за створення нового суспільства». Політика Дерг викликала невдоволення, особливо серед селян, які почали скорочувати посівні площі і ховати зерно. Для того, щоб

поставити сільське населення під ефективний контроль влади, почалася «ефіопська колективізація» - кампанія «зміцнення сіл».

У ході її здійснення знищувалася, яка складалася століттями, хутірська ефіопська система, населення концентрувалося в селищах, що складалися з кількох сотень однакових будинків, що будувалися в ряд згідно єдиному типовому проекту. Протягом декількох років було переселено 12,2 мільйона селян (понад 30% сільського населення). Реалізація програм по створенню нових сільських районів і примусове переселення селян дезорганізовували соціальне та економічне життя в ефіопському селі, а ситуація з продовольством в країні стала вкрай важкою.

За 17 років правління Менгісту Хайле Маріама майже за всіма показниками економічного зростання країна не просунулася вперед.

У 1980 р. уряд Менгісту Хайле Маріама поклав початок загальнонаціональній кампанії ліквідації неписьменності. На той час в країні лише близько 10% дорослого населення вміли читати і писати. У рамках цієї програми, в селах створюються численні курси з ліквідації неписьменності, відкриваються (до 1989 р. більше 400) районні центри по агротехнічному, медичному і політичному навчанню селян, будуються також лікарні та школи. В ході цієї кампанії до 1984 р. рівень грамотного населення досяг 63%, за іншими даними 30%. Якщо в економічному плані прослідковувалися серйозні невдачі і проблеми, то в соціальній сфері Дерг домогся суттєвого прогресу. В результаті зусиль уряду протягом тільки 1978-1979 рр. 50 тис. осіб отримали роботу. До 1984 р. у країні діяло 1850 (у 1974 р. - 650) різних лікарень і клінік з більш ніж 16 тисяч осіб персоналу (у 1974 р. - 6,5 тис.). Оцінюючи позитивні результати перших років, газета The Washington Post від 28 грудня 1982 р. писала: «Навіть противники (революційного) уряду визнають, що воно досягло значного прогресу в різних соціальних сферах, тоді як при імператорі розвиток йшов черепашачим кроком».

У часи монархії Ефіопська православна церква стояла на чолі держави. Очоливши країну, революційний уряд, надалі під керівництвом Менгісту Хайле Маріама, почав антирелігійну кампанію по всій країні. Першим ділом церква була відокремлена від держави. Багато храмів і монастирів були закриті, їхнє майно відібрано державою, церковні землі націоналізовані, багато єпископів, священників і ченців були кинуті у в'язницю, деякі страчені. Так, у 1979 р. був убитий патріарх Феофіл (Тевофілос), позбавлений влади у 1976 р. Одним з головних пріоритетів у проходженні марксистсько-

ленінської політики стало створення ідеологічної партії, на чому наполягав Радянський Союз, але яку відкидав сам Менгісту. Багато дослідників вважають, що така позиція ефіопського лідера була зумовлена тим, що він бачив загрозу своїй владі. Незважаючи на це, у грудні 1979 р. Менгісту Хайле Маріам оголосив про створення комісії з організації Партії трудящих Ефіопії (КОПТЕ). За вказівкою і під контролем військових були створені асоціації, які об'єднували у своїх лавах селян, робітників, городян, жінок і молодь. У вересні 1984 р. КОПТЕ оголосила про створення у країні марксистсько-ленінської партії, що отримала назву Робоча партія Ефіопії (РПЕ), генеральним секретарем якої став Менгісту. За офіційними даними, до 1989 р. її чисельність досягла 50 тис. чоловік. Головним завданням, що стояло перед РПЕ, стало створення нової Конституції країни. 22 лютого 1987 р. була прийнята нова Конституція країни, що проголошувала Народно-Демократичну Республіку Ефіопію (НДРЕ). Згідно з новою Конституцією вводився пост президента країни, який зайняв Менгісту Хайле Маріам. Багато дослідників вважають ефіопську Конституцію 1987 р. скороченням радянської конституції 1977 р. Однак ефіопська конституція відрізняється від радянської тим, що в ній виняткові повноваження були покладені на президента країни і вона проголошувала Ефіопію не союзною, а унітарною республікою.

У 1984 - 1985 рр. у країні вибухнув сильний голод. Через тяжке положення Ефіопії близько 8 млн чоловік стали жертвами голоду, і більше 1 мільйона померли (населення країни на той час становило близько 42 млн чоловік). Світ про те, що коїться в Ефіопії, дізнався лише через багато місяців потому: диктатор наклав строге табу на інформацію про те, що твориться в країні. Замість того, щоб боротися з голодом в країні, Маріам витратив більшу частину державних коштів на святкування 10-річчя приходу до влади Дерг. В умовах важкої економічної кризи противники режиму активізували військові дії.

Спільно з іншими менш великими повстанськими угрупованнями НФОТ створив Революційно-демократичний фронт ефіопських народів (РДФЕН), і до 1991 р. урядові війська утримували лише Аддіс-Абебу і її околиці. Вже тоді серед армійських сил намітився розкол.

У травні 1989 р. група офіцерів зробила невдалу спробу військового перевороту, що закінчився стратою 12 учасників змови.

Незважаючи на жорстку політику, Менгісту Хайле Маріам втратив контроль над більшою частиною країни. Генерал-лейтенант державної безпеки Кирпиченко, що відвідав Ефіопію в якості глави

радянської делегації на переговорах з Міністерством внутрішніх справ Ефіопії і зустрівся 1 листопада 1990 р. з Менгісту Хайле Маріам, згадував наступне: «Питання президент ставив прямо: «Що відбувається в СРСР? Чи є майбутнє у радянсько-ефіопських відносин? На вашу економічну допомогу ми вже не розраховуємо, але просимо зберегти хоча б військову. Без вашої військової допомоги ми не зможемо успішно вести переговорний процес з озброєною опозицією і наше становище в найближчі місяці стане катастрофічним».

У кінці бесіди президент кинув докір: «Ви самі орієнтували нас на соціалістичний шлях розвитку, і ви ж самі від нас зараз відвертаєтесь!». У 1990 р. Москва припинила всяку допомогу Ефіопії, після чого Менгісту став відходити від марксистської політики. Революційно-демократичний фронт народів Ефіопії тим часом повільно, але вірно стискав кільце навколо Аддіс-Абеби. Президент намагався хоч якось зберегти своє становище. У наступному році за його вказівкою були закриті всі вищі навчальні заклади і всі студенти були покликані взяти участь у війні за порятунок нації.

19 квітня 1991 р. Менгісту Хайле Маріам виступив з телезверненням до нації, в якому заявив: «Я не думаю, що наша країна коли-небудь стикалася з такою проблемою, як та, перед якою ми опинилися тепер.

Хоча були часи, що зрадники наштовхувалися на слабкість людей і своєї країни і викликали руйнування, це все було для зверхності одних над іншими, щоб отримати владу».

Після цього телезвернення Хайле Маріам провів екстрене засідання свого кабінету уряду, під час якого оголосив про мобілізацію партійних ресурсів, а також всіх чоловіків від 18 років і старше. В останні тижні президент зробив спробу вступити в контакт з повстанцями, але безуспішно. Розуміючи, що він розгромлений, Менгісту Хайле Маріам 21 травня вилетів в сусідню Кенію, а звідти перебрався в Зімбабве. Після цього в столицю Ефіопії Аддіс-Абеби увійшли загони РДФЕН. Вважається, що Сполучені Штати допомогли Хайле Маріам втекти з країни. Посольство США в Зімбабве через кілька років заявить, що США насправді допомогли знайти поваленому президентові безпечний притулок.

У заяві американського посольства було сказано, що тодішній помічник держсекретаря США Хенк Коен брав участь у переговорах, що завершилися прибуттям Менгісту у Зімбабве.

У вигнанні Менгісту Хайле Маріам знайшов притулок у Зімбабве, де він був прийнятий президентом Робертом Мугабе в

якості особливого гостя. У своєму поваленні Менгісту звинуватив політику Михайла Горбачова, який припинив надавати військову допомогу Смик. Перебуваючи у вигнанні, ефіопський лідер не міг відчувати себе у безпеці. 6 листопада 1995 р. двоє вихідців з Еритреї організували невдалий замах на Менгісту Хайле Маріама, коли той прогулювався недалеко від свого будинку. Повалений президент зі своєю родиною оселився на урядовій віллі, обнесений широкою стіною, яку до того ж цілодобово охороняли поліцейські та військові. У рідкісних випадках, коли Менгісту виходить з дому (наприклад, відвідує місцеві торгові центри), ті, хто бачив його, кажуть, що він завжди був взутий у солдатські черевики і носив при собі зброю. У 2001 р. Менгісту Хайле Маріам і члени його сім'ї отримали у Зімбабве постійний вид на проживання. Існує версія, що Менгісту є ініціатором операції «Мурамбатсвіна» по ліквідації нетрів у Зімбабве. Згідно з цією версією, Маріам, який нібито виконує посаду таємного радника безпеки, заявив Роберту Мугабе, що положення у передмістях Хараре створює загрозу масового повстання проти влади, але достовірних підтверджень цьому немає. Всі спроби нової влади Ефіопії домогтися видачі колишнього диктатора ігнорувалися (Зімбабве відмовлялося екстрадувати поваленого президента). Щоб засудити комуністичний режим, у 1994 р. в Аддіс-Абебі розпочався суд над Менгісту Хайле Маріам (за відсутності обвинуваченого), а також над 76 його соратниками, багато з яких не дожили до винесення вироку. В якості речових доказів провини Менгісту були представлені підписані ним смертні вироки, відеозаписи тортур, а також особисті свідчення очевидців.

Трибунал визнав Менгісту Хайле Маріама і 11 його соратників винними по 211 пунктами звинувачення, що включали масові репресії 1970-1980-х рр., а також вбивства, знущання і тортури політичних в'язнів, військові злочини, незаконні арешти і конфіскацію власності.

11 січня 2007 р. Верховний суд Ефіопії заочно засудив Менгісту Хайле Маріама до довічного ув'язнення.

Однак генпрокуратура Ефіопії оскаржила рішення суду, і 26 травня 2008 р. Верховний суд Ефіопії скасував первісний вердикт, засудивши Менгісту Хайле Маріама і 18 його соратників до страти через повішення.

Суддя трибуналу оголосив, що виніс підсудним смертний вирок, оскільки вони катували і вбивали тисячі ні у чому невинних людей, що «рівносильно геноциду».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

МЕНЕДЖМЕНТ

МЕНЕДЖМЕНТ (українською — управління) — це процес планування, організації, приведення у дію та контроль організації з метою досягнення координації людських і матеріальних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань. Менеджмент пронизує всю організацію, торкається практично всіх сфер її діяльності.

Термін менеджмент утворився від англійського дієслова to manage (керувати), яке, у свою чергу, походить від кореня латинського слова manus (рука).

За своєю суттю термін «менеджмент» певною мірою можна вважати синонімом терміна «управління», але останнє значно ширше.

З ґрунтового Оксфордського словника англійської мови

можна отримати такі тлумачення менеджменту:

- спосіб, манера спілкування з людьми;
- влада та мистецтво управління;
- особливого роду вміння та адміністративні навички;
- орган управління, адміністративна одиниця.

Крім визначення, пропонованого Оксфордським словником, існують інші підходи до визначення терміну «менеджмент»:

- менеджмент - це сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності;
- менеджмент - це наука про управління людськими відносинами;
- менеджмент - це раціональний спосіб управління діловими організаціями;
- менеджмент - це особлива галузь наукових знань і професійної спеціалізації управляючих-менеджерів, які складають адміністративний штат;
- менеджмент - це вміння добиватись поставлених цілей, використовуючи працю та інтелект інших людей;
- менеджмент - це функція, вид діяльності, що полягає в керівництві людьми у різномірних організаціях;
- менеджмент - це управління бізнесом, а бізнес є унікальною, винятковою справою у суспільстві.

Менеджмент як наука виникла і розвивається у зв'язку з необхідністю пояснити, чому та у наслідок чого процвітають чи руйнуються організації.

Науковці в області менеджменту шляхом випробувань та практики в області управління методом спроб та помилок

відповідають на питання: Чим виявляється успіх організації?. Відповідь на це питання дозволяє відповісти на більш прагматичне питання: Що може зробити керівник для забезпечення успіху організації?.

Організації складають основу світу менеджерів, саме у них спостерігаються процеси і стани, які є причиною існування менеджменту.

Першочергова задача менеджменту полягає у створенні організаційної культури, творчого інноваційного клімату, які стимулюють працівників на нововведення.

ВИРОБНИЧИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

це комплексна система забезпечення конкурентоздатності товару, що випускається на конкурентному ринку. Вона включає питання побудови виробничих і організаційних структур, вибору організаційно-правової форми управління виробництвом, збуту і фірмового обслуговування товару відповідно до попередніх стадій життєвого циклу.

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

це комплексна система стійкості, надійності і ефективності управління фінансами.

Вона включає формування і планування фінансових показників з дотриманням наукових підходів і принципів менеджменту, балансу прибутків і витрат, показників ефективності використання ресурсів, рентабельності роботи і товарів.

ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

це комплексна система управління інвестиціями, що вкладаються власниками в розвиток всіх видів інновацій. Вона включає побудову організаційних структур, вибір напрямів інновацій, оптимізацію інвестицій, різні аспекти управління персоналом.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Адміністративний менеджмент- це один з напрямків сучасного менеджменту, що вивчає адміністративно-розпорядчі форми управління.

ІНШІ ВИДИ МЕНЕДЖМЕНТУ:

менеджмент зовнішньоекономічної діяльності; менеджмент соціальної сфери; банківський менеджмент; податковий менеджмент; бюджетний менеджмент; організаційний менеджмент; міжнародний менеджмент; інформаційний менеджмент; проектний менеджмент; стратегічний менеджмент; екологічний менеджмент; енергетичний менеджмент; фінансовий менеджмент; менеджмент готельного бізнесу та інші.

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

Планування

Складання плану завжди розглядається як початковий етап процесу управління. Воно означає, що хтось повинен вирішити: що, як, коли та ким має бути виконано. Керівництво організації повинно знайти відповіді на такі запитання:

Де ми знаходимося у цей час? (Оцінити слабкі та сильні сторони організації у сфері фінансів, маркетингу, виробництва, трудових ресурсів).

Куди ми хочемо рухатися? (Оцінити можливості та загрози в навколишньому середовищі: конкуренція, екологічні умови, постачання, якими повинні бути цілі та як їх досягти). Як ми збираємося це зробити?

Організація

Як тільки план складений, необхідно підготувати та забезпечити його виконання. Наприклад, якщо у вас є план побудови будинку, то організація його виконання передбачає, зокрема, підбір та розміщення відповідних робітників, придбання та доставку необхідних для будівництва матеріалів.

Мотивація

Мотивація — це таке регулювання спонукаючих стимулів людини, при яких виникає бажання працювати так, щоб сприяти досягненню цілей організації. Серед німців існує таке прислів'я: «Хто виробляє, той не керує, хто керує, той не виробляє». Зробити роботу якісно чужими руками — завдання не з простих. Для цього необхідні: талант, знання та вміння.

Контроль

Останнім етапом процесу управління є здійснення контролю, тобто порівняння фактичних результатів із запланованими.

Названі функції управління потребують прийняття рішень; для їх здійснення необхідна комунікація, тобто обмін інформацією, яка необхідна для прийняття правильного рішення.

РОЛЬ МЕНЕДЖМЕНТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Згідно з основними положеннями теорії систем, будь-який об'єкт, явище чи процес можна розглядати як систему. Під системою розуміють сукупність взаємозв'язаних в одне ціле елементів. Елемент системи — це частина цілого, яка в процесі аналізу не підлягає поділу на складові. Отже, будь-яка система:

- по-перше, складається з двох або більшої кількості елементів;

- по-друге, кожний елемент системи має властиві лише йому якості;
- по-третє, між елементами системи існують зв'язки, за допомогою яких вони впливають один на одного;
- по-четверте, система не може існувати поза часом і простором. Система має часову сутність (її склад може бути визначений у кожний даний момент), а також свої межі та навколишнє середовище.

Перша особливість організації чи підприємства як системи полягає у тому, що воно — відкрита система, яка може існувати лише за умови активної взаємодії з навколишнім середовищем. Воно вибирає із проміжного та загального зовнішнього середовища основні фактори виробництва і, перетворюючи їх на продукцію (товари, послуги, інформацію) та відходи, передає знов у зовнішнє середовище. Умовою життєздатності системи є корисний (вигідний) обмін між «входом» і «виходом».

Інша особливість такої системи — її штучність. Ця система створена людиною заради її власних інтересів, передовсім спільної праці. Тому очевидною характеристикою будь-якого підприємства є поділ праці.

Розрізняють дві форми поділу праці: горизонтальну та вертикальну. Перша — це поділ праці через поділ трудових операцій на окремі завдання. Результатом горизонтального поділу праці є формування підрозділів підприємства, які виконують певні частини загального трансформаційного процесу. Оскільки роботу на підприємстві поділено між підрозділами та окремими виконавцями, хтось має координувати їхні дії, щоб досягти загальної мети діяльності.

Тому об'єктивно виникає потреба у відокремленні управлінської праці від виконавчої. Отже, необхідність управління зв'язана з процесами поділу праці на підприємстві.

Для того, щоб організація досягла своєї мети, завдання повинні бути скоординовані шляхом вертикального поділу праці. Тому управління є істотно важливою діяльністю для організації. Однак у малих організаціях часто немає чітко виділеної групи керівників. Наприклад, у невеликій крамниці, яка є власністю двох партнерів, один може приймати рішення щодо постачання, виконуючи тим самим керівну функцію протягом тижня, а другий — протягом другого тижня. Вони обидва координують свої робочі графіки, щоб забезпечити крамниці години роботи. Але обидва партнери також виконують і некерівні функції, обслуговуючи покупців, розкладаючи

товари на полицях. Ні один із партнерів не вважає другого господарем чи керівником. Хоча керівні функції не виділені чітко, основна функція — координування — виконується.

Вертикальний поділ праці приводить до формування рівнів керівництва по вертикалі; деякі керівники витрачають час на координування праці інших керівників, які, у свою чергу, також координують працю інших керівників, доки, зрештою, ми не станемо на рівень керівників, які координують працю некерівного персоналу, тобто людей, які фізично виготовляють продукцію чи виконують послуги.

Такий вертикальний поділ праці утворює рівні керівництва. Більшість організацій має три рівні керівництва: верхній, середній, нижній. Керівники кожного рівня виконують однакові функції. Різниця лише у тому, якого значення вони надають тій чи іншій функції. Керівники верхнього рівня приділяють плануванню та організації більше часу, ніж керівники нижчих рівнів.

Керівники верхнього рівня середніх і великих організацій концентрують увагу на плануванні майбутнього, постановці мети, визначенні курсу дій, правил і процедур їх виконання. Вони відповідають за процвітання організації і тому повинні планувати, спрямовувати та контролювати її діяльність.

Менеджер середнього рівня приділяє керівництву та контролю більше часу, ніж керівник верхнього рівня. Керівники середньої ланки очолюють відділення та відділи. Вони повинні так організувати їхню роботу, щоб цілі організації були досягнуті, а її політика проводилася у життя; повинні добирати та зберігати хороших працівників. Вони відповідають за керівництво повсякденною діяльністю своїх підрозділів.

До середньої ланки керівників належать керівники цехів, складів, начальники ВТК та інші. Нижній рівень керівництва — це рівень посадових осіб, які безпосередньо керують роботою своїх підлеглих. Посади менеджерів нижньої ланки такі: майстер, бригадир, керівник групи, агент з питань постачання, експедитор.

Менеджер нижнього рівня витрачає більшу частину свого часу на мотивацію та контроль підлеглих. На цьому рівні управління функції планування та організації менш важливі для менеджера, ніж функції контролю та мотивації. І все-таки більшість керівників виконує всі чотири функції управління.

Слід зауважити, що ясно та чітко визначати кожний з трьох рівнів керівництва неможливо.

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Керування людьми, здійснюване менеджером, ґрунтується на ряді принципів:

- підтримка у підлеглих почуття самоповаги. Спочатку потрібно похвалити підлеглого і тільки потім — давати вказівки щодо поліпшення роботи;
- увага проблемам, а не особистостям;
- активне використання методів підкріплення позитивних реакцій на бажані дії чи негативних — на небажані. На зміну поведінки людей реагувати потрібно відразу ж, тому що відстрочена реакція викликає зайву плутанину;
- висування ясних вимог, підтримка постійного контакту з людьми, міцних зворотних зв'язків.

Ґрунтуючись на цих принципах, менеджер повинний домагатися від підлеглих бажаних результатів:

- наводити на думки тих, хто бідує лише в підказці;
- давати поради тим, хто має потребу в тому, щоб їх постійно наставляли, консультували, спонукали до дій;
- давати прямі вказівки, нагадувати про необхідність діяти некмітливим;
- у категоричній формі наказувати, наполегливо вимагати виконання від тих, хто нехтує порадами, вказівками, рекомендаціями;
- звільняти, якщо немає іншого засобу змусити людей підкорятися, і, навпаки, заохочувати за сумлінне виконання усіх вказівок керівника.

Як і з ким працювати — багато у чому залежить від особливостей характеру людей, не тільки підлеглих, але і керівників. Цей момент менеджер обов'язково повинний враховувати.

АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА

Авторитарний стиль роботи полягає у тому, що менеджер замикає всі зв'язки на собі, а підлеглим надає мінімум інформації. Він суворо контролює дії підлеглих, часто вмішується в їхню роботу, вимагаючи чітко виконувати його вказівки, залишаючи для працівників тільки невелику можливість для прояву самостійності та ініціативи.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА

На відміну від авторитарного, демократичний стиль керівництва передбачає широке залучення працівників колективу до розробки та прийняття рішень. Тут краще використовуються колективні форми обговорення, узгодження та контролю. Менеджер частину своїх повноважень делегує підлеглим. Вони одержують

достатню інформацію, щоб мати уявлення про перспективи роботи своєї організації. Демократичний стиль передбачає гнучке поєднання у процесі управління факторів і механізмів формальної і неформальної структур життєдіяльності колективу. Він створює оптимальні умови для ініціативи працівників і задоволеності своєю роботою, передбачає поважне відношення до підлеглих і турботу про їх потреби.

ЛІБЕРАЛЬНИЙ СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА

Ліберальний стиль керівництва іноді називають стилем невтручання або мінімального втручання менеджера у хід виконання завдання підлеглими. Менеджер виступає у даному випадку у ролі посередника при здійсненні контактів між працівниками, забезпечує підлеглих інформацією та матеріалами, необхідними для виконання завдання.

Цей стиль характеризується відсутністю ініціативи, постійним чеканням вказівок керівництва, небажанням приймати на себе відповідальність за рішення та їх наслідки, коли вони не бажані.

Стиль керівництва — це процес узгодження роботи своїх підлеглих. Успіх застосування того чи іншого стилю залежить від багатьох обставин:

- змісту задачі і термінів її розв'язання;
- особистості керівника;
- особливостей колективу і виконавця;
- специфіки «поточного моменту»;
- інші фактори.

Під стилем розуміється манера поведінки керівника стосовно підлеглих, що дозволяє вплинути на них і змусити робити те, що в цей час потрібно. Існують дві основні стиліові шкали:

шкала влади, діапазон якої простирається від повної демократії до абсолютної автократії. Тут розглядається відношення керівника до своїх підлеглих як до суб'єктів управління;

шкала переваг, на якій відбивається відношення керівника до підлеглих як до об'єктів управління.

ДЖЕРЕЛА:

Анискин Ю. П. Общий менеджмент: Учеб. по общей теории менеджмента. - М.: РМАТ, 1999. - 120 с.; Веснин В. Р. Основы менеджмента: Учебник. - М.: Триада Лтд., 1998.-384 с.; Глухов В. А. Основы менеджмента: Учебно-справочное пособие. - СПб.: Специальная литература, 2000. - 325 с.; Грейсон Дж. Младший, О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века / Пер. с англ. - М.: Экономика, 1997. - 320 с.; Гроув Э. С. Высокоэффективный менеджмент / Пер. с англ. - М.: Информ. - издат. дом «Филинь», 1996. - 280 с.; Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз

діяльності підприємств.-К., 2001.; Критический анализ теории и практики менеджмента / Пер. с нем.; Под общей ред. П. Ф. Почкина, Г. А. Шпилько. - М.: Прогресс, 1996.-432 с.; Стэк Д. Большая игра в бизнес. — М., 1999. ; Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Методика фінансового аналізу.-М, 2001.; Японский менеджмент: Конспект лекций по теории управления.-М, 1998.-203 с.

МЕНЕДЖМЕНТ ПОЛІТИЧНИЙ

Менеджмент (від англійського *menegment* — управляти) — процес управління матеріальними та людськими ресурсами задля ефективного їх використання з метою досягнення стабільного розвитку підприємства, транснаціональної компанії, суспільства.

Історія розвитку управлінської думки свідчить, що у ХХ ст. виникло кілька напрямів менеджменту: раціоналістична школа (дослідження питання відповідності фізичних та інтелектуальних характеристик людей у виконуваних ними роботі); школа людських відносин (вивчала соціально-психологічні чинники працівників виробництва, від яких залежить зростання продуктивності праці); школа взаємопов'язаних дій (управлінська концепція, що поєднує досягнення науки про людську поведінку, психологію з процесом управління).

Усе, що сказано про менеджмент як теорію і практику управління економікою, можна застосувати у політичній діяльності, яка, зрозуміло, має свою специфіку. Політичний менеджмент — це наука й мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації цих рекомендацій в політичній практиці. Зрештою, політичний менеджмент — це система управління політичною сферою суспільства на засадах використання форм, методів і технологій політичного маркетингу і правового менеджменту.

Загалом політичний менеджмент полягає у безпосередньому розгляді, ухваленні й утіленні в життя політичних рішень. Здійснює цю діяльність спеціалізована група людей — політична (владна) еліта. Тож головні функції політичного менеджменту:- експертно-аналітичне і прогностичне обґрунтування організаційно-політичних і адміністративно-управлінських рішень. Ідеться про досягнення «якості влади» й професійної культури управлінців;- розроблення сценаріїв і вибору політичних технологій з проведення різноманітних політичних акцій і кампаній (вибори до місцевих і державних органів влади, референдуми);- категоріальне осмислення стану політичного життя, розроблення парадигми політики, спрямованої на трансформацію

політичних інститутів у напрямі становлення демократичних і правових інститутів суспільства.

Сучасна політологія виокремлює такі види політичного менеджменту: 1) менеджмент виборчої кампанії і 2) менеджмент владної команди. Процес управління може розглядатися на різних рівнях управлінської ієрархії: загальнодержавному, регіональному, місцевому, галузевому тощо. Менеджмент виборчої кампанії. Процес організації і проведення виборчої кампанії політичного лідера (президента держави чи депутата законодавчого органу) надзвичайно складний. Він потребує не тільки значних матеріальних і фінансових ресурсів, відповідного політичного й інтелектуального потенціалу кандидата, а й добре організованої команди професіоналів, що досконало володіють усіма технологіями політичного менеджменту.

Принципове питання, яке має вирішити кандидат, — це формування дієвої команди. Особливу увагу слід звернути на розподіл функцій усередині команди: на тих, хто готує матеріали для кандидата безпосередньо, і тих, хто опікується поточними організаційними проблемами. Досвід показує, що загалом найближче оточення кандидата за кількістю осіб має не перевищувати відоме «психологічне число» 7 плюс — мінус 2 особи. В ідеалі команда кандидата має бути своєрідним прототипом майбутньої урядової команди. Хоча в житті все набагато складніше. До складу команди, яку очолює головний менеджер, зазвичай входять радники з економіки, внутрішньополітичних питань, проблем зовнішньої політики, прес — секретар і фахівець, який створює відповідний імідж. На етапі висування претендента у кандидати члени команди, групи підтримки здійснюють агітаційну роботу, збирають підписи на користь свого лідера (кандидат у Президенти України має зібрати 500 тис. підписів виборців).

Під час проведення виборів утворюються неформальні групи підтримки: група прихильників з відомих представників художньої і наукової інтелігенції; група організаційно-методичного та наукового забезпечення; група швидкого реагування — оперативного вивчення громадської думки щодо динаміки рейтингу популярності кандидата, його програми. На підставі цих даних визначається (а за необхідності коригується) стратегія і тактика передвиборчих дій, складається оцінка реального іміджу кандидата.

До початку передвиборчої кампанії важливо мати об'єктивну, ґрунтовну інформацію про політичну ситуацію в країні та в обраному виборчому окрузі. Для всебічної оцінки ситуації необхідно, зокрема,

володіти інформацією про політичні традиції голосування виборців, соціально-економічну структуру, соціально-демографічний портрет округу; діяльність політичних партій, громадських організацій, наявність впливових авторитетних осіб; наявність владних, громадських, комерційних та інших структур, які можуть підтримати кандидата; матеріальні та інтелектуальні можливості конкурентів.

При оцінюванні політичної ситуації, не слід обмежуватися результатами попередніх виборів та аналізом впливовості політичних структур і окремих політичних лідерів, що діють у певному окрузі. Як показує досвід, стратегічну ключову інформацію можуть дати професійно здійснені соціологічні дослідження, які уможливають визначення рівня популярності окремих лідерів, потенційних кандидатів на балотування. І цей попередній стартовий рейтинг має стати точкою для остаточного відліку рішення про балотування в тому чи тому виборчому окрузі.

Провідні положення стратегічної лінії виборчої кампанії ґрунтуються на аналізі результатів політичної ситуації, а стратегія виборчої кампанії передбачає такі напрями: декларування належності до певної політичної партії, передвиборного блоку владної структури, які здобули популярність на території округу; створення міжособистісного контрасту (цей метод суто психологічний і побудований на порівнянні кандидатів, їхніх особистісних характеристик, соціально-психологічних і професійних рис, віку, зовнішності, статі, освіти тощо); створення ідеологічного контрасту (наприклад консервативна філософія проти ліберальної, комунізм проти антикомунізму); ставка на проблему, яка є надзвичайно актуальною для певного округу чи регіону; формування позитивного іміджу кандидата: йдеться, зокрема, про такі риси, як чесність, увага до інтересів людей, уміння усвідомити себе лідером, поєднання слів і справ, ґрунтовна освіта, життєвий досвід, відносна молодість; створення негативного іміджу опонента: не варто "атакувати" сильні сторони програми та іміджу опонента, слід знаходити його вразливі риси (непрофесійність, необов'язковість у ділових стосунках); утворення передвиборних коаліцій: ідеться про встановлення контактів із впливовими лідерами, політичними структурами, які формують у виборчому окрузі громадську думку; ставка на владні суспільно-політичні структури та засоби масової інформації.

Зрозуміло, що стратегії виборчої кампанії має відповідати й тактика її проведення, реалізація таких її головних завдань, як чітка організація роботи команди; побудова і реалізація графіка роботи

кандидата; спостереження за діями конкурентів й оперативна та кваліфікована протидія; підготовка й організація виступів кандидата на зібраннях виборців, мітингах, у засобах масової інформації; створення рекламної (друкованої або відео) продукції на підтримку кандидата; розв'язання проблем матеріально-фінансового та транспортного забезпечення кампанії; налагодження неформальних контактів з громадськістю, суспільно-політичними структурами та впливовими людьми в окрузі.

Зазначені напрями стратегії і тактики виборчої кампанії мають використовуватися творчо, з урахуванням реальної ситуації, що склалася в окрузі, а також дій команд конкурентів. Менеджмент владної команди. Ефективність соціального управління залежить від багатьох чинників. Одним із найвагоміших у цьому контексті є легітимність влади. Термін «легітимність» увів у науковий обіг відомий німецький мислитель Макс Вебер для того, щоб назвати ним фактичний соціальний лад, який громадяни «узаконюють», визнають і підтверджують своєю поведінкою, своїм ставленням до цього ладу.

Відповідно до класичної теорії Макса Вебера, авторитет влади може ґрунтуватися на таких трьох різних джерелах:

1) силі традицій, звичаїв, відповідних культурних і релігійних засад;

2) вірі в законність, раціональність відпрацьованих правил і вірі в тих, хто володіє авторитетом, відповідно до цих правил, тобто обраний чи призначений згідно з визначеною нормативною процедурою;

3) вірі у винятковість лідера, наділення його особливими, моральними, емоційними, а подеколи й надприродними здатностями, тобто тим, що називають терміном «харизма».

Як відомо, монархічна традиція в Україні, перервана з часів Київської Русі, не набула потім сталого розвитку. Сильних харизматичних особистостей в Україні немає і в найближчій історичній перспективі, швидше за все, не буде. Залишається тільки раціональна легітимність, тобто віра в законність обраної влади і в те, що ця влада спроможна розв'язати ті надзвичайно складні політичні, економічні, соціальні проблеми, з якими нині зіткнулось українське суспільство.

ПЕРШЕ. Формування та організація роботи панівної команди. Політичний досвід показує, що урядовий кабінет формується з членів передвиборної команди, точніше з її частини, представників інших політичних сил, які дають згоду дотримуватися командної стратегії, політично незаангажованих фахівців — професіоналів. Члени урядової

команди мають бути професіоналами у своїй справі. Щодо кількісного складу урядового кабінету, то й у цьому разі найбільш виправданою є група, яка налічує 7 плюс — мінус 2 особи. 1 ще: для ефективної роботи будь-якого колективу потрібна присутність 1—2 осіб протилежної статі. Управлінський досвід показує, що будь-який керівний колектив передбачає наявність у ньому осіб, які «грають» такі ролі: «голова», «секретар», «генератор ідей», «аналітик», «інформатор», «психолог». Зрозуміло, що такий розподіл ролей доволі умовний, у реальних колективах окремі особи часто поєднують у собі рольові функції у найрізноманітніших їх співвідношеннях. Важливо оптимально використовувати їхній потенціал, аби досягти кінцевого результату — ефективної роботи й адекватних урядових рішень.

ДРУГЕ. Інформаційне забезпечення роботи владної команди. Збирання, опрацювання та інтерпретація інформації — найважливіший етап, оскільки від вірогідності інформації залежить оптимальний варіант ухвалених рішень, а отже й ефективність управління. У масштабах держави бажано налагодити систему інформування влади органами державної статистики, силовими структурами, науково-дослідними установами. Важливо всебічно використовувати соціологічні дослідження, аналіз публікацій преси, повідомлень радіо й телебачення, листів і звернень громадян до урядових структур. Інформаційна система має реалізувати три функції: попереджувальну; освітню; прогнозну. Отже, отримання владною командою правдивої інформації у повному обсязі є необхідною передумовою для прийняття адекватних урядових рішень.

ТРЕТЄ. Вибір моделі та технологій ухвалення урядових рішень. Діяльність урядової структури (Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, міністерств) передбачає відпрацювання моделі та процедур прийняття урядових рішень. Неодмінними передумовами вибору моделі й визначення технології ухвалення урядових рішень мають бути правове поле, функції і традиції об'єкта управління. Правове поле — це повноваження Президента країни або уряду, які визначені Конституцією, в межах якої і мають діяти посадові особи. Щодо функцій і традицій у діяльності владних структур, то йдеться про те, що в різних країнах інститут президентства, наприклад, має свої відмінності. Так, у США Президент водночас очолює уряд і несе відповідальність за його діяльність. У Франції Президент, хоч і є найвищою посадовою особою в державі й головою виконавчої влади, проте разом із ним відповідальність за стан справ у державі несе

прем'єр-міністр. В Україні Президент є главою держави, а виконавчу владу очолює прем'єр-міністр, який підконтрольний Верховній Раді й відповідальний перед Президентом України. Ці політичні традиції, які закріплено правовими нормами, треба враховувати для забезпечення ефективності роботи владних структур і суспільно-політичної системи загалом.

Процес ухвалення урядового рішення передбачає проходження

таких етапів:

- 1) збирання, опрацювання та інтерпретація інформації;
- 2) виокремлення альтернативних проектів рішень і вибір остаточного їх варіанта;
- 3) реалізація на практиці прийнятого рішення;
- 4) контроль за його виконанням, коригування (в разі потреби).

Є три головні моделі прийняття рішень:

формальна модель передбачає наявність чіткої системи прийняття рішень, відхід від якої не допускається;

змагальна модель — рішення приймаються на підставі альтернативних варіантів;

з нею кореспондується **колегіальна модель**, яка передбачає прийняття рішень у результаті міжособистісного спілкування, ґрунтовного обговорення у команді проекту рішення.

Використання тієї чи тієї моделі прийняття рішень значною мірою залежить не лише від правової регламентації й традицій управління, а й від психологічних характеристик особистостей, що входять до владної команди, а також її лідера.

ЧЕТВЕРТЕ. Зв'язки з громадськістю. Організація роботи пресової служби. Демократичне суспільство передбачає, що громадяни, обираючи легітимні владні структури, мають повне право отримувати інформацію про діяльність своїх обранців, яким вони передоручили свою владу. Зв'язки владної команди з громадськістю (переважно через засоби масової інформації) покладено на відповідні служби. Як правило, це пресові служби, які в кожній команді керуються, на їхній погляд, найефективнішими політичними технологіями. Політичний досвід підказує, що дійовими засобами інформування населення про діяльність владних структур є: прес-конференції політичних лідерів чи глав адміністрацій; брифінги прес — секретаря політичного лідера; інформування про заходи, у яких бере участь перша особа, перелік людей, що їх вона приймає. Окрім першої особи, інформацію про діяльність правлячої команди повинні давати її

члени, виступи яких мають бути скориговані пресовою службою в часі й погоджені за тематикою у руслі єдиної стратегічної лінії.

ДЖЕРЕЛА:

Зернецька О. Політичний менеджмент в Україні / О. Зернецька // Освіта України. — № 72. — 23.09.2003.; Чорнобривець О. Творчий діалог політологів можливий / О. Чорнобривець //Голос України. — № 178. — 23.09.2003.; Филатов А. С. «Політичний менеджмент» — новий український журнал / А. С. Филатов // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Политические науки». — 2004. — Т. 17 (56), № 1. — С. 127—130.; Бучинський Ю. Трибуна для вчених / Ю. Бучинський // Урядовий кур'єр. — № 173. — 17.09.2004.; Ганжуров Ю. «Політичний менеджмент» у науковому світі / Ю. Ганжуров // Трибуна. — № 7-8. — 2004.; Про ідеальне та реальне. — Книжник-review|Книжник-Review. — № 20. — 11.2009.; «Політичний менеджмент» // Політична енциклопедія / Редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). — К. : Парламентське видавництво, 2012. — С. 595.

МЕНТАЛЬНІСТЬ

МЕНТАЛЬНІСТЬ (від лат. Mens — пов'язаний з духом, духовністю) — спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад етнії, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу.

На відміну від ідеології, ментальністю зветься не форми мислення або оцінкові поняття, через які середовище впливає на особу (чи групу) і спонукає її до дії, а ставлення, відношення, що вона сприймає і спосіб поведінки, що від неї очікується.

Ментальність — це призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому. Тож можемо говорити про те, що вона притаманна кожній людині, незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо. Звичайно ж, ментальність залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте вони не заперечують її існування, а, навпаки, формують ментальність.

Ментальність не має чіткого термінологічного визначення, що унеможливорює створення інструментарію її практичного дослідження. Установка (у розумінні Узнадзе) є індивідуальною. Що таке колективна установка, фаховим психологам невідомо. Також важко зрозуміти, чому ментальність є саме призмою, а не дифракційною ґраткою, чи стрічкою Мьобіуса. Видатний український історик Михайло Грушевський вважав, що українці мають західний тип ментальності, хоча він не відкидав і ролі східних впливів.

У минулому дослідження ментальності знаходили практичне застосування в роботі спецслужб з підготовки агентури для роботи за кордоном, нині – у діяльності політиків, культурних діячів, посадових осіб, простих громадян українського суспільства.

ДЖЕРЕЛА:

Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості /Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної коенференції. За редакцією Киричука О. В., Колісника О.П., Чепи М.-Л. А. - Київ-Луцьк: Фундація імені О. Ольжича, 1994.; Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект: Навчальний посібник / Лозко Г. - К.: АртЕК, 2001.- 304 с.; Проблеми теорії ментальності. / Відповідальний редактор академік НАН України М. В. Попович. / К., Наукова думка, 2006. — 408 с.; Попович М. В. Теорія ментальності // Проблеми теорії ментальності, с. 3—28.; Попович М. В. Українська національна ментальність // Проблеми теорії ментальності, с. 232—270.

МЕНТУХОТЕП I (2060 – 2010 рр. до н. е.)

Середнє царство бере свій відлік з чергового об'єднання Єгипту під владою фараона Ментухотепа I. Він був четвертим царем династії, три попередні царі представляють Стародавній Єгипет прізвищем Інтефи. В цей період країна була охоплена громадянськими війнами. Інтефи воювали з номархами Гераклеополя, за право владарювати над усім Єгиптом. Про це свідчать, навіть їх хорові імена – вони відображали своєрідну політичну програму кожного із представників династії Інтефів. Для прикладу, Інтефа II величали «Царем Верхнього і Нижнього Єгипту», хоча його контроль був обмежений районом Фів. Інтеф III присвоїв собі ім'я Нахїт-неб-теп-нефер або «Краса і сила переможця». Залишки надписей

повідомляють, що Інтеф II встановив кордон своїх володінь на північ від Фів, де розпочинався другий поріг Нілу. Він захопив землі, які раніше належали гераклеопольській династії, включаючи і священний Абідос. Його наступник, Інтеф III приєднав ряд територій аж до Асуану, де встановив кордони трьох перших царів XI династії. До речі, Ментухотеп I зберіг землі попередніх фараонів.

Свого піднесення царювання Ментахотепа I досягнуло за часів об'єднання Єгипту. Його послідовна політика яскраво представлена в ряді хороших надписів. Так, в одній місці записано: «Той, хто віддає серце Двом Землям», «Володар Білої Корони (Верхнього Єгипту), і «Властилин Двох Земель».

Ім'я «сина Ра» - Ментухотеп, значило «Монту задоволений». Монту був богом війни, якого поважали і який був кумиром у Фівах. Його зображали у вигляді людини з головою сокола. Цим ім'ям нагороджувався фараон за свій войовничий норов.

У 1920 р. американський археолог Герберт Уінлок розкопав велику кількість поховань, які були розміщені поряд з храмом Ментухотепа. Це були 60 воїнів, які загинули в битвах. Їх привезли з Нубії. В історіографії зафіксовано це кладовище як одне із самих ранніх військових поховань.

На завойовницький характер політики Ментухотепа вказують і знахідки в могилі місцевого принца або полководця Месехті, які були знайдені в 1894 році біля Асуану. Знахідки представляли собою дві об'ємні дерев'яні моделі. На одній з них було відображено 40 єгипетських списоносців, в руках у кожного був спис і щит, друга модель відображає групу нубійських лучників. Фараон здійснював військові вояжі проти чужинців, а також боровся з внутрішніми ворогами. Так, на одному із фрагментів рельєфу Ментухотепа зображено перемагаючого нубійців, азіатів, лівійців, а також непокірливих єгиптян.

Один із супроводжуючих написів гласив: «Підкорення князів обох земель, упорядкування Верхнього і Нижнього Єгипту, чужоземних країн, обох берегів, Дев'яти луків». «Дев'ять луків» - це старовинна назва ворогів Єгипту. Рядом були викарбовані імена самих відомих ворогів – Меджа – ворог із сходу, Вават – з півдня, Чемеху – з заходу. Фортуна відвернулася від Фів на 14-му році царювання Ментухотепа. В Тінісі (Абідос) розпочалося велике повстання. Ментухотепу потрібно було спроваджувати кілька військових експедицій, щоб добитися перемоги і знову об'єднати Єгипет. На 39-му році правління царю було надане ім'я «Об'єднувач Двох Земель».

Царював Ментухотеп надзвичайно довго – майже 50 років. Після об'єднання Єгипту, він активізував будівничу діяльність. Частина будівельних робіт була спрямована на укріплення кордонів держави, частина – на реставрацію пам'ятників, які розпочав будувати, в свій час, Інефет III. Він відбудував храм, присвячений богині Сатіс (Ісіда). Крім того, Ментухотеп відновив добування аметисту і золота в рудниках Ваді ель-Худі, що за 35 кілометрів від Асуану.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

МЕНТУХОТЕП II (2056 – 1195 рр. до н. е.)

Син Інтефа III і другорядної цариці Ях. Історіографія підтримує думку, що на фараонському престолі Ментухотеп II був як мінімум 39 років.

У 2050 або 2040 р. до н. е. він отримав вирішальну перемогу над постійним суперником з Гераклеополя Мерікарою, за право об'єднати державу. Про саму битву мало що відомо, однак ряд єгиптологів вважають її наслідком кілька десятків немуміфіційованих тіл воїнів, які були знайдені в Дейр-ель-Бахрі. Незабаром помер і сам Мерікара і Ментухотен II знову об'єднав Єгипет.

При Ментухотені II був введений культ синкретичного бога Сонця – Амона-Ра, який був призваний, згідно єгипетській міфології, об'єднати населення Верхнього і Нижнього Єгипту. Відомий, також історичний факт, що Ментухотема II очолював військову баталію в Нубію, контроль над якою єгиптяни втратили протягом Першого перехідного періоду до Середнього царства.

Ментухотен II похований в храмі Дейр-ель-Бахрі поблизу Фів. Цариця Нового царства Хатшепсут, створила поряд свій грандіозний храм, реставрувала могилу славного попередника і використала ряд елементів з його комплексу при побудові зодчим Сенмутом своєї опочивальні. У древніх єгипетських текстах розповідається: «Як тільки цар помер, душа покинула його, злетіла на небо і об'єдналася з Атоном, а його божє тіло злилося зі своїм творцем. Його привид повернувся і попередив улюбленого сина Сенусерта I.».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

МЕНШОВИЗМ

МЕНШОВИЗМ — ідеї меншовиків, фракції Російської соціал-демократичної робітничої партії, що сформувалася на II з'їзді РСДРП у 1903 р., який знаменував початок розколу партії на «твердих марксистів» — «більшовиків» під проводом Леніна (1870 — 1922) і «м'яких» — меншовиків, що їх очолили Ю. Мартов та Аксельрод (від російських слів «більшість» і «меншість»).

Основні суперечки на з'їзді точилися навколо питання про обов'язки члена партії. В умовах самодержавного гніту більшовики ратували за очолювану професійними революціонерами централізовану партію, яка вестиме роботу у підпіллі. Меншовики віддавали перевагу структурі, що об'єднуватиметься на основі менш жорстких принципів і матиме широку підтримку у масах. Але незабаром ця незгода стосовно принципів організації вилилась у глибшу розбіжність політичної стратегії двох груп. Більшовики були переконані у тому, що у боротьбі проти самодержавства РСДРП повинна не співпрацювати з ліберальною буржуазією, а діяти цілком незалежно.

Меншовики схилилися до того, що ліберальна буржуазія посідає чільну позицію у політичній боротьбі і що роль РСДРП має

обмежуватися зміцненням її політичної сили та вираженням інтересів пролетаріату. А пролетаріат опиниться у центрі політичної боротьби лише після завершення періоду індустріального розвитку під орудою демократичного уряду. Отже, меншовики виступали за створення партії відкритого типу і, як видається, стояли ближче до класичного марксизму, ніж їх противники, оскільки розуміли, що соціалістична революція потребує подальшої індустріалізації Росії.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

МЕРИТОКРА́ТІЯ

МЕРИТОКРА́ТІЯ (букв. «влада достойних», від лат. Meritus — достойний, гідний і грец. Κρατος — влада, правління) — принцип управління, згідно з яким керівні пости повинні займати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального чи економічного походження. Використовується переважно в двох значеннях. Перше значення терміна припускає створення початкових умов для об'єктивно обдарованих і працелюбних людей, щоб вони в майбутньому мали шанс зайняти високе суспільне становище в умовах вільної конкуренції. Друге значення відповідає системі, протилежній аристократії і демократії, в якій керівники призначаються з числа спеціально опікуваних талантів.

Термін був вперше використаний (принизливо) англійським соціологом Майклом Янгом в антиутопії «Піднесення меритократії, 1870-2033» (1958 р.), в якій описується футуристичне суспільство, де суспільна позиція визначається коефіцієнтом інтелекту (IQ). У книзі така система приводить до революції, під час якої маси скидають гордовиту і відірвану від народу еліту. Аналогічні сюжети використовувалися і в інших літературних творах. Пізніше у терміна «Меритократія» з'явилося більш позитивне значення, яке взяли на озброєння прихильники загальної рівності можливостей. У своїй книзі «Майбутнє постіндустріальне суспільство» (1973), Деніел Белл вважав, що меритократія дозволить усунути бюрократію, а також змінити соціальну структуру суспільства у цілому. Схожих поглядів дотримувалися також представники неоконсерватизму у західній соціології (Збігнев Бжезинський).

На думку ряду дослідників, Китай у деякі періоди історії був близький до реалізації меритократичних системи. Так, за часів династії

Сун широко використовувалася триступенева система іспитів, за допомогою якої на роль правителів відбиралися претенденти, які краще за інших розуміли мистецтво, конфуціанство та адміністративні проблеми. У США поширена думка, що принцип меритократії там вже реалізовано, так що особисті досягнення американців залежать лише від здібностей, працьовитості, життєвих установок і моральності. Критики звертають увагу на те, що як і раніше важливу роль відіграють спадщина, соціальні і культурні переваги, об'єктивні можливості на ринку праці та для індивідуального підприємництва, удача, доступ до якісної освіти і дискримінація.

В Україні меритократія не була реалізована. Проте були спроби використання поняття «меритократія» у назвах та політичних програмах для створення деяких політичних партій. Так, у 2011 р. в Україні було офіційно зареєстровано політичну партію «Меритократична партія України».

Одним з аналітиків меритократії був математик Олександр Гротендік, який простежив еволюцію елітарної групи математиків від співдружності геніїв до поділу соціальної клітинки на дві касти: жорстокосердих «Вищих» і «болото» що живе в страху. На думку деяких критиків меритократії, ця концепція покликана виправдати привілеї інтелектуальної еліти.

Меритократичність — властивість системи організації праці, при якій домінує орієнтація на заохочення досягнень та ефективності (кожному за здібностями).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . :Право, 2015.; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

МЕРКАНТИЛІЗМ

МЕРКАНТИЛІЗМ (фр. Mercantile — торговець, від лат. Mercari — торгувати) — у широкому розумінні — переважання матеріальних, фінансових інтересів над усіма іншими. У більш вузькому, конкретному значенні — торгова та фінансова політика абсолютистських держав ХVI-ХVIII ст. та відповідна ідеологія.

Термін «меркантилізм» і «меркантильна система» вперше вжив французький фізіократ Оноре Мірабо 1763 р., а згодом їх ввів у

широкий обіг Адам Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776).

Найбільш повно цю доктрину виклав у своєму творі «Збагачення Англії за допомогою міжнародної торгівлі» (1664) Томас Ман. Він писав: «Усталеними засобами підвищення нашого добробуту і збагачення є торгівля з іноземцями, у якій завжди маємо дотримуватися правила: щорічно продавати чужинцям товару на більшу суму, ніж купувати їхнього».

За Шмоллером, меркантилізм — це передусім система державотворення, за якої уряд намагається усунути внутрішні перешкоди для торгівлі й покращити становище нації у світовій економіці. Меркантилізм захищав Джон Кейнс у своїй «Загальній теорії...»(1936).

Багатство меркантилісти не відділяли від грошей, тобто в тодішніх умовах від монетарних металів — золота та срібла. Відповідно, багатство держави — це кількість дорогоцінних металів, що є на її території. Для того, щоб багатство збільшувалося, надходження золота та срібла у країну має перевищувати їх відтік. Оскільки більшість країн не має відповідних копалин (це стосувалося й країн де меркантилізм зародився та набув найбільшого поширення: Франції, Англії), то головним джерелом золота та срібла меркантилісти вважали активний торговий баланс. Певно, значний вплив на такі погляди справив історичний приклад Іспанії, що незважаючи на багаті родовища в американських колоніях витрачала своє золото та срібло на оплату імпорту.

У політичній економії

Економічна політика періоду становлення капіталізму, яка виявлялася в активному втручанні держави у господарське життя, головним напрямком державної політики вони вважали протекціонізм.

У державній політиці

З самого початку праці меркантилістів були не чисто науковими економічними дослідженнями, а мали вигляд трактатів порад для правителів. Тобто активна державна економічна політика була органічною частиною меркантилізму. Якщо правитель хотів, аби його країна і, відповідно, скарбниця були повні золота та срібла він мав сприяти експорту, та обмежувати імпорт. Для обмеження імпорту меркантилісти пропонували введення високих мит на імпорт, перш за все предметів розкоші. Так само вони пропагували розвиток внутрішнього виробництва, знову ж таки у першу чергу предметів

розкоші. Це мало як зменшити витрати на імпорт подібної продукції, так і стати джерелом дорогоцінних металів завдяки експорту. У свій час меркантилізм зміг стати впливовою економічною теорією що дійсно впливала на політику багатьох європейських держав, перш за все Франції. У митній політиці завдяки меркантилізму вводилися високі ввізні і низькі вивізні мита. Надавалися пільги купцям, що здійснювали далекі подорожі, нерідко субсидувалися далекі заморські експедиції в пошуках ринків збуту або ж джерел дефіцитних східних товарів в обхід конкурентів. Для розвитку внутрішнього виробництва надавалися пільги певним галузям, нерідко відкривалися державні мануфактури та надавалися субсидії.

Наслідки політики меркантилізму були неоднорідними, якщо високі ввізні мита сприяли наповненню державної скарбниці і часом дійсно захищали внутрішнє виробництво, то державна підтримка і особливо державна організація виробництва зазвичай були неефективними. Створювалися мануфактури, що вимагали постійних пільг та субсидування. Зазвичай без державної підтримки або ж після смерті їх організатора вони досить швидко занепадали через збитковість.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

МЕРНЕПТАХ (1212 – 1202 рр. до н. е.)

На час смерті Рамсеса II, наслідному царевичу Мернептаху було вже близько 60-ти рр. Безумовно, та частина життя царя, яка пройшла за володарювання його великого батька, зі зрозумілих причин, була набагато довшою, ніж історія його власного царювання.

Царевич народився у Геліополі : це була четверта дитина цариці Ісітнофрет, тринадцятий син Рамсеса II. Аж до сорокового року правління батька, Мернептах був одним з маловідомих царевичів. Спочатку маючи лише скромний титул «царського писаря», він поступово став головнокомандувачем, а після серії смертей своїх старших братів був призначений спадкоємцем престолу. Це сталося на 55-му р. правління Рамсеса, який до цього часу був уже вісімдесятирічним старцем. Ймовірно, що і попередні спадкоємці до цього часу вже виконували багато державних обов'язки царя. Невідомо, коли Рамсес II реально відійшов від влади, а проте до моменту, коли Мернептах став наслідним царевичем, йому довелося зіткнутися з практично абсолютною владою не в якості офіційного співправителя, а в якості власника вищого державного військового титулу. Саме тоді за наказом Мернептаха був виготовлений пам'ятний скарабей, на якому відобразили всі його унікальні титули правителя, незважаючи на існування «вічно живого» фараона Рамсеса.

Реальне ж воцаріння Мернептаха відбулося тільки після смерті батька, що трапилася у Пер-Рамсесе між 29-м першого і 13-м числами другого місяця сезону Ахет. Традиційно напис Мернептаха на стіні грандіозної капели у Гебель ес-Сільс, датована 5-м днем другого місяця сезону Ахет вважається відправною точкою нового царювання. Тут же вперше з'являється в перший раз цариця Ісітнофрет II, дружина Мернептаха, тезка його матері. Вона також згадана на двох стелах візира Панехсі, розташованих неподалік, і у Луксорі, на статуй Аменхотепа III, узурпованої Мернептахом. Вона скрізь носить лише один титул «чоловіка (або велика дружина) царя». На другий статуй Аменхотепа III, також узурпованої Мернептахом, зображена Бентанат II, дочка Рамсеса II і Бентанат I, сестри Мернептаха, що стала його другою офіційною дружиною. У Мернептаха були сини Мережі-Мернептах, його майбутній спадкоємець, що запанував під ім'ям Мережі II і Хаемуас, який брав участь в азіатських війнах батька. Припущення про існування третього сина Мернептаха, тезки батька, остаточно не доведено: на багатьох пам'ятниках одночасно зустрічаються як написи царевича Мернептаха, так і царя Мернептаха; ймовірно, ставши царем, Мернептах «оновив» пам'ятники, створені під час його тривалого перебування «в царевичах».

Три напрями військових дій, що проводилися при Мернептахові приблизно в один і той же час, - «лівійське», азіатське і нубійське. Джерела, що розповідають про ці війни, зустрічаються по всьому Єгипту - від Дельти до Нубії. Насамперед, це Стела Атрібіса,

знайдена насправді у Ком ель-Ахмар, дві тріумфальні колони з Геліополя і храму Сета в Омбосе, велика тріумфальна напис з храму Амона у Карнаке, так звана Стела Ізраїлю, знайдена у поминальному храмі царя у Фівах (і її фрагментарна копія з Карнака), напис з Ваді ес-Сьобу, Стела Амаду, написи в Акше і західній Амаре. Всі перераховані вище документи датовані сезоном 5-го року правління Мернептаха, за винятком написи із західної Амара, датованій 6-м роком. Загальна характеристика цього зведення текстів - східна багатослівність і рідко вживані топоніми.

Військові події в Азії розгорнулися практично одночасно з напруженими конфліктами в Нубії і на західних кордонах Єгипетської держави. Мабуть, на 4-ому році Мернептах здійснив похід у Палестину з метою придушення там повстань. Єгипетськими військами були успішно взяті Ашкелон, Гезер і Ієно і розгромлені єврейські племена. Повсталі міста були суворо покарані. Гезер, можливо, витримав довгу облогу, оскільки Мернептах згодом іменував себе у своїй титулатурі «зв'язує Гезер». У ході цього походу єгиптяни захопили понад 9000 рабів. Серед полонених, приведених в Єгипет в результаті цієї кампанії, згадані мешканці Ханаана, а також Шасу - племена бедуїнів, що мешкали між єгипетською дельтою і Палестиною. Точні дати цих подій, що торкнулися долі лише півдня Палестини, невідомі, хоча, втім, і особливо важливими вони не вважалися: у великій написи Карнака їм, мабуть, просто не вистачило місця, і ми знаємо про них з фрагментів тексту Стели Ізраїлю і стели Амаду.

Вже деякий час назад, Нижній Єгипет став страждати від проникнення лівійців, що доходили до східних околиць Дельти. Навіть великі міста замкнули свої ворота; храми відчували брак жертовних припасів, а населення втікало з насиджених місць. Крім того, у Малій Азії розпочався страшний голод, який викликав рух так званих «народів моря» на південь. У переселенні брали участь племена ахейців, лікійців, сікулів, можливо, етрусків.

Сама назва «народи моря» була надана цим розрізненим племенам з огляду на те, що в єгипетських текстах вони зустрічаються у супроводі словосполучень «Па Йам» або «Уаджит Ур», традиційно переводяться як «Середземне море». Іноді також згадуються місця проживання цих племен: «острова у середині Уаджит Ур». Вождь лівійців Мраіуїа син Діди вступив в угоду з «народом моря», і союзники, осмілівши внаслідок довгої безкарності, перейшли до організованих нападів на Єгипет.

Судячи за кількістю людей, згодом убитих або взятих у полон, лівійський цар повинен був мати, щонайменше, 20 тисяч воїнів. Навесні 5-го року правління Мернептаха зібрав велику армію і рушив назустріч лівійцям і їх союзникам. У долині натрових озер, у міста Періру, у ході 6-годинної битви єгиптяни здобули рішучу перемогу. Втрати лівійців склали до 8500 чоловік, понад 9 тисяч було захоплено у полон. Причому не менше однієї третини припало на частку морських союзників. Серед убитих були і 6 синів та братів лівійського царя. І, хоча сам Мраіуа зміг втекти від єгиптян, вся його сім'я і багата здобич потрапили у руки Мернептаха.

Першу хвилю переселення народів із заходу і півночі Єгипту було відбито, і основною проблемою для фараона стали події у Нубії. Про них ми знаємо виключно з тексту стели з Амаду. У титулатурі царя тут вже присутні епітети «пов'язують Гезер», до яких додаються нові: «Лев, перемогаючий Хару» (Хару - місцевість на північний схід від Єгипту) і «Бик могутній, захопивший Куш буде нищити землі Маджалі», тобто племен, що мешкали на схід від Нілу в Нубії.

Згідно з текстом стели, на 5-му році правління у третьому місяці сезону цареві донесли про виступи племен, що мешкали у нубійських областях, що знаходиться між 1-м і 2-м порогами Нілу. Судячи по даті, це відбулося практично одночасно з лівійською війною. Гнів Мернептаха був жахливий, і у Нубії настав час неймовірних репресій, під час яких були страчені багато тисяч чоловік. Причиною безпрецедентної жорстокості царя, ймовірно, була боязнь втратити в метушні північних воєн південні землі, які постійно постачали до Єгипту золото. Нубія була, таким чином, замирена.

Війни 4-го та 5-го років правління Мернептаха викликали справжній шок в єгипетському суспільстві. По іншому це царювання можна охарактеризувати як спокійним етапом в житті Єгипту.

Стосунки з хеттами залишалися непорушним і при правлінні Мернептаха. Останній навіть посилав до хетів кораблі з зерном для підтримки їх під час голоду, що, однак, не заважало єгипетському двору, незважаючи на сорокарічну дружбу, порівнювати посланців сусіднього царства з псами, які підповзають до свого пана.

Ця допомога, крім виконання умов міжнародного договору укладеного свого часу батьком Мернептаха з хеттами, мала й важливе політичне значення, оскільки Хетське царство брало на себе основний удар «народів моря», натиск яких погрожував існування Єгипту.

Мернептаха не належав до числа фараонів, які увічнили своє ім'я величними будівлями або закладкою нових святилищ, або

розширенням існуючих будівель. Усвідомлюючи похилий вік, Мернептах не став витрачати час на виготовлення матеріалів для своїх будівель і статуй. Крім самих нікчемних, не вартих майже згадки робіт він задовольнився дешевою славою: продовжував накреслювати свої царські картуші на пам'ятниках своїх попередників до XII династії, не виключаючи і пам'ятники гіксосів.

Характерною рисою цього правління стало неймовірне за своєю силою прагнення царя узурпувати якомога більше пам'ятників попередників; частіше, ніж будь-хто інший. Мернептах узурпував скульптурні зображення своїх попередників, навіть не наказуючи внести необхідні зміни для дотримання мінімального портретної схожості. Псує чужі пам'ятники, знищуючи ім'я попередника і вставляючи своє, Мернептах тим самим перекручував історичну істину.

При цьому, судячи з усього, будівництвом власних споруд Мернептах захоплений не був. Власні його написи короткі, незначні, погано виконані в художньому відношенні і тільки нагадують про його існування, не даючи ніяких історичних відомостей. Скромні пам'ятники Мернептаха відомі в Гермополе, де від імені царя був висічений гімн богу Тоту.

У Фівах, на західному березі Нілу, в містечку Курна, Мернептах звів свій заупокійний храм. Для цього у «каменоломні» був перетворений гігантський поминальний комплекс Аменхотепа III у Ком ель-Хеттан, від якого в результаті залишилися тільки дві гігантські статуї, що носять назву «Колосів Мемнона», і стояли колись перед пілоном два сфінкса і ряд інших пошкоджених пам'ятників.

У даний час храм Мернептаха практично зруйнований. Ворота у масивному вхідному пілоні вели у перший двір комплексу, з двох сторін обрамлений колонадами, по шість колон у кожній. Ліва сторона двору одночасно служила фасадом невеликого цегельного царського палацу. Перед другим пілоном колись стояла гігантська Стела Ізраїлю, які увічнили у камені «гімн» військової доблесті Мернептаха.

За цим пілоном відкривався другий двір. Саме тут було виявлено чудовий бюст від зруйнованої колосальної статуї, що зображувала самого Мернептаха. Прохід з другого двору вів у великій (12 колон) і додатковий (8 колон) гіпостільний зали.

Завершувався храм трьома святилищами, навколо яких знаходилися додаткові приміщення для священних предметів і жертвоприношень. Храм був багато прикрашений узурпованих вапняковими і гранітними статуями Аменхотепа III.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

МЕСІАНСТВО

МЕСІАНСТВО (від давньоєвр. «машіах» — помазаник) — вчення про надзвичайну роль окремих лідерів, організацій, спільнот у певні переломні моменти історії держав, покликані кардинально змінити, навіть врятувати державу, націю перед загальною кризою.

Месіанство пов'язане з особою певного харизматичного лідера, який перетворюється у вождя, пророка, а також з виникненням певної організації, яка складається з вірних, відданих лідеру прибічників, котрі впорядковують широкий рух на його підтримку, формують із нього об'єднання, що переростає у месіонерську партію. Організація спільно з вождем трансформують знання про програму діяльності у віру в особистість вождя, святість його справи, наступає момент сакралізації його особи. Феномен месіанства пов'язаний з існуванням закритих, одновимірних суспільств.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. — Львів: Астролябія, 2005. — 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс, 2004. — 528 с.

МЕРРІАМ ЧАРЛЬЗ ЕДВАРД (1874 – 1953 рр.)

Американський політолог, один із засновників сучасної політичної науки. З 1923 по 1940 роки очолював відділення політичної науки у Чиказькому університеті, де існувала відома школа політичних

досліджень Мерріам працював над розвитком біхевіористичного підходу до вивчення явищ політичного життя.

Він наполягав на глибокому міждисциплінарному підході до вивчення політичних явищ і процесів, на використанні кількісних методів та тісному зв'язку політичної науки з дійсністю. Його внесок у вивчення феноменів політичної влади і демократії досить значний.

Особливо цікавими виявляються проблеми в галузі американської партійної системи і політичного лідерства, про осмислення проблем громадянського виховання.

Найвідоміші наукові праці Мерріама Едварда наступні: «Американська партійна система» (922 рік), «Нові аспекти політики» (1925 рік), Політична влада: її структура і сфера дії» (1934 рік), «Що таке демократія?» (1941 рік).

ДЖЕРЕЛА:

Політичний словник. Головна редакція УРЕ. Київ. 1976.; Українська радянська енциклопедія. — 2-е видання. — Т. 1. — Київ, 1977.; Політологічний енциклопедичний словник. — К., Генеза. — 1997. — 400 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. — К.: МАУП. 2005. — 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I — Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, — Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. — 798 с.

МЕРТОН РОБЕРТ КІНГ (4 липня 1910 – 23 лютого 2003 рр.)

Американський соціолог і політолог, один з засновників школи структурно-функціонального аналізу.

Народився 4 липня 1910 року у Філадельфії, у родині єврейських емігрантів з Російської імперії соціалістичних поглядів. Освіту одержав у Темпльському і Гарвардському університетах. Там же в Гарварді захистив докторську дисертацію й почав викладацьку

діяльність. У науковій автобіографії Мертон відзначає, що на його погляди дуже вплинули Сорокін, Парсонс, а особливо Лазарсфельд, що розробляв проблематику методології застосування соціальних й емпіричних наук у соціологічних дослідженнях. Мертон створив парадигму структурного функціоналізму, що була орієнтована на стандарти емпіричних досліджень. За допомогою цієї парадигми він обґрунтував конкретні теорії - соціальної структури й аномії, науки, бюрократії. Ця парадигма орієнтована на теорії середнього рівня. В 1957 році Мертона обрали президентом Американської соціологічної асоціації. Мертон автор більше 10 книг. Ще стільки ж вийшли під його редакцією. Помер Мертон в 2003 році.

Роберта Мертона можна вважати одним із засновників теорії структурного функціоналізму. За допомогою названої теорії йому вдалося обґрунтувати всі свої наступні погляди в галузі аномії та соціальної структури. Великий вплив на Мертона справив Е.Дюркгейм та його теорія соціальної аномії. Також, Мертон зазнав великого впливу від творчості П. Сорокіна та Пауля Феликса Лазарсфельда. У своїй теорії структурного функціоналізму Мертон виділяє два основних поняття, а саме: «дисфункція» та «функція». Мертон визначає дисфункцію як спостережувані наслідки, через які послаблюється пристосування даної системи до навколишнього середовища та її саморегуляція. Значення функції він визначає навпаки, вона допомагає даному середовищу пристосуватися до навколишнього середовища та допомагає саморегуляції цього середовища. Також, Мертон поділяє функції на явні та латентні. Він зазначає, що першорядним значенням для соціології має вивчення латентних функцій і дисфункцій.

Мертон визначає теорію соціальної аномії як соціологічну теорію причин злочинності у сучасному суспільстві. У своїй книзі «Соціальна структура та аномія» автор розглядає аномію як стан нормативної невизначеності, який виникає з таких неузгодженостей у соціальній структурі, коли різні її сегменти пред'являють нормативні вимоги до індивіда та котрі не можуть одночасно задовольнятися. Мертон виділив п'ять реакцій на аномію:

- 1) підпорядкування (емоційне прийняття цілей та засобів);
- 2) інновація (прийняття цілей при відкиданні інституційно пропонованих засобів);
- 3) ритуалізм (емоційне прийняття коштів при відмові від цілей);
- 4) ретретизм (емоційне відкидання схвалюваних цілей і засобів);

5) заколот (повна відмова від старих цілей і засобів і спроба замінити їх новими);

Окремим випадком інноваційного пристосування до аномії, характерним для сучасного американського суспільства, є «незаконне пристосування», тобто прийняття цінності грошового успіху і вибір незаконних (культурно не схвалюваних, але технічно ефективних) засобів її досягнення, визначається неможливістю досягти цієї мети законними засобами.

Для спостереження і вивчення функцій Р. Мертон запропонував методологічний інструмент, який називається «теорії середнього радіуса дії». Ці теорії були покликані категоріально оформити сполучний міст між конкретними дослідженнями і загальною соціологічною теорією. Теорія принципово використовується для внутрішньої організації емпіричних досліджень. Вона виступає посередником між загальними теоріями соціальних систем, що занадто віддалені від особливих проявів класів тих чи інших типів соціальної поведінки, для того щоб «пояснювати те, що підлягає спостереженню, і давати деталізовані, упорядковані характеристики особливостей, що взагалі неузагальнені». Саме тут, на середньому рівні, як підкреслює Р.Мертон, соціологія виконує свою основну роль у суспільстві. Теорії середнього рівня, зрозуміло, містять абстрактні поняття, але вони досить тісно пов'язані з спостерігаються даними, щоб їх можна було ввести в твердження, що допускають емпіричну перевірку.

ДЖЕРЕЛА:

Політичний словник. Головна редакція УРЕ. Київ. 1976.; Українська радянська енциклопедія. — 2-е видання. — Т. 1. — Київ, 1977.; Політологічний енциклопедичний словник. — К., Генеза. — 1997. — 400 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. — К.: МАУП. 2005. — 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I — Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, — Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. — 798 с.

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

Політологія, як і будь-яка наука, має загальні й специфічні методи дослідження, прийоми, підходи. Зарубіжна політологія застосовує нормативноонтологічний і емпірикоаналітичний підходи до аналізу політичних явищ. Політика оголошується «сферою вибору, а не необхідності». Поряд із цим застосовуються психологічні та інституційні підходи. Поширений біхевіористський метод, пов'язаний з

вивченням політичної поведінки особи і соціальних груп, перевіркою цих досліджень досвідом.

Важливим засобом у методологічному арсеналі політології є діалектичний метод. Діалектика виходить з необхідності визнання впливу економічної сфери на політичну. Для подолання вульгарноматеріалістичного підходу треба брати до уваги той факт, що економіка зумовлює політичні процеси лише в кінцевому підсумку й тільки в головних істотних аспектах. На зміст і функціонування політичних процесів великий вплив справляють різні соціальні чинники: історія, мораль, культура, співвідношення класових і національних сил тощо. Політика, у свою чергу, є активним і цілісним компонентом, що впливає на всі процеси суспільного розвитку. Політологія виходить із цих методологічних положень при вивченні динамізму, стабільності політичних процесів і явищ.

Для пізнання політичних явищ застосовують закони і принципи діалектики. Політичні явища розглядають в єдності й боротьбі протилежностей, у постійному розвитку та оновленні, у співвідношенні етапів реформ і революцій. Історичне тлумачення політичних явищ дає змогу зрозуміти логіку їх розвитку.

Істотне значення має методологічне дослідження суперечностей як джерела й рушійної сили політичних процесів. Через взаємодію суперечливих політичних чинників реалізуються закони політичного життя, якому властиві різні протиріччя: між суб'єктами політичного життя, класами, націями, соціальними групами, особами. Ці суперечності визначають характер і спрямованість політичних процесів, структуру політичної системи, організацію та функціонування політичної влади. Значний вплив на конкретні форми, процеси політичного життя мають протиріччя між різними елементами політичної системи, її інституційною і нормативною підсистемами, між політичною практикою і політичними нормами, політичними інститутами і політичною культурою та свідомістю. Розмежування основних і похідних суперечностей сприяє з'ясуванню тенденцій політичного розвитку. Досліджуючи політичні суперечності, конфлікти, важливо виявляти їх джерело, структуру, спрямованість, шляхи розв'язання.

Останнім часом поряд з діалектичним методом у політологічних дослідженнях набуває поширення синергетичний метод (грец. *sinergetikos* — спільний, узгоджено діючий). Синергетика, не будучи жорстко детермінованою сукупністю методологічних принципів та понять, виходить не з однозначного, загальноприйнятого

поняття політична система, а з притаманного їй набору властивостей — взаємопроникнення, відкритості, самоорганізації, випадковості, наявності асиметричних структур, нерегулярності зв'язків і функціональної нестабільності. Базуючись на ідеї нелінійності та застосування міждисциплінарних досліджень, синергетичний метод передбачає багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільнополітичного розвитку.

У вивченні політичних процесів застосовують такі основні методологічні принципи: об'єктивність, історизм і соціальний підхід.

Принцип об'єктивності. Орієнтує на вивчення об'єктивних закономірностей, які визначають процеси політичного розвитку. Кожне явище розглядають як багатогранне й суперечливе. При цьому вивчають всю систему чинників — позитивних і негативних. Об'єктивність політичних знань передбачає, що процес їх здобуття відповідає реальній дійсності, незалежним від людини законам пізнання. Об'єктивність наукових висновків базується на доказовості наукових фактів.

Принцип історизму. Передбачає розгляд фактів і політичних явищ у конкретноісторичних обставинах, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням розстановки та політичної орієнтації соціальних, національних груп, верств, громадських організацій. Оцінюючи політичні системи, важливо брати до уваги генезис, зміст їх компонентів, еволюцію і тенденції розвитку.

Принцип соціального підходу. Застосовується для подолання вульгарного соціологізму, міфологізації політичної реальності, протиставлення загальнолюдських, національних і класових ідеалів та цінностей. Соціальний підхід має особливо важливе значення, коли оцінюють програми, реальну політичну діяльність партій, лідерів, їх роль у політичному розвитку суспільства. При цьому беруть до уваги характер соціальних і класових інтересів, співвідношення соціальнокласових сил у політичній боротьбі. Соціальний аналіз дає змогу зіставити класові інтереси із загальнолюдськими, оцінити вплив класових сил і партій на розвиток політичних процесів, їх відповідність інтересам народу й світового співтовариства в цілому.

Істотне значення для дослідження політичних явищ має проблема взаємозв'язку емпіричного й теоретичного. Політична практика тісно пов'язана з політичною наукою, є джерелом політичного знання, його рушійною силою і критерієм істинності наукових положень. Вона дає науці фактичний матеріал, який підлягає теоретичному узагальненню. Кінцевою метою політичної науки є не

здобуття знань, а їхнє практичне застосування і вплив на політичні процеси. Політична діяльність зумовлюється не тільки волею, інтуїцією, досвідом, а й широким науковим осмисленням проблем політичного буття. На відміну від інших видів соціальної діяльності, вона має глибоко усвідомлений характер. Політична наука не відокремлює матеріальну, практичну й духовнотеоретичну діяльності, вона розглядає їх у нерозривній єдності. Політичні відносини реалізуються і втілюються у конкретній політичній діяльності людей.

Тому вивчення політичного життя в динаміці дає змогу з'ясувати цілі, способи, засоби, результати і якості основних елементів політичної діяльності. При цьому важливе методологічне значення має положення про суб'єктивність мети й об'єктивність її змісту, передбачення можливих побічних наслідків політичної діяльності. Практичний підхід орієнтує дослідника не тільки на вивчення змісту політичних процесів, а й на особистісні, соціальнопсихологічні, моральні компоненти політичного буття. Діяльнісний підхід у дослідженні соціального життя в останні роки поширився в соціальнофілософській і частково політичній науці. Але політологія поки що його мало використовує, хоча й має справу з найдинамічнішою сферою суспільного життя.

У політологічних дослідженнях істотне значення мають системний підхід і структурнофункціональний аналіз. Змістом системного підходу є філософські уявлення про цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого і частин, про взаємодію системи із середовищем, загальні закономірності функціонування й розвитку систем; про структурованість кожного системного об'єкта, активний характер діяльності суб'єктів соціальнополітичних систем. Під час системного аналізу визначають елементи досліджуваних явищ (політичні інститути й норми, структурні підрозділи держави тощо), специфіку їх змісту та функціонального призначення. На цій основі встановлюють системні зв'язки між елементами, які виражають властиві об'єкту єдність і цілісність. Так, при аналізі політичної системи визначають різні функціональні зв'язки, координацію, взаємодію, субординацію її елементів. При цьому політичні явища розглядають як складні, відособлені феномени, що мають свій склад і структуру, виконують певну функцію в загальній системі.

Системний підхід виступає істотним моментом діалектичного методу пізнання. Він дає змогу глибше пізнати суть політичних явищ, повніше розкрити й усвідомити роль та функції компонентів системи. Важливого методологічного значення набуває характеристика системи

як органічної сукупності елементів, а не їх простої суми. Усвідомлення взаємозв'язків у системах, взаємозалежності її компонентів сприяє розумінню тенденцій політичного розвитку, динамізму політичних процесів, націлює на виділення основної ланки у ланцюзі політичних явищ. Системний підхід дає змогу розкрити основу, системну якість, завдяки яким усю суперечливу різноманітність політичних сил можна зрозуміти як єдине ціле. Методологічна роль системного підходу значно зростає, коли він поєднується з принципом історичного аналізу явищ і виступає як системноісторичний підхід.

Однак у працях деяких західних політологів суспільні системи розглядаються як статичні, якісно незмінні. Дж. Тернет зазначає, що у таких теоріях йдеться про суспільство, в якому немає історичного розвитку. Таке бачення суспільства є недосконалим, позаяк не передбачає існування у ньому таких явищ, як відхилення, конфлікти й зміни.

Розуміння динамічності політичного життя, бачення не тільки механізму функціонування, а й механізму розвитку досягаються з допомогою системноісторичного підходу. Реалізація його передбачає виділення певних типів політичного життя, політичних систем, що виникають у процесі історичного розвитку людського суспільства. Надзвичайно важливе значення має й питання про основи наукових типологій. Такою основою є соціальнокласова структура, а у кінцевому підсумку — характер економічних відносин суспільства. Цей підхід дає змогу не лише пізнати закономірності й особливості розвитку різних типів політичного життя і політичних систем, а й глибше розглянути їх історичний взаємозв'язок і, навпаки, за формальною відмінністю розкрити сутнісну подібність політичних систем.

Важливим є застосування порівняльного методу в політології. Донедавна в основному застосовували тільки метод протиставлення з метою показати наукову неспроможність та методологічну хибність концепцій західних політологів. На Заході спостерігалось аналогічне ставлення до нашої політичної науки. «Якщо в нас епітет «буржуазна» щодо слова «наука» означав, що це зовсім не наука, а суцільна магія або навіть шарлатанство, то на «тому боці» такий самий зміст укладався в поняття «марксистське», — зазначає Г. Шахназаров.

Однак монопольне панування одного погляду, одного підходу ніколи не стимулювало розвиток науки, майже завжди вироджувалося в догматичне спрощенство і поверховість. Порівняльний аналіз сприяє усвідомленню проблем цілісного, взаємопов'язаного й суперечливого світу, орієнтує на пошук не лише відмінностей, а й спільних рис. Він

застосовується до таких функцій політичних систем різних суспільств, як збереження стабільності й цілісності, мобілізація і розподіл ресурсів, розв'язання конфліктів, захист державної незалежності, задоволення сподівань і вимог громадян.

Актуальна проблема в політології — пошук і використання показників для порівняння різних політичних систем. Наприклад, при порівнянні ступенів розвитку демократії в різних країнах таким показником може бути реальна політична активність громадян у політичних процесах. Цікавим є вибір критеріїв порівняльного аналізу політичних партій: інтереси класу чи верстви, які виражає партія; ідейнотеоретичні цінності та настанови партії, функції політичного керівництва; добір і просування лідерів на політичні державні пости; контроль за їхньою діяльністю, вироблення і реалізація курсів внутрішньої та зовнішньої політики своїх держав та участь у цих процесах.

До спеціальних методів дослідження в політології належить група методів, що ґрунтуються на різних варіантах дослідження структури, функцій політичних процесів та інститутів — методи, запозичені політологією з інших наук. Широко використовують методи емпіричних соціальних досліджень, соціальної психології, статистики, моделювання. Об'єктом цих досліджень є функціонування політичних інститутів, дії політичних суб'єктів, динаміка громадської думки. Вивчають стиль діяльності учасників політичних процесів, ефективність політичних рішень, рівень політичної свідомості й культури різних груп населення. При цьому використовують аналіз статистичних даних, зміст політичних рішень, усні методи (інтерв'ювання), письмові опитування (анкетування), безпосереднє спостереження за досліджуванним об'єктом, соціальнополітичний експеримент. Політологія концептуально забезпечує розробку та застосування спеціальних методів дослідження, теоретично зорієнтовує, збагачуючись і розвиваючись завдяки здобутій інформації. Прикладні функції політології розширюють, застосовуючи спеціальні методи.

Отже, у сучасній світовій політичній науці виокремлюють загальні функції політики, які виступають у цивілізованому суспільстві на перше місце (підтримка суспільного порядку, гарантії свободи й гідності громадян, уникнення конфліктів, забезпечення соціальної злагоди). Це зумовлює мету й завдання політичної освіти як складової формування політичної свідомості та культури громадян, їх ціннісних орієнтацій та настанов. Політична освіта спрямована на надання політиці гуманістичного характеру, стримання виявів у політичній

діяльності егоцентричності, нетерпимості, ідеологізації, раціоналізму. Розв'язанню цих завдань і покликана сприяти сучасна політична наука.

ДЖЕРЕЛА:

Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.; Политология: Учебн. пособ. для вузов / ред. и сост. Н. И. Сазонов. — Х.: Фолио, 2001. — 831 с.; Піча В. М. Політологія: Навч. посібн для студ. вищих навч. закл. освіти / Піча В. М., Хома Н. М. — К.: «Каравелла»; Львів: «Новий Світ-2000».

МЕТРОПОЛІЯ

МЕТРОПОЛІЯ: етимологія (істинним значенням) слова метрополія є «самостійна одиниця розселення, яка має свої колонії».

Термін метрополія вживається також у значеннях:

- «імперіалістична держава (від слова «держати»), що володіє колоніями;
- столиця;
- у Стародавній Греції місто-держава(поліс), яке заснувало свої поселення (колонії) на інших землях».

Через посередництво західноєвропейських і латинської мов запозичено з грецької грец. «місто-держава» складається з основ іменників – мати і — місто, містечко. Буквально «материнське місто».

Такий переклад не є зовсім точним, адже «метро» не означає «держава» («Місто-держава» латиною «civitas»), а «поліс» — місто. У Стародавній Греції не було розрізнення міст і сіл. Найдокладніше, це «самостійна одиниця розселення, яка має колонії», «самостійна одиниця розселення (поліс), яка уніфікує державний простір (політі) інших самостійних одиниць розселення». Образніше: «коронні землі». Звідси і лат. Populus — «народ», а також: популізм, політія (polytia), polity (влада громадянського суспільства), популяція, політика. Не кожне місто може бути колоніальним центром і центром асиміляції різноетнічних підлеглих інструментами мови і культури. Українське слово «місто» запозичене із польської: miasto(місце), що означає «місце у поселенні» (майже завжди навколо ринку).

Цареград (град - «обгороджене місце») розглядається як православна метрополія княжого Києва («Київ (значення)» — «поселення, обгороджене киями»). Поняття «місто» на теренах України з'являється лише при появі Магдебурзького права.

Тому поняття метрополія часто розповсюджується на регіон (а не на місто):

Метрополія — «країна, що володіє колоніями»; «центр колоніальної імперії».

З ліквідацією Гетьманщини (XVIII ст.) Україна остаточно опинилася у володінні Російської імперії. Звісно, що в таких випадках з'являються терміни «колонія» і «метрополія», які вказують на підпорядкованість регіону, окраїни, землі і т.д., підвладних центру (метрополії), втрату самостійницького життя. Ця підпорядкованість наявна незалежно від культурницьких та інших впливів, які йдуть з «регіону», але вони, впливи, не настільки потужні, щоб змінити політичний статус регіону (колонії) та й самої метрополії. Метрополія вимагає підкорення за всіма параметрами, тим більше – духовними, творчими. Інструментом такої етнічної консолідації підкорених етносів навколо імперського центру завше були мова і культура. Імперський Рим насаджував латинську мову та культуру в завойованих провінціях Європи. Внаслідок їх латинізації багато автохтонних етносів Європи трансформувалися в іспанців, португальців, французів, румун, що розмовляють мовами, похідними від латини – мови стародавнього Риму. Внаслідок аналогічних процесів в Іспанській імперії постали близько 30 іспаномовних етносів Латинської Америки.

Цікаве у цьому плані можна спостерігати у Конституції Італії. Згідно зі ст. 114 Конституції Італії:

«Республіка створюється з комун [Comune — найменша місцева одиниця у республіканському устрої. Має власний статут, повноваження та функції], провінції [Provincia — автономна одиниця, наділена власним статутом, функціями та повноваженнями. У республіканському устрої посідає проміжне місце між найбільшою одиницею, якою є область, та найменшою, якою є комуна], міст-метрополій [Citta metropolitane — місто-метрополія (головне місто метрополійної зони). У 1990 р. мегаполіси отримали статус метрополійних зон, а комуни, які є їхнім осердям, — статус міст-метрополій], областей [Regione — згідно з Конституцією Італії є однією зі складових Республіки; автономна одиниця, наділена власним статутом, повноваженнями та функціями. Поряд із державою, має також законодавчі повноваження] та держави...».

У Канаді, метрополією називають центральне місто провінції.

У Польщі, триває жвава наукова полеміка в контексті ефективного проведення адміністративної реформи, практичним результатом стало прийняття урядом положення про існування 12

метрополій (від запровадження цієї моделі виграють великі міста-метрополії, а втрачають середні міста (150 – 400 тис. жителів), що позбавлені метрополітарного статусу).

Метрополізація не є синонімом слова урбанізація. Метрополізація пов'язана з досягненням переваги даної «одиниці розселення» над іншими у межах якоїсь території (метрополійного ареалу) — це процес утворення метропольних територій чи метрополій-регіонів з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності.

ДЖЕРЕЛА:

Тимочко Н. О. Економічна історія України: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 204 с.; Етимологічний словник української мови: В. 7 т./ АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред) та ін.— К.: Наук. думка, 1983. Куманецкий, К. История культуры Древней Греции и Рима. — М.: Высшая школа, 1990.; Метрополия // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.; Моджорян, Л. Колониализм вчера и сегодня: Международно-правовой очерк. — М.: Международные отношения, 1967. — 152 с.

МИРНОГО СПІВІСНУВАННЯ ПРИНЦИП

МИРНОГО СПІВІСНУВАННЯ ПРИНЦИП — один з основоположних принципів міжнародного права, до яких зокрема належать: принцип суверенної рівності держав; принцип рівноправності народів та їхнього права самостійно визначати свою долю; принцип незастосування сили або загрози силою в міжнародних відносинах; принцип непорушності державних кордонів; принцип територіальної цілісності держав; принцип мирного врегулювання суперечок; принцип невтручання у внутрішні справи держав; принцип сумлінного виконання зобов'язань з міжнародного права та за угодами; принцип загальної поваги прав людини й основних свобод. Поряд з іншими принципами сучасного міжнародного життя мирного співіснування принцип становить найважливіший імператив існування людства, його дотримання у міжнародних, міждержавних відносинах робить можливим усунути війни з життя суспільства. Закріплення мирного співіснування принципу у міжнародному праві та практиці пов'язується з розвитком Руху неприєднання після Другої світової війни.

У 1955 р. у місті Бандунг (Індонезія) проходила конференція незалежних країн Азії та Африки. То був перший етап підготовки утворення Руху неприєднання. На цій конференції незалежні країни визнали 5 принципів мирного співіснування, що в історії міжнародних відносин отримали назву «принципи панча шила» («панча шила» у перекладі означає «5 принципів»).

Вперше ці принципи були сформульовані у договорі між Індією та КНР у 1954 р. Відповідно до мирного співіснування принципа держави зобов'язані берегти міжнародний мир, виявляти терпимість одна до одної і співпрацювати між собою, визнавати право народів жити у безпечному, справедливому, демократичному світі, де немає місця насильству і гнобленню народів у будь-якій формі.

Принцип мирного співіснування – це основоположний і узагальнюючий принцип у системі основних принципів міжнародного права. Цей принцип вперше отримав визнання як міжнародно-правовий принцип після другої світової війни. Він був закріплений у Статуті ООН. Хоча сам термін «мирне співіснування держав» у Статуті ООН не використовується, проте, зміст цього принципу відображений у преамбулі і розділі I Статуту. Статут ООН закликає держави до того, щоб «позбавити майбутні покоління від злиднів війни», «проявляти терпимість і жити разом, в світі один з одним, як добрі сусіди». Стаття 1 Статуту ООН зобов'язала держави «підтримувати міжнародний спокій і безпеку», «розвивати дружні відносини між націями, здійснювати міжнародну співпрацю у розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру». Ці положення, що розкривають сутність принципу мирного співіснування, були розвинуті і конкретизовані в ст.2 і інших статтях Статуту ООН.

У даний час принцип мирного співіснування держав все частіше підтверджується і закріплюється у різних міжнародних документах, і перетворився на загальновизнану норму міждержавних відносин.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015.; Мирного співіснування принцип // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

МИСЛЕННЯ ПОЛІТИЧНЕ

МИСЛЕННЯ ПОЛІТИЧНЕ — це опосередковане й узагальнене відображення людиною (політиком) політичних явищ і процесів об'єктивної дійсності в їх історичних, часових зв'язках і відносинах. Мислення політичне пов'язане передусім з пізнанням реалій, що разом становлять політичне життя в усій його різноманітності. Як і будь-яке інше мислення, Мислення політичне щонайтісніше пов'язане з мовою — основним знаряддям формування та способом існування

думки (думок). Мислення політичне уможливлює наукове пізнання всього, що зумовлює політику, її існування, пізнання суті та особливостей політичних явищ і процесів, дає змогу не лише пізнавати, а й передбачати, прогнозувати розвиток політичних подій, сприяє формуванню особистості, її навичок, здібностей, політичної культури.

Мислення політичне політика розвивається і формується під час безпосередньої активної пізнавальної діяльності, під впливом і на основі всього досягнутого людством у процесі його історичного розвитку. У психології, політичній психології активно дискутуються питання щодо типу мислення політичне, як певного способу використання індивідом інформації для отримання певних результатів. Американський учений Ш. Розенберг наголошує на існуванні трьох типів політичного мислення: послідовно-ситуаційного, лінійного та систематизованого.

Послідовно-ситуаційне мислення акцентує увагу на тому, що політична реальність — це нібито певна послідовність та узгодженість подій, явищ, ситуацій. Людям (політикам) з таким типом мислення важко абстрагуватися, узагальнювати, відшукувати певні аналогії. Лінійне мислення властиве тим, хто пов'язує певну політичну подію з якоюсь основою, а решту вважає похідними від першої. Таке мислення є досить аналітичним. Систематизоване мислення політичне притаманне тим, хто вважає, що політика будується на системі певних взаємин, явищ, процесів, подій. Мислення політичне властиві практично такі ж самі розумові дії і операції, як і будь-якому іншому мисленню, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, класифікація, систематизація.

Те ж саме стосується і форм мислення, оскільки результати процесу мислення (думки), як відомо, існують у формі суджень, міркувань, умовиводів і понять. Індивідуальні особливості Мислення політичне зумовлене характером життя людини-політика, особливостями діяльності, типом нервової діяльності, співвідношенням першої та другої сигнальних систем.

Основними індивідуальними особливостями мислення політичного є самостійність, критичність, глибина, гнучкість, широта, швидкість, творчість. Зазначені індивідуальні особливості мислення політичного розвиваються і вдосконалюються лише в процесі постійної розумової та практичної діяльності людини. Будь-яка політична дія є результатом почуттєвого сприйняття, відповідного

осмислення конкретних ситуацій, явищ, вчинків найрізноманітніших суб'єктів політики.

Аналізуючи політичні події, явища, процеси, політик постійно повинен розглядати їх не лише у сутнісному стані, а й стосовно психології окремих суб'єктів. Синтезуючи політичні явища, політик ставить собі за мету визначити логіку їх розвитку, спрогнозувати перебіг подій, усвідомити, кому і якою мірою ті чи інші дії потрібні й вигідні. У мислення політичного своєрідно виявляються абстрагування та конкретизація, оскільки будь-які дії мають бути перекладені на мову політики з огляду на політичні ідеї, цілі, погляди, позиції, інтереси. Політичний аналіз передбачає, по-перше, вивчення взаємодії структур, що діють у політиці, а по-друге, встановлення зв'язків і особливостей, розвиток і використання яких можуть забезпечити найбільший ефект у політиці. Своєрідною функцією процесу мислення політичного є політична ідеалізація. Для ідеальних побудов, прогнозів у політиці потрібні раціональні, виважені підстави, фундамент для таких прогнозів. За інших обставин політична ідеалізація є елементарним фантазуванням, прожектерством. Обережно політик має використовувати і різноманітні аналогії у процесі політичного мислення, оскільки такий шлях пошуку істини, прийняття політичного рішення спрощений, не результативний. Аналогія не може бути достатнім аргументом при прийнятті політичного рішення, оскільки ідеально схожих політичних процесів практично не існує. У політичній діяльності досить поширеним є моделювання як розумове уявлення про щось більш-менш конкретне (програми партій, рухів, державні плани, економічні моделі тощо). Політичне моделювання досить предметне і широко застосовується у політичній діяльності. У процесі політичної діяльності, як і будь-якої іншої розумової діяльності, людина наштовхується на різноманітні соціально-психологічні бар'єри, намагається їх подолати. Насамперед це соціально-психологічні бар'єри діяльності та спілкування. Так, досягнення, здобуття нових, більш ґрунтовних знань потребує твердості, цілеспрямованості, працелюбності, щоб примусити себе засвоїти нову, складнішу інформацію.

ДЖЕРЕЛА:

Бурдые П. Социология политики. — М., 1993; Головатий М. Ф. Політична психологія. — К., 2001; Дилигенский Г. Г. Человек в современном мире // СССР в мировом сообществе: от старого мышления к новому. — М., 1990; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. — К., 1997; Юнг К. Г. Аналитическая психология. — К., 1994.

МИТНИЦЯ

МИТНИЦЯ — це державна установа, що контролює перевезення товарів через кордон, стягує митні платежі, виконує інші завдання відповідно до законодавства.

Митниця є митним органом, який у зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на митну службу України.

У залежності від місцезнаходження митниці поділяються на прикордонні та внутрішні (віддалені від кордону).

Митниця є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах казначейської служби, печатку та бланк із зображенням Державного Герба України та із своїм найменуванням і діє відповідно до Конституції України, Митного кодексу України, інших нормативно-правових актів та на підставі положення, яке затверджується наказом Держмитслужби.

Митниця підпорядковується Державній митній службі України.

Митниця здійснює свою діяльність на території Автономної Республіки Крим; областей; міст Києва, Севастополя. Окремі митниці можуть здійснювати свою діяльність на територіях двох чи більше адміністративно-територіальних одиниць або на всій території України.

У населених пунктах, на залізничних станціях, в аеропортах, морських і річкових портах та інших об'єктах, розташованих у зоні діяльності митниці, у міру необхідності створюються її відокремлені структурні підрозділи (митні пости).

Керівник митниці призначається на посаду та звільняється з посади керівником Держмитслужби. Необхідною умовою для призначення є наявність у кандидата стажу роботи на керівних посадах у митних органах України не менше п'яти років, у тому числі не менше одного року — у Держмитслужбі.

Митний пост

Митний пост є митним органом, який входить до складу митниці як відокремлений структурний підрозділ і у зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на митну службу України.

Створення, реорганізація та ліквідація митних постів здійснюються Держмитслужбою, за поданням керівника відповідної митниці.

Керівник митного поста призначається на посаду і звільняється з посади керівником Держмитслужби. Необхідною умовою для

призначення є наявність у кандидата стажу роботи на керівних посадах у митних органах України не менше трьох років.

Зони діяльності митних постів визначаються положенням про ці пости.

ДЖЕРЕЛА:

Митниця // Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. К. Воронової. — 2-е вид., переробл. і доповн. — К.: Алерта, 2011. — 558 с.; МИТНИЦЯ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ (лат. Migratio — переселення) — переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час.

Людей, які вчиняють міграцію, називають мігрантами. Розрізняються зовнішні міграції (міжконтинентальні, міждержавні) і внутрішні (всередині країни — між регіонами, містами, сільською і міською місцевістю тощо). Особи, які переселилися за межі країни, — емігранти, які переселилися у країну — іммігранти. Різниця між кількістю іммігрантів і емігрантів — міграційне сальдо — безпосередньо впливає на кількість населення країни.

Зовнішня

Наразі в Україні переважає еміграція. Зовнішня міграція для України була тривалий час бурхливим явищем, що мало своїм витоком драматичну історію українського народу, гноблення різноманітними окупантами та відсутність власної державності.

Внутрішня

Різні типи міграції включають: сезонну міграцію туристів і сільськогосподарських робітників; міграцію з сільської місцевості у міста, яка відбувається в країнах, що розвиваються, в процесі індустріалізації (урбанізація); міграцію з міст у сільську місцевість, поширенішу в розвинених країнах (руралізація); кочівництво і паломництво; тимчасову і довгострокову; маятникову; прикордонну або транзитну.

За формами

Суспільно організована (керована міграція); неорганізована; примусова.

За причиною

Економічна; соціальна; культурна; політична; військова.

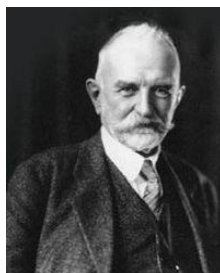
Стадії міграції

Прийняття рішення про міграцію; територіальне переміщення; адаптація.

ДЖЕРЕЛА

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015.; МІГРАЦІЯ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Голіков А. П. та ін. Вступ до економічної і соціальної географії. — К. : Либідь, 1996.; Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. — К.: Знання, 1998.; Топчієв О. В. Основи суспільної географії / О. В. Топчієв. — Одеса: Астропринт, 2001.; Ковалев С. О. География населения СССР / Ковалев С. О., Ковальская Н. Я. — М.: Издательство МГУ, 1990.

МІД ДЖОРДЖ ГЕРБЕРТ (27 лютого 1863 – 6 квітня 1931 рр.)

Американський соціолог та політичний філософ, представник Чиказької соціологічної школи. Мід вважається засновником символічного інтеракціонізму. Згідно з думкою Джорджа Міда, сукупність процесів взаємодії між індивідами породжує суспільство. Для того, щоб зрозуміти соціальне життя, слід зрозуміти зміст соціальних взаємодій в їхньому символічному значенні.

Мід ввів у соціологію поняття самість («Self»): ставлення людини до себе як до об'єкта. Наявність самості дозволяє людині інтерпретувати навколишній світ. Самість підрозділяється на І та Ме. Саме ці два елементи складають структуру особистості. Основою взаємодії індивідів, на думку Міда, є жест. Жест являє собою першу фазу міжособистісної взаємодії та виступає стимулом, на який реагують інші учасники.

ДЖЕРЕЛА:

Політичний словник. Головна редакція УРЕ. Київ. 1976.; Українська радянська енциклопедія. — 2-е видання. — Т. 1. — Київ, 1977.; Політологічний енциклопедичний словник. — К., Генеза. — 1997. — 400 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. — К.: МАУП. 2005. — 792 с.; Політичні

портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК (МАПН)

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК (МАПН) — міжнародна громадсько-наукова організація, яка була утворена у вересні 1949 р. з ініціативи 5 національних асоціацій політичних наук під егідою ЮНЕСКО у місті Парижі (Франція).

Мета асоціації — сприяння розвитку і поширенню політичних наук шляхом налагодження співробітництва вчених різних країн, стимулювання наукових досліджень у цій галузі у міжнародному масштабі, організація міжнародних форумів, оприлюднення наукової інформації з політичних питань.

Управління

Виконавчий орган МАПН — секретаріат. Місцеперебування секретаріату — місто Дублін (Ірландія).

Під егідою асоціації діє понад 30 дослідницьких центрів. Конгреси МАПН проводяться раз на три роки.

Офіційні мови: англійська і французька.

Здійснює свою діяльність на основі колективного (національної асоціації), асоційованого (бібліотеки, дослідницькі центри) та індивідуального членства. Колективним членом МАПН може стати національна асоціація політичних наук, мета і завдання якої відповідають принципам і статутним завданням асоціації та яка має достатню кількість членів, публікацій і наукових досліджень у галузі політичних наук.

Основні форми діяльності МАПН:

- організація конгресів та щорічних засідань «круглих столів»;
- надання довідково-інформаційних послуг національним асоціаціям, університетам, бібліотекам;
- видавнича діяльність;
- інше.

МАПН формується на основі таких принципів її членства: колективне — національні і регіональні асоціації, що визнані МАПН як представницькі (вони направляють своїх представників у раду, яка збирається кожні три роки і обирає виконавчий комітет); індивідуальне — для тих, хто професійно займається політичною

наукою або цікавиться нею; асоціативне — науково-дослідні інститути, бібліотеки, факультети університетів та інших організацій.

МАПН має консультативний статус у рамках Економічної і Соціальної Ради ООН та ЮНЕСКО, входить до Міжнародної Ради соціальних наук. Членом МАПН може бути національна асоціація політичних наук, мета і завдання якої відповідають принципам і завданням МАПН, яка має достатню кількість членів, публікацій і наукових досліджень у галузі політичних наук. Асоціація видає журнал «Political abstract» (збірка стислих рефератів — анотацій, статей, опублікованих у різних країнах з проблематики політичних наук), «International Bibliography of Political Science», журнал «Participation» («Участь»).

Штаб-квартира Асоціації розміщена у Парижі, а її секретаріат — на факультеті політичних наук університету Осло (Норвегія). Конгреси МАПН проводяться один раз на три роки і складаються з трьох частин: сесії з основної проблеми, визначеної програмовим комітетом; сесії дослідних комітетів і засідання групи дослідження.

Періодично проводяться засідання Виконкому і Програмового комітету МАПН, форуми регіональних асоціацій політичних наук, тематичні міжнародні конференції, засідання постійних комітетів і дослідних груп. Офіційні мови МАПН — англійська і французька.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник: Новч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. — К., 1997; Політологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — К., 2001.

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА — це система міжнародних відносин, що заснована на дотриманні усіма державами загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, виключає вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або загрози.

Традиційна та нетрадиційна безпека

З кінця холодної війни, все більше і більше зростала необхідність розширити поняття безпеки і розрізнати "жорсткі" і "м'які" загрози безпеці, але впровадження стратегій, що стояли перед "м'якими" загрозами безпеці були менш помітними. Крім того, мало місце нерозуміння, яким чином перетинаються старі і нові загрози безпеці і багато в чому фактично підсилюють одна одну. Це дослідження охоплює сферу традиційних і нетрадиційних загроз

безпеці, але ще більш важливим є зрозуміти взаємозв'язок одної з іншою. Ще однією метою, є зрозуміти їх вплив на регіон і що можна зробити, щоб боротися з ними. Нетрадиційні і часто транснаціональні загрози безпеці піднялися на чільне місце і головним чином в розвитку і в пост-комуністичних районах. Серед них незаконна торгівля наркотиками, можливо несе найбільші соціальні, політичні та економічні наслідки. Зв'язки між загрозами безпеці і слабкою політичною та економічною діяльністю не тільки підсилює негативний розвиток, а й насправді загрожує самій структурі слабких держав, в яких загрози безпеці процвітають.

Наркотики, організована злочинність і безпека в Євразії

У другій половині XX-го ст., незаконне виробництво наркотиків для західних ринків була розроблена і об'єднана в різних частинах Азії. Майже вся сукупність героїну, споживаного в Європі бере свій початок в Афганістані, з окремими великими і соціальними проблеми у країнах споживання. Тим не менш, виробництво і контрабанда героїну викликає ще більш серйозні проблеми у виробництві та транзиті у країни. У державах уздовж маршрутів контрабанди наркотики зачіпають умови загального стану здоров'я населення з важкими хворобами включаючи ВІЛ / СНІД у результаті. Це також сприяє злочину і соціальним конфліктам, посилює корупцію і загрожує суверенітету, паливному екстремізму і тероризму, і відіграє важливу роль в громадянських війнах.

Визнання, що торгівля наркотиками виросла, щоб стати головною багатогранною загрозою безпеці значним частинам області і виклику інтересам Сполучених Штатів і Європи, Інституту Середньої-Азії-Кавказу та Програми Досліджень Великого шовкового шляху, проводить багаторічну науково-дослідну роботу щодо торгівлі незаконними наркотиками від Середньої і Південно-Східної Азії до Європи. Проект зосереджується на соціальних і політичних наслідках торгівлі наркотиками, зосереджуючись на 4 областях:

- Маршрути торгівлі афганських опіатів
- Зв'язок між торгівлею наркотиками і тероризмом і конфліктом
- Процеси державного проникнення мали відношення до торгівлі наркотиками
- Фінансові аспекти торгівлі наркотиками.

Традиційна на нетрадиційна безпека в Євразії

Починаючи з кінця холодної війни все більш і більш зростала потреба розширити поняття безпеки і розрізнити «жорсткі» та «м'які»

загрози безпеці, але впровадження стратегій, що стоять перед «м'якими» загрозами безпеці були менш помітними. Цетрохи змінилося, але проблема, з якою ми тепер стикаємося, полягає у тому, що поділ між жорсткими (традиційними) і м'якими (нетрадиційними) загрозами безпеці було майже повним, і у багатьох відношеннях штучним. Це була позитивна тенденція, щоб підняти так звані нові загрози безпеці, але було важко зрозуміти, яким чином старі і нові загрози безпеці накладаються і у багатьох відношеннях фактично зміцнюють один одного. Ця книга прагне аналізувати і традиційні і нетрадиційні загрози безпеці в Євразії, але що ще більш важливо як вони взаємопов'язані одні з одними, щоб бачити, як вони взаємодіють і зміцнюють одні інші. Ще однією метою, є зрозуміти їх вплив на регіон і що можна зробити, щоб боротися із загрозами безпеці в Євразії.

Нетрадиційні і часто транснаціональні загрози безпеці піднялися на чільне місце і головним чином у розвитку і у пост-комуністичних районах. Серед них незаконна торгівля наркотиками, можливо несе найбільші соціальні, політичні та економічні наслідки. Це загрожує сферам суспільства через наркоманію, злочинність і хвороби. Це поглиблює корупцію у вже слабких державах, порушуючи їх економічне і політичне функціонування. Крім того, через його зв'язки із заколотами і тероризмом, торгівля наркотиками несе зростаючу загрозу для регіональної та міжнародної безпеки у найбільш традиційному, військовому значенні. Таким чином, торгівля наркотиками впливає як на «жорстку» так і на «м'яку» безпеку.

Ніде не викривають ефект наркоторгівлі на декількох аспектах безпеки більш помітно, ніж в Євразійському регіоні. З швидким виробництвом опіуму в постраждалому від війни Афганістані та збільшення торгівлі героїну на північ через пострадянську Середню Азію на ринки у Росії, Китаї та Європі, несприятливий вплив торгівлі наркотиками на більш широкій області все більше і більше стає очевидним. Однак систематичне дослідження явища було відносно незначним. Точно так само екологічні, водні, економічні, й інші загрози безпеки не отримали значної уваги, яку вони повинні були отримати і такі погрози потонули в увазі засобів масової інформації щодо терористичної загрози і м'яких і жорстких значень, які терористична загроза могла мати для суспільства. Та незважаючи на самий факт, що відсутність у даний час економічного розвитку швидше за все зробила більше, щоб закласти базу для вербування тероризму, ніж яка-небудь інша проблема, і незважаючи на те, що водна проблема, загрожує привести держави до війни, а у крайніх випадках

позбавити деякі регіони Євразії від будь-якого шансу людської стійкості.

Зв'язок між існуючими загрозами безпеці у регіоні і слабких політичних і економічних показниках не тільки зміцнює негативний розвиток, а фактично загрожує самій державі. Багато згаданих загроз безпеці процвітають у слабких державах, а саме: організована злочинність і тероризм, а також, як один із прикладів екологічна безпека є серйозною загрозою, оскільки ці загрози безпеці часто відзначаються як незначні і вся увага ресурсів зосереджена на зберіганні уряду в місці замість того, щоб забезпечити довгострокову безпеку.

Комбінація нових і традиційних загроз безпеці, безсумнівно, має негативні ефекти для регіону, але зв'язки між різними формами загроз і політичних структур в регіоні — незрозумілі. Щоб бути не в змозі зрозуміти ці ефекти і зв'язок між ними є не тільки контрпродуктивними, але і міг також у середньостроковій перспективі об'єднати і запобігти державам у регіоні від розвитку у позитивному напрямку.

Ця книга стверджує, що нетрадиційні загрози безпеці зачіпають безпеку регіону до такої міри, що безпека Євразії більше не може розумітися у поділі від взаємозалежності між м'якими і жорсткими загрозами безпеці. Враховуючи важливість регіону для інших держав і для інтересів національної безпеки регіонів, негативний вплив ситуації з безпекою на регіон повинно торкнутися США, китайських, європейських та індійських інтересів до Євразії в негативному напрямку.

Цей проект прагне забезпечувати поліпшене розуміння загрози безпеці, представленої регіональною безпекою Євразії та їх взаємозв'язкаї, і що це має на увазі для зовнішніх акторів. Він також прагне представляти загальне розуміння про зв'язки між різними загрозами безпеці і слабкими державами.

ДЖЕРЕЛА:

Безпека міжнародна // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. за ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА — система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, культурних та інших зв'язків і стосунків між суб'єктами, що діють на глобальній арені.

Суб'єктами міжнародної політики є:

- держава або групи держав;
- Міжнародні організації;
- Масові рухи транснаціонального характеру;
- релігії і церкви різних напрямів;
- політичні партії і громадські об'єднання;
- ЗМІ.

Намагаючись реалізувати свої національні інтереси, держави діють на міжнародній арені по різному.

Виділяють 4 основні види зовнішньої політики держав:

- **агресивна політика** характеризується прагненням держави досягнути експансіоністських цілей, розв'язати внутрішні проблеми засобами зовнішньої політики
- **активна політика** характеризується динамічними пошуками рівноваги між внутрішньою та зовнішньою політикою
- **консервативна політика** пов'язана з прагненням колишніх «великих» держав зберегти свої впливи на міжнародній арені і досягнути раніше рівновагу між внутрішньою та зовнішньою політикою.
- **пасивна політика** є властивою для слаборозвинених держав, які намагаються пристосуватись до міжнародного середовища, перевіривши свою зовнішню політику на позиції інших держав, вона означає фактичну відмову від частини власного суверенітету.

Створення і підтримання умов для реалізації свого впливу (сили) становить фундаментальний зовнішньополітичний інтерес держави. А, з іншого боку, саму силу держави можна визначити як її здатність захищати свої інтереси та реалізовувати свій потенціал на міжнародній арені, як її спроможність спонукати (або примусити) іншого суб'єкта діяти у напрямі, бажаному для цієї держави.

Сила (power) — це поняття і об'єктивне, і суб'єктивне одночасно. Воно складається з багатьох елементів, має різні параметри. Серед них найважливішими є:

- геополітичне становище (geopolitical location);
- населення (population), передусім йдеться про чисельність населення, стан його здоров'я, вікову структуру, природний приріст, а також його соціальні характеристики; чисельність населення зумовлює величину і стан збройних сил, людська база є основою військової могутності, крім кількісного виміру населення звертається увага, на його якісні характеристики, зокрема на національний

характер, який впливає з його традиційної філософії буття й історичного досвіду;

- природні ресурси (natural resources) — країна з великими ресурсами потенційно знаходиться у вигідному становищі, але за умови, що вона має можливість їх експлуатувати;

- індустріальний розвиток держави (industrial capacities) — усі воєнні конфлікти XIX–XXст. підтверджували висновок: перемогу здобували країни з вищою індустріальною базою, рівень індустріального розвитку відіграє велику роль і в мирний час; наслідком індустріальної могутності країни є досягнення вищого життєвого рівня, що забезпечує підтримку уряду населенням, створює ситуацію політичної стабільності; водночас зміцнення індустріальної могутності держави збільшує її потреби в нових ресурсах, а це призводить до потенційної залежності від інших країн, особливо в сфері енергоносіїв, якими країни забезпечені дуже нерівномірно;

- військова могутність (military power) — це не тільки кількість військової техніки, а ще й уміння її використати як для захисту своєї вітчизни, так і у разі можливих дій на чужій території;

- воля (will to act) — цей показник не піддається кількісному виміру, але без волі, без бажання використати все, про що говорилося вище (природні ресурси, військову та індустріальну могутність) в інтересах своєї держави, не може бути і мови про міжнародну силу; дослідники розглядають її або як волю еліти досягати поставлених цілей, або як волю населення підтримувати владні рішення, або як поєднання того і іншого;

- політичне керівництво і внутрішня організація влади (political management and internal organization of power) є важливим чинником міжнародної сили держави, у період миру і процвітання переважають колективні форми керівництва, або, принаймні, такі, що видають себе за колективні, у кризові або воєнні часи країни потребують централізованого управління; політична фракційність зменшує політичну стабільність і відповідно підриває силу держави;

- дипломатія (diplomacy) теж може розглядатися як фактор міжнародної сили держави, досвідчені дипломати вміють захистити інтереси своєї держави, створити сприятливий для неї міжнародний клімат, який дозволяє державі реалізовувати свої міжнародні цілі;

- міжнародний імідж держави (the image of the state), тобто її образ, її сприйняття іншими державами також є однією з основних складових сили держави на міжнародній арені.

Міжнародні відносини сукупність інтеграційних зв'язків, що формують людське співтовариство.

ВИДИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.

1. За рівнем представництва:

- на найвищому рівні (перші особи);
- на високому рівні (міністри ЗС, члени КМ, заступники керівників міжнародних організацій);
- середній рівень (заступники міністрів, спеціальні представники перших осіб держави);
- низький рівень (надзвичайні та повноважні послы держав, спеціальні представники організацій).

2. За статусом:

- формальні, офіційні;
- неформальні, неофіційні.

3. За змістом:

- відносини співробітництва (встановлюються, як правило, між приблизно рівними за силою, могутністю, потенціалами партнерами);
- відносини співіснування (коли суб'єкти, маючи різні основні інтереси, змушені підтримувати тимчасове співробітництво, що може перерости як у постійне, так і в конфлікт);
- відносини нейтралітету (відмова від участі у війні у будь-якій формі).

СТРУКТУРА ЦІЛЕЙ ТА ЗАВДАНЬ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ.

В історії:

- територіально економічні зазіхання;
- боротьба за сфери впливу, за ринки збуту, джерела сировини та їх перерозподіл.

В сучасності:

- участь у міжнародному поділі праці і пов'язаному з ним обміні товарами, сировиною, технологіями, винаходами та духовними цінностями;
- спільне розв'язання глобальних проблем сучасного світу;
- захист прав людини;
- колективне забезпечення міжнародного миру.

Засоби здійснення міжнародної політики:

- **війна** — тривалий збройний конфлікт між окремими державами, групами держав (світова війна) або верствами населення в одній державі (громадянська війна); підраховано, що за 3,5 тис. рр.

писаної історії людство лише 270 років жило без війн; війна ще й досі є поширеним засобом міжнародної політики;

- **дипломатія** (з грец. διπλομα — лист, складений навпіл) — офіційна діяльність держав, урядів та інших уповноважених осіб, органів, установ, які здійснюють зовнішні зносини держави і репрезентують її інтереси на міжнародній арені; дипломатія здійснюється за допомогою внутрішніх державних інститутів (глава держави, уряду, МЗС, МЗ Торгівлі, інші міністерства та комітети, які певною мірою співпрацюють з аналогічними інститутами закордоном тощо) та зовнішніх (дипломатичні представництва, зокрема посольства, місії, на чолі яких стоять представники різних класів та рангів).

Принципи сучасних міжнародних відносин:

- поваги до державного суверенітету та суверенної рівності;
- незастосування сили чи погрози силою;
- непорушності кордонів і територіальної цілісності держав;
- мирного врегулювання спорів
- невтручання у внутрішні справи
- поваги прав людини і основних свобод
- рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею
- співробітництва між державами
- сумлінного виконання міжнародних зобов'язань

ДЖЕРЕЛА:

Міжнародна політика // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. :Право, 2015.; Міжнародна політика // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

МІЖНАРОДНЕ ПРА́ВО

МІЖНАРОДНЕ ПРА́ВО — це система юридичних принципів і норм договірної і звичаєвої характеру, які виникають у результаті погодження між державою та іншими суб'єктами міжнародного співтовариства і регулює відносини з метою мирного співіснування.

Як свідчить історія, розвиток міжнародного права лише у планетарному масштабі виявився поступальним. На окремих етапах часто був очевидним регрес. Найбільш динамічно міжнародне право розвивалося починаючи з ХХ ст.

Найбільш прийнятною можна вважати таку періодизацію

міжнародного права:

- Від найдавніших часів до Вестфальського конгресу (1648).
- Від Вестфальського конгресу до епохи Великої французької революції (межа XVIII–XIX століть).
- Від епохи Великої французької революції до створення Версальської системи.
- Від створення Версальської системи до наших днів (сучасна епоха): Версальська система (1919–1939); міжнародне право періоду протистояння тоталітаризму та демократії (1945 — кінець 80-х років); міжнародне право часів переходу до поліцентризму (з кінця 80-х років XX ст. до наших днів).

Основні риси сучасного міжнародного права:

- міжнародне право, як це визнає більшість юристів-міжнародників, є правом міжнародного співтовариства. Воно регулює стосунки в рамках цього співтовариства, яке, у свою чергу, немає якоїсь наддержавної влади чи «світового уряду», який би створював норми міжнародного права. Оскільки в міжнародному співтоваристві панує «анархія», міжнародне право у певному сенсі являє собою результат процесів самоорганізації в цьому співтоваристві.
- міжнародне право більше не можна розглядати лише як «міждержавне» право, оскільки його суб'єктами є не тільки держави. Водночас в науці міжнародного права не має вичерпного переліку суб'єктів цього права, оскільки, наприклад, стосовно міжнародної правосуб'єктності індивідів продовжують точитися дискусії.
- рушійними силами розвитку міжнародного права є, з одного боку, боротьба між державами та іншими суб'єктами міжнародного права за такі матеріальні і нематеріальні блага в міжнародному співтоваристві, як влада, престиж, економічний добробут тощо; а з іншого — солідарність і співробітництво між цими суб'єктами.
- міжнародне право є доволі динамічним явищем соціального життя і знаходиться в процесі постійного становлення, розвитку. Саме тому виявляється вельми складно «ухопити» його позаісторичну чи надісторичну сутність у вигляді якоїсь незмінної ідеї.
- в сучасному міжнародному праві є об'єктивний елемент, який не залежить від волі держав. Маються на увазі загальні принципи права та імперативні норми міжнародного права (*jus cogens*), які є обов'язковими для держав та інших суб'єктів цього права незалежно від того, чи погодилися вони на створення та існування цих норм.

- в сучасних умовах міжнародне право не є повністю самостійною нормативною системою, абсолютно ізольованою від інших соціальних регуляторів міжнародних відносин. Норми міжнародного права разом з нормами національного права, що регулюють міжнародні відносини, входять в складну систему міжнародного порядку.

- з точки зору теорії соціального права Г. Д. Гурвіча, міжнародне право можна розглядати як «право міжнародної (глобальної) інтеграції», яке є відмінним як від права координації, так і від права субординації. З цієї точки зору міжнародне право можна вважати «автономним правом всеєдності, за допомогою якого відбувається самоінтеграція» в масштабах усього людства.

Сфера дії міжнародного права поділяється на:

1. сфера суб'єктна, яка пов'язана із колом суб'єктів, які виступають у міжнародно-правових відносинах;
2. сфера об'єктна, говорячи інакше, це сфера, яка пов'язана із міжнародно правовими відносинами, які безпосередньо виступають об'єктом міжнародного права;
3. сфера просторова або просто територіальна.

СУБ'ЄКТНА СФЕРА

На відміну від норм класичного права, в якому суб'єктами міжнародно-правових відносин були лише держави, в сучасності, у міжнародному праві коло суб'єктів міжнародно-правових відносин значно розширюється. Яскравим прикладом є той факт, що на початку XX століття у сфері дії Статуту Ліги Націй снувало трішки більше трьох десятків держав, то до його кінця у сфері дії Статуту ООН їх налічується близько 200. З плином часу міжнародне право починає включати до кола суб'єктів не тільки держави, а і народи та нації, які борються за свою незалежність, організації, і зараз набуло актуального значення питання про включення до цього списку і окремих індивідів. Це яскраво помітно у процесі розвитку захисту основних прав і свобод людини. Але не дивлячись на це, все ж, більшість індивідів, у нашому світі не можуть мати право бути учасниками міжнародно-правових відносин.

Суб'єктна сфера дії міжнародного права має в собі:

1. Держави.
2. Народи і нації, що борються за незалежність.
3. Міжнародні організації та інші похідні суб'єкти міжнародного права.

Актуальним є питання про правосуб'єктність особи. Так з плином часу кількість індивідів, які можуть брати участь у міжнародно-правових відносинах все більш зростає. В наш час існує гарантоване право подати позов проти держави, щодо порушення основних прав і свобод людини і громадянина. Також індивід є безперечним учасником правовідносин у гуманітарному праві. Але в усіх випадках ця міжнародна правосуб'єктність є досить обмеженою.

ОБ'ЄКТНА СФЕРА

Об'єктна сфера дії міжнародного права - це коло регульованих міжнародно-правових відносин.

У загальному, об'єктною сферою міжнародно-правових відносин виступає все, з приводу чого починаються ці відносини між суб'єктами. Прикладами таких об'єктів можуть бути блага, матеріальні і нематеріальні, сюди також можна віднести дії чи утримування від дій. При вивченні цього питання не слід плутати об'єкт міжнародного права і предмет, що являє собою самі міжнародні правовідносини, які виникають внаслідок взаємодії суб'єктів.

ПРОСТОРОВА СФЕРА

Просторова сфера дії міжнародного права відіграє важливе значення і зазвичай вона покладена в основу міжнародних договорів. Дана сфера включає сухопутні, морські, повітряні та інші простори, а також географічні об'єкти (наприклад, Антарктика, азово-чорноморський басейн, води відкритого моря, чорноморські протоки та ін.).

Просторова сфера може виступати у правовідносинах як одностороння. Так і у зв'язку із суб'єктною сферою. Також вона може визначати і об'єкт правовідносин. Самостійно вона виступає, коли в угоді чи договорі мова йде про правове регулювання космічного простору, наприклад. У таких ситуація основною умовою при визначенні просторової сфери є об'єкт. Наявність дії обох сфер відбувається тоді, коли міжнародно-правовому документі ідеться про права і обов'язки двох і більше суб'єктів міжнародного права. Прикладом цього може служити проект Договору України і Російської Федерації «Про правовий статус Азовського моря і Керченської протоки».

Щодо цієї теми, можна ще звернути увагу на питання розмежування просторових сфер дії міжнародного і національного права. Тут можна виділити три складові:

- Дії внутрішньодержавного права у межах держави.
- Дія міжнародного права за межами дії державної території.

- Взаємне проникнення у сфери дії обох правових систем. Це видно на прикладах із міжнародного морського права (право мирного проходу, право архіпелажного проходу та ін.). Також має місце екстериторіальна дія національного права у сфері дії міжнародного права. Ця дія відноситься до громадян, які перебувають за кордоном. Ці питання зазвичай регулюються міжнародним приватним правом.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА ВНУТРІШНЄ ПРАВО

Безперечно необхідність того, щоб держава дотримувалася міжнародно-правових зобов'язань, ставить її перед питанням, яке стосується впливу міжнародних норм на внутрішній правопорядок, або яке стосується системи через яку виконується цей безпосередній вплив. Цю систему, зазвичай називають механізмом імплементації. І все ж держава повинна виконувати певні дії, які б відобразили вплив міжнародного права на внутрішній правопорядок.

Коли держава визнає ті чи інші норми міжнародного права, вона повинна визначити на законодавчому рівні як буде проходити вплив цих же норм на зародження правовідносин у внутрішній правовій системі. Потрібно пам'ятати, що таке законодавче регулювання переважно застосовується для міжнародно-правових норм, що само-здійснюються.

Такими нормами є ті норми конкретизація яких у національному законодавстві не є обов'язковою. Ось чому ці норми, зазвичай мають пряму дію на внутрішньо-державні відносини. Прикладом такої норми є наприклад ст. 16 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.: «Кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності». Імплементація повинна бути здійснена для того, щоб норми міжнародного права перетворилися у норми національного законодавства. У деяких країнах, де міжнародно правові норми не застосовуються у внутрішньому законодавстві, метод імплементації є основним способом дотримання і виконання міжнародних зобов'язань. Є три основні способи імплементації, це: трансформація, рецепція, відсилання.

СПОСОБИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Трансформація

Трансформація означає повну перебудову тексту міжнародно-правового документа, відповідно до законодавства внутрішнього рівня. Таким чином норми міжнародного права часто одержують іншу словесну побудову. Трансформація є дуже актуальною серед держав. Іноді від неї немає можливості відмовитись. Наприклад, для

імплементатії міжнародних договорів, спрямованих на уніфікацію кримінального законодавства держав, трансформація необхідна. Прикладом є і Україна, коли зміни до кодексів вносяться саме за допомогою трансформації.

Трансформацію називають перетворенням умовно, сама міжнародно-правова норма не втрачає свого статусу і виступає прикладом, для внесення змін у внутрішнє законодавство.

Рецепція

Рецепція — це коли текст міжнародної норми відтворюється законодавчим органом держави у нормі з національного права. Рецепцію використовують у різних ситуаціях, наприклад, коли законодавець хоче продемонструвати чітке дотримання міжнародно-правових норм, тому цей метод є досить поширеним. Рецепції зазвичай використовують, коли держава дала згоду на обов'язковість того чи іншого міжнародно-правового акту, це явище називається наступна рецепція. Але є випадки, коли держава використовує цей метод на етапі підготовки до надання згоди на обов'язковість тих чи інших нормативних актів, це називається попередня рецепція.

Коли використовується метод рецепції, то не можна говорити про пряму дію міжнародно-правових актів на внутрішні норми, так як вона є способом їх заміни. Факт рецепції відіграє важливу роль у процесі тлумачення відповідної норми внутрішньодержавного нормативно-правового акта. Деякі рецепції, наприклад, норми Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р. навіть можуть здійснити вплив на тлумачення норм конституції.

Відсилання

Відсилання зазвичай слугує вказівкою у внутрішньодержавному нормативному акті на міжнародне джерело. Це означає, що суб'єкти внутрішнього права можуть прямо застосовувати норми міжнародного права, у національних(внутрішньодержавних) правовідносинах.

Цей метод є особливим і складним у застосуванні. Відсилання звернене до індивідуально невизначеного спектру міжнародних угод, показує предмет праворегулювання і воно не є орієнтованим у часі. Воно може діяти щодо міжнародних договорів, які є створені державою, а також щодо договорів, які будуть створені у майбутньому. Важливим є те, що норма, яка відсилається, повинна бути такою, що самоздійснюється. Це явище часто зустрічається у

внутрішньо-національному законодавстві, і призводить до прямого застосування міжнародних норм.

ФУНКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

- координуюча функція — полягає в тому, що за допомогою його норм встановлюють правила поведінки, які є стандартами для всіх держав у їх взаємовідносинах, щоб взаємодіяти сприяючи, а не заважаючи одна одній;
- регулююча функція — полягає у тому, що у нормах і загальновизнаних принципах держав закріплюються правила, без яких неможливе їх спільне існування та спілкування;
- забезпечувальна функція — полягає у тому, що міжнародне право містить норми, які спонукають держави дотримуватись певних правил поведінки як у мирний час, так і у період війни;
- охоронна функція — полягає у тому, що міжнародне право закріплює механізми, які захищають законні права й інтереси держави та дозволяють спільно (колективно) карати порушників.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У міжнародно-правовій науці та практиці перелік джерел міжнародного права залишається дискусійним. Більшість теоретиків і практиків міжнародного права (незалежно від школи або напряму) під формальними джерелами міжнародного права мають на увазі фактичний наявний на даний час матеріал, з якого фахівець-міжнародник визначає юридично обов'язкові правила, які можна застосувати до конкретної ситуації. Такий матеріал поділяють на п'ять основних категорій, або форм, які закріплені у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН «Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує:

- міжнародні конвенції — як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, напевно визнані державами, що є сторонами спору;
- міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма;
- загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- з застереженням, зазначеним у статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм».

Застереження ст. 59 Статуту формулює таке правило: «Рішення Суду обов'язкове лише для сторін, які беруть участь у справі, і лише в даній справі».

Крім того, у міжнародно-правовій практиці нерідко виникає питання про «м'яке» право, яке становлять резолюції міжнародних організацій і конференцій, політичні домовленості, рішення міжнародних судових установ і деякі інші акти.

Щодо ієрархії джерел міжнародного права, то на відміну від внутрішньодержавного права джерела міжнародного права не мають чіткого підпорядкування. Можна говорити лише про імперативні норми *jus cogens*, які визнаються міжнародним співтовариством загалом як норма, відхилення від якої неприпустиме, і якщо у момент укладення міжнародного договору, він суперечить імперативній нормі, то він оголошується нікчемним. Прикладами таких норм є принципи сучасного міжнародного права: суверенна рівність держав, сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань, вирішення міжнародних спорів мирними засобами тощо.

Водночас і міжнародному праву не чужа властивість пріоритетів джерел міжнародного права. Так, Статут ООН є сьогодні найавторитетнішим утіленням основних загальновизнаних принципів міжнародного права, які мають імперативний характер). Усі договори, що суперечать йому, є недійсними. Договори, які вміщують імперативні норми міжнародного права, мають перевагу перед міжнародними договорами, що формулюють диспозитивні норми.

Визнається пріоритет міждержавних договорів перед міжурядовими, міжурядових — перед міжвідомчими. Універсальні договори мають перевагу перед регіональними, регіональні — перед локальними і партикулярними. Зазначені критерії не є стійкими, визнаними в міжнародному праві у договірному порядку. Вони можуть сприйматися тільки як спроба теоретичної класифікації джерел міжнародного права, а не як стала класифікація їх за юридичною силою.

ВИДИ ЗОВНІШНІХ ПРОЯВІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- міждержавні відносини (між державами, між державами і націями, що борються за незалежність);
- міждержавні відносини недержавного характеру (наприклад, відносини між державами і міжнародними організаціями, а також державоподібними суб'єктами; між міжнародними організаціями; між державами, міжнародними організаціями, з одного боку, і фізичними і юридичними особами — з іншого; між фізичними і юридичними особами);
- внутрішньодержавні відносини, що входять, по суті, у внутрішню компетенцію держави, але включені у сферу міжнародно-

правового регулювання (питання оборони і міжнародної безпеки, надання гуманітарної й іншої допомоги у разі стихійних лих в інших країнах і т. д.).

Міжнародні відносини стають міжнародно-правовими відносинами у результаті угод (укладання договорів або усних угод) між державами й іншими суб'єктами міжнародного права, що містять правові норми, які регулюють їхню поведінку.

ДЖЕРЕЛА:

Матіас Гердеген. Міжнародне право / Пер. з німецької. — К.: «К. І.С.», 2011. — 516 с.; Гурвич Г. Д. Философия и социология права: Избранные сочинения. — СПб., 2004. — С. 51-52.; Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 336 с.; Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право. Підручник. — Харків, «Одіссей». — 2008.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА — пакт Організації Об'єднаних Націй, в основу якого покладено Загальну декларацію прав людини. Прийнято 16 грудня 1966 р., набув чинності 23 березня 1976 р. Пакт є міжнародним договором і має обов'язкову силу для 167 держав-учасників, станом на квітень 2010 р. Крім держав-учасників, пакт підписаний ще 7 країнами.

Пакт ратифіковано Указом Президії ВР СРСР 18 вересня 1973 р.

Нагляд за виконанням пакту здійснює Комітет з прав людини ООН, розглядаючи доповіді країн-учасниць, публікуючи коментарі («зауваження загального порядку») до пакту та розглядаючи скарги на порушення пакту країнами-учасницями першого факультативного протоколу.

Загальна декларація прав людини вперше закріпила перелік політичних, соціально-економічних та культурних прав людини. Оскільки цей документ мав форму резолюції Генеральної Асамблеї ООН, він мав рекомендаційний характер і не міг визнаватися як юридично обов'язковий. Саме тому Генеральна Асамблея доручила одночасно Комісії з прав людини через Економічну та Соціальну Раду розробити єдиний пакт про права людини, що охоплював би широкий перелік основних прав і свобод.

На основі Загальної декларації прав людини Комісія ООН з прав людини розробила запропоновані у 1966 р. для прийняття юридично обов'язкові документи — Міжнародний пакт про

громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які найповніше визначили перелік та зміст основних прав людини. Обидва документи набрали чинності у 1976 р. після ратифікації їх, як було обумовлено, 35 країнами. Зміст пактів закріпив різний рівень обов'язковості їх положень для держав-учасниць

СТРУКТУРА ПАКТУ:

Складається з преамбули, 53 статей, дві третини яких присвячені безпосередньо прав людини і 2 Факультативних протоколів. Основна частина істотних положень документа присвячена захисту традиційних громадян, (особистих) і політ, прав, які викладені у Загальній декларації прав людини 1948 р. і закріплені у Пакті.

ПРЕАМБУЛА:

Частина I (ст. 1) — право народів на самовизначення;

Частина II (ст. 2 — 5) — порядок виконання передбачених пактом зобов'язань;

Частина III (ст. 6 — 27) — каталог прав;

Частина IV (ст. 28 — 45) — правила діяльності комітету з прав людини;

Частина V (ст. 46 — 47) — правила тлумачення пакту;

Частина VI (ст. 48 — 53) — порядок підписання та набрання чинності пакту.

КАТАЛОГ ПРАВ:

Стаття 1 — право народів на самовизначення;

Стаття 6 — право на життя;

Стаття 7 — заборона тортур;

Стаття 8 — заборона рабства та примусової праці;

Стаття 9 — право на свободу та особисту недоторканність;

Стаття 10 — право осіб, позбавлених волі, на гуманне поводження та повагу гідності;

Стаття 11 — заборона позбавлення волі за борги;

Стаття 12 — право на вільне пересування та свобода вибору місця проживання;

Стаття 13 — обмеження можливості висилки іноземців;

Стаття 14 — рівність перед судом, презумпція невинності, заборона повторного засудження, право на перегляд засудження та інші процесуальні права;

Стаття 15 — заборону кримінального засудження за дії, не визнавати злочинними під час їх вчинення[en];

Стаття 16 — право на визнання правосуб'єктності;

Стаття 17 — заборона втручання в особисте та сімейне життя, недоторканність житла, таємниця кореспонденції та захист від незаконних посягань на честь та репутацію;

Стаття 18 — право на свободу думки, совісті та релігії;

Стаття 19 — свобода слова;

Стаття 20 — заборону пропаганди війни та виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являють собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства;

Стаття 21 — свобода зборів;

Стаття 22 — свобода асоціацій;

Стаття 24 — права дітей;

Стаття 25 — право брати участь у веденні державних справ, голосувати і бути обраним;

Стаття 26 — рівність перед законом, заборона дискримінації;

Стаття 27 — права етнічних, релігійних та мовних меншин.

ФАКУЛЬТАТИВНІ ПРОТОКОЛИ:

Факультативний протокол до Пакту про громадянські та політичні права, що передбачає процедуру розгляду повідомлень про порушення державами-учасниками пакту, прийнятий та відкритий для підписання 16 грудня 1966 р., набув чинності 23 березня 1976 р. Ратифікований ВР СРСР 5 липня 1991 р.

Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, спрямований на скасування смертної кари, прийнятий 15 грудня 1989 р. резолюцією 44/128 Генеральної Асамблеї на її 82-му пленарному засіданні, набув чинності 1991 р.

НАГЛЯД ЗА ДОТРИМАННЯМ ПАКТУ:

Контроль за дотриманням норм Пакту, включаючи розгляд індивідуальних скарг, здійснює міжнародний орган — Комітет із прав людини. Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, підписаний у 1966 р., надав Комітету із прав людини компетенцію приймати та розглядати повідомлення (скарги) від осіб про те, що вони є жертвами порушень державою-учасницею Пакту та цього протоколу якогось із прав, викладених у Пакті. Україна ратифікувала Протокол і визнає юрисдикцію Комітету.

ПРОТОКОЛ ПЕРЕДБАЧАЄ ТАКІ УМОВИ ЗВЕРНЕННЯ ДО КОМІТЕТУ:

звертатися до Комітету можуть лише особи, що перебувають під юрисдикцією держав, які ратифікували Пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та I Факультативний протокол до нього;

порушення має стосуватися громадянських та політичних прав людини, передбачених цим Пактом;

звернення може бути прийняте Комітетом до розгляду лише за умови, якщо було вичерпано усі національні засоби захисту порушеного права;

звернення не може бути прийнятим до розгляду, якщо воно подане анонімно або є проявом зловживання правом на звернення.

За результатами розгляду звернення Комітет приймає резолюції, які підлягають обов'язковому виконанню відповідною державою у 6-місячний строк.

Комітет з прав людини згідно з Пактом про громадянські та політичні права 1966 р. наділений загальною компетенцією у сфері захисту прав людини, а згідно з I Факультативним протоколом до Пакту 1966 р. — петиційною компетенцією. Таким чином, у відносинах з державами, які приєдналися і до Пакту, і до I Факультативного протоколу, Комітет має загальну і петиційну компетенцію, а у відносинах з державами, які приєдналися лише до Пакту — загальну компетенцію.

ДЖЕРЕЛА:

Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 336 с.; Ю. І. Нипорко Права человека: Сб. междунар. договоров. Н.-Й.. 1989.; Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права // Бюлетень Верховного Суду РФ. — 1994. — № 12.; Новак М. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права // Хански Р., Суксі М. (ред.) Введення в питання міжнародного захисту прав людини Стор. 84 — 105.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права — пакт, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. і набрав чинності 3 січня 1976 р. На квітень 2010 р. у пакті бере участь 160 держав; крім них, його підписали ще 6 держав. Найбільша держава, яка не є учасником пакту — США.

СРСР підписав пакт 18 березня 1968 р. Ратифікований Президією Верховної Ради СРСР 18 вересня 1973 р. із заявою. Ратифікаційна грамота УРСР депонована Генеральному секретарю ООН 16 жовтня 1973 р. Набрав чинності для СРСР 3 січня 1976 р.

10 грудня 2008 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла факультативний протокол до пакту, що передбачає можливість подання скарг на порушення пакту. Для вступу протоколу у силу необхідна його ратифікація десятима країнами-учасниками Пакту.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, так само, як і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, передбачає насамперед міжнародний захист на світовому рівні індивідуальних, але не колективних прав і свобод людини.

У 1948 р. Генеральна Асамблея ООН просила Комісію підготувати у першочерговому порядку проект пакту про права людини і проект заходів щодо здійснення. У 1949 р. Комісія розглянула текст проекту пакту, а у наступному році вона переглянула перші 18 статей на підставі зауважень, отриманих від урядів. У 1950 р. Генеральна Асамблея у своїй резолюції заявила, що «користування громадянськими і політичними свободами і володіння правами економічними, соціальними і правами у галузі культури пов'язані між собою і взаємно обумовлюються». Потім Асамблея ухвалила включити в пакт про права людини права економічні, соціальні і права в галузі культури, а також певне визначення рівності чоловіків і жінок стосовно цих прав, як про це сказано у Статуті.

У 1951 р. Комісія склала 14 статей про економічні, соціальні і культурні права на підставі пропозиції урядів та думок спеціалізованих установ. Вона також сформулювала десять статей про заходи щодо здійснення цих прав, відповідно до яких держави-учасниці Пакту повинні подавати періодичні доповіді.

Після тривалих дебатів на своїй сесії у 1951 р. Генеральна Асамблея доручила Комісії «виробити проект двох пактів про права людини, в одному з яких повинні міститися громадянські і політичні права, а у другому права економічні і соціальні та права у галузі культури». Асамблея підкреслила, що обидва пакти повинні включати якомога більше аналогічних положень, а також повинні включати статтю, яка передбачає, що «всі народи мають право на самовизначення».

Комісія завершила розробку проектів двох пактів на своїх дев'ятій і десятій сесіях, проведених відповідно у 1953 та у 1954 рр. Генеральна Асамблея розглянула проекти пактів у 1954 р. і ухвалила якомога ширше оприлюднити проекти пактів для того, щоб уряди могли детально вивчити їх і щоб громадська думка теж мала вільний вияв. Вона рекомендувала, щоб Третій комітет розпочав постатейне обговорення текстів на своїй сесії у 1955 р. Хоча постатейне обговорення розпочалося в зазначений строк, розробка пактів була завершена лише у 1966 р.

Таким чином у 1966 р. була завершена розробка двох Міжнародних пактів про права людини (замість одного, як

передбачалося спершу): Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Крім того, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає механізм для розгляду повідомлень від окремих осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушень якихось прав, викладених у Пакті.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА:

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права більш змістовно визначив такі права людини, як право на працю, на страйк, на охорону здоров'я, на освіту, на участь у культурному житті, а також права засуджених.

Юридичні особливості Пакту пов'язані з особливостями проголошених у ньому економічних, соціальних і культурних прав. Економічні, соціальні та культурні права є невід'ємними, як і громадянські та політичні права, і не менш важливими. Проте існують суттєві особливості в реалізації економічних, соціальних і культурних прав. Вони витратні, тобто обсяг їхньої реалізації залежить від економічного добробуту держави, а тому не може бути однаковим у різних країнах. Реалізація цих прав пов'язана з розширенням патерналістських функцій держави, що завжди містять потенційну загрозу авторитизації влади, а тому повинні мати межі.

СТРУКТУРА:

Складається з преамбули і 31 статті, які поділені на 5 частин.

Формулювання статей Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права за загальним правилом є диспозитивними і не передбачають прямої дії.

У преамбулі відзначається, що права, проголошені в пакті, впливають з властивої людській особі гідності, а ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити лише за наявності таких умов, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами.

Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. дає змогу структурувати права людини за такими трьома групами:

1. право на працю в справедливих та сприятливих умовах (ст. 6–8);
2. право на соціальний захист, достатній життєвий рівень і на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я (ст. 9–12);

3. право на освіту та користування здобутками свободи в галузі культури і результатами наукового прогресу (ст. 13–15).

При цьому змістовою відмінністю цього Пакту від інших документів є те, що, окрім проголошення та визначення того чи іншого права, яке належить до системи соціальних прав, у ньому дається і перелік (хоча і не вичерпний) тих заходів, які мають бути застосовані державами для реалізації названих прав, а саме: розробка програм професійно-технічного навчання, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини.

КАТАЛОГ ПРАВ:

- Стаття 1 — право на самовизначення;
- Стаття 6 — право на працю;
- Стаття 7 — право на справедливі і сприятливі умови праці;
- Стаття 8 — право на створення профспілок і страйки;
- Стаття 9 — право кожної людини на соціальне забезпечення;
- Стаття 10 — захист сім'ї, материнства і дітей;
- Стаття 11 — право на достатній життєвий рівень (включає право на житло і на харчування);
- Стаття 12 — право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я;
- Стаття 13 — право кожної людини на освіту;
- Стаття 14 — план дій щодо введення обов'язкового безкоштовного загальної початкової освіти;
- Стаття 15 — право на участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу та захистом інтересів, пов'язаних з власною творчістю.

НАГЛЯД ЗА ДОТРИМАННЯМ ПАКТУ:

За дотриманням державами-учасниками своїх зобов'язань за Пактом і рівнем здійснення відповідних прав і обов'язків спостерігає Комітет з економічних, соціальних і культурних прав.

У своїй діяльності Комітет спирається на безліч інформаційних джерел, включаючи доповіді, що представляються державами-учасниками, і зведення, що надходять зі спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй — Міжнародної організації праці, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй, — а також з Управління Верховного комісара Об'єднаних Націй у справах біженців,

Центра Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів (Хабитат) і інших установ. Крім того, йому представляють інформацію неурядові й громадські організації, що діють на території держав, що ратифікували Пакт, міжнародні правозахисні організації й інші неурядові організації, а також інші договірні органи Організації Об'єднаних Націй; крім того, Комітет користується загальнодоступними літературними джерелами.

Міжнародний контроль за дотриманням економічних, соціальних і культурних прав зазвичай не пов'язаний із розглядом індивідуальних скарг.

ДЖЕРЕЛА:

Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 336 с.; Ю. І. Нипорко Права человека: Сб. междунар. договоров. Н.-Й.. 1989.; Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права// Бюлетень Верховного Суду РФ. — 1994. — № 12.; Новак М. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права // Хански Р., Суксі М. (ред.) Введення в питання міжнародного захисту прав людини Стор. 84 — 105.

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ

Тероризм (від лат. Terror — «жах») — суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших зазіхань на життя чи здоров'я ні у чому не повинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Визначення терміну «тероризм» — питання проблемне, оскільки у наш час існує понад 100 визначень цього явища. Однак жодне з них не підтримане міжнародною спільнотою як загальновизнане. Українські юристи В. Ємельянов та С. Гавриш зазначають у диспозиції проекту законодавчого акту України, що тероризм розглядається сучасною наукою у трьох аспектах:

- як злочинне діяння,
- як терористичні групи (організації),
- як терористичні доктрини.

В. Ліпкан пропонує розглядати тероризм ще і як від'ємне соціально-правове явище і не зводити його лише до вчинення вибухів і підпалів, а ті дії, про які йдеться охоплювати поняттям «терористичний акт». Також варто розрізняти тероризм від лат. Terror — жах, страх від терору — політики залякування, придушення політичного супротивника насильницькими засобами.

Необхідно розрізняти три споріднених, але різних за змістом поняття — терор, тероризм і державний тероризм. Терор — насильство влади з її державним апаратом проти народу з метою придушення не тільки опозиції, а й усього загалу, з метою викликати жах і змусити полишити думки про спротив. Іншими словами, терор — насилля з боку наділеного владними повноваженнями («сильніших»). Уперше системний політичний терор було розгорнуто якобинцями під час Великої французької революції. Прямими їхніми ідеологічними нащадками були більшовики, які розгорнули «червоний терор» з метою придушення політичної опозиції і поширення більшовицької влади за межі захоплених ними Петербургу і Москви. Жертви владного терору обчислюються багатьма тисячами ба навіть мільйонами людей.

Відомий дослідник Великої французької революції французький історик Огюстен Кошен дійшов висновку про демократію як про владу «малого народу» і про терор як про неминучий атрибут демократії. Через засадничу дихотомію в умовах представницької демократії між реальністю політичних відносин і фантасмагорією представництва у владі, котра підтримується продуманими компаніями спланованого формування громадської думки правлячою меншиною. Спочатку у Франції це робилося почерез масонські ложі, а відтак почерез партії. А збої у цій системі, задля збереження влади правлячою меншиною, виправляються винятково вже крайнім засобом — терором. Про що свідчила зокрема і політична історія Франції XIX ст. Подібних висновків про терор дійшов й український академік Ігор Шафаревич досліджуючи висліди революції 1917 р. у Росії.

Натомість тероризм — насилля з боку «слабшого» (без владних повноважень), насилля, що виходить від опозиційних прошарків суспільства, інколи радикальноналаштованих і, з правила, вельми нечисленних і які зазвичай не мають та й не можуть мати підтримки більшості суспільства. Тероризм носить політичну, соціальну, національну чи віросповідну ознаки. Тероризм як явище переслідує принаймні три основні й знакові мети. Перше — зчинити тиск на органи влади, залякати осіб, наділених владними повноваженнями. Друге — посіяти страх і невпевненість поміж громадян, лояльних до наявних достойників. Третьою метою є бажання викликати співчуття серед своїх потенційних прихильників, тобто в тому прошарку суспільства, який, як вважається ними, піддається гнобленню або дискримінації, але поступається в

радикальності терористам. Таким чином, тероризм найчастіше неможливий без того, щоб терористи не оголосили про свою відповідальність за здійснений акт насилля. Хоча трапляються й винятки, наприклад, тоді, коли терористи хочуть втягнути у збройну війну з державними властями й інші організовані меншини. Тобто тероризм як провокація.

До тероризму можуть також вдаватися й певні клани, присутні всередині правлячої меншини аби захопити усю повноту влади (але тільки таємно), які не мають і не можуть мати підтримки більшості суспільства, вже через свою інакшість, національну й віросповідну (інколи й соціальну).

Державний тероризм — це насилля з боку держави, яке не має законодавчого або судового забезпечення та може практикуватись державними силовими структурами як всередині держави (проти її внутрішніх ворогів) та за її кордонами — аж до проведення спеціальних операцій проти інших держав. На відміну від терору (при застосуванні всередині держави) або війни (при застосуванні проти інших держав) участь державних силових структур в акціях державного тероризму старанно приховується.

Тероризм як соціальне явище зумовлений соціальними, політичними й економічними чинниками. Найповніше визначив ознаки терористичної діяльності Брюс Хоффману книзі «Тероризм зсередини». Ознаки такої діяльності:

- Виключно політично вмотивована;
- Насильницька, або така, що погрожує використанням насильства;
- Призначена для того, щоб мати довготривалий психологічний вплив, не лише для знищення конкретної жертви чи об'єкта;
- Така, що провадиться організацією з ланцюжком управління, що розпізнається, або конспіративною стільниковою структурою, чиї представники не носять уніформу та знаки розрізнення;
- Така, що чиниться позадержавним угрупованням.

Діпак К. Гупта в книзі «Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти» аналізує кілька обставин, які в основному вважають сприятливими для появи терористичних рухів всередині держави:

1) **Бідність.** Здавалося б, важко посперечатись, що зв'язок бідності та тероризму в державі цілком очевидний. Проте, якщо розглянути учасників терористичних організацій, виявляється, що

лише невеликий відсоток терористів належать до найбідніших верств населення, з правила, це представники вищих та середніх класів. Надто що дослідження соціологів у мусульманському світі довели, що індивідуальна бідність громадянина дуже слабо корелює з підтримкою терористичних угруповань. Якщо розглядати бідність не як індивідуальну, а як групову проблему суспільства, то найвища кількість смертей від терористичних акцій трапляється у країнах, де за межею бідності перебувають 20-40% населення, найменша — 80%. Тобто, попри усталене уявлення, що людська бідність прямопропорційна ймовірності виникнення терористичної організації, це не так. Бідність не є визначальною.

2) Брак демократичних свобод. Після атак 11\09 адміністрація Джорджа Буша швидко знайшла пояснення діям терористів — мовляв «вони ненавидять нас за нашу свободу». Проте, якщо розглядати тероризм не лише як релігійний екстремізм, легко побачити, що у демократичних Великобританії та Іспанії «доморослі» терористи IRA та ETA нічим не кращі за «закордонних» екстремістів Аль-Каїди. Якщо подивитись на відверто тоталітарні чи авторитарні режими — там кількість терористичних організацій доволі незначна (такі країни, як Куба, Китай, СРСР). Водночас від тероризму потерпають країни з «сумнівним демократичним режимом» — тобто такі, де держава забезпечує громадянина лише частиною із «набору» демократичних цінностей — наприклад, Росія, Пакистан, Ірак. Отже, не абсолютний брак демократичних свобод є визначальним при формуванні терористичних організацій у суспільстві.

3) Неспроможність влади. Під неспроможністю влади тут розуміється не лише «загрозливість» держави в «анархії», неможливість урядів побудувати чітку політику, а й наявність великих територій, неконтрольованих центральним урядом — слабка вертикаль влади на місцях. Тут зв'язок із виникненням терористичних організацій простежується найбільш чітко. Оскільки уряд не здатний встановити чіткий контроль та оперативне реагування на місцях, терористичні організації, (осередки яких віддаляються від центру у випадку віддалених неконтрольованих територій) мають більше можливостей діяти безкарно, відповідно у балансі витрата-прибуток витрата стрімко падає.

4) Прагнення влади. Найчастіше це прагнення усієї повноти влади. За приклад може правити латентний тероризм (найперше — вбивства державних діячів) перед чи не усіма соціальними

(буржуазними) революціями представниками так званого середнього класу.

У кримінально-правовій практиці тероризм класифікують як застосування чи погрозу застосування насильства чи інших загально небезпечних дій, що створюють небезпеку життю чи здоров'ю невизначеного кола осіб, заподіяння майнової шкоди або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії спрямовані на піддрив атмосфери спокою, дестабілізацію, залякування чи пригноблення суспільства з метою ухвалення державою, міжнародною організацією, фізичною чи юридичною особою або групою осіб будь-якого рішення чи утримання від нього.

Загальноприйнято, що дії, вчинені під час війни, зокрема учасниками партизанського руху, не кваліфікуються як терористичні.

Науковці України, зокрема В. Ємельянов, визначають тероризм як загально небезпечні дії або погрозу ними, що вчинюються публічно й зазіхають суспільну безпеку та спрямовані на створення у соціальній ділянці обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на ухвалення будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах винних. Із цієї кількості визначень виокремлюють низку діянь, що становлять тероризм як злочин:

- насильницькі акти проти певних категорій громадян;
- вибухи і вся сукупність суспільно небезпечних у міжнародному масштабі діянь;
- злочинна діяльність, що виявляється в залякуванні населення та органів влади;
- організація, фінансування, підтримка, створення терористичних груп тощо.

У державних законах про поборювання тероризму часто вказуються й певні види вбивств, які можуть уважатися за ознаку тероризму, зокрема вбивства отрутами, засобами ураження електромагнітної дії, засобами масового ураження (бактеріологічною, хімічною чи ядерною зброєю), а також акти бомбінгу, супроти безневинних людей.

ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ

Терористичні акти — вбивства, поранення, викрадення, погрози та деякі інші акти насильства, які готуються організаціями й здійснюються окремими особами стосовно державників або громадських діячів, супроводжують поступ модерного суспільства. Історія знає чимало таких злочинів: убивство Авраама Лінкольна та Джона Кеннеді — 16-го та 35-го президентів США, а також прем'єр-

міністра Індії Раджива Ганді, прем'єр-міністра Ізраїля Іцхака Рабіна та інших.

Усі зазначені акти тероризму, незалежно від мотивів їхнього здійснення, були внутрішньодержавними злочинами і були підсудні відповідно до законодавства тієї країни, в межах якої вони відбулися. На сьогодні значно зріс та поширив свої межі тероризм міжнародного характеру, тобто такий, що зачіпає інтереси двох або більше держав, порушує міжнародний правопорядок.

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ

Терористичний акт можна кваліфікувати як злочин міжнародного характеру у випадках, коли:

- терорист і особи, що потерпають від терористичного акту, є громадянами однієї держави або ж різних держав, але злочин здійснений за межами цих держав;
- терористичний акт спрямований проти осіб, що користуються міжнародним захистом;
- готування до терористичного акту проводиться на території однієї держави, а здійснюється на території іншої;
- здійснивши терористичний акт в одній державі, терорист переховується в іншій, і постає питання про його видачу.

Енциклопедичні словники, зокрема, і юридичні, визначають наступні поняття тероризму в міжнародному аспекті:

Тероризм міжнародний — це злочин насильницького характеру, що має міжнародний резонанс і який направлено на залякування чи нанесення шкоди окремим особам чи людині в цілому задля досягнення своїх цілей, з правила, політичних.

Тероризм міжнародний — насильницькі акти, вчинені проти окремих громадян чи об'єктів, у тому числі тих, що перебувають під захистом міжнародного права, вбивства голів іноземних держав та урядів (їхніх дипломатичних представників), підбивання приміщень посольств і дипломатичних місій, представництв організацій, штаб-квартир міжнародних організацій, вибухи у громадських місцях, на вулицях, аеропортах, вокзалах та інше.

Тероризм міжнародний — сукупність суспільно небезпечних у міжнародному обсязі діянь, що тягнуть за собою не виправдану загибель людей, порушують нормальну дипломатичну діяльність держав, їхніх представників і утруднюють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортних зв'язків між державами.

Тероризм міжнародний (англ. International terrorism) — здійснювані у світовому чи регіональному обсязі терористичними

організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні у чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народно-господарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної (Ядерний тероризм), хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

ФОРМИ І ПРОЯВИ ТЕРОРИЗМУ:

Політичний, економічний та кримінальний тероризм знаходить спільні ділянки дії, базуючись на взаємовигідних інтересах. Сьогочасний тероризм має такі різновиди:

- **національно-визвольний тероризм**, який деколи називають тероризмом національних меншин. Головна вимога — відділення від держави, що їх поневолює, або повноцінної національної автономії для усунення дискримінації і гноблення. Приклади з післявоєнного часу: північні ірландці, каталонці, баски, бретонці, корсиканці, німці Південного Тіролю, франко-канадці, курди та інші.

- Наявність такого тероризму (частково злагідненого після задоволення автономічних вимог — для каталонців, німців Південного Тіролю, франко-канадців, у деякій мірі для корсиканців) — яскраве свідчення того, що проблеми поневолених націй та національних меншин, а також регіоналізації під час модернізації державного ладу у другій половині ХХ ст. залагоджені не були, а у ряді випадків навпаки загострилися та проявилися з ще більшою агресивністю, особливо тоді, коли до національного фактора приєднався релігійний (конфлікти: католики — протестанти, мусульмани — християни, юдаїсти);

- **тероризм, пов'язаний з національно-релігійно-визвольними рухами** антиімперіалістично-антиколоніального характеру у Третньому світі (наприклад, Кенія до здобуття незалежності і кашмірська «Армія чистих», палестинські терористичні групи). У зв'язку з невирішенням основних конфліктних проблем (Палестина) та глобалізацією імперіалізму, такі рухи також стають глобальними за місцем дій, але у жодному випадку не перетворюються в «міжнародних терористів». До цієї форми тероризму відноситься Осама бен Ладен та його терористична організація Аль-Каїда («Провід»);

- **тероризм соціал-революційного характеру.** З XIX ст. терористичними актами послуговувалися крайні революційні та анархістські організації, насамперед проти влади. У Російській імперії індивідуальний тероризм застосовувала конспіративна організація «Народна Воля». Між терористами-змовниками були й українці: С. Степняк-Кравчинський, А. Желябов, С. Перовська та інші. Більш селективно і планово застосовували тероризм до кінця 1917 р. більшовики. У 20 – р. рр. були широко відомими Фракція Червоної армії у Західній Німеччині, Червоні бригади в Італії, японська Червона Армія, окремі угруповання у США. Ці групи «нових лівих» у середині 60-х рр. XX ст. кинули серйозний виклик не лише режимам, але й цілому суспільному ладові капіталістичних держав.

- **правий тероризм,** що домагається ліквідації парламентської демократії і запровадження авторитарного режиму, тобто диктатури. Праві групи одночасно протидіють «новим лівим» (наприклад, так було в Італії), розглядаючи їхні акції як загрозу для суспільства, що повинно обрати правий шлях;

- **диверсійний тероризм,** організатором акцій якого виступають секретні служби держав-противників. Диверсійні терористичні групи опираються часто на «п'яту колону» в державі противника, та здійснюють провокаційні дії.

- **технологічний тероризм,** злочини, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації;

- дехто вважає, що можна виділити також **кримінальний тероризм** злочинних мафійних угруповань, проте він переважно не має чітко визначеної політичної мети, адже її затьмарює бажання наживи (економічний мотив).

ІСТОРІЯ ТЕРОРИЗМУ

Розвиток тероризму — наслідок активного розшарування населення, його ідеологічного розмежування і оформлення політичних рухів. Тероризм як світове явище постав наприкінці XIX ст. Зокрема у Російській імперії 1881 р. після численних спроб замахів народовольці вбили імператора Олександра II. У 1894 р. італійський анархіст вбив французького президента Марі Франсуа Саді Карно. У 1897 р. анархісти смертельно поранили імператрицю Єлизавету Австрійську та

вбили іспанського прем'єр-міністра Антоніо Кановаса. У 1900 р. жертвою терориста став король Італії Умберто I, а у 1901 р. вбитий президент США Вільям Маккінлі. У Росії р. у період 1902–1907 рр. есерівськими та іншими терористами було здійснено близько 5,5 тисяч терористичних актів (вбивства міністрів, депутатів Державної Думи, жандармів, працівників поліції та прокуратури). Поступово тероризм став головною проблемою міжнародної політики. Коли у 1900 р. зустрічалися керівники найбільш індустріально розвинених держав, то більшість з них ставили першим на порядку денному питання тероризму.

ТЕРОРИЗМ В УКРАЇНІ ЧАСІВ УВО-ОУН-УПА

Українські підпільні організації УВО й ОУН під Польщею у період 1920 — 1939 рр. практикували індивідуальний тероризм проти представників влади (замах на Юзефа Пілсудського, вбивство С. Собінського, Тадеуша Голувка, Броніслава Перацького, радянського віцеконсула Олексія Майлова та інших), але також проти українців (вбивство поета Сидора Твердохліба, педагога Івана Бабія). Інші терористичні дії підпілля: напади з бомбами на польські державні установи, експропріації, підпали поміщицького майна. Ці акції планувались як реакція на польську антиукраїнську політику, а також з метою створення атмосфери внутрішньої мобілізації українського суспільства, проте залишились спорадичними.

Статистику терактів уперше оприлюднив американський історик Олександр Мотиль у статті «Політичне насильство українських націоналістів у міжвоєнній Польщі» (опубліковано в антикомуністичному виданні «East European Quarterly», Vol 19, N 1. — March 1985. — P.50). Його дані свідчать про 63 замаху за 1921–1939 рр. Серед об'єктів тероризму були 36 українців (з них один комуніст), 25 поляків, 1 росіянин, 1 єврей.

25 вересня 1921 р. у Львові під час урочистостей до відкриття «Східних Торгів» 22-х річний Степан Федак-Смок стріляв у маршала Юзефа Пілсудського, але схибив і двічі влучив у представника влади воєводу Казімежа Грабовського. Степана Федака позбавлено волі на 6 років, інших підсудних за браком доказів було звільнено з-під варті. Після численних апеляцій захисту 12 серпня 1924 р. рескриптом Міністра Справедливості Польщі Федака було звільнено з ув'язнення.

Одним з найголосніших стало вбивство 29 серпня 1931 р. у Трускавці посла до Польського сейму Тадеуша Голувка, який мав великий вплив на політику маршала Юзефа Пілсудського, хоча займав порівняно незначні посади директора інституту Дослідження справ

національностей, а потім — начальника східного відділу міністерства закордонних справ.

22 березня 1932 р. бойовик Юрій Березинський розстріляв комісара львівської політичної поліції Е. Чеховського, який відзначався надзвичайною жорстокістю під час допитів політв'язнів. Поліції не вдалося натрапити на слід виконавців обох терактів. У листопаді 1932 р. відбувся напад на пошту бойовиків ОУН у Городку з метою експропріації грошей, який закінчився невдачею. Ю. Березинський поранений і застрелився, а Василя Біласа і Дмитра Данилишина заарештували і після гучного судового процесу стратили на шибениці.

У січні 1933 р. крайову екзекутиву ОУН на західно-українських землях очолив Степан Бандера. Відомий оунівський історик П. Мірчук пов'язав з цим призначенням зміну форм боротьби: замість нападів на пошту з метою здобуття грошей бойовики УВО і ОУН зробили наголос на індивідуальному терорі. У жовтні 1933 р. у Львові вбито завідувача канцелярії генерального консульства СРСР Олексія Майлова. Цей незначний за посадою службовець увійшов у приміщення разом з охоронцем. Думаючи, що це консул, бойовик вбив його двома пострілами, поранив охоронця, кинув зброю і почав чекати приходу поліції. Задум акції полягав у тому, щоб на судовому процесі висловити протест української громади з приводу замовчуваного радянським урядом голодомору в УСРР. Суд тривав лише один день і оголосив бойовику Миколі Лемику смертний вирок, який пізніше замінили на довічне ув'язнення у зв'язку з неповноліттям.

У травні 1934 р. терористичний акт було здійснено у редакції львівської прокомуністичної газети «Праця». У зізнаннях перед польським судом на Львівському процесі у червні 1936 р. С. Бандера заявив, що це був демонстративний і застерігаючий крок, скерований проти політичних сил, що перебували на службі Москви.

15 червня 1934 р. відбувся замах на міністра внутрішніх справ генерала Броніслава Перацького, який був одним з провідників політики пацифікації. Його вбив член крайової екзекутиви ОУН Григорій Мацейко. Після вбивства Перацького польський уряд створив концтабір у Березі Картузькій і денонсував закон про захист національних меншин і виступив у Лізі Націй з вимогою застосувати міжнародні санкції проти тероризму. У цій ситуації Євген Коновалець заборонив терористичні акти на території Польщі.

25 липня 1934 р. після кількох попереджень вбито директора Української академічної гімназії у Львові, колишнього старшини УГА Івана Бабія, який був противником політичного терору і забороняв

своїм учням вступати в ОУН. Після замаху на І. Бабія митрополит Андрей Шептицький в окремому пастирському посланні засудив діяльність ОУН, вказавши на те, що вона не підриває влади Польської держави, а тільки накликає репресії на українців. Ідейні засади і тактику українських націоналістів критикували лідери українських центристських партій Степан Баран, Василь Мудрий, Мілена Рудницька, Володимир Старосольський.

Під час Другої світової війни акти тероризму почастишали. Тероризм став засобом боротьби різних воюючих груп, часто неконтрольованих елементів, коли терористичні дії набирали характеру помсти чи сліпого вияву насильства. За тих складних умов дійшло до кривавої польсько-української боротьби з невинними жертвами по обох сторонах у 1943 — 1945 рр., зокрема на Волині, Холмщині і Посянні (з польського боку брали участь різні боївки Армії Крайової та «Вольносьць і Неподлеглосць», а також цивільне населення), та до самопоборювання українських націоналістичних груп. Дії УПА у 1945 — 1946 рр. проти польської влади, як і проти її представників серед населення, мали скоріше характер самооборонної і визвольної повстанської дії, ніж політичного тероризму.

ЗАХОДИ ПРОТИ ТЕРОРИЗМУ

У 1934 р. після вбивства у Марселі короля Югославії Олександра Карагеоргійовича і французького міністра закордонних справ Луї-Жана Барту, а особливо міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького Польща виступила у Лізі Націй з вимогою застосувати міжнародні санкції проти тероризму. Йшлося насамперед про ненадання політичного притулку емігрантам.

Однією з перших укладена 29 квітня 1958 р. багатостороння Женевська конвенція про відкрите море, яка містила низку статей про боротьбу з тероризмом у відкритому морі — піратством. Гаазька конвенція від 16 грудня 1970 р. про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден і Монреальська конвенція від 23 вересня 1971 р. про боротьбу з незаконними діями, спрямованими проти цивільної авіації, регламентують співробітництво держав у боротьбі проти терористичних актів, що загрожують одному з найвразливіших засобів пересування.

14 грудня 1973 р. була прийнята Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів. 26 січня 1977 р. у

Страсбурзі після детального обговорення питання в органах Ради Європи, була підписана конвенція про боротьбу з тероризмом.

При Організації Об'єднаних Націй з 1973 р. діє спеціальний комітет з тероризму, який працює, в основному, у трьох напрямках:

- **вироблення та узгодження правових норм; підготовка міжнародних договорів і конвенцій;**
- **виявлення та вивчення причин, що породжують тероризм;**
- **розробка заходів боротьби з тероризмом.**

ДЖЕРЕЛА:

Боярин-Созонович Т. С. Международный терроризм: политико-правовые аспекты. — К.: Лыбидь. 1994.; Лунеев В. В. Тенденции терроризма и уголовно-правовая борьба с ним // Государство и право. — 2002. — № 6.; Ляхов Э. Г. Терроризм и межгосударственные отношения. — М., 1991.; Ландабасо Ангуло А., Коновалов А. Терроризм и этнополитические конфликты — М., 2004.; Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства. Навч. пос. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 384 с.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ — система міждержавних взаємодій, суб'єктами яких є держави і міждержавні та неурядові організації, приватні особи.

Наука про міжнародні відносини є комплексною та міждисциплінарною. У сферу міжнародних відносин входять військово-політичні, економічні, екологічні, гуманітарні та інші проблеми світового співтовариства.

- Специфіка учасників. На думку відомого французького філософа і соціолога Р. Арона, «міжнародні відносини - це відносини між політичними одиницями».

- Таким чином, для нього міжнародні відносини - це, у першу чергу, взаємодія між державами або «дипломатом» і «солдатом». На думку ж американського політолога Дж. Розенау, символічними суб'єктами міжнародних відносин є турист і терорист.

- Особлива природа. Міжнародні відносини мають анархічний характер і відрізняються великою невизначеністю. У результаті кожен учасник МВ змушений робити кроки, виходячи з непередбачуваності поведінки інших учасників.

- Критерій локалізації. На думку французького дослідника М. Мерля, міжнародні відносини - це «сукупність угод і потоків, які

перетинають кордони, або ж мають тенденцію до перетинання кордонів».

- МВ - об'єктивно-суб'єктивна реальність, що залежить від людської свідомості.

Після другої світової війни були сформовані дві концепції або два підходи до розуміння змісту і направленості міжнародних відносин. Перший одержав назву **«традиціоналістського»** і найбільш повне втілення знайшов у працях американського політолога Ганса Моргентау.

Учений визначав міжнародні відносини як «політичні взаємини між націями», в основі яких лежить боротьба за владу -- єдиний «національний інтерес» для всіх учасників або акторів міжнародного життя. Це, на його думку, зумовлюється їхньою природною схильністю до насильства й жагою влади.

Прихильники другого підходу – **«модерністського»** -- розглядали тільки окремі компоненти міжнародного життя, наприклад процес прийняття зовнішньополітичних рішень, їх оптимізації та втілення у життя. Тому наука про міжнародні відносини фактично зводилася до визначення поведінки окремих суб'єктів цих відносин, найчастіше до вивчення політики окремих держав, хоча й не завжди.

ВИДИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН:

- за сферами суспільного життя – економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні;

- на основі взаємодіючих суб'єктів – міждержавні, міжпартійні, відносини між різними неурядовими асоціаціями, приватні та ін. Міжнародні відносини здійснюються на таких рівнях, як глобальний (загально планетарний), регіональний (африканський, азіатський та ін.), локальний (східноєвропейський, північноамериканський та ін.). З точки зору ступеня напруженості міжнародних відносин можна говорити про їхні стани – стабільності, суперництва, ворожнечі, довіри, співробітництва, війни та ін.

На відміну від внутрішньополітичного життя кожної держави, міжнародні відносини не мають єдиного центру управління. Тут діють тільки регулюючих центрів, скільки є учасників міжнародних відносин. А це означає, що головну роль у міжнародних стосунках мають відігравати переговори, співробітництво, взаємодія.

ІЗ ВИНИКНЕННЯМ ДЕРЖАВ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА:

- 1) **формальні** (учасниками яких власне і стають держави);

- 2) **неформальні** (учасниками яких стають різні соціальні спільноти, недержавні інститути, економічні утворення, особи).

МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ -

сучасний вищий навчальний заклад із понад двадцятирічним досвідом роботи, що підтверджує його стабільність та суспільне визнання. Зараз МАУП - найбільший економіко-гуманітарний вуз України, який здійснює підготовку та перепідготовку фахівців за 20 спеціальностями, 101 спеціалізацією з 10 галузей знань та 15 напрямів.

Сьогодні МАУП - найбільший недержавний економіко-гуманітарний ВНЗ України, ліцензований та акредитований Міністерством освіти і науки України за найвищим - IV рівнем з правом видачі дипломів про вищу освіту державного зразка. Навчаючись у МАУП за денною, заочною або дистанційною формами навчання, можна отримати освітньо-кваліфікаційні рівні: бакалавр, спеціаліст, спеціаліст перепідготовки, магістр.

Міжрегіональна академія управління персоналом успішно працює в Україні вже 25 років. МАУП є найбільшим економіко-гуманітарним вищим навчальним закладом країни, в якому навчаються студенти з 39 країн світу. Навчальний процес в Академії забезпечують понад 2300 викладачів, 70% з яких - доктори і кандидати наук.

Європейська організація визнала високу якість освіти у МАУП і удостоїла цей ВУЗ престижної премії European Awards for Best Practices 2014 р. Оцінювання проводилось європейськими експертами за різними критеріями. У тому числі звертали увагу на інновації, які застосовуються в процесі навчання, сучасні технології та культуру освітнього процесу.

**Щокін Георгій Васильович. Засновник та голова Наглядової ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом**

За свої досягнення МАУП була нагороджена орденом «За трудові досягнення» (1999 р.), орденом «За розвиток України» ім.. М. Грушевського (2000 р.), медаллю Нельсона Мандели (ПАР, 2003 р.), орденом Нестора Літописця (УПЦ, 2004 р.), орденом Степана Великого

Молдавської Православної Церкви (2005 р.) та визнається багатьма міжнародними рейтингами в якості лідера вітчизняної освіти.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015.

МІЛІТАРИЗМ

МІЛІТАРИЗМ (фр. Militarisme, від лат. Militaris - військовий) - державна ідеологія, політика і масова психологія, що мають на меті самоцінне нарощування військової могутності держави і загарбницькі війни як головний інструмент зовнішньої політики. Мілітаризму властива гонка озброєнь, зростання військових витрат бюджету держави, нарощування військової присутності з політичними цілями за кордоном, військове силове втручання в справи інших суверенних держав (як з боку держав-агресорів, так і з боку агресивних військово-політичних блоків), посилення впливу військово -промислового комплексу в економіці країни і її зовнішню і внутрішню політику.

Термін «Мілітаризм» був застосований вперше у середині XIX ст. для характеристики режиму Наполеона III у Франції.

Після франко-прусської війни 1870-1871 рр. і особливо з початку XX ст., мілітаризм прийняв небачені раніше масштаби значною мірою під впливом загострення протиріч між найбільшими капіталістичними країнами.

Чисельність армій Франції, Великобританії, Італії, Росії, Німеччини та Австро-Угорщини, яка становила 2111 тис. чол. у 1869 р. і 2653 тис. чол. у 1889 р., досягла 3184 тис. чол. до 1912 р. У ході першої світової війни 1914-1918 рр. було мобілізовано близько 74 млн чол.

СУЧАСНИЙ МІЛІТАРИЗМ

Мілітаризм найтіснішим чином пов'язаний з поширенням таких зовнішньополітичних концепцій і військово-політичних доктрин, як «холодна війна», «гонка озброєнь», політика «з позиції сили» і «на межі війни», «контрольована напруженість», «психологічна війна», «масована відплата», «гнучке реагування», «реалістичне стримування» і т. д.

При режимі мілітаризму однією з найбільш важливих і розвинених галузей економіки є військова економіка, яка забезпечує військовий (оборонний) потенціал держави.

Мілітаризація економіки - збільшення військового сектора у загальній структурі національного господарства окремих держав на шкоду іншим галузям. У країнах, які не мають власної військової

промисловості, мілітаризація економіки досягається за рахунок зростаючої торгівлі зброєю. Проблема мілітаризації економіки гостро стоїть у країнах, що розвиваються, посилюючи їх загальні проблеми.

ДЖЕРЕЛА:

Блюмин І. Г. Апологія військової економіки // Критика буржуазної політичної економії: В 3 томах. - М.: Изд-во АН СРСР, 1962. - Т. II. Критика сучасної англійської та американської політичної економії. - С. 287-308. - 519 с.

МІЛЛС ЧАРЛЬЗ РАЙТ
(28 серпня 1916 – 20 березня 1962 рр.)

Американський соціолог і публіцист. Закінчив Техаський університет у 1939 році. З 1965 року професор соціології Колумбійського університету. Послідовник поглядів М. Вебера і К. Мангейма. Зазнав певний вплив ідей К. Маркса, вважав його метод плідним, однак дотримувався погляду про «застарілість» марксистської теорії. Міллс набув популярності завдяки різкій і принциповій критиці антигуманних тенденцій сучасного американського суспільства. Поняттю «правлячий, панівний клас» протиставляв поняття «пануюча еліта», розглядаючи її як соціальну групу, що складається з промислової, політичної та військової верхівки. Головну соціальну небезпеку Міллс бачив у зростаючій «раціональності без розуму», тобто у використанні «пануючою елітою» раціональних засобів, розроблених вченими, для досягнення ірраціональних цілей. Надії на гуманізацію суспільства Міллс пов'язував з інтелігенцією, яка здатна мати «соціологічну уяву» (властивість розуміти, що відбувається в суспільстві, які соціальні процеси позитивні для індивідів і які є тормозом всього позитивного у

розвитку соціуму). Міллс заперечував революційну роль робітничого класу.

Міллс був прихильником теорії масового суспільства, концепції соціології та філософії, в якій стверджується, що сучасне суспільство характеризується індустріалізацією і урбанізацією, стандартизацією виробництва і масовим споживанням, бюрократизацією суспільного життя, поширенням засобів масової комунікації і «масової культури». Після Другої світової війни теорія Міллса розділилася на ряд напрямів:

1) критику з позицій лібералізму і романтизму авторитарних тенденцій у розвитку суспільства, відчуження, конформізму, до якого примкнув Міллс (також Е. Фромм, Д. Рісмен);

2) трактування масового виробництва і споживання як умови утвердження соціальної рівності (Д. Белл, Е. Шірс).

Свій соціологічний метод Міллс називав порівняльним і історичним, оскільки вважав за необхідне створення нової соціології, покликаної виявити історичну специфіку сучасного суспільства і досліджувати соціальні зміни, що ведуть до подолання відчуження.

Аналізуючи масові соціальні конфлікти, що відбулися в 50-ті роки під впливом результатів Другої світової війни у багатьох країнах Східної Європи, Азії, Африки, Міллс розробив свою концепцію соціального конфлікту. Він обґрунтовував існування соціальних конфліктів пануванням пануючої еліти, до якої входили політичні діячі, бізнесмени, військові. Теорія владної еліти Ч. Міллса виникла як заперечення поширеної в США думки про те, що країною правлять 70 сімей.

Міллс піддав критиці як емпіризм американської соціології, так і абстрактність так званої високої теорії Парсонса. Однак, Міллс не зміг дати їм позитивної альтернативи. Погляди Міллса вплинули на формування ідеології так званих «нових лівих» у США.

За останні 150 років найбільш знаменитий внесок у теорію еліти внесли такі вчені як Гамільтон, Веблен, Міхельс, Міллс.

Родоначальник федералізму Гамільтон розглядав еліту з позиції об'єктивно існуючих, на його думку, відмінностей між громадянами, які можна характеризувати лише враховуючи народження індивіда; Веблен основним в характеристиці еліти вбачав в її відношенні до економічної і фінансової олігархії як специфічних цілей і цінностей; Міхельс встановив «залізний закон еліт», виходячи з того, що еліта — позаісторичне соціальне явище; Міллс, на відміну від інших, вводить поняття «роздробленості еліт», виявивши, що у всіх сферах сучасної діяльності існують окремі еліти.

Міллс намагається дати визначення «політичної еліти». Це певна група суспільства, яка концентрує в своїх руках державну владу і займає владні посади, керуючи суспільством. В основному це професійні політики високого рангу, наділені владними функціями і повноваженнями.

Це також вищі державні службовці, професійно підготовлені до участі в розробці та реалізації політичних програм, у виробленні стратегії суспільного розвитку. Їх Міллс називає «елітою влади», яка володіє важелями впливу на економічну та політичну системи.

Шопенгауер зазначав: «На світі існує три типи аристократії: 1) аристократія народження та рангу; 2) грошова аристократія і 3) аристократія розуму й таланту. Остання, власне, сама знатна і іменита і визнається такою, якщо тільки дати їй час. Ще Фрідріх Великий сказав: «*Les ames privilegiees rangent a l'egal des souveraines*» «обдаровані люди нерівні з монархами», коли його гофмаршалу здалося незграбним, що міністрам і генералам відведене місце за маршальський столом, а Вольтеру за столом царствених осіб і принців.

У XX столітті поняття еліти міцно увійшло в політологічний лексикон, незважаючи на заперечення багатьох представників соціально-політичної думки. Зокрема, воно не «стикується» з ідеологією марксизму. Згідно з Дж. Мілсом концепція еліт виходить із нерівності, нерівність ж обумовлена природою людини.

Етимологія терміну еліта має на увазі насамперед кращих, гідних представників, що далеко не завжди відповідає дійсності. Але хоча ці заперечення і мають підстави, відмова від терміну, що відображає певну реальність, певне соціальне відношення не має сенсу.

У праці «Владна еліта» він показав, що три групи американської еліти (політична, економічна і військова) об'єднані між собою спільними рисами, спільністю шляхів досягнення соціального статусу, великою гнучкістю та можливістю циркуляції.

За визначенням угорського вченого М. Вайди, еліта суспільства — «це група людей, які стоять на верхній ступені ієрархії, здатної створити зразки потреби і поведінки».

Німецький соціолог П. Дрейцель: еліту складають володарі вищих позицій у групі, організації або інституції, відбір до неї здійснюється за принципом «продуктивності знання». Тому еліта має, завдяки своїм позиціям і ролі, монополізувати владою і впливом на соціальні процеси в соціальному організмі, що дозволяє формувати соціальну структуру суспільства.

«Еліта — це певним чином структурована група, яка через свій особливий соціальний статус, відповідних політичних діячів, громадського сприйняття, певних політичних традицій, унікального місця в системі владних інститутів, ідеологічної картини світу, прийнятої в даному соціумі, володіє потенціалом вирішального впливу (культурного, економічного, ідеологічного чи політичного) на більшість інших груп та інститутів в цьому суспільстві».

За обсягом владних функцій можна розрізняти: вищу (безпосереднє оточення президента, прем'єр-міністра, спікера парламенту, керівники органів державної влади, провідних політичних партій), середню (парламентарії, сенатори, депутати, губернатори, мери і т. д.) і адміністративну (вищий шар державних службовців, які займають вищі позиції в міністерствах, департаментах та інших органах державного управління) еліти.

Міллс намагається окреслити основні функції еліти. На першому місці стоїть стратегічна функція еліти. Її зміст полягає в розробці стратегії і тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій.

Комунікативна функція передбачає ефективне подання, вираження і відображення в програмах політичних інтересів і потреб різних соціальних груп і верств населення та реалізацію їх у практичних діях.

Організаторська функція політичної еліти в усі часи стикалася і буде стикатися з необхідністю організовувати маси на виконання завдань соціального влаштування суспільства.

Серед потенційних політичних еліт найбільш ефективними будуть ті, які більшою мірою здатні забезпечити підтримку своїх програм масами. Ця функція передбачає здійснення на практиці виробленого курсу, втілення політичних рішень у життя.

Інтеграційна функція еліти полягає у зміцненні стабільності суспільства, стійкості його політичних і економічних систем, у недопущенні конфліктів, непримиренних антагонізмів, гострих суперечностей, деформації політичних структур. Важливими змістовними елементами цієї функції є згуртування різних верств населення, гармонізація їх соціальних інтересів, досягнення консенсусу, співпраці та тісної політичної взаємодії всіх сил у суспільстві. У світі існують дві тенденції у формуванні та відтворенні політичної еліти:

- перша типова для держав з недемократичними режимами і характеризується закритістю, вузькою соціальною базою формування

колом осіб, які здійснюють відбір. Звичайний для держав з низькою соціальною мобільністю. Закритий тип рекрутування є історично першим, тому переважає в консервативних суспільствах.

- друга типова для демократичних держав і відповідно її обумовлює набагато більш широке коло соціальної бази і вимагає для свого функціонування високої політичної культури, що є наслідком розвитку політичної системи. Хоча і для країн з демократичними принципами державності діапазон відкритості може в великою мірою відрізнятися.

Міллс вводить поняття пануюча еліта і розкриває його структуру. Окрім політичної еліти, пануюча еліта включає також економічну, культурну, ідеологічну, наукову, інформаційну та військової еліти.

Економічна еліта - соціальна верства, що включає представників великого капіталу та представляє великих власників.

Ідеологічна, інформаційна еліта - провідні представники гуманітарних наук, освіти, ЗМІ, які виконують в суспільстві функцію формування світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, ідей і переконань людей.

Щодо військової еліти, ступінь її впливу на суспільне життя визначається рівнем мілітаризації країни, характером політичного режиму.

Культурна еліта включає найбільш авторитетних і впливових діячів мистецтва, освіти, літератури, представників творчої інтелігенції.

Наукова еліта включає найбільш обдаровану частину інтелектуальної еліти. Її роль визначається ступенем впливу на такі процеси, як розвиток науки і техніки, науковий і технічний прогрес.

У своїй праці «Соціальна фантазія» Міллс піддає критиці біхевіоризм, вказуючи на такі його недоліки:

1) надмірне захоплення фактами в їх цифровому виразі, натомість проблеми, що не піддаються кількісному аналізу опускаються;

2) фрагментарний аналіз фактів, що заважає виробленню глобальних підходів до проблеми;

3) псевдополітизм, суть якого у самоусуненні біхевористів від критики суспільних порядків і тим самим підсвідомому виправдовуванні їх існування;

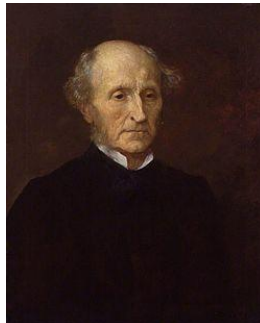
4) факти не є зрозумілими самі собою, а їх підбір залежить від робочої гіпотези вченого. Міллс вперше в США піддав критиці

структурний функціоналізм за те, що той формує ілюзію гармонійності і стабільності суспільного життя.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

МІЛЛЬ ДЖОН СТЮАРТ (20 ТРАВНЯ 1806 - 8 ТРАВНЯ 1873 рр.)

Британський філософ, політичний економіст. У 1865—1868 рр. був членом палати общин парламенту Великобританії. Він був представником лібералізму, етичної теорії, розробленої Ієремією Бентамом, хоча його концепція теорії дуже відрізнялася від Бентамової.

Народився у Лондоні, у сім'ї відомого англійського економіста Джеймса Мілля, друга та послідовника Д. Рікардо. Під керівництвом батька здобув ґрунтовну освіту. Самостійно вивчав філософію, історію, логіку, політичну економію, математику, нові та стародавні мови в обсягах, які значно перевищували університетські курси. У 1823 — 1825 рр. Джон Мілля служив в Ост-Індської компанії, у 1865 — 1868 рр. був членом палати общин англійського парламенту.

Основні свої економічні ідеї Дж. С. Мілля виклав у працях «Про предмет політичної економії та про її метод» (1836), «Про деякі нерозв'язані питання політичної економії» (1844), «Основи політичної економії і деякі аспекти їх застосування до соціальної філософії» (1848). Книга «Основи політичної економії» у концентрованому виді містить у собі найбільш суттєві політико-економічні ідеї того часу, що сприяло визнанню їх найкращим підручником з економіки у першій

половині XIX ст. Підручник використовувався майже півстоліття у багатьох університетах Європи до появи праці А. Маршалла. Підручник «Основи політичної економії» складається із «Попередніх зауважень» автора та 5-ох книг. У перших трьох книгах («Виробництво», «Розподіл», «Обмін») дається чіткий і систематизований виклад основних принципів класичної політичної економії, аналіз факторів економічного зростання, міжнародної економіки тощо. У четвертій книзі «Вплив суспільного прогресу на виробництво і розподіл» досліджуються передумови та обмеження економічного зростання. У п'ятій — «Вплив уряду» досліджується роль держави у ринковій економіці.

Аналізуючи пануючі на той час погляди на економічні процеси і явища Дж. С. Мілль, як правило, сприймав і коментував висновки, до яких прийшли А. Сміт і Д. Рікардо. Водночас, намагаючись подолати труднощі, з якими зіткнулася класична політична економія, вчений зробив спробу примирити її з новими реаліями економічного життя.

Дж. С. Мілль виступав як прогресивний для свого часу науковець і громадський діяч, якому були близькі ідеали загального людського блага. Він підтримував реформи в інтересах широких верств населення, захищав пригноблені маси у Британській Вест-Індії, різко засуджував систему лендлордизму в Ірландії тощо.

У своїх працях Дж. С. Мілль: — вказував на необхідність органічного поєднання дедуктивного і індуктивного методів у процесі дослідження. Дж. С. Мілль вважав, що висновки дослідників справедливі лише тоді, якщо можуть бути перевірені індуктивним (дослідно-емпіричним) шляхом.

Вчений заперечував універсальний прикладний характер наукових висновків:

— звужував предмет політичної економії позитивною стороною, характеризував його тільки як абстрактну науку. Дж. С. Мілль попереджав, що нормативна сторона може застосовуватися лише з відповідними застереженнями;

— стверджував, що предметом політичної економії є «багатство, дослідження його сутності, законів виробництва і розподілу»;

— визначав багатство сумою благ, які купуються і продаються на ринку. На думку Дж. С. Мілля, «річ, за яку нічого не можна отримати взамін, якою би корисною чи необхідною вона не була, не є багатством. Наприклад, повітря, хоча і є абсолютною необхідністю для

людини, на ринку ніякої ціни немає, тому що його можна отримати практично задарма»;

— висунув на перший план «закони виробництва» і «закони розподілу», та різко протиставив їх. На думку Дж. С. Мілля, закони виробництва вічні, незмінні і подібні «фізичним істинам»,... "в них немає нічого, що б залежало від волі". А закони розподілу, оскільки ними керують «людські інституції», є такими, «якими їх роблять думки і бажання правлячої частини суспільства, і дуже різноманітні в різні століття і в різних країнах». При цьому Дж. С. Мілля стверджував, що думки і бажання людей не носять випадкового, довільного характеру: «Причини правил розподілу по меншій мірі так само мало залежать від волі і мають таку ж самою значною мірою характер фізичних законів, як і закони виробництва», оскільки "люди здатні контролювати свої власні дії, але не наслідки, які їх дії мають для них самих або для інших людей;

— зробив спробу виявити відмінності у запозичених ним у англійського філософа О. Канта термінів «статика» і «динаміка». У першому розділі четвертої книги Дж. С. Мілля зазначає, що всім економістам було властиво прагнення пізнати закони економіки «суспільства стаціонарного і незмінного», і що тепер необхідно додати «динаміку політичної економії до її статики». Щоправда, як стверджує М. Блауг, „у Мілля «динаміка» означає аналіз історичної зміни, а «статика», напевно, те, що ми тепер називаємо порівняльним статистичним аналізом“;

— проаналізував економічну динаміку. В пошуках шляхів економічного зростання Дж. С. Мілля досліджував закон тенденції норми прибутку до зниження. Розглядаючи норму прибутку як важливий чинник динамічних змін, вчений не погодився з поглядами А. Сміта про те, що вона падає внаслідок конкуренції капіталів. Падіння норми прибутку Дж. С. Мілля пов'язував із наближенням величини капіталу до тієї межі, коли становиться неможливим прибуткове використання капіталу на даній обмеженій території, а також зі зменшенням ризику при продуктивному використуванні капіталу і збільшенням передбачливості. Як і Д. Рікардо, даний науковець вважав, що зниження норми прибутку можна уповільнити через вивезення капіталів за кордон, прискорення технічного прогресу тощо;

— був повністю солідарний з А. Смітом з приводу трактування продуктивної праці як діяльності, що забезпечує створення багатства, матеріальних благ. Але на відміну від нього, Дж. С. Мілля вважав

продуктивною також і працю, спрямовану на охорону власності і на отримання кваліфікації, фізичних і духовних здібностей людей; що вона дозволяє збільшувати нагромадження. На думку вченого, непродуктивною є праця, яка не виробляє матеріального багатства і продукти якого не можуть нагромаджуватися;

— фактично відмовився від трудової теорії вартості і перейшов на позиції теорії «витрат виробництва». Дж. С. Мілль вважав, що вартість продукту визначається вартістю витрат виробництва. Разом з тим, виходячи з «догми» Сміта, він виключав із величини витрат вартість основного капіталу, зводячи всі витрати до величини заробітної плати і прибутку;

— дотримувався поглядів Д. Рікардо і Т. Мальтуса щодо сутності заробітної плати. Характеризуючи її як плату за працю і вважаючи, що вона залежить від попиту та пропозиції на робочу силу, Дж. С. Мілль повторив їх висновок про неминучість утримання оплати праці працівників на мінімальному рівні. Однак він, як і Д. Рікардо, не ототожнював поняття «мінімум заробітної плати» і «фізіологічний мінімум», пояснюючи, що перше кількісно перевищує друге;

— був прихильником речовинної концепції капіталу. Розглядав, услід за А. Смітом, капітал як «раніше нагромаджений запас продуктів минулої праці». З огляду Дж. С. Мілля, капіталотворення як основа інвестицій дозволяє розширити масштаби зайнятості і може зупинити безробіття. Однак лише за умови, що не буде «непродуктивних витрат багатих». Вчений поділяв капітал на основний і оборотний;

— займав спільну позицію з Д. Рікардо на земельну ренту, визначав її як «компенсацію, яка платиться за користування землею». Дж. С. Мілль вважав ренту аномальним явищем, незаробленим наддоходом землевласників, який виникає в процесі ціноутворення у сільському господарстві, в результаті перерозподілу прибутків і заробітної плати. На основі цього зробив висновок про необхідність вилучення земельної ренти на користь суспільства. Запропонував обкладати доходи землевласників спеціальним податком;

— дотримувався поглядів Т. Мальтуса на теорію народонаселення. Дж. С. Мілль стверджував, що єдиним засобом забезпечення повної зайнятості і високого рівня заробітної плати працівників є добровільне обмеження народжуваності;

— зробив аналіз грошей. Трактуючи гроші як специфічний товар, Дж. С. Мілль стверджував, що їхня вартість, як і інших товарів,

«визначається тимчасово попитом і пропозицією, а постійно і в середньому — витратами виробництва»;

— стояв на позиціях кількісної теорії грошей. На думку Дж. С. Мілля, "за інших незмінних умов, вартість грошей змінюється обернено пропорційно кількості грошей: будь-яке зменшення збільшує її в однаковій пропорції;

— дав аналіз природи кризових явищ, обґрунтував можливість безкризового розвитку ринкової економіки. Як і С. Сісмонді, він вважав, що причиною торговельної кризи є загальне надвиробництво і виникає воно у наслідок надлишку спекулятивних закупівель. На думку Дж. С. Мілля, «безпосередньою причиною існування торговельної кризи є скорочення кредиту, а засобом подолання — не зменшення пропозиції, а відновлення довіри» .

— проаналізував економічну роль держави. Дж. С. Мілля засуджував політику протекціонізму, а також надмірного, необґрунтованого втручання в економічні процеси. Разом з тим вчений був переконаний, що система вільної конкуренції не завжди може забезпечити розв'язання усіх економічних проблем, оскільки існують такі сфери господарської діяльності, які не гарантують індивіду отримання достатнього прибутку. Тому у деяких випадках втручання держави є бажаним. На думку вченого, держава повинна взяти на себе витрати по створенню інфраструктури, розвитку науки і системи соціального забезпечення, залишити за собою такі обов'язки як законодавче регулювання відносин власності, здійснення судочинства, стягування податків тощо;

— обґрунтовував необхідність удосконалення суспільного устрою. Дж. С. Мілля вважав, що найкращим станом людства було би таке, коли ніхто не бідний, ніхто не прагне стати багатшим, і немає ніяких причин побоюватися бути відкинутим назад через зусилля інших проштовхнутися вперед;

— заклав основоположні принципи для реформізму, розробив власні рекомендації соціального реформування суспільства. Дж. С. Мілля пропонував ліквідувати найману працю на засадах удосконалення системи (інституту) приватної власності шляхом створення кооперативно-виробничих асоціацій. Це, на думку вченого, дозволило б подолати суперечності між власниками капіталів і найманими робітниками і замінити їх відносинами партнерства. Умови рівності і колективного володіння капіталом і здійснення робіт сприяли б швидкому зростанню продуктивності праці.

Джон Стюарт Мілль писав: «недостатньо мати охорону тільки від урядової тиранії, але необхідно мати охорону і від тиранії пануючої у суспільстві думки чи почуття, від властивого суспільству тяжіння, хоч і не кримінальними заходами, насильно нав'язувати свої ідеї і свої права тим індивідам, які з ним розходяться у своїх поняттях... Є межа, далі якої суспільна думка не може законно втручатись в індивідуальну незалежність; слід встановити цю межу, слід охороняти її від порушень — це так само необхідно, як необхідна охорона від політичного деспотизму... Все, що знищує індивідуальність, є деспотизм». (Джон Стюарт Мілль. Про свободу).

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.

МІЛЬТІАД (550 – 488 рр. до н. д.)

Мільтіад, син Кімона, у 524 р. до н. е. був архонтом в Афінах, а потім (біля 518 р. до н. е.) правителем, у статусі тирана, Херсонесом Фракійським, як спадкоємець дядька, Мільтіада Старшого та брата Стесагора. Був одружений на дочці фракійського вождя Олора, від шлюбу з якою народився син Кімон. Молоді роки провів у місті Херсонесі, оскільки його предки втекли від переслідувань тиранії Пісистрата.

Супроводжував Дарія Гістаспа у поході на скіфів і був разом з іншими греками залишений охороняти побудований персами міст на річці Дунай; коли про Дарія довго не було ніяких вістей, Мільтіад запропонував зламати міст і, відрізавши таким чином повернення

персам, дарувати свободу іонійським грекам, але припущення це зустріло відсіч з боку Гістієя Мілетського, а також інших тиранів, які розуміли, що, нелюбимі народом, вони тримаються лише під персидським впливом.

Під час повстання іонійських греків Мільтіаду вдалося приєднати острів Лемнос до Афін. Коли повстання потерпіло поразку, Мільтіад з великою небезпекою повернувся у 494 до н. е. до Афін, причому син його Метіох потрапив в полон до ворогів. В Афінах він був звинувачений в тому, що став тираном у Фракії; але він виправдався вказівкою на добробут Херсонеса, якого той досяг, завдяки Мільтіадові. Суд врахував і ту обставину, що Мільтіад завоював о.Лемнос і подарував його співвітчизникам.

Коли персидське військо під проводом Датіса і Артаферна почало наближатися до меж Аттики, Мільтіад був вибраний у число 10 стратегів для майбутньої війни. Знайомий з персидською тактикою і зустрівши підтримку своїм планам у полемарха Каллімаха, правителів міста Ксантипа (сина Перикла) і Аристида (сина Лісимаха), Мільтіад переконав військову раду Афін дати битву персам у відкритому полі. Отримавши, завдяки добровільній поступливості решти стратегів, головне керівництво над військом, Мільтіад скористався всіма вигодами місце розташування, зайняв вичікувальну позицію і чекав спартанців, які обіцяли допомогу, але у зв'язку з святом Аполлона, затримувалися до появи повного місяця. Не було згоди щодо плану дій і серед командувачів афінською армією.

У критичній ситуації Мільтіад звертається з патріотичною промовою до воїнів: «Або ми накладемо на Афіни гніт рабства, або зміцнимо свободу». Полководець посилює фланги до 8 рядів у глибину, залишивши у центрі лише 2 ряди, рішучи натиском приголомшив ворога і отримав над ним блискучу перемогу (12 вересня 490 р. до н. е.) при Марафоні. Афіняни захопили 7 кораблів, за даними Геродота – загинуло 192 гопліти, у т. ч. полемарх Каллімах, стратег Стесилай та інші знатні афіняни. Їх імена були занесені на пам'ятну стелю, встановлену на братській могилі.

Після перемоги афінський воїн Філіппід приніс у Афіни радісну звістку про перемогу. «Радуйтеся афіняни – ми перемогли!» - сказав він і впав мертвим. Перед битвою він збігав через гірський перевал у Спарту, щоб просити у союзників допомоги. Подолавши за два дні 200 км, кращий афінський бігун, не відпочивши (є версія, що він був поранений), побіг у Афіни. На пам'ять про цей історичний епізод, згідно рішення олімпійського комітету, на Олімпійських іграх

встановили марафонську дистанцію 42 кілометри 195 метри – відстань від місця Марафонської битви до афінської агори.

Афіняни присвятили героям Марафонської битви дві епітафії, в одній із них, сказано:

Була у цих бійців негасима мужність у серці.

Протистояли ворогам біля марафонських воріт,

Так захищали Афіни, б'ючись за місто і славу,

Щоб повернути назад могутню силу ворогів.

Особливої слави заслужив Мільтіад. Йому спорудили постамент на полі бою, статую було поставлено у Пританеї, народних зборах, поряд з статуями Гармонія і Аристогітона. Перемога мала величезне моральне значення, бо сталася тоді, коли ряд грецьких міст готові були стати підвладними Персії. Та і у самих Афінах було неспокійно і готувалася зрада і зміна влади. Тому, у свідомості наступних поколінь Марафонська битва залишилася у пам'яті народній як перемога еллінської свободи над східним деспотизмом.

З «Опису Еллади» Павсаній, у другому столітті нашої ери, даючи характеристику славним подіям Марафонської апопеї, зауважив, що у битві разом з вільними громадянами Афінської держави, брали участь і раби. «Тоді вперше, в історії грецького полісу, раби билися з еллінами», - писав Павсаній. У 489 р. до н. е. афіняни здійснили похід проти островів, що відпали від них і були на боці персів під час війни. У цьому поході Мільтіад брав досить активну участь. Під його керівництвом афіняни взяли в облогу острів Парос, але блокада закінчилася невдачею. Сам Мільтіад був поранений і, побоюючись наближення персидського флоту, повернувся до Афін, не досягнувши вагомих результатів. Вороги знову звинуватили його перед народом, цього разу у зловживанні загальною довірою і в обмані народу. Він був засуджений до штрафу у 50 талантів і, оскільки не зміг сплатити таку суму, був кинутий до боргової в'язниці, де і помер, вірогідно, від отриманих при облозі Пароса ран (є версія, що його отруїли). Пізніше, його син Кімон, виплатив батьківський штраф. І лише у 60-ті роки У ст.. до н. е. його славне ім'я було реабілітоване і повернуте до контексту характеристики знаменних історичних подій. Фідій виготовив його статую для святилища у Дельфах, де була викарбована надпись: «той, хто переміг персів на полі Марафону, пішов у небуття, не отримавши вдячності громадян і батьківщини».

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. І. – Антична

МІНІСТЕРСТВО

МІНІСТЕРСТВО - орган державного управління окремою сферою діяльності. Міністерства очолюються міністрами. У різних країнах існують різні міністерства, але деякі існують в переважній більшості країн (міністерства оборони, закордонних справ, фінансів, охорони здоров'я та ін.)

У деяких країнах (Швейцарія, Філіппіни, США) міністерства називають департаментами, в Гонконзі - бюро.

Увійшло у вжиток у кінці XVII - початку XVIII ст. Вперше відзначається у журналі Петра Великого датованого 1718 р. Витісняє запозичення міністер («Листи з паперу імператора Петра Великого», 1713 р.), міністр (початок XVIII ст.) і міністеріум (Лексикон вокабулам новим).

Первісне значення - «посаду державного радника». Протягом XVIII ст. найчастіше слово зустрічається у значенні «міністерство закордонних справ, співробітники міністерства», у середині XVIII ст. вживається і у значенні «склад міністрів якоїсь держави, що оформився в особливий державний орган, який відає окремими галузями управління у Росії» і отримує велике поширення після установи міністерств Олександром I у 1802 р.

Також можна припустити і запозичення слова з польської мови, де слово ministerstwo «вищий державний орган» - суфіксальний похідне від іменника minister, що має значення «міністр; Церковне - особа, що дає святе причастя; (Устар.) Протестантський священик і походить від латинського minister у значенні «слуга, служитель». На чолі міністерства стояв міністр з товаришем (заступником). При міністрі працював рада і канцелярія. Робочими органами міністерства були департаменти, що складаються з відділень.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015.; Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — М.: ИНФРА-М, 2007.

МІНІСТР

МІНІСТР (лат. Minister - служитель, помічник, слуга) - член уряду; зазвичай - глава кокого-якого міністерства в державі світу.

У **МЕСБЕ** вказано що міністр - вищий державний чиновник, безпосередньо підлеглий главі держави, завідує цілою галуззю управління. Міністр - як правило, посадова особа, державний діяч, який займає посаду у національному, регіональному, невизнаного і так далі уряді.

В інших мовах дана посада може називатися по іншому.

Термін міністр (фр. *Ministre* від лат. *Minister* - слуга) - родова назва керівників найбільш важливих органів державного управління, що входять у структуру уряду - міністерств. У різних державах називаються по різному, у США, Великобританії, Мексиці і деяких інших державах всіх або частину міністрів іменують державними секретарями, у Великобританії окремих міністрів називають канцлерами (Канцлер казначейства і канцлер герцогства Ланкастерського) і так далі.

СТАТУС І ПРИЗНАЧЕННЯ

У багатьох країнах існує поділ міністрів на особливі категорії. Наприклад, у Великій Британії існують: Міністри, які очолюють галузеві міністерства; Міністри без портфеля - урядовці, які не керують міністерствами, але виконують окремі доручення прем'єр-міністра і мають право вирішального голосу на засіданнях уряду; Державні міністри, які є фактично заступниками глав міністерств; Молодші міністри - парламентські секретарі, що забезпечують зв'язок міністрів з парламентом. Конституційно-правовий статус і фактична роль міністрів у різних країнах істотно різняться. Так, у конституційному праві сучасних країн існують три основні підходи у питанні про сумісність посади міністра з депутатським мандатом.

У першій групі, особливо використовують Вестмінстерську систему, (Великобританія, Ірландія, Канада, Австралія) таке поєднання необхідно, у другій (ФРН, Італія, Австрія, Польща) - допускається, у третій (Росія, Болгарія, Литва, Норвегія, Нідерланди) - заборонено. Фактична роль міністрів розрізняється у зв'язку з тим, що у парламентарних державах посади міністрів займають, як правило, професійні політики, а у президентських республіках - професійні адміністратори (кадрові співробітники).

У деяких країнах (наприклад, у США, Мексиці) замість слова міністр використовують слово секретар або державний секретар. У деяких східних країнах використовують перське слово візир (візир).

ДЖЕРЕЛА:

Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — М.: ИНФРА-М, 2007. — VI, 858 с.; История становления и

современное состояние исполнительной власти в России. — М. : Новая Правовая культура, 2003. — (Правовой статус министра без портфеля: практика России — С. 174—182).

МІНІСТР БЕЗ ПОРТФЕЛЯ

МІНІСТР БЕЗ ПОРТФЕЛЯ - член уряду, який не керує міністерством або іншим центральним органом виконавчої влади, але має повноважне право голосу на засіданнях уряду, а також виконує окремі доручення прем'єр-міністра.

Найчастіше існує в країнах, якими управляє кабінет міністрів, особливо у разі коаліційного уряду. Зазвичай міністрами без портфеля призначаються політики, які можуть забезпечити уряду підтримку депутатів від своїх партій.

У різних країнах міністри без портфеля можуть називатися по-різному, наприклад, у Великобританії, Індії, Ірландії, Канаді, Пакистані, Японії - державний міністр, у Німеччині - міністр з особливих справ.

Практика призначення міністрів без портфеля поширена у багатьох країнах світу, у тому числі і у Росії.

У СРСР для позначення посади міністра без портфеля використовувалося словосполучення «міністр СРСР», яке додається до найменування основною посадою. Так, міністрами без портфеля у СРСР у різний час були:

М. К. Байбаков, у 1963-1965 рр. - Голова Державного комітету хімічної та нафтової промисловості при Держплані СРСР - міністр СРСР;

Н. П. Дудоров, у 1962-1972 рр. - Начальник Главмоспромстройматеріалов при Мосмиськвиконкому - міністр СРСР;

Б. М. Ельцин, у 1988-1989 рр. - Перший заступник Голови Держбуду СРСР - міністр СРСР;

В. П. Зотов, у різний час (1962-1965 рр.) - Заступник Голови Держплану СРСР у ранзі міністра, міністр СРСР, начальник Управління харчової промисловості Совнархоза (СНХ) СРСР в ранзі міністра, заступник голови СНХ - міністр СРСР;

І. І. Кузьмін, у 1959-1960 рр. - Голова Державного науково-економічної ради Радміну СРСР - міністр СРСР та інші державні діячі.

У Російській Федерації посаду «міністра без портфеля» (офіційні найменування - «міністр Російської Федерації» або «член Уряду Російської Федерації») продовжує існувати. Так, міністрами без портфеля у різний час були:

Р. Г. Абдулатипов - у 1999-2000 рр. ; Н. І. Травкін - з 1994 по 1996 рр. ; Е. Г. Ясін - у 1997-1998 рр. ;

В. В. Єлагін - в 2000-2002 рр. (Курирував соціально-економічний розвиток Чеченської Республіки); С. В. Ільєсов - у 2002-2004 рр. (Курирував соціально-економічний розвиток Чеченської Республіки); В. Ю. Зорін - у 2001-2004 рр. (Курирував національну політику)

Після адміністративної реформи Росії першим міністром без портфеля став Владислав Путілін, Директор Департаменту економіки програм оборони і безпеки Мінекономрозвитку Росії, призначений 20 березня 2006 р. на посаду Першого заступника Голови Військово-промислової комісії при Уряді РФ.

У новому Уряді Медведєва, призначеному 21 травня 2012 р., міністром Російської Федерації без портфеля призначений Михайло Абизов. Він відповідає за організацію роботи Урядової комісії з координації діяльності «Відкритого уряду».

ДЖЕРЕЛА:

Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — М.: ИНФРА-М, 2007. — VI, 858 с.; История становления и современное состояние исполнительной власти в России. — М.: Новая Правовая культура, 2003. — (Правовой статус министра без портфеля: практика России — С. 174—182).

МІСТО-ДЕРЖАВА

МІСТО-ДЕРЖАВА — держава яка складається з одного міста та навколишньої території. Як правило, історично міста-держави були частинами більшої цивілізації: наприклад міста-держави стародавньої Греції, стародавнього Риму, Фінікії, міста-держави майя та ацтеків доколумбійської Мезоамерики, міста-держави Середньої Азії та доби італійського Відродження.

В античному світі міста-держави були досить поширені. Деякі з них об'єднувались у формальні або неформальні союзи, часто під проводом одного лідера.

Міста-держави у стародавньому Римі, наприклад, були об'єднані через підкорення іншими державами; деякі, такі як у Стародавній Греції, у Пелопонесі об'єднувались добровільно для спільного захисту.

У стародавній Греції міста-держави позначали одним словом (грец. πόλις) — поліс.

Так називали великі міста і міста-держави. Місто-держава, або поліс мав свій специфічний внутрішній устрій, різноманітність урядів, організацію тощо.

Характерними рисами такої державної організації було спільне громадянство.

МІСТА-ДЕРЖАВИ АНТИЧНОЇ ДОБИ

В античній історії існували:

міста-держави Стародавньої Греції, також відомі як поліси (від грецького поліс — πόλις);

міста-держави Малої Азії (Троя);

міста-держави у стародавньому Римі;

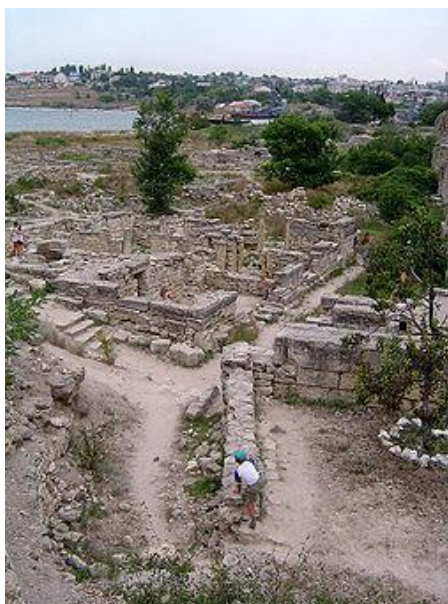
міста-держави Фінікії (Карфаген);

міста-держави Месопотамії (Шумер);

міста-держави імперії майя та ацтеків;

міста-держави китайських династій Шан, Чжоу.

Міста-держави Північного Причорномор'я

Розкопки полісу Херсонес у Криму, сучасна Україна

Керкінітида — заснована як місто-дежава у VI ст. до н. е. і проіснувала як грецька колонія майже до кінця IV ст. н. е. Зараз місто Євпаторія (Автономна Республіка Крим).

Тір — заснований як місто-дежава у VI ст. до н. е. переселенцями з грецького Мілета. Зараз місто Білгород-Дністровський (Одеської області).

Ольвія — існувала як місто-дежава з VI ст. до н. е. і до IV ст. н. е. Заснована переселенцями з грецького Мілета. Зараз Миколаївська область.

Борисфеніда — існувала як місто-дежава у VII ст. до н. е., була найдревнішим грецьким поселенням Причорномор'я. Зараз Миколаївська область.

Херсонес (пізніше Корсунь) — заснований у 422—420 рр. до н. е. переселенцями з Гераклеї Понтійської і проіснував до XV ст. н. е. — тобто майже два тисячоліття. У V—I ст. до н. е. це було автономне місто-держава, у I—IV ст. н. е. — аристократична республіка залежна від Риму, а з IV ст. — від Візантії. Саме через Корсунь у 988 р. у Київську Русь офіційно прийшло християнство візантійського обряду. Зараз історико-археологічний заповідник «Херсонес Таврійський», місто Севастополь (Автономна Республіка Крим).

Феодосія — заснована як місто-дежава у VI ст. до н. е. греками — вихідцями з Мілета, була центром торгівельних зв'язків. Зараз місто Феодосія (Автономна Республіка Крим).

Пантікапей — заснований як місто-дежава у VI ст. до н. е. Зараз місто Керч (Автономна Республіка Крим).

Міста-держави середньовіччя

У середньовіччі міста-держави існували:

У Німеччині у Ганзійській лізі; У складі Священної Римської Імперії на території сучасної Центральної Європи і Німеччини; В Італії під час доби Відродження.

Сучасне місто-держава Сінгапур — економічне диво Азії

Міста-держави новітньої історії

У XIX - XX ст. міста-держави виникали у результаті колоніальної експансії європейських держав. У таких країнах, як Індія, Китай міста-держави являли собою прибережні міста або порти звідки поширювалась колонізація країни. Деякі з міст-держав збереглися як

незалежні країни (Сінгапур), а деякі хоча й ввійшли у склад інших країн, все ж зберегли автономію (Гонконг). Деякі європейські міста (Рієка, Данциг (Гданськ), Мемель (Клайпеда), Трієст, Батумі) у зв'язку з політичними та історичними обставинами існували як міста-анклави з широкими правами самоврядування.

Сінгапур був у складі Малайзії всього два роки і був виключений з складу країни у 1965 р. через побоювання, що його населення негативно вплине на расовий склад населення Малайзії. Попри це, Сінгапур швидко модернізувався і провів індустріалізацію, завдяки котрій його тепер називають одним з чотирьох Тигрів Азії. Тепер Сінгапур — сучасне, динамічне місто-держава з помітним впливом на економіку світу.

Ватикан

До 1870 р. Місто Рим знаходилося у володінні римських пап як частина держави — Папська область. Коли у 1870 р. король Віктор-Імануїл II анексував Папську Область, папа Пій IX відмовився визнати новосформоване королівство Італія. У 1929 р. папа Пій XI та король Віктор-Імануїл III уклали договір, за яким Ватикан визнавався як незалежна держава з папою на чолі. Зараз це місто-держава має своє власне громадянство, дипломатичний корпус, прапор і поштову систему. З населенням менш ніж тисячу чоловік Ватикан — найменша, більшістю країн визнана суверенна держава світу.

Монако

Князівство Монако — одна з найменших держав світу (площа 1,95 км²). Розташоване на півдні Європи, на березі Середземного моря, поблизу кордону Франції і Італії. Граничить з французьким департаментом Приморські Альпи. Монако включає у себе округи міста Монако (старе місто), Монте-Карло, Ла-кондамін (діловий центр і порт) і Фонв'єй (промисловий район).

Сан-Марино

Сан Марино — не тільки найменша місто-держава у світі, але й найстародавніша незалежна республіка в Європі. Сан Марино було засноване у 301 р. н. е. на горі Титано християнином Маріно, який заснував на горі християнську громаду. Досі в країні діють свої правила і свої, єдині у своєму роді, органи влади, які контролюють і управляють демократичним життям держави.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . :Право, 2015.; Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — М.: ИНФРА-М, 2007.

МІТИНГ

МІТИНГ — це організована форма політичних дій, оскільки у нього є організатори, цілі та завдання (наприклад, домогтися якомога більшої підтримки виборців на користь того чи іншого кандидата і виграти виборчу кампанію). Водночас мітинг, як і будь-яке багатолюдне зібрання, може перетворитися за певних умов у стихійний некерований процес і супроводжуватися раптовою зміною настроїв учасників, вибухом емоцій, бурхливими пристрастями.

Мітинг (від англ. meet – зустрічатися, знайомитися). Публічні збори для обговорення актуальних суспільно-політичних проблем. Суттєвою особливістю є його спрямованість на формування психологічної готовності індивідуумів до безпосередньої політичної дії. Мітинг проводиться не для ведення дискусії і з'ясування проблем. Це зібрання уже сформованих прихильників певної ідеї, яка на мітингу перетворюється на вимогу (заборонити або дозволити, підтримати або засудити певні дії, рішення, явище). Мітинг є важливим засобом пропаганди та агітації. Ст. 39 Конституції України гарантує її громадянам право на проведення мітингів, зборів, походів і демонстрацій.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

МІТТЕРАН ФРАНСУА МОРИС АДРІАН МАРІ (26 ЖОВТНЯ 1916 - 8 СІЧНЯ 1996 РР.)

Французький політичний діяч, один з лідерів соціалістичного руху, президент Франції з 1981 - 1995 Рр. Його 14-річне президентство (2 терміни по 7 років) - найтриваліше в історії Франції. На початку

кожного свого президентського терміну Міттеран розпускав парламент і оголошував дострокові вибори, щоб у перші 5 років президентського терміну мати більшість у парламенті, і обидва рази після цього його партія програвала наступні вибори, через що в останні 2 роки обох термінів Міттеран змушений був миритися з консервативними прем'єр-міністрами.

Міттеран був найстаршим президентом Франції у ХХ ст. (йому було 78 років і 7 місяців, коли він покинув пост президента) і прожив менше всіх президентів після відходу з посади (236 днів). Незадовго до своєї смерті, у травні 1995 р., Міттеран приїжджав до Москви на святкування 50-річчя Перемоги СРСР у Великій Вітчизняній війні.

Франсуа Міттеран народився 26 жовтня 1916 р. у містечку Жарнак (департамент Шаранта). Його батько спочатку був агентом залізничної компанії, а потім займався виробництвом оцту. У Франсуа було 3 брата і 4 сестри.

У молодості Міттеран дотримувався консервативних поглядів і був ревним католиком. Під час навчання в Ангюлемського коледжі святого Павла Франсуа Міттеран приєднався до «Католицькому дії», одночасно підтримуючи зв'язки і з лівими католиками з руху Марка Саньє «Сійон», і з ультраправими «Національними волонтерами».

Здобув юридичну освіту. Воював під час Другої світової війни, у 1940 р. був поранений, потрапив у полон. Зробив дві спроби втечі, друга - у 1941 р. - закінчилася вдало. Брав участь у французькому Опорі. Паралельно входив до адміністрації режиму Віші, займаючись долею військовополонених і навіть отримав «Орден Франциски» - державну нагороду режиму Віші.

У 1944 р. його дружиною стала Даніель Міттеран, що відрізнялася стійкими лівими переконаннями.

Після війни Міттеран незабаром повернувся у політику. Він вступив у центристську групу «Демократичний і соціалістичний союз Опору» (ЮДСР), що складалася в де-факто правоцентристському виборчому альянсі «Об'єднання республіканських лівих». У 1946 р. був обраний депутатом департаменту Ньєвр і у 1947 р. увійшов до кабінету міністрів. Надалі під час Четвертої республіки він займав різні посади, у тому числі міністра у справах колишніх фронтовиків, у справах заморських територій, у справах Ради Європи, внутрішніх справ і юстиції - всього 11 різних постів.

Після проголошення де Голлем П'ятої республіки Міттеран виступав з критикою нового режиму особистої влади президента і Конституції 1958 р. На парламентських виборах 1958 р. його

кандидатуру підтримали комуністи, але не СФИО. В Об'єднану соціалістичну партію його не прийняли. У 1965 р. заснував Федерацію демократичних і соціалістичних лівих сил (ФДСЛС).

Незважаючи на підтримку з боку всіх лівих сил від Радикал-соціалістів до Французької комуністичної партії, програв у другому турі президентських виборів тисяча дев'ясот шістьдесят п'ять (44,8% голосів) і 1974 р. (49,2% голосів), поступившись відповідно де Голлю і Жискар д'Естен.

У статусі першого секретаря очолював Соціалістичну партію з 1971 - 1981 рр. За цей період соціалістам вперше після Другої світової війни вдалося відтіснити потужну комуністичну партію на другий план на лівому фланзі.

Вигравав у другому турі президентські вибори 1981 р. (51,75% голосів) і 1988 р. (54% голосів), обійшовши відповідно Жискар д'Естена і Ширака. Тріумф Міттерана був закріплений соціалістами на позачергових виборах до Національних зборів, що пройшли у червні 1981 р. Перше сформований при Міттераном соціалістичний уряд П'єра Моруа за участю міністрів-комуністів намагалося здійснити масштабну ліву програму, провівши націоналізацію, децентралізацію державної влади, скорочення робочого тижня, зниження пенсійного віку, скасування смертної кари і лібералізацію ЗМІ. Однак через відтік капіталів змінив Моруа у 1984 р. прем'єр-міністр Лоран Фабіус, зупинив ліві (по суті кейнсіанські) реформи і перейшов до режиму «жорсткої економії».

При Міттераном 29 жовтня 1981 р. вийшов закон, істотно полегшив імміграцію до Франції, який дозволяв депортувати нелегала тільки, якщо він засуджений до позбавлення волі на строк більше одного року.

У 1982 р. близько 100 тис. Іммігрантів отримали посвідки на проживання у Франції, а також ряд прав (у тому числі право обрання у робітничі ради підприємств і створення громадських організацій).

На парламентських виборах 1986 р. перемогу здобула права опозиція, і Міттерана довелося призначити прем'єр-міністром лідера неоголлістов Жака Ширака, що означало перший в історії Франції період «співіснування» (Cohabitation): «лівий» президент працював з «правим» прем'єром.

Плоди цього співіснування проявилися насамперед у нормах про іммігрантів - у вересні 1986 р. вийшов закон, який скасував раніше встановлені обмеження по депортації нелегальних мігрантів.

Міттеран був активним прихильником європейської інтеграції, підтримував ідею створення валютно-економічного і політичного союзу країн Європейського співтовариства, ратував за зближення Франції з ФРН і США. При цьому саме при Міттераном між СРСР і Францією склалися довірчі відносини, засновані на запереченні нацизму. Політика уряду Міттерана на Африканському континенті, яку курирував його син Жан-Крістоф, часто відрізнялася неоколоніалістським підходом, підтримкою військових переворотів і постачанням зброї урядам і воєнізованим формуванням, поміченим у порушенні прав людини.

Міттеран помер 8 січня 1996 р. від раку простати. Під час президентства він приховував свою хворобу. Після його смерті стало відомо, що він хворів на рак простати всі чотирнадцять років свого президентства і в останні місяці був практично недієздатний. Похований на кладовищі Жарнак у департаменті Шарант.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.

МІСЦЄВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

МІСЦЄВЕ САМОВРЯДУВАННЯ — право та спроможність органів місцевого самоврядування у межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права й які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи.

Формами місцевого самоврядування також є збори громадян, референдуми або будь-які інші форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом.

Основоположним принципом, викладеним в Європейській Хартії місцевого самоврядування, що була схвалена Комітетом Міністрів країн Ради Європи у 1985 р. і ратифікована Україною 15 липня 1997 р., є автономія.

Правова автономія органу місцевого самоврядування полягає у тому, що він має власні повноваження, визначені законом і, де це

можливо, – Конституцією, а також має право на судовий захист для забезпечення своїх повноважень та дотримання конституційних принципів самоврядності (ст. 145 КУ). Ці повноваження мають бути виключними та повними, тобто такими, які б не належали одночасно іншим органам. У межах своїх повноважень орган місцевого самоврядування має повну свободу для здійснення ініціатив. При реалізації делегованих повноважень, цей орган повинен мати свободу пристосувати їх здійснення до місцевих умов.

Організаційна автономія полягає у тому, що органи місцевого самоврядування не підпорядковані ієрархічно іншим суб'єктам влади і будь-який адміністративний контроль за його діями можливий для забезпечення законності та конституційних принципів місцевого самоврядування.

Фінансова автономія місцевого самоврядування полягає у праві його інституцій володіти та розпоряджатись власними коштами, достатніми для здійснення їх функцій та повноважень; встановлювати місцеві податки і збори відповідно до закону та ін. (ч.1 ст. 143 КУ). Формування та використання місцевих фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування, здійснюються ними самостійно. можна виділити кілька ознак місцевого самоврядування:

1. Місцеве самоврядування займає особливе місце у механізмі управління суспільством і державою, виступаючи специфічною формою публічної влади, яка не є складовою частиною механізму державної влади.

2. Місцеве самоврядування має особливий об'єкт управління – питання місцевого значення – предмети відання, перелік яких закріплюється законодавством.

3. Одним із специфічних суб'єктів місцевого самоврядування є територіальна громада. І специфіка полягає у тому, що на місцевому рівні можна розглядати перетворення територіальної громади з учасника управління у його первинного суб'єкта. Як відомо, під управлінням розуміють будь-який цілеспрямований вплив суб'єкта управління на об'єкті управління. Але в умовах самоврядування очевидно сильнішим є вплив управлінської системи самої на себе. Таким чином, є не дві системи – управлінська і та, якою управляють, а одна – самоуправлінська.

4. Самостійність місцевого самоврядування, яка знаходить свій вияв у організаційній і матеріально-фінансовій відокремленості, самостійному вирішенні місцевих справ у рамках компетенції,

закріпленої законодавством, самостійній відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

КОНЦЕПЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:

Науковий потенціал самоврядницької ідеї розкривається у сукупності теоретичних конструкцій, базових юридичних понять та категорій, які сприяють оформленню відповідних теорій місцевого самоврядування.

В якості ідейного джерела місцевого самоврядування виступає вчення про природне право, яке з античних часів є найважливішою філософсько-ідеологічною течією. Суть теорії природного права має вираження в уявленнях про справедливість, що втілюються в загальнолюдських принципах свободи та рівності.

Визнання категорій справедливості, свободи та рівності національними законодавствами різних країн, нормами міжнародного права дозволило легалізувати загальневиборче право, можливості громадян брати участь в управлінні місцевими справами. Саме з виборчими реформами пов'язана трансформація місцевої влади у XVIII – XIX ст. у країнах Західної Європи. Якщо первісно ідея місцевого самоврядування мала на меті розвинути у громадян відчуття належності до однієї спільноти, то з часом вона стала застосовуватися у зв'язку з громадянськими та політичними правами і свободами людини.

Безпосередньо теорія місцевого самоврядування концентрувалася навколо формування правового ставлення громади до держави. Вся наука про самоврядування веде свій початок від спроби розв'язати проблему: чи має громада окрему, відмінну від держави, владу, чи є вона незалежною від держави публічно-правовою корпорацією або міцно включена у державний організм і виконує тільки функції органу держави.

ТЕОРІЯ ПРИРОДНИХ ПРАВ ВІЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Перша з відомих загальноновизнаних теорій організації місцевої влади – теорія природних прав вільної громади – виникла на початку XIX ст. як реакція на чиновницьке управління з усіма негативними сторонами, коли центр уваги теоретиків філософії держави та права перемістився з конституційної монархії на представницьку демократію як прогресивніше втілення ідей правової держави, коли у політичній та філософсько-правовій думці відбулися суттєві зміни поглядів на проблеми демократії та суспільної свободи. Основні витoki теорії природних прав вільної громади залучені з бельгійського та французького права. Згідно з цією теорією, поряд з трьома

загальновизнаними конституційними владами (законодавчою, виконавчою та судовою) слід визнати й четверту - громадівську (комунальну або муніципальну) владу. Громада має право на самостійне та незалежне від центральної влади існування за своєю природою, причому держава не утворює, а лише визнає громаду.

ГРОМАДСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА) ТЕОРІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

На зміну цієї теорії прийшла господарська (громадсько-господарська) теорія місцевого самоврядування, яка намагалась обґрунтувати статус самоврядної громади як відмінного від держави суб'єкта права та акцентувалась на змісті комунальної діяльності. Ця теорія організації місцевої влади виникла в результаті поступового розвитку положень теорії прав вільної громади у пристосуванні їх до умов, коли у процесі історичного розвитку ускладнюються правові стосунки між суб'єктами суспільного життя і підвищується роль держави як регулятора цих стосунків. В основі громадсько-господарської теорії місцевого самоврядування стоїть запозичене з теорії природних прав вільної громади положення про те, що територіальний колектив - це елемент, насамперед, громадянського суспільства. Місцеве самоврядування - недержавне за своєю природою і має власну компетенцію у сфері неполітичних відносин, до яких держава байдужа, а саме - у місцевих громадських та господарських справах. В ці місцеві справи держава не втручається і вони вирішуються самими територіальними громадами. Питання ж політичні відносяться до компетенції державної влади.

ГРОМАДІВСЬКА ТЕОРІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Обидві теорії отримали свій розвиток у громадській (громадівській) теорії місцевого самоврядування. Громадська теорія бачила сутність самоврядування у наданні місцевій спільноті права самостійно реалізовувати свої громадські інтереси та зберігала за урядовими органами право управляти тільки державними справами. Тобто, вона виходить з протиставлення територіальної громади державі, громадських інтересів - політичним, вимагаючи, щоб суспільство та держава реалізовували свої власні інтереси. У протиставленні громадських та державних інтересів нібито полягає підстава для повної самостійності органів самоврядування. За цією теорією органи місцевого самоврядування при вирішенні питань місцевого значення мають діяти за принципом: дозволено все, що не заборонено законом. Однак, громадська теорія, як зазначали її критики, змішувала самоврядні територіальні одиниці з різного роду приватноправовими об'єднаннями (промисловими компаніями,

благодійними фондами, об'єднаннями вчених, клубами тощо). Критики цієї теорії звертали увагу на те, що існування таких об'єднань завжди має факультативний характер, а існування місцевих спільнот (територіальних громад) - обов'язковий, а звідси бачили в «діяльності самоврядних місцевих общин не доповнення, а саме часткову заміну діяльності державної».

ДЕРЖАВНИЦЬКА ТЕОРІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

На її місце заступила державна (державницька) теорія місцевого самоврядування. Пік популярності цієї теорії припадає на 70-ті рр. XIX ст. На відміну від громадської, ця теорія вбачала у місцевому самоврядуванні частину держави – одну з форм організації місцевого державного управління. Будь-яке управління публічного характеру з цієї точки зору є справою державною. За цією теорією вибір предметів діяльності не залежить від самоврядних органів, а визначається державою. Всі повноваження у галузі місцевого самоврядування своїм джерелом мають державну владу. Все базується на тому, що держава визнає за необхідне передачу справ на місця, і, по суті, діяльність самоврядування та держави залишається однорідною. Однак, на відміну від центрального державного управління, місцеве самоврядування здійснюється не урядовими чиновниками, а за допомогою місцевих спільнот, місцевих жителів, які зацікавлені в результатах місцевого управління. Органи місцевого самоврядування при цьому діють за принципом: дозволено лише те, що передбачено законом.

РЕФОРМІСТСЬКА ТЕОРІЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО СОЦІАЛІЗМУ

Наприкінці XIX – початку XX ст. набули розповсюдження соціал-реформістські муніципальні концепції, зокрема теорія муніципального соціалізму. Її ідеологами виступали реформісти різних країн. Муніципальний соціалізм являв собою сукупність програмних положень та установок, спрямованих на забезпечення якомога повнішої демократизації місцевого життя. Першою вимогою, яка містилася в муніципальних програмах політичних партій, було наділення міської та сільської громади правами ширшої автономії. Ще одна вимога полягала у збільшенні представництва населення в органах місцевого самоврядування. Прихильники ідеї муніципального соціалізму сподівалися шляхом послідовних реформ, зміни державного та громадського життя без різких стрибків і потрясінь перебудувати тогочасне життя на нових підставах.

У своєму існуванні на Заході теорія і практика демократичного управління йшли пліч-о-пліч, розвиваючись та вдосконалюючись.

Кардинальні зміни у соціально-економічній сфері викликали появу муніципальних концепцій, пов'язаних з теорією держави соціального добробуту. Муніципалітети проголошувалися інструментом соціального обслуговування, який забезпечує та охороняє в рівній мірі інтереси усіх класів та прошарків суспільства.

МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Англосаксонська (англійська) модель:

У рамках англосаксонської моделі, яка отримала поширення у Великій Британії, США, Канаді, Австралії та інших країнах, представницькі органи місцевого самоврядування формально виступають як діючі автономно у межах наданих їм повноважень і пряме підпорядкування нижчих органів вищим відсутнє. Крім того, для англосаксонської моделі характерна відсутність на місцях уповноважених центрального уряду, які б опікали представницькі органи, що обираються населенням. Поряд з представницькими органами у країнах з даною системою місцевого управління (США) безпосередньо населенням можуть обиратись і деякі посадові особи. Значними повноваженнями тут наділяються й комісії (комітети) місцевих представницьких органів, які відіграють вагомую роль у підготовці й прийнятті окремих рішень. Контроль за діяльністю місцевих органів в англосаксонських країнах здійснюється головним чином опосередковано, через центральні органи, а також суд. При аналізі місця й ролі місцевого самоврядування у політичній системі головний наголос звичайно робиться на тому, що вони є складовою частиною механізму держави.

Континентальна (французька) модель:

В більшості країн світу, (континентальній Європі, франкомовній Африці, Латинській Америці, Близькому Сході) поширилась континентальна (французька модель) місцевого управління. Вона базується на поєднанні державного управління на місцях і місцевого самоуправління. Родоначальницею є Франція, тому специфіка моделі виходить з історії цієї країни, коли головною опорою королівської влади служили повноважні представники монархії на місцях, а не органи місцевого самоуправліннякомун.

Континентальна модель місцевого управління, як зазначив французький дослідник І.Мені, нагадує єрархічну піраміду, по якій відбувається передача різних директив і інформації, і у рамках якої на центральну владу активно працює ціла армія агентів на місцях. Ця модель також характеризується певною підпорядкованістю нижчих ланок вищим. В Італії, наприклад, подібна ієрархічна

підпорядкованість виражається зокрема, у передбаченій Конституцією практиці областей здійснювати контроль за законністю актів провінцій, комун та інших місцевих утворень.

Особливістю даної системи є те, що вона заснована на поєднанні місцевого самоврядування і місцевого управління, і бере за основу різне тлумачення «природних» і «штучних» адміністративно-територіальних одиниць.

ДАНА СИСТЕМА МАЄ ПІДВИДИ:

а) на всіх рівнях, окрім низового, діють виборні органи територіальної громади і органи, що представляють державну владу на місцях, які здійснюють контрольну функцію. На низовому рівні діють лише органи первинної територіальної освіти (Франція, Італія);

б) органи місцевого самоврядування в «природних» адміністративно-територіальних одиницях створюються лише на низовому рівні, на регіональному ж рівні (у «штучних» адміністративно-територіальних одиницях) створюються місцеві державні адміністрації загальної компетенції. Існує також такий варіант даного підвиду, коли виборні органи місцевого самоврядування діють і на регіональному рівні, лише як представницькі органи територіальних громад. (Польща, Болгарія, Туреччина, Фінляндія).

Іберійська модель (країни Латинської Америки) - близька до континентальної моделі; - управління на місцевому рівні здійснюють обрані населенням представницькі органи і посадові особи місцевого самоврядування (які затверджують органами державної влади).

Змішана модель (Австрія, Російська Федерація, Федеративна Республіка Німеччина) - поєднує у собі ознаки континентальної й англо-саксонської моделей.

Радянська модель (колишній СРСР, Куба, Китайська Народна Республіка) - усі ради, починаючи з найнижчих, є органами державної влади; - відсутність автономних джерел фінансування органів місцевого самоврядування.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ:

Основними правовими актами, що регулюють проблеми місцевого самоврядування на міжнародному рівні, є:

- Європейська хартія місцевого самоврядування;
- Всесвітня Декларація місцевого самоврядування.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:

Європейська хартія місцевого самоврядування сьогодні є основним міжнародно-правовим документом для країн-членів Ради

Європи, який містить стандарти щодо організації управління на місцях на засадах місцевого самоврядування, що є обов'язковими для держав-членів Ради Європи. Цей документ прийнято на засідання Ради Європи 15 жовтня 1985 р.

Європейська Хартія місцевого самоврядування складається з преамбули та трьох частин. У преамбулі викладена мета держав-членів Ради Європи, які підписали Хартію та основні принципи, на яких вона базується.

У першій частині Хартії сформульовані загальні положення, які вказують на необхідність конституційних і правових основ місцевого самоврядування, у них формулюються принципи, що визначають характер та обсяг компетенції місцевого самоврядування, захист кордонів самоврядних територій, забезпечення організаційної автономії місцевої влади. У другій частині Хартії викладені положення, що стосуються кола зобов'язань, які учасники можуть взяти на себе. У третій частині містяться норми процесуального характеру – підписання, ратифікація, набуття чинності Хартією, її денонсація.

Європейська Хартія місцевого самоврядування є першим багатостороннім правовим документом, який визначає і захищає принципи місцевої автономії – однієї з підвалин демократії.

Від імені України Європейську Хартію місцевого самоврядування було підписано 6 листопада 1996 р. у м. Страсбурзі, а Верховна Рада ратифікувала її 15 липня 1997 р. Відповідно до ст. 9 Конституції України після ратифікації Європейська Хартія місцевого самоврядування стала частиною українського законодавства.

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:

Ще одним документом, який регулює діяльність місцевого самоврядування є Всесвітня Декларація місцевого самоврядування, яка була прийнята 26 вересня 1985 р. у Ріо-де-Жанейро Всесвітнім Союзом органів місцевого самоврядування на XXVII Міжнародному конгресі.

У Декларації наголошується, що принцип місцевого самоврядування має бути визначеним у конституції або основному законі про урядові структури країни. Місцеве самоврядування – це право та обов'язок місцевих органів влади регулювати та вести громадські справи під особисту відповідальність і в інтересах населення. Це право має здійснюватися окремими особами та представницькими органами, яких вільно обирають і періодично переобирають шляхом рівноправних загальних виборів, а їх головних

виконавців слід обирати таким же чином, або призначати за участю обраних органів.

Громадські справи мають вирішуватися такими основними підрозділами місцевої влади, які найближчі до громадян, а також її територіальними ланками – середнього або регіонального рівня, відповідно до чинного у кожній країні порядку. Місцеві органи влади повинні мати право діяти за власною ініціативою в окремо обумовлених межах і не торкатись повноважень, що вилучені з компетенції місцевих органів самоврядування. Коло основних обов'язків місцевих органів самоврядування, як і процедура зміни цих обов'язків, мають бути відображені у конституції або законі. Надана місцевим органам самоврядування влада, як правило, має бути повною та виключною. І навіть тоді, коли центральним або регіональним органам державної влади надано конституцією або статутом право втручатися у справи, відповідальність за які вони поділяють з місцевими органами самоврядування, останні мають залишати за собою право на вияв ініціативи та прийняття рішень. У тих випадках, коли центральні або регіональні державні структури делегують певні повноваження місцевим органам самоврядування, вони мають на власний розсуд пристосовувати виконання законів до місцевих умов. Місцеві органи влади мають розумно та ефективно поділяти право на прийняття рішень із іншими рівнями управління, що діють на місцях.

Зміни меж повноважень місцевих органів влади мають відбуватися згідно із законом і після консультацій з зацікавленою місцевою громадою або кількома громадами, а за необхідності – з допомогою референдуму, якщо таке передбачено статутом.

Місцеві органи влади повинні мати право на відповідні фінансові ресурси, відокремлені від коштів інших рівнів управління, та вільно розпоряджатися грошовими надходженнями у межах своїх повноважень. Розподіл коштів між місцевими органами влади має у розумних пропорціях узгоджуватися з тими завданнями, що виконуються ними. Ці кошти мають надходити регулярно та періодично, з тим, щоб вони забезпечували безперервну роботу служб та відповідне фінансове планування. У разі делегування будь-яких нових повноважень здійснюється перерозподіл фінансових коштів, необхідних для виконання цих повноважень. Певна частина фінансових ресурсів місцевих органів влади повинна формуватися за рахунок місцевих податків, платежів і внесків, розміри яких встановлюють ці органи. Податки, які місцеві органи влади повинні

мати право збільшувати або від яких вони отримують гарантовану частку, мають носити достатньо загальний та гнучкий характер, щоб забезпечувати для місцевої влади змогу йти врівень із її зобов'язаннями. Автономія слабкіших у фінансовому відношенні місцевих органів управління потребує заходів фінансового вирівнювання. Право місцевих органів влади брати належним чином участь у розробці правил, що регулюватимуть загальний пропорційний розподіл перерозподілених коштів, має бути чітко визначене. Надання одноразових субсидій, що призначені для фінансування спеціальних проектів або служб, має також бути визначене. Надання субсидій не може спричиняти невинуватене втручання у політику, що здійснюється місцевими органами самоврядування у межах їх компетенції.

Місцевим органам влади має бути надане право вживати юридичних засобів захисту своєї автономії в межах законів, що визначають та захищають їхні інтереси.

МІЖНАРОДНІ ОБ'ЄДНАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:

Найстарішим зі світових об'єднань органів місцевого самоврядування, що діє на міжнародній арені з 1913 р., є Міжнародний Союз місцевих влад (IULA). Засновано Союз у бельгійському місті Генті за участі міст царської Росії. Він займався питаннями розвитку й ведення місцевого господарства, місцевої демократії та управління. Головна мета його діяльності:

- піднесення організаційного та функціонального рівня місцевих влад та їх служб;
- підвищення добробуту громадян за допомогою ефективнішого місцевого управління;
- розширення участі громадян в місцевому самоуправлінні;
- активізація міжнародного обміну інформацією й особистих контактів між членами Союзу;
- захист інтересів]] місцевих влад в міжнародних урядових організаціях.

МСМВ має консультативний статус в ООН та ЮНЕСКО, а також у Раді Європи. Спілка підтримувала тісні зв'язки з ЕКОСОР, оонівським фондом допомоги дітям, з ЄЕС та іншими міжнародними структурами. МСМВ має розгалужену регіональну структуру. Його європейський підрозділ – Рада європейських муніципалітетів і регіонів об'єднує сьогодні 40 національних асоціацій органів місцевого і регіонального самоврядування європейських країн. З 2002 р. членом РЕМР та МСМВ стала і Асоціація міст України та громад.

Найбільшою організацією, що займається питаннями побратимства та муніципального партнерства, є Всесвітня Федерація споріднених міст (ВФСМ). Одержавши своє міжнародно-правове оформлення 1957 р. у м. Екс-ле-Бен (Франція), ВФСМ основною метою організації проголосила: «розвиток взаєморозуміння й співробітництва між народами незалежно від їх раси, мови, релігії або політичної системи шляхом споріднення міст, підтримки співробітництва у дусі рівноправності між міськими або регіональними владами всіх країн»

Починаючи з 1963 р. Федерація щороку в останню неділю квітня проводить Всесвітній День споріднених міст.

У 2004 р. на спільному Конгресі у Парижі організації оголосили про своє злиття та утворення нового світового об'єднання органів місцевого самоврядування – Міжнародної організації «Об'єднані міста і органи місцевого самоврядування».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . Право, 2015.; Гірняк М. Європейська Хартія місцевого самоврядування в правовому полі України: Аналіз ситуації // Людина і політика. – 2001. – №3.; Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади. – К., 1992.; Пітцик М.В., Кравченко В.В., Моньйо Е.С., Фонтен Б., Черніков В. Принципи Європейської Хартії місцевого самоврядування. / Навчальний посібник –К., 2000.; Муніципальне право України. – К., 2001. – С.315-348.; Воронкова В.Г. Муніципальний менеджмент. – К., 2004. – С. 89-134.; Вісник Асоціації міст України та громад/ видання Асоціації міст України та громад.-К., 2006. -№№ 20-25.; Драгоманов М. Старі Хартії Вільності // Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. Семківа О.І. – Львів, 1996.; Драгоманов М. Вольний союз – Вільна спілка. Опит української політико-соціальної програми. – Женева, 1884.; Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. – Мюнхен, 1963.

МІСЦЕВА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

МІСЦЕВА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ – місцевий орган державної виконавчої влади в Україні. У межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці країни (область, район, міста Київ), а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

В Україні здійснюють діяльність державні адміністрації: обласні; районні (490 районних у областях і АР Крим, 10 районних у Києві, 4 районних у Севастополі); **міські**: Київська міська державна адміністрація; Севастопольська міська державна адміністрація.

Місцеві державні адміністрації є юридичними особами, розташовані відповідно в обласних і районних центрах, містах Києві та Севастополі.

На будинках, де розміщуються місцеві державні адміністрації, піднімається Державний прапор України.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ:

Місцеві державні адміністрації у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують:

Виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня;

законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян;

виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а у місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку;

підготовку та виконання відповідних бюджетів;

звіт про виконання відповідних бюджетів і програм;

взаємодію з органами місцевого самоврядування;

реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ:

Місцеві державні адміністрації діють на засадах:

відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність;

верховенства права;

законності;

пріоритетності прав людини;

гласності;

поєднання державних і місцевих інтересів.

КОМПЕТЕНЦІЯ:

До відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань: забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; соціально-економічного розвитку відповідних територій; бюджету, фінансів та обліку; управління майном, приватизації та підприємництва; промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту та зв'язку; науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх; використання землі, природних ресурсів, охорони

довкілля; зовнішньоекономічної діяльності; оборонної роботи та мобілізаційної підготовки; соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати.

Місцеві державні адміністрації вирішують й інші питання, віднесені законами до їх повноважень.

СКЛАД І СТРУКТУРА:

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. У межах бюджетних асигнувань, виділених на утримання відповідних місцевих державних адміністрацій, їх голови визначають структуру місцевих державних адміністрацій.

Рекомендаційні переліки управлінь, відділів і інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

ПОСАДОВІ ОСОБИ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ:

Керівники управлінь, відділів і інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій: очолюють відповідні підрозділи; несуть персональну відповідальність перед головами відповідних державних адміністрацій за виконання покладених на ці підрозділи завдань; призначаються на посаду та звільняються з посади головами відповідних державних адміністрацій за погодженням з органами виконавчої влади вищого рівня в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

На посади У місцеві державні адміністрації призначаються громадяни України. Голови місцевих державних адміністрацій, їх заступники, керівники управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій не можуть бути Народними депутатами України або суміщати свою службову діяльність з іншою, в тому числі на громадських засадах, крім викладацької, наукової та творчої діяльності у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства чи іншої організації, що має на меті одержання прибутку. Не можуть бути призначені на посади у місцеві державні адміністрації особи, які мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Районні державні адміністрації в Автономній Республіці Крим також забезпечують виконання Конституції Автономної Республіки Крим, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим і рішень Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень спрямовує та контролює діяльність районних державних адміністрацій у АР Крим. Пропозиції щодо призначення на посаду або звільнення з посади голови районної державної адміністрації в Автономній Республіці Крим вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Призначення першого заступника та заступників голови, а також керівників структурних підрозділів районної державної адміністрації в Автономній Республіці Крим здійснюється головою відповідної районної державної адміністрації за погодженням з відповідними посадовими особами Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим має право скасовувати розпорядження голів відповідних районних державних адміністрацій, що суперечать Конституції України, законам України, іншим актам законодавства України, а також нормативно-правовим актам Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, що не суперечать законодавству України. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим у межах наданих йому повноважень взаємодіє з районними державними адміністраціями в АР Крим.

МІТЧЕЛЛ УЕСЛІ КЛЕР
(5 серпня 1874 – 29 жовтня 1948 рр.)

Американський економіст і статистик, представник гарвардської школи. Навчався у Чикагському університеті. Професор Каліфорнійського (1909-1912 роки) та Колумбійського (1914-1919, 1922-1944 роки) університетів. У 1920-1945 роках очолював Національне бюро економічних досліджень. Мітчелл зробив спробу використовувати статистику для доказу положень інституціоналізму. Для нього характерні описово-статистичний метод, емпіричний підхід

до економічних процесів, ігнорування об'єктивних економічних законів капіталізму.

Мітчелл відомий світу своїми дослідженнями економічних циклів. Намагався довести можливість безкризового розвитку капіталістичної економіки. Після економічної кризи 1929-1933 роках, Мітчелл став одним з теоретиків «регульованого капіталізму». Президент Американської економічної асоціації в 1924 році. Нагороджений медаллю Френсіса Уокера (1947 рік).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник. – К., Генеза. – 1997. – 400 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

МІФ ПОЛІТИЧНИЙ

МІФ ПОЛІТИЧНИЙ (від грец. Πολιτική діяльність самоуправління у полісі (місто, держава) та грец. Μύθος — казка, переказ, оповідання) — форма позараціонального віддзеркалення та інтерпретації в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та суспільних цінностей.

Політичний міф це — цілісне, спрощене, переважно ірраціональне віддзеркалення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей, своєрідний символічний засіб їх інтерпретації, моделювання світу і соціального життя; інструмент реалізації конкретних політичних завдань — боротьби за владу, її легітимації, утвердження нової політичної ідеології тощо; інтегрована форма міфологічної й політичної свідомості, особливий вид міфу, що зберігає у колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру політичних процесів.

Як форма свідомості, що продукує специфічну картину світу, міф існує поряд з іншими формами свідомості — релігією та раціональністю.

Політичний міф є універсальною конструкцією, яку завжди можна наповнити конкретним політичним змістом. У наукових дослідженнях використовується як важливий інструмент для з'ясування особливостей політичної діяльності, політичної поведінки, політичних конфліктів тощо.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПОЛІТИЧНОГО МІФУ:

Основними ознаками сучасного політичного міфу вважають, як правило, його всезагальність, консервативність, синкретичність, біполярність, персоніфікований та маніпулятивний характер, архетипність, символічний супровід. Елементами політичного міфу є: архетип певної ситуації, пов'язаної зі здійсненням заходів соціального регулювання й примусу, зміст конкретного досвіду, отриманого в ситуаціях, об'єднаних цим архетипом, та систему алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить «бажане» з «належним», тобто зі сформованим архетипом. Значущість політичного міфу полягає у можливості викликати до життя той архетип, який дозволить задати певний мотив діяльності — через політичну рекламу, ритуал тощо. Архетип уможливорює поєднання бажаного і належного спочатку у міфологічних категоріях (мовою політичних метафор), згодом — у політичній діяльності.

Розрізняють «короткострокові» та «довгострокові» (вічні) міфи. Короткострокові, або технологічні міфи, створюються для реалізації конкретних політичних завдань. Це «міфи на один день» або псевдоміфи, оскільки вони не укорінені в архетипах людської свідомості. Натомість «вічні» міфи вписані в структуру ментальності народу. Отже, політичний міф — це архетипна конструкція, яка визначає існування певної політичної системи та особливу роль у ній особистості чи політичної організації. Політичний міф стає найбільш дієвим засобом у кризові періоди суспільного розвитку — війни, революції, реформи тощо. За допомогою міфу суспільство може відновлювати зруйновану картину світу.

Архаїчні та сучасні політичні міфи суттєво відрізняються. Якщо архаїчна міфологія переважно космологічно змодельована, то сучасна міфологія вирізняється своєю соціальною спрямованістю. Основним завданням архаїчного міфу було пояснення світу, побудова єдиної цілісної картини світосприйняття, метою ж сучасного політичного міфу є своєрідне обґрунтування життя соціуму, певна інтерпретація суспільних процесів. Сучасна міфотворчість ускладнена переоцінкою тривалого історичного процесу, взаємообміном культур і традицій, новими тенденціями суспільного розвитку. Через розповсюдження міфологем формується нова світоглядна парадигма, яка за умови схвалення її політичними суб'єктами та сприйняття з боку суспільства може перетворитися на дієву ідеологію. Хоча політичний міф загалом є ірраціональним феноменом, але він здатний поєднувати в собі

свідоме і несвідоме, реальне й ідеальне, раціональне та ірраціональне.

МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОГО МІФОТВОРЕННЯ:

У ХХ ст. було започатковано розуміння міфу як об'єктивного культурного та психологічного феномена (К. Юнг, Ж. Сорель, Е. Фромм, М. Еліаде, К. Флад), як основи символічних форм пізнання реальності, що відкривають нові можливості у політиці зокрема, через пов'язаність міфології та ідеології. Як сукупність певних символів, форм символізації політичного простору, вони створюють комплекс орієнтаційних символів, за допомогою яких відбувається взаємодія влади з громадськістю.

Механізм міфотворення розкрито у структурній теорії міфу (К. Леві-Строс), сутність якої полягає у виявленні сукупності несвідомих логічних операцій та інструментів для вирішення світоглядних суперечностей. При цьому так звана міфологічна логіка досягає своїх цілей ненавмисне, обхідним шляхом. Іншою засадничою теорією у розумінні сутності політичного міфу стала символічна теорія (Е. Кассінер). Символізм міфу ґрунтується на тому, що конкретні предмети, не втрачаючи своєї конкретності, можуть перетворюватися на певні знаки для відбиття інших предметів або явищ, тобто слугувати їх символічним аналогом. Міф виникає як замкнута символічна система, об'єднана характером функціонування і способом моделювання навколишнього світу. Як комунікативну систему трактує міф у своїх дослідженнях Ролан Барт, який називає його «метамовою» створення значеннєвих символічних систем. Позараціональною й водночас невід'ємною складовою політики і політичної діяльності постає міф у дослідженнях вітчизняного науковця Ю. Шайгородського.

Створення політичного міфу передбачає появу чогось нового, чого не існувало раніше в актуалізованій формі. У цьому процесі виокремлюють три змістові складові політичного міфу, а саме: ціннісну, мотиваційну та комунікативно-сміслову, завдяки яким проявляються його особливості. Суб'єктами політичної міфотворчості можуть виступати певні політичні угруповання (партії, рухи, об'єднання), етнічні спільноти, органи державної влади, окремі особистості (політичні лідери) тощо.

Особливістю сучасних політичних міфів є, з одного боку, тенденція до створення нових міфів внаслідок утвердження нових суспільних явищ (формування політичного ринку, трансформація інституту багатопартійності, віртуалізація політичних процесів), з другого — міфи стають технологічною складовою управління

(маніпулювання) суспільною свідомістю. Пануючи у сфері колективного несвідомого, міф суттєво впливає на масову свідомість. Багатоаспектністю політичного міфу (феномен свідомості, наукова категорія, історична реальність, складова символічного світу політики тощо) обумовлена увага до цього явища не лише з теоретичної точки зору, але й з огляду на визначення його функціональності як способу пояснення і сприйняття соціально значущої інформації, формування ціннісного ставлення до політичних явищ.

ДЖЕРЕЛА:

Шайгородський // Політична енциклопедія [Редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.] — К. : Парламентське видавництво, 2011. — С. 457—458.; Цуладзе А. Политическая мифология: [монографія] / А. Цуладзе. — М. : ЭКСМО, 2003. — 383 с.; Шайгородський Ю. Ж. Політична міфологія у кризовому суспільстві / Ю. Ж. Шайгородський // Освіта регіону. — 2009. — № 1. — С.61-65.; Шайгородський Ю. До визначення сутності поняття «політичний міф» / Ю. Шайгородський // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. — К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2009. — Вип. № 16. — С. 49-53.; Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс; пер. с франц. В. В. Иванова. — М. : Академический проект, 2008. — 555 с.; Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник Московского ун-та. — Сер. 7. — 1990. — № 2. — С. 58-69.; Барт Р. Миф сегодня / Р. Барт Избранные работы: Семиотика. Поэтика. — М.: Прогресс; Универс, 1994. С. 72—130.

МІХЕЛЬС РОБЕРТ

(9 СІЧНЯ 1876 - 3 ТРАВНЯ 1936 рр.)

Німецько-італійський соціолог, один з засновників політології як академічної науки. Професор університетів Турина, Базеля, Риму. Оказав рішучий вплив на розвиток політичної соціології та сучасної демократії вцілому. Його власні політичні погляди претерпіли еволюцію від спочатку крайніх лівих до партії німецьких соціал-

демократів, потім до синдикалістів і нарешті до італійських корпоративістів.

ТЕОРІЯ ЕЛІТ:

Відомий як автор так званого «залізного закону олігархії». Причини елітарності Міхельс вбачав у організаційній структурі суспільства. У праці «До соціології партійності у сучасній демократії» (1911) він доводив, що суспільство не може функціонувати без великих організацій, а керівництво такими організаціями не можуть здійснювати всі їхні члени, більшість яких є некомпетентними, пасивними й байдужими як до повсякденної діяльності організацій, так і до політики в цілому. Ефективність функціонування великих організацій потребує виокремлення керівної меншості, яка, маючи спеціальну освітньо-професійну підготовку, формулює програми, готує вибори і управляє фінансами тощо.

Основний аргумент Міхельса - це дія «залізного закону олігархічних тенденцій» у масових політичних організаціях. Закон обумовлює неможливість демократії як влади народу у цілому. Причини політичної стратифікації він пояснював тенденціями, закладеними у сутність людини, особливості політичної боротьби і специфіку розвитку організацій. Ці три тенденції сприяють тому, що демократія веде до олігархії і неминуче перетворюється в олігархію. Міхельс зазначав, коли ми говоримо «демократія» маємо на увазі «олігархія».

Феномен олігархії обумовлений, згідно з Міхельсом, психологією мас і психологією організацій, а також законами структур організацій. Поняття «мас» у нього має психологічний зміст і визначається як сукупність психічних властивостей масового обивателя - індеферентності, некомпетентності, потреби в керівництві, почутті вдячності вождям тощо. «Маси», які мають саме такі якості, не здатні самоорганізовуватись і самостійно управляти справами суспільства.

Сам же принцип організації, який є необхідною умовою керівництва «масами», веде до виникнення ієрархії влади. Керівництво організацією передбачає наявність професійної підготовки людей, ці ж люди і формують апарат. Він надає сталості організації, але разом з тим викликає переродження організованої «маси», коли вона стає заручницею апарату.

ДЖЕРЕЛА:

Ю. Р. Шведа. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів, 2002. // Розділ 2.3. «Класична» теорія політичних партій.; Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). - К., Либідь, 2002. // Розділ: Елітизм.; Шведа Ю. Політичні

партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

МІХНОВСЬКИЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ
(19 БЕРЕЗНЯ 1873 — 3 ТРАВНЯ 1924 рр.)

Український політичний і громадський діяч, адвокат, публіцист, перший ідеолог українського націоналізму та організатор війська.

Ідеолог і провідник Братства тарасівців, засновник УНП (1902), один із лідерів УДХП, член Братства самостійників.

Автор брошури «Самостійна Україна» (1900), підготував проект Конституції (1905).

Нащадок старовинного козацького роду, корені якого простежуються ще з XVII ст., Микола Міхновський народився у сім'ї сільського священика у селі Турівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині належить до Київської області) 19 (31) березня 1873 р. Його дитинство пройшло серед української природи, народних пісень, оповідань і дум. Світогляд дітей формувався під впливом батька, який виховував їх у «самостійницькому дусі». Батько Миколи — Іван — свято беріг національні традиції і сміливо правив богослужіння українською.

Освіту Микола Міхновський здобув у Прилуцькій гімназії. Закінчивши гімназію, у серпні 1891 р. вступив на юридичний факультет Київського університету.

Зростання національної свідомості українців наприкінці XIX ст. призвело до розмежування української інтелігенції. Старше покоління віддавало перевагу у вирішенні «українського питання» культурно-просвітницькій справі, його вимоги зводилися до поміркованих

реформ, які б скасували національно-культурні обмеження для українців у Російській імперії. Революційну молодь приваблювали соціалістичні ідеали. Вона вважала, що національного визволення можна досягти через визволення соціальне, через спільну боротьбу разом з іншими націями проти існуючого у Росії соціального ладу. Та несподівано, на початку 1890-х рр. в українському русі з'явилася зовсім нова течія. Її започаткувала молода людина, студент, який відкрито кинув «божевільний» на той час заклик до державної самостійності української нації. Він сміливо почав проповідувати, що тільки шлях боротьби за здобуття державної самостійності є єдиним шляхом, на який мусить ступити український народ. Цією людиною був Микола Міхновський.

Уже будучи першокурсником Університету Святого Володимира, Міхновський долучився до українського національного руху і став членом «Молодої громади». Але культурницька, аполітична діяльність не задовольняла його. Радикально налаштований юнак шукає однодумців і у 1892 р. стає членом таємної студентської організації «Братство тарасівців», її ідеологом і провідником. Саме він, студент-правник, займався розробкою ідеологічної платформи, відомої під назвою «Средо молодого українця». Тарасівці проголосили своєю метою боротьбу за «самостійну суверенну Україну, соборну, цілу і неподільну, від Сяну по Кубань, від Карпат до Кавказу, вільну між вільними, без пана і хама, без класової боротьби, федеративну всередині». Далі йшлося про шляхи досягнення поставленої мети:

«Наше покоління мусить створити свою українську національну ідеологію для боротьби за визволення нації і для створення своєї держави... Будемо жити своїм розумом, хоч би він був і неотесаний, мужичий, бо інакше ми своїй нації ніколи не визволимо. В протилежність московському революційному інтернаціоналізму і соціалізму, наш шлях іде по лінії індивідуалізму і революційного націоналізму».

У 1893 р. частину Тарасівців було кинуто за ґрати або вислано у села. Миколі Міхновському пощастило уникнути арешту. Він закінчив навчання у 1895 р. почав працювати в одній із адвокатських контор Києва, водночас не полишав громадської діяльності. У 1897 р. він їздив до Львова, де встановив тісні взаємини з галицькими діячами і закупив значну кількість заборонених видань, у тому числі твори Михайла Драгоманова та Івана Франка. Поліція вважала його «крайнім за переконаннями українофілом з грубими і вкрай несимпатичними методами і формами і напрямом безумовно антиурядовим».

У 1898 р. Міхновський переїхав до Харкова, що було пов'язано з особистою драмою: закохавшись у дружину свого начальника, він разом з нею мусив залишити Київ. Але батьки були проти. Шлюб не склався, і Міхновський так і лишився неодруженим. Він зайнявся адвокатською практикою, відкрив власну контору і невдовзі здобув неабияку популярність як успішний адвокат. У 1906 р. на так званому «Лубенському процесі» двох українських діячів — братів Шеметів — засудили до страти, але завдяки майстерності адвоката Міхновського вони були звільнені.

**Микола Міхновський (другий ряд, перший праворуч)
серед прибічників у Харкові**

Енергійно і швидко Микола Міхновський завоював авторитет серед української громадськості Харкова. Вже на початку 1899 р. студентська громада під його проводом влаштувала у Харкові святковий концерт, присвячений 100-річчю «Енеїди» Івана Котляревського. 19 і 26 лютого 1900 р. Міхновський виступав перед учасниками Шевченківських свят у Полтаві і Харкові, закликав до збройної боротьби за права українського народу. Учасники зборів зустріли цей заклик скептично, але була молодь, яка захоплено слухала промови.

САМОСТІЙНА УКРАЇНА (МАНІФЕСТ)

Приблизно у той самий час, у січні 1900 р., Микола Міхновський у Харкові взяв участь у становленні РУП — першої самостійницької партії у Наддніпрянській Україні. Її лідери запропонували Міхновському узагальнити свої ідеї в окремій брошурі. Вона з'явилася того самого року під назвою «Самостійна Україна» і була видана у Львові, накладом у тисячу примірників.

Деякий час «Самостійна Україна» вважалася програмою РУП, але згодом зазнала гострої критики. Малоросійська інтелігенція,

вихована на російській культурі, сприйняла цей маніфест вкрай вороже. Незадоволення позицією Міхновського почалося і у самій РУП, оскільки «Самостійна Україна» не містила соціальної програми, тоді як члени РУП тяжіли до соціалізму. Як наслідок, Міхновського звинуватили у шовінізмі, надмірному радикалізмі, в «оригінальничанні».

Незважаючи на шквал критики, Микола Міхновський наприкінці 1900 р., у відповідь на заборону офіційної влади зробити напис українською мовою на пам'ятнику Котляревському у Полтаві, від імені тієї ж РУП написав «Одвертий лист до міністра Сипягіна», який закінчувався словами:

«Українська нація мусить скинути пановання чужинців, бо вони огиджують саму душу нації. Мусить добути собі свободу, хоч би захиталася ціла Росія! Мусить добути собі визволення з рабства національного та політичного, хоч би пролилися ріки крові! А та кров, що поллється, впаде як народне прокляття на Вашу голову, пане міністер, і на голови всіх гнобителів нашої нації».

СТВОРЕННЯ УНП

У відповідь на поширення у суспільстві марксистських настроїв, байдужих до національних потреб поневолених націй, Міхновський розгорнув енергійну діяльність з консолідації прихильників ідеї самостійності. У 1902 р., коли у РУП почали перемагати соціалістичні та автономістські тенденції, Міхновський заснував Українську народну партію (УНП), що проголосила своєю метою боротьбу за незалежність України. Микола Міхновський став її провідником і головним ідеологом, автором програми УНП та інших партійних видань, що на тривалий час стали наріжними для багатьох поколінь українських націоналістів.

Найбільшого поширення набув своєрідний маніфест самостійників «Десять заповідей УНП», написаний у 1903 р. і широко відомий в Україні та за кордоном. «Десять заповідей УНП» — один з найгостріших документів самостійницького руху, створених Міхновським. «Ми боремося проти чужоземців не тому, що вони чужоземці, а тому, що вони експлуататори», пояснював він свою позицію. Таким чином, націоналізм Міхновського мав здебільшого оборонний, захисний характер. Він був протидією, запереченню державному шовінізму панівної нації. Характерно, що такої думки дотримувались навіть більшовики, лідер яких, Володимир Ленін, стверджував, що треба розрізняти націоналізм нації пригнобленої і

нації пануючої. Націоналізм першої несе у собі позитивний заряд боротьби за національне визволення і може бути виправданий.

Незважаючи на свою нечисленність, самостійники вперто шукали шлях до сердець широкого загалу, використовуючи підкреслено демонстративні і навіть епатажні форми і методи впливу. Це робилося з єдиною метою: будити національну свідомість, розвивати почуття належності до великого народу із славним минулим, привернути якомога більше українців до ідеї самостійності України. Ці ідеї Микола Міхновський популяризував у часописах, які засновував з невпинною енергією попри всілякі адміністративні заборони: «Самостійна Україна» (1905), «Хлібороб» (1905), «Запоріжжя» (1906), «Слобожанщина» (1906), «Сніп» (1912–1913).

Микола Міхновський прагнув використовувати усі наявні можливості для агітаційної роботи. Його зусиллями 1909 р. було створено «3-тє Харківське товариство взаємного кредиту». Цю організацію поліція оцінювала як «легальне прикриття групи українців», які обговорюють політичні питання. У 1912–1913 рр. він активно працював у харківському Товаристві імені Квітки-Основ'яненка. Поліція небезпідставно підозрювала Міхновського та інших членів УНП у використанні Товариства для пропаганди самостійницьких поглядів.

ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:

Ще під час своєї першої історичної промови на тему необхідності збройної революційної боротьби за права українського народу 19 лютого 1900 р., Микола Міхновський із запалом говорив про «потребу терористичної акції». Логічно, що він став на шлях організації бойового українського підпілля.

У 1904 р., коли Росія святкувала 250-ліття «приєднання Малоросії», УНП на знак протесту вирішила підірвати у Харкові пам'ятник російському поету Пушкіну. У Києві та Одесі планувалося висадити у повітря пам'ятники російським імператорам. Акцію у Харкові успішно здійснила підпільна бойова структура УНП «Оборона України» на чолі з Віктором Чехівським. На місці понівеченого пам'ятника Пушкіну були розкидані відозви із закликом до «боротьби за своє національне визволення».

КРИТИКА ОПОНЕНТІВ:

У своєму прагненні дійти до народних мас, до широких верств української інтелігенції, самостійники мусили долати опір не лише царської бюрократії та зрусіфікованої культурної еліти. Як і раніше, вони стикалися з непорозумінням, а то й відкритою неприязню з боку і

соціалістичних, і поміркованих українських діячів. Усі тодішні авторитети були їхніми опонентами:

Михайло Грушевський вбачав у Міхновському людину «зі здібностями і ще більше амбіціями, із сильним нахилом до авантюризму, інтриги і демагогії»;

Симон Петлюра критикував його на сторінках часопису «Україна», звинувачував в «обмеженості і вузькості»;

Володимир Винниченко в одному із своїх ранніх гумористичних оповідань «Поміркований та щирий» створив непривабливий образ самотійника Данила Недоторканого, у якому можна впізнати риси Миколи Міхновського;

Поза досить вузьким колом своїх однодумців Міхновський залишався небажаним, незрозумілим і навіть небезпечним. Від цього легко було впасти у відчай, відмовитися від своїх ідеалів та перейти на позиції «поміркового українства». Та Микола Міхновський був не з тих, що легко здаються.

Зовсім по-іншому сприймали Міхновського його друзі та однодумці. Один з них, Варфоломій Євтимович, так характеризував його:

«Микола Міхновський — це українська стихія, ... лише опанована сильним та благородним інтелектом. Він був високоосвічений і досвідчений правник, ... тонкий психолог, щасливий ініціатор, видатний організатор, блискучий промовець, талановитий публіцист, розумний і тактовний керманич, мілітарист з інтуїції, добрий знавець нашої минувшини, історичної та побутової, революціонер, як тип людини, здатної на рішучий чин. Вихований на добрій українській традиції, в українському селі, Микола Міхновський був прекрасним взірцем української расової культури, був українським аристократом у властивому значенні цього поняття».

ДІЯЛЬНІСТЬ НА ДОНЩИНІ:

Останні п'ять-шість років перед Першою світовою війною Міхновський присвятив пропаганді національної ідеї серед тих кіл, які досі були далекі від українського руху, а саме серед промислових та хліборобських кіл Слобожанщини та Донецького басейну і брав участь в організації соляних промислів у Слов'янському районі на Донбасі. Підтримував тісні зв'язки з родиною Алчевських.

З початком Першої світової війни Микола Міхновський перебував на фронті, хоча сам, будучи давнім ворогом Росії, з ідейних міркувань не воював і дуже скоро перевівся до Києва, де згодом служив у чині поручика у Київському воєнному окружному суді. За

нових обставин у нього з'явилася ідея закласти підвалини майбутньої української армії. Він вважав, що кожен вояк російської армії, який є українцем, мусить вважати себе вояком майбутньої української армії. Знаючи, якого розмаху і впливу набрав легіон Українських січових стрільців (УСС) по той бік фронту, Міхновський намагався ініціювати створення українських частин у царській армії, але на той час цей задум не знайшов належної підтримки.

Мітинг з нагоди 3-го військового з'їзду у Києві. Міхновський — серед керівників

ДОБА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

З початком Української революції 1917 р. Міхновський спрямував свій пропагандистський досвід та організаторські здібності на громадсько-політичну та військову діяльність. 15 березня 1917 р. він зібрав своїх однодумців і проголосив створення альтернативної Української Центральної Ради, яка виразно задекларувала свій самостійницький характер. Та перед Міхновським одразу ж постала дилема: або разом з однодумцями розбудовувати далі власну Раду з метою якнайшвидшого проголошення Української держави і наразитися на звинувачення у розколі «українського табору», або приєднатися до легітимної Української Центральної Ради — у надії переконати опонентів у необхідності проголошення незалежності. У результаті був обраний другий варіант: наприкінці березня 1917 р. «самостійники» Міхновського увійшли до складу УЦР. Жодної з проблем це не вирішило: серйозні розходження виникли вже під час написання першої спільної відозви. Побачивши, що у дискусіях лише

марнується дорогоцінний час, Микола Міхновський повністю віддався творенню українського війська.

З ініціативи Миколи Міхновського у Києві у березні 1917 р. відбулися три військових віча, останнє з яких 11 березня ухвалило рішення про формування Першого українського охочекомонного полку імені гетьмана Богдана Хмельницького.

Українське вояцтво з ентузіазмом відгукнулося на ідеї Міхновського: воно виявило готовність зі зброєю в руках здобути незалежність Україні — автономістів серед них майже не було.

16 березня 1917 р. було створено товариство «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка» на чолі з Миколою Міхновським. Того самого дня військова нарада Київського гарнізону після доповіді Міхновського обрала Український військовий організаційний комітет і ухвалила негайно приступити до організації власної національної армії. Своїм завданням комітет проголосив українізацію російської армії, тобто формування у її складі українських частин; створення у частинах армії українських громадських організацій; негайну організацію першого українського полку. Про це Микола Міхновський казав у своїй емоційній промові під час української маніфестації 19 березня у Києві.

Публікація II Універсалу остаточно спонукала Міхновського до повстання

Про діяльність Українського військового організаційного комітету Микола Міхновський доповідав на Українському Національному конгресі (6 — 8 квітня 1917 р.). На той час комітет вів

перемовини з командуванням російської армії про формування двох українських бригад. Конгрес обрав його членом Центральної Ради від Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка. На I-му Всеукраїнському військовому з'їзді (5 — 8 травня 1917 р.) Микола Міхновський увійшов до складу Українського генерального військового комітету (УГВК) — вищої військової установи в Україні.

Соціалістична національна демократія України негативно ставилася до створення власної армії, сподіваючись, що у «крайньому випадку» народ сам збереться у «народну міліцію». Тому серед керівництва Української Центральної Ради посилювалася недовіра до Міхновського, популярність якого в армії зростала щодня. Відчуваючи недовіру з боку лідерів українського парламенту, Микола Міхновський вийшов зі складу УГВК, де фактично був позбавлений можливості впливати на вироблення політичної лінії.

Проте самостійники не здавалися. У червні 1917 р. вони сформували військову частину, яка проголосила себе Другим українським імені гетьмана Павла Полуботка козачим полком. Полк не був визнаний ані російською владою, ані Українською Центральною Радою. Останню налякала поява у Києві самостійницького війська. Володимир Винниченко відвідав полк та закликав солдатів повернутися до своїх частин і вирушити на фронт. УГВК дав розпорядження інтендантській службі припинити постачання продовольством, обмундируванням, зброєю.

Результат виявився прямо протилежним: полуботківці вдалися до спроби воєнного заколоту з метою проголошення незалежної України. Існував план повстання, очевидно, складений самим Міхновським, ризикований і певною мірою авантюрний. У ніч з 3 на 4 липня полк вийшов з казарм, здобув арсенал і частину центру Києва. Але виступ не підтримала Українська Центральна Рада, яка ще сподівалася досягти української автономії політичним шляхом. 6 липня повстанці склали зброю, частину з них було заарештовано. Військова прокуратура розпочала слідство, яке тривало аж до жовтня.

Прямих доказів участі Миколи Міхновського у повстанні не було. Він був затриманий, хоч слідство проти нього не велося. Небезпечного конкурента, «авантюриста», Українській Центральній Раді треба було усунути з Києва. На прохання Володимира Винниченка та Симона Петлюри військова влада під охороною жандармерії відправила його на Румунський фронт для проходження служби. Так само, на фронті або у військових в'язницях, опинилося й багато інших самостійників.

У 1917 р. спроби М. Міхновського організувати національний рух, у тому числі й серед військових, за створення української національної держави наштовхнулись на лютий спротив з боку М. Грушевського, В. Винниченка та С. Петлюри. За спогадами П. Скоропадського, щоб усунути з політичного поля М. Міхновського, його було відправлено, не без участі С. Петлюри, на фронт.

ПОЛТАВСЬКИЙ ПЕРІОД

На Румунському фронті Микола Міхновський пробув аж до Жовтневого перевороту. До України він повернувся пізньої осені 1917 р., оселився на Полтавщині, де Лубенське земство невдовзі обрало його мировим суддею. Саме у цей час на Полтавщині набирала сили нова політична партія — УДХП, єдина несоціалістична партія в Україні. Її засновниками були давні друзі Міхновського — брати Володимир та Сергій Шемети та відомий історик і політичний діяч В'ячеслав Липинський. Обстоювала державну самостійність України, республіканський державний устрій на чолі з президентом та представницькою владою; виступала за ліквідацію поміщицьких латифундій, але, на відміну від есерів, зберігала приватну власність на землю, орієнтувалася на міцне фермерське господарство. Микола Міхновський почав схилитися до монархічного принципу організації державної влади в Україні, і тепер, відкинувши соціалістичні ілюзії, пов'язував майбутнє України з реалізацією демократично-хліборобської програми. Він поринув у діяльність УДХП, прагнучи поширити її вплив по всій Україні.

УЧАСТЬ У ГЕТЬМАНСЬКОМУ РУСІ

Нова сторінка його біографії розпочалася після переїзду до Києва, вже окупованого німецькою армією. УДХП, яка виступила з гострою критикою політики Української Центральної Ради, підтримала державний переворот 29 квітня 1918 р. Проте стосунки з гетьманом Павлом Скоропадським також виявилися непростими.

У своїх «Спогадах» Павло Скоропадський зазначав, що всі, кого він прохав дати характеристику Міхновському, застерігали, щоб Гетьман у жодному разі не запрошував Міхновського на якусь посаду в уряді. Сам Скоропадський не міг зрозуміти чому до Міхновського таке майже однодушне негативне ставлення. Сам він «у Міхновському нічого поганого не бачив окрім його крайньо шовіністичного українського напрямку».

Попри це, Гетьман серйозно розглядав Міхновського як кандидатуру на посаду прем'єр-міністра Української Держави. Йому імпонували його антисоціалістичні погляди і визнання ним приватної

власності на землю. Не забув Павло Скоропадський і того, що Українська демократично-хліборобська партія зіграла велику роль у скиненні Української Центральної Ради. Про ці події Скоропадський згадував так:

«З Полтавської губернії від декількох повітів прибуло до Києва декілька сотень хліборобів, що належали до УДХП, на чолі, здається із Шеметом, і рішучо вимагали змін до Третього Універсалу, у якому, як відомо, приватна власність на землю була ліквідована. Поява непідробних селян, людей землі, людей переконаних ... викликало сильне враження у Києві. З однієї сторони усі противники УЦ Ради підняли голову ... з другого боку, у кола Ради з'явилась ще більша розгубленість ... ці селяни були найпереконаніші українці-самостійники школи Міхновського. ... Створення Вільної України дрібна земельна власність були їхнім девізом, все інше вони відкидали».

Врешті, Гетьмана переконали не призначати Міхновського прем'єр-міністром, і він запропонував йому посаду «бунчужного товариша», тобто свого особистого радника. Від цього амбітний Микола Міхновський, звичайно, відмовився. Разом із УДХП він став в опозицію до гетьманського режиму, але, при цьому, партія відмовилась вступати до Українського національного союзу, який готував заколот проти Гетьмана.

Микола Міхновський доклав чимало зусиль, щоб трансформувати гетьманський політичний режим у дійсно українську владу. Він був автором низки документів з критикою складу уряду та його політики, поданих безпосередньо Гетьманові, входив до делегацій, які зверталися донімецько окупаційної влади.

Не довіряючи соціалістам, Микола Міхновський, як і всі хлібороби-демократи, не підтримував ідеї масового антигетьманського повстання. Коли ж воно розпочалося і розгорнулася боротьба між республіканським військом Симона Петлюри та залишками гетьманських формувань, був серед тих, хто виступав за примирення сторін, утворення коаліційного українського кабінету при збереженні гетьманату. З такою пропозицією, написаною Міхновським, в Одесу до командування експедиційних військ Антанти вирушила українська делегація на чолі з Сергієм Шеметом. Передбачалося, що союзники допоможуть у примиренні сторін. Водночас Міхновський з тією ж метою виїхав до Харкова, де перебувало одне з найкращих формувань республіканських військ — Запорізький корпус. Але обидві місії скінчилися провалом.

Ставлення Міхновського до Директорії було відверто негативним. Він передбачав, що соціалістичний режим своєю екстремістською політикою приведе до подальшої анархії у сільському господарстві та промисловості, розвалу адміністративного апарату, розкладу армії і зробить Україну безсилою перед більшовицькою Росією. Наприкінці 1918 — на початку 1919 рр. становище УНР стало критичним. «Необхідно щось робити! Інакше — кінець Україні! Держава наша загине», — заявляв на нараді керівництва УДХП Микола Міхновський. Хлібороби-демократи розробили відчайдушний план усунення Директорії від влади. Він полягав у тому, щоб за допомогою двох найбоєздатніших з'єднань української армії — Запорізького корпусу полковника Петра Болбочана та корпусу Українських січових стрільців полковника Євгена Коновальця — встановити в Україні військову диктатуру. Рішення УДХП було однозначним — «Необхідно їхати до Болбочана. Єдина надія на нього».

Полковник УНР Петро Болбочан — остання надія Міхновського

Окрім того, Міхновський хотів запропонувати полковнику поповнити його частини «добровольцями-хліборобами», яких на той час налічувалося близько 3 тисяч. У подальшому УДХП у порозумінні з «Союзом хліборобів-власників» висловлювали готовність зібрати ще близько 40 тис. чоловік. Здебільшого це були представники українських середніх та дрібних земельних власників, які розуміли, що влада більшовиків несе їм повне знищення.

Сповнений рішучості і надій, Микола Міхновський не здогадувався, що місія до Болбочана стане його останньою політичною акцією. Запорізький корпус він застав аж у Кременчуці. Наступного дня з наказу Петлюри Петра Болбочана було

заарештовано. Микола Міхновський захворів на тиф і потрапив до лікарні. Коли до міста увірвалися більшовики, Міхновського заарештували, проте невдовзі звільнили на прохання місцевої інтелігенції. Навіть дехто з більшовиків пам'ятав його виступи на судових процесах на захист селян. Пізніше Міхновський мав контакти з отаманом М. Григор'євим. Є відомості, що йому належало авторство головних відозв, з якими отаман звертався до українського селянства.

Важка хвороба підірвала здоров'я Міхновського. До того ж він був повністю виключений з політичного життя. Деякий час мешкав на Полтавщині, звідки пізніше, спустошений перманентними невдачами, виснажений фізично і психічно, розчарований в українській еліті, яка виявила свою повну нездатність, виїжджає на Кубань.

У 1920 р. Микола Міхновський опинився у Новоросійську, звідки марно намагався емігрувати. Коли денікінці під тиском Червоної армії евакуювались морем, Міхновський спробував скористатись нагодою і виїхати з ними, але його, як «відомого непримиренного ворога Росії», на корабель не взяли. Чотири роки Микола Міхновський жив на Кубані. Оселився у станиці Полтавській, почав вчителювати, якийсь час служив у кооперації. Є неперевірені свідчення, що він також викладав в Учительському інституті.

Приблизно у цей час у станиці почав формуватися Гайдамацький полк, невдовзі розгорнутий у Гайдамацьку дивізію. І хоч згадок про роль Міхновського у формуванні цієї частини немає, та все ж важко повірити, що він байдуже спостерігав за цим українським козацьким зрушенням. Тим більше, що «це військо не хотіло разом із Денікіним битися за Росію... Про московський шлях... ці люди слухати не хотіли», — свідчив кубанський прем'єр Василь Іванис. Відчувалося, що серед організаторів Гайдамацької дивізії є свідомий українець із великим досвідом організаційної роботи».

ПОВЕРНЕННЯ ДО КИЄВА:

У 1924 р. Микола Міхновський повернувся до Києва, де був заарештований ДПУ. Важко сказати як велося слідство, чи було взагалі відкрито «справу Міхновського». Відомо лише, що після кількох днів допитів він опинився на волі.

Вже наступного дня, 3 травня 1924 р., трапилася трагедія: Миколу Міхновського було знайдено повішеним у садку у садибі Володимира Шемета, де він квартирував. Серед української громадськості та науковців дуже довгий час точилася дискусія щодо причин смерті відомого політичного та громадського діяча. Так, існує версія про те, що смерть Міхновського — справа рук ДПУ. Згідно даної

версії, радянським каральним органом — ДПУ, після вбивства М.Міхновського, інсценізованого під самогубство, була підкинута «прощальна» записка, начебто написана рукою самого Миколи Міхновського, згідно свідчення Ждана Шемета — сина Володимира Шемета, у якого проживав свої останні дні Міхновський та який у 1998 р. засвідчив, що його батько знайшов у кишені покійного записку з таким текстом:

«Волю вмерти власною смертю! І сюди круть, і туди верть, однаково у черепочку смерть, як каже приказка. Перекажіть моє вітання тим, хто мене пам'ятає. Ваш Микола».

На той час минуло вже два роки як в Україні було остаточно встановлено радянську владу. Микола Міхновський який віддав понад 30 років свого п'ятдесятилітнього життя боротьбі за незалежність України, маючи беззаперечний та колосальний авторитет в Українському народі та заслужене реноме ворога російського шовінізму й імперіалізму, після свого повернення до історичної столиці України-Руси — золотоговерхого Києва, становив неабияку потенційну загрозу для окупаційної радянської влади. Автор гасла «Самостійна Україна — від Сяну по Кавказ», який покликав до життя тисячі борців за незалежність Батьківщини, повернувшись з Кубані до Києва був «національним динамітом», який міг здетонувати у Всеукраїнському масштабі.

Українська емігрантська (та гетьманська) преса, яка загалом шанобливо ставилася до пам'яті про Миколу Міхновського, віддала йому належне. На його прикладі служіння Україні десятиліттями виховувались покоління української молоді у Канаді, США, Аргентині, Бразилії, Австралії. Поховали Миколу Міхновського у Києві на Байковому цвинтарі.

СПАДЩИНА:

Долю Миколи Міхновського важко назвати щасливою. Усе життя йому доводилося відстоювати ідеї, які більшість не сприймала. Він був приречений весь час іти «проти течії». Робив це гаряче, безкомпромісно. Вирізнявся непоступливим, упертим характером. Здобув стійку репутацію складної людини, з якою важко спілкуватися. Був розкритикований, осміяний, відторгнутий. Надзвичайна вимогливість звужувала коло його друзів: близьким ставав лише той, хто поділяв політичні погляди. Міхновський залишив зовсім невелику за обсягом спадщину. Його публіцистика, політологічні статті та програмні документи могли б скласти лише один невеликий том.

Натомість вони склали цілу епоху в історії української суспільно-політичної думки.

Найближчий друг Міхновського, Сергій Шемет, пізніше згадував:

«Це було велике серце. У ньому палав такий вогонь любові до України, що в іншій країні він запалив би мільйони сердець бажанням патріотичного подвигу, а серед нашої інтелігенції запалилися цим вогнем лише одиниці. Найбільшою його заслугою було надання великого творчого розмаху українським національним почуттям. Малесеньку любов до пісень і вишиванок він розпалив у полум'я великої любові до України»

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ

За радянських часів ім'я Миколи Міхновського з ідеологічних мотивів було заборонене, а пам'ять про нього — майже стерта. Відтак, офіційна Україна довгий час не влаштовувала заходів на честь Міхновського, не було ні пам'ятників, ні меморіальних дощок тому, хто все своє життя поклав на вівтар її незалежності. Донедавна було невідоме та вважалось втраченим навіть місце поховання видатного українського діяча. Та все змінилось за останні 10 років.

Нині могилу ідеолога української державності знайдено на Байковому цвинтарі у Києві. У 2002 р. у редакції газети «Хлібороб» (засновники газети 1905 р. брати Володимир, Сергій, Микола Шемети і Микола Міхновський) була створена група пошуку могили Миколи Міхновського. Дослідники перевіряли різноманітні версії і шукали хоч якусь інформацію про його поховання в архівах, мемуарах, спогадах живих очевидців, активно листувалися з представниками української еміграції. Пошуки значно активізувалися, коли кореспондент газети «Україна молода» Михайлина Скорик знайшла публікацію хорунжого армії УНР, активного члена Військового клубу імені Павла Полуботка Віктора Павелка, яка була опублікована у часописі «Краківські вісті» 1944 р. Павелко був одним із небагатьох присутніх на похороні Миколи Міхновського і у своїй публікації детально описав його останні дні та вказав на цвинтар, де поховали діяча.

Після цього, у 2007–2008 рр. пошуки розпочалися безпосередньо на цвинтарі. Велику практичну допомогу надав дослідникам Петро Лабут (1927 р. народження), який походить з династії цвинтарних охоронців (його дідусь і батько стерегли Байкове ще до революції), та Ждан Шемет, що малим хлопцем також брав участь у похороні. Нарешті, навесні 2008-го р., коштами Міжрегіональної академії управління персоналом на могилі Миколи

Міхновського встановлено пам'ятник. У Харкові — місті з яким пов'язані найяскравіші сторінки життя і діяльності Міхновського 24 серпня 2003 р. , на честь 12-ї річниці незалежності України та 130-річчя від дня народження відомого українського діяча, було відкрито меморіальну дошку Миколі Міхновському. Ідея увічнити пам'ять видатного діяча належить громадським організаціям Харкова.

Меморіальну дошку, встановлену на приміщенні Харківської інженерно-педагогічної академії (вул. Університетська, 16), виготовлено їхнім же ж коштом. Текст меморіальної дошки повідомляє:

«Міхновський Микола Іванович (1873–1924) — визначний юрист і громадський діяч виступив тут 26. 02. 1900 р. з програмною доповіддю «Самостійна Україна», де вперше обґрунтував концепцію і принципи створення незалежної Української держави»

У 2007–2008 рр. постать Миколи Міхновського взяла участь у проєкті «Великі Українці» натекааналі «Інтер».

Сучасна українська історіографія називає Міхновського «Апостолом української державності».

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ УНП:

«Десять заповідей УНП» на рівні із брошурою «Самостійна Україна» стали найвидатнішим твором і спадком Миколи Міхновського, що без сумніву спричинив потужний вплив на становлення, розвиток та формування українського націоналізму. Розроблені вони були особисто Міхновським у 1903 р. як своєрідний партійний «кодекс честі» для членів УНП та бажаючих вступити у партію.

1. Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна — республіка робочих людей.

2. Усі люди — твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида — се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.

3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.

4. Усюди й завжди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників — і добре буде цілому народові й тобі.

6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробися ренегатом-відступником.

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9. Допомагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

ДЖЕРЕЛА:

Петро Мірчук. Микола Міхновський. Апостол української державності. Філадельфія. 1960.; 100 видатних українців. — К.: Видавництво Арій, 2006. — 496 с.; Міхновський М. І. Самостійна Україна. — К.: Діокор, 2002. — 80 с.; Павло Скоропадський: Спогади (кінець 1917 — грудень 1918) — К.: Київ — Філадельфія, 1995. — 493 с.;

МОБУТУ СЕСЕ СЕКО КУКУ НГБЕНДУ ВА ЗА БАНГА (14 ЖОВТНЯ 1930 - 7 ВЕРЕСНЯ 1997 РР.)

Президент Демократичної Республіки Конго (у 1971 р. перейменована у Республіку Заїр) у 1965-1997 рр. Маршал (1982).

Головнокомандувач збройними силами Демократичної Республіки Конго Мобуту прийшов до влади 24 листопада 1965 р. у результаті військового перевороту, встановив диктаторський режим і однопартійну систему у країні. Період правління Мобуту

характеризується вкрай низьким рівнем життя населення, корупцією і клептократією.

У зовнішній політиці проводив у період холодної війни прозахідний курс, користуючись насамперед підтримкою США і Бельгії.

«КЛАСИЧНИЙ АФРИКАНСЬКИЙ ДИКТАТОР»

Жозеф-Дезіре Мобуту народився у місті Лісала у Бельгійському Конго. Етнічно Мобуту належав до народу нгбанді. Дитиною його усиновив кухар бельгійських місіонерів, і Мобуту отримав можливість вчитися в місіонерській школі.

Мобуту отримав християнське католицьке освіту у Леопольдвіль. Сім років (1949-1956) служив у бельгійських колоніальних військах, після звільнення влаштувався на роботу журналістом у леопольдвільській щоденній газеті «L'Avenir». Приблизно в цей же час Мобуту познайомився з Патрісом Лумумбою і став членом національно-визвольного Конголезького Національного Руху.

30 червня 1960 р. був сформований перший в історії уряд Демократичної Республіки Конго, яке очолив Лумумба (президентом країни став Жозеф Касавубу). Мобуту був спочатку призначений держсекретарем, потім у тому ж році отримав звання полковника і посаду начальника генштабу конголезької армії.

14 вересня 1960 р. відбувся військовий переворот, який інспірував президент Касавубу. Мобуту був один з організаторів перевороту і отримав за це посаду головнокомандувача збройними силами.

У 1961 р. Лумумба і його соратники були заарештовані співниками Мобуту і депортовані у літаку до Моїз Чомбе у Катангу, де були поміщені у лісову хатину. Після жорстоких катувань вони були вбиті.

У країні почалася інтенсивна боротьба за владу між кількома претендентами. 29 жовтня 1965 р. президент ДРК (Демократичної Республіки Конго) Жозеф Касавубу оголосив про усунення Моїз Чомбе з поста прем'єр-міністра, але його спроба створити свій уряд була зірвана парламентом, вирішальний вплив на який отримали військові. В умовах, що склалися ні Касавубу, ні Чомбе вже не володіли повнотою влади. Парламент, що втратив будь-яку самостійність, оголосив (24 листопада 1965 р.) про відсторонення від влади президента Касавубу і передав всю повноту влади головнокомандувачу збройними силами генералу Мобуту,

призначивши його президентом країни. Ж. Касавубу, М. Чомбе, Ж. ілео, С. Адула були включені до складу консультативного Державної ради.

У травні 1967 р. Мобуту створив нову політичну партію - Народний рух революції, а у травні 1970 р. у конституцію країни була внесена поправка про встановлення однопартійної системи.

У червні 1967 р. була прийнята нова конституція Конго, відповідно до якої країна була перетворена з федеративного на унітарну державу (число провінцій було скорочено з 21 до 8) і встановлена президентська форма правління.

Мобуту домогся контролю над економікою, націоналізуючи найбільші підприємства країни, у тому числі компанію з видобутку міді «Юньон Міньєрі дю О-Катанга» (Union Minière du Haut Katanga). У 1967 р. Мобуту придушив заколот опозиції, у 1970 р. - переобрався на пост президента, будучи єдиним кандидатом на виборах.

27 жовтня 1971 р. Демократична Республіка Конго була перейменована у Республіку Заїр. Столицю Леопольдвіль Мобуту перейменував в Кіншаса. Були прийняті новий прапор і герб. На наступний рік була проголошена кампанія «справжнього заїрської націоналізму». Жителям країни було наказано називати дітей споконвічними африканськими іменами, а священикам під страхом тюремного ув'язнення було заборонено хрестити дітей під християнськими іменами.

Глава держави сам подав приклад і у 1972 р. змінив своє ім'я на Мобуту Сесе Секо Куку Нгбенду ва за Банга, що у перекладі означає «Могутній воїн, завдяки твердості і залізної волі йде від перемоги до перемоги, спалюючи все на своєму шляху».

Жителям країни було заборонено носити піджаки, європейські сорочки і краватки, а порушників доводилося платити чималий штраф. Рекомендувалося одягатися в АБАКА - особливого крою сюртуки на зразок френчів (при цьому їх назва «абак» було скороченням французького гасла «Геть костюм!» - Фр. A bas le costume!). Запам'ятовується деталю костюма самого президента стала шапочка з леопардової шкіри (хутро леопарда традиційно носили тільки вожді).

АВТОРИТАРИЗМ

На початку свого правління Мобуту почав цілеспрямовано знищувати політичних опонентів.

У 1966 р. відразу кілька видних політичних діячів, включаючи колишнього голови уряду Еваріста Кімба і ще трьох колишніх міністрів,

були повішені. На відміну від деяких інших диктаторів, Мобуту не соромився публічних страт, так, за згаданою вище стратою спостерігала 50 000 чоловік. У 1968 р. колишній міністр освіти в уряді Лумумби П'єр Мулеле повернувся в Заїр з еміграції в обмін на обіцянку про помилування. Однак після прибуття Мулеле був убитий солдатами Мобуту.

Згодом Мобуту поміняв тактику і замість фізичного усунення опонентів став застосовувати підкуп.

Протягом усього правління Мобуту йому доводилося неодноразово придушувати заколоти і повстання, причому в цьому йому часто допомагали з-за кордону. Приміром, у 1977 р. військову допомогу надала Франція, у 1978 р., коли заїрський війська ледь не зазнали поразки, - Бельгія, Франція і Китай.

Міжнародне співтовариство неодноразово робило спроби лібералізувати політичну систему Заїру, але ці спроби провалювалися через опір з боку Мобуту і його оточення.

У 1980 р. група депутатів заїрської парламенту вийшла зі складу Народного Руху Революції і у 1982 р., незважаючи на заборону на політичні об'єднання, заснувала опозиційну партію - Союз за демократію і соціальний прогрес.

У 1990 р. Мобуту оголосив про відновлення багатопартійної системи.

Однак, відчувши, що втрачає владу, у 1992 р. він скасував рішення Незалежної національної конференції про позбавлення президента влади, а у 1993 р. провів репресії своїх опонентів.

КУЛЬТ ОСОБИСТОСТІ

Як і багато інших диктаторів, Мобуту був при житті зведений практично в статус напівбога. Його називали «батьком народу», «рятівником нації». Його портрети висіли у більшості громадських установ; члени парламенту і уряду носили значки з портретом президента. У заставці вечірніх новин Мобуту кожен день з'являвся сидить на небесах. На всіх банкнотах також був зображений президент.

На честь Мобуту було перейменовано озеро Альберт (1973), з XIX ст. носила ім'я чоловіка королеви Вікторії.

Лише частина акваторії цього озера належала Заїру; в Уганді користувалися колишньою назвою, проте в СРСР перейменування було визнано, і на всіх картах і у довідниках значилося озеро Мобуту-Сесе-Секо. Після повалення Мобуту (1997) було відновлено колишню назву.

ЕКОНОМІКА І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Правління Мобуту було уражене корупцією. Процвітало хабарництво і казнокрадство (один з дипломатів використовував в особистих цілях навіть посольство Заїру в Японії). У самого президента було кілька палаців в Кіншасі та інших містах країни, цілий автопарк «мерседесів» і особистий капітал в швейцарських банках, який до 1984 р. становив приблизно 5 млрд. Доларів (на той момент ця сума була порівнянна із зовнішнім боргом країни).

Все це призвело до того, що економічна і соціальна інфраструктура країни була майже повністю зруйнована. Заробітна плата затримувалася на місяці, кількість безробітних і голодних досягало небувалих розмірів, на високому рівні перебувала інфляція. Єдиною професією, яка гарантувала стабільно високий заробіток, була професія військового: армія була опорою режиму.

У 1975 р. у Заїрі почалася економічна криза, у 1989 р. вибухнув дефолт: держава виявилася не у змозі обслуговувати зовнішній борг. При Мобуту були введені соціальну допомогу багатодітним сім'ям, інвалідам і т. д., але через високу інфляцію ці допомоги швидко знецінювалися.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Під час холодної війни Мобуту проводив прозахідну зовнішню політику, зокрема, підтримуючи антикомуністичних повстанців Анголи. На словах Мобуту проголошував себе продовжувачем справи Лумумби. Він встановив хороші відносини з США, які активно витісняли з країни бельгійські корпорації.

З країн Африки Мобуту ворогував з Замбією і з Лівією (після того, як її очолив Муаммар Каддафі), і підтримував добрі стосунки з Марокко.

При Мобуту формально Заїр не входив у політичні і військові блоки і був членом руху неприєднання. Офіційно одним з принципів заїрської націоналізму було гасло: «Ні вправо, ні вліво, а тільки рух у власному напрямку». Після закінчення холодної війни відносини між Заїр і США зіпсувалися, і Мобуту навіть був оголошений у Сполучених Штатах персоною нон грата.

У 1975 р. у столиці Кіншаса проходила XII Генеральна асамблея Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів (МСОП). Радянська делегація зустрічалася з президентом Мобуту.

ПОВАЛЕННЯ МОБУТУ

У середині 1990-х рр. у Руанді відбувався геноцид проти етнічної меншини тутсі, і кілька сот тисяч тутсі бігли у Заїр. Мобуту відправив у східні райони країни урядові війська, щоб вигнати звідти

біженців, а заодно і народність тутсі (у 1996 р. цьому народу було наказано покинути країну). Незадоволені режимом Мобуту скористалися конфліктом з тутсі, і об'єдналися з ними в антиурядовий Альянс Демократичних Сил за Звільнення Конго, який очолив колишній сепаратист і правитель самопроголошеного прокитайські держави у провінції Південна Ківу Лоран Кабіла. У жовтні 1996 р. тутсі і альянс Кабіли за підтримки Бурунді, Уганди і Руанди, в якій у ході громадянської війни меншість тутсі знову повернулося до влади, підняли повстання проти режиму Мобуту.

Урядові війська нічого не змогли протиставити повстанцям, і у травні 1997 р. війська опозиції увійшли до Кіншаси. Мобуту втік з країни, знову перейменованої у Демократичну Республіку Конго.

Мобуту відмовили у наданні політичного притулку у Франції і Того. Колишній диктатор зміг залишитися лише у Марокко. 7 вересня 1997 р. Мобуту Сесе Секо помер від раку у Рабаті. Похований на християнському кладовищі Рабату неподалік від російських поховань.

Сім'я: Мобуту був одружений двічі. Його перша дружина Марія-Антуанетта Мобуту померла від серцевої недостатності у 1977 р. У 1980 р. диктатор одружився вдруге, його дружиною стала Бобі Ладава. У Мобуту було шість дітей: четверо синів від першого шлюбу (Нива, Конга, Конгулу і Манда) померли, син і дочка від другої дружини. Син диктатора від другого шлюбу Нзанга Мобуту висунув свою кандидатуру на президентських виборах у ДР Конго у 2006 р. Дочка Якпуа проживає у Бельгії.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005.

МОВНА ПОЛІТИКА

МОВНА ПОЛІТИКА — сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

Від мовної політики залежить мовна ситуація у багатомовному суспільстві — уряд може стимулювати розвиток багатомовності у державі, стримувати і звужувати функціонування мов недержавних націй, нерідко доводячи їх до повного вимирання, як це мало місце у Німеччині, СРСР, США.

Звуження функцій і відмирання мов спричиняється використанням нерідної мови у школах, вищих закладах освіти,

масовим знищенням населення на завойованих територіях великих імперій, насильницьким виселенням корінних жителів із їхньої предковичної території та ін.

Мовна політика стосується і нормалізації літературної мови — вироблення та впровадження усних та писемних мовних норм (орфоепічних, орфографічних, у сфері слововживання), усталення термінології тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Закон «Про мови в Українській РСР».; Закон України «Про засади державної мовної політики».; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . Право, 2015.; Указ Президента України „Про Концепцію державної мовної політики“. ВРУ. 15.02.2010. Процитовано 05.10.2014.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА — це соціальні та інституціональні перетворення, пов’язані з переходом від одного типу політичної системи до іншого.

В основу концепції політичної модернізації покладено розроблений М. Вебером методологічний принцип, згідно з яким сучасні країни розподіляються на «традиційні» та «сучасні».

«Традиційні» країни — зберігають персоналізовані відносини залежності і бар’єри соціальної мобільності.

«Сучасні» країни — засновані на раціональній організації та функціональній диференціації інститутів, що долає відносини особистої залежності та бар’єри на шляху групової мобільності.

Характерною особливістю політичної модернізації є диференціація політичної структури (інституціоналізація), яка передбачає формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних та інших інститутів суспільства, спрямованих на забезпечення стабільності й соціального порядку. Розвивається вона через удосконалення (осучаснення) традиційних інститутів, які у процесі модернізації суттєво змінюють свої функції та характер діяльності, а також через формування нових.

Процес політичної модернізації проявляє себе, перш за все, у трьох основних сферах:

- політичній системі;
- політичній культурі;
- політичній поведінці.

У сфері політичної культури модернізаційні процеси приводять до активізації процесу соціалізації особи, постійного вдосконалення політичних цінностей та норм, формування принципово нової, орієнтованої на раціональні зміни еліти.

Модернізація безпосередньо політичної системи виявляється в її диференціації, умінні адекватно реагувати на різноманітні виклики часу.

Зміни політичної поведінки полягають в активізації та вдосконаленні форм залучення громадян суспільства до політичного процесу.

Процес модернізації, на думку західного політолога С. Блека, поділяється на кілька стадій:

- а) усвідомлення мети;
- б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти;
- в) період трансформації;
- г) інтеграція суспільства на новій основі.

ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ:

Політичну модернізацію більшість авторів розуміє як поєднання таких складових:

- зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій;
- формування нової модернізаторської політичної еліти;
- зниження ступеня відчуження громадян від політичної влади;
- забезпечення реальної участі народу в політичному житті;
- підвищення впливу інформації;
- постійне вдосконалення цінностей та норм у системі політичної культури.

Перелічені складові змісту політичної модернізації тісно переплітаються з процесом демократизації суспільства. Тому, на нашу думку, можна стверджувати, що саме демократизація політичної системи і є основним змістом її модернізації. Сама демократія набуває тут нових якостей. Її сутність пов'язують з ідейним та організаційним плюралізмом, технологіями запобігання та розв'язання суспільних конфліктів, раціональним співвідношенням вертикального і горизонтального вимірів політики.

Теорія модернізації – інтегральна складова «соціології розвитку», джерелами якої були концепції М. Вебера, Ф. Тенніса і Т. Парсонса.

Змістовим стрижнем теорії стали **ДВА ВИДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ:**

1) **оригінальна (або спонтанна)** – характерна для країн, що пережили перехід до раціональних соціальних структур через тривалий внутрішній процес (Англія, США, Німеччина, Франція і т. д.);

2) **вторинна (або віддзеркалена)** – притаманна відсталим країнам, які використовують досвід передових держав; це осучаснення «навздогін»; основний фактор вторинної модернізації – соціокультурні контакти цих країн з центрами індустріальної та постіндустріальної культури.

ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ.

1-й етап (50-ті – початок 60-х рр. XX ст.) – зародження концепцій політичної модернізації. На цьому етапі такими теоретиками, як У. Ростоу, Д. Аптер, Г. Алмонд, Д. Пауелл, було розроблено основні постулати теорії модернізації, а саме:

- **універсалізм**, тобто розуміння процесу модернізації як лінійного, що має однакові стадії та етапи в усіх країнах;

- **технологічний детермінізм**, тобто визнання прогресу в економіці та технології основою суспільного розвитку та модернізації (оскільки вони призводять до підвищення рівня життя та вирішення соціальних проблем);

- **вестернізація**, тобто запозичення країнами, що нещодавно звільнилися від колоніальної залежності, політичного устрою і політичної культури західних країн, насамперед США;

- **критика основних характеристик традиційних суспільств** (низька здатність до динаміки та адаптації).

2-й етап (друга половина 60-х – початок 70-х років) – критика теорії модернізації.

Один з відомих суспільствознавців того часу Р. Бендікс у 1967 р. звернув увагу на те, що оскільки модернізація в Європі (зокрема, в Англії та Франції) спиралась на певні традиції суспільства, то протиставляти традиційність та сучасність не є коректним. Це дало поштовх для виникнення шквалу критики на адресу ранніх теорій модернізації.

3-й етап (початок 70-х – друга половина 80-х рр.) – відхід від євроцентризму.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЕТАПУ:

- поява більш виважених ідей, заснованих на різноманітних чинниках політичного, соціального та економічного розвитку (зокрема, на такому чиннику, як політична культура та її особливості);

- зосередження уваги на проблемі стабільності політичного розвитку як передумові соціального та економічного прогресу.

На цьому етапі виокремилися два головних напрямки теорії модернізації:

1. **Ліберальний напрямок** – Роберт Даль, Габріель Алмонд, Люсен Пай.

Ключові ідеї:

– основна мета модернізації – формування відкритої соціальної та політичної системи шляхом інтенсифікації соціальної мобільності та інтеграції населення в політичну спільноту.

– економічне зростання є похідним від демократизації та формування відкритої політичної системи.

– політична модернізація обов'язково передбачає значне збільшення кількості людей та груп, які мають реальне право та можливість брати участь у прийнятті політичних рішень.

Ліберальний напрямок тісно пов'язував модернізацію з демократизацією політичного режиму.

2. **Консервативний напрямок** – Семюель Хантінгтон, Дж. Нельсон, Хуан Лінц.

Ключові ідеї:

– основна мета модернізації – досягнення економічного росту та встановлення соціального порядку, заради яких можна пожертвувати демократизацією (концепція т.зв. «диктатура розвитку» або «ідея порядку»);

– модернізація не є спонтанним процесом. Це – процес, ініціаторами якого виступають політичні еліти, які впроваджують відповідну політику модернізації. Іншими словами, джерело модернізації – не західні держави, а еліти, що існують всередині відповідної країни;

– характер модернізації (розвитку) залежить від характеру правлячої еліти, зацікавленої в збереженні свого панування.

4-й етап (триває з кінця 80-х років) – утвердження концепції «модернізація в обхід модерніті (сучасності)».

Зазначена концепція політичного розвитку обґрунтовує можливість можмодернізації на основі збереження соціокультурних традицій того чи іншого суспільства без нав'язування чужих (західних) зразків. Найвідомішими представниками цієї концепції є А. Абдель-Малек, Ш. Айзенштадт, С. Хантінгтон.

ДЖЕРЕЛА:

Модернізація політична // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Модернізація політична // Юридична енциклопедія: В 6 томах. /

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА — певна система ідей, теоретичних положень стосовно місця, ролі та перспектив молоді у суспільстві, закріплених у законодавчих, нормативних актах, інших документах, а також діяльністю суб'єктів молодіжної політики щодо втілення цих теоретичних положень у реальність. Молодіжна політика здійснюється у суспільстві у всіх сферах життєдіяльності молоді як в її інтересах, так і в інтересах суб'єктів молодіжної політики. Суб'єктами її провадження є всі суспільні інституції, що взаємодіють безпосередньо чи опосередковано з молоддю, а також сама молодь. Молодіжна політика — це комплексне явище, що є результатом практичної, науково-теоретичної, ідеологічної та іншої діяльності соціальних інституцій стосовно молоді.

Молодіжна політика охоплює всі сфери життєдіяльності молоді, включає у себе всі питання, пов'язані з формуванням і вихованням молоді, охоплює всі процеси соціалізації, всю сукупність ідей щодо місця і ролі молоді у суспільстві та їхню реалізацію. Молодіжна політика є сукупністю дій всіх державних і громадських інституцій, проте кожний її суб'єкт, соціальна інституція здійснює її диференційовано відповідно до своїх потреб і можливостей з урахуванням місцевих умов.

Суб'єктами молодіжної політики є держава, державні органи (що практично реалізують цю політику), політичні партії, громадські організації та об'єднання, профспілки, соціальні інститути (освіти, культури), окремі громадяни і, обов'язково, самі молоді люди.

Однією зі складових молодіжної політики є державна молодіжна політика

Державна молодіжна політика взагалі і регіональна державна молодіжна політика зокрема – складні, багатогранні явища, що мають чітко визначену мету, завдання, напрями, механізм реалізації тощо. Це відбивається на їхній структурі, усвідомлення якої дає важливе методологічне підґрунтя для удосконалення і розвитку політики стосовно молоді.

М.Ф. Головатий вважає, що головними структурними ланками державної молодіжної політики мають бути ті, що стосуються освіти молоді, формування й реалізації економічних і соціальних інтересів

юнаків та дівчат, реальної участі молодих людей у політичній діяльності, реалізації духовних інтересів юнаків і дівчат тощо.

На основі такого підходу автор у цьому дослідженні виділяє діяльність органів державної влади та управління у сфері молодіжної політики, яка здійснюється як на загальнодержавному рівні, так і на регіональних відповідно до основних сфер життєдіяльності молоді, і групує її за такими основними секторами:

- діяльність щодо здобуття молоддю освіти;
- сприяння здоров'ю та впровадженню здорового способу життя молоді;
- реалізація економічних інтересів юнаків та дівчат;
- реалізація духовних інтересів молоді;
- забезпечення культурних потреб та змістовного дозвілля;
- сприяння участі молодих людей у громадській та політичній діяльності.

У кожному з цих секторів РДМП в адміністративно-територіальних утвореннях всіх рівнів, у територіальних громадах, трудових колективах держава здійснює діяльність за трьома загальними напрямками:

- створення умов і гарантій для соціального становлення і розвитку молоді у відповідній сфері її життєдіяльності;
- виховання молодого покоління;
- забезпечення механізмів реалізації державної молодіжної політики.

Тобто у кожному секторі суб'єктами ДМП створюються необхідні механізми (законодавчі, організаційні, фінансові тощо), дія яких спрямована на сприяння соціальному становленню і розвитку молоді та на узгодження її інтересів з інтересами суспільства. Вказані напрями конкретизуються відповідно до конкретних секторів ДМП з урахуванням специфіки регіонів. До зусиль центральних відомств, що докладаються для здійснення державної молодіжної політики, у кожному з секторів на місцях, на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою додаються зусилля місцевих органів державної влади та управління. Ефективність спільних дій у провадженні державної молодіжної політики підвищується за рахунок участі на кожному рівні й інших суб'єктів. Таким чином, у кожному секторі державної молодіжної політики діє чимало суб'єктів різних рівнів та підпорядкування. Сумарні їхні зусилля спрямовані на об'єкт державної молодіжної політики - молодь. Найбільший ефект, вочевидь, мав би досягатися на рівні району, селища, села, ще

більший - у колективі, на рівні саме об'єкта молодіжної політики (молоді, групи молоді).

Історичний розвиток суспільства значною мірою залежить від того, наскільки ефективно функціонує такий суб'єкт і дійовий чинник суспільно-політичного існування, як молодь. На сучасному етапі соціального розвитку, сприяння повноцінній інтеграції молодого покоління у соціумі.

На думку Приходька А.В. аналіз літератури з цієї проблеми дозволяє зробити висновки, що її наукова розробка проводилась достатньо широко. Дослідження процесу становлення молодіжної політики відображено у роботах В.Андрущенко, М.Головатого, М.Перепелиці тощо. Однак історичне вивчення діяльності органів державної влади не знайшло належного відображення у наукових доробках.

Безсумнівно, за конкретних історичного періоду певні дії держави стосовно окремих груп населення (у нашому разі молоді) не визначалися такими термінами, як от «державна молодіжна політика». Але це не дає підстави заперечувати факт існування такої політики. На думку деяких дослідників (М.П. Перепелиця, О. Медуниця, В.О. Бакаєв та ін.) питання полягає більшою мірою в тому, чи існували основоположні документи стосовно провадження такої політики.

Зокрема, деякі дослідники героїчних сторінок історії українського народу періоду Запорозької Січі XVI-XVII ст. зазначають, що на той час ставлення держави до молоді було досить поважливим. Січ заохочувала приплив молодих, сильних, енергійних людей, вихованню яких приділялося велике значення.

Збереглися документальні свідчення певної позиції влади щодо молоді у Гетьманщині XVII-XVIII ст. Так, на гетьманську службу до найвищих установ, наприклад Генеральної військової канцелярії, відбиралися, зазвичай, освічені юнаки, які знали кілька мов, логіку, математику тощо. Їм доводилося вести не лише діловодство, а й брати участь у вирішенні господарських, дипломатичних, адміністративних справ.

Московські вчені С.В. Алещонок і В.А. Луков вважають, що у СРСР молодіжна політика була і проводилася для свого часу не без успіху. Як слушно відзначає М.Ф. Головатий, «особливої уваги потребує вивчення проблем молодіжної політики, молодіжного руху у колишньому СРСР, в Україні зокрема, уже у першій половині XX ст. Без цього вивчення важко вибудувати генеалогічне дерево молодіжних

проблем, запитів й можливостей молодіжного руху й ін. Надзвичайний інтерес викликає молодіжна політика у державотворенні 1918-1920 років».

Як зазначає Приходько А.В. що в Україні, до проголошення нею незалежності, держава провадила свою молодіжну політику через КПРС. Вона здійснювалася за такою схемою: основна її частина проводилася через ВЛКСМ (фактично єдину молодіжну організацію), інша - через державні органи освіти, охорони здоров'я, оборони, внутрішніх справ, Державний комітет у справах спорту і туризму, інформаційні відомства, культосвітні заклади тощо. Об'єктом цієї політики була молодь, яку намагалися виховати в дусі будівника комунізму. При цьому визначальним, з нашої точки зору, є те, що молодь не розглядалася як суб'єкт цього процесу. Тобто, молодіжна політика мала патерналістський характер і вимагала від молодого покоління дій і розвитку в заданому напрям.

В Україні сучасні підходи до розробки і впровадження молодіжної політики започатковані у 1990 р. резолюцією XXVIII з'їзду Компартії України «Про молодіжну політику КПУ». Вона, власне, була дорученням партійним комітетам виробити, залучивши державні й комсомольські органи, а також науковців і практиків, нову молодіжну політику.

Початок роботи над розробкою і втіленням нової, цілісної молодіжної політики наприкінці ХХ ст. став можливим як складова всього процесу оновлення українського суспільства, завдяки усвідомленню наступної істини: молоді як соціальній групі населення, що реально діяла вже на той час, не лише належить майбутнє, від неї багато у чому залежить сьогодення - його реформування та оновлення.

Ще на підході до проголошення незалежності України, коли комсомол почав втрачати свої позиції, а інші молодіжні організації лише намагалися розпочати свою діяльність, для вирішення молодіжних проблем, що з новою силою загострилися, на місцях з ініціативи органів державної влади вже було напрацьовано нову нормативну базу роботи з молоддю, молодіжним рухом та громадськими молодіжними організаціями.

Разом з тим створювалися комітети, відділи у справах молоді як структурні підрозділи виконкомів рад народних депутатів відповідних рівнів. Все це, на думку М.П. Перепелиці, фактично й започаткувало державну молодіжну політику на місцях. Органами виконавчої влади на обласному рівні приймалися документи, що

рекомендували створювати відповідні виконавчі структури у містах і районах. Паралельно створювалися відповідні органи, що опікувалися проблемами молоді в містах і районах. Таким чином, на початок серпня 1991 р. в усіх міських та у половині районних виконкомів були створені комітети у справах молоді і розпочалася розробка молодіжних програм.

Документи, які розроблялися і приймалися на обласному рівні, активно використовувалися як аналоги для розробки і прийняття відповідних документів на рівні міст і районів.

У 1990-1991 рр. в областях, районах, містах України почалося створення системи структурних підрозділів органів державної влади, на які покладалася координація діяльності щодо вирішення проблем молоді. Разом з цим зароджувалася державна молодіжна політики національного значення, котра активно формувалася протягом наступних історичних етапів:

період існування та функціонування Запорізької Січі XVI-XVII ст.;

доба Гетьманщини, XVII-XVIII ст.;

радянський період, 1917-1990 рр.;

часи незалежної Української держави, з 1991 року по теперішній час.

Державною молодіжною політикою, на сьогодні, визнано:

системну діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах;

специфічний і цілісний напрям у державній політиці; систему ідей, теоретичних положень про місце і роль молодого покоління у суспільстві;

практичну діяльність суб'єктів такої політики з метою формування і розвитку, реалізації творчого потенціалу молоді в інтересах суспільства.

ДЖЕРЕЛА:

Атрощенко Б., Коваленко В. Історія молодіжної політики незалежної України пишеться вже зараз // Сіверянський літопис. – 2006. – №6. С.112-114.; Андрущенко В.Л. Запорізька Січ як український феномен. // В.Л. Андрущенко, В.М. Федоров - К. : Заповіт, 1995. - 75 с.; Балакірева О. М., Головенько В.А. Державна молодіжна політика як важливий напрям діяльності владних інститутів щодо розв'язання проблем молоді в сучасній Україні // Укр. соціум. – 2006. – № 6. – С. 149-150.; Бакаєв, О. Деякі концептуальні проблеми молодіжної політики в Україні // Розбудова держави. – 1996. - № 1. – С. 13-20.; Богомаз, К.Ю. Формування політичної культури української молоді в умовах незалежної держави //Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С. 221-225.; Бородін, Є. І. Державна молодіжна політика в Україні у 1991-2003 рр.: урядові програми // Вісник

Дніпропетровського університету. – Д., 2004. – № 5. – С. 98-108. – (Історія та археологія ; Вип.12).; Бородін Є.І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.): Монографія /Є.І. Бородін. – Д.: Герда, 2006. – 472 с.; Гикава, Г. Особливості соціального становлення молоді // Соціальний педагог. – 2008. - № 12(грудень). – С. 58-60.; Гадяцький Л. Державна молодіжна політика: поганяй до ями?: Виступ [народного депутата України], що не прозвучав у парламенті // Новий час. – 1999. – 28 черв.– 4 лип. – С.3.; Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993.; Димитров, М. Ф. Пріоритетні напрями молодіжної політики у діяльності державних місцевих структур та громадських організацій // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / гол. ред. В.Г. Кремень. – К., 2006. – Вип. 44. – С. 63-66.; Донченко Т.О. Формування державної молодіжної політики в Україні: історико- правовий аспект. //Наукові праці.Том 125.Випуск 112.-К.2009.-С.141-143.

МОЛОТОВ В'ЯЧЕСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ
(25 ЛЮТОГО 1890 — 8 ЛИСТОПАДА 1986 рр.)

Радянський партійний та державний діяч. Глава радянського уряду у 1930 – 1941 рр., нарком і міністр закордонних справ (1939–1949 рр., 1953–1956 рр.). Герой Соціалістичної Праці (1943 р.), почесний член АН СРСР (1946–1959 рр.). Один з Організаторів Голодомору.

Народився у слободі Кукарка Вятської губернії (Росія). З 1902 р. навчався у Казанському реальному училищі. З 1906 р. — член РСДРП(б). У квітні 1909 р. заарештований і засланий у Вологодську губернію.

Повернувшись із заслання у 1911 р., вступив на економічне відділення Петербурзького політехнічного інституту. У 1912 — проводив пропагандистську роботу серед робітників Петрограду і Москви, співпрацював у більшовицьких газетах «Зоря» і «Правда».

З 1916 р. — член Російського бюро ЦК РСДРП(б).

Партійна і державна діяльність (1917–1961 рр.).

Після лютого 1917 р. — член Виконкому Петроградської Ради і Петроградського військово-революційного комітету. У 1918 р. — голова Ради Народного Господарства Північного району; з кінця 1919 р. — голова Нижньогородського губвиконкому.

У вересні 1920 р. рішенням партійного керівництва був направлений у Донбас, у жовтні 1920 р. обраний секретарем Донецького губкому більшовицької партії, з листопада 1920 р. — перший секретар ЦК КП(б)У. З листопада 1920 — березень 1921 рр. обіймав пост першого секретаря ЦК КП(б) України. Перебуваючи на цьому посту, проводив жорстку централістську політику, боровся з українським повстанським рухом, втілював програму продрозверстки і виступав проти заміни її продподатком, що призвело до голоду 1921–1922 рр. в Україні.

Березень 1921 р. — 1930 р — секретар ЦК ВКП(б), з 1926 р. — член Політбюро партії, у грудні 1930 р. призначений головою РНК СРСР.

Найближчий соратник Й. Сталіна, вважався його «правою рукою». Молотов став разом з Й. Сталіним організатором геноциду проти українського народу — голоду 1932–1933 рр. Власне, Молотов визначив значно завищений план хлібозаготівель для України у розмірі 356 млн пудів і спільно з Л.Кагановичем добився його прийняття у липні 1932 р. на III Всеукраїнській конференції КП(б)У.

У жовтні-листопаді 1932 р. за дорученням Сталіна очолював надзвичайну комісію в Україні, яка керувала примусовою колективізацією селянських господарств та тотальною реквізицією зерна у селян-одноосібників. Очолювана Молотовим комісія розробила надзвичайні заходи для збільшення хлібозаготівель шляхом розгортання адміністративного тиску і проведення масових репресивних заходів щодо селянства. З метою активізації планів прискорення виконання планів хлібопоставок він видав розпорядження про створення спеціальних репресивних комісій: вилучення хліба, призначеного для потреб громадського харчування; повну економічну блокаду сіл (заборона торгівлі, припинення постачання сіл тощо).

На початку 1933 р. наказав вивезти всі колгоспні фонди, включаючи і насіннєвий, у рахунок заборгованості по планах хлібозаготівель, що перетворило штучно створену продовольчу кризу в Україні на широкомасштабний голодомор.

У 1937 р. — відіграв головну роль у проведенні партійної чистки ЦК КП(б)У. У 1939–1949 рр. — народний комісар (з 1946 р. — міністр) закордонних справ СРСР.

З травня 1939 р. разом з гітлерівською владною верхівкою взяв участь у підготовці планів розподілу Центрально-Східної Європи, яка завершилася укладенням пакту Молотова-Ріббентропа.

В. Молотов і Г. Гімлер під час урочистої зустрічі радянської урядової делегації. Берлін, 12.11.1940

У 1941–1957 рр. — перший заступник голови Ради Народних Комісарів (з 1946 р. — Ради Міністрів) СРСР. У 1953–1957 рр. — міністр закордонних справ СРСР.

Після смерті Й. Сталіна Молотов став одним з керівників опозиції щодо нового курсу М. Хрущова. У червні 1957 разом з Л. Кагановичем, Г. Маленковим т Д. Шепіловим виведений із складу ЦК КПРС.

Урочисті проводи радянської делегації після візиту до Берліну. 14 листопада 1940. В. Молотов і Й. Ріббентроп

У 1957–1962 рр. — на дипломатичній роботі у Монголії та Австрії. У 1961 р. — виключений із партії. Останні роки життя провів у Москві.

13 січня 2010 р. Апеляційний суд міста Києва, здійснивши попередній розгляд кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932—1933 рр. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, відносно генерального секретаря Центрального комітету ВКП(б) Йосипа Сталіна (Джугашвілі), члена ЦК ВКП(б), голови Ради Народних Комісарів СРСР В'ячеслава Молотова (Скрябіна), секретарів ЦК ВКП(б) Лазаря Кагановича та Павла Постишева, члена ЦК ВКП(б), генерального секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора, члена ЦК ВКП(б), голови Ради народних комісарів УРСР Власа Чубаря та члена ЦК ВКП(б), другого секретаря ЦК КП(б)У Менделя Хатаєвича, постановив закрити кримінальну справу у зв'язку зі смертю обвинувачених.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.

МОНОМАХ ВОЛОДИМИР (1113–1125 рр.)

Володимир Мономах — онук Ярослава Мудрого, син великого князя київського Всеволода Ярославича та грецької царівни, дочки візантійського імператора Костянтина IX Мономаха. Народився у 1053 р., найімовірніше, у Києві. Дитинство провів у Переяславі, княжому володінні свого батька. Вийшов на арену політичного життя у

п'ятнадцятирічному віці, коли в Києві спалахнуло повстання 1068–1069 рр., спричинене поразкою у війні з половцями і небажанням великого князя Ізяслава озброїти киян для захисту столиці від кочівників.

Володимир Мономах поширив свої володіння, приєднавши до Київщини Турово-Пинську волость, яка довгий час належала Ізяславичам. Спритними ходами він знешкідливив Ярослава, уклавши союз з Ростиславичами, а з другого боку, тримаючи союз зі Святославовичами. Коли дійшло до конфлікту з Глібом Мінським, він забрав його волость. У 1122 р., через непорозуміння Ярослава з жінкою, Володимировою онукою, він забрав у нього Волинь і передав своєму синові. Ярослав створив велику коаліцію, в якій узяли участь угорці, чехи, поляки, Галичина. Під час облоги Володимира-Волинського у 1123 р. Ярослава вбили наймані вбивці. Володимир Мономах звільнився від найнебезпечнішого суперника.

У руках Володимира опинилося майже $\frac{3}{4}$ території Української держави: Київщина, Волинь, Турово-Пинська, Переяславська, Смоленська, Новгородська, Поволжя, Мінська землі.

У галузі зовнішніх відносин видно було теж бажання Володимира поширити межі своєї держави. Мономахова дочка Мариця була дружиною Льва Діогена, претендента на візантійський престол. У 1116 р. він намагався здобути Болгарію і зайняв кілька міст над Дунаєм. Після його загибелі Володимир уживав заходів, щоб утримати ці міста у своїх руках, але невдало.

Володимир був одружений з принцесою Гітою, дочкою короля Англії Гарольда II Годвінсона, яка після поразки під Гастінксом у 1066 р. і батькової смерті втекла до Данії і звідти була видана заміж за Володимира. Від неї він мав сина Мстислава-Федора-Гаральда, якого одружив у 1095 р. з дочкою шведського короля Інгвара, Христиною.

Володимирова дочка Євфімія у 1112 р. була одружена з королем угорським Кальманом, завойовником Хорватії й Далматії. Шлюб був невдалий, і за рік Кальман відіслав її до батька, обвинувачуючи у невірності. У Києві вона народила сина Бориса, що пізніше відіграв помітну роль у політиці цілої Європи. Дивно, що Володимир не вступився за власну дочку. Це можна пояснити хіба тим, що вона з власної волі повернулася з «угорського Вавилону», як називали Кальманів двір. Треба гадати, що обвинувачення Єфимії у зраді були зв'язані з її претензіями забезпечити за своїм сином королівський престол.

Володимир створив собі авторитетне становище і правив величезною державою з допомогою синів, які не виходили з його волі.

Але й інших князів він тримав у послуху. Він вступив на престол під час заколоту, який значною мірою був викликаний обуренням проти лихварів. Володимир дав нові статті «Руської Правди», які укладено за участю тисяцьких Київського, Білгородського, Переяславського та представника Олега Святославовича, впорядкував справу позики і встановлено розмір законних відсотків.

Великий інтерес становить «Повчання дітям» Володимира Мономаха: у ньому подано його автобіографію, яка представляє зразок високоморальної людини. Він виступав проти зловживання своєю владою урядовців, наказував синам самим судити, стежити, щоб ніхто – «ані худий смерд, ані вбога удовиця» не були покривджені. Він заповідав: «не вбивайте ані невинного, ані винного». Для XII ст. заповіт Володимира – видатний документ гуманності.

«Повчання» Володимира має деяку подібність з наукою англійського єпископа Леофріка, близького до короля Едварда, з яким могла познайомити його Гіта, але воно значно вище, ніж англійський зразок, якщо то був справді зразок. Серед практичних порад «Повчання» є порада бути уважним до чужинців, до купців, бо «кожен з них несе по світу добру чи лиху славу». Очевидно, слава про Україну та її «короля» Володимира була добра.

Цікавий такий факт. У Регенсбурзі ченці-шкоти будували собор св. Якуба та Ґертруди, але на закінчення тієї будови не вистачило коштів. Чернець Маврикій з хлопцем, – як розповідає житіє св. Маркіяна, – незважаючи на труднощі й небезпеки, пішли до Києва і там від «короля» та його бояр дістали щедрий дар – дорогоцінні хутра. Разом з валкою купців вони повернулися до Регенсбургу і закінчили собор, який стоїть і тепер. Отже, в Регенсбурзі знали про щедрість київського князя. Цікава й згадка про валку купців, які їхали з Києва до Регенсбургу.

Князь не повинен покладатися на своїх безпосередніх підданих, на тіунів та отроків, він мусить сам стежити за всім, у поході перевіряти сторожу, не дозволяти дружинникам розоряти села й житниці. Князь повинен знати іноземні мови, як батько Володимира Мономаха Всеволод, який володів п'ятьома мовами.

Найголовнішою доброчинністю Володимир вважає повсякчасну опіку бідних, вдів і сиріт, захист їх від кривди і сваволі заможних людей. «А найголовніше, писав він, убогих не забувайте, а скільки зможете по змозі годуйте і подайте (милостиню) сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину».

Князь мав зосереджувати у своїх руках й судову владу. На думку Володимира, суд має бути справедливим: «Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина».

Князь радив своїм синам: «На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтеся на воєвод; ні питву, ні їді не попускайте, ні спанню; і сторожів самі споряджайте, у вночі, розставивши скрізь (сторожу), біля воїв самі лягайте, а рано вставайте... Куди б ви не йшли і якими шляхами по своїх землях, не давайте отрокам чинити пакості, ні своїм, ні в селах, ні в житлах, щоб не почали вас проклинати».

Володар, на думку Володимира Мономаха, має бути взірцем досконалості, тому «хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми смертні, і чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши». Володимир учив, що всіх чекає одна і та сама дорога – дорога до потойбічного життя, а тому «гордині не майте ні в серці, ні в розумі, але скажемо: «Смертні ми, сьогодні живі, а завтра в гріб...».

«Повчання» Володимира Мономаха – це своєрідний заповіт, у якому князь, посилаючись на авторитет Святого Письма і твори отців церкви, на досвід власного життя, дає дітям науку і пораду, як жити й управляти Руською державою. Щоб не занепасти її й душі своєї, повинні вони прагнути миру, припинити міжкнязівські чвари, ставити загальнодержавні інтереси вище від родинних та особистих, жити за Божими заповідями, дбати про церкву, не оминати вбогих і сиріт, берегти людське життя.

«Повчання» Володимира Мономаха датоване початком XII ст. У ньому життєпис князя поєднується з викладом історії Київської держави другої половини XI – початку XII ст., розумінням сенсу політичних подій, розповідями про власний досвід керування державою, закликами до наступників береги її єдність. «Повчання» написано визначним державним діячем Київської Русі, енергійною людиною, сміливим воїном, гуманним, освіченим князем. «Повчання» адресоване дітям князя, майбутнім володарям Київської держави. Твір – це насамперед настанови володарю, князю. Володар повинен пам'ятати, що з владою зростає й відповідальність. Кожен князь має відповідати за долю своєї держави, за свій народ. Володар повинен бути справедливим. Мірою справедливості виступають знання, тому володар має бути освіченою людиною. Не прозріння, а розум, знання роблять князя справедливим і мудрим, здатним протистояти ворогам, тримати в покорі бояр і удільних князів, весь народ.

У «Повчанні» Володимир Мономах веде полемічну боротьбу з печерськими ченцями, які відстоювали концепцію «богоугодного володаря», Володимир прагнув прищепити своїм дітям християнську мораль, глибоку віру в Бога, бути людяними, благочестивими, стриманими, терпеливими, працьовитими людьми.

З іменем Володимира Мономаха пов'язана легенда про появу на Русі царських регалій, які він отримав від свого діда, візантійського імператора. У період утворення Московського царства про успадкування Мономахом корони («шапки Мономаха») з Візантії слугувала чудовою опорою ідеї про Москву як третій Рим, спадкоємицю Першого Рима, центра античної цивілізації, і Другого Рима – Константинополя, центру православного християнства.

Успадкування царської влади від візантійських імператорів найкраще можна було уособити фігурою Мономаха, онука «василевса ромейв» (до того ж, його християнське ім'я Василій, тобто царський).

Володимир Мономах був людиною широко освіченою, піклувався про розвиток давньоруської культури, зокрема історії та літератури. Несторова «Повість временних літ» привернула пильну увагу князя. Він належним чином оцінив твір, але його не задовольнила ідейна платформа. Тому він доручив переробити Несторове зведення спочатку видубицькому ігуменові Сильвестру, а потім своєму синові – князю Мстиславу, завдяки чому з'явилася друга і третя редакції цього твору.

Багато часу князь Володимир проводив за книгами і навіть сам умів яскраво й образно писати. Його перу належать «Лист до Олега Святославовича», «Перелік шляхів», молитва та знамените «Повчання», у якому старий вже князь гортає сторінки свого життя, описує походи і війни, не приховує негарних вчинків, яких припустився на життєвому шляху. Він звертається до своїх дітей у «Повчанні»: «Смерті, діти, не бійтесь, ані війни, ані звіра, справу виконуйте чоловічу, як вам Бог пошле».

Володимир Мономах помер 19 травня 1125 р. Його смерть ознаменувала завершення цілої епохи в історії Давньої Русі. Авторитет Володимира Мономаха був такий високий, що він без будь-яких перепон передав престол старшому синові Мстиславові. На деякий час запанувало в Україні «Володимирове плем'я».

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ. «ПОВЧАННЯ»

«Повчання» Володимира Мономаха датоване початком XII ст. У ньому життєпис князя поєднується з викладом історії Київської держави другої половини XI – початку XII ст., розумінням сенсу

політичних подій, розповідями про власний досвід керування державою, закликами до наступників береги її єдність. «Поучення» написане визначним державним діячем Київської Русі, енергійною людиною, сміливим воїном, гуманним, освіченим князем. «Поучення» адресоване дітям князя, майбутнім властителям Київської держави. Даний твір — це насамперед настанови володарю, князю. Володар повинен пам'ятати, що з владою зростає й відповідальність. Кожен князь має відповідати за долю своєї держави, за свій народ. Володар повинен бути справедливим. Мірою справедливості виступають знання, тому володар має бути освіченою людиною. Не прозріння, а розум, знання роблять князя справедливим і мудрим, здатним протистояти ворогам, тримати в покорі бояр і удільних князів, весь народ.

Князь не повинен покладатися на своїх безпосередніх підданих, на тіунів та отроків, він мусить сам стежити за всім, у поході перевіряти сторожу, не дозволяти дружинникам розоряти села й житниці. Князь повинен знати іноземні мови, як батько Володимира Мономаха Всеволод, який володів п'ятьома мовами.

У «Поученні» Володимир Мономах веде полемічну боротьбу з печерськими ченцями, які відстоювали концепцію «богоугодного володаря», Володимир прагнув прищепити своїм дітям християнську мораль, глибоку віру в Бога, бути людяними, благочестивими, стриманими, терпеливими, працьовитими людьми.

Найголовнішою доброчинністю Володимир вважає повсякчасну опіку бідних, вдів і сиріт; захист їх від кривди і сваволі заможних людей. «А найголовніше, писав він, убогих не забувайте, а скільки зможете по змозі годуйте і подайте (милостиню) сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину».

Князь мав зосереджувати в своїх руках й судову владу. На думку Володимира, суд має бути справедливим: «Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина».

Князь радив своїм синам: «На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтеся на воєвод; ні питву, ні їді не попускайте, ні спанню; і сторожів самі споряджайте, вночі, розставивши скрізь (сторожу), біля воїв самі лягайте, а рано вставайте. . . Куди б ви не йшли і якими шляхами по своїх землях, не давайте отрокам чинити пакості, ні своїм, ні в селах, ні в житлах, щоб не почали вас проклинати».

Володар, на думку Володимира Мономаха, має бути взірцем досконалості, тому «хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми

смертні, і чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши». Володимир учив, що всіх чекає одна і та сама дорога – дорога до потойбічного життя, а тому «гордині не майте ні в серці, ні в розумі, але скажемо: «Смертні ми, сьогодні живі, а завтра в гріб. . . ».

«Поучення» Володимира Мономаха – це своєрідний заповіт, у якому князь, посиляючись на авторитет Святого Письма і твори отців церкви, на досвід власного життя, дає дітям науку і пораду, як жити й управляти Руською державою. Щоб не занепасти її й душі своєї, повинні вони прагнути миру, припинити міжкнязівські чвари, ставити загальнодержавні інтереси вище від родинних та особистих, жити за Божими заповідями, дбати про церкву, не оминати вбогих і сиріт, берегти людське життя.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

МОНАРХІЯ

МОНАРХІЯ — форма державного правління, за якої найвища державна влада повністю (необмежена, абсолютна монархія) або частково (обмежена, конституційна монархія) належить одній особі — спадкоємному монархові.

Монархів офіційно називають по-різному: царями і царицями, імператорами й імператрицями, великими князями й великими княгинями, принцями і принцесами тощо. Історично монархії виникали за різних обставин. Монархія могла вирости з племінного союзу, і тоді монархом стає вождь племені чи союзу племен, монархом міг стати полководець або верховний священик якогось із релігійних культів. З часом посада монарха може стати спадковою, і тоді утворюються монархічні династії. Влада у монархії може передаватися й не за спадковим принципом, як це, наприклад, часто траплялося у Римській імперії. Монархічна влада може бути узурпована шляхом насильства внаслідок державного перевороту, як це сталося наприклад при переході від Римської республіки до Римської імперії.

Через посередництво старолатинської мови (monarcha) запозичено з грецької грец. Μοναρχος утвореного з числівника Μονος «один, єдиний», пов'язаного з Μᾶνος «рідкий» та іменника ἀρχος «керівник, вождь», пов'язаного з дієсловом ἀρχω «починаю, (я) є першим, паную».

Бейлик, бейство — держава, яку очолює бей.

Ванство — держава, яку очолює ван.

Герцогство — держава, яку очолює герцог.
Емірат, емірство — держава, яку очолює емір.
Імперія — держава, яку очолює імператор.
Каганат, каганство — держава, яку очолює каган.
Князівство — держава, яку очолює князь.
Королівство — держава, яку очолює король.
Курфюрство — держава, яку очолює курфюрст.
Падишахство — держава, яку очолює падишах.
Раджанат (Rajahnate), раджство — держава, яку очолює раджа.
Султанат, султанство — держава, яку очолює султан.
Халіфат, халіфство — держава, яку очолює халіф.
Ханат, ханство — держава, яку очолює хан.
Царство — держава, яку очолює цар.
Шахство — держава, яку очолює шах.

ІСТОРІЯ

Слово «монархія» походить від грецьких *μονο* (один) і *arch* (влада) і означає єдиновладдя. Термін «монархія» увів Аристотель.

Історично склалося так, що люди жили окремими групами і потрібно було, щоб хтось ці групи очолював. Так на початку був вождь, який очолював плем'я, потім союз племен. З часом його повноваження зростали, вождь почав державні утворення, з яких поступово складалося уявлення про країну і народ. Отже, склалося поняття монарх, а пізніше й монархія.

Якщо у нації існує сильний всеосяжний ідеал моральності, який усіх і в усьому призводить до готовності добровільного собі підпорядкування, то з'являється монархія, а, отже, і правитель монархії – монарх.

Відповідно до роботи Данте «Монархія», монарх – це ідеальний образ правителя, що має мало спільного з абсолютним монархом національної держави XVII-XVIII ст. Безмежна влада дантовського імператора заснована на праві, моралі, божественній санкції. Цей монарх відмінний від монарха сучасності.

Монархія – одна із найдавніших форм державного правління. Закріплена у праві соціальна нерівність – це джерело монархічної влади впродовж багатьох століть. Соціальна нерівність була підсвідомою, на природньому рівні, наприклад: звання, розподіл за майновим становищем тощо. Саме через ці нерівності, суспільство починає поділятися «на тих, хто має право і може, і тих, хто не має права і не може здійснювати верховну владу».

Існували монархії з двома царями на чолі (Спарта), іноді відокремлюють владу двох консулів, як при монархічній формі правління державного устрою. У деяких державах особа, що є монархом, була позбавлена реальної влади настільки, що саме віднесення держави до типу монархії викликає серйозні сумніви (Спарта, Рим періоду царів).

Монархії ділилися на правильні і неправильні, тобто на власну монархію та тиранію, залежно від того, чи прагне монарх до здійснення особистого або загального блага.

Своєрідним видом монархії є Римська імперія, в якій республіканські установи довгий час поєднувалися з вельми сильною владою глави держави, що формально не носив титулу монарха, а покладав на себе лише різні республіканські посади, але у наступний період – принципату, він стає спадковим монархом з необмеженою владою. У феодалну епоху монархічна влада ґрунтується на великому землеволодінні і є досить слабкою. У цей час починає формуватися монархія з виборним монархом на довічний строк.

Пізніше(Новий час) виникають сильні держави, у яких уся необмежена, тобто абсолютна (звідси і назва) влада належить монарху. Їхні правителі поступово знищують рештки станово-представницьких установ.

Ідея абсолютної монархії виникла у праці «Державець» Ніколо Макіавеллі в XVI столітті. Монарх, на думку Макіавеллі, - тиран, який повністю злився зі світом бездушної причинності.

У XIX ст. влада монархів потроху починає обмежуватися, але вже не становим, а загальнонародним представництвом.

Монархічні форми правління

У сучасному розумінні монархія — не просто влада одного, але влада успадкована. Ця влада нерідко боготворюється. У Російській імперії вважалося, що джерелом влади є Бог (самодержав'я), а основою влади служать її моральний авторитет у суспільстві і традиція, у силу чого влада спадкова та невід'ємна. В Японії Імператор до 1945 р. вважався сином богині Сонця — Аматарасу. Нині божественне походження влади монарха мало кого хвилює: з історії відомо, що феодали ставали монархами і здобували трон для себе і своїх нащадків іноді у результаті виборів (зрозуміло, не всенародних), частіше шляхом насильства, зрідка через запрошення, тобто цілком земних процедур. З цього виходить і більшість чинних конституцій монархічних держав. Так, згідно зі ст. 1 Конституції Японії 1946 р., «Імператор є символом держави і єдності народу, його статус

визначається волею народу, якому належить суверенна влада». Символом єдності і постійності держави називає короля ст. 56 Конституції Іспанії 1978 р. Головне, проте, не у тому, як у конституції характеризується монарх. Бельгійська конституція 1831 р., наприклад, взагалі такої характеристики не містить. Головне — у повноваженнях монарха. Залежно від того, які вони, розрізняються різні форми правління.

У монархії не бере участі населення у формуванні органів влади та в управлінні державою.

ОЗНАКИ МОНАРХІЇ:

Главою держави є монарх, тобто у його руках сконцентрована вся державна влада (цар, король, імператор тощо).

Влада, як правило, передається у спадок і зберігається довічно. Проте існують монархії, в яких монарх обирається шляхом виборів (Малайзія).

Монарх не несе юридичної відповідальності і конкретно політичної за результати свого правління. За його помилки і за зловживання посадою відповідають державні чиновники

АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ

Ця форма правління типова для пізнього феодалізму, коли у глибинах аграрного ладу виникають зачатки індустріального суспільства. Характеризується вона тим, що у руках монарха концентрується вся повнота державної влади. Монарх сам видає закони, може безпосередньо керувати адміністративною діяльністю або призначати для цього уряд, вершить вищий суд. Жодних обмежень його влади немає, принаймні юридично, хоча політичні, морально-етичні, релігійні і інші чинники можуть бути присутні. Піддані юридично безправні, оскільки монарх не наділяв їх якимись правами і не відбирав ці права.

У сучасних умовах абсолютна монархія — надзвичайна рідкість. Як приклад можна згадати Саудівську Аравію, Оман. Такі держави можуть сьогодні мати навіть символічні конституції, проте ці акти не є конституціями у повному розумінні слово, оскільки не обмежують владу монарха. Такою конституцією була, наприклад, Тимчасова конституція Катару 1970 р.

Монархи у Саудівській Аравії і Омані вважаються також вищими духовними особами, що ще більше посилює їхню владу. Проте все ж таки ця влада не безмежна: особлива роль належить правлячій сім'ї, яка на своїй раді вирішує, зокрема, питання

престолонаслідування (успадковує не обов'язково син колишнього монарха), може примусити монарха відректися від престолу.

Для абсолютної монархії характерний авторитарний політичний режим, а державний режим іменується абсолютизмом.

ТЕОКРАТИЧНА МОНАРХІЯ

Теократична монархія — це різновид абсолютної монархії, за якої політична влада належить голові церкви або релігійному лідеру.

ВИБОРНА МОНАРХІЯ

Виборна монархія - тип монархії, коли новий монарх після припинення повноважень попереднього обирається парламентом, членами монаршої родини або іншим спеціальним органом.

ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ

Це первинна форма обмеженої, або конституційної, монархії. Тут вже спостерігається розділення влади у зародковій формі або досить розвинуте, принаймні відділення законодавчої влади від виконавчої.

Законодавча влада належить у принципі парламенту, який обирається підданими або певною частиною їх, якщо виборче право цензове. Виконавча влада належить монарху, який може здійснювати її безпосередньо або через призначений ним уряд. Судова влада належить монарху, але може бути більш-менш незалежною.

Проте розділення влад при даній формі правління звичайно урізане. Хоча закони приймаються парламентом, монарх користується правом абсолютного вето, тобто без його згоди закон не набере сили. Крім того, монарх звичайно може видавати надзвичайні укази, що мають силу закону і навіть вищу, а головне, може розпускати парламент, замінюючи фактично дуалістичну монархію абсолютною. Наприклад, в Йорданії після розпуску парламенту у 1974 р. чергові парламентські вибори відбулися лише у 1989 р.

Уряд, якщо він є, за свою діяльність несе відповідальність лише перед монархом, але зовсім не перед парламентом. Останній може впливати на уряд тільки використовуючи своє право встановлювати бюджет держави. Важіль цей, хоча і достатньо могутній, може використовуватися лише раз на рік, а крім того, депутати, вступаючи у конфлікт з урядом або через нього — з монархом не можуть не відчувати постійної загрози розпуску парламенту.

Як і для абсолютної монархії, для монархії дуалістичної типовий авторитарний політичний режим. Державний режим може характеризуватися як обмежений дуалізм влади. Дуалістична монархія є зразком компромісу між панівною феодальною верхівкою

суспільства та рештою громадян, в якому перевага все ж таки залишається за монархом і його оточенням.

ПАРЛАМЕНТСЬКА МОНАРХІЯ

Ця форма правління існує звичайно у високорозвинутих державах, де перехід від аграрного ладу до індустріального супроводився переважно не докорінним знищенням колишніх інститутів влади, а поступовим їхнім перетворенням і пристосуванням до нових умов (Великобританія, Японія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Канада, Австралія тощо.).

Тут спостерігається розвинуте розділення влади при дотриманні принципу верховенства парламенту над виконавчою владою, демократичний або принаймні ліберальний політичний режим.

Верховенство парламенту виражається у тому, що уряд, який звичайно призначається монархом, повинний користуватися довірою парламенту (або його нижньої палати), а монарх вимушений призначати главою уряду лідера партії, що має в парламенті (нижній палаті) більшість місць, або лідера коаліції партій, який має таку більшість. Чим ширша партійна коаліція сформувала уряд, тим цей уряд менш стійкий, бо тим важче досягати згоди між партнерами у складних питаннях. Часом варто якійсь партії відкликати своїх представників із уряду, як він втрачає необхідну більшість у парламенті (нижній палаті) і часто вимушений піти у відставку.

Навпаки, у країнах, де існує двопартійна система (Великобританія, Канада, Австралія й ін.) або багатопартійна система з однією домінуючою партією (Японія 1955–1993 рр.) й уряди у принципі однопартійні, парламентарна модель відносин між парламентом і урядом практично перетворюється на свою протилежність.

Юридично парламент здійснює контроль за урядом, проте уряд, який складається з лідерів партії і володіє у парламенті більшістю, повністю контролює роботу парламенту. Такий державний режим отримав назву системи кабінету, або міністеріалізму.

Отже, при одній і тій же формі правління — парламентській монархії — можливі два державні режими: парламентаризм і міністеріалізм. Це залежить від існуючої у країні партійної системи.

Староруське поняття для опису життя суспільства і державного устрою, відоме у слов'янських мовах ще у часи перших перекладів св. Писання у VIII–IX ст. Широко вживалося у документах практично до XVIII, а у деяких випадках і до XX ст.

Царство позначає державний устрій, відомий також як монархія (єдиновладдя) або самодержавіє (самодержавство), заснований на владі однієї особи — самодержця або царя. Однак на старій Русі поняття царство мало дещо інший сенс, ніж сучасне поняття монархія. Подібно до випадків, згаданих у легендах Риму і Греції, а також текстах святого Писання, допускалось, що в деяких випадках цар на царство може обиратися.

Божественний Август — засновник і перший цар одного з найвідоміших царств в історії людства — царства Римського

ЦАРСТВО

На старій Русі відповідно до прийнятих у середньовічному світі уявлень виділяли кілька найважливіших царств за всю історію людства. До них відносили зокрема царство Єгипетське, царство Вавилонське, царство Ізраїльське, царство Римське (Римську імперію), царство Грецьке (Візантійську, Східну Римську імперію) тощо. Київська Русь, Велике Руське князівство за поняттями тих часів царством не вважалося.

Руське царство виникає лише у XV ст. — саме така самоназва використовується у державному утворенні, відомому також під назвою царство Московське.

Стела з зображенням царя Кіра Великого

Монархія в Україні: Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Річ

Посполита, Гетьманська Україна, Російська імперія, Українська держава.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х.: Право, 2015.; МОНАРХІЯ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.; МОНАРХІЯ // Енциклопедія історії України.; Ф.А.Брокгауз, І.А.Ефрон. «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона». – Семеновская Типолитография, 1890-1907 рр.

МОНІЗМ

МОНІЗМ — теорія, згідно з якою різні типи буття або субстанції, що здаються різними, врешті зводяться до єдиного джерела. Для розуму, що не рефлектує, у світі існує практично нескінченне число типів субстанції: камінь, дерево, скло, сіль, цукор здаються глибоко та очевидно різними речовинами.

Перші грецькі філософи багато трудилися над тим, щоб скоротити число субстанцій, віднаходячи їхню тотожність на глибших рівнях. За Емпедоклом існує лише чотири першоречовини: земля, повітря, вогонь та вода. Фалес також ризикнув припустити, що все складається з одного елемента — води, бо вона може перебувати і у твердому, і у рідкому, і у газоподібному стані.

Разом із цим повсякденні уявлення завжди мали дуалістичний характер. Для більшості людей матерія (що має форму, розмір, вирізняється твердістю та перебуває у русі) та свідомість (що не має жодної з цих властивостей) є глибоко різними. Системи філософського монізму у своєму розвитку йшли від цього повсякденного дуалізму, акцентуючи ту чи іншу складову цього уявлення про двоїстий світоустрій.

Матеріалістичний монізм (наприклад, монізм Демокрита чи Гобса) зводив свідомість до матерії, подаючи ментальні процеси як тілесні реакції. Прикладом, відчуття світла вважали простою реакцією сітківки ока та зорового нерва на промені світла.

На відміну від цього ідеалістичний монізм (наприклад, монізм Платона, Гегеля, Бредлі, Ройса) зводив матерію до свідомості — або через аналітичне розчленування «матеріальних» речей на відчуття, або показуючи, що просторовий світ є внутрішньо суперечливою конструкцією, і лише розумне може бути реальним. До цього погляду близький пантеїстичний монізм Спінози, за яким свідомість та матерія суть прояви єдиної субстанції, що лежить в їхній основі.

Під монізмом зазвичай розуміють метафізичний монізм того чи іншого роду. Окрім того, є ще епістемологічний монізм, згідно з яким те, що ми відчуваємо у звичайному сприйнятті, є тотожним об'єктові, яким він є у природі.

МОНІТОРИНГ ПОЛІТИЧНИЙ

Моніторинг політичний — 1) у вузькому розумінні — спеціально організована система спостереження за змінами у стані суб'єктів та явищ політичної системи; 2) у широкому розумінні — також результати спостереження. Основна мета проведення моніторингу політичного — надати матеріал для виконання суб'єктом політичної дії оцінювання, контролю та прогнозу поточної політичної ситуації, різних видів політичного аналізу (ситуаційний, стратегічний, ціннісний), розробки тактики і коригування стратегії ведення політичної діяльності, здійснення окремих кроків на політичній арені, прийняття політичних рішень.

За рівнем пізнання моніторинг політичний належить до емпіричного аналізу, хоча, звичайно, в процесі його здійснення використовуються елементи теоретичного аналізу, зокрема при відборі методики здійснення моніторингу політичного, побудові теоретичних моделей тощо. Зростання ролі моніторингу політичного пов'язано з ускладненням суспільно-політичних процесів, існуванням складних політичних систем, зростанням нестійкості соціальних систем, політичних ризиків, збільшенням кризових ситуацій, різким збільшенням інформаційних потоків.

Ініціатором проведення моніторингу політичного можуть бути держава й окремі органи влади та органи місцевого самоврядування, організовані політичні сили, громадські організації, окремі політичні діячі. Види моніторингу політичного розрізняють за: а) об'єктом моніторингу; б) часом проведення моніторингу політичного; в) технологією здійснення.

Об'єктом моніторингу політичного є дії політичних сил або органів влади, динаміка політичних орієнтацій населення, діяльність неурядових організацій, дії суб'єктів міжнародної політики тощо. Об'єктами вивчення можуть бути рішення, які приймають органи влади, місцевого самоврядування, політичні та громадські організації, а також заяви окремих державних і політичних лідерів, результати соціологічних опитувань, матеріали засобів масової інформації, підсумки проведення виборів. Окремо слід зазначити такий

популярний останнім часом напрям моніторингу політичного, як вивчення політичних чуток, зокрема тих, які свідомо поширюють політичні опоненти.

Моніторинг політичний може здійснюватися постійно або ситуативно. У другому випадку такий моніторинг, як правило, пов'язаний з підготовкою тієї чи іншої політичної сили, органу влади або місцевого самоврядування до проведення політичної кампанії.

За технологіями і методами здійснення моніторингу політичного вирізняють, зокрема, пошуковий аналіз (вивчення окремої політичної події за допомогою проведення інтерв'ю, анкетування, контент-аналізу документів) та описовий аналіз (аналіз значущої політичної події, наприклад, виборів, передбачає створення попередніх моделей, у тому числі виокремлення електоральних груп, груп кандидатів у депутати тощо). Часто другий вид моніторингу політичного здійснюється спільними зусиллями представників різних наукових дисциплін — політології, соціології, економічної науки, юриспруденції тощо.

Водночас завданням моніторингу політичного служить не лише опис подій, заяв, настроїв тощо, а й встановлення ступеня повторюваності подій, взаємозв'язку між окремими фактами політичного життя. Під час проведення моніторингу політичного використовують підходи (або їх елементи) таких видів аналізу, як системний, проблемний, статистичний, аксіологічний.

**ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ТАКІ МЕТОДИ ЗДІЙСНЕННЯ МОНІТОРИНГУ
ПОЛІТИЧНОГО:**

- порівняльний;
- агрегування;
- класифікаційний;
- ранжування;
- середнього і відхилень від нього;
- моделювання; екстраполяції;
- відбору тощо.

Узагальнено можна виокремити такі етапи проведення моніторингу політичного: попередній опис досліджуваної проблеми або політичної реальності; розробка параметрів, за якими здійснюється моніторинг; визначення джерел отримання інформації; виконання досліджень; узагальнення отриманих даних, виявлення взаємозв'язків. Особливістю проведення моніторингу політичного останніми роками стала професіоналізація цієї діяльності, внаслідок чого моніторинг політичний здійснюється як у рамках самих

політичних сил, органів державної влади та місцевого самоврядування, так і спеціалізованими установами. За роки державної незалежності в Україні сформувалася мережа таких установ, до яких належать різноманітні соціологічні служби, інформаційно-аналітичні центри, інформаційні агентства.

ДЖЕРЕЛА:

Веймер Девід Л., Войнінг Ейден Р. Аналіз політики: Концепції і практика. — К., 1998; Плотинский Ю. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов. — М., 1998; Сурмин Ю. Методология анализа ситуаций. — К., 1999; Ядов В. Социологическое исследование: методология, программа, методы. — Самара, 1995.

МОНТЕСК'Є ШАРЛЬ-ЛУЇ ДЕ (18 СІЧНЯ 1689— 10 ЛЮТОГО 1755 рр.)

Французький правник, письменник і політичний мислитель.

Автор статей до «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел». Автор книг «Перські листи» і «Про дух законів».

Народився в аристократичній родині, отримавши ім'я і прізвище Шарль Луї Секонда́, барон де Ла Бред. Прізвище Монтеस्क'є, яке стало відоме на весь світ, він дістав у 1716 р. від свого рідного дядька, у котрого не було дітей. Отримав Шарль від дядька у спадок і його майно: багато землі, будинки, посаду президента Бордоського парламенту, який у той час був судовим закладом.

З 10-ти років Шарль навчається у коледжі при монастирі у місті Жюльї, отримує гарну освіту. Опанував античну літературу, філософію, розібрався, що таке республіканське правління, політична свобода.

Юриспруденцію почав вивчати самостійно, коли сім'я приймає рішення, що після смерті дядька посада президента парламенту у Бордо перейде Шарлю. Пізнання права, законодавства були тяжкою справою, але Монтеск'є досяг своєї мети. Він зайняв місце президента парламенту, одночасно працює у Бордоській академії, членом якої його обрали. У цей час зароджуються його головні політичні та правові ідеї, що викликали сенсацію в Європі.

У 1725 р. барон переїжджає на постійне місце проживання у Париж. Стає членом Паризької академії. Згодом приймає рішення відправитись у подорож для вивчення обрядів, політики, права народів інших країн. Цей час займає три роки. У квітні 1731 р. Монтеск'є повертається у Париж. Друкуються і виходять у світ основні його роботи. Останні роки свого життя Монтеск'є провів у своєму замку у селі. Поети присвячували йому вірші, трактати. Селяни і паломники приходили з ним поспілкуватися, а то і просто побачити.

Був одружений. Мав двох доньок та сина.

Одного разу професора Ла Бомеля (який підтримував зв'язки з Монтеск'є, пропагував його роботи) заарештували і посадили у Бастилію. Монтеск'є поїхав виручати професора з біди за допомогою своїх впливових друзів. Ла Бомеля звільнили, але сам Монтеск'є застудився, захворів на запалення легенів і 10 лютого 1755 р. помер. На похороні був його колега, вчений-енциклопедист Дені Дідро.

Могила Шарля-Луї де Монтеск'є не збереглася.

У працях та поглядах Монтеск'є представлено витоки лібералізму як державної ідеології, яку до нього розвивав англійський філософ Джон Локк, а пізніше — шотландський економіст Адам Сміт.

Монтеск'є, а також Жан-Жак Руссо (1712—†1778) і Джон Локк (1632—†1704) заклали основи ідеології сучасних форм представницької демократії. За «принципом Монтеск'є» влада у правовій державі поділяється на законодавчу (парламент), виконавчу (кабінет міністрів) і судову (верховний суд країни), король (президент) повинен очолювати виконавчу владу.

Погляди на державу та право Шарль Луї де Монтеск'є. Теоретик держави і права французького Просвітництва Шарль Луї де Монтеск'є (1689—1755) у фундаментальній праці «Про дух законів» виклав суспільно-політичні погляди та вчення про державу та право, що принесло автору велику славу.

ВЧЕННЯ ПРО ТЕОРІЮ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ:

Основу вчення становить теорія суспільного договору, у цілому яка складається з вчення про походження і сутність держави.

Монтеск'є вважав, що держава виникла історично, на певному етапі розвитку суспільства. За Монтеск'є природне становище – це мирне життя людей у сім'ї. Ворожість між людьми виникає на більш пізньому етапі розвитку суспільства. Першим природнім законом, він вважав закон миру. Суспільство неминуче зруйнується, якщо йому не буде притаманна справедливість. Саме тому теоретик, наголошує на тому, що вираження волі всіх членів суспільства є необхідною умовою його існування. Вперше Монтеск'є розрізняє суспільство і державу, що до нього багатьма вченими та теоретиками прирівнювалось. Монтеск'є визначає, державу, як більш пізніший елемент історичного розвитку людства, існуванню держави передували природній стан людей, сім'я, суспільство героїчних часів, а також спільноти людей у боротьбі один з одним. Державі необхідно з'являтися саме тоді коли війну, яка виникла у людському суспільстві, не можливо зупинити без насильства.

Нового тлумачення у вченні філософа знаходить і суспільний договір між народом та правителем. У розуміння Монтеск'є суспільний договір представляє собою не згоду, а наділення правителя владою народу, де народ лиш делегує свою владу. Згода між народом та державою - це акт прийняття основних законів держави, які відносяться не до приватного, а до публічного права. Філософ, наголошує, що порушення таких законів дає право народу на повстання проти свавілля правителя.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ ПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВИ

Наявність у державному суспільстві права – це найважливіша ознака, яка відрізняє суспільство від інших форм розвитку людської спільноти. Основне завдання держави – змусити окремих членів суспільства виконувати закони, які є вираженням загального блага. Монтеск'є розрізняє державу як союз громадян та як союз посадових осіб. «Суспільство не може існувати без влади». Саме тому основну увагу у вченні про державу Монтеск'є приділяє проблемі форм правління і розподілу влади. Для класифікації форм правління філософ використовував два поняття: природу правління та принципи правління.

За формою правління держави поділяються на республіку, монархію та деспотію. При цьому республіка та монархія є найбільш сприятливими формами правління. Республіканська форма правління – вся верховна влада знаходиться у народі (демократія), або його частини (аристократія). Монархічна форма правління здійснюється однією людиною (монархом) за чітко встановленими та закріпленими

законами. Деспотія - управління державою перебуває у руках однієї людини на основі свавілля та власного бажання, поза всякими законами і правилами.

За принципом правління Монтеस्क'є розумів «людські пристрасті», що спонукають людей діяти так, щоб суспільство та його структура мали стійке існування. У республіці такими принципами є добродетель, як діяльна любов до вітчизни та рівність; у монархії – честь, як вигідні для правителя ідеали окремих осіб та суспільних груп; у деспотії – страх. При цьому Монтеस्क'є підкреслює, що держави занепадають при послабленні у них вищеперерахованих принципів.

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ПРО ПРАВО. «ДУХ ЗАКОНІВ»

У вченні Монтеस्क'є право - це те, що передує закону і визначає його. Право це вираження справедливості. Тільки справедливе може бути правом. Реалізація права відносно між людьми, зазначав Монтеस्क'є, можлива тільки тоді коли воно отримує загальнообов'язковий характер за допомогою держави, основна функція якої є законодавство на основі справедливості. Законодавство та держава є взаємопов'язаними та взаємообумовленими.

Розуміння закону, за Монтеस्क'є, це як людський розум, який керує усіма людьми. Саме тому, закони окремих народів, є не що більшим як окремими випадками застосування цього розуму. Значну увагу приділено дослідженню тих факторів, що утворюють «дух законів». Державою керують п'ять основних факторів: релігія, закони, звичаї, принципи правління, погляди. Ці фактори є взаємопов'язаними один з одним.

Саме тому, Монтеस्क'є підкреслює, що законодавець у законотворчому процесі має враховувати «дух законів», тобто закони мають відповідати: властивостям народу, для якого вони встановлені (оскільки в окремих випадках ці закони можуть бути застосованими для іншого народу); природі і принципам правління; фізичним і моральним ознакам країни (клімату, масштабу, стилю життя народу, рівню свободи, релігії населення, обрядам і звичаям тощо.) Таким чином, вперше зазначені та виокремлені правоутворюючі чинники для національного законодавства.

ДЖЕРЕЛА:

Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. — К.: Правова єдність, 2009. — 312 с.; Азаркин Н.М. / Монтестьє- М.:Юрид. лит. 1988. — Ст. 36-66., 76-97.; Л.В.Губерський. І.Ф.Надольний. В.Б.Андрущенко / філософія: навчальний посібник.2006 - Ст.66-70.; О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань Філософія: підручник.2014 - Ст. 89-95.; Ильберт К. Монтестьє / Соч. Сэра Кортней Ильберта;

Перевод с английского // Журнал Министерства Юстиции. – СПб., 1904. – № 7 (Сентябрь). – С. 135 – 172.

МОР ТОМАС
(7 ЛЮТОГО 1478 — 6 ЛИПНЯ 1535 рр.)

Англійський письменник, філософ, державний діяч, лорд-канцлер (1529—1532). Автор суспільно-політичного трактату «Утопія». Один з основоположників утопічного соціалізму. Святий Римокатолицької церкви.

Томас народився 7 лютого 1478 р. у сім'ї сера Джона Мора, лондонського судді, який був відомий своєю чесністю. Початкову освіту Мор здобув у школі Св. Антонія. У 13 років він потрапив до Джона Мортон, архієпископа Кентерберійського, і якийсь час служив у нього пажем. Веселий характер Томаса, його дотепність і прагнення до знань вразили Мортон, який передбачив, що Мор стане «дивовижною людиною». Мор продовжив свою освіту в Оксфорді, де вчився у Томаса Лінакра і Вільяма Гроцина, знаменитих юристів того часу. У 1494 р. він повернувся до Лондона і у 1501 р. став адвокатом.

Судячи з усього, Мор не збирався все життя робити кар'єру юриста. Зокрема, він довго вагався між цивільною і церковною службою. Під час свого навчання у Lincoln's Inn (одній з чотирьох юридичних корпорацій, що готують юристів) Мор вирішив стати ченцем і жити поблизу монастиря. До самої смерті він дотримувався чернечого способу життя з постійними молитвами і постами. Проте бажання Мора служити своїй країні поклало край його монастирським

устремлінням. У 1504 р. Томас Мор обирається до Парламенту, а у 1505 р. — одружується.

Мор одружився із Джейн Кольт 1505 р. Вона була майже на 10 років молодшою за нього, і його друзі говорили, що вона була тихою й доброю вдачею. Еразм Роттердамський порадив їй здобути додаткову освіту, до тієї яку вона вже здобула вдома, і став її особистим наставником у галузі музики та літератури. Вони з Мором мали четверо дітей: Марґарет, Елізабет, Сесіль і Джон. Коли Джейн померла у 1511 р., він одружився майже відразу, вибравши дружиною багату вдову на ім'я Еліс Мідлтон. Еліс не мала репутації покірної жінки, як її попередниця, а навпаки — вона була відома, як сильна і пряма жінка, хоча Еразм свідчить, що шлюб був щасливим. Мор та Еліс не мали спільних дітей, але Еліс мала дочку від першого шлюбу. Крім того, Мор став опікуном молодій дівчині на ім'я Аліса Кресакр, яка у результаті вийшла заміж за його сина Джона. Мор був люблячим батьком, який писав листи своїм дітям, коли був у від'їзді з правових або державних справ, і закликав їх писати йому частіше. Мора серйозно зацікавило освіта жінок, його ставлення було незвичайним у той час. Він вважав, що жінки настільки ж здатні до наукових здобутків, як і чоловіки, він наполягав, аби його дочки здобули вищу освіту так само, як і його сини.

РЕЛІГІЙНА ПОЛЕМІКА

У 1520 р. реформатор Мартін Лютер опублікував три роботи у такій послідовності: «Звернення до християнського дворянства німецької нації», «Про вавілонське поклоніння церкви», «Про свободу християнина». У цих роботах Лютер виклав своє вчення про спасіння через віру, відкинув таїнства та інші католицькі практики, і вказав на зловживання і перегини Римсько-католицької церкви. У 1521 р. Генріх VIII відповів на критику Лютера роботою письменника відомого як Ассертіо, написаною і відредагованою Мором.

У світлі цієї роботи, папа Лев X нагородив Генріха VIII титулом «Захисник віри» за його зусилля у боротьбі з єрессю Лютера. Мартін Лютер відповів Генріху VIII у пресі, називаючи його «свинєю, бовдуром, і брехуном». На прохання Генріха VIII, Мор склав спростування: «*Responsio Lutherum*». Воно було опубліковане у кінці 1523 р. У «*Responsio*» Мор захищав верховенство папи, а також таїнство інших церковних обрядів. Ця конфронтація з Лютером підтвердила консервативні релігійні тенденції, яких притримувався Мор, і відтоді його творчість була позбавлена будь-якої критики і сатири, які можна розглядати як шкоду авторитету Церкви.

У ПАРЛАМЕНТІ:

Під час першого виступу у парламенті Мор вимагав зменшити податки на користь короля Генріха VII. За це Генріх ув'язнив батька Мора, який був звільнений лише після сплати викупу і самоусунення Мора від громадського життя. Після смерті Генріха VII у 1509 р. Мор повернувся у політику. У 1510 р. він став одним з двох молодших шерифів Лондона. У 1511 р. під час пологів помирає його перша дружина.

У 1510-х рр. Мор привернув увагу короля Генріха VIII. У 1515 р. у складі посольства у Фландрії він домовлявся щодо торгівлі англійською вовною. Відома «Утопія» починається з посилання на це посольство. Невдовзі після цього друг Мора, Еразм Роттердамський посприяв у виданні цієї книги. У 1517 р. допоміг заспокоїти мешканців Лондона, що бунтували проти іноземців. У 1518 р. Мор долучився до Таємної Ради. У 1520 р. супроводжував Генріха VIII під час його зустрічі з королем Франції Франциском I неподалік від міста Кале. У 1521 р. стає сером Томасом Мором, за «заслуги перед королем і Англією».

Мабуть, саме Мор був автором знаменитого маніфесту «На захист семи таїнств», відповіді Генріха VIII Мартіну Лютеру. За цей маніфест Папа Лев X дарував Генріху титул «Захисник Віри» — цікаво, що довгий час після того, як Англія порвала з католицькою церквою, англійські монархи продовжували носити цей титул, а на англійських монетах досі присутні букви FD. Також Томас Мор написав відповідь Лютеру під своїм власним ім'ям.

КОНФЛІКТ З КОРОЛЕМ. АРЕШТ І СТРАТА:

Особливої уваги заслуговує ситуація з розлученням Генріха VIII, яка привела Мора до піднесення, а потім до падіння і у кінцевому результаті — до смерті. Кардинал Томас Волсі, архієпископ Йорка і лорд-канцлер Англії, не зміг домогтися розлучення Генріха VIII і королеви Катерини Арагонської, у результаті чого у 1529 р. його змусили піти у відставку. Наступним лордом-канцлером був призначений сер Томас Мор, який до того моменту вже був канцлером герцогства Ланкастер та спікером Палати громад.

На нещастя для всіх, Генріх VIII не розумів, що за людина був Мор. Глибоко релігійний і прекрасно освічений у галузі канонічного права, Мор твердо стояв на своєму: розірвати освячений церквою шлюб може тільки Папа. Климент VII був проти цього розлучення — на нього тиснув Карл V Іспанський, племінник королеви Катерини. У 1532 р. Мор пішов у відставку з поста лорда-канцлера, посиляючись на слабе здоров'я.

Справжньою причиною його звільнення став розрив Генріха VIII з Римом та створення Англіканської церкви; Мор був проти цього. Більш того, Томас Мор був настільки обурений відходом Англії від «істинної віри», що не з'явився на коронації нової дружини короля — Анни Бoleйн. Природно, Генріх VIII помітив це. У 1534 р. Елізабет Бартон, черниця з Кенту, наважилася публічно засудити розрив короля з католицькою церквою. З'ясувалося, що відчайдушна черниця листувалась з Мором, який мав схожі погляди, і якби він не потрапив під захист Палати лордів, не минути б йому в'язниці. У тому ж році Парламент прийняв «Акт про престолонаслідування», який включав у себе присягу, яку були зобов'язані принести всі представники англійського лицарства. Особа, яка принесла присягу, тим самим: 1) визнавала законними всіх дітей Генріха VIII і Анни Бoleйн; 2) відмовлялася визнавати будь-яку владу, чи то влада світських владик чи князів церкви, крім влади королів з династії Тюдорів. Томас Мор був приведений до присяги, але відмовився вимовити її, оскільки вона суперечила його переконанням.

17 квітня 1535 р. він був ув'язнений у Тауері, визнаний винним і 6 липня 1535 р. обезголовлений. За вірність католицизму Мор був канонізований Римо-Католицькою Церквою і зарахований до лику святих Папою Пієм XI у 1935 р.

«ІСТОРІЯ РІЧАРДА III»

Досі серед фахівців йдуть суперечки про те, чи є «Історія Річарда III» Томаса Мора історичним чи художнім твором. У всякому разі, у своїх основних сюжетних лініях цей твір збігається з більшістю хронік та історичних досліджень, а саме з «Новими хроніками Англії і Франції» Р. Фабіана, записками Д. Манчіні, П. Карміліано, П. Вергілія, творами Б. Андре.

Оповідання хроністів і письменників розходяться з історією, написаної Томасом Мором, лише в деталях. При цьому в «Історії Річарда III» яскраво позначений характер автора, у багатьох випадках дані оцінки відбувалися у 1483 р. історичних подій. Так, з приводу обрання Річарда III королем історик пише, що це «... не що інше, як королівські ігри, тільки граються вони не на підмостках, а здебільшого на ешафоті».

Томас Мор був автором 280 латинських епіграм, перекладних творів, а також невеликих поем. Томас Мор активно займався перекладами з давньогрецької мови, яка в його епоху була набагато менш популярною ніж латинська.

На думку Ю. Ф. Шульц, висловленій у статті «Поезія Томаса Мора», точне датування переважної більшості епіграм Мора сумнівне. Тим не менш, як у виборі епіграм, так і в поетичних творах Томаса Мора основною темою є образ ідеального правителя, багато епіграм і поетичні твори ідейно близькі до роботи Томаса Мора «Утопія».

«УТОПІЯ»

З усіх літературних і політичних творів Мора найбільше значення має «Утопія» (опублікована у 1516 р. Діркком Мартенсом), причому ця книга зберегла своє значення для нашого часу — не тільки як талановитий роман, але і як геніальний за своїм задумом твір соціалістичної думки.

Літературні джерела «Утопії» — твори Платона («Держава», «Критій», «Тімей»), романи-подорожі XVI ст. (зокрема «Quattuor Navigationes» Амеріго Веспуччі) і до деякої міри твори Чосера, Ленгленда і політичні балади. З «Navigationes» Веспуччі він взяв зав'язку «Утопії» (зустріч з Гітлодея, його пригоди). Мор створив першу струнку соціалістичну систему, хоча й розроблену в дусі утопічного соціалізму.

Томас Мор назвав свою працю «Золота книжечка, настільки ж корисна, як і забавна про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія».

«Утопія» ділиться на дві частини, мало схожі за змістом, але логічно невіддільні одна від одної.

Перша частина твору Мора — літературно-політичний памфлет; тут найсильніший момент — критика сучасних йому суспільно-політичних порядків: він бичує «криваве» законодавство про робітників, виступає проти смертної кари і пристрасно нападає на королівський деспотизм і політику воєн, гостро висміює дармоїдство і розпусту духовенства.

Але особливо різко нападає Мор на обгородження общинних земель, розорюючих селянство: «Вівці, — писав він, — поїли людей». У першій частині «Утопії» дана не тільки критика існуючих порядків, але і програма реформ, що нагадує більш ранні, помірні проекти Мора; ця частина очевидно служила ширмою для другої, де він висловив у формі фантастичної повісті свої потаємні думки. У другій частині знову позначаються гуманістичні тенденції Мора. На чолі держави Мор ставив «мудрого» монарха, допускаючи для чорних робіт рабів; він багато говорить про грецьку філософію, зокрема про Платона, самі герої «Утопії» — гарячі прихильники гуманізму. Але в описі соціально-економічного ладу своєї вигаданої країни Мор дає ключові для

розуміння його позиції положення. Перш за все в «Утопії» скасована приватна власність, знищена всяка експлуатація. Замість неї встановлюється усупільнене виробництво. Це великий крок вперед, оскільки у попередніх соціалістичних письменників соціалізм носив споживчий характер.

Праця є обов'язковою в «Утопії» для всіх, причому землеробством займаються по черзі всі громадяни до певного віку, сільське господарство ведеться артільно, але зате міське виробництво побудоване на сімейно-ремісничому принципі — вплив недостатньо розвинених економічних відносин в епоху Мора. В «Утопії» панує ручна праця, хоча вона і триває лише 6 годин на день і не є виснажливою.

Мор нічого не говорить про розвиток техніки. У зв'язку з характером виробництва обмін у державі Мора відсутній, немає також і грошей, вони існують лише для торгівельних зносин з іншими країнами, причому торгівля є державною монополією. Розподіл продуктів в «Утопії» ведеться за потребами, без будь-яких твердих обмежень.

Державний лад утопійців незважаючи на наявність короля — повна демократія: всі посади — виборні і можуть бути зайняті всіма, але, як і личить гуманісту, Мор надає інтелігенції керівну роль. Жінки користуються повноправністю. Схоластика не властива школі, освіта побудована на поєднанні теорії і виробничої практики. До всіх релігій в «Утопії» ставлення толерантне, і заборонений тільки атеїзм, за прихильність якому позбавляли права громадянства. У ставленні до релігії Мор займає проміжне положення між людьми релігійного і скептичного світогляду, але у питаннях суспільства і держави він — чистий раціоналіст.

Визнаючи, що існуюче суспільство нерозумне, Мор разом з тим заявляє, що воно — змова багатих проти всіх членів суспільства.

Соціалізм Мора цілком відображає навколишню обстановку, сподівання пригнобленого населення міста і села. В історії соціалістичних ідей його система ставить питання про організацію суспільного виробництва, до того ж у загальнодержавному масштабі.

Новим етапом у розвитку соціалізму вона є ще й тому, що в ній усвідомлено значення державної організації для побудови соціалізму, але Мор не міг свого часу бачити перспективу безкласового суспільства (у «Утопії» Мора рабство не скасовано), що здійснює великий принцип «від кожного за здібностями, кожному за потребами» без будь-якої участі державної влади, що стала зайвою.

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ

- Основна причина всіх пороків і лих — це приватна власність і зумовлені нею протиріччя інтересів особистості і суспільства, багатих і бідних, розкоші й убогості. Приватна власність і гроші породжують злочини, які не можна зупинити жодними законами та санкціями.

- Утопія (ідеальна країна) — своєрідна федерація з 54 міст.

- Устрій і управління кожного з міст однакові. У місті 6000 сімей; у сім'ї — від 10 до 16 дорослих. Кожна сім'я займається певним ремеслом (дозволено перехід з однієї сім'ї в іншу). Для роботи в прилеглий до міста сільській місцевості утворюються «сільські родини» (від 40 дорослих), в яких житель міста зобов'язаний пропрацювати не менше двох років.

- Посадові особи в Утопії виборні. Кожні 30 сімей обирають на рік філархами (сіфогрантами); на чолі 10 філархів стоїть протофіларх (транібор). Протофілархи обираються з числа вчених. Вони утворюють міський сенат, очолюваний князем. Князь (Адем) обирається філархами міста з кандидатів, запропонованих народом. Посада князя незмінна, якщо він не запідозрений у прагненні до тиранії. Найважливіші справи міста вирішують народні збори, але вони обирають більшу частину посадових осіб та заслуховують їх звіти.

- В Утопії немає приватної власності і, отже, суперечки між утопійцями рідкісні і злочини нечисленні; тому утопійці не потребують великого і складного законодавства.

- утопійці сильно гребують війною, як діянням воістину звірячим. Не бажаючи, однак, виявити, в разі необхідності, свою нездатність до неї, вони постійно вправляються у військових науках. Зазвичай для війни використовуються найманці.

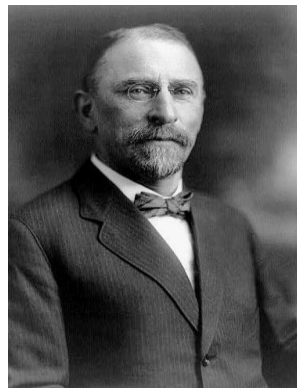
- утопійці визнають цілком справедливою причиною для війни той випадок, коли який небудь народ, володіючи даремно територією, якою не користується сам, відмовляє все ж у користуванні і володінні нею іншим, які за законом природи повинні харчуватися від неї.

ДЖЕРЕЛА:

Томас Мор. Утопия. / Пер. с латин. Ю. М. Каган. Вступ. ст. И. Н. Осиновского. — М.: Наука, 1978. — («Предшественники научного социализма») — 416 с.; Кудрявцев О. Ф. Гуманистические представления о справедливости и равенстве в «Утопии» Томаса Мора. // История социалистических учений: сб. статей — М.: Наука, 1987. — С. 197—214.; Кудрявцев О. Ф. Ренессансная апология наслаждения (К прочтению некоторых мест «Утопии» Томаса Мора). // История социалистических учений: сб. статей. — М.: Наука, 1986. — С. 197—228.; Мордвинцев В. Ф. «Утопия» Томаса Мора в Испании и Португалии в XVI—XVIII вв.

(Историографический обзор). // История социалистических учений: сб. статей. — М.: Наука, 1990. — С. 197—228.;

МОРГЕНТАУ ГАНС **(1904 – 1979 рр.)**

Американський політолог, загальновизнаний засновник і глава школи прагматизму і політичного реалізму, провідний теоретик США з зовнішньополітичних питань. Викладав у багатьох університетах США, у тому числі в знаменитому Університеті Чікаго. Написана ним у 1948 р. книга «Politics Among Nations» служила головним посібником з теорії міжнародної політики протягом більш ніж 25 лет.

Ганс Моргенткау народився 17 лютого 1904 р. у Кобурге, Німеччина. Здобув освіту в університетах Франкфурта і Мюнхена. Викладав право у Мюнхенському університеті. Вперше пройшов додаткові курси у 1923 р. у Франкфуртському університеті, пізніше був переведений до університету Мюнхена. З 1932 - 1935 рр. вивчав публічне право в Женевському університеті, а з 1935 - 1936 рр. навчався у Мадриді. У 1937 р., рятуючись від нацистів, емігрував до США. Досвід життя в нацистській Німеччині вплинув на його подальші роботи у галузі теорії міжнародних відносин, в яких він пристрасно відстоював позицію наукового підходу до політики, врозріз з нацистською політичною теорією, просоченою націоналізмом та ксенофобією. Після переїзду у США викладав у Бруклінському університеті (1937-1939 рр.), університеті Канзас-сіті (1939-1943 рр.), університеті Чікаго (1943-1971 рр.), а також в Новій Школі Соціальних Досліджень - з 1975 р. і до самої смерті. У 1944-1961 рр. очолював Центр з вивчення американської зовнішньої і військової політики в Чікаго; неодноразово виступав як зовнішньо-політичного радника уряду США. Помер 19 липня 1979 р.

Основну увагу Моргентау приділяв розвитку основ теорії реалізму, здатної, на його думку, не тільки пояснювати міжнародні відносини, а й ефективно впливати на розробку зовнішньополітичного курсу. Також займався проблемами міжнародних відносин в епоху ядерного протистояння, основоположними принципами американської демократії, внутрішньополітичними питаннями (способи забезпечення рівності та процвітання всіх громадян в умовах свободи). Будучи під впливом європейської інтелектуальної традиції, вираженої в захопленні Ніцше, Макіавеллі, Гоббсом та іншими, Моргентау піддавав критиці властивий американській політичній і соціальній філософії оптимізм щодо природи людини, всесилля розуму, універсальності американських цінностей та інтересів. На його думку, це призводило до переважання у зовнішній політиці США ідеалізму, моралізму, сентименталізму і неоізоляціонізму, яким слід було б протиставити врахування інтересів і можливостей інших держав.

Власне, його бачення зовнішнього світу і закономірностей, ним керуючих, базується на трьох постулатах: основним суб'єктом міжнародних відносин є національна держава, що виражає свої інтереси в категоріях сили (тобто вони зумовлені тією силою, якою вона володіє); наслідком цього внутрішньої пружиною, що рухає міжнародні відносини, стає боротьба держав за максималізацію свого впливу у зовнішньому середовищі; оптимальним її станом бачиться міжнародна (регіональна) рівновага сил, яка попереджає утворення національної або коаліційної сили, яка перевершує існуючі держави та їх коаліції, що досягається (свідомо чи несвідомо) політикою балансу сил. Ці ідеї у найбільш систематизованому вигляді були викладені Моргентау в його фундаментальній праці «Міжнародна політика», виданому у США у 1948 р. і перевидано понад 20 разів. Важливо відзначити прагнення Моргентау обґрунтувати думку про те, що в основі теорії міжнародної політики лежать закони політичної поведінки, коріння яких слід шукати в самій людській природі.

Історія політичних ідей, на думку Моргентау - це боротьба двох точок зору на природу людини, суспільства і політики. Представники однієї вірять у можливість раціонального і водночас заснованого на моральних принципах політичного порядку. Вони вірять у початкову чесноту людської природи і можливість удосконалення суспільства шляхом освіти і реформ. Прихильники іншої точки зору – концепції політичного реалізму - вважають, що світ недосконалий. Щоб створити раціонально обґрунтований політичний порядок, необхідно

враховувати недосконалу природу людини. Для сучасного світу характерні конфлікти інтересів. Значить, принцип існування всіх плюралістичних суспільств заснований на балансі інтересів, на системі стримувань і противаг.

Отже, шість фундаментальних принципів політичного реалізму на думку Моргентау наступні:

- перший принцип політичного реалізму пов'язаний з імовірнісним характером політичної діяльності в сфері міжнародних відносин. Під політичним реалізмом Ганс Моргентау розумів таку політичну доктрину, яка заснована на аналізі суперечливих сторін людської природи і визнання обмежених можливостей для побудови справедливого і морального політичного порядку. Політичний реалізм також заснований на положенні, що будь-які дії з удосконалення суспільства - це різновид ризикової діяльності.

- другим принципом політичного реалізму є принцип національних інтересів, що розуміються в термінах влади та її могутності. Концепція національного інтересу дозволяє розглядати міжнародну політику як сферу, відносно незалежну від таких областей, як економіка, релігія, етнічні відносини. Моргентау зазначає, що без подібного теоретичного припущення неможливо створити теорію політики. Далі він продовжує, що саме поняття інтересу, який аналізується в термінах влади і могутності, дає можливість теоретичного розуміння міжнародних відносин і міжнародної політики.

- третій принцип політичного реалізму полягає у тому, що політичний реалізм позбавляє теорію міжнародних відносин від двох помилок - дослідження мотивів та намірів, що лежать в основі політичних дій, а також вивчення ідеологічних уподобань суб'єктів міжнародних відносин. Точка зору, згідно якої ключем до розуміння зовнішньої політики є виключно мотиви державного діяча, помилкова. Зовнішню політику не можна розглядати через психологічні феномени.

- четвертий принцип стверджує, що політичний реалізм визнає моральне значення політичної дії. Він також визнає неминучість невідповідності морального імперативу та вимог успішної політики. Неврахування цієї невідповідності міг би внести плутанину в моральні і політичні питання, представивши політику більш моральною, а моральний закон менш строгим, ніж це є насправді.

Реалізм стверджує, що універсальні моральні принципи не застосовні до державної діяльності у своєму абстрактному

формулюванні і повинні бути пропущені через конкретні обставини, місце і час їх скоєння. Індивід може сказати: «Fiat justitia, pereat mundus (Нехай гине світ, але торжествує закон)», але держава не має такого права. І індивід, і нація повинні оцінювати політичні дії на основі універсальних моральних принципів, наприклад, таких, як свобода. Однак якщо в індивіда є моральне право принести себе в жертву цим моральним принципам, то нація не вправі ставити мораль вище вимог успішної політики, яка сама по собі заснована на моральному принципі виживання нації. Розсудливість, сприйнята як урахування наслідків політичних дій, є складовою частиною політичної моралі і вищою чеснотою у політиці. Етика судить про дію за її відповідність моральному закону; політична етика судить про дію за яких причин вона виникла і до яких політичних наслідків привела суб'єкта політичної дії.

- п'ятий принцип вказує на те, що політичний реалізм заперечує тотожність моралі конкретної нації і універсальних моральних законів. Проводячи відмінність між істиною і думкою, він поділяє також істину й ідолопоклонство. Всі нації відчують спокусу - і лише деякі можуть протистояти їй протягом довгого часу - представити власні цілі і дії як прояв універсальних моральних принципів. Одна справа знати, що нації є суб'єктом морального закону, інше - стверджувати, що добре і що погано у відносинах між націями. Існує невідповідність між вірою у те, що все підпорядковується волі Бога, і переконаністю у тому, що Бог завжди на боці жодної зі сторін. Ототожнення політичних дій конкретної держави з волею Провидіння не може бути виправдано з моральної точки зору, бо це, по суті, прояв такого гріха, як гординя, проти якого грецькі трагіки і біблійні пророки попереджали і правителів, і підлеглих. Таке ототожнення небезпечно і з політичної точки зору, бо воно може викликати перекручений погляд на міжнародну політику і у кінцевому рахунку призвести до того, що держави будуть прагнути знищити одна одну нібито в ім'я моральних ідеалів або Всевишнього.

З іншого боку, саме поняття інтересу, визначеного в термінах влади, не дозволяє нам впасти як у зазначені моральні крайнощі, так і у подібне політичне недоумство. Дійсно, якщо ми розглядаємо всі нації, включаючи свою, як політичні утворення, що переслідують свої інтереси, визначені у термінах влади, то ми здатні бути справедливими до всіх: по-перше, ми здатні судити про інші нації так само, як ми судимо про свою; по-друге, виходячи з цього ми можемо проводити політику, яка поважає інтереси інших націй і у той же час

захищає і просуває інтереси нашої власної нації. Помірність у політиці є відображенням помірності морального судження.

Таким чином, існує величезна різниця між політичним реалізмом й іншими теоретичними школами. Однак теорію політичного реалізму часто розуміють та інтерпретують неправильно, хоча у ній немає протиріччя між вимогами раціональності, з одного боку, і мораллю - з іншого. Політичний реаліст стверджує, що політичній сфері притаманна своя специфіка, подібно до того як це роблять економіст, юрист, етик. Він мислить у термінах інтересу, визначеного як влада, подібно до того як економіст мислить у категоріях інтересу, визначеного як багатство, юрист – у категоріях відповідності дії юридичним нормам, етик – у категоріях відповідності дії моральним принципам.

Економіст запитує: «Як ця політика впливає на багатство суспільства?».

Юрист запитує: «Чи відповідає ця політика законам?».

Мораліст запитує: «Чи відповідає ця політика моральним принципам?». А політичний реаліст запитує: «Як ця політика впливає на силу нації?».

Звичайно, політичний реаліст визнає існування і важливість неполітичних феноменів, але він розглядає їх з точки зору політики. Він також визнає, що інші науки можуть розглядати політику під своїм кутом зору.

Політика, як і суспільство у цілому, управляється об'єктивними законами, вкоріненими у незмінній і далеко не досконалою природі людини, спроби зміни яких завжди приречені на невдачу; можна створити теорію, яка більш-менш відображає ці закони.

«Політичний реалізм враховує значимість політичної дії з моральної точки зору.

Він також враховує неминуче протиріччя між моральним приписом і вимогами політичної дії».

Основна ознака політичного реалізму – концепція інтересу, визначеного в термінах влади, сили, яка раціонально впорядковує предмет політики, тим самим роблячи можливим її теоретичне розуміння.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

МОРЕЛЛІ (XVIII століття)

Мореллі (Morelli) - французький соціаліст-утопіст XVIII ст. Надійні біографічні відомості про нього відсутні. У середині XVIII ст. були опубліковані його твори, найбільш важливі з яких - «Базіліада» про нібито реально існуюче комуністичне суспільство і «Кодекс природи, або Правдивий дух її законів, де розглядаються причини, що породили соціальне неблагополуччя, і пропонуються шляхи створення досконалого суспільства: приватна власність - це найбільше зло, якого не було за часів природного стану людей, для встановлення ідеального ладу необхідні освічене правління і розумне законодавство, покликане скасувати приватну власність; всі громадяни повинні забезпечуватися роботою та утриманням на громадський рахунок.

Мореллі - послідовний представник так званого раціоналістичного комунізму. Головне твір - «Кодекс природи» (1755), трактат, присвячений обґрунтуванню принципів суспільства, де панує колективна власність. Сучасний йому лад він розглядав як нерозумний, як результат помилок. Розумний лад уявлявся Мореллі централізованої господарської комуні, яка управляється на основі єдиного господарського плану, що регулює виробництво і розподіл. Мореллі сформулював три основних закони суспільства, що відповідає велінням природи і розуму:

- 1) скасування приватної власності,
- 2) «право на існування» і «право на працю»,
- 3) обов'язок всіх громадян трудитися.

Мореллі - типовий представник грубо-зрівняльного комунізму. Він ратував за дріб'язкову регламентацію всіх сфер побуту, аж до

шлюбних відносин. Мореллі справив значний вплив на багатьох соціалістів-утопістів XVIII і XIX ст.: Г. Бабефа, Кабе, Бланки та ін.

Мореллі - французький письменник, філософ, один з ранніх провісників утопічного комунізму. Можна навіть сказати, що він був ідейним натхненником Бабефа і його товаришів по «Змові рівних». Але, як це не парадоксально, про нього ми майже нічого не знаємо. Можливо навіть, що «Мореллі» - це чиєсь псевдо.

Є, правда, дані, що дозволяють думати, що людина з таким ім'ям все-таки існувала, давала приватні уроки в одному містечку на Марні - єдина достовірна деталь, що щось повідомляє про нього. Але з іншого боку, багато сучасників були переконані, що «Кодекс природи» - найзначніший твір Мореллі, що вийшло в Амстердамі у 1755 г.- належав великому енциклопедисту і матеріалісту XVIII в. письменникові Дені Дідро. Саме тому Гракх Бабеф, виголошуючи свою захисну промову на судовому процесі, спрямованому проти «Змови рівних», назвав саме Дідро автором «Кодексу природи» і тому учителем «рівних».

Як би там не було, за порівняно короткий термін, з 1745 - 1755 рр. у Парижі і Амстердамі вийшло півдюжини творів, автором яких вважається Мореллі. Найбільш значні з них - «Базіліада» і «Кодекс природи, або істинний дух її законів».

У першій, з названих праць, (Мореллі видає її як «переклад з індійського»), дається картина комуністичного суспільства, нібито існуючого в одній з далеких країн. А у другій у досить розгорнутому вигляді викладаються філософські та соціальні ідеї автора, розкривається структура комуністичного суспільства так, як її уявляв собі Мореллі. Одна з головних ідей: люди забули старовинні закони спорідненої прихильності і любові, але ж за ними жили колись древні скіфи і до сих пір живуть ще племена індіанців у Північній Америці. Тільки освічена і розумна законодавство здатне повернути людство до «золотого віку», втраченим внаслідок поширення приватної власності. Подолати вади існуючого суспільства можна тільки за умови, якщо ніщо не буде належати окремо кому б то не було, якщо кожен громадянин буде «посадовою особою, забезпеченою роботою і отримують зміст на громадський рахунок», якщо всі без винятку будуть працювати на користь суспільства «згідно своїм силам, даруванням і віком».

ДЖЕРЕЛА:

Утопічний соціалізм: Хрестоматія / Заг. Ред. А.І. Володіна. - М. : Политиздат, 1982, с. 152-153.; Новая философская энциклопедия. В четырех томах. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин.

М., Мысль, 2010, т. II, Е – М, с. 613. Философский словарь. Под ред. И.Т. Фролова. М., 1991, с. 272. Волгин В. П. Коммунистическая теория Морелли. — В кн.: Морелли. Кодекс природы, или истинный дух ее законов. М.—Л., 1956.; Вольский С. Морелли. — В кн.: Идеи планирования в прошлом и настоящем. М., 1930, кн. 2.; Разумовская М. В. Утопическая поэма Морелли и роман «Письма перуанки». — Филологические науки, 1975, № 2.

МОРЕНО ДЖЕКОБС ЛЕВИ (1892 – 1974 рр.)

Американський соціолог, соціальний психолог, засновник соціометрії, творець соціодрами і психодрами, засновник і керівник Інституту соціометрії і психодрами (Інститут Морено, 1940 рік), професор Нью-Йоркського і Колумбійського університетів.

Науковий світогляд Морено формувався під впливом поглядів З. Фрейда, Г. Зіммеля, Л. Візі, Ч. Кулі. Навчаючись у Віденському університеті, почав розробляти принципи групової психотерапії, що відобразилося в проектах організації груп самодопомоги для самотніх повій та селян-переселенців.

Працюючи в психіатричних клініках інститутів Австрії, Морено концептуалізував ідеї і створив методику психодрами.

Після переїзду в США (1925 рік) розробив ідеї теорії малих груп, методи дослідження і методики соціометричного аналізу, доповнив категоріально-понятійний апарат новими концептами. Морено вважав, що, крім макроструктури, усередині соціуму існує неформальна мікроструктура, що складається зі світів індивідуальних потягів, притягань і відштовхувань. Виходячи із вчення Фрейда про психоаналіз і гештальтпсихологію, Морено висував тези про залежність психічного здоров'я особистості від її становища в малій групі, яку розглядав як систему міжособистісних потягів, зв'язків, симпатій і антипатій, згуртованості і роз'єднаності.

Морено прагнув створити науку про основні соціальні закони – соціономію, складовими частинами якої є: соціодинаміка як наука про

соціальні процеси в малих групах; соціометрія – наука про методи визначення кількісного виміру емоційних і міжіндивідуальних відносин між людьми в малих групах; соціатрія – система методів терапії і лікування людей, чії проблеми пов'язані з інтерактивною діяльністю в малих соціальних групах.

Для вирішення психосоціальних проблем особистості Морено запропонував метод психодрами, для подоляння конфліктів у групах здорових людей – методи соціодрами і групової терапії.

Морено зробив значний внесок у розвиток соціології і соціальної психології малих груп і кількісних методів у соціальних науках.

Свої погляди і концепції Морено виклав у працях: «Застосування групового методу для класифікації» (1934 рік); «Соціометрія і культурний порядок» (1943 рік); «Соціодрама. Метод аналізу соціального конфлікту» (1944 рік); «Психодрама» (1946 рік); «Соціометрія, експериментальний метод і наука» (1951 рік).

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

МОСКА ГАЕТАНО (1858-1941 рр.)

Видатний італійський політолог, один із засновників елітології, професор Туринського і Римського університетів. Головна заслуга Моски - вичленення еліти як спеціального об'єкта дослідження, аналіз її структури, законів функціонування, приходу до влади, причин виродження і занепаду, зміни її контрелітою. У 1896 р вийшла його

книга «Елементи політичної науки», а у 1923 р.-її доповнене видання. У 1939 р. ця книга була перекладена англійською мовою і видана під назвою «Правлячий клас», принісши автору світову популярність. Поняттю «еліта» Моска вважав за краще терміни «правлячий клас» і «політичний клас», вживаючи їх як синоніми. Згодом він змушений був внести корективи, зазначивши, що політичний клас є хіба що базою для правлячого класу. Дійсно, поняття «правлячий клас», з одного боку, більш широке, ніж «політичний клас»: у нього входять і інші, не політичні структурні елементи - економічна, культурна та інші еліти. Однак в іншому відношенні поняття «політичний клас» - більш широке, ніж «правлячий клас»: воно включає не тільки панує групу, але і опозицію.

Політологія для Моски передусім наука про еліти, найважливіший інструмент вироблення ними наукової політики, яка допоможе їм утриматися при владі. Опасність для еліт - їх прагнення перетворитися в спадкову, закриту групу, що неминуче веде до її виродження, заміні контрелітою. На думку Моски, оптимальна така політична система, яка, з одного боку, не повністю закрыта для мобільності в еліту, а з іншого - забезпечує наступність еліти - головною гарантією стійкості політичної системи.

Ідеалом є формування еліти не на основі багатства і рід, а на основі здібностей, освіти, заслуг. Згодом ці ідеї вилилися в теорії Меріт-кратии.

У 1896 р в «Основах політичної науки» Моска сформулював закон соціально-політичної дихотомії суспільства. Він полягає у тому, що у всіх суспільствах, починаючи з самих середньорозвинених і ледве досягли зачатків цивілізації і закінчуючи освіченими і потужними, існує два класи: клас керуючих і клас керованих. Перший, завжди більш малочисельний, здійснює всі політичні функції, монополізує владу і користується притаманними йому перевагами. Другий, більш численний, управляється і регулюється першим і поставляє йому матеріальні засоби підтримки, необхідні для життєздатності політичного організму. (8)

Моска проаналізував проблему формування (рекрутування) політичної еліти і її специфічних якостей. Він вважав, що найважливішим критерієм формування політичного класу є здатність до управління іншими людьми, тобто організаторські здібності, а також матеріальне, моральне та інтелектуальне перевага. Хоча у цілому цей клас найбільш здатний до управління, проте, не всім його

представникам притаманні передові, вищі стосовно решти населення якості.

У ході своєї еволюції політичний клас поступово змінюється. Існують дві тенденції у його розвитку: аристократична і демократична. Перша з них - аристократична - проявляється в прагненні політичного класу стати спадковим а то й юридично, то фактично. Друга демократична - полягає в оновленні політичного класу за рахунок найбільш здібних до управління верств, в тому числі і нижчих.

Становлення світогляду Гаetano Моски. Вплив позитивізму. Ставлення до інших напрямів соціально-політичної думки. Розуміння предмета і методу політичної науки

Поширення позитивізму серед італійських інтелектуалів, для яких цей термін став синонімом наукового знання, почалося з середини 60-х років минулого століття. Популярність, яку мало цей напрям в Італії, була пов'язана з особливостями італійської у філософській думці, яка ще з кінця XVIII ст. проявила підвищений інтерес до французького Просвітництва. Зовсім не випадково у ряду італійських філософів - ще до проникнення в Італію навчань О. Конта і Г. Спенсера - намітився, під впливом французьких істориків П. Кабаніса і Дестют де Траси, певний психолого-фізіологічний ухил у розгляді соціальних явищ. Найбільш сильне і стійке вплив позитивізм надав на представників природничих наук і соціальних дослідників, близьких до конкретної політико-правовій сфері.

На час появи «Елементів» Моска (1895) вплив позитивізму все ще відчувалося, хоча посилювали свої позиції італійські геогегельянці, набули популярності ідеї неокантіанців, Ф. Ніцше та А. Бергсона. Моска проявив подвійне ставлення до позитивізму, так як поряд з критикою деяких представників цієї школи він зберіг вірність її загальної парадигмі. При розгляді вчення Конта італійський соціолог висував заперечень проти використовуваних ним понять теологічної, метафізичної і позитивної стадій. Але він заперечував саме проти закону послідовної зміни цих стадій, вважаючи, що всі три стадії співіснують на кожному етапі розвитку людства. Італійський соціолог помічав, що у людини «позитивної стадії» його наукові знання зовсім не виключають потреби у релігії, «а там, де вона слабшає, розвиваються ще більше мерзенні забобони і метафізичні абсурди соціал-демократії». Він не знайшов у історії підтверджених фактами паралелей Конта між трьома інтелектуальними стадіями і змінюють один одного формами політичної організації, у тому числі перша означала б дитинство, друга - отрочество, а третя - зрілість людства.

У вченні Герберта Спенсера Моска звернув увагу на розрізнення двох типів товариств: військового (заснованого на примусі) і індустріального (заснованого на вільному договорі). Подібну класифікацію Моска вважав прийнятою «априорно» і тому - неприйнятною. «Будь-яка політична організація одночасно і добровільна, і примусова. Вона добровільна, оскільки виходить з природи людини, що було помічено, починаючи з Аристотеля, і в той же час вона примусова, так як людина не змогла б жити інакше. Це природно і спонтанно, і в той же час неминуче, що там, де є люди, буде і суспільство, а там, де є суспільство, буде також і держава, тобто, правляча меншість і керовану ним більшість».

Загальна риса всіх громадських систем, яку не побачив Спенсер, - наявність певного прошарку людей, здійснюють панування над більшістю.

Заперечується не тільки підхід до розрізнення держав, а й критерії, які використовуються Спенсером: «Наприклад, Спенсер пише, що з зменшенням мілітаризму і з відносним приростом індустріалізму йде перехід від соціального ладу, при якому індивіди існують на благо держави, до іншого строю, при якому держава існує для блага індивідів. Це поділ їм тонко підмічено, і нам воно нагадує той випадок, як якщо б заперечалися про те, чи існує мозок для блага всього тіла, або все ж тіло існує на благо мозку». Віддаючи належне дотепності соціолога, відзначимо, що аналогії суспільства з біологічними організмами, у яких різні органи виконують різні функції, були типові для позитивізму.

Для Спенсера перехід від військового суспільства до індустріального означав появу якісно нового методу громадської регуляції. Від «позитивної» регуляції у централізованій військовій державі суспільство переходить до «негативного» регуляції у промисловому державі. Моска у полеміці зі Спенсером наполягав на тому, що будь-яка держава одночасно здійснює і «позитивні» і «негативні», тобто як примушують, так і обмежують дії. Як бачимо, він не тільки пройшов мимо головного у навчанні Спенсера про державу - його еволюційної теорії, а й не помітив евристичної цінності ідеї про перевагу ринкових відносин у суспільстві у порівнянні з системою жорсткого централізованого регулювання.

Соціальна диференціація з позицій географічного детермінізму досліджується Моска від витоків: Геродота, Гіппократа і Ш. Монтеск'є. Він показував, що з розвитком цивілізації у житті суспільств слабшає вплив географічного чинника і посилюється дія культурного. Для

підтвердження цього аргументу Моска використовував безліч джерел, включаючи роботи Г. Тарда і італійського соціолога і кримінолога Н. Колаянні. Так, спростовуючи поширену серед італійських криміналістів XIX ст. точку зору про детермінації злочинності природними умовами, визначальними темперамент особистості, він пояснював регіональні відмінності в кримінальній статистиці соціально-економічними факторами.

Звертаючись до расових теорій, Моска помічав, що у його час сталася справжня експансія цих теорій у соціальній науці. На його думку, вчення, в яких суспільний прогрес і політична організація народів залежать від расових ознак, зобов'язані своїм народженням вченню Дарвіна і таким наукам, як порівняльна лінгвістика і антропологія. Моска відкинув точку зору про природжений перевагу представників будь-якої раси. Щоб показати ненауковість ідей соціал-дарвіністів про початкові етнобіологічні неоднорідності суспільства як найважливішої причини соціальної диференціації, Моска звернувся до прикладів зміни поколінь дворянської аристократії. Якби закономірності біологічної еволюції діяли і у суспільстві, то вони приводили б до накопичення позитивних якостей і до поліпшення «породи володарів», чого не спостерігається.

Так, французьке дворянство поступово втратило свої високі особистісні якості і у XVIII ст. поступилося б своєю владою буржуазії. Боротьба за існування і природний відбір, характерні для тваринного світу і первісних гомінідів, не помітні у людському суспільстві навіть на ранній стадії культури. Що стосується суспільству скоріше варто говорити про боротьбу за панування і першість.

Висловлюючи ставлення до соціальних теорій свого часу, Моска визначив власне розуміння предмета і методу соціологічної науки. Її завдання він бачить у розкритті законів і стабільних психологічних тенденцій, яким підкоряються дії мас, і у цьому його позиція близька до вихідних тез «Трактату загальної соціології» Парето. Але якщо у Парето соціологія виступає у дусі Конта як своєрідне узагальнене вираження всіх наук, які досліджують суспільство, то Моска по суті, не виділяє предмет соціології з усього комплексу політологічних досліджень. Запропонований Контом зміст предмета соціології Моска розцінив як занадто широке і невизначене поняття і вважав за краще назвати її політичною наукою. Її головним завданням він вважав дослідження стійких тенденцій, що визначають устрій політичної влади, бо система влади багато у чому говорить нам

про те, що являє собою суспільство у даний час і чому воно розвивається у такому, а не в іншому напрямку.

Критерієм науковості універсальної політичної теорії Моска вважав наявність у ній комплексу визнаних усіма дослідниками і не піддаються сумніву істин і використання нею універсального методу, основні вимоги якого полягають у наступному:

а) повне виключення суб'єктивних компонентів з пізнавального процесу в області політики і історії;

б) абстрагуванні від переконань, поширених у дану епоху і пов'язаних з приналежністю до якогось «соціального і національного типу»;

в) опорі на якомога більшу кількість фактів.

Але такі вимоги не задовольняли дослідження самого Моски; за зауваженням Б. Кроче, у них найкращі результати отримані «методом, відмінним від індуктивного і натуралістичного». Насправді будь-який дослідник, навіть проklamуючи свою абсолютну об'єктивність, не може уникнути суб'єктивності. Так, використані Москою основні поняття: політичного класу, соціального типу і політичної формули - було взято безпосередньо з реальності, але були сконструйовані дослідником і у цьому сенсі - суб'єктивні.

СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ

Зміст використаного Москою поняття «клас» не збігається з марксистським трактуванням, оскільки за основу береться не економічна ознака, а становище, займане в ієрархії влади. Факт наявності відносин між керівниками і керованими не вимагає яких-небудь доказів. Ці дві групи людей існували і існують у будь-якому суспільстві з початку цивілізації, причому чисельно правлячий клас завжди значно менше керованого ним більшості. Саме з цих очевидних положень Моска починав своє дослідження. Він виключив системи, при яких «все у рівній мірі було б підпорядковане тільки одній людині, або ж у рівній мірі і без будь-якої ієрархії відало б політичними справами». «... Навіть якщо ми припустимо, що незадоволена маса може скинути з престолу правлячий клас, то тоді всередині неї самої неминуче з'явиться нове організована меншість, яка стане виконувати функції вищезазначеного класу. Інакше б зруйнувалися решта організацій і будь-яке суспільство».

Моска погоджується зі Спенсером у тому, що у будь-якій політичній організації суспільства співіснують елементи демократичного, монархічного і аристократичного принципів правління, і відкинув ідею народовладдя, яку підтримувала,

починаючи від Руссо, демократична течія. Але якщо легко визнати неможливість для одного індивіда панувати без опори на меншість, що захищає свої і його, індивіда, інтереси, то, як вважав Моска, значно важче прийняти твердження, що саме меншість панує над більшістю, але не навпаки. Для доказу Моска висував таке положення: меншість панує тому, що вона організована, а більшість не має влади і не здатна на самоорганізацію, так як вона - більшість. Перевага організованої меншини над неорганізованою більшістю розглядалася Москою як якийсь незмінний і вічний історичний закон, що цілком відповідає методології позитивізму, критикованого ним у багатьох інших відносінах.

Крім переваги в організації, представники правлячого класу відрізняються від керованої маси і певними якостями, «дають їм матеріальне, інтелектуальне, а також моральну перевагу». Моска вважав військову доблесть саме тією якістю, яка у примітивних суспільствах найлегше дозволяє індивіду увійти у правлячий клас. Теорію зовнішнього насильства він відкидав і, всупереч позитивістському методу, звертається не тільки до дослідження класових відносин, а й до проблеми освіти класів. Тут він був змушений визнати, що у цьому процесі поряд з військовими походами і завоюваннями велику роль зіграло поява приватної власності на землю.

У своїх «Елементах політичної науки» Моска виділив два типи політичних організацій. При феодальному типі суспільство складається безліч дрібних, здатних бути самодостатніми, соціальних спільнот («агрегатів»), а управлінські функції, при цьому, не розділені або майже не розділені. Так, середньовічний феодал був одночасно землевласником, командиром збройного загону, суддею і керуючим у своєму феодальному статусі. Бюрократичному типу властиві централізація влади, наявність особливого управлінського апарату (штат оплачуваних чиновників), детальний поділ функцій і обов'язків. Але між багатством і владою існує взаємозалежність, і «як політична влада створює багатства, так і багатства створюють владу». Цей зв'язок не порушує розвиток демократичного процесу.

ТЕОРІЯ ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ У МОСКИ

Правлячі класи прагнуть не тільки до придбання і збереження багатства, а й претендують на ключові позиції у поширенні і використанні наукових знань, до панування у духовній сфері. Не дивлячись на певну демократичність церкви, і у ній утворюється особливий клас «священницької аристократії». У будь-якому суспільстві

діє тенденція до утворення «спадкових каст» правлячого класу. Але чим можна пояснити деградацію панівного класу і появи на його місці нового? Основні причини втрати панівного становища будь-яким класом складаються, з точки зору Моска, або у втраті якостей, завдяки яким він прийшов до влади, або в їх неадекватності новому соціальному середовищі.

Моска, натхненний роботами Н. Макіавеллі і І. Тена, вважав генеральною лінією розвитку суспільства боротьбу двох тенденцій: прагнення панівного класу утримувати і передавати у спадок владу і прагнення нового класу змінити співвідношення сил. Чергування у суспільстві тенденцій до стабілізації і оновлення створює якесь ритмічне розгортання історичного процесу.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

МОТИВИ ПОЛІТИЧНІ

МОТИВИ ПОЛІТИЧНІ (фр. motif, від лат. motus — рух) — усвідомлена спонука (прагнення) до здійснення конкретних вольових дій чи утримання від них (бездіяльність), зумовлених політичними потребами та інтересами політичних суб'єктів і верств, еліт та особистостей. Термін мотиви політичні використовується і для визначення різних явищ і суб'єктивних станів, що викликають активність політичного суб'єкта. Мотиви політичні заохочують і збуджують, гальмують і пригнічують ті чи інші види політичної активності, можуть приводити до її розширення і звуження, збагачення і збіднення, посилення й пригнічення. Структура мотивів політичних різноманітна: матеріальні і духовні, первинні й вторинні, теоретичні і практичні, природні й штучні, розумні й хибні, прості й складні, конструктивні й деконструктивні, ідеологічні й психологічні тощо. В політичних науках існують різні концепції, які пояснюють механізми впливу мотивів політичних на діяльність людей.

Механізмом і процесом реалізації мотивів політичних є мотивація як: 1) сукупність тривких мотивів і конкретно закріплених у життєвому досвіді людини її певних потреб; 2) процес актуалізації певного мотиву та його функціонування — внутрішнього потягу до діяльності певної спрямованості; 3) внутрішній психологічний та психофізіологічний процес, що безпосередньо зумовлює таку діяльність людини, здійснює її активацію та орієнтацію. Загалом мотив

здійснюється як процес забезпечення пріоритетності діяльності, що є однією з можливих заданих обставин (зовнішніх та внутрішніх).

Проте мотив не є однорідним процесом, що одноманітно пронизує увесь поведінковий акт. На його різних фазах мотив виявляється як якісно різний процес, що виконує специфічно відмінну функцію щодо внутрішньої регуляції діяльності. Передусім мотив визначає пріоритетний варіант сприйняття поведінкової ситуації й переважання одного з можливих змістів її осмислення. Також від мотиву залежить орієнтація свідомості на вироблення й постановку мети, адекватної цьому мотиву за таких обставин

Мотив як процес актуалізації та функціонування мотивів політичних необхідно відрізнити від умотивування — процесу відображення мотивів у свідомості їх суб'єкта та їх висловлення ним у його мотивуваннях (уявленнях про свої мотиви). Для адекватної ідентифікації та виміру, з одного боку, мотивів, що належать до емотивної підсистеми диспозицій, а з іншого — мотивувань, що належать завжди до когнітивної підсистеми диспозицій, у політологічних і соціологічних дослідженнях застосовуються суттєво різні, специфічні методичні засоби.

ДЖЕРЕЛА:

Мотиви політичні // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Мотиви політичні // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

МУБАРАК МУХАММЕД ХОСНІ САЙІД (4 ТРАВНЯ 1928 – 15 ТРАВНЯ 2015 рр.)

Четвертий президент Єгипту з 14 жовтня 1981 - 11 лютого 2011 рр. Хосні Мубарака було призначено віце-президентом Республіки Єгипет після тривалої служби в Єгипетських ВПС. Згідно з Конституцією його було призначено президентом після того, як президента Садата вбили на військовому параді 6 жовтня 1981 р. 11 лютого 2011 р. подав

у відставку внаслідок Революції в Єгипті, передавши владу Вищій раді збройних сил.

Хосні Мубарак народився 4 травня 1928 р. у селі Кафр ал-Мусайлаха округи (марказу) Шибін-ель-Кум губернаторства (мухафази) Мінуфія, розташованому в одному з найбільш густонаселених районів країни на північний захід від Каїра. Його батько ас-Саїд Ібрагім Мубарак служив чиновником у судовій системі повітових і окружних центрів, а потому протягом майже двох десятиліть у губернському суді у місті Шибін-Ель-Комі. Після Липневої революції 1952 р. ас-Саїда Ібрагіма Мубарака було переведено до Каїра у Міністерство юстиції на посаду інспектора.

Початкову освіту Мухаммед Хосні здобув у рідному селі, а середню — у школі повітового міста Шибін-ель-Кума. Люди, що знали Хосні у шкільні роки, відмічають, що він був рішучим, ініціативним підлітком, що серйозно ставився до справ і в усьому звик покладатися виключно на власні сили. Учителі арабської мови у школі Шибін-ель-Кума згадував про те, що майбутній президент швидко виконував домашні завдання й захоплювався спортом.

Після закінчення середньої школи Хосні Мубарак пішов на військову службу. Він скінчив Військову академію у Каїрі, де отримав ступінь бакалавра воєнних наук у 1949 р. У наступному, 1950 р., Хосні Мубарак вступив до Академії ВПС у місті Білбейс, де здобув ступінь бакалавра авіаційних наук, і у 1952 р. його було призначено в ескадрилью винищувачів, а незабаром переведено в бомбардувальну авіацію. Декілька років він був інструктором в Академії ВПС. Брав участь у невдалих для Єгипту бойових діях у жовтні 1956 р. проти Великобританії, Франції та Ізраїлю. У 1959—1960 рр. навчався у СРСР, засвоїв бомбардувальник Іл-28 у навчальному авіаційному полку у Фрунзе. Потім там же навчався польотам на важкому бомбардувальнику Ту-16. У 1962—1963 рр. брав участь у Громадянській війні в Ємені у складі єгипетського контингенту, командував бомбардувальною ескадриллю.

У 1964—1965 рр. закінчив ад'юнктуру в Військовій академії імені М.В. Фрунзе у Москві. Від 1965 р. командував авіаційною бригадою й був начальником авіабази у Каїрі.

Хосні Мубарак брав участь в Арабо-ізраїльській війні 1967 р., коли авіація Єгипту зазнала катастрофічної поразки й була майже повністю знищена. Від 1967 р. — начальник Академії Повітряних сил, здійснив перебудову навчального процесу Академії з метою суттєвого збільшення числа підготовлених льотчиків. У 1970 р. Мубарака було

призначено Начальником штабу Єгипетських ВПС. На цьому посту він керував декількома успішними бойовими операціями ВПС у 1970—1972 рр., у ході Війни на виснаження між Єгиптом та Ізраїлем. У 1972 рр. став командувачем Військово-повітряних сил Єгипту і заступником міністра оборони Єгипту. У жовтні 1973 р. керував бойовими діями Єгипетських ВПС у ході Війни Судного дня, також відомої як Війна 10-го рамадану. Тоді вперше єгипетські ВПС здобули низку значних перемог над ізраїльськими ВПС. Хоча до закінчення війни Ізраїлю вдалося перехопити ініціативу, дії єгипетської авіації було визнано успішними, що принесло Мубараку славу національного героя. У 1974 р. його возвели у чин головного маршалу авіації.

У квітні 1975 р. за рішенням Президента Єгипту Анвара Садата Мубарака було призначено віце-президентом Єгипту, а у 1978 р. обрано також заступником Голови Національно-демократичної партії. До того часу Мубарак не брав участь у політичній діяльності. Рішення Садата багато хто розцінив як прагнення мати опору в особі політично незаангажованого, не замішаного в корупції й популярного у народі високопоставленого військовика.

У момент вбивства президента Садата 6 жовтня 1981 р. Мубарак перебував на трибуні поруч з ним, але істотно не постраждав. Відповідно до Конституції Єгипту за декілька днів він посів президентський пост і головування Національно-демократичною партією.

За роки свого президентства Хосні Мубарак став одним з найвпливовіших і найвизначніших державних лідерів Близького Сходу. Прийшовши до влади в країні, яка перебувала в ізоляції до решти арабського світу, СРСР та інших країн ОВД, мала невирішені конфлікти з багатьма державами-сусідами, Мубарак зумів поновити позиції Єгипту на міжнародній арені. Двічі (у 1989 - 1993 рр.) він обирався Головою Організації Африканської Єдності. Були також поновлені дипломатичні відносини зі всіма арабськими країнами.

У 1991 р. Мубарак підтримав рішення США провести військову операцію зі звільнення окупованого Іраком Кувейта, закликав зробити те ж саме інші арабські держави й спрямував значний єгипетський військовий контингент для участі в операції «Буря в пустелі».

Дружина Хосні Мубарака — Сюзанна Мубарак. Подружжя має двох синів. Хосні Мубарак вільно розмовляє російською.

Хосні Мубарака нагороджено вищими єгипетськими орденами «Військова зірка честі» (1973), «Зірка Синаю» (1973), «Намисто Нілу» (1974), іншими державними орденами, медалями й нагородами.

Практично всі нагороди він отримав під час військової служби. За 27 років президенства Мубарака нагороджували лише ювілейними знаками і нагородами іноземних держав. Раніше Хосні Мубарак подеколи з'являвся у військовій формі суто на військових заходах, останнім же часом Президент Єгипту носить винятково штатський європейський костюм.

Хосні Мубарак відразу по приході до влади здійснив ряд заходів для боротьби з корупцією. Судили багатьох членів з оточення, а також членів родини колишнього президента Садата, деяких високопосадовців.

Президент Мубарак переобирався на чільний пост більшістю голосів на референдумах 1987, 1993 та 1999 рр. Щоправда, голосування відбувалось лише по одній кандидатурі, яку висували Народні збори, за що Єгипет не раз піддавався критиці з боку держав сталої демократії. Необхідність же референдумів обґрунтовувалась збереженням надзвичайного стану в країні, викликаного загостренням ісламської проблеми через діяльність радикальних організацій.

Мубарак переглянув політику Садата у відносинах з опозицією. Із тюрем були звільнені сотні членів опозиційних організацій, пом'якшені умови діяльності опозиційних партій, їм дозволили видавати власні друковані органи.

Водночас Мубарак відомий як жорстокий борець із проявами ісламського фундаменталізму в Єгипті. Низку радикалістських організацій було розгромлено, а деяких їхніх членів страчено. Зокрема, після показового судового процесу на смерть скарали учасників убивства президента Садата.

У відповідь на ці рішучі заходи вже 1982 р. фундаменталісти засудили Мубарака до смерті, і, за деякими даними, йому вдалося уникнути відтоді декількох замахів на своє життя. Відомими широкій громадськості стали два з них — так, 1995 р. під час візиту до Ефіопії в Аддис-Абебі його автомобіль обстріляли з автоматичної зброї, а у 1999 р. на одному з виступів Мубарака йому спробували завдати ножового удару. У обох випадках Мубарак не постраждав.

У 2005 р. було прийнято поправки до Конституції країни, завдяки яким партії отримали право висувати своїх кандидатів на пост Президента. Перші президентські вибори за новою системою відбулися 7 вересня 2005 р. Хосні Мубарак на них здобув приголомшуючу перемогу, як і очікувалося. Втім, законність цих

виборів була поставлена під сумнів через навалу задокументованих порушень.

ПОВЕРНЕННЯ ЄГИПТУ ДО ЛІГИ АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ

Єгипет був єдиною країною в історії Ліги Арабських держав, яку позбавили членства з причини ухвалення мирної угоди з Ізраїлем (Кемп-Девідські угоди) у 1979 р. Однак у 1989 р. Мубарак добився поновлення членства Єгипту у Лізі. У теперішній час Єгипет є одним із найавторитетніших членів Ліги.

У сфері економіки Мубарак досяг скорочення державного зовнішнього боргу більш ніж у два рази, значного зростання ВВП, збільшення обсягів іноземного туризму. За індексом розвитку людини Єгипет займає 111-те місце у переліку зі 177 країн. Така низька позиція пояснюється наявністю низки соціальних проблем, таких як високий рівень безробіття і корупція. Однак після призначення нового Кабінету Міністрів на чолі з Ахмедом Назіфом у липні 2004 р. в економіці намітились позитивні зрушення.

Так, за висновками 2004/2005 фінансового року Єгипетська фондова біржа показала краще відсоткове зростання серед ринків країн, що розвиваються. Тим не менше, Мубарак піддавався критиці за те, що віддає перевагу великому капіталу і приватизації на шкоду правам робітників.

Починаючи від 2000 р. молодший син Мубарака, Гамаль, неодноразово призначався на все більш високі посади в Національно-демократичній партії. Він вважається прихильником нового покоління неолібералів. Через зростаючу популярність Гамалю та поширення його впливу циркулювали чутки, що саме він стане наступником батька у президентському кріслі. Однак, це декілька разів публічно спростовувалось як Президентом, так і власне Гамалем Мубараком. Багато хто був упевнений, що подібна спадкова передача влади фактично означатиме псевдо-монархію.

На початку 2011 р. у низці арабських країн почалися масові антиурядові протести, спричинені економічними та соціальними проблемами.

Натхненником хвилі заворушень став Туніс, де внаслідок народних виступів було повалено президента бен Алі. 25 січня 2011 р. кілька тисяч людей у Каїрі вийшли з вимогою відставки Хосні Мубарака.

11 лютого 2011 р. президент Єгипту Хосні Мубарак пішов у відставку; перед відходом Мубарак доручив керувати країною Вищій

раді збройних сил, яку очолює міністр оборони Мухаммед Хусейн Тантаві.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

**МУДРИЙ ЯРОСЛАВ
(1019–1054 рр.)**

Тріумф Святополка був недовгий: Ярослав з новим військом із новгородців та варягів взимку 1018–1019 рр. знову заволодів Києвом. Святополк утік до печенігів. Навесні 1019 р. над річкою Альтою Ярослав розбив Святополка, який утік кудись на захід і там «між чехи та ляхи» загинув. «Невдасі Святополкові надано з поклоном перед щасливим Ярославом ім'я «Окаянного», – писав С. Томашівський.

Однак ця перемога ще не забезпечила Ярославові єдиновладдя. Року 1023, коли він усі зусилля звертав на повернення західних земель, що їх «забрав» Болеслав, з Тмутарокані прийшов брат Мстислав, прославлений боротьбою з кавказькими племенами ясів (лезгінів) та касогів (черкесів). У 1026 р., після війни, яка тривала три роки, брати «створи мир» і поділили Руську землю по Дніпру: Мстислав дістав лівобережні землі, а Ярослав – правобережні. Після того, до смерті Мстислава в 1036 році, брати жили мирно і спільно ходили на ворогів. Того ж 1036 року Ярослав ув'язнив свого брата Судислава, князя Псковського, і продержав його у «порубі» 24 роки, залишаючись єдиновладним володарем величезної держави (лише в Полоцькому князівстві правила династія Ізяславичів). Єдиновладно правив він 18 років – до 1054 р. Правління Ярослава значною мірою було продовженням Володимирового: у зовнішній і внутрішній політиці він поглиблював те, що зробив Володимир.

Закінчивши боротьбу із Святополком, Ярослав, як згадано вище, прагнув повернути землі Західної України, що їх забрав Болеслав: 1022 р. він ходив до Береста; скориставшись зі смерті Болеслава року 1030 р., узяв Белз; у 1031 р. ходив на Польщу і повернув червенські міста, взявши багато полонених поляків і оселивши їх у нових укріпленнях понад р. Россю, які будував проти печенігів. М. Грушевський вважав, що Ярослав повернув усі землі польсько-українського пограниччя. Гірше було із Закарпаттям: використовуючи усобицю після смерті Володимира, угорський король Стефан Святий (1000–1038 рр.) прилучив Закарпаття до Угорщини, і його син Емерік дістав титул «князя русинів».

Ярослав кілька разів ходив також проти західних сусідів: у 1038 р. – на ятвягів, з якими воював і Володимир; у 1040 р. – на Литву; 1041 р. – на мазовшан і у 1047 р. – знову на мазовшан. Ці два походи на мазовшан провів він у допомогу Казимирові. Узагалі Ярослав багато уваги приділив польським справам. Під час міжусобної боротьби, що розгорілася після смерті Болеслава, він підтримував спочатку братів князя Меліка, а потім – його сина Казимира, в майбутньому – Відновителя. На захист його інтересів Ярослав уклав союз із цісарем Генріхом III. Забезпечивши Казимирові престол, він видав за нього сестру Марію – Добронігу, а за віно дістав від Казимира полонених, яких привів у 1018 р. Болеслав Хоробрий, – 800 душ. Згодом одружив свого сина Ізяслава з сестрою Казимира.

У піклуванні про віднову польської держави і Ярослав, і Генріх III виявили короткозорість: у майбутньому інтересам Німеччини та України не відповідало відновлення могутності Польщі.

Ярослав мав на меті поширити кордони своєї держави в напрямку фінських земель. У 1030 р. ходив він на чудь і над Західною Двіною збудував місто, яке назвав своїм хрещеним іменем – Юр'єв (згодом – Дорпат, тепер Тарту), закріпивши таким чином свою владу над Чудським озером. У 1032 р. ходив на заволоцьких фінів. На Північну Двіну ходив його воєвода Уліб, але похід був невдалий. Року 1042 повторив спробу підкорити північні землі – «ходив на Ямь» син Ярослава, Володимир, який князував у Новгороді, але наслідки походу невідомі.

Порівнюючи з добою Володимира, боротьба з печенігами втратила свою гостроту. До 1036 р. вони не нападали на Україну, можливо, з причини ослаблення – з одного боку боротьбою з Україною, а з другого – постійним натиском зі сходу узів-торків, за якими посувалися половці. Останній масовий наступ печенігів відбувся

1036 р., коли вони облягли навіть Київ. Ярослав з допомогою своїх постійних помічників – варягів завдав печенігам жорстокої поразки, після чого ті покинули степи й пересунулися за Дунай. На побойовищі збудував Ярослав храм святої Софії.

Перемога над печенігами дала можливість Ярославові значно посунути кордон на південь. Над Россю він збудував лінію укріплень, зокрема місто Юр'єв (недалеко Білої Церкви), заселяючи їх бранцями, яких повернув йому Казимир на віно за Марію Добронігу. Однак його політика на півдні не дала багато позитивного, бо степи залишалися неосвоєними, а шлях до Чорного моря перетятий кочовими ордами.

Неясним залишається питання про похід Ярослава на Візантію у 1043 р. З часів Володимира відносини України з Візантією були мирні. Час від часу були якісь стосунки між обома державами. Причиною походу було вбивство у Візантії якогось купця, – писав візантійський письменник Скилиця, але М. Грушевський не надавав віри його свідцтву, припускаючи, що Ярослав, можливо, хотів настрашити Візантію і здобути нові привілеї для руської торгівлі. Проф. М. Андрусак вважає, що причиною було бажання Ярослава унаслідувати візантійський престол, тому що його друга жінка, Феодора, була дочкою цісаря Костянтина. З цією версією тяжко погодитися. Отже, треба поки що прийняти точку зору М. Грушевського, бо точніші причини тієї виправи невідомі.

Похід, яким керували син Ярослава Володимир та воєвода Вишата, закінчився повною поразкою частини руського війська, що йшла сухоходом: її знищено, а полонених посліплено разом з воєводою. Можливо, внаслідок цього укладено договір, закріплений шлюбом сина Ярослава, Всеволода, з царівною Анною Мономах.

Йдучи шляхами Володимира, Ярослав широко розгортає дипломатичні стосунки із західноєвропейськими володарями. Вище вже згадувалося про клопотання Ярослава з приводу віднови Польської держави й твердості лінії в обороні прав Казимира. Ці відношення закріплено двома шлюбами: Марії-оброніги з Казимиром Відновителем та Ізяслава із сестрою Казимира – Гертрудою.

Ярослав мав широкі стосунки з Німеччиною. Уже під час боротьби зі Святополком у 1016 р. уклав він союз із цісарем Генріхом II проти Болеслава Польського, але цісар зрадив його, замирився й уклав союз з Болеславом. У боротьбі за віднову Польської держави Ярослав діяв у союзі з Генріхом III. У німецькій хроніці розповідається про його посольство до цісаря у 1040 і 1043 рр. – з пропозицією одружитися з однією з дочок, але Генріх уже знайшов собі наречену. Син Ярослава,

Святослав, був одружений із сестрою трірського єпископа Бургарта. Другий князь, імені якого не названо, був одружений з дочкою саксонського маркграфа Оттона з Орляґмунду; втративши чоловіка, вона повернулася до Німеччини й одружилася із сином баварського герцога Оттона з Нордгайму; третій, невідомий на ім'я, одружився з Одою, дочкою Леопольда, графа Штадтського. Такі матримоніальні стосунки свідчать про зв'язки іншого характеру, які зближали Київську державу із Західною Європою.

Інтенсивні відносини, успадковані Ярославом від Володимира, зв'язали його зі Скандинавією. Великі варязькі загони з'являлися як наймане військо в усіх головних війнах Ярослава. Його двір, його історія часто згадуються в сагах, хоч не завжди правдиво. Відомо, що у Ярослава перебував норвезький король Олаф II Святий, коли його вигнали з Норвегії. Син Олафа II, Маґнус, у майбутньому також король, виховувався в Києві. Ярослав був одружений з дочкою шведського короля Скотконунґа Олафа Інгігердою-Іриною. Одна з дочок Ярослава, Єлисавета, була одружена з Гаральдом-Гардрада, родичем короля Олафа. Щоб здобути її руку, він з дружиною громив береги Середземного моря, як справжній вікінг, і на честь її склав пісню, в якій оспівував «руську дівчину з золотою гривнею на шиї, яка нехтує ним». Посівши норвезький престол, Гаральд одружився з Єлисаветою. Пізніше він прославився в хрестоносних походах і загинув в Англії, прибувши туди з військом Вільгельма Завойовника. Є відомості, що Єлисавета після його смерті одружилася з королем Данії, Свеном Ульфсоном.

У 1016 р., коли Канут Великий заволодів Англією, сини забитого короля Едмунда, «Залізний Бік» Едмунд і Едвард, втекли до Швеції, а потім перебували в Києві, у Ярослава.

Були добросусідські стосунки Києва з Угорщиною. Вище вже згадувалося, що дочка Володимира була одружена з угорським королем Владиславом Лисим. За правління Стефана I Святого (1000–1038 рр.), одруженого з Гізелою Баварською, ревною прихильницею латинського обряду, сини Владислава – Андрій, Левента та Бела – втекли до Києва, де перебували у 1031 - 1046 рр., коли Андрія покликано на угорський престол. Він одружився з дочкою Ярослава, Анастасією-Аґмундою, і його правління позначилося підтримкою українців, які посідали в Угорщині високі пости. Знов переміг слов'янський обряд над латинським і при дворі запанувала слов'янська мова. В околицях Мукачева Андрій заснував монастир. Після короткої перерви – правління Бели – син Андрія I, Соломон

(1061–1074 pp.), сприяв розвитку в Угорщині слов'янської культури та слов'янського обряду, про що свідчать закони Владислава.

Багато відомостей збереглося про шлюб дочки Ярослава – Ганни – з королем Франції Генріхом I року 1049 чи 1050.

По Ганну приїхало пишне посольство з трьома єпископами. Прибувши до Франції з багатим посагом, вона була повінчана й коронована в Реймсі. Ганна брала участь у правлінні ще за життя чоловіка. На деяких актах чи наданнях Генріх зазначав: «за згодою дружини моєї» або – «у присутності королеви Ганни». Після смерті Генріха у 1060 р. Ганна залишилася регенткою. Її син Філіп став королем Франції, а другий син Гуго – родоначальником орлеанської лінії королівського дому. Року 1062 вона одружилася з графом Крепі де Валуа, а після його смерті повернулася до сина.

Ганна була видатною постаттю: папи – Микола II і Григорій VII – писали до неї шанобливі листи, вихваляючи її чесноти, добрий вплив на Генріха I. На актах збереглися її підписи кирилицею та латиною – серед «хрестиків» видатних васалів, у масі неписьменних. З іменем королеви Ганни зв'язана передача написаного кирилицею, так званого Реймського євангелія, що походить, треба гадати, з Києва; на цьому євангелії присягали всі французькі королі під час коронування.

Так Ганна Ярославна, а можливо, й інші королеви українського походження, приносили із собою не тільки коштовні посаги з багатої країни, але також і високу християнську мораль та вищу, ніж у Європі тих часів, культуру.

В Ярославовій добі, дуже важливій в історії української культури, оформлюється остаточно церковна справа. Уперше «митрополит Іван поставив церкву камінну в Києві святих Петра й Павла й в Переяславі поставив церкву камінну Воздвиження Честного Креста». Року 1018 він зустрічав Святополка та Болеслава при вступі до Києва та їздив до Ярослава в справі обміну полонених. На початку 1020-их років він виступив як ініціатор канонізації Бориса та Гліба і з його підтримкою у Вишгороді збудовано дерев'яну церкву, до якої перенесено їх домовини, і сам Іван склав службу новим святим. На підставі всіх цих фактів дослідники вважають митрополита Івана не за грека, а за слов'янина; Є. Голубинський – за українця («природженого руського»), М. Приселков, С. Томахівський, Т. Коструба – за болгарина.

Невідоме походження другого митрополита – Олексія, можливо, також болгарина, з яким закінчилася доба незалежності української церкви від Візантії. Неясно, в яких обставинах прибув десь

у середині 1020-их рр. з Візантії митрополит-грек Теопемпт, і Україна, велика держава, більша, ніж увесь візантійський патріархат, стала звичайною його провінцією.

Безперечним фактом є спроба Ярослава розірвати з візантійським патріархатом. У 1051 р. з його наказу зібралися в Києві єпископи і настановили митрополитом «Іларіона русина», священика церкви Спаса в Берестові, в улюбленому селі Володимира. Літопис так характеризує Іларіона: «муж благ, і книжник і постник». Обрання Іларіона ясно показало, що могутня держава повинна мати свою незалежну національну церкву.

Перший українець-митрополит був справді визначною особою, високоосвіченим ерудитом, блискучим промовцем і глибоким патріотом. Його «Слово о законі й благодаті», виголошене в Десятинній церкві, – видатний твір, рівного якому не було в тогочасній грецькій церкві.

За Ярослава можна вже сказати про організацію церкви. Наприкінці правління Володимира було п'ять єпископів: у Києві, Чернігові, Білгороді, Володимирі-Волинському та поза Україною – в Новгороді. За Ярослава засновано шосту – в Юр'єві, над Россю.

Християнство за Ярослава значно поглиблюється. У Києві з'являються монастирі св. Юрія та св. Ірини. Недалеко села Берестова, на горі над Дніпром, у печері оселилися перші пустинножителі, священик Іларіон, згодом митрополит, до якого пристав Антоній, що був пострижений на Афоні і приніс в Україну ідеал чернецтва. До них стали приходити інші, що шукали самоти, і він постригав їх. Коли зібралося 12 осіб, Антоній пішов від них, настановивши ігуменом Варлаама. Князь Ізяслав подарував їм усю гору, і там заснували вони Печерський монастир. Біля Володимира-Волинського засновано монастир на передмісті Володимира, на Зимні – Святогірський. Були й інші монастирі.

Монастирі, зокрема Києво-Печерський, стають осередками культури. Серед ченців було багато освічених людей, які навчали грамоти, співів, – а тоді вже існував нотний спів, так звані «крюки»; навчали малювання, мозаїчної справи. Великим і складним завданням було постачання книжок, насамперед – для церков. У монастирях їх переписували, оздоблювали мініатюрами, перекладали з грецької мови.

Школи були не лише при монастирях, але також при більших церквах. Літопис оповідає, що в Новгороді Ярослав зібрав до школи 300 дітей. Треба гадати, що в Києві було їх не менше. При церкві св.

Софії працювали фахівці, які перекладали та переписували книжки. Літописець згадує, що Ярослав «много книги писав, положи в церкви св. Софии», – себто зібрав першу в Україні бібліотеку.

Вище згадувалося, що вже за Олега та за Ігоря були освічені люди, посли цих князів, які могли стати супроти учених Візантії з багатовіковою культурою і протиставити грецьким законам закони руські. Ці люди творили оточення Ольги і сприяли заходам Володимира у справі християнізації Русі та ширення християнської моралі. За часів державного будівництва Ярослава висококультурні люди допомагали йому в його праці – чи то в школах, чи в створенні бібліотеки, в перекладах та переписуванні книжок, у розвитку мистецтва. З них вийшли літописці – славетні Никон, Нестор та інші; вони дали плеяду ченців Києво-Печерського монастиря, зокрема неперевершеного ерудита, стиліста і філософа – митрополита Іларіона, автора «Слова о законі і благодаті», блискучого панегірика не лише Володимирові та Ярославові, але й своєму народові. Про свою аудиторію Іларіон казав, що то були люди «преизлиха наситившиися премудрости книжнои». Щоб так глибоко, як він, розуміти історичний процес, так досконало знати античну філософію, треба було мати надзвичайно високу культуру. Іларіон не мав рівних, але він мав оточення вчених і письменників, хоч і не такого високого таланту. Представниками їх були літописці.

За Ярослава було укладено перший літописний звід і почали розвиватися красне письменство, переклади та оригінальна література.

Тоді ж з'являються вже цілі роди, династії інтелектуальної еліти. Такий рід бачимо в нащадках воєводи Свенельда: син його – Малк-Мстиша, внук – Добриня, правнук – посадник Новгороду, Костянтин; його син – посадник Остромир, для якого переписано євангеліє; син Остромира – воєвода Вишата, і син його – Ян уже діяв часів синів Ярослава. Сім поколінь!

Наявність висококультурних людей, що їх зібрав навколо себе Ярослав, дала право М. Грушевському писати про першу «академію наук» часів Ярослава. Вияв їх колективної праці почувається в усьому тому, що літопис приписує самому Ярославові, наприклад в укладанні «Руської Правди» – першої збірки законів, що збереглася в літопису і, як діюче право, поширена була всюди, куди сягала Ярославова влада. Те, що дійшло до нас, – це лише уривки приватного характеру, але й вони свідчать про кодифікаційну працю. Зберігається традиція Церковного уставу Ярослава, присвяченого церковному судові,

головно у справах моралі та подружніх відносин. Те, що збереглося під цією назвою, належить до XV ст., але, можливо, основа йде таки від Ярослава.

Ярослав приєднав до Києва величезні землі, у кілька разів більші, ніж мало місто Володимира, й оточив їх валом.

Археологічні дослідження виявили зразки грандіозності цієї будови. Для прикладу: всі вали X–XI ст. склалися з великих «кліток», з дерев'яних колод, засипаних глиною, розміром 3 на 2 м. Основою вала були 6 таких кліток, себто вал мав 18 метрів ширини і біля 7 м висоти або й більше. На ньому був дерев'яний частокіл (шпичастий паркан). Київський вал мав чотири в'їздові брами: Лядську (згодом Львівську), Жидівську та Угорську. Головна південна брама звалася Золотою і мала два поверхи з церквою Благовіщення на другому поверсі, завершеною позолоченою банею.

У цій частині міста, де Ярослав у 1036 р. переміг печенігів, стояла церква св. Софії – Премудрості Божої, що являла собою видатний твір мистецтва. Дорогоцінні мозаїки, фрески, мармур, шифер оздоблювали її стіни й дали право митрополитові Іларіонові сказати в «Слові о законі»: «вона дивна и славна всім округлим странам, якоже не обрящеться ина во всем полунощи земленим од востока до запада».

Недалеко церкви св. Софії стояли храми, присвячені патронам князя і княгині: св. Георгія (Юрія) та Ірині, від яких залишилися тільки фундаменти та уламки фресок. Недалеко від собору св. Софії стояв палац митрополита, а далі – княжі палаци. Вони були кількоповерхові і також оздоблені мозаїками та фресками. У Ярославовім палаці була велика «тронна зала», або грідниця, де він, приймав послів та влаштовував учти. На другому поверсі були просторі «сіни» – балкон чи галерея. У цій же частині міста знаходилися двори високих сановників: Борислава, Воротислава, Гліба.

Попід горою, на Подолі, розташувалося торговельно-промислове місто, де жили ремісники, купецтво, була пристань, де причалювали торговельні судна. Були на Подолі ринки. Тітмар Мерзебурський нарахував 8 ринків зі слів німецького вояки, що був у Києві у 1018 р. Там, на «торжищі», збиралося віче, там бився живчик багатого міста. Ярославова доба характеризується надзвичайним піднесенням мистецтва. Храм св. Софії був справжнім музеєм, що міг би бути поставлений у ряд найвизначніших мистецьких пам'яток Європи XI ст. Впливи візантійського, вірменського і романського мистецтва Західної Європи з'єдналися тут в одне нове, неповторне, що

творив український народ і що й досі дивує своєю красою. Св. Софія не була єдиним такого роду твором: залишилися рештки інших київських церков, недобудований храм Спаса в Чернігові, знаємо про храми в Переяславі та інших містах.

20-го лютого 1054 р. Ярослав помер, залишивши заповіт, у якому поділив поміж дітьми всю державу: трьом старшим дав він більші частини, двом молодшим – менші. Ізяслав одержав Київ, Деревську землю, Новгород та Турово-Пинську волость і, очевидно, разом з Новгородом Псков; Святослав – Чернігів з більшою частиною Сіверщини, землі радимичів та в'ятичів і Тмутаракань. Південна частина Сіверщини з Переяславом і, крім того, Ростов, Суздаль, Білеозеро, Поволжя припали Всеволодові. Молодші сини одержали: Ігор – Волинь, Вячеслав – Смоленськ. Внук Ярослава, син старшого Ярославового сина Володимира, Ростислав, можливо, одержав Червенські городи і Галичину; його сини, принаймні, володіли там пізніше. Полоцьком володів внук Ізяслава – Всеслав, і Полоцьке князівство жило своїм окремим, сепаратним життям. Розподіляючи землі, Ярослав заповідав, щоб сини жили дружно й шанували старшого сина «в отця місце», встановлюючи таким чином моральний пріоритет старшого брата. Це було фатальне рішення. Коли попередні князі ділили між синами землю, завжди знаходився один, який знову об'єднував державу. Серед Ярославових синів не знайшлося такого, та й ніхто з них не відзначався державницьким хистом. Найвидатнішим був другий брат – Святослав. Узагалі цей поділ підривав ідею єдності, а ідеальна влада сеньйора не мала потрібної екзекутиви, щоб затримати цілість держави. Ярослав не передбачав, як далі наслідуватимуть землі його сини та онуки, й обмежився порадами морального характеру. В основу всієї державної системи покладено династичний зв'язок, бо державна ідея тоді була ще надто слаба. Сеньйорат був загальноновизнаною державною інституцією середньовічного політичного права Угорщини, Польщі, Чехії. Додержування його ставило питання про категорію так званих «ізгоїв» декласованих княжат, батьки яких померли, не досягнувши права на великокнязівський престол. Як побачимо, в такому становищі опинився в момент смерті Ярослава його онук, син померлого новгородського князя Володимира.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

МУНІЦИПАЛІТЕТ

МУНІЦИПАЛІТЕТ (з нім. *Munizipalität*, що походить від лат. *municipium*, від *munis* — «тягар» і *capio* — «приймаю») — термін, який залежно від контексту може означати:

- орган місцевого самоврядування;
- приміщення, яке займає орган місцевого самоврядування;
- адміністративну одиницю найнижчого рівня у Франції та багатьох інших країнах.

Як орган місцевого самоврядування муніципалітет становить собою утворені у визначеному порядку органи (установи), через які територіальна громада здійснює своє право на місцеве самоврядування.

Органи місцевого самоврядування є суб'єктами управління, а не господарювання. Вони є частиною механізму публічної влади в державі.

Види органів місцевого самоврядування:

- Представницькі органи — сформовані на місцевих виборах шляхом голосування членів територіальної громади;
- Виконавчі органи — призначені або обрані в іншому порядку.

Серед найважливіших ознак органів місцевого самоврядування виділяють їх правову, організаційну, матеріальну та фінансову автономії.

Правова автономія означає, що органи місцевого самоврядування наділені своїми власними повноваженнями, передбаченими законодавством. У межах цих повноважень органи місцевого самоврядування мають повну свободу дій.

Організаційна автономія органів місцевого самоврядування проявляється в їх можливості самостійно визначати та будувати свою внутрішню структуру для того, щоб вона відповідала місцевим потребам та забезпечувала ефективне управління. Діючи у межах закону, органи місцевого самоврядування не підпорядковуються іншим органам. Контроль за органами місцевого самоврядування здійснюється лише для забезпечення законності їх дій.

Матеріальна та фінансова автономія органів місцевого самоврядування проявляється в їх праві володіти і розпоряджатися коштами і майном для здійснення своїх функцій та повноважень.

1) Орган місцевого самоврядування насамперед у ряді країн. У республіканську епоху римської історії так називали міста, які користувалися правом самоврядування. У деяких країнах (США,

Великобританія) Муніципалітетами іменуються лише органи міського управління. Вони обираються населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць і розглядаються у конституційному праві як публічно-правові корпорації. Муніципалітет складається з виборчої колегії на чолі з мером, бургомістром та чиновницького виконавчого апарату. Муніципалітети можуть бути власниками муніципальних підприємств, житлового фонду та іншого майна; вони відають державними шкільними та позашкільними дитячими установами, санітарними службами, місцевою поліцією; у ряді країн управляють різноманітними установами медичного обслуговування та соціального забезпечення. Головне джерело доходів Муніципалітетів — місцеві податки з населення.

2) Самоврядна громада з правами юридичної особи. Фактично, у різних країнах світу муніципалітетами називають два типи адміністративних одиниць: Міські муніципалітети — адміністративні одиниці, що включають в основному територію (зазвичай великого) міста та співіснуючі з адміністративними одиницями того ж рівня, що включають переважно сільські райони. У такому випадку органами управління зазвичай є мер та міська рада (або муніципальна рада). У деяких країнах муніципалітет є єдиною адміністративною одиницею певного рівня (звичайно 2-го або 3-го), незалежно від наявності та кількості у них міст. У багатьох з таких країн муніципалітет — найменша адміністративна одиниця, керована виборними органами. У такому випадку поняття муніципалітет є синонімом понять громада, комуна і волость. При цьому слід мати на увазі, що у деяких мовах відповідне слово (наприклад, англ. municipality) є основним словом для передачі адміністративних одиниць місцевого рівня і зокрема для перекладу слів «комуна» і «община». В Англії з кінця XVIII ст. термін «самоврядування» використовується для характеристики місцевих представницьких органів, за діяльністю яких немає жодної адміністративної опіки зовні. Представниками французької та німецької юридичних шкіл двісті років тому були закладені основи вчення про місцеве самоврядування. Історично першою була науково обґрунтована теорія вільної громади, що базувалася на ідеях природного права. У Росії застосовується термін муніципальне утворення, що використовується як загальне слово для адміністративних одиниць, відмінних від суб'єктів Федерації (тобто 2-го і 3-го рівнів).

ДЖЕРЕЛА:

Муніципалітет // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.;

МУРАВЬОВ МИХАЙЛО АРТЕМОВИЧ
(25 ВЕРЕСНЯ 1880 - 11 ЛИПНЯ 1918 рр.)

Більшовицький військовий діяч, командир загонів Червоної гвардії, організатор масових убивств у Києві.

У 1901 р. закінчив Казанську юнкерську школу. За вбивство товариша засуджений до 1,5 року у штрафній частині і позбавлений офіцерського звання. Учасник Першої світової війни 1914–1918 рр. У 1917 р. став членом партії есерів.

У січні 1918 р. очолював більшовицькі частини, які брали участь у захопленні Харкова, Полтави і Києва на початку українсько-російської війни 1917—1921 рр. Командувач червоними військами у бою під Крутами.

4 лютого 1918 р. У Дарниці під Києвом видав наказ про «безпощадне знищення всіх офіцерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції». При штурмі міста застосовувалися отруйні гази, був проведений масовий артобстріл (до 15 тис. снарядів), у результаті якого було зруйновано будинок Михайла Грушевського. Виконуючи наказ, більшовицькі війська розстріляли у Києві близько 5 тис. мирних жителів, тероризували громадян УНР, ними був убитий київський митрополит Володимир. На київську «буржуазію» наклали контрибуцію у 5 млн руб. для утримання радянських військ.

Муравйов був запеклим противником «українізації». За даними дослідника Савченка В. А., під час знаходження Муравйова у Києві по місту їздив броньовик з написом «Смерть українцям!». За спогадами Полетики, «портрети Шевченка зривали зі стін і топтали ногами. Говорити на вулицях українською мовою стало небезпечно».

Був призначений командувачем збройними силами Одеської радянської республіки, отримавши завдання виступити проти румунських військ, що прагнули захопити Бессарабію та Придністров'ї. Під його орудою Румчерод у кінці лютого — на початку березня 1918 р. провів акцію по захопленню найбагатших одеситів та обміну їх на 10 мільйонів карбованців на потреби Червоної армії.

13 червня 1918 р. був призначений командувачем Східним фронтом.

Під час лівоесерівських повстань Ленін почав сумніватися у лояльності Муравйова, наказавши Реввоєнсовету таємно стежити за його діями. 10 липня Муравйов підняв заколот. Більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що Муравйов підняв заколот самостійно, отримавши звістки про події у Москві, побоюючись арешту через підозри у нелояльності.

У ніч з 9 на 10 липня Муравйов, кинувши штаб фронту у Казані, без відома Револуційної віськової ради фронту, разом з двома лояльними до нього полками (чисельністю близько 1000 осіб) на пароплаві «Мезень» відбув з міста. 11 липня він прибув до Симбірська, зайняв стратегічні пункти міста і заарештував керівних радянських працівників (у тому числі командувача 1-ю армією Михайла Тухачевського, також зампреда губвиконкому Шеленкевича К. С., політкомісарів штабу Симбірської групи військ Лаврова А. Л., та інших більшовиків). Виступив проти укладення Брестського миру з Німеччиною, оголосив себе «головкомом армії, що діяла проти Німеччини», телеграфував у РНК РРФСР, німецькому посольству у Москві і командуванню Чехословацького корпусу про оголошення війни Німеччині. Військам фронту і чехословацького корпусу (з яким він до заколоту і повинен був воювати) пропонувалося рухатися до Волги і далі на захід для відсічі німецьким військам, які нібито почали в цей час наступ.

Виступив з ініціативою створення так званої Поволзької Радянської республіки на чолі з лівими есерами Спиридоновою, Камковим і Кареліним. Планував залучити на свою сторону чехословаків і офіцерів. На бік Муравйова перейшли ліві есери: командувач Симбірської групою військ і Симбірським укріпрайоном Клим Іванов, і начальник Казанського укріпрайону Трофимовська.

Ленін і Троцький у спільному урядовому зверненні заявили, що «Колишній головнокомандувач на чехо-словацькому фронті, лівий есер Муравйов, оголошується зрадником і ворогом народу. Всякий чесний громадянин зобов'язаний його застрелити на місці». Однак це

звернення було опубліковано тільки 12 липня, коли Муравйов був мертвий.

11 липня з'явився на засідання виконкому губернської Ради, вимагаючи віддати владу його лівоесерівській фракції. На той момент місцеві ліві есери ще не були віддалені від влади, і займали посади військового, земельного та продовольчого губернських комісарів.

До цього часу голові губернського парткому Варейкісу Й. М. вдалося таємно розмістити навколо будівлі латиських стрільців, бронезагін і особливий загін ЧК. Сам Муравйов також безуспішно спробував заблокувати будівлю шістьма броньовиками.

Під час засідання з засідки вийшли червоногвардійці і чекісти, і оголосили про арешт. Муравйов чинив озброєний опір, і був убитий (за іншими джерелами — застрелився).

Варейкіс так описав спробу арешту Муравйова:

Я оголошую перерву. Муравйов встав. Мовчання. Всі погляди спрямовані на Муравйова. Я дивлюся на нього в упор. Відчувалося, що він прочитав щось недобре у моїх очах чи йому совісно своє боягузтво, що змусило його сказати:

— Я піду заспокою загони. - Медведєв спостерігав у скла дверей і чекав сигналу. Муравйов йшов до вихідних дверей. Йому залишилося зробити крок, щоб взятися за ручку дверей. Я махнув рукою. Медведєв сховався. Через кілька секунд двері перед Муравйовим розчинилася, із залу блищать багнети.

— Ви арештовані. — Як? Провокація! — Крикнув Муравйов і схопився за маузер, який висів на поясі. Медведєв схопив його за руку. Муравйов вихопив браунінг і почав стріляти. Побачивши збройний опір, загін теж почав стріляти. Після шести — семи пострілів з тієї та іншої сторони у двері виконкому Муравйов звалився убитим.

12 липня офіційна газета ВЦВК «Известия» помістила урядове повідомлення «Про зраду Муравйова», в якому стверджувалося, що «Бачачи повний крах свого плану, Муравйов покінчив із собою пострілом у скроню».

Після загибелі Муравйова серед комісарів і червоноармійців широко поширилися підозри проти взагалі всіх колишніх царських офіцерів. Крім того, наслідки заколоту виявилися вкрай важкими для фронту.

Як підкреслює дослідник Соколов Б. В. у своїй роботі «Михайло Тухачевський — життя і смерть червоного маршала», війська Східного фронту були деморалізовані і збиті з пантелику спочатку телеграмами головкома Муравйова про мир з чехословаками і війну з Німеччиною,

а потім — про зраду Муравйова, і про продовження війни з чехословаками. Підполковник Каппель В. О. прийняв рішення скористатися моментом, і завдати удару. Червона армія незабаром залишила Бугульму, Мелекесс і Симбірськ, а на початку серпня і Казань, де у руки чехословаків і Народної армії Комуча потрапила частина російського золотого запасу..

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.

МУРАВЙОВ-АПОСТОЛ МАТВІЙ ІВАНОВИЧ (18 КВІТНЯ 1793 — 21 ЛЮТОГО 1886 рр.)

Декабрист, підполковник у відставці, брат Сергія й Іполіта Муравйових-Апостолів. Нащадок (по лінії матері батька, Муравйова-Апостола Івана Матвійовича) Данила Петровича Апостола, українського гетьмана (1727 - 1734 рр.).

Походить із дворян. Народився у Петербурзі. Батько — Муравйов-Апостол Іван Матвійович (01.10.1768 — 12.03.1851 рр.), письменник, член Російської академії, посол у Гамбурзі та Мадриді, мати — Ганна Семенівна Черноєвич (померла 28.03.1810 р.). За батьком — 3478 душ. До 1802 р. разом з братом Сергієм виховувався у Парижі у пансіоні Хікса, потім у Петербурзі у корпусі інженерів шляхів сполучення. Вступив на службу підпрапорщиком до лейб-гвардії Семенівського полку у 1811 р. Учасник Вітчизняної війни 1812 р. і закордонного походу. У 1817 р. — поручик, призначений ад'ютантом до малоросійського генерал-губернатора князя М. Г. Репніна-Волконського (Полтава). У 1819 р. — штабс-капітан. У 1821 р. —

переведений до лейб-гвардії Єгерського полка, залишаючись на посаді ад'ютанта Рєпніна. У 1822 р. — майор Полтавського піхотного полку. У 1823 р. — вийшов у відставку підполковником. Мешкав у маєтку Хомутець Миргородського уїзду Полтавської губернії. У 1816 — 1820 рр. — масон, член ложі «З'єднаних друзів» і «Трьох чеснот». Один із засновників «Союзу спасіння», учасник московської змови 1817 р. Член «Союзу благоденства», член «Південного товариства». Брав участь у нарадах декабристів у Петербурзі 1820 р. Учасник повстання Чернігівського полку. Наказ про арешт підписаний 19 лютого 1825 р. Заарештований 29 грудня 1825 р., визволений офіцерами Чернігівського полку, повторно заарештований 3 січня 1826 р., відправлений до Білої Церкви, звідти до Москви, із Москви до Петербурга до Петропавлівської фортеці. Засуджений за 1 разрядом до страти, яку замінено 20-річною, а потім 15-річною каторгою. За наказом імператора одразу переведений на поселення до Сибіру. Прибув до Бухтарминської фортеці 29 серпня 1829 р.

За амністією 26 серпня 1856 р. поновлений у колишніх правах, пізніше було повернено нагороди і дозволено їх носити. Помер у 1886 р. у Москві, похований на кладовищі Новодівочого монастиря.

ДЖЕРЕЛА:

«Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років / Упор., вступ. ст. та примітки Григорія Казьмирчука, Юрія Латиша. К., 2011. 195 с.; Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Т. 6. К., 2009. 204 с.

МУРАВЬОВ-АПОСТОЛ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (1796 — 25 ЛИПНЯ 1826 рр.)

Один з лідерів повстання декабристів. Підполковник Чернігівського полку. Керівник повстання Чернігівського полку. Син Муравйова-Апостола Івана Матвійовича, брат Муравйова-Апостола

Матвія Івановича та Іполита Івановича Муравйова-Апостола. Нащадок (по лінії матері батька, Муравйова-Апостола Івана Матвійовича) Данила Петровича Апостола, українського гетьмана (1727–1734 рр.).

Дитинство провів у Гамбурзі. Потім виховувався у приватному пансіоні у Парижі. Військову службу розпочав у 1810 р. Учасник Вітчизняної війни 1812 р. і закордонних походів 1813–1814 рр. На Україну Сергій Муравйов-Апостол приїхав у 1820 р., будучи переведеним до Полтавського піхотного полку після повстання лейб-гвардії Семенівського полку, звідки у 1822 р. переведений у Чернігівський 29-й піхотний полк командиром 2-го батальйону. Масон, член і обрядоначальник (з 1817 р.) ложі «Трьох добродійностей» (вийшов з ложі у 1818 р.).

Один із організаторів «Союзу порятунку» і «Союзу благоденства». Член «Південного товариства» (один із директорів, голова Васильківської управи). Прийнятий у «Південне товариство» Пестелем у 1822 р. У співпраці з М. П. Бестужевим-Рюїним склав революційну прокламацію «Православний катехізис», яка закликала до повалення самодержавства і встановлення республіки (згодом її було прочитано перед повсталим Чернігівським полком).

Будучи за своїми переконаннями республіканцем і противником кріпацтва, Муравйов-Апостол у 1823–1825 рр. запропонував ряд планів озброєного повстання в армії, яку декабристи розглядали як основну силу перевороту.

Підтримував ідею царевбивства. Використовуючи солдатів колишнього Семенівського полку, переведених на Україну, розгорнув революційну пропаганду у військах. На початку листопада 1825 р. призначений третім директором Південного товариства; займався підготовкою повстання у військових частинах, дислокованих на півдні Росії. Користувався великою популярністю серед солдатів.

Заарештований 29 грудня 1825 р. у Трилісах, був звільнений офіцерами-спільниками (Кузьміним, Щепило, Сухіновим) і разом з підпоручиком М. П. Бестужевим-Рюїним очолив повстання Чернігівського полку 29 грудня 1825 — 3 січня 1826 рр.

3 січня 1826 р. повсталий полк зазнав поразки під Ковалівкою. У бою з урядовими військами С.Муравйов-Апостол був тяжко поранений картеччю і взятий у полон.

З великою гідністю і мужністю поведив себе під час слідства. Засуджений до страти через повішення на кронверку Петропавлівської фортеці. Вирок виконано 13 липня 1826 р. Похований разом з іншими страченими декабристами на острові Голодаї.

ДЖЕРЕЛА:

«Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років / Упор., вступ. ст. та примітки Григорія Казьмирчука, Юрія Латиша. К., 2011. 195 с.; Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Т. 6. К., 2009. 204 с.; Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Т. 7. К., 2013. 440 с.; Білоусько О. А., Мирошніченко В. І. Нова історія Полтавщини. Кінець XVIII — початок XX ст. Стор. 80.; Декабристы. Биографический справочник. Под ред. академика М. В. Нечкиной.-М., "Наука", 1988.

НАБІС

(207 – 192 рр. до н. е.)

Після поразки Спарти в Клеоменовій війні (229-222 рр. до н. е.) у Спарті більше не було громадян царського походження, які могли б зайняти трон. Після недовгого правління Лікурга влада була віддана малолітньому Пелопа, регентами якого виступали Маханід (до його смерті в битві при Мантинії у 207 р. до н. е. проти ахейців) і Набіс.

Однак приблизно з 206 до н. е. Набіс поступово прибрав до рук царську владу в Спарті. У 200 до н. е. Набіс остаточно повалив Пелопа і прийняв верховну владу в країні, заявивши, що належить до царської гілки Евріпонтідамі. Набіс називав себе царем, хоча Полібій і Тіт Лівій характеризували його як тирана.

Як і його попередник Маханід, Набіс належав до прихильників реформ, розпочатих ще Агіс IV і Клеоменом III. Він продовжував реформи з ще більшою енергією, ніж його відомі попередники. Набіс конфіскував землі великих землевласників і роздавав їх безземельним спартіатам і ілотам, яких включив до складу громадян. Цими заходами він домогся збільшення числа воїнів в армії на додаток

до численних найманцям. Полібій, як патріот Ахейського союзу і ворог Набіса, характеризував його військо як натовп вбивць, грабіжників, злодіїв і розбійників.

Набіс стратив останніх нащадків двох спартанських царських династій. Древні джерела, особливо Полібій і Тіт Лівій, зображують його як кровожерливого правителя, влада якого трималася лише на силі зброї і терору. «Набіс виганяв громадян, - писав Полібій, - звільняв ілотів і одружував їх з дружинами і дочками їхніх панів. У своєму царстві він надавав священний притулок кожному, кого виганяли з рідної землі за здійснені нечесність чи підлість. Таким чином, йому вдалося зібрати у Спарті велику кількість злочинного елементу»(Всесвітня історія, ХУІ, 13).

Набіс продовжував зовнішню політику, розпочату ще Клеоменом, Агісом і Маханідом. Він виступав противником Ахейського союзу і Македонії разом з Етолійським союзом, Еліди і Мессенії. Ця політика привела його до союзу з Римом під час Першої Македонської війни. У наступні роки Набіс почав агресивну політику, спрямовану на завоювання міст Лаконіка і Мессенія. У 204 р. до н. е. він невдало напав на Мегалополь. Спільно із союзниками-критянами (їх Полібій називав критськими піратами) Набіс почав створювати спартанський флот і оточив Спарту укріпленнями. У 201 р. до н. е. Набіс вторгся у Мессенію, щоб відновити контроль Спарти над цим регіоном, втрачений у IV ст. до н. е. Мессенія схилялася до союзу зі Спартою до втручання Філопемена. Зазнавши поразки у Тегеї, Набіс тимчасово призупинив свою експансіоністську політику.

Набіс представляв собою серйозну загрозу Ахейському союзу. Піддавалися постійним атакам з боку Спарти, ахейці вже не могли розраховувати на допомогу Македонії, що й зумовило їх перехід на бік Риму. Друга Македонська війна почалася у 200 р. до н. е. У ході цієї війни Македонія передала контроль над Аргосом Набіс, де він правив як цар і провів земельну реформу, але Набіс уклав союз з Римом.

Після закінчення Другої Македонської війни, у 195 р. до н. е. ахейці переконали римського консула Тита Квінкція Фламініна почати війну з Набісом під приводом «звільнення міст». У ході війни Набіс зазнав поразки і був змушений відмовитися від влади над Аргосом, портом Гітієм і деякими критськими містами.

Хоча територія Спарти тепер складала тільки саме місто та його безпосередні околиці, Набіс все ще сподівався повернути свою колишню владу. У 192 р. до н. е., бачачи, що римляни та їх союзники ахейські були заклопотані війною з Антіохом III і Етолійським союзом,

Набіс спробував повернути Гітій і берегову лінію Лаконіки. На початку війни Набісу супроводжував успіх, він захопив порт і здобув перемогу над ахейцями в незначній військово-морській битві.

Однак незабаром його армія була розбита ахейським стратегом Філоппом і замкнена в межах Спарти. Після розорення навколишньої сільської місцевості Філопемена повернувся додому. Набіс звернувся за допомогою до Етолійського союзу для захисту своєї території від ахейців і римлян. Етолійці послали тисячу чоловік піхоти і триста кінноти на допомогу Спарті під командуванням Алексамена, проте зрадницьки вбили Набіса під час навчання його армії за межами міста. Етолійці спробували захопити Спарту, але їм перешкодило повстання спартанців.

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. – Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. – 635 с.

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН — виняткова ситуація, коли під загрозою перебуває «життя нації». Надзвичайний стан повинен бути офіційно проголошений державою. Небезпеку «життя нації» можуть надавати іноземна військова окупація, соціальні заворушення, такі як бунти або інші види внутрішніх розбіжностей, що серйозно загрожують правопорядку у країні.

З 1945 р. поняття «надзвичайний стан» замінив вислів «стан війни» і «облогове положення». Надзвичайний стан — поняття, що має обмежене значення. Наприклад, воно не охоплює стихійні лиха, що дуже часто служать виправданням призупинення державою здійснення прав людини. Міри, що держава-учасник може почати по скороченню деяких своїх зобов'язань відповідно до Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, повинні відповідати трьом умовам:

Вони повинні бути «заходом, зумовленим крайньою необхідністю ситуації».

Вони не повинні «суперечити іншим зобов'язанням держави міжнародному праву».

Вони не повинні викликати дискримінацію винятково за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або соціального походження.

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН В УКРАЇНІ

Надзвичайний стан є особливим правовим режимом, який регулює Конституція України та закон «Про правовий режим надзвичайного стану».

Відповідно до законодавства України надзвичайний стан визначається як:

особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Умови введення надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях:

виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

МЕТОЮ ВВЕДЕННЯ Є:

усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру,

нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

У період надзвичайного стану не можуть бути припинені чи обмежені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування.

В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ ЗАБОРОНЯЮТЬСЯ:

- зміна Конституції України;
- зміна Конституції Автономної Республіки Крим;
- зміна виборчих законів;
- проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування;
- проведення всеукраїнських та місцевих референдумів;
- обмеження прав і повноважень народних депутатів України. Правосуддя на території, де введено надзвичайний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції

України. Введення будь-яких скорочених або прискорених форм судочинства забороняється.

Пропозиції щодо введення НС президенту подає Рада національної безпеки і оборони України. При необхідності введення НС у разі виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення пропозиції щодо введення НС президенту подає Кабінет Міністрів України.

НС в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення. При вимозі невідкладних заходів з порятунку населення або недопущення загибелі людей, НС може бути введено без попередження.

НС в Україні може бути введено на строк не більше 30 діб і не більше 60 діб в окремих її місцевостях. У разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Указ Президента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України.

Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях може бути скасований Указом Президента України раніше строку, на який він вводився, у разі усунення обставин, що обумовили необхідність введення надзвичайного стану. З пропозицією про скасування надзвичайного стану до Президента України може звернутися Верховна Рада України. Пропозиції щодо скасування надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, введеного у разі виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення президенту подає Кабінет Міністрів України.

НАЙМАНЕЦЬ

НАЙМАНЕЦЬ — людина, яка бере участь у збройному конфлікті, керуючись бажанням отримати матеріальну винагороду.

Першою згадкою про військових найманців вважається «Анабасис» грецького автора Ксенофонта. У цьому творі розповідається про 10 тисяч грецьких найманців, які воювали у лавах армії перського царя Кіра Молодшого проти його брата Артаксеркса. Коли перське військо здалося після загибелі Кіра, грецькі найманці

відмовилися скласти зброю, і вирушили через землі войовничих племен та успішно дісталися до Чорного моря.

Швейцарські найманці — охорона Ватикану

Взагалі професія найманого вояка була досить поширеною у античні часи, особливо у Давній Греції.

Розквіт професії найманця прийшовся на епоху Середньовіччя. У ранньому Середньовіччі свої послуги давнім правителям пропонували дружини вікінгів. Відомий норвезький король Гаральд III Суворий тривалий час служив начальником охорони візантійського імператора та брав участь у багатьох битвах.

Класичним прикладом найманців були швейцарці, які прославилися завзятістю на полі бою, завдяки чому їх задоволенням наймали у свої армії монархи Європи. У XV — XVII сторіччях велику роль у збройних конфліктах грали ландскнехти — самостійні загони найманців. На відміну від середньовічних лицарів з їх кодексом честі, ландскнехти стали символом брудних способів ведення війни, вони залюбки грабували та вбивали мирне населення. Свої загони ландскнехти називали бандами, з тих пір ця назва стала загальноновизнаною для позначення організованої групи людей, яка займається розбоєм. Термін мародер — пішов від імені одного з капітанів загону ландскнехтів.

У XVII ст. почалися так звані «польоти диких гусей» — так називали свій шлях у континентальну Європу загони ірландських найманців. Вони воювали не тільки у Європі, але й у Новому Світі.

У епоху індустріалізації відбувся занепад професії найманця. Уніфіковане виробництво ефективної, дешевої зброї, навички володіння якою здобувались за кілька місяців, зробило непотрібними професійних вояків, яких потрібно було готувати роками. Настав час масових мобілізаційних армій. Всі фізично здорові чоловіки проходили

військову підготовку протягом строкової служби (2 — 3 роки) та ставали резервістами. У разі війни їх можна було швидко зібрати у необхідному місці (свою роль зіграв розвиток залізничного та авіатранспорту), озброїти та відправити на фронт.

Послуги найманців стали знов необхідні у 60-х рр. XX ст., коли почалася деколонізація Африки. У країнах, де зникла колоніальна адміністрація, та не існувало власної армії, розпочалася війна за владу між племінними угрупованнями. У цій ситуації найманці, які були добре озброєні та мали досвід ведення війни, були дуже могутньою силою у боротьбі з конкурентами. Найвідомішими найманцями тих років були француз Боб Денар та британець Майк Гоар. Вони зі своїми загонами командос узяли участь у кількох військових переворотках у Африці. Але наприкінці XX ст. африканські країни створили власні армії та спецпідрозділи, тож попит на найманців значно зменшився.

У середині 1990-х рр. стали широко використовуватися приватні військові компанії. Так, у 1995 р. під час громадянської війни у Сьєрра-Леоне уряд за 60 млн. доларів найняло ПВК «Executive Outcomes» з ПАР для боротьби з повстанцями. Компанія швидко сформувала з колишніх військовослужбовців частин спеціального призначення ПАР легкий піхотний батальйон, який був оснащений бронетранспортерами, безвідкатними гарматами і мінометами і діяв за підтримки декількох ударних вертольотів. Йому було потрібно лише близько двох тижнів, щоб розгромити повстанців.

Пізніше приватні військові компанії широко використовували США під час Іракської війни та війни в Афганістані.

НАЙМАНЦІ У НАШ ЧАС

У наш час у багатьох країнах найманці переслідуються законом. За це передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на кілька років. Тим не менше ця професія користується великим попитом. На заміну нелегальним загонам командос прийшли так звані приватні військові компанії, які офіційно зареєстровані як організації, що надають послуги у сфері забезпечення безпеки. Клієнтами таких компаній є не кандидати у африканські диктатори, а уряди європейських країн та США, транснаціональні корпорації та міжнародні неурядові організації. Чисельність персоналу у таких компаніях може складати від кількох сотень співробітників до десятків тисяч (у таких компаніях як DynCorp та Xe Service). В останні 10 — 15 років приватні військові компанії у гарячих точках (Ірак, Афганістан) беруть участь у супроводженні конвоїв, охороні урядових та міжнародних організацій, промислових об'єктів тощо. У

американському військовому відомстві навіть створений спеціальний відділ для складання контрактів з приватними військовими компаніями. Так у 2008 р. Іраку чисельність найманців становила 20 тисяч осіб, тоді як військовий контингент становив 130 тисяч осіб. Виводячи війська Пентагон передає приватним компаніям все більше функцій, наприклад підготовку іракських військових та поліції. Відповідно зростає і кількість найманців. Те ж саме відбувається у Афганістані.

ПРИЧИНИ ВИКОРИСТАННЯ НАЙМАНЦІВ У НАШ ЧАС

Нові засоби та методи ведення війни звели нанівець ефективність масових мобілізаційних армій. На перший план, як в часи середньовіччя вийшов професійний військовий — експерт у сучасних видах озброєнь та техніки. З іншого боку суспільство розвинених країн дуже болюче сприймає загибель солдатів регулярної армії у чужих країнах. Втрати ж найманців ніхто не рахує, оскільки ці люди знають чим ризикують, коли йдуть воювати за матеріальну винагороду. Крім того у кінцевому рахунку утримання найманців коштує для держави дешевше, ніж утримання контингенту регулярної армії. Хоча зарплатня найманців у кілька разів вище, ніж у кадрових військових, вони отримують її тільки протягом короткого терміну певної військової операції. Крім того у разі загибелі чи каліцтва солдата армії держава виплачує родині загиблого великі страхові суми, надає пільги на освіту та лікування тощо. У разі ж загибелі найманця, держава цим не опікується.

СКАНДАЛИ ПОВ'ЯЗАНІ З НАЙМАНЦЯМИ

На національному рівні в багатьох країнах існують закони, що забороняють вербування найманців. У Росії це стаття 359 Кримінального кодексу Російської Федерації, відповідно до якої вербування, навчання, фінансування або інше матеріальне забезпечення найманця, а само як його використання у збройному конфлікті або військових діях, караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років, а участь у збройному конфлікті в якості найманця - позбавленням волі від трьох до семи років.

Погану репутацію здобули співробітники однієї з найбільших приватних військових компаній — Blackwater. У 2007 р. вони влаштували стрілянину у центрі Багдаду, жертвами якої стали 17 цивільних. Після цього інциденту Blackwater змінила назву на Xe Service, що дозволило їй скласти новий контракт з Пентагоном на суму біля 0,5 мільярда доларів на навчання іракських військових. Винуватцями іншого гучного скандалу стали співробітники фірми

ArmourGroup, які охороняли американське посольство у Кабулі. У 2009 р. з'ясувалося, що вони влаштовували п'яні оргії на території дипломатичного представництва.

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЙМАНЦІВ

Згідно з додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р., найманцем вважається особа, яка:

- спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті;
- фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;
- бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває у конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил даної сторони;
- не є ні громадянином сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті;
- не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті;
- не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Найманець не має права на статус комбатанта або військовополоненого.

З цих законодавчих актів можна побачити, що найманець відрізняється від професійного військового та іноземного добровольця тим, що він воює виключно заради матеріальної винагороди. Таким чином, наприклад вояки Французького іноземного легіону не є найманцями. Хоча там можуть служити громадяни будь-яких країн, але цей підрозділ входить до складу регулярної французької армії і вояки отримують такий же розмір зарплатні, як і французькі військові.

Українське законодавство забороняє своїм громадянам брати участь у збройних конфліктах з метою отримання матеріальної винагороди. Зокрема статтею 447 кримінального кодексу України передбачене наступне покарання за найманство:

- вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах

інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у військових конфліктах чи діях — караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

- участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав з метою одержання матеріальної винагороди — карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

ВІДОМІ ВІЙСЬКА НАЙМАНЦІВ ТА ФОРМУВАННЯ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

МАМЕРТИНЦІ (лат. *mamertini*, буквально — сини Марса) — найманці сіракузького тирана Агафокла, за походженням — переважно вихідці з Південної Італії.

Звільнені зі служби після смерті Агафокла, мамертинці за власною ініціативою захопили Мессану, перебили усіх місцевих чоловіків і заснували у 282 р. до н. е. у місті свою власну державу. Інший загін мамертинців облаштувався у Гелі. Поступово приєднали до своїх володінь кілька сусідніх міст, а у 271 році до н. е. на річці Кіамосорздобули перемогу над сіракузьким тираном Гієроном II.

Проте наступного року Гієрон перейшов у контрнаступ і завдав мамертинцям кілька суттєвих поразок. Вони змушені були забратися з міст Катана, Тавроменій, Міли, Кентуріна, Агиріон. Амеселон був зруйнований. Спроба Гієрона захопити саму Мессану була невдалою. Однак 269 році до н. е. біля міста Тиндаріс мамертинці знову зазнали поразки, забарикадувалися в Мессані і почали перемовини про умови остаточної капітуляції. Врятував їх командувач карфагенського флоту Ганнон, який розмістив у Мессані пунійський гарнізон і змусив Гієрона відмовитися від зазіхань на місто.

Частина мамертинців, натомість, звернулася до Риму, який поквапився прийняти їх до своєї держави як *civitas Mamertina foederata*. Щоправда, римському загону надісланому до міста, «союзники» заявили, що передумали. Але тих це не зупинило. Зібравши місцевих мешканців на збори, трибун Гай Клавдій оголосив про перехід міста під римську владу (264 р. до н. е.).

САКАЛІБА АБО САКЛАБІ, (Arabic: صقلاية, sg. *Siqlabi*) — спочатку цим терміном в арабських джерелах позначалося слов'янське населення Східної Європи, пізніше колишні воїни (дезертири) слов'янських контингентів візантійської армії, що перейшли у ході боїв VII-XIII ст. на бік мусульман.

Істахрі називав Саклабі світлих тюрків, як і Гарнаті, Гардізі, слов'ян він називав - славїа, написавши, що вони жили на захід від

Києва, руси - в Києві, а Арсанія - північніше Києва. З сакаліба араби асоціювали найчастіше світловолосих людей. Згодом терміном сакаліба іменувалися слов'янські невольники, що вивозяться в ісламські країни. Тому слід поділяти поняття слов'янин (славійа), Саклабі, та куманів та ін світловолосих тюрків, що називали схожими термінами.

Також так називали слов'янських рабів і найманців в середньовічному арабському світі, на Близькому Сході, Північній Африці, Сицилії і Андалусії. Прийнято вважати, що арабський термін запозичений з візантійських джерел: saqlab, siklab, saqlab і т.д. і це викривлений грецький термін Sklavinoi (скваліни). Це слово також часто використовується в цілому по відношенню до всіх рабів з Центральної та Східної Європи.

Перський хроніст Ібн аль-Факіх пише, що існує два типи saqaliba: ті, що зі смаглявою шкірою і темним волоссям, які живуть на березі моря, і ті що зі світлою шкірою і світлим волоссям, які живуть далеко від моря. Абу Зейд аль-Балх описав три основних центрів сакалібів - Куявія, Славія і Артанія.

Ібрагім ібн Якуб поставив народ «Saqalib» у гірських районах Центральної Балкан, на захід від болгар і на схід від «інших слов'ян» (боснійських, хорватських і сербських земель). Сакаліби мали репутацію «найсмівливіших і жорстоких».

Існували кілька основних шляхів торгівлі слов'янськими рабами в мусульманському світі: через країни Центральної Азії (монголи, татари, хазари та ін); через Середземне море (Візантія) по Центральній і Західній Європи в Аль-Андалус і далі на північ Африки (Марокко, Єгипет). Волзький торговий шлях і в інших європейських маршрутах, відповідно до Ібрагім ібн Якуб, були обслуговуватися єврейськими купцями. Феофан згадує, що халіф Муавія Омейядов зупинив цілу армію з 5000 слов'янських найманців у Сирії у 660 р.

У Іберії, Марокко, Дамаск і Сицилії, їх роль можна порівняти з діяльністю мамлюків в Османській імперії. Деякі сакаліби стали правителями Taifas (князівства) в Іберії після розпаду халіфату Кордова.

Цілком можливо, що в деяких старих текстах сакаліба відноситься до інших народів Східної Європи. Зокрема, Ібн Фадлан називає правителя Волзької Болгарії як «Король Saqaliba». Це може бути або тому, що багато слов'яни, як раби і прості поселенці жили в їх володіннях у той час, або тому, що на момент написання, болгари управління слов'янських землях.

Слов'янське населення контактувало з мусульманським світом особливо інтенсивно у середньовічний період: європейські (зокрема італійські та провансальські), мусульманські та єврейські работорговці продавали слов'янських рабів до Криму, південну Європу і Візантію. Работоргівля у середньовічній Європі XII-XVI століть набула широкого поширення у містах по всьому Середземномор'ю. Слов'ян полонили і доставляли у Крим, Північне Причорномор'я і Приазов'ї монголи, татари, хазари та ін. кочові народи. Після підкорення Болгарії греками, чимало слов'ян потрапило і на невільницькі ринки Константинополя. Звичайно, те, що невільниками - вихідцями з Славії - торгували як самі слов'янські верхи і у додержавні, і до державного періоди, так само як і войовничі сусіди слов'ян, було відомо давно. Не менш популярним був і наймання слов'ян у війська різноманітних східних держав, особливо Візантії, що розселилися слов'ян у Малій Азії, де багато хто з них спочатку елінізовані, а потім перейшли в іслам. Пізніше до послуг слов'ян вдавалися і багато ісламські країни. Феофан Сповідник згадав у своїх літописах, що цілу слов'янську армію чисельністю більш ніж 5000 чоловік розселили в Сирії арабські халіфи ще в 660-х рр..

ЙОМСВІКІНГИ — напівлегендарне братство вікінгів, що існувало у X—XI ст. Йомсвікінги були найманцями та розбійниками. Ймовірно йомсвікінги являли собою перший прототип лицарського ордену в Європі. Головною базою йомсвікінгам слугував Йомсборг. Будучи переконаними язичниками, вони поклонялись Одіну й Тору, але були готові стати на службу будь-кому, хто міг собі дозволити сплатити їхні послуги, у тому числі й християнам.

Відповідно до «Саги про йомсвікінгів» братство ретельно відбирало кандидатів. Усі члени ордену підкорялись жорстким правилам для підтримки суворої військової дисципліни у громаді.

- Для вступу до братства кандидат мав здійснити подвиг, що, як правило, являв собою хольмганг з чинним йомсвікінгом.
- Член ордену не міг бути молодшим за 18 років і старшим за 50. Виняток зробили лише для 12-річного хлопчика на ім'я Вагн Окессон (Vagn Åkesson), який переміг у двобої Сігвальда Струт-Харальдсона (у подальшому обидва командували у битві під Хйорунгавагом).
- Кожен був зобов'язаний захищати своїх побратимів та, у разі їхньої смерті, помститись за них.
- Заборонялись усілякі сварки у громаді й навіть грубе звертання одного до одного могло коштувати йомсвікінгу вигнання.

Кровна ворожнеча між членами братства могла мати місце тільки за згоди старшин йомсвікінгів.

- Йомсвікінги не могли виявляти страх чи тікати перед обличчям рівного ворога або такого, що поступався їм за чисельністю, хоч організований відступ перед силами супротивника, які значно переважали, не вважався ганебним.

- Всі трофеї розподілялись між усіма членами братства.
- Воїнам заборонялось відлучатись із фортеці більш ніж на три дні без дозволу братства.

- Жінки та діти не допускались за стіни фортеці. Також йомсвікінги не брали їх у полон. Допоки точно не встановлено чи було заборонено йомсвікінгам мати дружин чи коханок за межами стін.

Будь-яке порушення правил, зазвичай каралось виключенням з братства та вигнанням.

Історія братства вкрай заплутана та суперечлива через нестачу інформації, суперечливість джерел та відсутність достовірних археологічно підтверджених фактів.

Різні джерела містять різні версії започаткування братства і заснування головного опорного пункту йомсвікінгів. Джерела не сходяться й у назвах цієї фортеці, й в іменах керівників братства. Версії та джерела:

1. Відповідно до 10 книги *Gesta Danorum* датський конунг Гаральд I Синьозубий захопив поселення Юлінум (*Julinum*) та віддав його шведському принцу Стирбйорну-Чемпіону, надавши йому потужний флот з яким той почав тероризувати місцевість.

2. «Сага про нащадків Кнута» (давньоісл. *Knýtlinga saga*) підтверджує цю історію, називаючи, однак, Гаральда засновником йомсвікінгів, але виключаючи історію про Стирбйорна з оповідання про йомсвікінгів.

3. «Сага про йомсвікінгів» називає засновником Палнатокі, який отримав це місце від міфічного правителя вендів Бурислава, якого ряд дослідників ототожнюють зі збиральним образом Болеслава Хороброго та його батька.

4. «Оповідь про Стирбйорна Чемпіона» та «Сага про людей з піщаного Берега» розповідають те саме, що й усі решта, стверджуючи лише те, що Стирбйорн очолив йомсвікінгів уже після їх заснування.

Відповідно до різних джерел гавань Йомсборга, головна база йомсвікінгів, може вміщувати від 30 до 300 кораблів одночасно, а вождями йомсвікінгів названі Палнатокі, Стирбйорн-Чемпіон, Свен I Вилобородий, Сігвальд Струт-Харальдссон, Торкелль Довгий і Хеменг.

Відповідно до джерел на початку 980-их років вигнаний шведський принц Стирбйорн Сильний повів йомсвікінгів до Швеції проти свого дядька Еріка Переможного, щоб повернути собі престол. Йомсвікінги були розбиті у битві на Фірісвеллірі, кажуть завдяки угоді Еріка з Одіном. Про цю історію свідчать рунічні камені, а також вона згадана у поемі скальда Торвальда Х'ялтасона, що брав участь у битві на боці шведів.

«Після битви на Фірісвеллірі», Мортен Ескілл Вінге(1888)

Джерело каже, що у 986 р. йомсвікінги вирушили на норвезького ярла Хакона й були розбиті у битві під Хйорунгавагом. Сага коротко подає опис битви та фактично оповідає про те, що ця битва стала початком кінця йомсвікінгів.

Хоч після цих нищівних поразок сили йомсвікінгів пішли на спад, «Сага про Олава Трюггвасона» каже про їхню вирішальну роль у битві під Сволдером у 1000 р. У цій битві йомсвікінги на чолі з ярла Сігвальду зрадили Олафа Святого, об'єднавшись із його ворогами. Можливе пояснення їхнього вчинку може полягати в тому, що таким чином вони вжили спроби зупинити християнізацію Скандинавії, послідовним adeptом якої був Олаф. Однак Свен Вилобородий, який переміг у битві, хоча б номінально, також був християнином, він та його батько Гаральд були хрещені у 965 р.

Є повідомлення, що на початку 1000-х рр. йомсвікінги здійснювали набіги на різні скандинавські території, а у 1009 р. влаштували набіг на східне узбережжя Англії.

Близько 1013 р. спільно зі Свеном Вилобородим йомсвікінги брали участь у вторгненні до Англії. Можливо, сподіваючись брати

податки, вони невдовзі знову змінили сторону, а основні сили вікінгів на чолі з Етельредом Нерозумним завдали удару по Нормандії.

Занепад братства тривав ще кілька десятиріч, доки у 1043 р. король Норвегії Магнус I не вирішив покласти край йомсвікінгам. Він розграбував Йомсборг, зрівняв фортецю із землею і стратив вцілілих братів — про таке йдеться у «Колі земному».

ЛАНДСКНЕХТ (від нім. Landsknecht — буквально — слуга країни, від нім. Land — країна та нім. Knecht — батрак, солдат) — німецький найманий піхотинець у XV—XVII ст., що прибував на військову службу з власною зброєю. Військо ландскнехтів комплектувалося з дворянства, що розорилося, ремісників, селян і городян. Вперше ландскнехти з'явилися у Швабії (Південна Німеччина), де спочатку так звані найманці зі своєї країни; у подальшому ландскнехтами стали називати і іноземних найманців. З XVI ст. ландскнехти набули широкого поширення у Франції, Австрії, Іспанії, німецьких, італійських та інших державах. Загони ландскнехтів бродили по Західній Європі і наймалися до того, хто більше платив.

Термін «ландскнехт» вперше був введений у вживання близько 1470 р. Пітером ван Хагенбахом, літописцем бургундського герцога Карла Сміливого.

Війська найманців — ландскнехти і рейтарі, що набули поширення в Європі з кінця XV - початку XVIII ст. з'явилися перехідною ланкою від лицарської кінноти середньовіччя до регулярних армій нового часу, що комплектувалися рекрутами.

Ландскнехт наймався в основному з представників нижчого стану (бідноти) на противагу лицарям—дворянам, хоча останні нерідка займали пости вищих офіцерів в підрозділах ландскнехту. Наймання здійснювалося на певний термін (від 3 місяців до 1 року) і проводився особами, що отримали спеціальний патент від монарха. Військо ландскнехтів складалося з полків, які підрозділялися на значки. У полку їх було від 10 до 16, в окремих випадках до 18. Значок зазвичай складався з 300—400, інколи 500—600 чол., у тому числі 50 стрільців-аркебузирів (останні були озброєні довгими списами, алебардами, мечами, у тому числі дворучними мечами «для поля» - еспадонами та фламбергами). Полки і значки були організаційно-адміністративними одиницями і не мали тактичної самостійності.

У бою ландскнехти діяли великими масами, як правило, у зімкнутому бойовому порядку (строю) у вигляді однієї великої чотирикутної колони; застосовувалася також побудова клином або

трикутником. Резерви були або відсутні, або у край слабкими і не могли істотно вплинути на хід бою.

Різними заходами, головним образом матеріальними подачками, фізичними методами дії, загрозою воєнного суду, що засуджував ландскнехтів за боягузтво і невиконання наказів до суворих покарань аж до страти, начальники ландскнехтів добивалися від них сліпої покори, стійкості і завзятості у бою. У цілому ж тверда свідомість дисципліни у ландскнехтів була відсутня. Під час воєн і походів вони займалися грабежами і мародерством. Рухомі жагою наживи, ландскнехти розоряли зайняті міста і села, виявляли виняткову жорстокість стосовно мирного населення. Награбоване майно розподілялося між рядовими ландскнехтами та їх начальниками. У зв'язку з цим у період Тридцятирічної війни стали прозивними такі слова, як «банда» (загін ландскнехту) і «мародер» (прізвище одного з капітанів ландскнехту). Вважалося також, що ландскнехт заробляв в місяць більше, ніж фермер за рік.

Починаючи з 2-ої половини XVII ст. через поступовий перехід європейських держав до постійних національних армій ландскнехти були скасовані. Термін «ландскнехт» інколи використовується в сучасній літературі як прозивна назва найманих військ, службовців за плату інтересам визначених кіл.

РЕЙТА́РИ (нім. Reiter — вершник) — вид найманої кавалерії в арміях європейських країн у XVI-XVIII ст.

Прийшли на зміну важкій рицарській кінноті. Мали на озброєнні вогнепальну зброю (рушницю або карабін, пістолі), палаші, а іноді і списи; носили шоломи і нагрудні лати. Рейтари нарівні з кірасирами і драгунами використовувались для завдання вирішальних ударів противнику. Вели атаку щільними бойовими порядками. Організацію і тактику ведення бою розробив Моріс Оранський унідерландській армії. Рейтари склались переважно з німців і служили у постійних найманих арміях Польщі, Швеції, німецьких держав.

Рейтарські підрозділи використовувались польським урядом в Україні для придушення козацьких повстань та під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-1657 рр. Українські козацькі полки неодноразово завдавали поразок рейтарським військовим частинам. На поч. XVIII ст. рейтари були замінені драгунами та кінними єгерами.

ЛІСО́ВЧИКИ («польські козаки», «козаки-лісовчики», «польські елеари») — рід польської легкої кінноти, що був створений у 1615 р.,

спершу як жовнірська конфедерація під проводом полковника Олександра Лісовського.

Лісовчики — окрема сторінка в історії польської військової справи XVII ст. Вони були єдиним прикладом польських кондотьєрів так само затятих, як німецькі ландскнехти чи швейцарська піхота. Від цих згаданих найманців їх відрізняла специфічна внутрішня організація, що дещо нагадувала організацію Запорізької Січі. Лісовчики були жовнірською громадою, що вступала на найману військову службу найчастіше у цілості, за умови збереження права керуватися власними звичаями, підпорядкування винятково власному, обраному громадою провідникові, із власними військовими посадовими особами та судом.

Внутрішня організація лісовчиків мала форму солдатської конфедерації, по типу тих, які з'явилися у Польщі під час польсько-шведської війни за Інфлянти 1601–1605 рр. Їх уклали військові частини, що бунтували через невивплату жолду. Конфедерації вибирали собі власних командирів і нападали на містечка і села, відбираючи в селян прострочену платню через грабіж, контрибуції або накладення нових податків. Одним з перших командирів такої конфедерації, створеної у кінці 1604 р., був Олександр Лісовський.

Коли по смерті Бориса Годунова вибухла у Росії громадянська війна, маса звільнених із служби після інфлянської війни чи скомпрометованих участю у рокоші Зебжидовського польських вояків на власний розсуд пішли на службу до Дмитра Самозванця II. Самозванець не мав грошей, тож поляки на його службі створили перед тим так звану московську конфедерацію і через вибраних командирів (зокрема «гетьмана» Яна Петра Сапєгу, старосту усвятського) уклали з серпня 1608 р. з Дмитром угоду, згідно з якою вони взялися служити без платні, як добровольці, а коли Дмитрій утвердиться на троні, має виплатити їм 100 000 дукатів або дозволить збирати податки в сіверській і рязанській землях. Одним з ватажків московської конфедерації був колишній рокошанин — Олександр Лісовський.

Коли справа Самозванця зазнала поразки, а війська польського короля Сигизмунта III зайняли Сіверщину у кінці 1609 р., частина конфедератів погрожувала Речі Посполитій війною з приводу вторгнення на території, яку вони мали отримати в оплату від царя Дмитрія. Пізніше, по бурхливих авантюрах «Димитріад», частина конфедератів перейшла у кінці 1610 р. на службу до Сигизмунта III, м.

ін. Олександр Лісовський. Тим самим життя солдатської конфедерації Лісовського було продовжено ще років на тридцять.

Лісовчики перед господою. Картина Юліуша Коссака

Найвищою владою у лісовчиків було «генеральне коло», або збір всіх товаришів (повноправних членів товариства). Воно вибирало головного вождя, званого «полковником» (у країні) або іноді «гетьманом» (за рубежем), його поручика, або заступника, обозного, суддів, ротмістрів, поручиків і прапорonosців. Круг ухвалював також суворі військові статті, що проголошували нещадні штрафи за порушення правил внутрішнього життя конфедерації.

Подібно тому, як це було в регулярних військах, лісовчики мали із собою почт (пахолків) і челядь (джур чи цюрів). Вважалося, що товаришеві слугують від 3 до 5 пахолків і до 10 цюрів.

Товариші і пахолки складали «панські корогви». Цюрів відособлено було в окремі корогви, що мали навіть власні прапорці, «короговки» чи «челядні знаки». Кожному ротмістрові підлягали два підрозділи — панський і цюрівський. Тільки полковник командував чотирма корогвами — двома добірними панськими, званими «чорною» і «червоною», а також двома цюрівськими. Уся сукупність конфедератів, організована таким чином, звалася «полком». Його кількісний склад міг становити від 2000 до 10 000 шабель.

Корпус товаришів складала переважно дрібна мазовецька шляхта, проте і серед товаришів було багато простого люду, що вислужився в боях. Прислужниками були ремісники і селяни, а часто злочинці або волоцюги, у тому числі цигани.

Челядні корогви несли службу бойової охорони та розвідки, вони також використовувалися для того, щоб проводити систематичний грабунок території за татарським зразком, тоді як панські корогви, що були головними силами полку, трималися вкупі, наготові для активних бойових дій.

Московські конфедерації склалися, напевно, із різних родів війська, хай і з перевагою кінноти. Але коли гетьман Ян Кароль Ходкевич брав на королівську службу полк Лісовського, то обумовив, що полк повинен складатися із випробуваної в домовій війні у Росії найлегшої кінноти, «козаків у самому платті» (тобто без захисного озброєння), без таборів. Це накидало полкові Лісовського характерну тактику і озброєння.

Голандська сепія XVII ст. із зображенням польських гусарів та лісовчиків

Лісовчики не носили жодного захисного обладунку, але наступальне озброєння мали дуже добре. Становили його три штуки вогнепальної зброї, два пістолети і мушкет (тобто напевно бандолет або карабін), окрім того лук, шабля, кончар або палаш під сідлом, а також — напевно у деяких корогвах або у товаришів — рогатина (короткий спис).

Не маючи таборів, використовуючи для маршу тільки в'ючні коні, лісовчики рухалися по місцевості дуже швидко. Переправи здійснювали завжди вплав, тримаючись за кінський хвіст; тільки знятий з в'юків вантаж перевозили складеним поспішно плотом, або «поромом». Під час маршу лісовчики керувалися суворими принципами, що повинні були запевнити таємницю маневру. Вони

вбивали кожну людину, яка траплялася на дорозі. Населення здобутих міст вирізували в пень. Мордували власних товаришів, які в результаті хвороб або ран не могли встигнути за темпом маршу. Для переправ вибирали тільки невідомі місця.

Всі ці способи запевняли невловимість лісовчиків і дозволяли їм проводити безкарні грабунки. Добрі коні і брак таборів давали їм перевагу у швидкості над переслідуючим їх ворогом, а те, що вони мали можливість минути комунікаційні шляхи, мости і броди, уможливлювало уникнення заздалегідь налаштованих засідок.

Завдяки цим особливостям лісовчики особливо надавалися до дій в авангарді й ар'єргарді, до розвідки і перерізання комунікацій, до шарпання ворога, до переслідування, до стереження флангів армії і проведення глибоких диверсійних і терористичних операцій.

Змушені до битви, билися лісовчики лавою, тобто відкритим бойовим порядком, з такими проміжками, щоб можна було вільно повернути коня на місці. Раз у раз нападаючи і тікаючи («розсипом ударяючи»), знищували ворога вогнем або засипали хмарию стріл. Але вони могли також у відповідну мить ударити в щільному порядку.

Лісовчики були майстрами у застосуванні захоплення ворога зненацька. Нападали перед світанком, коли сон найміцніший (Маннгейм — 1622). Рідко коли давали битву без вживання «фортеля» — засідки.

Найчастіше удавали втечу, а коли в результаті гонитви ворожі порядки розстроювалися, повертали і стрімко ударяли на ворога (Надь Хомонна — 13.X.1619 р., Сест у Гессені — 27.IX.1636 р.). Перед початком битви лісовчики часто потайки обходили одне або обидва крила ворога.

Легка кіннота лісовська уміла навіть здобувати міста. Час від часу під час грабунку худоби, що пасеться біля стін, або грабунку передмістя нечисленими цюрами траплялася вилазка залоги міста, на яку вже чекала решта лісовчиків і на її карках вривалася через відкриті ворота до міста. (Злабінск у Моравії — 1620, Клодзко у Сілезії — 1622 рр., Понт-а-Муссон над Мозелем — 1635 р.).

Час від часу перед світанком лісовчики перекидали через стіну спритного прислужника з інструментами, який відчиняв ворота (Лампсхцім — 1622 р.).

Військове мистецтво лісовчиків було зразком неписьменної і ненаписаної, але набутої дорогою ціною кількавікової безперервної традиції досвіду — польської солдатської практики, яку через службу

міг придбати однаковою мірою як гетьман з магнатів, так і колишній кріпак.

В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК НАЙМАНЦІ БУЛИ ВІДОМІ

СЕРДЮКИ - на Лівобережній Україні кінця XVII — початку XVIII ст. — козаки найманих піхотних полків, що були на повному утриманні гетьманського уряду; охоронці гетьмана.

ЖОЛДАК — воїн-найманець, що отримує жолд (платню за службу). Назва найманців у Гетьманщині після ліквідації сердючських полків.

КОМПАНІЙСЬКІ ПОЛКИ (охотницькі) — вільнонаймані полки Гетьманщини, створені у 60-70-х рр. XVII ст. Поділялися на охочекомонні та охочепіхотні, іноді під час кампаній використовуючи коней лиш для пересування та ведучі бойові дії пішими, на зразок драгунів. Виконували військово-політичні функції, несли сторожову та розвідувальну службу, а також брали участь у військових діях.

Офіційним заснуванням професійних охотницьких підрозділів вважається дата обрання на гетьманство Дем'яна Ігнатовича. Втім впродовж 1669—1671 рр. у війську Ігнатовича, у війні супроти Петра Дорошенка, перебувало принаймні три охотницьких полки загальною чисельністю близько 3.5-4 тис. чоловік, що значно перевищувало ліміт закріплений у статтях. На відміну від козацтва компанійці несли регулярну службу за плату з гетьманської скарбниці, а не лише під час бойових дій через станові зобов'язання. Судячи з вимог у Конотопських статтях відношення старшин до приватної «гетьманської інквізиції» було не найкраще: «...щоб його царська величність указав не бути тисячі чоловік компанії полку через те, що від таких компаній чиниться жителям малоросійських городів, міст, містечок та сіл всілякі розори та образи.»

За кількістю устрій охотницьких полків відрізнявся від козацького, їх склад становив 400—700 вояк. Компанійська служба, особливо з кінця 20-х рр. у XVIII ст. поступово втрачає ознаки найманої, перетворюючись на спадкову, пов'язану з певними становими привілеями, землеволодінням і статусом, наближеним до козацького. Компанійські полки, скорочені чисельно й виведені з-під прямого підпорядкування гетьманській владі, проіснували майже до самої ліквідації автономного устрою Гетьманщини.

ДЖЕРЕЛА:

Найманець // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.;

Найманець // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НАПОЛЕОН І БОНАПАРТ **(15 СЕРПНЯ 1769 — 5 ТРАВНЯ 1821 рр.)**

Французький імператор у 1804–1814 і 1815 рр..

Генерал революційної армії з 1796, 1799 р. повалив владу Директорії, ставши консулом, а згодом — імператором. З 1803 р. завоював майже всю Європу, створивши на її території маріонеткові королівства для своїх братів. Зазнавши поразки у битві під Лейпцигом (1813), після вступу армії союзників до Парижа, був змушений зректися престолу, після чого його було заслано на острів Ельбу. У березні 1815 р. знову захопив владу, але зазнав поразки від англійських військ біля Ватерлоо, після чого його було заслано на Острів Святої Єлени. Встановлені ним закони понині діють у Франції.

Наполеон Бонапарт походив з небагатої корсиканської дворянської родини Шарля та Летиції Буонапарте (всього у сім'ї було п'ять синів і три доньки). Коли Людовік XVI надав дітям зі збіднілих дворянських сімей право безкоштовно здобувати освіту, цим скористалися і корсиканці, зокрема декілька синів і дочок Шарля, включно з Наполеоном.

У 1779 р. після декількох місяців вдосконалення своєї французької мови у коледжі Отена, Наполеон вступив до військової академії у Брієнні. Висміюваний товаришами по навчанню за провінціалізм і незграбність, найбільшій навіть серед учнів, що не

були аристократами, він активно сповідував ідеї корсиканського патріотизму.

У 1784 р. Наполеона перевели у паризьку Військову школу. Бонапарт виявив себе посереднім учнем, закінчивши школу сорок другим із 58 учнів. У 1785 р. після присвоєння звання молодшого лейтенанта артилерії Наполеона було направлено у Валанс на південь Франції.

У вересні 1793 р. Бонапарта було призначено начальником артилерії в армію, що облягала зайнятий англійцями Тулон. Тулон було взято, а сам Наполеон отримав звання бригадного генерала за внесок у підсумковий успіх облоги. На той час Наполеону було 24 роки.

Публіцистичні твори Наполеона періоду революції («Діалог про любов», «Dialogue sur l'amour», 1791, «Вечеря в Бокері», «Le Souper de Beaucaire», 1793) вказують на те, що він поділяв тоді яacobінські настрої. 1792 р. він вступив до Яacobінського клубу.

Після термідоріанського перевороту Бонапарта було заарештовано (10 серпня 1794 р., на два тижні) через зв'язки з братом Максиміліана Робесп'єра — Огюстеном. Після звільнення він пішов у відставку через конфлікт із командуванням, а через рік, у серпні 1795 р., отримав посаду у топографічному відділі Комітету громадського порятунку.

У критичний для термідоріанців момент Баррас призначив Бонапарта своїм помічником, і він відзначився при придушенні роялістського заклоту у Парижі 3 жовтня (13 вандем'єра) 1795 р.

Оскільки сили Директорії у Парижі станом на той день становили лише 6 тис. солдатів, керівник паризького гарнізону Мену вагався; водночас сили повсталих секцій міста, керовані роялістами, становили близько 23 тис. осіб; тоді Наполеон вирішив застосувати проти них артилерію. Із завданням щодо її доставки блискуче впорався Мюрат, з чого й розпочалась його кар'єра в «когорті Наполеона».

Бонапарт отримав звання дивізійного генерала, його було призначено командувачем військ тилу. 23 лютого 1796 р. він отримав посаду командувача Італійською армією.

9 березня 1796 р. Наполеон одружився зі вдовою страченого під час яacobінського терору генерала, Жозефіною Богарне, колишньою коханкою одного з тодішніх правителів Франції — Поля Барраса.

ІТАЛІЙСЬКА КАМПАНІЯ

У 1796–1797 р. французька армія під командуванням Бонапарта розгромила сардинські та австрійські війська в Італії.

В Італійській кампанії Наполеон зажив слави полководця. У численних битвах він нещадно знищував супротивників. Особливо відзначився у битвах при Лоді, Кастильйоні, Арколі, Ріволі. Під час бою при Ріволі він перевів битву у штикову атаку, штурмуючи австрійські укріплення, що мали більше війська й артилерії. Під час штикової атаки австрійські війська зазнали розгрому. Біля Арколі Наполеон розбив 5 австрійських дивізій, з яких одна склала зброю без бою.

Після повернення з Єгипту до Франції (серпень 1799 р.), Наполеон, за підтримки промислової буржуазії, здійснив 10-11 листопада 1799 (18 брюмера VIII р.) державний переворот, який встановив режим консульства. Після перевороту 18 брюмера єдину владу у Франції представляв тимчасовий уряд, що складався з трьох консулів (Бонапарт, Сієс, Роже-Дюко). Але ще після перевороту вважалося, що влада дістанеться саме Жозефу Сієсу, одному з очільників перевороту; проте він із невідомих причин поступився Наполеону.

До 22 фрімера VIII р. (12 грудня 1799 р.) комісії, що писали конституцію, закінчили свої роботи; проект Сієса було перероблено згідно з бажаннями Бонапарта, який був головним автором конституції. Це була цілком монархічна конституція, що зберігала лише примару народної влади. Конституція, за якою повноваження верховної виконавчої влади належали трьом консулам, призначила на 10-річний термін першим консулом — Бонапарта, другим — Камбасереса і третім (на 5-річний термін) — Лебрена. Перший консул отримав право призначати діячів на всі державні посади, включно з членами законодавчого корпусу, трибунату, державної ради і сенату. Конституцію було затверджено народним голосуванням (плебісцитом), що стало майже єдиним виявом народного суверенітету.

Завдання Наполеона було важким. Треба було створити майже зовсім наново все управління, відновити фінанси, що перебували у вкрай заплутаному стані, за повної відсутності кредитів, і якось покінчити з другою коаліцією. Одним із перших наказів Бонапарта була заборона 27 Нівоза VIII р. (17 січня 1800 р.), «на час війни», 60 політичних періодичних видань у Парижі.

Таким чином, придушуючи всі прояви політичної свободи, Бонапарт енергійно втілював у життя позитивну частину своєї програми. Вона полягала у створенні твердої, вкрай централізованої влади, у підтримці промисловості та землеробства, у примиренні з новим порядком речей усіх тих елементів старого суспільства, що

тільки можуть із ним змиритися (особливо церкви), у поліпшенні фінансів тощо. Законом 28 Плувіоза VIII р. (17 лютого 1800 р.) «про поділ території і адміністрації» збережено і зміцнено поділ Франції на департаменти, а також уведено новий поділ — на округи. На чолі департаменту — префект.

З 18 травня 1804 — імператор Франції. У внутрішній політиці проводив заходи, спрямовані на зміцнення французької держави. Ліквідувавши самоуправління, запровадив систему префектів, мерів та їх підлеглих, які призначалися «згори». В економічній політиці сприяв розвитку промисловості та торгівлі.

ПРАВОВА ПОЛІТИКА

За особистою участю Наполеона були розроблені цивільний (1804), цивільний процесуальний, торговельний (1807), кримінальний процесуальний та кримінальний (1810) кодекси.

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Економічна політика Наполеона полягала у забезпеченні першості французької промислової і фінансової буржуазії на європейському ринку. У першу чергу, цьому заважав англійський капітал, перевага якого обумовлювалася тим, що в Англії відбулась індустріальна революція. Англія одну за іншою збирала коаліції проти Франції, намагаючись залучити на свою сторону найбільші європейські держави — у першу чергу Австрію і Росію. Вона фінансувала ведення воєнних дій на континенті.

Намагаючись економічно задусити Англію, Наполеон підписав декрет про континентальну блокаду (1806). Відтепер Франція і всі її союзники припиняли торговельні зносини з Англією. Європа була основним ринком збуту англійських товарів, а також колоніальних, ввезених в основному Англією, найбільшою морською державою. Континентальна блокада завдала шкоди англійській економіці. Через рік Англія переживала кризу у виробництві вовни, текстильної промисловості; відбулося падіння фунта стерлінгів. Однак блокада вдарила і по континенту. Французька промисловість не у змозі була замінити на європейському ринку англійську. Порушення торговельних зв'язків з англійськими колоніями привело до занепаду і французькі портові міста: Ла-Рошель, Марсель і ін. Населення страждало від нестачі звичних колоніальних товарів: кави, цукру.

У зовнішній політиці Наполеон прагнув забезпечити військово-політичну і економічну гегемонію Франції в Європі, здобути перемогу у боротьбі з Великобританією за світове торговельне і колоніальне панування. У ході воєн з антифранцузькими коаліціями держав (у різні

періоди у коаліціях брали участь Австрія, Великобританія, Пруссія, Росія, Швеція) французька армія під командуванням Наполеона здобула перемоги під Маренго (1800), Аустерліцем (1805), Єною (1806), Ваграмом (1809), внаслідок яких територія наполеонівської імперії охоплювала фактично всю Західну і Центральну Європу.

Наполеон планував безпосередню висадку на Британські острови, але на морі Англія була сильніша. При Трафальгарі французький флот був знищений англійським під командуванням адмірала Нельсона (1805). Однак місяць по тому під Аустерліцем (нині Славков, Чехія) Наполеон завдав нищівного удару об'єднаним австрійським і російським військам.

Злякавшись зростання впливу Франції, проти неї виступила Пруссія, але була швидко переможена у битві під Єною, (1806), французькі війська ввійшли у Берлін. Російські війська завдали великих втрат французькій армії у битві під Ейлау (1807), але програли при Фрідланді (1807).

У результаті війни до складу Франції ввійшли території Бельгії, Голландії, північної Німеччини, частини Італії. На іншій частині Італії, у центрі Європи, в Іспанії (1809) були створені залежні від Наполеона королівства, де правили члени його родини. Пруссія і Австрія були змушені укласти з Францією союз. Це зробила також і Росія (Тільзитський мир, 1807).

ВЕЛИКИЙ СИНЕДРІОН

Молодий генерал не мав ніяких упереджених поглядів щодо євреїв, яких він зовсім не знав. Він умів користуватись ними для своїх цілей, як і всіма іншими елементами, що були йому корисні. Серед вчених і художників, яких він узяв до Єгипту, було два євреї: Вентюр, орієнталіст, що служив у Наполеона перекладачем і загинув під стінами Акко, і Деном, кресляр і гравер. Як відомо, він у Єгипті й Сирії видавав себе за послідовника Корану. Перша зустріч Наполеона з євреями відбулась на їхній давній батьківщині під час казкового і «славетного» походу генерала до Єгипту та Сирії. Є версія, що Наполеон сам був семітом, оскільки він походив з Корсики, а Болеарські острови і Корсика слугували місцем переховування євреїв під час переслідувань у Іспанії й Італії, пізніше ці втікачі навернулися до християнства і прийняли імена вельмож, які їх прихистили.

ПЛАНИ ЩОДО СВІТОВОГО ПАНУВАННЯ

Наполеон планував, прийшовши до Росії, розгромити 1-шу і 2-гу Західні армії. Також поодиноці він планував продиктувати умови миру для імператорського двору у Санкт-Петербурзі. Потім

планувалось підкорення Великої Британії, — після цього Наполеон отримував справжнє світове панування.

У червні 1812 р. Наполеон розпочав похід на Росію. Він розраховував розгромити російське військо у генеральній битві поблизу західного кордону, але не зміг розгромити армію Барклая-де-Толі і примусити імператора Олександра I укласти мир.

Наполеону довго не вдавалось нав'язати росіянам генеральну битву; армія, ведучи бої, втяглася глибоко у Росію. У битві під селом Бородіно французи завдали поразки російським військам, але не змогли їх остаточно розгромити.

Відступ Наполеона з Москви, грудень 1812 р.

Після битви французи зайняли Москву, але, так і не дочекавшись мирних пропозицій росіян, Велика армія була вимушена розпочати відступ на захід, який завершився майже повною її загибеллю. Партизанська війна, російська армія і суворі морози призвели до повної катастрофи військ Наполеона. До Франції повернулось трохи більше як 100 тисяч людей.

У військово-політичних планах Наполеона певне місце займала Україна. Наполеон звернув увагу на українську проблему, продовжуючи традиційну французьку політику, у межах якої було встановлено таємні контакти з К. Розумовським та лунали виступи 1795 р. у Конвенті на захист прав козацької нації. Політичні плани французького імператора щодо України у період підготовки російської кампанії 1811–1812 рр. передбачали відокремлення українських земель від Росії й поділ їх на три частини: Правобережна Україна відходила до Варшавського герцогства (без Волині, яка була обіцяна Австрії за воєнну допомогу у війні проти Росії), у Лівобережній і Південній Україні планувалося створити дві держави, т. зв.

«наполеоніди» під протекторатом Франції (план був розроблений графами А.-М. Бланом де ля Нольтом д'Отерівом і Г. М. де Монгейяром).

Під час воєнної кампанії 1813–1814 рр. армія Наполеона завдала кілька поразок військам Шостої антинаполеонівської коаліції (Австрія, Англія, Пруссія, Росія, Швеція), однак у вирішальній Лейпцизькій битві (яку також називають «битвою народів») 1813 р. наполеонівські війська були розбиті. Після вступу союзницьких військ у квітні 1814 р. у Париж, Наполеон 6 квітня зрікся престолу. Переможці зберегли йому титул імператора і передали в управління острів Ельба.

У 1815 р. зробив спробу повернути владу (Сто днів), але, зазнавши поразки у битві під Ватерлоо (18.06.1815), Наполеон вдруге зрікся престолу (22.06.1815).

Був засланий на острів Святої Єлени, де і помер. Його планував викрасти з острова французький генерал Франсуа Лаллеман.

Існує думка, що Наполеон міг бути повільно отруєний миш'яком.

У групі охорони Наполеона на острові Святої Єлени Росію представляв генерал де Бальмен, дядько приятеля Тараса Шевченка — Якова де Бальмена.

У 1840 р. прах Наполеона перевезено до Парижа. Імператора поховано у Домі Інвалідів у Парижі.

ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ

Батьки: Карло (Шарль) Бонапарте (1746–1785), Летиція Рамоліно (1749/1750-1836).

Брати та сестри: Жером Бонапарт, Жозеф Бонапарт,

Шлюби: з 9 березня 1796 р., Париж; розлучення 16 грудня 1809 р.) Жозефіна Богарне (1763–1814 рр.);

(з 1 квітня 1810 р.) Марія-Луїза Австрійська (1791–1847 рр.), ерцгерцогиня Австрійська, імператриця вдова генерала.

Діти: Наполеон II Бонапарт (1811–1832 рр.).

Названі діти: (діти Жозефіни де Богарне від 1-го шлюбу) Євген де Богарне (1781–1824 рр.), герцог Лейхтенбергський Гортензія де Богарне (1783–1837 рр.), герцогиня де Сен-Ле, королева Голландії (двоюрідна племінниця 1-го чоловіка Жозефіни де Богарне) Стефанія де Богарне [en] (1789–1860 рр.), велика герцогиня Баденська

Позашлюбні зв'язки та діти від них: Елеонора Деніелла де Ла Плен'є (+1868); Шарль Леон (1806–1881); Марія Лончинська, графиня Валевська (1786–1817); Александр Жозеф Флоріан Валевський (1810–

1868); Альбіна де Васаль (1779–1848); Жозефіна Наполеоне де Монтолон (1818–1819).

Цікаві факти: У 1785 р. Наполеон закінчив Паризьку військову школу у чині поручика, а у 1788 р. спробував вступити на службу у російську армію. Але за місяць до цього був виданий указ про прийняття іноземців на службу чином нижче, на що Наполеон не погодився. Керував набором волонтерів для участі у війні з Туреччиною генерал-поручик Заборовський, якому майбутній імператор сказав: «Мені король Пруссії дасть чин капітана!». Заборовський, що у 1812 р. став одним з московських біженців, гірко каявся у цій відмові.

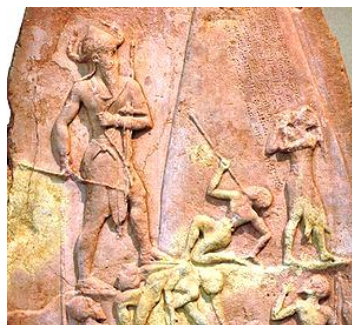
Наполеон поважав військове мистецтво прусського короля Фрідріха II. Після перемоги над Четвертою Коаліцією у 1807 р., імператор Франції відвідав могилу Фрідріха у Потсдамі і сказав своїм офіцерам: «Панове, якби ця людина була ще живою, я б лежав у могилі замість нього».

Життя Наполеона охороняв мамлюк Рустам Раза. Ріст Наполеона був 168 см. Це був середній ріст французів того часу.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

НАРАМ-СУЕН (НАРАМСІН) (2290 – 2254 рр. до н. е.)

Четвертий представник династії Саргонідів, син Маніштусу, онук Саргона. За його правління Аккадська імперія досягла вершини своєї могутності. Правив 37 років за так званою короткою хронологією. Його довге та блискуче правління затьмарило попередників, тож

вавилонська традиція вважала його не онуком, а сином Саргона, а ще пізніше Нарам-Суена та Саргона часом взагалі ототожнювали.

Так само як і його попередникам Нарам-Суену довелося починати своє правління з придушення повстань, що спалахували щоразу, коли помирав попередній володар. Традиційно піднявся Шумер на чолі з Кішем та його царем Іпхур-Кішем до якого пристало дев'ять міст серед яких були Урук, Умма, Ніппур та Марі. Нарам-Суен повідомляє, що за один рік розбив 9 армій і 3 царів, які повстали проти нього.

Впокоривши старі володіння Нарам-Суен вирішив їх розширити — вдерся до Сирії. Він зруйнував Еблу й Арманум у північній Сирії і досяг Середземного моря. Здійснив похід в Елам і хоч не зміг підкорити його повністю але змусив правителя Авану укласти з ним договір. Цей укладений еламською, але написаний клинописом документ є найдавнішим міжнародним договором, який дійшов до нас. Згідно нього еламський правитель зберігав свою внутрішню незалежність, але мав узгоджувати з Аккадом зовнішню політику.

Воював цар і на інших напрямках. На півночі Нарам-Суен воював з Субарту, західносемітським-племенем діданум та з горянами Загросу лулубеями. Базальтова плита з його зображенням знайдена на північний-схід від Діярбакира, що вказує на те, наскільки далеко у верхів'я Тигру досягав аккадський вплив чи принаймні аккадські вояки. На півдні Нарам-Суен ходив походом в далеку аравійську країну Маган (Оман) звідки привозили чорний діорит для статуй та дорогого посуду.

Ще однією метою походу, певно, було налагодження торгівельних зв'язків з південними країнами. Відомо, що за Нарам-Суена з південної країни Мелухх привозили такі відсутні у Межиріччі товари як порфір, золотий пісок, цінні сорти деревини.

Завоювання Нарам-Суена змусили сусідів Аккаду зібратися на боротьбу з ним. Наприкінці царювання проти нього виникла коаліція з хеттів, Ганіша, Курсара, Амурру, Параша, «Країна кедрів». До коаліції долучилися деякі міста Аккаду, які прагнули повернення колишньої незалежності.

Нарамсіну вдалося розбити ворогів, але частину колишніх завоювань він втратив.

Воював Нарам-Суен і в горах Тавра. За деякими джерелами він загинув у битві з гутіями в горах центрального Курдистану в межиріччі Верхнього та Нижнього Забів. Розгром аккадського війська спровокував нашествя дикунів гутіїв на південь.

Нарам-Суен називав себе «царем чотирьох сторін світу». Хоч зберігалася стара система управління через енсі, але цар перестав назначати на ці посади спадкових аристократів і призначав або своїх родичів, або ж в усьому залежних від нього чиновників незначного походження. Наприклад в Лагаші енсі став простий писець. В середині країни Нарма-Суен відмовився від старих титулів, проголосив свій божественний статус і запровадив свій прижиттєвий культ (формально ніби-то на вимогу жителів Аккаду). До нього такого удостоювалися лише померлі царі, і їх вшанування було частиною культу предків. Тепер же кожен енсі мав на своїй печатці надпис «Бог Нарам-Суен, цар чотирьох сторін світу, бог Аккаду, я такий-то, енсі такого-то міста, твій раб».

Аккадська держава за Нарам – Суена (Нарамсина)

В Аккаді було споруджено присвячений Нарам-Суену храм, а серед титулів Нарам-Суена з'являється дінгір(ілу(м)) Аккаде (Бог Аккаде). Впровадження культу царя і відмова від старих титулів й, відповідно, від їх затвердження призвели до конфлікту з традиційним жрецтвом культового центру Шумеру Ніппура. Однак сам цар старався з одного боку привернути до себе жрецтво багатими дарами, а з іншого боку продовжив політику попередників, призначаючи своїх дочок головними жрицями найважливіших храмів. Після смерті його тітки Енхедуанни верховною жрицею Нанни в Урі стала дочка царя Енменанна, інша дочка Нарам-Суена Тутанашум була призначена жрицею верховного бога Енліля. Синів царя призначали на посади енсі, управителями храмів, наглядачами за земельними наділами, інспекторами храмів та храмових володінь. В ролі намісників вони керували будівництвом храмів. На відміну від попередників, які старалися ставитися до усіх головних шумерських богів більш-менш однаково, Нарам-Суен непропорційно багато згадує і шанує двох —

Енліля та Іштар (Інану), яка вважалася покровителькою династії Саргонідів.

Під кінець правління Нарам-Суена соціальна опора влади Саргонідів у край звужилася. Пересічні общинники були розорені війнами, каральними походами, примусовими скупками землі. Стара знать переважно винищена, а її залишки відсторонено від управління. Середні прошарки державних службовців були позбавлені наділів, переведені на пайки і фактично перетворені на державних ілотів. Незважаючи на певні пільги та активне будівництво царем храмів, жрецтво було невдоволене самопроголошеною божественністю царя, та фактичним перетворенням на підвладних правителю чиновників. На боці Нарам-Суена залишилася лише служила бюрократична знать та інкорпорована до неї незначна частина старої аристократії.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

НАРОД

НАРОД (грецькою — *ἔθνος* (етнос)) — багатопланове поняття, яке може мати такі значення:

Народ — населення держави, мешканці країни.

Народ — громадсько-політична сила, на яку опирається офіційна влада в країні.

Народ — форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я).

Народ — взагалі люди, переважно у великій кількості.

Найчастіше цей термін вживають як синонім до «етносу». Етнос — це історична спільність людей, яка склалася на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури і психічного складу (ментальність), а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших через свідому самоназву. Останнє звичайно зафіксоване в етнімі, як самоназви народу. Історично сформований етнос виступає соціальним організмом, який самовідтворюється шляхом переважно етнічно однорідних шлюбів і передачі новим поколінням мови, традицій і т. д. Для стійкішого існування етнос прагне до створення своєї соціально-територіальної організації (держави), а етнічні групи, особливо у сучасних умовах, — своїх автономних об'єднань, закріпленні в законодавстві своїх прав.

У світовій практиці треба розрізняти первинні та вторинні утворення. Державні утворення як правило не дублюються, тож діаспори та мігранти підпорядковані у національних державах законам країни проживання за статусом громадянства чи вида на проживання. Україна-Русь має свою історичну спадщину (Грушевський М.). Саме тому Росія по цей час не має своєї національної ідентичності, як штучне утворення, як створюються всі імперії за рахунок колоніальних завоювань, на відміну від США та ЕС.

Для внутрішньої єдності етносу найважливіше значення має культура, яка дає людям усвідомлення своєї спільності. Культура, і як необхідний компонент, і як одна з властивих етносу особливостей, забезпечує його повноцінне функціонування. Але відбувається і зворотний процес — конвергенція (зближення) етнічних культур внаслідок історичного розвитку і взаємодії народів. Тому сьогодні культуру кожного етносу характеризує сукупність, з одного боку, національно-специфічних, а з іншого — загальнолюдських компонентів.

Внаслідок природного тривалого співжиття племена змішувалися. Вчені довели, наприклад, що французький народ — наслідок змішання римлян, кельтів і германців; український — слов'янських і тюркських племен Київської Русі; завдяки змішанню слов'ян, угро-фінських племен, гунів, монголів і татар постав російський (московський) народ. Та сутність народу не вичерпується біологічним походженням, оскільки він живе у певному просторі. Саме простір як місце постійної осілості народу є дуже важливим елементом його існування. Люди здавна були пов'язані природою, простором (рибальство, полювання, рільництво, тваринництво). Цей простір для них був близьким, рідним, а всякий інший — чужим. Колективними зусиллями народу облаштовувалася певна територія. Народжувалося поняття «батьківщина». До цього прилучився ще один важливий компонент — мова. З її допомогою люди спілкувалися між собою, завдяки їй розпочиналося духовне життя народу. Кожне соціальне явище — це явище народне: народна культура, народне мистецтво, народна релігія і т. д.

Якщо народи існували з давніх-давен, то нації внаслідок війн та колоніальних процесів викристалізувалися лише у XVII—XVIII ст. (німці, скажімо, стали нацією у XIX ст.). На відміну від народу, нація не дана природою, а формалізується історично, часто під тиском сусідів та обставин. Народ історично стає нацією не раптово, маючи періоди історичного наслідування. Процес переростання народу у націю являє

собою повільну кристалізацію національної свідомості, збереження свого етносу перед нищівними силами ззовні. Отже, нація формується з етносу. Наслідування етнокультурної, територіальної, історичної, геральдичної спадщини притаманна Україні, та через колонізацію Російською імперією та неокolonізацією більшовиками силою загнано у СРСР. Тиск через компрадорську владу та окупацію у 2014 р. загострили протистояння. Вищою цінністю української нації став цивілізаційний вибір: демократія проти неофеодального російського впливу. Якщо для народу важить мова та культура і територія, то для нації (громадянського суспільства) важить цивілізаційний розвиток з складових правостосунків та прав людини.

Російський лексикограф XIX ст. В. І. Даль пов'язував приналежність людини до того чи іншого народу з поняттям рідної мови: Ні прозвання, ні віросповідання, ні сама кров предків не роблять людини приналежністю тієї або іншої народностей. Дух, душа людини - от де треба шукати приналежність його до того або іншого народу. Чим же можна визначити приналежність його до того або іншого народу. Чим же можна визначити приналежність духу. Звичайно проявом духу - думкою. Хто, якою мові думає, той тому народові й належить. Я думаю російською»

Юридично (відповідно преамбули Конституції України) «український народ» — громадяни держави всіх (різних) національностей.

ДЖЕРЕЛА:

Народ // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Народ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НАРОДИ КОРІННІ

НАРОДИ КОРІННІ — народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, споконвіку, у період її завоювання або колонізації або у період встановлення наявних державних кордонів.

Щодо місцевого населення тієї чи іншої країни використовують терміни аборигени, автохтони, тубільці чи корінне населення, однак у юридичних документах не використовуються. Аборигени (від лат. *aborigines*=*ab origine* — від початку) — корінні жителі певної території, які мешкають на ній з давніх-давен, тобто від початку її існування.

Автохтони (від гр. autos — сам і chthon — земля) — первісне населення тієї чи іншої землі. Тубільці — загальна назва будь-якої тубільної місцевої популяції, етносу чи нації, яка володіла конкретною територією раніше за прийшли панівні популяції, етноси чи нації, і має соціальну систему, відмінну від аналогічних систем сусідніх чи прийшлих-панівних популяцій, етносів і націй.

За даними ООН, у світі до корінних народів належать 370 мільйонів осіб у більш ніж 70 країнах, багато хто з яких перебуває на межі зникнення. Суттєвою характеристикою корінних народів є також і те, що вони, незалежно від правового стану, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні і політичні інститути. Обов'язковою ознакою приналежності до корінних народів є самоусвідомлення самих народів як корінних на цій території.

У ході колонізації світу, що почалася у XV ст. та тривала до XX ст., більшість корінних народів, особливо корінних нечисленних народів планети, виявилися під загрозою зникнення. Корінні народи, як сказано у резолюції 61/295 Генеральної Асамблеї ООН від 13 вересня 2007 р., «стали жертвами історичних несправедливостей у результаті, серед іншого, їх колонізації та позбавлення їх своїх земель, територій і ресурсів, що перешкоджає здійсненню ними, зокрема, свого права на розвиток згідно з їх потребами й інтересами...».

Навіть коли мова не йшла про фізичне зникнення корінних народів, їх автохтонні мови у переважній більшості випадків піддавалися загрозі суттєвої деформації або навіть вимиранню — як у формі спонтанної асиміляції, так і навмисного лінгвоциду з боку мов (найчастіше — з боку так званих світових мов), є державними у тих країнах, до складу яких потрапили території корінних народів. Загрозі суттєвої деформації або зникнення піддавалися і досі піддаються всі автохтонні культури — як через тиск з боку культуртитутельних націй, так і з причини стихійної глобалізації.

Початок міжнародного визнання особливих прав у корінного населення було покладено у 1957 р., коли було прийнято Конвенцію Міжнародної організації праці (МОП) № 107 «Про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, у незалежних країнах».

За права корінних народів раніше виступали в основному екологічні організації.

З середини 1970 рр. корінні народи почали самостійно відстоювати свої права на національному та міжнародному рівнях. У

1994 р. Генеральна Асамблея ООН проголосила Міжнародний день корінних народів світу.

На даний час представники корінних народів регулярно беруть участь у роботі Організації Об'єднаних Націй та багатьох інших міжнародних органів, як, наприклад, Арктичної ради.

З 26 по 29 березня 2012 р. у Кеутукейну (Фіннмарк) у будівлі Саамської вищої школи пройшла Міжнародна конференція тележурналістів корінних народів.

У її рамках відбулися семінари та майстер-класи для журналістів, що працюють в редакціях, що віщають на мовах корінних народів. У конференції брали участь делегати понад десяти країн, у тому числі від Канади, Фінляндії, Швеції, Росії, США.

Корінні народи України

В Україні, корінними народами (що не мають власної держави), вважаються кримські татари, караїми, кримчаки, котрі походять з території Криму і також гагаузи з Одеської області. Решта національних меншин України є діаспорою народів, котрі мають свої етнічні батьківщини чи національні утворення за межами України.

Корінні (малі) народи у Росії

У Російської Федерації — Росії проживає 97 корінних народів, загальна чисельність яких становить близько 500 тисяч осіб, або 0,3% населення країни. 35 з цих народів чисельністю 275 осіб розселені у 28 суб'єктах Росії, становлячи лише два відсотки всього населення цих регіонів. З них 13 — нечисленні народи, тобто нараховують менше тисячі осіб. Найбільш численним серед корінних народів є ненці (41 тисяча чоловік), а найбільш нечисленним — кереки (8 осіб).

Корінні (малі) народи Росії слід відрізняти від власне корінних (автохтонних) народів Росії: росіян, татар, башкирів, чувашів, мордві, якутів, корінних народів Північного Кавказу та інші. За даними Всеросійської перепису населення 2002 р., росіяни становлять трохи менше 80% населення Російської Федерації. Близько 10% населення країни становлять сім інших великих етносів, споконвічні землі більшості з яких знаходяться на території сучасної Росії.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедичний словник економіки та права. - 2005.; Ямальські журналісти беруть участь в міжнародній конференції журналістики корінних народів//Інформаційне агентство Мангазея. — 27 березня 2012. (Перевірено 28 березня 2012).; Кряжков В. А. Коренные малочисленные народы Севера у российском праве. Грег Пельцер, Хізер Екснер. Формування сучасної держави і корінні народи//University of the Arctic, 2011.

НАРОДНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

Форма участі народу у здійсненні державної влади та місцевого самоврядування з метою представлення його інтересів та захисту прав і свобод.

Є виразом єдності влади та свободи громадян. Становить основу демократичності політичної системи. Складна природа народного представництва полягає у тому, що, з одного боку, воно розглядається як організаційний елемент у системі влади, а з іншого — надає можливість громадянам брати участь в управлінні загальними, насамперед державними справами через своїх представників.

Теоретичною і правовою основою народного представництва є ідея верховенства народу, втілена безпосередньо у реалізації народного суверенітету. Ідея народного представництва належить філософам і мислителям Дж. Локку, Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, І. Бентаму та ін.

Основними способами реалізації народного представництва є вибори, за допомогою яких формуються органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також референдуми, при проведенні яких забезпечується безпосереднє прийняття загальнодержавних рішень, насамперед, у вигляді законів.

Крім того, народне представництво забезпечується ще проведенням плебісцитів, опитувань, народних обговорень, мітингів, зборів за місцем проживання, шляхом подання до органів державної влади та місцевого самоврядування колективних та індивідуальних звернень.

Найпоширенішою формою реалізації народного представництва є система парламентаризму, яка забезпечує відкритий характер прийняття державних рішень.

На місцевому рівні народне представництво забезпечується реалізацією місцевого самоврядування, яке здійснюється територіальними громадами безпосередньо та через представницькі органи місцевого самоврядування.

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ — особа, обрана до складу Верховної Ради України. Основні положення щодо порядку виборів, прав і обов'язків народних депутатів України визначають статті 76-81 Конституції України. У складі Верховної Ради України — чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі

загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, якому на день виборів виповнилося двадцять один рік, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності встановлюються законом.

У разі виникнення обставин, що порушують вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, народний депутат України у двадцятиденний строк з дня виникнення таких обставин припиняє таку діяльність або подає особисту заяву про складення повноважень народного депутата України.

Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України таку присягу: Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу. Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників.

Присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом.

Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги.

Статус народного депутата визначається законами України «Про статус народного депутата України» від 1993 р., «Регламент

Верховної Ради України», «та Конституцією України. Народний депутат наділений правом законодавчої ініціативи, яке реалізується через внесення проектів законів, поправок пропозицій до законопроектів, проектів актів Верховної ради. Свої проекти законів народний депутат подає до апарату Верховної ради, а поправки та пропозиції до законопроектів які розглядаються Верховною Радою до апарату чи відповідного профільного комітету. Після реєстрації проекту закону він надсилається до відповідного профільного комітету Головою Верховної Ради чи одним із заступників. У комітеті здійснюється попередній розгляд проекту закону. За результатами розгляду комітет ухвалює рішення про доцільність включення проекту закону до порядку денного сесії, у такому випадку протягом 30 днів Верховною Радою розглядається питання про внесення його до порядку денного сесії і проект закону розглядається за процедурою трьох читань. Або приймається рішення про повернення проекту закону народному депутату без внесення його до порядку денного сесії ч.1 ст.94 Регламенту Верховної Ради. Для реалізації права законодавчої ініціативи депутат наділений такими правами. (перелік не повний) ст.19; п.1,ч.4,ст.14 Закону України «Про статус народного депутата України»

На вимогу народного депутата посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій зобов'язані забезпечити його консультаціями відповідних фахівців з питань депутатської діяльності і надати їх невідкладно, а за відсутності такої можливості — не пізніше як у п'ятиденний строк, необхідну інформацію та документацію.

Апарат Верховної Ради України зобов'язаний забезпечити народного депутата актами Верховної Ради України, а на вимогу народного депутата також актами Президента України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади, рішеннями Конституційного Суду України, Верховного Суду України, офіційними матеріалами Рахункової палати і Центральної виборчої комісії. Органи влади Автономної Республіки Крим, органи державної влади та органи місцевого самоврядування при зверненні народного депутата зобов'язані надати йому офіційні матеріали щодо своєї діяльності.

Народний депутат має право знайомитися з будь-якою конфіденційною та таємною інформацією з питань депутатської діяльності. Доступ до державної таємниці усіх ступенів секретності

надається після взяття народним депутатом письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці.

Вносити пропозиції про розгляд на засіданнях відповідного комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії будь-якого питання, що належить до їх компетенції, а також брати участь в обговоренні питань, що вносяться на розгляд комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії.

Верховна Рада працює сесійно ч.1 ст.9 Регламенту Верховної Ради України. Перший і третій тиждень кожного місяця сесії Верховної Ради проводяться у формі пленарних засідань, другий тиждень депутати проводять на засіданнях парламентських комітетів, та тимчасових слідчих комісій, четвертий тиждень кожного місяця відведений для роботи з виборцями. Пленарні засідання Верховної Ради проводяться у вівторок середу четвер та п'ятницю. Друга половина середу тижня пленарних засідань відводиться для роботи народних депутатів у комісіях, та тимчасових слідчих комісіях Верховної Ради. понеділок та друга половина п'ятниці тижня пленарних засідань надаються народним депутатам для виконання повноважень пов'язаних з виконанням депутатських обов'язків ч.1 ст.19 Регламенту Верховної Ради України

Для виконання обов'язків пов'язаних з виконанням депутатських повноважень та роботи з виборцями депутат на ділений широким спектром повноважень ст. 15-17 Закону України «Про статус народного депутата України»

Правом депутатського звернення та депутатського запиту.

Правом невідкладного прийому з питань депутатської діяльності посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування підприємств установ організацій розташованих на території України незалежно від форми власності.

Народний депутат діючого скликання, при пред'явленні посвідчення народного депутат користується правом безперешкодного відвідування органів державної влади місцевого самоврядування, підприємств установ незалежно від форми власності, огляд обшук речей народного депутата забороняється, за винятком об'єктів щодо яких встановлений режим секретності чи спеціальний режим (атомні електростанції, установи виконання покарань, тощо). Згідно з рішенням Конституційного суду України № v012p710-03 відвідування таких об'єктів здійснюється з дотриманням режиму доступу до цих об'єктів, наприклад отримання спеціального дозволу у керівника об'єкта, при цьому дозволяється огляд речей, обшук

народного депутата. Безперешкодне відвідування установ виконання покарань забороняється, за винятком якщо у народного депутата призначено побачення з засудженим, при цьому здійснюється огляд речей обшук народного депутата.(правом відвідувати установи виконання покарань, та місця попереднього утримання підозрюваних у вчиненні злочинів без попереднього повідомлення про час і мету таких відвідин наділений Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, хоча він і не є Народним депутатом, а посадовою особою яка обирається Верховною Радою України)

Народний депутат має право порушувати питання про необхідність проведення перевірок дотримання законів органами державної влади місцевого самоврядування підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності.

Народний депутат має право брати участь у розгляді органами державної влади місцевого самоврядування пропозицій та вимог виборців які до нього звернулись, і інших питань пов'язаних з виконанням депутатських обов'язків.

Прописавши такий широкий спектр повноважень у законі Про Статус Народного Депутата у 1993 р. народні депутати не деталізували, що ж таке робота з виборцями (на неї виділено четвертий тиждень, понеділок та друга половина п'ятниці тижня пленарних засідань сесії Верховної ради, третина робочого часу народного депутата) не для ходіння тільки ж на мітинги та маніфестації виділяється стільки часу. Народні депутати не ведуть ні обліку прийнятих громадян (якби й вели то це перетворилось на кількісні показники прийнятих громадян, як в МВС статистика розкриття злочинів) не інформують громадян про місце і графік прийому народного депутата.

Також народний депутат має право брати участь та ініціювати парламентські слухання у Верховній раді ст.233-236 Регламенту Ради. Брати участь у обговореннях кандидатур які призначаються чи згода на призначенні яких дається Верховною Радою ст.212; ч.2,ст.209... Регламенту Верховної Ради. Брати участі у розгляд Верховною Радою питання про відповідальність Кабінету Міністрів України (за результатами якого Уряд може бути відправлений у відставку) ст.232 Регламенту Верховної Ради. Слуханнях щодо виконання державного Бюджету

Недоторканність

Стаття 80 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ. Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність. Проте це не означає що він не може бути притягнений до кримінальної чи адміністративної

відповідальності, чи ніхто не може припинити неправомірні дії народного депутата (зупинка транспортного засобу працівником Державтоінспекції у разі порушення ним правил дорожнього руху Наказ Міністерства Внутрішніх Справ України від 27.03.2009 N 111, необхідна оборона від суспільно небезпечних посягань народного депутата ст. 37 Кримінального кодексу, тощо). Щодо кримінальної відповідальності існує спеціальна процедура кримінального провадження щодо народного депутата. Згідно з п. 14 ч. 1, ст. 3 Кримінально Процесуального Кодексу від 2012 р. «притягнення до кримінальної відповідальності... починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення». Згідно зі ст. 276 КПК повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, у разі обрання до особи одного з запобіжних заходів, наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Письмове повідомлення про підозру народного депутата здійснює генеральний прокурор України ст. 481 КПК, досудове розслідування кримінальних правопорушень народних депутатів здійснює державне бюро розслідувань. ст. 216 КПК. Тобто державне бюро розслідувань може розпочати досудове розслідування щодо народного депутата, а за наявності достатніх доказів для підозри народного депутата у вчиненні кримінального правопорушення Генеральний прокурор вносить до Верховної Ради подання про надання згоди Верховною Радою на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності. ст. 218 Регламенту Верховної Ради. У досудовому слідстві не можуть проводитись тільки слідчі дії щодо народного депутата, ч. 3 ст. 482 КПК, а щодо інших учасників справи вони можуть проводитись для збирання доказової бази по справі. Таким чином за новим КПК народний депутат може бути позбавлений депутатської недоторканості в (частині кримінальної відповідальності) уже на стадії досудового розслідування. За Кримінально Процесуальним Кодексом від 1961 р. Верховна Рада надавала згоду на притягнення депутата до кримінальної відповідальності тільки по закінченні досудового слідства за результатами якого слідчим складався обвинувальний акт щодо народного депутата на підставі якого відповідний прокурор вносив подання до Верховної ради про притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата. Притягнення до кримінальної відповідальності згідно з новим КПК починається уже з моменту повідомлення про підозру, яке вноситься на етапі досудового

розслідування (по суті це є пред'явлення обвинувачення за КПК 1961 р.) Після надання згоди на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності і закінчення досудового слідства відбувається судовий розгляд кримінальної справи, який закінчується виправдувальним або обвинувальним вироком.

Щодо притягнення народного депутата до адміністративної відповідальності, то він може бути притягнений до адміністративної, щодо нього може скластись протокол про адміністративне правопорушення за винятком притягнення до адміністративної відповідальності в вигляді адміністративного арешту, громадських чи виправних робіт (рішення Конституційного суду України) На притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді адміністративного арешту, громадських чи виправних робіт, також потрібна згода Верховної Ради. У решті випадків у цивільних, господарських, кримінальних справах що стосуються особисто народного депутата, має такий самий правовий статус як звичайні громадянин, за винятком примусового його приводу до суду, у разі нез'явлення його в судові засідання без поважних причин за судовою повісткою. Народний депутат може бути відповідачем у суді за цивільними справами, господарськими справами. Кожен може припинити неправомірне посягання народного до депутата щодо майна життя та здоров'я, честі та гідності, його чи інших громадян.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклеп.

Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність, народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (мається на увазі адміністративний арешт та арешт як вид кримінального покарання) ст.80 Конституції України. Але норми конституції теж саме стосується ст.80 не є надто деталізована та конкретизовані, їх деталізує та конкретизує законодавча та підзаконна нормативно-правова база. «Дослова» ч.4 ст.41 Конституції України теж гарантує «непорушність приватної власності», тому багато хто маніпулює словом недоторканість.

Припинення повноважень

Повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України.

**Повноваження народного депутата України припиняються
достроково у разі:**

- складення повноважень за його особистою заявою;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України;
- якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто;
- у разі розпуску (саморозпуску) парламенту;
- його смерті.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково також у разі дострокового припинення відповідно до Конституції України повноважень Верховної Ради України — у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

У разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо народного депутата України, визнання народного депутата України недієздатним або безвісно відсутнім його повноваження припиняються з дня набрання законної сили рішенням суду, а у разі смерті народного депутата України — з дня смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть.

ДЖЕРЕЛА:

Народний депутат // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Народний депутат // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ — сучасна політична партія в Україні. Скорочена назва партії (відповідно до статуту) — Рух, НРУ.

НРУ (як громадсько-політична організація) заснований 1989 р. та зареєстрований Радою Міністрів УРСР 1990 р. НРУ (як політична партія) зареєстрований Міністерством юстиції України 1993 р.

Керівні органи: Теперішні керівні органи партії: Політична рада — (13 осіб) і Центральний провід — (47 особа)

Історія партії веде свій початок від громадсько-політичного руху, який був заснований на базі численних демократичних спільнот, на основі запропонованих Спілкою письменників України Програми і Статуту (надруковано у «Літературній Україні» 16 лютого 1989 р.).

У березні — вересні 1989 р. у більшості областей пройшли установчі конференції. Установчий з'їзд відбувся 8-10 вересня 1989 р. у актовій залі Політехнічного інституту у м.Києві. Затверджено назву - «Народний Рух України за перебудову(РУХ)». На установчих зборах обрано керівні органи РУХу: Велику раду Руху (Раду представників (Координаційну Раду), Раду Колегій, Раду Національностей), Головою Руху обрано письменника і громадського діяча Івана Драча.

У Народному Русі об'єдналися люди різних політичних переконань — від ліберальних комуністів до тих, хто сповідував ідеї інтегрального націоналізму. Домінували настрої національної демократії, що привели до виходу з Руху частини комуністів і національних радикалів. У перший же рік свого існування Рух організував ряд великих масових заходів, метою яких була боротьба за державну незалежність, відродження української нації, відтворення історії українського народу і державності. Особливу увагу в пропагандистській роботі Рух приділяв вихованню історією.

Найбільшими заходами Руху були: «Живий ланцюг» до дня Злуки ЗУНР та УНР (22 січня 1990 р.), масовий виїзд на Нікопольщину та Запоріжжя до 500-ліття Запорозького козацтва (1-5 серпня 1990 р.), великі заходи під Берестечком, Батурином, у Лубнах і Хотині.

Зареєстрований Радою Міністрів 9 лютого 1990 р., цього ж року Рух досяг значних успіхів у виборчій кампанії, що дало змогу створити у Верховній Раді України впливову фракцію Народна рада та забезпечити більшість у ряді місцевих рад Західної України. Робота рухівських депутатів в областях і Верховній Раді, масові заходи Руху, активна позиція Руху під час референдумів та інших політичних акцій мали вирішальний вплив на становлення незалежної української держави і забезпечили перемогу незалежної ідеї на референдумі 1 грудня 1991 р.

Після створення у січні 1990 р. УРП, а пізніше ДемПУ, Рух існував як неформальна коаліція УРП, ДемПУ, інших невеликих організацій, що керувалися своїми статутами, та власне Руху, що об'єднував людей тільки на засадах програми та Статуту Руху.

II з'їзд Руху відбувся у жовтні 1990 р. До Програми Руху введене положення про головну мету Руху — досягнення незалежності України; з назви виключені слова «за перебудову». Були обрані:

голова Руху — Іван Драч, заступники — Михайло Горинь, Олександр Лавринович; Центральний провід Руху (19 чоловік); Секретаріат (голова — В. Бурлаков), Політрада (голова — Михайло Горинь), Координаційна рада (голова — Микола Поровський); Рада колегій (голова — Володимир Черняк, ван Заєць), Рада національностей (голова — О.Бураковський).

Відбулася перша спроба об'єднати навколо Руху новостворені партії — УРП та ДемПУ; для цього був запроваджений інститут асоційованого членства у Русі. Однак ці партії відмовилися від асоційованого членства у Русі. Хитка коаліція партій навколо Руху проіснувала до вересня 1991 р. і фактично розпалася в період президентської виборчої кампанії, коли УРП і ДемПУ, проігнорувавши рішення Великої ради Руху, висунули своїх кандидатів на Президента України й розгорнули виборчу боротьбу проти кандидата від Руху В'ячеслава Чорновола.

III з'їзд відбувся 28 лютого — 1 березня 1992 р. Розколу Руху вдалося запобігти завдяки компромісу між прихильниками В'ячеслава Чорновола, з одного боку та Івана Драча і Михайла Гориня, з іншого; були обрані співголови — Іван Драч (згодом фактично вийшов із Руху), Михайло Горинь (у червні 1992 році склав повноваження співголови у зв'язку з обранням його головою УРП), В'ячеслав Чорновіл; заступники співголів — Михайло Бойчишин, Олександр Бураковський, Віктор Бурлаков (1 серпня 1992 р. склав повноваження та залишив НРУ), Олександр Лавринович; Центральний провід: Генріх Алтунян, Лев Бірюк, Іван Бойчук, Олена Бондаренко, Віталій Дончик, Іван Заєць, Юрій Ключковський, Юрій Костенко, Сергій Одарич, Микола Поровський, Лесь Танюк, Віктор Цимбалюк, Василь Червоній, Володимир Черняк, Богдан Черномаз, Іван Шовковий. Формально було проголошено про розпад коаліції навколо Руху. УРП і ДемПУ разом з декількома незначними за кількістю людей організаціями проголосили себе послідовними прихильниками президента України Леоніда Кравчука. Народний Рух заявив про свою опозицію режиму. Був перереєстрований у січні 1992 р. Мінюстом України у зв'язку з принциповими змінами Програми та Статуту.

Проте наступний період в історії Руху був позначений кризою самовизначення. Деякі його лідери (зокрема, Іван Драч, Дмитро Павличко та Михайло Горинь) виступали за збереження Руху як об'єднання демократичних організацій та партій, першочерговим завданням якого було б створення тривкої політичної бази для розбудови нової Української держави. На їх думку, Рух повинен був

перейти від політики опозиції діям уряду та президента до співробітництва з ними. Більше того, висувалася пропозиція про обрання на голову НРУ Л. М. Кравчука — тодішнього Президента України.

Інша група членів організації, очолена В'ячеславом Чорноволом, доводила, що оскільки нова держава, як і раніше, повністю контролюється старою комуністичною номенклатурою, справжні реформи будуть неможливі, поки вона не буде усунена від влади. Чорновіл та його прихильники закликали до перетворення Руху на опозиційну політичну партію. Ці розбіжності призвели до розчарування багатьох його членів і різкого скорочення чисельності організації.

На III Всеукраїнських зборах Народного Руху України (лютий-березень 1992 р.), щоб уникнути розколу НРУ, обрано трьох співголів організації — Івана Драча, Михайла Гориня та В'ячеслава Чорновола. Вищим керівним органом Руху став обраний зборами Центральний провід.

Інший аспект кризи самовизначення — пошук головних акцентів у діяльності НРУ, їх корекція, яка б відповідала викликам часу. Так, у 1996 р. на нараді керівництва НРУ (В.Чорновіл, В.Черняк, член Великої Ради Руху В.Білецький від Донецчини) розглянута ініціатива від Донецька, що полягала у радикальному коригуванні програми і кадрової політики НРУ щодо керівного складу організації у бік економічно-соціальних програм, залучення чільних фахівців з різних галузей економіки, промисловості. Ця ініціатива, не була підтримана рухівським Центром, що зумовило подальший відхід націонал-демократів Руху від робітничих осередків промислового Сходу — і саме це стало, як показали майбутні події на Сході, вузловою точкою історії країни.

На IV Всеукраїнських зборах НРУ (грудень 1992 р.) Рух фактично перетворився на політичну партію. Збори абсолютною більшістю голосів проголосували за рух як «незалежну громадсько-політичну організацію». Єдиним головою НРУ було обрано Чорновола. Згодом з НРУ вийшла група членів, які заснували окрему організацію під назвою Всенародний Рух України (ВНРУ; голова — Лариса Скорик). У 1993 р. V Збір НРУ проголосив Рух партією.

IX з'їзд відбувся у два етапи. Перший етап — 12-13 грудня 1998 р. у Києві; підбито підсумки внутрішньопартійної дискусії, названо можливих кандидатів від Руху на президентських виборах: Геннадія

Удовенка та В'ячеслава Чорновола (останній зняв свою кандидатуру з розгляду у січні 1999 р.).

У січні 1999 р. частина керівництва Руху на чолі з Юрієм Костенком, незгодна з рішеннями першого етапу дев'ятого з'їзду, пішла на розкол Руху, виступивши відкрито проти В'ячеслава Чорновола. 28 лютого вони організували нестатутне зібрання, оголошене ними «десятим з'їздом», і проголосили Юрія Костенка «головою НРУ». У ситуації гострої організаційної кризи за ініціативою 13 крайових організацій Руху 7 березня 1999 р. у Києві відбувся другий етап дев'ятого з'їзду, який розглянув внутрішньопартійну ситуацію та визначив політику Руху на виборах 1999 р. З'їзд підтвердив повноваження В'ячеслава Чорновола як Голови Руху, обрав заступниками Голови В.Ковалю, О.Бондаренку та Л.Танюка; внесено зміни до Статуту, обрано Політичну Раду Руху — В.Чорновіл, О.Бондаренко, В.Коваль, Л.Танюк, Р.Василишин, Л.Глухівський, Л.Григорович, Я.Кендзьор, Ю.Ключковський, С.Конев, М.Косів, Б.Костинюк, М.Кульчинський, О.Чорноволенко, Р.Шмідт; Центральний Провід у складі 49 осіб. З'їзд схвалив підписання угоди про політичний блок Руху з партією «Реформи і порядок» (Віктор Пинзеник), визначив Геннадія Удовенка як кандидата від Руху на пост Президента України.

25 березня 1999 р. в автомобільній катастрофі за нез'ясованих обставин загинув Голова НРУ В'ячеслав Чорновіл. Похорон В'ячеслава Чорновола 29 березня 1999 р. у Києві зібрав понад 200 тис. людей з усіх областей України.

31 березня 1999 р. Центральний Провід Руху обрав виконувачем обов'язків Голови НРУ (до наступного з'їзду) Геннадія Удовенка. У зв'язку з претензіями Юрія Костенка та його групи на представництво Руху ситуація у Русі стала предметом вивчення у Міністерстві юстиції України. 29 березня 1999 р. Мін'юст погодив зміни до Статуту Руху, внесені другим етапом IX з'їзду Руху, чим визнав безпідставними домагання групи Юрія Костенка. Ця позиція була підтверджена рішеннями Київського обласного суду та Верховного Суду України у зв'язку із скаргами Юрія Костенка. Проведена перереєстрація членів Руху підтвердила підтримку абсолютною більшістю рішень другого етапу IX з'їзду (перереєстровано понад 80 % членів Руху).

X з'їзд Руху відбувся 14 травня 1999 р. у Києві і засвідчив завершення організаційної кризи. Головою Руху обраний Геннадій Удовенко, заступниками Голови — О.Бондаренко, Ю.Ключковський, В.Коваль, М.Косів, Л.Танюк; до складу Політради замість

М.Кульчинського обрано головою Союзу Українок Атену Пашко. На з'їзді Г.Удовенко та В.Пинзеник підписали Угоду між НРУ та ПРП про політичний блок та спільного кандидата на президентських виборах. З'їзд офіційно висунув Г.Удовенка кандидатом у Президенти України. Рух має парламентську фракцію у Верховній Раді України.

5-6 травня 2001 р. у Києві відбувся XI з'їзд НРУ, на якому Головою партії переобрано Геннадія Удовенка. Заступниками Голови Руху стали Лесь Танюк, Вячеслав Коваль, Юрій Ключковський. У новому складі обрано Політичну Раду та Центральний Провід партії.

XII з'їзд Народного Руху України (Київ, 8 грудня 2001 р.) прийняв Ухвали «Про утворення виборчого блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», «Про затвердження виборчого списку Народного Руху України у складі виборчого списку блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», «Про рекомендації Народного Руху України щодо кандидатів у народні депутати України від виборчого блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» в одномандатних виборчих округах».

3 травня 2003 р. на XIII з'їзді НРУ Головою партії було обрано Бориса Тарасюка. Заступниками Голови Руху стали Роман Зварич, Юрій Ключковський, Вячеслав Коваль, Василь Куйбіда, Лесь Танюк. У новому складі обрано Політичну Раду та Центральний Провід НРУ.

XIV з'їзд Народного Руху України, що відбувся у столиці 20 березня 2004 р., ознаменувався ухваленням рішення щодо утворення виборчого блоку для участі у виборах Президента країни та прийняттям змін та доповнень до Статуту НРУ.

19 лютого 2005 р. — XV Всеукраїнські Збори Народного Руху. Присутні 484 делегатів з 490 обраних. З'їзд прийняв Ухвалу про участь Народного Руху України у виборчій кампанії 2006 р. З'їзд вирішив ініціювати створення виборчого блоку політичних партій, що підтримують Президента України Віктора Ющенка, і стати співзасновником цього блоку разом з партіями — учасниками Коаліції «Сила Народу», іншими політичними силами.

У 2006 р. НРУ бере участь у парламентських виборах у складі виборчого блоку Віктора Ющенка «Наша Україна». До складу блоку також увійшли Народний Союз «Наша Україна», Українська республіканська партія «Собор», Християнсько-Демократичний Союз, Конгрес українських націоналістів, Партія промисловців та підприємців

У 2007 р. на позачергових парламентських виборах бере участь у складі виборчого блоку Наша Україна — Народна Самооборона. До складу блоку також увійшли Народний Союз «Наша Україна», Європейська партія України, Християнсько-Демократичний Союз,

Партія захисників Вітчизни, Політична партія «Народна Самооборона», Українська Народна Партія, Українська республіканська партія «Собор».

У 2009 р. 20-річчя створення НРУ було відзначено на державному рівні. Для організації низки заходів у Центрі і в областях були утворені організаційні комітети, в які входили активісти Народного Руху 90-х рр. та представники державних адміністрацій. Очолив загальнодержавний організаційний комітет І. Ф. Драч. Проведені конференції, видано ряд нових видань з історії НРУ, зокрема, перевидано стенограму І з'їзду НРУ, а також зорганізовано урочисте засідання у Палаці «Україна», м. Київ. Ряд засновників Народного Руху України та його багаторічних активістів були нагороджені державними нагородами, грамотами обласних держадміністрацій.

14 травня 2011 р. — На XX Всеукраїнських Зборах (З'їзду) Народного Руху України головою Народного Руху України знову обрано Тарасюка Бориса Івановича. У підсумку обговорення пропозиції Голови НРУ, узгодженої з головами обласних (крайових) організацій НРУ, XX Всеукраїнські Збори (З'їзд) Народного Руху України заступниками Голови Народного Руху України обрано Куйбіду Василя, Ковалю В'ячеслава, Крулька Івана та Сушка Романа.

Також було ухвалено низку заяв та звернень: Заяву про політичну ситуацію в Україні після президентських виборів; Звернення до Президента України Віктора Ющенка, Звернення до політичних партій і громадських організацій

2 березня 2012 р. партія «Батьківщина» та Народний Рух України підписали угоду про співпрацю на наступних парламентських виборах, згідно з якою вони складуть спільний список по мажоритарних та партійних округах на базі Батьківщини.

19 травня 2013 р. відбулися позачергові XXII Всеукраїнські збори Народного Руху України, які прийняли рішення про відновлення єдності Руху шляхом об'єднання Народного Руху України та Української Народної Партії в єдину партію на основі Статуту Народного Руху України. Збори обрали головою НРУ Куйбіду Василя Степановича. Заступниками Голови Народного Руху України стали Іван Заяць, В'ячеслав Коваль, Віктор Лабазов, Світлана Ніколіна та Володимир Шовкошитний. Делегати затвердили новий склад політради, Центрального проводу, Центральної контрольно-ревізійної комісії НРУ, яку очолив Богдан Костинюк. Збори також ухвалили заяви про

відновлення національної держави, про об'єднання національно-патріотичних сил.

30 листопада 2013 р. Народний Рух України у своїй заяві розцінює зрив підписання Угоди про асоціацію з ЄС у Вільнюсі та кривавий розгін Євромайданів як антиконституційні дії окупаційної влади і закликав український народ згуртуватися на захист європейського вибору, державного суверенітету, демократії і відповісти загальноукраїнським політичним страйком.

29 березня 2014 р. відбулися позачергові XXIII Всеукраїнські збори Народного Руху України, які висунули кандидатом на пост Президента України на позачергових виборах Президента України 25 травня 2014 р. голову НРУ Куйбіду Василя Степановича.

25 травня 2014 р. відбулися позачергові вибори Президента України, у яких вперше після 1999 р. взяв участь Народний Рух України..

6 вересня 2014 р. відбувся другий етап позачергових XXIII Всеукраїнських зборів Народного Руху України України, які ухвалили взяти участь у позачергових виборах народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. Делегати висунули кандидатів у народні депутати України від Народного Руху України в одномандатних виборчих округах, затвердили оновлений склад Політичної ради НРУ та Центрального проводу, внесли зміни до Статуту Народного Руху України, схвалили Програму і Цінності Руху.

8 вересня 2014 р. виповнилася 25-та річниця утворення Народного руху України.

16 травня 2015 р. в Українському домі в Києві відбулися XXIV Всеукраїнські Збори (З'їзд) Народного Руху України, у яких взяли участь біля 700 делегатів партії з усіх областей України. На з'їзді було обговорено Концепцію національних інтересів України, ухвалено рішення про підготовку до участі у виборах до представницьких органів влади. Також під час з'їзду розглянуто низку заяв, які стосуються політичної ситуації в Україні, процесу реформування держави та люстрації. Окрім того, було прийнято звернення до низки українських державних структур та міжнародних організацій щодо агресії Росії на сході України та анексії Криму.

Головою Народного Руху України переобрано на другий термін Василя Куйбіду.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.;

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ — це принцип, згідно з яким народу належить вся суверенна повнота влади на території країни, право самому вирішувати свою долю — безпосередньо чи через представницькі органи, брати участь у реалізації політики своєї держави, контролювати діяльність органів державної влади.

Принцип народного суверенітету є одним з основоположних для демократії.

Термін є похідним від «суверенітету», що є властивістю державної влади, а, власне кажучи, її пріоритетом над будь-якими іншими проявами влади на території незалежності за її межами. Народ, як суверен, є носієм верховної влади, уповноважений приймати у межах певної політико-правової ієрархії остаточні рішення.

Влада суверена характеризується як найвища в існуючій політико-правовій системі, остання інстанція у сенсі прийняття владних рішень. Окрім народу, носієм суверенітету може бути держава — державний суверенітет, нація — національний суверенітет.

Жан-Жак Руссо виділяє наступні ознаки народного суверенітету:

- Невідчужуваність
- Неподільність.

Він звертав увагу на неможливість реалізації суверенітету народу за умов його відчуження на користь інших осіб, органів та за умови його розподілу між різними частинами народу.

Ознаки народу як суверена:

- верховенство його влади — право приймати остаточні та обов'язкові для виконання рішення;
- повнота влади, яка характеризується обсягом його владних повноважень.

Наявність державного суверенітету не завжди вказує на реалізацію народного суверенітету. Державний суверенітет може існувати при відсутності суверенітету народу, як правило, за умов тоталітарного режиму, деспотії. Також відсутність зовнішньої самостійності спричиняє втрату суверенітету народу як внутрішньої волі його політичного стану.

Джерелом і носієм усієї влади є влада народу. Враховуючи це, суверенітет народу є первинним щодо державного, який у свою чергу

лиш відображає територіальну організацію народу. При цьому є формою прояву народного суверенітету, тобто механізмом реалізації влади народу.

Отже, державний суверенітет та народний співвідносяться як форма та зміст: народ здійснює свої владні повноваження всередині країни, а представником народного суверенітету на міжнародній арені є носій державного суверенітету, тобто глава країни.

«Нація» — це етносоціальна спільність, у якої сформувалась самосвідомість своєї дентичності; це політично організований народ. Поняття «суверенітет націй» означає повновладдя народу, здійснюване через принцип «право націй (народу) на самовизначення», тобто право на державотворення, на власний державний суверенітет. По суті, національний суверенітет є формою вияву народного.

«Народний суверенітет» та «народовладдя» є спорідненими категоріями, але не тотожними. Народовладдя — це процес, міра прояву влади народу. Народний суверенітет — це принцип, який створює вимоги до демократичної держави щодо забезпечення народовладдя.

Отже, держава повинна не лише визнавати належність усієї повноти влади у народу (народний суверенітет), а й право реалізовувати цю владу (народовладдя) — бути не лише джерелом, а й носієм.

Проблема суверенітету є однією з найбільш дискусійних і складних проблем правової наук. Протягом тривалого часу поняття «державний суверенітет», «народний суверенітет», «національний суверенітет» не розмежовувалися, а предметом дослідження був «суверенітет» як принцип, як явище. Це ускладнило вивчення самого поняття «народний суверенітет», його історії, становлення, розвитку та функціонування. Теоретики залучали до своїх праць інтерпретації та роздуми про різні за значенням види цього принципу, навіть не здогадуючись того.

Явище «суверенітет» виникло як складова частина наукових знань про державу й право, проте у першу чергу поняття тлумачилось як політична ідея, а вже пізніше як правова.

Історія країн Стародавнього Сходу та Античного Світу засвідчує існування явища державного суверенітету. Ці держави здійснювали верховенство всередині країни, були незалежними щодо інших держав, мали власну територію, державні кордони, підданих, систему державних органів, збройні сили тощо. Разом із тим, саме поняття

залишилося невідомим Стародавньому світу. Також можна засвідчити, що сучасне поняття «суверенність» не існувало ні як об'єктивно (реально, як явище) в більшості випадків, ні як суб'єктивно (свідомо, як поняття). Це пояснювалося реалізацією у країн Стародавнього світу ознак деспотичного політичного режиму. Проте врахуємо думку С. О. Котляревського: «Не менш очевидно, що й в абсолютній державі суспільний настрій і громадська думка є безсумнівною силою, з якою уряд, навіть тоді, коли він не примушується до цього текстом закону, на ділі рахується. Повна хронічна дисгармонія уряду і народу є однаково неможливою як в державах Ашантіїв і Дагомеїв, так і в Англії або Франції; найбільш криваві прояви деспотизму не могли бути довгими, якщо б не спиралися на санкцію значної частини народу».

Народний суверенітет в античних містах-державах

Народний суверенітет як явище починає виникати ще за давніх часів у тих державах, здебільшого античних, де засновувались демократичні інститути. «Ідея народного суверенітету, – пише С.О. Котляревський, – це стародавня спадщина європейської правової свідомості, яка отримала її у традиції римського права, в якому кожен магістрат уповноваженим народом і лише в силу цього повноваження мав ту чи іншу владу; останнє відносилось й до влади імператора».

Також потрібно зазначити, що основи ідеї народного суверенітету закладені ще до формування римського права. Античні міста-поліси та утворені з них республіки застосовували це поняття «...на практиці інстинктивно, майже не турбуючись про її теоретичне обґрунтування».

Народний суверенітет у думці філософів Стародавнього

Сходу:

Також це явище намагались обґрунтувати філософи Стародавнього Сходу. Конфуцій стверджував: «Без довіри народу правитель не встоїть». У його праці «То юй» («Промови царств») важливе місце відведено народові. Небо порівнюється з народом, предки якого з волі Неба призначили правителів. Вищий предок (верховне божество) захищав і жалів народ, втручався у земні справи, у дії царів. Тому й правителя називали «Сином неба», тобто сином народу.

Деякі політико-правові роздуми були притаманні й засновнику маоїзму — Мо-цзи. Він сформулював ідею рівності, договірного походження держави, демократичного управління. Основним принципом у системі його поглядів був принцип загальної любові і взаємної користі. Він стверджував, що доступ до влади повинен бути

відкритий для всіх здатних і талановитих людей, а не тільки для тих, хто має знатне походження. Якщо правитель буде керувати країною, керуючись принципом загальної любові і користі, то ніколи не буде політичного хаосу. Його зміст складає вміле поєднання «настанов народу з покараннями». Важливе місце у вченні Мо-цзи займає вимога врахування інтересів і думок простого народу в управлінні державою. Він підкреслював — в управлінні країною варто виходити з інтересів простолюдинів.

Отже, саме політико-правова думка Стародавнього Світу заклала основи ідеї народного суверенітету як явище та передумови до обґрунтування його як поняття.

Осмислення у XIII ст. «Політики» Аристотеля (особливо у працях Альберта Великого та Фоми Аквінського), демократичного ладу Давньої Греції та грецьких праць про тиранію, дослідження різноманітних форм правління — усе це й започаткувало у Середньовіччі вчення про договірне походження влади і народний суверенітет. Його суть у тому, що влада імператора, монарха має посадовий характер, довірена йому народом та базується на первісному договорі між ним і народом, тому народ вищий за монарха, має право суду над ним і повалення його.

Також у цьому напрямку працював ще у XI ст. німецький монах Манегольд Лаутенбаський, захисник папства. Щоб принизити світську владу, він стверджував, що владу світським володарям, імператору й королю, дав народ на основі договору. Тому в разі порушення такого договору народ може усунути монарха: «Невірному володаря народ може вигнати зі служби, як пастуха-зłodія». З XII ст. вчені досліджують питання про підстави імператорської влади та про її ставлення до прав народу. У літературі висловлюються демократичні ідеї, що народ не переніс саму владу на імператора, а лише передав імператору повноваження для здійснення влади, залишаючи саме право собі.

У XIII ст. відомий схоластик і теолог Ф. Аквінський стверджує, що підкорення законам зумовлюється згодою; він вчить, що специфічна властивість верховної влади належить законодавчій гілці влади — народу або тому, хто її представляє. Обраний народом правитель, який зловживає владою, повинен бути позбавлений її або ж влада його має бути обмежена. Піддані не тільки не зобов'язані виконувати накази правителя, які суперечать божественним законам, а й узагалі не мусять підкорятись узурпаторам і тиранам.

У період між XIV—XV ст. М.Падуанський розтлумачує питання про закон, що його має приймати народ. А народом вважається вся

сукупність громадян або найважливіша їх частина. Такий порядок прийняття та зміни законів визначається їхньою метою: прийняті народом закони виражають загальне благо; народ краще підпорядковується тим законам, які самі для себе створив; ці закони мають бути відомі всім. М. Падуанський обґрунтовує принцип підзвітності всіх дій уряду та принцип виборності виконавців законів народом.

Варто також відзначити першого систематика позитивного права Лупольда фон Бебенбурга, який у праці «*De juri bus regni et imperii Romanorum*» (1340 р.) зазначив, що народ в імперії вищий за імператора; курфюрстам, як представникам народу, належить право не тільки обирати імператора, а й усувати його, брати участь у законотворенні та управлінні імперією.

У XIV ст. з розвитком учення про народний суверенітет демократичні засади було перенесено у церкву. У сфері релігійних відносин розвивається доктрина про належність верховної влади не одній особі (Папі), а всій сукупності конфесійного союзу, тобто ідея народного суверенітету стосовно церкви.

Пізніше концепція народного суверенітету вперше була висловлена депутатом від Бургундії Філіппом По 1484 р. на зібранні Генеральних штатів у м. Тур (Франція).

Аналіз наукових джерел свідчить про появу наприкінці Середньовіччя поглядів про вищу та незалежну державну владу монарха або народу, яка може бути обмежена нормами релігійного та природного права. Ці погляди лягли в основу сучасного трактування поняття народного суверенітету.

Демократичні погляди на проблему суверенітету мали місце у працях англійського філософа Джон Локка (1632–1704 рр.), який стверджував, що джерелом суверенітету є народ, а не держава. Проте, у значенні народ він тлумачив досить вузьке поняття, беручи до уваги лише замлевласників, зацікавлених в обмеженому абсолютизмі. Тим не менше, тут присутнє положення, що саме народ володіє всією повнотою влади.

Під час англійської буржуазної революції концепція теоретика була закріплена у програмній доктрині партії левелерів — «Основні закони та вольності Англії», що декларувала народ єдиним джерелом влади за своєю природою. Ця ідея мала свій зміст і у період державного перевороту 1688 р. Наслідком чого стало утвердження конституційної монархії, що відкривало та закріплювало реальний доступ великої буржуазії до управління справами держави.

За таких умов Джон Локк представив ідеї природного права, суспільного договору, невід'ємних прав особистості, народного суверенітету, а разом з цим надавав законного характеру повстань проти тиранів. Суверенітет народу, у кінцевому рахунку, вищий за суверенітет створеної ними держави.

Праця Локка про державу й право, зокрема про суверенітет, стала класичним проявом ідеології ранньобуржуазних революцій. Послідовниками тлумачення ідеї народного суверенітету були такі представники епохи Просвітництва, як Жан-Жак Руссо, Шарль Луї Монтеск'є та інші.

Основою політико-правової концепції Жан-Жака Руссо була ідея народного суверенітету; вважається, що саме він надав найточнішого визначення поняттю, саме його вважають основоположником теорії народного суверенітету.

Руссо, як і багато його попередників, виходить з ідеї про наявність в історії людства природного стану, в якому всі люди рівні. Цей період характеризується станом свободи і рівності всіх. Для досягнення такої свободи він висуває ідею народного суверенітету, суть якої полягає у тому, що, укладаючи суспільний договір, всі його учасники отримують рівні права. Для цього необхідно, щоб кожен індивід відмовився від прав, що належали йому раніше. Суверенітет народу проявляється у здійснюваній ним законодавчій владі, оскільки політична свобода можлива тільки у такій державі, де законодавцем виступає народ.

Руссо виділяє дві важливі ознаки народного суверенітету — невідчужуваність і неподільність. Відчуження суверенітету народу на користь окремих осіб або керівних органів, так і його розподіл між окремими частинами народу, згідно із поглядами Руссо, означало б заперечення суверенітету, як загальної волі народу. У концепції Руссо є важливим те, що він заперечує необхідність наявності правителя і тих, ким правлять.

Саме Жан-Жак Руссо інтерпретував поняття народного суверенітету, зміст якого за визначеними ознаками аналогічний до сучасного. Його концепція стала «доктриною» періоду Великої французької революції.

На противагу концепції народного суверенітету свого попередника, Монтеск'є у своїх працях про народний суверенітет, народне представництво пояснював неможливістю обговорення державних справ народом вцілому. Таким чином, він наголошував, що у демократичній державі кожна людина вважається вільною і повинна

сама здійснювати керівництво над собою, законодавча влада повинна належати всьому народу, проте так, як у більшості державах це неможливо через деякі незручності, то необхідно, щоб народ саме з допомогою представників робив все, чого не може він робити безпосередньо. В іншому би випадку однією з слабких сторін демократії було б зловживання можливістю надавати інструкції та настанови, що могло призвести до паралічі всього народу через чийсь примху або через протистояння інтересів.

Отже, наприкінці XVIII ст. термін «народний суверенітет» увійшов не тільки в науковий обіг, а й у практику державотворення.

Протягом XIX і XX ст. ідея народного суверенітету через революції і реформи завоювала стійкі позиції у світі. Перехід від абсолютної монархії до системи ліберальних цінностей закріпив практичні навички реалізації народного суверенітету. Тенденція відсутності можливості реалізації народного суверенітету з кожним століттям, десятиліттям ставала все більш «болючішою», недоречною, недопустимою. Навіть країни, які за значного впливу комунізму, нацизму, фашизму перетворились в тоталітарні, намагались втілити концепцію народного суверенітету, хоч і лише формально. У СРСР цю ідею підігнали під рамки, в межах яких створювалася соціалістична країна. Народний суверенітет формально існував, але ним володіли лише панівні верстви населення — номенклатура, мета якої була стримувати пригнічені класи.

- 1710 р. — Конституція Пилипа Орлика;
- 1776 р. — Декларація незалежності США;
- 1789 р. — Декларація прав людини і громадянина у Франції;
- 1791 р. — Конституція Франції;
- 1832, 1867 рр. — Акт про народне представництво в Англії;
- 1848 р. — Конституція Франції 1848 р.;
- 1919 р. — Веймарська конституція Німеччини;
- 1946 р. — Конституція Четвертої республіки Франції;
- 1947 р. — Конституція Італії;
- 1949 р. — Основний закон Федеративної Республіки Німеччини;
- 1949 р. — Конституція Індії;
- 1958 р. — Конституція П'ятої республіки Франції.

Впродовж кінця XX ст. та до сьогодення всі конституції демократичних країн закріпили принцип народного суверенітету,

зокрема Конституція України 1996 р. Також ця концепція юридично оформлена у Статуті ООН та інших міжнародних організацій.

Народ, який є неоднорідним за своїм складом та структурою, не може безпосередньо керувати державою: це вимагає більш професіональних навичок. Тому це правопередается органам державної влади, які виконують різні функції, мають власні повноваження та спеціальні права. Контроль за діяльністю цих органів і установ не може бути всенародним, але може і повинен бути демократичним, носити гласний характер, але у рамках, що дозволяють зберегти у секреті державні таємниці. Суворе дотримання демократичних принципів у формуванні та діяльності державного апарату — важлива сторона народовладдя.

У ст. 5 Конституції України зазначається, що носієм народного суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

З цього випливає наявність двох форм реалізації народного суверенітету:

- Безпосередня (пряма), основними формами якої є:
- Вибори — процес формування державних органів шляхом голосування.
- Референдум — процес голосування усього населення держави або певної його частини з метою вирішення важливих питань державно-суспільного життя.
- Представницька форма передбачає участь громадян в управлінні державними та суспільними справами через представників; більш поширений спосіб повсякденного управління справами держави.

Основною гарантією та засобом забезпечення реалізації народного суверенітету є закріплення в офіційно визначених нормативно-правових актах політичних прав та свобод.

До таких політичних прав та свобод можна віднести:

- право обирати і бути обраними;
- право на участь у референдумі;
- право на участь у всенародних обговореннях;
- право народної правотворчої ініціативи;
- право на відкликання народного представника;
- право на обговорення суспільних проблем, шляхом зібрань;

- право громадян брати участь в управлінні державними справами;
- право на свободу мирних зборів.

Закріплення цих прав на найвищому рівні (конституційному) і являє собою механізм реалізації народного суверенітету. Адже саме недотримання перелічених вище та інших конституційних норм несе за собою негативні юридичні наслідки. Отже, перший крок до забезпечення реалізації народного суверенітету — це офіційне нормативне закріплення як такого.

Також ще однією необхідністю, що одночасно являє собою зумовлюючий чинник та результат механізму реалізації, є парламент. Адже саме він — головний елемент представницької демократії. Президент, посада якого визначається шляхом всенародного голосування, також являє собою представницький орган. Інші органи державної влади відповідальні за свою діяльність, узгоджують її із волевиявленням народу, вони повинні діяти згідно за принципами гласності, виборності, верховенства права тощо.

Ще одним гарантом народного суверенітету є право народу на повстання. Це є природнім правом кожного народу, кожної людини, воно закріплене на міжнародному рівні у Загальній декларації прав людини. Це право передбачає опір гнобленню, що є наслідок узурпації влади чи інших порушень засад демократії, зокрема народного суверенітету, основоположних прав та свобод тощо.

Деякі науковці визначають народний суверенітет декларативним принципом, який не має юридичної сили, визнають його як таким, що є лише «легітимуючою фікцією», яка використовується з метою створення ефекту законності. Згідно з цієї позиції, конструкція «народ — носій суверенітету» по суті несумісна з сучасною теорією конституціоналізму.

Щодо власне нашої держави, то проблема спричинена нечіткістю визначення принципу народовладдя. Отже, основним завданням України в даному випадку є з'ясування суті та змістовних ознак принципу народного суверенітету, виявлення проблем у конституційно-правовому регулюванні реалізації цього принципу, а також чіткого розмежування та встановлення його співвідношення з категорією і явищем «народовладдя».

ДЖЕРЕЛА:

Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. — 2-ге видання. — К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. — 520 с.; Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : " Укр. енцикл. ", 1998.; Історія вчень про

державу і право: Підручник / За ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина — Х.: Право, 2007. — 390 с.; Котляревский С.А. Конституционное государство. Опыт политикоморфологического обзора / Под ред. Г.Ф. Львовича. - СПб., 1907.; Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина — Х.: Право, 2007. — 390 с.; Курскова Г. Ідея народного суверенітета в западній політико-правовій мислі / Г. Курскова (стр.48-51) // Закон і право. — 2008. — № 9. — С. 48-51.; Палієнко М. І. Проблема суверенітету сучасної держави. — Х. : Юрид. вид-во НКЮ УРСР, 1929. — 39 с.; Монтеск'є Шарль Луї О духе законов / Шарль Луї Монтеск'є // Избр. произведения. — М.: Политиздат, 1955.— 733 с.; Мірошніченко Ю. Р. Проблеми конституційно-правового регулювання реалізації принципу народного суверенітету як фундаменту народовладдя в Україні // Право України. — 2011 — № 8 — С.262-274.

НАРОДНИЦТВО

НАРОДНИЦТВО — ідеологія і громадсько-політичний рух, що охопив вихідців із дворянства та різночинної інтелігенції Російської імперії у 60-х — 80-х рр. XIX ст. Представники цього напрямку виражали інтереси селянської демократії, поєднуючи радикально-буржуазно-демократичну і антикріпосницьку програму з ідеалами утопічного соціалізму.

В основі ідеології народництва лежала містична віра у російське селянство як носія «вищої життєвої мудрості». У 60-х рр. XIX ст. ідеї селянського соціалізму активно пропагував М. Огарьов. У кінці 60 — на початку 70 рр. теоретичним обґрунтуванням ідеї некапіталістичного шляху розвитку стає суб'єктивна соціологія (П. Лавров, М. Михайловський та інші), яка рушійною силою суспільного прогресу вважала «критично мислячі особистості», тобто інтелігенцію. У 80 рр. у народництві отримав розвиток економічний романтизм (В. Воронцов, М. Данієльсон та інші), представники якого виходили із протиставлення типів економічної еволюції Західної Європи і Росії.

Народники-економісти намагались довести безперспективність капіталістичного розвитку Росії й необхідність переходу до «народного виробництва» — некапіталістичної індустріалізації, артільно-общинного методу організації господарства. Найвідомішими ідеологами народництва у 1870 рр. були М. Бакунін, П. Лавров і П. Ткачов. Вони розглядали особу російського селянина як зберігача давніх засад общинної власності і саме у цьому вбачали можливість переходу Росії до соціалістичних відносин, обминаючи етап капіталістичного розвитку.

Вважаючи російського селянина «природженим соціалістом», М. Бакунін закликав молодь готувати народне повстання проти трьох головних ворогів: приватної власності, держави, церкви. На думку

окремих дослідників, народництво було просякнуте месіанською свідомістю, успадкованою частково від слов'янофілів, котрі твердили про почуття вини дворянина перед селянством за гріхи предків-кріпосників (В.Осінський, С. Перовська, А. Желябов, С. Нечаєв, П. Ткачов та ін.). Народництво об'єднувало людей, що належали до різних політичних напрямів, часто дуже різних. Так одні, скажімо, підтримували теорію непротивлення злу насильством (М. Муравський), інші закликали до нової пугачовщини (М. Бакунін).

У 60 рр. XIX ст. народники виявляли себе спорадично (групи М. Чернишевського, С. Нечаєва, П. Ткачова). В обстановці піднесення демокричної інтелігенції у 70 рр. почали діяти численні народницькі гуртки. Відзначались серед них чайковці, які існували у Петербурзі, Москві, Одесі, Києві. Чайковці перейшли від революційного просвітництва до підготовки «ходіння в народ», виношуючи плани селянської революції у Росії. Такої ж тактики дотримувалися учасники гуртка «лавристів» у Петербурзі, гуртка братів Жибуньових в Україні, члени «Київської Комуни».

У 1874 р. почалося масове ходіння у народ (у селянство) демокричної інтелігенції. Похід у народ повинен був організувати перші соціалістичні суспільно-господарські осередки. Ходінням у 1874 р. було охоплено, за офіційними даними, 37 губерній європейської Росії, у тому числі майже всі українські губернії. Заклики селянства до бунту проти уряду не дали бажаних для народників наслідків. На кінець 1874 р. царська влада заарештувала понад тисячу пропагандистів-народників. Найактивніших з них було засуджено за процесом 193 (1877–1878 рр.). Численні організації різних напрямів (чайківці, лавристи, бакуністи та інші) російських народників діяли й в Україні у 60 рр.

У Києві діяв гурток чайківців (1872–1874 рр.), Київська Комуна (1873–1874 рр.), гурток бунтарів, у Одесі народників з 1872 р. очолював Ф. Волховський. Левченко М.В. теж належав до Одеської групи.

Народницькі організації діяли і у Харкові, Чернігові, Полтаві, Херсоні, Миколаєві. У 1876 р. народники створили революційну організацію «Земля і Воля». Своїм головним завданням вона вважала підготовку селянського повстання, визнавала можливість особливого некапіталістичного соціально-економічного розвитку Росії, основою якого мала стати сільська община.

У практичній роботі «Земля і воля» перейшла від летючої, бродячої пропаганди до створення осілих поселень революціонерів у

південно-східних приволзьких губерніях, однак ці спроби зазнали невдачі. В Україні у 1875–1876 рр. найбільшу активність виявив гурток південних бунтарів (В. Дебогорій-Мокрієвич, Я. Стефанович, І. Бохановський, Л. Дейч та ін.). Члени цього гуртка за допомогою селянських бойових загонів планували розпочати повстання. У 1877 р. південні бунтарі намагалися створити у Чигиринському повіті таємну організацію серед селян для підготовки повстання, однак її незабаром розгромила поліція (Чигиринська змова, 1877).

Більшість народників, поступово переглядаючи свої бунтарсько-анархістські погляди, приходила до визнання необхідності політичної боротьби проти самодержавства. Головну увагу вони зосереджували на організації терористичних актів. Узимку 1877–1878 рр. у Києві почав діяти гурток В. Осинського, члени якого здійснили ряд терористичних акцій проти представників царської адміністрації. Незгоди між прихильниками і противниками нового методу боротьби особливо загострилися у 1879 р. Спроби уладнати їх у тому ж році на з'їздах у Липецьку і Воронежі виявилися невдачливими. Частина народників, які стояли на позиціях здобуття для Росії політичної свободи через терор, здійснюваний невеликою законспірованою організацією взяла назву «Народна Воля»; інші учасники з'їзду створили організацію «Чорний переділ», яка ставила завдання мирного вrostання народників у народну масу. Остання течія опісля перетворилася у легальне народництво, яке існувало аж до 1917 р.

Чорнопередільці (Г. Плеханов, Л. Дейч, П. Аксельрод, В. Засулич, Й. Аптекман, М. Попов та інші) прагнули дотримуватися старої, землевольської програми і тактики. Але й вони фактично відмовилися від пропаганди на селі і зосередили головну увагу на пропаганді серед робітників. У Києві чорнопередільці Є. Ковальська і М. Щедрін організували Південноросійський робітничий союз 1880–1881 рр. Невдовзі частина чорнопередільців приєдналася до Народної Волі, а частина емігрувала за кордон. Г. Плеханов заснував у Женеві організацію російських марксистів групу «Визволення праці» (1883 р.). «Чорний Переділ» фактично припинив своє існування.

Активнішу діяльність розгорнула «Народна Воля». В Україні народовольські організації і групи існували у Києві, Харкові, Одесі, Ніжині, Полтаві та інших містах. У лютому 1878 р. у Києві здійснено замах на товариша прокурора Котляревського; у травні 1878 р. Г. Попко вбив жандармського ад'ютанта Гейкіна; у липні 1878 р. біля Харкова зроблено спробу визволити з ув'язнення Войнаральського, засудженого у процесі 193-ох; у липні 1878 р. в Одесі під час суду над І.

Ковальським виникли вуличні сутички з поліцією; у лютому 1879 р. у Харкові вбито губернатора князя Куропаткіна та ін.

Після вбивства народовольцями у березні 1881 р. Олександра II царизм перейшов у відкритий наступ. Судові процеси 80-х рр. (процес 20-ти 1880 р., процес 14-ти 1884 р. та ін.) довершили розгром організації. Народовольці намагалися відродити свою організацію. На початку 80-х рр. основним районом їхньої діяльності стала Україна. Тут ще діяли гуртки військово-революційної організації «Народна Воля» на чолі з М. Ашенбреннером. У 1885 р. у Катеринославі проведено з'їзд південних народовців. Однак відродити «Народну Волю» було вже неможливо.

До лав російських народників належало багато українців (Д. Лизогуб, М. Кулябко-Корецький, І. Рашевський, В. Малинка, М. Кибальчич, С. Перовська та ін.), але вони майже не цікавилися визвольними прагненнями поневолених Росією народів і не вважали їх з погляду інтересів революції вартими уваги. Лише інколи російські народники вживали українську мову в пропагандистських цілях (зокрема, відозва Ф. Волховського Правдиве слово хлібороба до своїх земляків, 1875).

Поруч з російським народницьким рухом існувала окрема народницька українська течія. Українські народники-хлопомани, радикальні українофіли наголошували на своєрідності психіки українського народу, його побуту й господарства. Коли російські народники намагались показати соціалістичні нахили російського селянина, хлопомани підкреслювали індивідуалізм українського селянства. Українське народництво ставило своїм завданням культурницьку працю серед населення, тоді як російське народництво зверталось до культурницької роботи у 80-х рр., що було вже показником пригасання їхнього руху. Культурницька праця розумілась українськими народниками як національна.

Народники мали вплив на українських письменників другої половини XIX ст. — Панаса Мирного, М. Коцюбинського, І. Карпенка-Карого, П. Грабовського, І. Манжуру та інших. Видатні представники галицького суспільного руху — О. Терлецький, М. Павлик, І. Франко сприяли розповсюдженню творів народників. Під впливом ідей народництва перебували історики — О. Єфименко, О. Левицький та інші. Українські народники здійснили спробу організуватись у радикально політичній площині, як от Братство Тарасівців. З'явилися твори, де звучав національно-революційний клич (Українська марсельєза В. Мальований). Українські народники, на відміну від

російських вважали релігійність ідеальною прикметою селянина і оспівували її у поезії (Великдень І. Манжури). З українським народниками був пов'язаний артільний рух, теоретичні засади якого розробив Ф. Щербина у роботі «Южнорусские артели и артельные формы хозяйства».

У 1890-х рр. М. Левицький ставив своїм завданням утворення артілей. Національні ідеї у народницько-демократичних рухах в Україні у 1880-1890-х рр. відстоювали М. Левицький, Б. Грінченко, Т. Осадчий. Радянська історіографія критикувала їх за буржуазний лібералізм, оскільки вважали, що народники були у 80-90-х рр. XIX ст. головною перешкодою поширення марксизму у Росії.

ДЖЕРЕЛА:

Народництво // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Народництво // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НАСИЛЛЯ У ПОЛІТИЦІ

НАСИЛЛЯ У ПОЛІТИЦІ — атрибут політичного життя, одна з крайніх форм отримання, збереження, зміцнення влади, панівного становища класом, суспільною групою, елітою, окремим політичним лідером, державою, іншими суб'єктами політики. Здійснюється фізичними, економічними, психологічними та іншими засобами. На відміну від фізичного, економічного, військового або психологічного насилля політичне насилля має системний, загальний характер, оскільки існуюча політична система завжди будь-що намагається зберегти владу, створену політичну систему від розпаду. Масштаби застосування політичне насилля зумовлені типом політичного режиму. І хоча до насилля вдаються за всіх режимів, але найбільш дієво та активно його використовують тоталітарний та авторитарний режими. Будь-який політичний режим намагається хоча б якоюсь мірою або й повністю обґрунтувати, виправдати, легалізувати насилля.

Політичне насилля буває прямим і прихованим. Пряме політичне насилля здійснюється за допомогою застосування сили (війна, військовий терор, політичні репресії), приховане — без застосування сили, але в результаті духовного, психологічного тиску, економічної блокади, політичного та іншого втручання. Політичне насилля зумовлене різноплановістю, розбіжністю інтересів різних суб'єктів політики, політичного процесу. Якщо більш гуманними,

цивілізованими способами подолати наявні неузгодження, суперечності не вдається, протилежні сторони вдаються до політичного насилля.

Політичне насилля класифікують за ступенем жорстокості, за способом обґрунтування, за ставленням суспільства до актів насилля. Його також класифікують за його суб'єктом як індивідуальне і колективне. Політичне насилля поділяють на такі види: індивідуальне структуроване; індивідуальне неструктуроване; колективне структуроване; колективне неструктуроване. Структуроване політичне насилля використовують за умови більш-менш чітко встановлених правил, неструктуроване — хаотичніше, чиниться поза будь-якими правилами. Класичним зразком структурованого політичного насилля є феодалні відносини між феодалом і його підлеглими. Прикладів індивідуального структурованого політичного насилля багато, особливо там, де надмірну владу перебирають окремі політики, лідери політичних партій, громадських організацій, окремих соціальних груп. Колективне структуроване політичне насилля здебільшого здійснюється такими організованими і сильними інститутами, як армія, поліція, міліція та ін. Воно при цьому не просто легітимізується, а й санкціонується державою, її органами.

Так, армія, як і поліція, міліція, спецпідрозділи, завжди має здебільшого державну символіку. Та й ієрархія підпорядкування в цих органах тримається аж ніяк не на демократичних засадах. Єдиним, мабуть, що може виправдати колективне структуроване насилля, є те, що воно покликане підтримувати стабільність державних інститутів, держави загалом. Неструктуроване колективне політичне насилля має на меті розхитати стабільність державних органів, власне держави.

Це бунти, страйки, повстання, масові безладдя, учасники яких ідентифікують себе не з державою, як при структурованому колективному насиллі, а з народом або з певною його частиною. Психологічно це виправдано, оскільки тоді можна виправдати найнедостойніші, аморальні дії і вчинки. Неструктуроване колективне політичне насилля спочатку виникає як хаотичне, спонтанне, кимсь спровоковане, але згодом, особливо після певних політичних перемог, поступово структурується, набуває продержавного забарвлення.

Так, революційна армія з часом стає регулярною, поліція — народною тощо. Окремо розглядають такі форми політичного насилля, як тероризм, масові вбивства, репресії, геноцид. Їх антигуманна, аморальна сутність загальновідома. Політичне насилля властиве нестабільним, авторитарним, тоталітарним суспільствам і значно

меншою мірою — демократичним. Це можна пояснити тим, що демократичні режими відкидають політичне насилля як засіб вирішення будь-яких проблем, оскільки люди з високим рівнем свідомості завжди можуть знайти спільну мову. В умовах авторитарного, тоталітарного режиму вважається, що люди просто не здатні діяти раціонально, сумлінно, з користю для себе та інших. Вони, мовляв, від природи несвідомі, тупі, агресивні, атому над ними треба владарювати, підкоряти більшість волі меншості. Іноді, за будь-яких політичних режимів, політичне насилля виправдовують тим, що хтось (партія, організація, група) вважає себе месією.

Наприклад, більшовики, комуністи, націонал-демократи вказували "правильний" шлях, яким мають іти всі, діяти так, як діють ті, хто не лише виправдовує, а й чинить насильство. У демократичному режимі, на відміну від інших політичних режимів, насилля зведено до нуля, оскільки життя суспільства організоване на основі чітких правових і моральних норм. Це, однак, не означає, що в демократичному суспільстві абсолютно немає або не може бути політичне насилля, адже ідеального співвідношення інтересів, їх узгодження в такому суспільстві досягти фактично неможливо. Побудувати владу без насильства нікому і ніколи не вдавалося. Політичне насилля часто є цілком виправданим. Яскравим прикладом цього є боротьба з тоталітарним режимом, який у власних інтересах щонайпотужніше використовував політичне насилля проти мільйонів власних громадян, не просто принижуючи, підкоряючи їх, а й позбавляючи життя. Насилля є виправданим методом політичної боротьби і діяльності в окремих випадках, але його необхідно ставити у досить жорсткі юридичні і моральні рамки, оскільки воно за будь-яких умов породжує атмосферу страху, нестабільність, принижує, дегуманізує особистість, робить її об'єктом політичних маніпуляцій.

Насилля може здійснюватися згори (влада, держава, еліти, окремі політики — керівники держави) і знизу (громадяни, соціальні групи). Насилля згори найчастіше має на меті збереження і відновлення відносин владарювання і підпорядкування. У такому насиллі зацікавлені ті, хто має реальну владу. Класичними зразками політичного насилля є боротьба широких мас за свої права, свободу у будь-якому суспільстві.

Мислителі — гуманісти вважали виправданим насилля з боку народу, який веде визвольні, справедливі війни за свої права, свободу, проти диктатури, гніту, тиранії. Найпоширенішою формою політичне насилля є диктатура, диктаторські режими.

Особливим видом політичне насилля, що супроводжується терором, масовими вбивствами, є геноцид. Він має місце за диктаторських тоталітарних режимів (голодомори, масове винищення еліт, свідомих громадян, противників режиму у колишньому СРСР, інших країнах — Іраку, Ефіопії, Філіппінах тощо).

ДЖЕРЕЛА:

Авторханов А. Технология власти. — М., 1991; Бердяев Н. Философия неравенства. — Париж, 1990; Головатий М. Ф. Політична психологія. — К., 2001; Диксон Ч. Конфликт. — СПб., 1997; Зимичев А. Психология политической борьбы. — К., 1992; Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии. — 1989 — № 3; Скотт Дж. Гр. Конфликты: путь их преодоления. — К., 1991.

НАУКО-ТЕХНІЧНА ПОЛІТИКА

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ПОЛІТИКА — це політика держави щодо формування умов, сприятливих для ефективного науково-технічного розвитку країни, зокрема цілі, форми та методи діяльності держави у науково-технічній сфері.

Вирішальний вплив науково-технічного прогресу на економічний і соціальний розвиток пояснюється тим, що: по-перше, використання у виробництві нової техніки, технології та інформаційних систем стає провідним фактором зростання продуктивності економічних ресурсів; по-друге, НТП позитивно впливає на вдосконалення структури економіки, зменшуючи у складі витрат на виробництво питому вагу живої праці з одночасним збільшенням питомої ваги засобів і предметів праці; по-третє, застосування новітньої техніки і технології виробництва забезпечує підвищення якості продукції (послуг).

Узагальнення історичного досвіду різних країн переконливо доводить, що НТП є внутрішнім фактором розвитку економіки і характеризується органічним впливом науки і техніки на розвиток виробництва. Отже, науково-технічний прогрес є ендогенним фактором економічного розвитку. Розвиток НТП переміщує назовні межі виробничих можливостей і справляє позитивний вплив на рівноважне економічне зростання.

Законом України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» (1991 р.) визначено, що державна науково-технічна політика — це складова соціально-економічної політики держави, яка визначає основні цілі, напрями,

принципи, форми і методи діяльності держави в науково-технічній сфері.

В Україні існує розгалужена система державних органів, які здійснюють науково-технічну політику. У структурах як законодавчих, так і виконавчих органів державної влади створено відповідні органи, до функцій яких належить формування засад науково-технічної політики. Безпосередню діяльність з розроблення, обґрунтування та ресурсного забезпечення державних науково-технічних програм проводять Міністерство економіки, Міністерство промислової політики, Міністерство освіти та науки, Міністерство фінансів, Національна академія наук України, галузеві академії наук.

Досягнення цілей і завдань науково-технічної політики здійснюється державою через застосування конкретних методів. За формою впливу весь арсенал цих методів поділяється на дві групи: методи прямого та методи непрямого регулювання.

До методів прямого регулювання належать: визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки; державні науково-технічні програми; державне замовлення в науково-технічній сфері; державна науково-технічна експертиза; бюджетне фінансування досліджень і робіт, виконуваних у рамках пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; підготовка науково-технічних кадрів; державна політика у сфері патентів і ліцензій.

До методів непрямого регулювання належать: інструменти податкової, фінансово-бюджетної, амортизаційної політики; правовий захист інтелектуальної власності; державна політика у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва тощо.

Початковим етапом формування науково-технічної політики є визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки. Виходячи з пріоритетних напрямів розробляють систему заходів, яку реалізують усіма методами державного регулювання.

Державні науково-технічні програми є одним із методів планування науково-технічного розвитку. Вони мають індикативний характер, включають планові завдання державним установам, замовлення приватним науково-дослідним і проектним організаціям, а також прогнози розвитку наукових досліджень і проектних робіт у приватному секторі економіки.

Державне замовлення в науково-технічній сфері забезпечує економічно вигідні умови для участі наукових, дослідних і проектних організацій у розвитку фундаментальних досліджень, розробленні та освоєнні принципово нових технологій і видів продукції.

Державна науково-технічна експертиза є невід'ємним елементом реалізації науково-технічної політики. Вона проводиться з метою забезпечення наукової обґрунтованості структури та змісту пріоритетних напрямів і програм розвитку науки і техніки, визначення соціально-економічних та екологічних наслідків науково-технічної діяльності, аналізу ефективності використання науково-технічного потенціалу, визначення якісного рівня досліджень та їх результатів. Висновки державної експертизи також використовуються для обґрунтування доцільності надання податкових і кредитних пільг.

Бюджетне фінансування науково-технічної діяльності стосується, як правило, фундаментальних досліджень і розробок, пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, прикладних науково-технічних розробок, результати яких мають загальнодержавне значення; науково-технічних досліджень і робіт, пов'язаних із науково-технічним співробітництвом за міжнародними угодами.

Важливим методом реалізації науково-технічної політики є формування та заохочення науково-технічних кадрів. Держава забезпечує підготовку та перепідготовку науково-технічних кадрів у державних наукових установах і навчальних закладах, виділяє необхідні для цього бюджетні асигнування та матеріальні ресурси, законодавче надає рівні правові умови для функціонування організаційних структур різних форм власності, які здійснюють навчання і підвищення кваліфікації кадрів. Держава встановлює нормативний мінімум науково-технічних знань для кожного рівня освіти. З метою підготовки наукових кадрів держава запроваджує систему атестації наукових викладацьких кадрів і сприяє визнанню еквівалентності дипломів про вищу освіту та наукових ступенів на міждержавному рівні. За найвищі досягнення у галузі науки і техніки держава встановлює премії і почесні звання для осіб, які зробили значний внесок у розвиток науки.

Державна політика у сфері патентів і ліцензій спрямована на регулювання відносин, пов'язаних з набуттям і використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Автори інтелектуальної власності отримують частину доходів від використання їхнього продукту у бізнесі. В такий спосіб створюється ефективна система заохочення науково-технічних робітників в інтенсифікації досліджень і розробок, підвищення якості науково-технічного і технологічного продукту, його практичної спрямованості. Необхідною умовою практичного використання науково-технічних досягнень є державний захист права інтелектуальної власності на науково-технічну продукцію. Результати

науково-технічної діяльності є об'єктом власності створювачів (розробників) науково-технічної продукції, якщо інше не передбачено законом або договором.

Складовою державної політики в сфері НТП є підтримка міжнародного науково-технічного співробітництва. Суб'єктам науково-технічної діяльності надається право брати участь у виконанні міжнародних програм та укладати угоди з іноземними організаціями і фірмами, брати участь у діяльності іноземних та міжнародних наукових товариств, асоціацій та союзів на правах їхніх членів, здійснювати взаємний обмін науково-технічною інформацією, проводити обмін науково-технічними і викладацькими кадрами, студентами та аспірантами, а також спільну підготовку фахівців.

Кінцевим результатом упровадження досягнень НТП є інновації. Вони здійснюються з метою отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого ефекту. У результаті інновацій породжуються позитивні екстерналії, тобто ефект від інновацій отримують не тільки ті, хто здійснює їх, але й інші фізичні та юридичні особи, які використовують їх. Головною функцією інноваційної діяльності є функція технічних, технологічних, економічних, організаційних, соціальних, екологічних та інших змін. Інноваційний процес складається з взаємозумовлених стадій, які охоплюють невиробничу сферу, сферу матеріального виробництва та сферу експлуатації.

Розрізняють три форми інноваційного процесу: простий внутрішньоорганізаційний (натуральна форма), простий міжорганізаційний (товарна форма) та розширений. Процес поширення інновацій проходить дві фази: створення нововведення та розповсюдження його; дифузія нововведення.

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність»
видами інноваційної діяльності є:

- випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;
- прогресивні міжгалузеві структурні зміни;
- реалізація довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності;
- фінансування фундаментальних досліджень для досягнення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розроблення і впровадження нової ресурсозберігаючої технології. Об'єктами інноваційної діяльності є розроблення і впровадження нововведень у галузі техніки, технології, економіки,

організації та управління. Суб'єктами інноваційної діяльності є юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, громадяни України, держави, іноземні організації і громадяни, а також особи без громадянства, що беруть участь в інноваційній діяльності.

Класифікація інновацій здійснюється за такими ознаками: рівень новизни, міра новизни, стадія життєвого циклу товару, сфера застосування, темп здійснення, вид ефекту та ін.

Державна інноваційна політика здійснюється за такими напрямками: сприяння зростанню інноваційної активності; орієнтація на пріоритетну підтримку інновацій, які складають основу сучасного технологічного прогресу; узгодження державної інноваційної політики з ефективним функціонуванням конкуренції в інноваційній діяльності, захистом інтелектуальної власності; сприяння регіональному розвитку інноваційної діяльності, міжрегіональному і міжнародному трансферту технологій, міжнародному інвестиційному співробітництву, захист інтересів національного інноваційного підприємництва.

Науковий результат — нове знання, одержане у процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень і зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

Науково-технічна діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Головними її формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання їх.

Науково-технічна політика держави — складова соціально-економічної політики, яка визначає основні цілі, напрями, принципи, форми і методи діяльності держави в науково-технічній сфері. Науково-технічний прогрес — історично обумовлений процес удосконалення засобів, предметів, технічних методів і форм організації праці й виробництва на основі широкого використання досягнень науки; процес накопичення знань, кількісного та якісного розвитку продуктивних сил.

Прикладні наукові дослідження — наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання знань для

практичних цілей. Простий внутрішньоорганізаційний інноваційний процес — форма інноваційного процесу, яка передбачає створення та використання нововведення у рамках однієї організації. Нововведення при цьому не набирає товарної форми. Простий міжорганізаційний інноваційний процес — форма інноваційного процесу, яка передбачає створення та використання нововведення як товару, який стає предметом купівлі-продажу. Розширений інноваційний процес — форма інноваційного процесу, яка виявляється в удосконаленні нововведень, розширенні ринків його збуту. Франчайзинг — угода великих корпорацій з окремими підприємствами, за якою фірма-франчайзер передає своєму партнерові (франчайзі) право здійснення окремого виду діяльності з використанням своєї технології, ліцензій, «ноу-хау», торговельної марки.

Фундаментальні наукові дослідження — наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їхнього взаємозв'язку.

ДЖЕРЕЛА:

Науко-технічна політика // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Науко-технічна політика // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМ

НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМ (нім. Nationalsozialismus, скорочено — націзм нім. Nazismus — політична ідеологія, яка була політичною доктриною керівництва Німеччини (у часи Третього рейху), а також у деяких інших країнах.

На думку політичних пропагандистів у деяких країнах націонал-соціалізм має багато спільного із фашизмом, і комуністами, зазвичай, класифікується як один з його різновидів. Термін «фашизм» використовується для позначення широкого спектру політичних рухів, що існували у різних країнах, тоді як термін «націонал-соціалізм» застосовують найчастіше у зв'язку з політикою, ідеологією Націонал-соціалістичної партії Німеччини та Третім рейхом.

Націонал-соціалізм у Німеччині заснований на теоріях расової ієрархії і соціального дарвінізму. Німецькі народи (яких відносили до так званої нордичної раси) зображалися як втілення кавказьких «арійців» і «вища раса». На противагу яккапіталізму, так і комунізму він був спрямований на подолання соціальних відмінностей, з усіма

частинами однорідного суспільства, що прагнуть до національної єдності і традиціоналізму. Ідеологи німецького націонал-соціалізму вважали історичні території германських племен як додаткові землі для розширення держави.

Одна із спроб теоретичного обґрунтування побудови «національного соціалізму» була зроблена ще у 1915 р. російським політичним діячем В. Ульяновим: на противагу теоретичним настановам засновників комунізму К. Маркса та Ф. Енгельса він обґрунтовував можливість «перемоги соціалізму» «в одній, окремо взятій, капіталістичній країні».

Термін «націонал-соціалізм» виник із спроб створити націоналістичне перевизначення «соціалізму» у ролі альтернативи інтернаціонального марксистського соціалізму і капіталізму вільного ринку. Нацисти у Німеччині прагнули досягти цієї «людської спільноти» (нім. Volksgemeinschaft) з метою об'єднання всіх німців як національних товаришів, у той же час без урахування тих, хто вважався чужинцем суспільства чи був представником іншої раси (нім. Fremdvölkische). Націонал-соціалізм відхиляв марксистську концепцію класової боротьби, ідеї класової рівності і міжнародної солідарності, і прагнув захистити приватну власність і бізнес.

Партія німецьких націонал-соціалістів заснована як паннімецька націоналістична й антисемітська Німецька робітничка партія 5 січня 1919 р. На початку 1920 рр. Адольф Гітлер взяв на себе управління організацією, перейменованою у Націонал-соціалістичну робітничу партію Німеччини (нім. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei; NSDAP, рос. НСДАП). Програма партії, прийнята у 1920 р., закликала до єдиної Великої Німеччини, позбавлення громадянства євреїв (осіб єврейського походження), у той же час підтримуючи земельну реформу і націоналізацію деяких галузей промисловості. У Mein Kampf, написаний А. Гітлером у 1924 р. в ув'язненні, він виклав антисемітизм і антикомунізм у центрі своєї політичної філософії, а також презирство до парламентської демократії і віру у право Німеччини на територіальну експансію.

У 1933 р. за підтримки консервативніших еліт Гітлер став канцлером Німеччини і нацисти поступово створили однопартійну державу, в якій євреї, політичні опоненти та інші «небажані» елементи були маргіналізовані, у кінці з кількома мільйонами ув'язнених і вбитих. Гітлер очистив партію від найсоціальніших та економічно радикальних угруповань в середині 1934 р. у «Ніч довгих ножів», а

після смерті президента Гінденбурга політична влада була зосереджена у руках фюрера («вождя»).

МІСЦЕ У ПОЛІТИЧНОМУ СПЕКТРІ

Учені ототожнюють нацизм на практиці як одну з форм ультраправої політики. Ультраправі теми нацизму включають аргументи, що окремі люди мають право домінувати над іншими, і суспільство повинне за допомогою чистки позбавлятися від нижчих верств. Адольф Гітлер та інші прихильники офіційно зображують нацизм як ні лівий, ні правий, але синкретичний.

У 1920 - 1923 рр. А. Гітлер сформулював ідеологію, що була викладена ним у біографічній книзі «Моя боротьба» (нім. *Mein Kampf*), яка вийшла друком у 1925-1926 рр. як політичний маніфест.

Перший систематичний і критичний аналіз націонал-соціалізму як тоталітарної системи, порівняння його з іншою антигуманною системою — його «антиподом-двійником» комунізмом, був зроблений у праці американського політолога німецького походження, соціолога і філософа Ганни Арендт — «Походження тоталітаризму». Арнольд Тойнбі вказував на спорідненість деяких політичних режимів: «Успіх ленінського диктаторського режиму однопартійного типу доведений багатьма його наслідувачами. Проминувши тих наслідувачів, що називали себе комуністами, вкажімо лише на режим, установлений Мустафою Кемалем Ататюрком задля повного відродження Туреччини; на фашистський режим Муссоліні в Італії; на націонал-соціалістичний режим Гітлера у Німеччині».

НІМЕЧЧИНА: Найповнішого практичного втілення ідеї національного соціалізму набули у ХХ ст. у Німеччині у часи диктатури Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (1933–1945 рр.) на чолі з Адольфом Гітлером. Опозиційними до Гітлера були ліві нацисти — штрассеристи, ідеологами яких були Грегор та Отто Штрассери. У 1934 р. у Німеччині з'явились терміни «арійська наука» і «неарійська наука».

НАЦИСТСЬКА РАСОВА ПОЛІТИКА: Націонал-соціалістичний (нацистський) режим упроваджував у часи Другої світової війни політику державного терору на окупованих територіях. Окремим національним групам (зокрема євреям і циганам) було заборонено працювати на державній службі, мати приватну практику, власний бізнес, отримувати освіту у державних навчальних закладах. Їхня власність підлягала конфіскації, а офіційна пропаганда Третього Райху розпалювала до цих національних груп почуття упередженості та

ненависті. Діяння та практики націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму були засуджені Нюрнберзьким міжнародним військовим трибуналом у 1945-1946 рр. як злочинні.

УГОРЩИНА: В Угорщині у 1938-1945 рр. діяла близька за ідеологією та практикою націонал-соціалізму партія «схрещених стріл», яку очолював Ференц Салаші.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА: За кілька років до Другої світової війни німецькою державною агентурою у країні, серед німецької національної меншини, була створена Судето-німецька партія, як фактична філія Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, що пропагувала ідеологію націонал-соціалізму. Цю партію очолив Конрад Генлейн. Національно-соціалістична партія Чехо-Словаччини була близькою до президента країни Е. Бенеша.

РОСІЯ: Ще у перші роки ХХ-го ст. назву «Націонал-Соціалістична Жидівська Партія» мав «Бунд», або ж рос. «Всеобщий Еврейский Рабочий Союз».

Термін національний соціалізм вживався для позначення політичних течій не лише у Німеччині, а, наприклад, також у СРСР, де, по відношенню до встановленого у 1920-ті рр. політичного режиму, комуністичними політичними діями вживався термін «режим націонал-соціалізму». У Російській Федерації Російська Націонал-соціалістична партія (РНЕ) була створена 1990 р.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ: Рух націонал-соціалістичного спрямування був заснований в Англії у 1932 р. Освальдом Мослі та у 1962 р. Коліном Джорданом, у 1967 р. був створений Національний фронт.

США:

У США Американська націонал-соціалістична партія була створена 1958 р. Джорджем Лінкольном Росквеллом.

ДЖЕРЕЛА:

Карел Беркгоф. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. — Київ: Критика, 2011. — 556 с.; Вольфганг Віперман. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922-1982) / пер. з нім. — Київ: Дух і літера, 2008. — 278 с.; М.Г. Дубик (упор.). Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944). — Київ: Державний комітет архівів України, 2000. — 304 с.

НАЦІОНАЛІЗМ

НАЦІОНАЛІЗМ (фр. nationalisme) — ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності у державотворчому процесі.

Відрізняється різноманіттям течій, деякі з них суперечать одна одній. Як політичний рух націоналізм прагне до відстоювання інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою.

Націоналізм у своїй основі проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. Він спирається на національне почуття, яке споріднене патріотизму. Ця ідеологія прагне до об'єднання різних верств суспільства, незважаючи на протилежні класові інтереси. Вона виявилася здатною забезпечити мобілізацію населення заради спільних політичних цілей у період переходу до капіталістичної економіки.

У силу того, що багато сучасних радикальних рухів підкреслюють своє націоналістичне забарвлення, націоналізм часто серед мас асоціюється з етнічною, культурною та релігійною нетерпимістю. Така нетерпимість засуджується прихильниками поміркованих течій у націоналізмі.

Термін «націоналізм» був запропонований Йоганном Готфрідом Гердером (nationalismus) наприкінці 1770 рр. Точніше де і коли важко визначити, однак його розвиток тісно пов'язаний із розвитком питання, що таке «держави».

Портал української мови та культури СЛОВНИК.НЕТ дає такі визначення терміну:

1. Ідеологія і політика у національному питанні, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок іншої, проголошення національної нетерпимості, розпалює національну ворожнечу; виступає у двох формах: великодержавний шовінізм пануючої нації і місцевий націоналізм пригнобленої нації.

2. Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів.

3. Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм.

Етнічний довідник так подає значення терміну: «Націоналізм — світоглядний принцип, найбільшою мірою притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитись на націю. Для ХХ ст., особливо його другої половини, це широко розповсюджене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Після розпаду СРСР у серпні 1991 р., націоналізм, як один із способів розвитку світової співдружності

народів, вступив у свій черговий етап. Головною у націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава — не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, — це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність «своєї» зростаючої етнонації) націоналізм обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і від нього має залишитися лише патріотизм».

Націоналізм виникає як реакція етносу на деструктивні впливи зовнішнього оточення (економічні, соціальні і політичні процеси, іноетнічні впливи). Націоналізм як політичний принцип, згідно з яким етнічні межі не мають перетинатися політичними кордонами і, зокрема, етнічні кордони у межах певної держави не повинні відокремлювати правителів від решти, виробився у процесах утворення національних держав, розпаду імперій і відділення колоній від метрополій. Таким чином націоналізм — як «фактор впливу» перевершив і світові релігії докапіталістичних суспільств, і державні утворення імперського типу Нового часу.

У першій таксономії націоналізм протистояв християнству і космополітизму, у другій — інтернаціоналізму й імперіалізму. У рамках мононаціональних держав націоналізм може варіюватися від ізоляціонізму (Албанія 60-80-х XX ст.) до експансіонізму («японська модель»).

У залежності від історичної долі, чисельності, специфіки домінуючих у його границях способів діяльності, ступеня розбіжностей його культурних норм із сусідами тощо — реакція етносу (або «градус» націоналізму) може кардинально змінюватися. Націоналізм виступив, зокрема, відповідною реакцією багатьох етнічних спільнот на загальносвітовий процес інтернаціоналізації, що посилюється. Ця тенденція в контексті історичного досвіду стала неоднозначною.

В екстремальних варіантах прояву націоналізму у національній свідомості відбувається фетишизація власне етнічного початку, що починає розглядатися як гранична підстава буття даної спільноти людей, як єдиний критерій диференціації між ними. Етнічне стає об'єктом свого роду культу (аж до ритуалізації). Націоналізм найчастіше зводить етнічні розбіжності до генетичних, а останні — до їх зовнішніх

проявів, що і визначаються як єдиний фактор, що конститує національну цілісність.

Ідеологія націоналізму постулює також пріоритет національних цінностей перед особистісними, пріоритет державності перед будь-якими іншими формами соціальної самоорганізації етносу, пріоритет міфологізованого національного минулого і бажаного майбутнього перед сьогоденням, пріоритет «культурної» і «народної» самобутності перед установками «неукоріненої» інтелігенції.

Для індивіда в умовах кризи традиційних суспільних інститутів етнос — найстійкіша референтна група, а націоналізм — найдоступніший психологічний субститут виходу зі станів фрустрації. Неминуче недооцінюючи всю складну систему створеної етносом господарської, політичної, духовної культури, результати численних міжетнічних взаємопроникнень (у тому числі і генетичних), що мали місце в історичній долі даного народу, націоналізм абсолютизує етнічну замкнутість, що веде до застою, спрощення й упадку даної національної культури.

«Все, що йде поза рамами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий синтєменталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації». - І. Франко «Поза межами можливого». 1900.

Окремі прояви національних почуттів і національних рухів зустрічаються у стародавній, античній та середніх віках (почуття відмінності стародавніх євреїв від невірних, античних греків від варварів, французько-англійський конфлікт під час Столітньої війни 1337–1453 і т. д. Але як масове й загальнопоширене явище націоналізм характерний в основному для новітніх часів. Більшість політичних і культурних явищ раніше цього часу мали універсальний, а не національний характер: найпоширенішою формою державних утворень були імперії, а не національні держави; релігії мали світовий характер і т. д. Як правило, більшість населення не була свідомо своєї національної відокремленості. Націю, як політичне (але не етнічне) утворення уособлював т.зв, репрезентативний клас (дворянство у Росії та Франції, шляхта у Польщі чи козацтво в Україні). Нерідко верхівка цього класу за своєю етнічною приналежністю відрізнялась від основної маси населення (як династія норманів у середньовічній Англії та династія Рюриковичів у Київській Русі).

В Європі до розвитку націоналізму люди, як правило, були лояльними до міста або конкретного лідера, а не до своєї нації. Британська енциклопедія визначає початок націоналістичного руху з кінця XVIII ст. — Американської і Французької революцій. Інші історики вказують спеціально на ультра-націоналістичні партії у Франції під час Французької революції.

Початок утвердження націоналізму як універсального явища поклали англійська (XVII ст.) і французька (XVIII ст.) революції, які скасували королівську владу і проголосили націю об'єднанням вільних громадян й джерелом державної суверенності. Дух націоналізму в Європі поширився завдяки війнам Наполеона I Бонапарта, який, з одного боку, підтримував національні рухи Італії і Польщі, а з другого боку викликав вибух патріотичних почуттів серед поневолених народів — німців, іспанців, італійців, росіян. Після поразки Пруссії у війні з Наполеоном (1806 р.) німецький філософ Йоганн Готліб Фіхте (1762—1814) у «Промовах до німецької нації» (1808) закликав німців до національного відродження та встановлення свого культурного лідерства у світі.

У 1810 р. у Берліні була організована перша гімнастична організація, яка ставила собі за мету військове виховання молоді у дусі національних ідеалів. У 1815 р. у Йєнському університеті було створене перше націоналістично-студентське товариство «Burschenschaft». Діяльність цих молодіжних організацій була підпорядкована меті національного об'єднання і здобуття національної незалежності; вони послужили зразком для пізніших національно-парамілітарних та студентських організацій серед слов'янських народів (чеських, польських, українських «Соколів», студентських громад тощо). Теоретичне обґрунтування націоналізм знайшов в ідеях романтизму, який стверджував особливу мистецьку вартість народних традицій, народної мови.

Теоретики романтизму — передусім німецький філософ Йоганн-Готфрід Гердер (1744—1803) — особливу увагу приділяли слов'янським народам, які ніби-то зберегли свої традиції у незіпсованому і первісному вигляді, і тому передбачали велике майбутнє для слов'янських народів. (Гердер окремо відзначав особливу роль українців). Німецька класична філософія, у першу чергу у працях Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770—1831), хоча й відкидала романтичну традицію, обґрунтувала ідею національної держави не лише як об'єднання всіх громадян заради ідеалів свободи, безпеки і щастя, але

як органічної особи, як втілення божественної ідеї на землі та уособлення найвищої стадії у суспільному розвитку.

Віденський конгрес 1815 р. лише частково визнав ідею національної держави у післявоєнному врегулюванні кордонів Європи, дозволивши утворення конфедерації малих німецьких держав (т. зв. Bund) та погодившись на виділення польської території Російської імперії в окреме автономне Варшавське королівство.

Однак Віденський конгрес не поставив під сумнів сам факт доцільності існування імперій, а навпаки — прагнув зберегти status quo з переддня Французької революції і наполеонівських воєн. Революції 1830-1831 рр. поклали край системі, утвореній Віденським конгресом, і послужили поштовхом для національних повстань у Бельгії (яка у 1831 р. була визнана незалежною державою), поляків (1830-1831 рр. і 1848 р.) та італійців (1831). Поразка польського та італійського повстання привела до утворення в еміграційних національно-революційних організацій — «Молодої Італії» (1831), «Молодої Польщі» (1834), які у наступні десятиліття послужили прообразом подібних організацій серед інших народів — «Молодої Ірландії» (1840), «Молодої Туреччини», «Молодого Китаю» та ін. Лідер «Молодої Італії» Джузеппе Мацціні (1805–1872) сформулював принцип: «Кожній нації — держава».

На початку XIX ст. націоналізм перестав бути західноєвропейським явищем, поширившись на нові історичні регіони. У Південній Америці розгорнулися національно-визвольні рухи проти іспанської влади на чолі з венесуельцем Сімоном Боліваром (1783–1830) й аргентинцем Хосе де Сан Мартіном (1778–1850). У результаті повстанських рухів іспанську владу над південноамериканськими колоніями було ліквідовано і проголошено незалежність Парагваю (1811), Аргентини (1816), Чілі (1818), Венесуели, Мексики, Перу (1821), Бразилії (1822), Болівії (1825), Уругваю (1828).

Надзвичайно багатим на національні рухи був регіон Центрально-Східної Європи, яка перебувала під владою трьох імперій — Австрійської, Османської і Російської. Початок національному відродженню серед народів цього регіону поклали учені, дослідники історії, мови, фольклору — словак Ян Коллар (1794–1852), чех Франтішек Палацький (1798–1876) та Карел Гавлічек-Боровський (1821–1854), південні слов'яни Людевіт Ґай (1809–1872) і Вук Караджич (1787–1864), обидва — засновники т. зв. іллірійського руху, який ставив собі за мету об'єднання південних слов'ян у єдину державу (Югославію), румуни Самуїл Міку-Клайн (1745–1806) та Георг Лазар (1779–1823).

Наполеонівські війни та польське визвольне повстання 1830—1831 рр. прискорили кристалізацію національних рухів у Російській імперії. Формування російської національної свідомості одержало сильний поштовх у результаті Уварівських реформ, які проголосили «народність» (національність) разом з «самодержавством» і «православ'ям» основоположними принципами Російської імперії. Реформи Уварова поклали початок посиленій русифікації державного апарату та інших, неросійських народів, які проживали на території Російської імперії. Відповіддю на них була активізація національних рухів поневолених народів. Це стосувалося, зокрема, українського національного відродження, яке бере свої початки від перших спроб утворення нової літературної мови («Енеїда» Івана Котляревського, 1798) та боротьби нащадків козацької старшини, які стали російськими дворянами, за збереження автономних прав України у Російській імперії. Активізація національного руху привела до утворення Кирило-Мефодіївського Братства (1846—1847), провідні діячі якого — Тарас Шевченко (1814—1861), Пантелеймон Куліш (1819—1897), Микола Костомаров (1817—1885) — відіграли вирішальну роль у формуванні ідеології модерного українського націоналізму.

У Австрійській імперії українське національне відродження було пов'язане у першу чергу з діяльністю «Руської Трійці» (1830-і рр.) та Головної Руської Ради, інших українських організацій під час революції 1848 р.

Революція 1848 р. послужила сильним поштовхом для розвитку національних рухів і формування їхніх політичних програм. Разом з тим, вона вперше засвідчила, що національні рухи поневолених народів можуть перебувати у конфлікті між собою (як польський та український, угорський і словацький та ін. національні рухи). На загострення такого конфлікту вплинула поява нових інтелектуальних течій — гегельянства, марксизму та ін., які проголосили, що національні рухи т. зв. недержавних (неісторичних або малих) народів (такі як чеський, словацький, український, єврейський та ін. рухи) суперечать історичному прогресу, оскільки призначенням цих народів є ніби-то асиміляція і поступове розчинення у тілі державних (російського, німецького, польського, угорського та ін.) народів. Іншим новим явищем у розвитку націоналізму після революції 1848 р. було поєднання національних вимог з вимогами проведення реформ і модернізації економіки. Ідеологом цієї течії був німецький економіст Фрідріх Ліст (1783—1846), який вимагав введення високих митних тарифів для захисту внутрішнього національного ринку і прискорення

індустріалізації, будівництва залізниць для економічного об'єднання розрізнених національних територій, розвитку національної освіти тощо

У другій половині XIX ст. успішно завершилося об'єднання італійської та німецької нації. У результаті дипломатичних успіхів прем'єр міністра Сардинії графа К. Кавура (1810—1961) та військових походів повстанців на чолі з Дж. Гарібальді більшість території Італії було об'єднано (1859—1861) під владою короля Віктора Емануїла I, а Римприєднаний (1870) до Італійської держави. Приклад Італії стимулював відродження руху за об'єднання Німеччини. У німецькому русі виділялися дві концепції вирішення німецького питання: великонімецька передбачала утворення Великої Німеччини, яка включала б й Австрійську імперію; малонімецька виключала Австрію зі складу майбутньої німецької держави і виступала за об'єднання всіх німецьких земель навколо Пруссії. У 1860-х рр. перемогла малонімецька концепція.

У результаті перемоги у австро-пруській війні (1866) Пруссія під проводом прем'єр-міністра О.фон Бісмарка (1815—1898) об'єднала німецькі землі, а після перемоги у франко-пруській війні було проголошено нову Німецьку імперію (1870). Поразка Австрії привела до внутрішньої реорганізації Австрійської імперії. Оскільки вона більше не претендувала на роль німецької держави, було зроблено певні поступки на користь ненімецьких народів — угорців, поляків, чехів. Було виділене в окрему державно-адміністративну одиницю Угорське королівство, й імперію було перетворено у дуалістичну Австро-Угорську монархію (1867). Широкі автономні права було надано полякам у Галичині, що, у свою чергу, привело до загострення польсько-українського конфлікту.

Лібералізація політичного режиму у Російській імперії у 1860-1870-х рр. спричинилася до активізації національних рухів неросійських народів — фінів, литовців, українців та ін. Однак польське повстання 1863 р., а згодом посилення політичної реакції після вбивства Олександра II (1881) посилили репресивні заходи проти неросійських національних культур (аж до їх фактичної заборони, як у випадку з українським національним рухом після Валувського указу 1863 р. та Емського акту 1876 р.).

Нова короткочасна хвиля лібералізації національної політики і піднесення національних рухів відбулася під час та в перші роки після революції 1905-1907 рр., однак їй було покладено край політикою столипінської реакції. В умовах постійних переслідувань деякі національні рухи (як український і польський) змушені були перенести

центр своєї діяльності в Австрійську імперію, інші (як литовський) — розвинути сітку нелегальних шкіл, видавництв тощо.

Іншим фактором посилення національних рухів у Європі, особливо у її південній і східній частині, стала боротьба навколо спадщини Османської імперії, яка у другий половині XIX ст. переживала занепад. У результаті Кримської 1853-1856 рр., російсько-турецької війни 1877—1878 рр. та повстання південнослов'янських народів Румунію, Сербію і Чорногорію було визнано на Берлінському конгресі 1878 р. самостійними державами, а Болгарію — як автономне князівство під турецьким протекторатом (у 1908 р. її проголошено самостійною державою).

Зворотною стороною військових поразок Османської імперії було зародження руху «молодотурків» (1860—1876), які ставили завдання модернізувати свою країну за зразком європейських національних держав. Однак під час їхнього правління (1908—1918) молодотуркам не вдалося розв'язати суперечності між багатонаціональною імперією, яку вони хотіли зберегти, і національною державою, яку вони хотіли збудувати. Успішнішим були, однак, аналогічні спроби у Японії, де під час правління імператора Мейджі (1867—1912) було утворено національну державу за пруським зразком.

Особливістю національних рухів наприкінці XIX — на поч. XX ст. було те, що вони набрали масового і чітко політичного характеру. У Західній Європі активізувалось фламандське відродження у Бельгії, каталонське і баскське — в Іспанії. Політичними вимогами двох останніх було перетворення Іспанії у федеративну державу; частково їх було реалізовано у часи Іспанської республіки (1931—1939), однак утвердження диктатури Франко супроводжувалося відновленням централізму.

Деякі із національних конфліктів у Західній Європі знайшли мирне розв'язання. Норвегія, яка у 1814 р. перебувала у складі Швеції, від'єдналася у 1905; Ісландія, що з 1830 р. входила у склад Данії, у 1918 р. стала незалежною республікою. Гостріших форм набрала боротьба за визволення Ірландії з-під влади Англії, яка увінчалась проголошенням Ірландської республіки у 1921 р. Та національні конфлікти на Балканському п-ві: дві балканські війни (1912 р. і 1913 р.) та вбивство австрійського престолонаслідника Франца Фердинанда у Сараєво (28.6.1914 р.) послужили поштовхом до Першої світової війни.

Перша світова війна 1914—1918 рр. привела до розпаду Австро-Угорської, Турецької та Російської імперій.

Новий післявоєнний політичний порядок, який проголосив американський президент Вудро Вільсон у «14 пунктах» (1918 р.), одним із основоположних принципів визнавав право нації на самовизначення. Його було частково втілено у Версальській системі, яка визнала утворення й незалежність нових національних держав — Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Польщі, Чехословаччини, Югославії. Однак цей принцип було запроваджено вибірково. Він не стосувався тих національних рухів, які у часи війни перебували у ворожому до Антанти таборі Центральних держав (у тому числі — до українців). Пovoєнне влаштування державних кордонів було проведено так, що деякі формально національні держави (Польща, Румунія) були за суттю міні-імперіями, у яких національні меншості становили 20-30 % населення; інші ж, утворені як добровільні об'єднання декількох націй, забезпечували домінуючі позиції лише одній (чехам у Чехословаччині, сербам у Югославії). Інші народи (як українці) опинилися зразу у складі декількох держав.

Окрім того, обмеження територій держав, які зазнали поразки, до їхнього етнічного ядра (Німеччина, Угорщина) породжували серед їхнього населення сильні реваншистські настрої. Суперечність між правом націй на самовизначення, яке проголосили ліберальні держави (США, Англія, Франція), та конкретним його втіленням у Версальській системі створювало сприятливий ґрунт для виникнення агресивного, шовіністичного і ксенофобного націоналізму. Його ідеологічним обґрунтуванням стали расистські теорії А. де Гобіно (1818—1882) та ідеологія інтегрального націоналізму — націоналізму, який відкидає ліберальні цінності як застарілі ради торжества національних інтересів і проповідує рішучі і беззастережні дії, — яку сформулювали французи Шарль Моррас (1868—1952) та Моріс Баррес (1862—1923).

В українському національному русі утвердження інтегрального націоналізму було пов'язане з ідеологією Д. Донцова (1883—1973) та діяльністю Організації Українських Націоналістів у 1930-х рр.

Утвердження тоталітарних режимів у Радянському Союзі, Німеччині, Японії та ін. країнах у 1930—1940 рр. привело до посилення нового типу національних рухів — панславистського, пангерманського і паназіатського. Панславізм первісно виник серед слов'ян Австрійської імперії, що прагнули її перетворення у федерацію рівноправних народів, серед яких слов'янські народи становили б більшість. Протягом ХІХ ст. існувало декілька різновидів панславистської ідеології (зокрема, лідери Кирило-Мефодіївського Братства прагнули встановлення федеративної слов'янської республіки з центром у Києві). Однак після

краху планів перетворення Австрійської імперії у федерацію (у зв'язку з проголошенням австро-угорського компромісу 1867) більшість лідерів й ідеологів панславистського руху приписували особливу роль Росії, яку, як справжню християнську державу, ніби-то покликав Бог для спасіння людства, поширення ідеалів миру і справедливості у світі. Після перемоги більшовиків у революції і громадянській війні у Росії 1917-1920 рр. ідеологію панславізму було поєднано з комуністичними гаслами. Росіян було проголошено справжнім соціалістичним народом, покликаним ширити ідеали комунізму серед інших націй. Під цими гаслами у 1917-1920 рр. було здобуто перемогу над національно-визвольними рухами неросійських народів — українцями, вірменами, грузинами та ін., що прагнули відокремитися від Російської імперії та утворити свої національні держави. Після перемоги СРСР у Другій світовій війні 1939—1945 рр. Й. Сталін зреалізував найсміливіші плани російських панславистів, об'єднавши всі слов'янські народи під російським керівництвом і поширивши впливи на Центральну і Південну Європу. Радянське керівництво завдало смертельного удару пангерманському рухові, який прагнув до об'єднання Німеччини, Австрії, Швейцарії, Данії і скандинавських країн в єдиний союз «нордичної раси».

З кінця XIX ст. пангерманська ідеологія користувалася все більшими впливами серед громадської думки і урядової політики Німеччини; найбільшого розквіту вона досягла після приходу у 1933 р. до влади А. Гітлера (1889—1945). У 1941 р. у результаті перемог німецької армії у Європі, пангерманський план був близьким до свого найповнішого завершення. Разом з пангерманським рухом поразки у Другій світовій війні зазнав і паназіатський рух, головною метою якого було утвердження влади Японії над Китаєм, Індією та іншими азійськими територіями від східного узбережжя Африки аж до західного узбережжя Тихого океану.

Утворення агресивних, шовіністичних і тоталітарних тенденцій у багатьох національних рухах наприкінці XIX-у першій половині XX ст. було пов'язано з поширенням хвилі антисемітизму (справа Дрейфуса у Франції (1894), творчість німецького історика Г. фон Трейчке (1834—1896), філософа Є. Дюрінга (1833—1921), композитора Р. Ваґнера (1813—1883), масове винищення євреїв у гітлерівській Німеччині та окупованій нею території (Голокост), хвиля антиєврейських погромів у Російській імперії (1881, 1905-1907, 1917-1920) та антисемітська пропаганда в останні роки правління Й. Сталіна, антиєврейська спрямованість національної політики міжвоєнної Польщі, Румунії тощо.

Реакцією на поширення антисемітизму стало викристалізування ідеології та практики модерного єврейського націоналізму — сіонізму. Австрійський журналіст єврейського походження Т. Герцль (1860—1904) у брошурі «Єврейська держава» (1896) сформулював як кінцеву мету сіонізму еміграцію євреїв у Палестину й утворення там єврейської національної держави. Єврейська еміграція у Палестину після Першої світової війни особливо посилилася після приходу до влади А. Гітлера у Німеччині. Сіоністський рух зустрів опір арабського населення Палестини; перемога єврейських поселенців над арабами привела до проголошення у 1948 р. держави Ізраїль.

Після Другої світової війни 1939—1945 рр. основний принцип, який вимагає визнання за націями право на власну державу, став універсальним і загальноприйнятим. Це відобразилося, зокрема, у розпаді останніх імперій. Розпад англійської імперії розпочався ще у міжвоєнну добу, коли Англія визнала незалежність Іраку (1932) та Єгипту (1936). Серед національних рухів в англійських колоніях найсильніше виявився індійський, особливо, коли його очолив Мохандас Карамчанд Ганді (1869—1948). У 1947 р. Англія визнала незалежність Індії. Індійські мусульмани не приєдналися до індійського національного руху й добилися утворення окремої національної держави — Пакистану (1947). У 1948 р. проголошено незалежність інших англійських колоній — Цейлону (з 1971 р. — Шрі Ланка) і Бірми. На відміну від розпаду англійської імперії, який відбувався порівняно мирно, здобуття незалежності французькими колоніями у Північній Африці й Індо-Китаї супроводжувалося війнами і масовими насильствами в Алжирі (1954—1962), В'єтнамі, Лаосі, Кампучії (1945—1954).

З 1960-х рр. процес деколонізації охопив Африку. Як і в Азії, приклад дала Англія, проголосивши у 1957 р. незалежність Гани. Протягом декількох років незалежність здобули більш ніж 20 африканських колоній. Останніми відмовилися від своїх колоній у Африці Португалія (1974), Родезія (1980), Південна Африка (1990).

Проголошення незалежності у країнах Азії й Африки у багатьох випадках відкрило шлях до нових воєн, у яких націоналістичні лозунги тісно перепліталися з соціалістичними і комуністичними. З другого боку, комуністичні режими самі активно експлуатували національну ідеологію і провадили шовіністичну політику стосовно окремих народів. У Радянському Союзі домінантні позиції займала російська нація. Це викликало опір серед неросійських народів, який набирив нових форм — від збройної боротьби у Західній Україні, балтійських країнах у перші

післявоєнні роки до дисидентських рухів з чітким національним забарвленням у 1960—1980-х рр. серед українців, литовців, латвійців, естонців, грузинів, вірмен та ін. Хоча радянська влада проводила репресії проти неросійських народів, разом з тим вона, зміцнюючи свої власні позиції, об'єднала розрізнені національні території у складі єдиних республік (наприклад, приєднання Західної України до Української РСР), сприяла формуванню національних партійно-державних еліт — тобто об'єктивно вела до зміцнення неросійських народів. Тому з падінням радянського режиму у 1991 р. розпад СРСР — останньої імперії — був неминучим.

У сучасному світі націоналізм залишається універсальним явищем. Він охоплює не лише країни третього світу, але і країни з достатньо високим рівнем господарського і культурного розвитку (наприклад, рух французькомовного населення Квебеку у Канаді, конфлікти між фламандським і французькомовним населенням у Бельгії та ін.).

Критики націоналізму стверджують, що часто незрозуміло, що являє собою «нація», або чому нація повинна бути єдиною легітимною одиницею політичної влади. Нація — це культурна спільність, і не обов'язково політичне об'єднання, а також не обов'язково пов'язана з конкретною територіальною зоною, хоча націоналісти стверджують, що кордони нації і держави повинні, наскільки це можливо, збігатися. Філософ Ентоні Грейлінг описує нації, як штучні конструкції, «їх межі звертаються до крові минулих війн». Він стверджує, що «немає жодної країни на землі, що не є домівкою для більш ніж однієї, але, як правило, співіснуючої культури. Культурна спадщина — не те ж саме, що й національна».

Націоналізм за своєю суттю розділяє, тому що він наголошує на відмінностях між людьми, підкреслюючи ідентифікацію індивіда зі своєю нацією. Ідея також потенційно репресивна, бо занурює індивідуальність у рамки національного цілого та дає елітам або політичним лідерам потенційні можливості маніпулювати чи контролюватимаси.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. :Право, 2015.; НАЦІОНАЛІЗМ //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; НАЦІОНАЛІЗМ /Енциклопедія історії України.; Андерсон Б. Уявлені спільноти. Роздуми про походження і поширення націоналізму. — К.,2001.; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. — Дрогобич: Відродження. 1994. 192 с.; Бандера С. «Українська

національна революція, а не тільки протирежимний резистанс».; Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Пер. з англ. — К.: Таксон, 2003.; Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — 1965.; Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. — К.: Либідь, 1999.; Сміт Е. Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. — К.: «К. І. С.», 2004.; Сміт Е. Д. Національна ідентичність. / Пер. з англійської П. Таращука. — К.: Основи, 1994.; Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху. / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. — К.: Ніка-Центр, 2006.; Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. / Пер. з англ. Г. Касьянов. — К.: Основи, 1998.; О. Проценко, В. Лісовий, ред. (2006). Націоналізм. Антологія (вид. друге, перероблене і доповнене). «Смолоскип». 676 с.; Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європі. — М., 2000.; Хобсбаум Ерік. Нации и национализм после 1780 года. — СПб., 1998.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Основні категорії національної безпеки України

Національні інтереси — життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності народу України як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і

держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток;

Загрози національній безпеці — наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України;

Воєнна організація держави — сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем із боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз;

Правоохоронні органи — органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.

Об'єкти національної безпеки

Відповідно ст 3. Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. об'єктами національної безпеки є:

людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи;

суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єкти забезпечення національної безпеки

Відповідно до ст. 4. Закону України «Про основи національної безпеки України», суб'єктами забезпечення національної безпеки є:

Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; Суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Основними принципами забезпечення національної безпеки є:

- Пріоритет прав і свобод людини і громадянина; Верховенство права; Пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; Своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; Чітке

розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; Демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки; Використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам.

**Пріоритетами національних
інтересів України є:**

Гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України. На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є:

У зовнішньополітичній сфері:

Посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

У сфері державної безпеки:

Розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

У воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України:

Поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних Сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності; повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України; накопичення великої кількості застарілої та не потрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин; незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України;

незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей.

У внутрішньополітичній сфері:

Порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, у тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України; структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці.

В економічній сфері:

Істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-

енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;

У соціальній та гуманітарній сферах:

Невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва.

У науково-технологічній сфері:

Наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності; низька конкурентоспроможність продукції; нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії; зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності; вплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України;

В екологічній сфері:

Значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів; нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості

води; загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро; неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності; небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму; посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій; застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

В інформаційній сфері:

Прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Національна безпека — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави (національних інтересів), за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави.

Існують два підходи щодо поняття національної безпеки. Згідно з першим, вона розглядається у контексті захисту національних інтересів, а згідно з другим — базисних цінностей суспільства. У межах обох підходів виникає ключова проблема — визначення множини національних інтересів або множини національних цінностей. Проблема може бути зведена до тріади питань:

цінності національні (інтереси) — які вони, кого, за рахунок кого (чого) їх захищати (реалізовувати)? Однозначно відповісти на ці питання поза межами політичного процесу (компромісу) досить важко.

Коли поняття національної безпеки увійшло у політичний лексикон на Заході, воно використовувалося як синонім обороноздатності держави і фактично до середини восьмидесятих років XX ст. під цим поняттям головним чином розуміли воєнну та політичну безпеку.

З початку 90-х рр. у теоретичних дослідженнях, філософсько-соціологічній та політичній літературі поняття національної безпеки та проблему її забезпечення розглядають з урахуванням економічних, соціокультурних та інших чинників. Сьогодні певною мірою сформувалось загальне розуміння базових категорій, які використовуються при розв'язанні проблеми національної безпеки, що сприяє розробці достатньо структурованих, з відносно чітким понятійним апаратом керівних документів з питань її забезпечення. Є розуміння, що національна безпека, досить складне соціально-політичного явище, яке відображає наслідки багатогранної життєдіяльності, накопичений історичний досвід, уподобання і культуру кожної людини (індивіду), суспільства, держави, загалом — земної цивілізації, має багато відтінків, закріплених правом як сукупний стан, який акумулює безкінечну множину видів збитків, а також можливих уявлень про загрози та їх наслідки. Але досі у дослідників відсутня єдина думка, що доцільно розуміти під поняттям національної безпеки — стан чи категорію, яка характеризує стан. Вітчизняні та іноземні дослідники, нормативні документи дають різні тлумачення сутності поняття національної безпеки через його складний, багатокомпонентний та міждисциплінарний характер.

У міжнародній політиці, внутрішній та зовнішній політиці держав, у теорії та практиці державного управління, не існує поняття, яке могло б порівнятися за ступенем туманності, частоті відносно не чіткого вживання з поняттям національної безпеки. Відсутність єдиного розуміння сутності, природи виникнення, діалектики розвитку, механізмів формування й можливого управлінського впливу на системні характеристики явища, яке означають поняттям національної безпеки. Водночас найбільш розповсюдженою є думка, що національна безпека — це категорія, яка характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави.

Тобто це поняття тісно пов'язане з усіма формами, напрямками та проявами взаємодії у системі «природа — людина — суспільство». Як

поняття «національна безпека» вживається стосовно широкого кола об'єктів і процесів для характеристики їх захисту від різних негативних впливів природного та соціального характеру (часто — у контексті характеристики умов їх розвитку чи функціонування). Тому національна безпека має розглядатися як специфічна властивість динамічних систем, як комплексний критерій оцінки її якості, який характеризує динаміку її розвитку та технічне втілення.

Національна безпека має три взаємозалежні рівні:

- безпека людини (громадянина);
- безпека суспільства;
- безпека держави.

Пріоритетність вказаних рівнів визначається дією багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів суб'єктивного та об'єктивного, зокрема, характером суспільних відносин, політичною системою, економічним укладом, ступенем розвитку інститутів громадянського суспільства, станом зовнішніх зносин з іншими країнами та іншими чинниками. Національна безпека є змінною величиною, бо за своєю суттю це інтегральна багатокомпонентна оцінка наявного, бажаного чи прогнозованого рівня (ступеню) захищеності життєво важливих національних інтересів та умов їх реалізації, зокрема, стану соціально-економічної системи, соціальних та політичних інститутів в країні, спроможності сил і засобів сектору безпеки протистояти загрозам вказаними інтересам тощо.

Конкретне значення національної безпеки завжди знаходиться на інтервалі від абсолютної безпеки (ідеальний стан), коли події, явища, процеси, які породжують небезпеки реалізації національних інтересів повністю відсутні, до абсолютної небезпеки, коли сукупний вплив вказаних небезпек вносить до порядку денного питання про можливість існування соціальної системи (держави), наприклад, її розпад, насильницька зміна конституційного устрою тощо. Тому за будь-яких умов національну безпеку не можна розглядати як стан, коли немає небезпеки. Історичний досвід не містить прикладів, коли б такого стану вдалося досягти навіть окремій людині, не кажучи вже про різні форми соціальних утворень. Навпаки, намагаючись захистити себе від тих чи інших, загроз, вони створили такі види та системи виробничих і технологічних потужностей, озброєнь і у такій кількості, що це стало, однією із найбільших загроз для кожної людини. Тому в якості основи для розкриття змісту поняття «національна безпека» необхідно розглядати певний стан системи (об'єкту, процесу), досягнутий внаслідок запобігання шкоди її розвитку (життєдіяльності).

Бажаний рівень національної безпеки (гарантований, критично допустимий чи недопустимий тощо) часто розглядається як мета, спосіб або необхідна умова успішного функціонування та існування людини, суспільної групи, суспільства чи держави, а їх розвиток уявляється як рух по певній траєкторії у середовищі, яке характеризується сукупністю взаємозумовлених факторів зовнішнього та внутрішнього характеру, що можуть бути описані певним набором показників (індикаторів). У такому розумінні національна безпека є системною кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи, як об'єкта реальної дійсності на той чи інший момент часу. З огляду ж на ієрархічність побудови соціальних систем можна стверджувати, що національна безпека є складною багаторівневою системою, яка формується у руслі об'єктивних і суб'єктивних процесів, під прямим та опосередкованим впливом багатьох факторів. Ці фактори можуть мати економічне, політичне, воєнне, природне, техногенне чи інше походження. Діалектична єдність всіх складових національної безпеки як системи обумовлена нерозривністю процесу функціонування та розвитку людини, суспільства, держави не тільки в просторі, а й у часі.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначив сфери, де суб'єкти державного управління національною безпекою мають забезпечити захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, а саме сфери: правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення загроз національним інтересам.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих (затверджених) в установленому порядку загальнодержавних та галузевих концепцій, доктрин, стратегій та програм, у політичній, економічній, соціальній, війсьній, екологічній, науково технологічній, інформаційній та інших сферах, а вибір конкретних засобів і шляхів її забезпечення обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам. Правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція, закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти. Основним механізмом реалізації вказаної політики є взаємодіюча сукупність вищих посадових осіб держави, органів державного і військового управління, інших державних і недержавних структур, які використовуючи наявний у їх розпорядженні потенціал, здійснюють взаємоузгоджену діяльність відповідно до принципів забезпечення національної безпеки та у правовому полі чинного законодавства. з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз національній безпеці.

Таким чином національна безпека, з одного боку є тенденціями розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими та іншими), за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та вільне функціонування. З іншого боку — це певна захищеність вказаного функціонування від потенційних і реальних загроз. Відсутність національної злагоди щодо основних напрямків суспільно-політичних та соціально-економічних змін українського суспільства значною мірою є наслідком наявності серед різних соціальних груп і між гілками влади найрізноманітніших, часто суперечливих тлумачень й світоглядно-філософських уявлень щодо сутності національної безпеки. Конфлікт щодо визначальних чинників безпеки, зовнішньої та внутрішньої політики між соціальними групами й між гілками влади не може не приводити до зростання соціальної нестабільності, злочинності, корупції, виникнення етнічних, конфесійних і регіональних конфліктів, і загалом — до зниження ефективності використання наявного потенціалу України для забезпечення її безпечного та сталого розвитку.

В останні роки, у тому числі і на Україні, спостерігається активізація спроб щодо подальшої операціоналізації поняття

національної безпеки у контексті системи базисних цінностей суспільства як структурного (цінності типу: «справедливість», «виживання», «розвиток», «свобода», «права людини», «добробут» та інші), так і функціонального рівнів. Але за будь-яких умов задоволення потреби у безпеці на всіх її рівнях (індивідуальному, суспільному, національному, міжнародному) передбачає застосування системного підходу щодо всебічного врахування низки факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток соціальної системи найважливішими серед них є: тенденція зростання ролі екологічних факторів у житті людства та все розуміння економічної природи проблем, які накопичилися у біосфері та вимагають для їх розв'язання спільних зусиль світового співтовариства, певного рівня співробітництва у системі міжнародних відносин; необхідність подальшого пізнання та врахування при розробці стратегії безпечного розвитку того чи іншого суспільства еволюційних законів функціонування й розвитку природи та суспільства; важливість вибору такої стратегії національного розвитку, за якої досягається гармонія екологічних, соціальних, економічних, політичних взаємовідносин та співвідношень; всебічне врахування не тільки культурно-історичних особливостей національного розвитку, а й основних параметрів, складових і характеристик міжнародної безпеки, вплив яких часто є вирішальним при розв'язанні комплексної проблеми забезпечення національної безпеки, тобто врахування реалій суперечливого, але у цілому взаємозалежного та цілісного світу; суперечливість, взаємозалежність та тенденції досить динамічних змін загальнолюдських, національних, класових, групових та особистісних інтересів, а у деяких випадках і ціннісних орієнтацій.

Комплексне врахування цих факторів та аналіз різних точок зору на сутність поняття національної безпеки у контексті сучасних глибинних змін світового економічного, політичного та культурного простору, дозволяє також дійти висновку, що мають бути продовжені досліджені співвідношення національного й державного інтересу, міжнародного й національного інтересу у сучасній світовій політиці.

Указ Президента України № 453/2014 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 р. «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері».

ДЖЕРЕЛА:

Національна безпека держави // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Національна безпека держави // Юридична

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ — акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Поряд з національною ідеєю розрізняють також термін «ідея нації», що вбирає у себе яскравий образ перспективного майбутнього нації, що, як правило міститься поза межами одного покоління і силою своєї притягальності та емоційного забарвлення пориває його та наступні покоління до досягнення поставленої цілі. Ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі— Бубер М. Народ и его земля

Українська національна ідея виплекана кращими синами й дочками України: Григорієм Сковородою, Тарасом Шевченком, Лесею Українкою, Іваном Франком і нерозривно пов'язана з ідеєю соціальної справедливості. Але для того, щоб підійти до поняття, що ж таке національна ідея, розкриємо зміст, форму і зв'язок таких понять, як народ, громадянське суспільство, нація, держава.

Традиційно так сталось, що наука про державу, розглядаючи такі її елементи, як територія, населення і влада, основну увагу приділяє владі. При вивченні демократичного суспільства аналізують в основному взаємодію громадянського суспільства і влади. Співвідношенню ж нації і держави приділяється менша увага.

Серед українських авторів, які вивчали на початку нашого століття національну проблему, згадаємо М. Міхновського, В. Старосольського, В. Липинського, Д. Донцова, М. Грушевського, І. О. Бочковського, С. Рудницького. Особливо відмітимо праці проф. Л. Ребета, в яких досліджувалась роль нації у національній державі.

Для точного розуміння поставленої проблеми почнемо з визначень.

Народ — це сукупність громадян, які у даний момент проживають на даній території і об'єднані у державу.

Нація — категорія історична. Нація — це політично організований народ, це спільнота, що має свою волю, свої традиції, менталітет,

усвідомлює і цінує свою історію, несе відповідальність і турбується за майбутнє. За Л. Ребетом, центральними пунктами в оцінці явища нації є держава і культура, а з психологічного боку – свідомість і воля. Суть нації проявляється в її соціальній психології: «Взаємовідносини між зовнішніми і внутрішніми видами національного життя визначаються коловоротом між буттям, що народило ідею, та ідеєю, що творить буття...З цієї причини нації – це тривкі форми людського життя, і історично витворена соціальна і соціально-психологічна структура кожної нації має безпосереднє відношення до структури держави, в якій віддзеркалюється її характер. Держави бо існують в засаді як національні держави, а держава і нація пов'язані між собою так, як пов'язана форма із змістом».

Отже, наскільки нація створює власну державу, настільки держава творить націю.

Кожна нація прагне до самодостатнього існування. Українська нація, як і всі сучасні нації, є багатоетнічною. Ядром нації, корінною нацією, є суто український етнос. Навколо цього ядра об'єднуються «національні меншини». Історично склалось таке взаємопроникнення, переплетіння, такий синтез українського етносу із «національними меншинами», що крайня доктрина типу «Україна – для українців» є руйнівною, неприйнятною. Як і всякі крайнощі, її треба відкидати. Більше того, проти цієї доктрини потрібно боротись задля збереження нації, задля її майбутнього. Це доктрина реакціонерів-шовіністів, які сповідують національну, расову винятковість і розпалюють на цьому підґрунті взаємну ненависть і ворожнечу.

Корисно згадати думки В. Липинського про те, що бути патріотом – це перш за все вимагати гарних і добрих вчинків від себе, як від Українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони «не – Українці». Бути патріотом – це значить цінувати і мати громадські, політичні, державотворчі устремління, турбуватися про розвиток і майбутнє своєї нації.

Історичний досвід США та багатьох інших багатоетнічних країн показує, що історичну перспективу має «синтетична» концепція нації: коли в процесі конституювання національної ідеї і національної свідомості виходять не з однієї, а з сукупності домінант нації: етнічного походження, територіальної єдності, культури, духовності, економіки, самосвідомості, суспільних інститутів прав людини, громадянського суспільства, громадянства, історичних і політичних факторів. Отже, нація – це комплексне складне поняття, яке охоплює всі сторони життя з пам'яттю про минуле, з проблемами сьогодення і мріями про майбутнє.

При цьому мова – це передумова і наслідок формування нації. Всі проблеми розвитку нації відбиваються у проблемах мови. Асиміляція нації, її розчинення в ядрі іншої, більш сильної нації розпочинається саме з мовної асиміляції, а початок відродження, становлення нації – з відродження загальнодержавної мови.

Оскільки нація – це організований народ, то його організація відбувається через інститути держави і громадянського суспільства на основі національної ідеї як сукупності намірів досягнути нове буття.

Національна ідея – це, по суті своїй, ідеологія розвитку нації і держави.

Як відомо, ідеологія – це мета, мотивація й оцінка діяльності, елемент суспільної свідомості, формула поведінки, відповідальність, схема розподілу власності, влади та інформації, правила взаємодії громадян, громадянського суспільства та владної і політичної еліти.

Таким чином, національна ідея є глобальною, всеохоплюючою і реалізується через національні інтереси у внутрішній і зовнішній політиці держави. Це і стратегія розвитку держави, і політична програма, і економічна політика, це єдність духовності і моралі на основі менталітету народу.

В основі національної ідеї лежить постійне зростання добробуту нації, забезпечення і збереження умов для розвитку майбутнього покоління на основі своєї державності, економічної самодостатності, культури, мови, духовності, освіченості.

Національна ідея за своїм змістом повністю заперечує ідеологію Чиказької економічної моделі, зміст монетаристської економічної політики, тому прибічники нинішніх реформ не можуть керуватися національною ідеєю, вони її не здатні сприйняти.

Особливості і ознаки української нації, специфічні природні ресурси і географічне положення, самодостатність нації зумовлюють те, що в Україні може бути тільки українська модель розвитку – не європейська, американська чи російська, а тільки українська. Звісно, це не означає, що при розбудові української моделі суспільства потрібно нехтувати досвідом інших.

Розглянемо тепер детальніше питання про те, хто і чому у XXI ст. ставиться неприхильно до національної ідеї.

Згадаймо про дві крайнощі розвитку цивілізації у XX ст. за ступенем втручання держави в економіку, який визначається у першу чергу формами власності: класичний капіталізм (вільний ринок) і державний соціалізм (централізоване планове господарство). Саме цим

крайнощам стоїть на заваді таке явище, як нація і національна ідея, котре суперечить суперкапіталістичній та більшовицькій теоріям.

З одного боку – ідея світового уряду, інтеграції у світову економіку, а з іншого – світової комуністичної революції. Як бачимо, спільним у двох теоріях є інтернаціоналізм і глобалізація економіки.

Зміст національної ідеї можна до кінця розкрити тільки усвідомивши цілі і методи взаємодії розвинутих країн (країн елітаризму) та периферії світового господарства.

Розвинуті країни покращують рівень життя свого населення за рахунок підсилення експлуатації, перетворення країн периферії світового господарства у сировинні придатки та ринки збуту. Виходячи з цього, розвинуті країни пропагують у слаборозвинутих політику лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, вільну торгівлю, відкритість суспільства, масову культуру. Інтеграція ж у світовій економіці визначається відповідним розвитком технологій, тому ніколи слаборозвинуті країни не можуть рівноправно інтегруватися з розвинутими. У слаборозвинутих країнах вільного ринку, класичного капіталізму, відкритості економіки завжди більше, ніж у розвинутих.

У розвинутих країнах, явно чи ні, але чітко окреслена національна ідея, яка однозначно реалізується через національні інтереси (США, Японія, Німеччина та ін.). В них панує модель змішаної економіки, а не вільний ринок і досконала конкуренція. Свобода особистості підпорядкована суспільним інтересам.

Очевидно, що порівняння ознак класичного капіталізму з ознаками нації та національної ідеї свідчить про їхні розбіжності та навіть багато у чому протилежності.

Національна ідея за своїм змістом стверджує ідеологію розвинутих країн. Отже, якщо Україна ставить завдання звернути зі шляху класичного капіталізму на шлях змішаної економіки, в коло розвинутих держав, то їй потрібна своя ідеологія, своя національна ідея.

Як бачимо, політичні партії, діячі крайньолівих і крайньоправих поглядів, з однаковою затятістю (можливо, різними методами і під різними гаслами) будуть боротися проти національної ідеї, бо саме вона заважає їм розбудовувати як державний соціалізм (комунізм), так і дикий капіталізм.

Запровадження моделі класичного капіталізму під впливом іноземних радників, міжнародних фінансових організацій, реалізація чужої національної ідеї та чужих національних інтересів означає зраду української національної ідеї. Зазначимо, що застосування концепції крайнощів розвитку суспільства дає можливість чітко визначитися

стосовно Гоббсівської та Кантівської парадигм національної ідеї та національної безпеки.

Як відомо, Гоббсівська парадигма національної ідеї та національної безпеки визначає за головну мету реалізацію національних інтересів: забезпечення власної територіальної цілісності, національної єдності і національного розвитку через творення і розвиток власної держави. Очевидно, що Гоббсівська парадигма є ідеологічною основою розвинутих країн.

Кантівська парадигма національної ідеї та національної безпеки ґрунтується на тому, що вона заперечує сучасні системи національних держав, стверджує досягнення вічного миру і злагоди шляхом створення всесвітньої федерації і введення всесвітнього громадянства, тобто кантівська парадигма відповідає парадигмі вільного ринку, парадигмі свободи і безпеки в першу чергу особи, отже, є ідеологією такої крайності розвитку суспільства, як класичний (дикий) капіталізм. Ця парадигма нав'язується країнам периферії світового господарства з метою полегшення поглинання їх ринку.

Викладене дає змогу повернутися до поставленого питання: національна ідея не спрацювала чи її зрадили?

Очевидно, що реформи почалися під гаслами національної ідеї у частині розбудови держави, а не нації. Але з тих пір, як стратегія реформ була віддана на відкуп іноземним радникам і консультантам, вони почали працювати не на українські національні інтереси, а на інтереси своїх країн – країн елітаризму.

Таким чином, була зраджена українська національна ідея у частині державотворення, яке розпочинається з досягнення економічної незалежності. Щодо розвитку нації (тобто проблеми добробуту народу, його культури, майбутнього), то ним так і не розпочали займатися.

Наголосимо, що особливі роль і місце національної ідеї – саме на перехідному періоді розвитку суспільства, на етапі його трансформації. Це впливає з того, що національна ідея є комплексною, бо охоплює всі сторони життя нації, організовує його і передбачає ефективне використання інститутів держави, державного регулювання. У той же час на перехідному етапі у суспільстві ринкові механізми саморегуляції можуть бути ефективними тільки при наявності раціональної структури економіки, яку вони самі по собі у принципі не здатні створити. Раціональну структуру економіки можна створити тільки втручанням держави в економіку, тобто через державне регулювання і, отже, на основі національної ідеї.

В усталеному режимі суспільства зменшується роль державного регулювання і, отже, зменшується «навантаження» на національну ідею у межах внутрішньої політики. Стосовно зовнішньої політики все залежить від національних інтересів на даному історичному етапі розвитку нації.

Національна ідея має стати основою настанови національної свідомості на:

- гармонійний розвиток людини, зв'язок її з природою, рідною землею, турботу про здорове навколишнє середовище, державну підтримку всіх форм власності, на родинний принцип успадкування, колективний спосіб праці на землі;
- заборону продажу землі іноземцям, обмеження іноземних інвестицій та зовнішніх боргів, аби не втратити найвищу цінність – Україну як спільну Батьківщину всіх громадян, що проживають на її території;
- соборність, збереження і непорушність кордонів і захист територіальної цілісності держави;
- духовну та культурну цілісність і самобутність, єдність духовності і моралі, що не заперечують прогресивних надбань інших націй;
- патріотизм усіх громадян України, самостійність і незалежність дій владної еліти в національних інтересах України;
- родину – основний осередок суспільства, що разом з державою відповідає за виховання здорового молодого покоління.

Таким чином, щоб Україна стала розвинутою державою з високим життєвим рівнем народу, то в основу ідеології нового курсу реформ для неї може бути покладена тільки національна ідея як основа злагоди, єднання і цілеспрямованої діяльності суспільства в інтересах кожного її члена та майбутніх поколінь. І ця ідея може бути реалізована лише українськими патріотами.

ДЖЕРЕЛА:

Національна ідея // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Національна ідея // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА І СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА — науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

У колишньому СРСР національна політика здійснювалася без належного аналізу суперечностей, породжених розбіжністю інтересів у різних націй-етносів, без урахування матеріальних умов для їх розв'язання, що призвело до краху Радянського Союзу як федеративної держави.

Міжетнонаціональний конфлікт може виникнути через проблеми:

- викликані відносинами національної нерівності, поділом націй на привілейовані та непривілейовані, на великодержавні та пригнічені;
- породжені різним рівнем економічного і культурного розвитку націй;
- породжені національною недовірою, розбратом і підозрами на національному ґрунті.

Оскільки національна політика насамперед спрямована на передбачення й вирішення суперечностей у сфері етнонаціональних відносин, сучасні політологи й соціологи постійно здійснюють теоретичні дослідження (особливо у багатонаціональних державах), які дають змогу визначити (переважно на прикладі СРСР) основні сфери виникнення суперечностей і конфліктів, пов'язаних із національними проблемами:

1. Відносини між центральними органами та республіками (землями, штатами, кантонами). Наприклад, лише на останньому етапі існування СРСР законодавчі акти, ухвалені вищими органами Литви, Латвії, Естонії, Азербайджану та Вірменії, було скасовано чи визнано недійсними у Москві. А республіки ігнорували союзні постанови, документи. Подібна ситуація простежується у відносинах Квебеку з канадським центральним урядом, Північної Ірландії — з-англійським.

2. Відносини між союзними (автономними) республіками (штатами, кантонами). У колишньому СРСР національні проблеми призвели до загострення відносин між Азербайджаном і Вірменією, Узбекистаном і Киргизстаном, Росією та Україною. Напруженість у відносинах Азербайджану та Вірменії переросла у справжню війну.

3. Відносини всередині союзних республік. У пострадянських республіках найбільшої гостроти суперечності досягли в Азербайджані (Нагірний Карабах), Таджикистані (громадянська війна), Грузії (Південна Осетія, Абхазія), Молдові (Придністров'я), Росії (Чечня), Україні (Крим). Подолання цих проблем можливе лише за умови забезпечення права всіх народів на вибір форми національної державності відповідно до реальних можливостей кожного етносу. Цим правом скористалися у

Нагірному Карабаху і Південній Осетії, проголосувавши на референдумах за свою незалежність.

4. Проблеми національних груп у республіках (штатах), а також національностей, які не мають власних національно-державних утворень. Це стосується насамперед росіян, які проживають за межами Росії (25 млн.). Гостро постала проблема російських німців (понад 2 млн.), яких сталінський режим огульно звинуватив у підтримці фашистської Німеччини та застосував до них масові репресії, ліквідувавши національну автономію. Хоча звинувачення було знято 1964 р., однак загалом проблема російських німців залишається нерозв'язаною. Триває масовий виїзд німців до ФРН. У складній національно-державній структурі Російської Федерації існують й інші національні тертя: у Башкортостані — між башкирами й татарами; Татарстані — між татарами й чувашами; Дагестані — між аварцями, кумиками і лезгинами; Північній Осетії — між осетинами та інгушами.

5. Проблеми розділених народів. Наприклад, азербайджанці (Азербайджан — Іран), таджики (Таджикистан — Афганістан); курди (Туреччина — Ірак — Іран); корейці (північні — південні) та ін.

Принципами розв'язання цих конфліктів є:

- демократизм, заснований на праві націй на самовизначення та врахуванні національних інтересів;
- компроміс та діалог сторін з урахуванням реальної етнонаціональної ситуації, співвідношення сил;
- рівноправність всіх націй і народностей незалежно від чисельності та рівня розвитку;
- непримиримість до будь-яких проявів націоналізму, шовінізму та сепаратизму;
- спільність історичної долі народів, забезпечення цілісності держави.

Усі ці суперечності можуть вирішуватися чи загострюватися, переростати в конфлікти в процесі проведення певної національної політики. Світова практика виробила лише один — демократичний — спосіб урегулювання міжнаціональних відносин, який передбачає забезпечення вільного волевиявлення націй, реалізацію їх законних прав на життя, відносини з іншими націями на основі рівності. Йдеться про надання повної свободи націям для встановлення ними економічних, політичних, культурних та інших відносин, а отже, про право націй на самовизначення, яке тісно пов'язане з реалізацією прав людини. Права і свободи людини та право народів на самовизначення взаємозумовлені. Нині право нації на самовизначення — один із

важливих принципів відносин між народами й націями. Навіть більше, самовизначення є загально визнаною основоположною нормою міжнародного права, обов'язковою для всіх без винятку держав. Це зафіксовано і в документах ООН (друга стаття Статуту). У цьому документі наголошується на:

- правомірності боротьби народів за досягнення політичної незалежності та утворення своєї державності;
- свобода народу чи нації без втручання ззовні в її політичний статус;
- на необхідності уникнення збройного втручання у справи держав, які стали на шлях самостійного розвитку;
- забороняються акти політичної, ідеологічної, економічної агресії.

2. Суверенітет держави

Суверенітет держави — політико-юридична властивість державної влади, яка означає її верховенство і повноту всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні.

Відрізняють дві сторони державного суверенітету:

внутрішню: виражає верховенство і повноту державної влади відносно до усіх інших організацій у політичній системі суспільства, її монопольне право на законодавство, управління і юрисдикцію усередині країни в межах усієї державної території;

зовнішню: виражає незалежність і рівноправність держави як суб'єкта міжнародного права у взаємовідносинах з іншими державами, недопустимість втручання у внутрішньодержавні справи ззовні.

Внутрішній суверенітет називають ще законодавчим суверенітетом, оскільки він припускає право законодавчої влади видавати закони.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. зазначені такі ознаки державного суверенітету України:

1) верховенство (інакше: прерогатива влади) — відсутність іншої більш високої суспільної влади на території країни: державна влада може скасувати, визнати недійсним будь-який прояв усякої іншої суспільної влади;

2) самостійність — можливість самостійно приймати рішення усередині країни і ззовні за дотримання норм національного та міжнародного права;

3) повнота (інакше: універсальність) — поширення державної влади на всі сфери державного життя, на все населення і громадські організації країни;

4) неподільність влади держави у межах її території — особовість влади в цілому і лише функціональний її поділ на гілки влади: законодавчу, виконавчу, судову; безпосереднє здійснення владних велінь по їх каналах;

5) незалежність у зовнішніх відносинах — можливість самостійно приймати рішення ззовні країни за дотримання норм міжнародного права і поважання суверенітету інших країн;

6) рівноправність у зовнішніх відносинах — наявність у міжнародних відносинах таких прав і обов'язків, як й у інших країн. До зазначених ознак суверенітету слід додати:

7) невідчужуваність — неможливість довільної відчуженості легітимної та легальної влади, лише наявність закріпленої законом можливості делегувати суверенні права держави органам місцевого самоврядування (в унітарній державі), суб'єктам федерації та органам місцевого самоврядування (у федеративній державі).

Конституції України проголошується: «Суверенітет України поширюється на всю її територію» (ст. 2).

Суверенітетом володіють будь-які держави незалежно від розміру їх території, кількості населення, форми правління і устрою. Суверенітет держави є основним принципом міжнародного права. Він знайшов своє вираження у Статуті ООН та інших міжнародних-правових документах.

Держава має суверенні права: право війни і миру; право видавати закони; право формувати державні органи; право визначати свою атрибутику (символіку та ін.); право встановлювати податки; право призначати своїх представників в інших державах і міжнародних організаціях; право вступати до міждержавних союзів та ін.

Проте держава не має права робити все, що вважає за необхідне, щодо інших держав. Проти таких дій застерігає міжнародне право. Державам, наприклад, забороняється застосовувати силу проти інших держав, за винятком самооборони або уповноваження з боку Ради Безпеки ООН. Іншим обмеженням свободи дій держави є юридичний обов'язок виконувати укладені нею договори. Так, члени Європейського Союзу уклали між собою договір, відповідно до якого велика частина їх економічного життя підлягає керівництву з боку Союзу. Крім того, Європейський Союз має власну систему права і свій власний суд, який виходить із принципу, що у разі виникнення суперечностей між законами Союзу і законами держави-учасниці пріоритет належить законам Союзу. Попри ці обмеження, члени Європейського Союзу залишаються суверенними державами.

Слід відрізняти суверенітет держави від суверенітету народу і суверенітету нації.

Суверенітет народу (народ — громадяни всіх національностей, що мешкають на території даної країни) означає верховенство народу як джерела і носія влади, його право самому вирішувати свою долю, безпосередньо або через представницькі органи брати участь у формуванні напрямку політики своєї держави, складу її органів, контролювати діяльність державної влади.

Суверенітет народу, закріплений у конституції, — якісна характеристика демократії, демократичного режиму в державі. У ст. 5 Конституції України записано: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування».

Суверенітет держави не обов'язково припускає суверенітет народу. Суверенітет держави може поєднуватися з відсутністю суверенітету народу, з наявністю тоталітарного режиму, деспотії. Як правило (але не завжди), відсутність зовнішнього суверенітету держави спричиняє втрату суверенітету народу як внутрішньої свободи його політичного стану. У демократичній державі джерелом і основою співробітництва усіх влад є установча влада народу. Тут суверенітет народу є джерелом державного суверенітету.

У багатонаціональній державі її суверенітет не може бути суверенітетом однієї нації як етносоціальної спільноти. Він містить у собі обов'язки відносно інших націй, які є сучасниками «титульної» нації, існують паралельно з нею.

Державний суверенітет, здійснюваний багатонаціональною державою, має гарантувати суверенітет кожній із націй, що об'єдналися. Якщо нація здійснила своє право на політичне самовизначення шляхом об'єднання в союзну державу (федерацію), суверенітет кожної з націй, що об'єдналися, досягається шляхом забезпечення суверенних прав суб'єктів союзу, які поступилися частиною своїх прав багатонаціональній державі (наприклад, охороною спільних державних кордонів, здійсненням спільної фінансової, податкової і оборонної політики).

Головне полягає у тому, щоб нація, яка складає більшість у країні і дала назву державі, не використовувала свою перевагу для обмеження прав представників іншої нації. Протиправною і недопустимою є будь-яка національна дискримінація або прагнення однієї нації підкорити іншу.

Україна як суверенна демократична держава втілює в собі суверенітет держави, суверенітет нації та суверенітет народу. Реалізація в Україні права на політичне самовизначення, аж до відокремлення (вищий щабель національного суверенітету, що призводить до встановлення державного суверенітету), є об'єктивно закономірним процесом.

ДЖЕРЕЛА:

Брегед А. Ю. Політологія : Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К., 1999.; Гелей С., Рутар С. Основи політології. -Львів, 1996.; Основи політології: Підручник / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 1995.; Основи політології / Кирилюк Ф.М., Корж М.О., Федірко І.П. та ін.; За ред. Ф.М. Кирилюка. – К., 2000.; Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Конспект лекцій. -К., 1999.

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ

Якщо говорити про національну самосвідомість, то це «особливий динамічний складник самосвідомості особистості, який включає у себе усвідомлення індивідом своєї національної належності, специфічних рис власної нації, відмінних від інших, її історичного минулого, а також відношення до цінностей, які нація напрацювала у процесі свого розвитку. У національній самосвідомості, окрім цього, зафіксовані бачення національних інтересів та майбутнього власної нації».

Національну самосвідомість можна визначити як усвідомлення людиною своєї належності до певної національної спільноти, тобто здатність ідентифікувати себе, тобто своє «Я» з конкретною спільністю «Ми». Що ж до питання коли саме починає функціонувати національна самосвідомість, то тут ми маємо справу з початком розрізнення на «Ми» - «Вони».

На думку Ю.Бромля етнічна самосвідомість пов'язана із уявленням про певну ідентичність всіх її членів.

Етнонаціональна самосвідомість - це похідна форма суспільної свідомості та самосвідомості, яка є сукупністю культурних цінностей, почуттів, уявлень, переживань, стереотипів, шаблонів, ідей тощо, в яких етнічна спільність усвідомлює свою історичну та соціокультурну неповторність в системі етноподілу людства.

Національна самосвідомість полягає, передусім, не в тому, як себе розуміє певна нація, які властивості, вдачу та можливості вона визначає, а в тому, яке місце в національній культурі відведено саме людині, в чому вбачається її сутність, сенс та пріоритети її буття.

На думку Л.Шкляра визначальним для етносу є не біологічна чи антропологічна риса, а соціокультурна, завдячуючи якій люди

ідентифікують себе з тим чи інакшим народом, культурою. Початком до визначення буття етносу як суб'єкту є його етнічна самосвідомість. А там де свідомість не досить міцна етнос зникає з арени.

Якщо говорити про психологічну єдність етносу, то варто зазначити те, що її зміст залежить від ступеня історичного, цивілізаційного та культурного розвитку, від особливостей суспільного буття та соціальної організації етносу. Психологічна єдність, полягає саме у виокремленні власної етнічної спільноти і має два виміри: вирізнення себе з поміж інших іноді навіть вороже, та внутрішня солідарність, згуртованість. На цьому етапі ми спостерігаємо демаркацію на «своїх» та «чужих». До так званих «своїх» ми відносимо тих, хто поділяє властиві даній спільноті установки буття, світорозуміння, світосприйняття. Поділ на «своїх» та «чужих» ми спостерігаємо ще в Стародавній Греції: елліни та варвари. Цей своєрідний поділ відбувається на підсвідомому рівні, якщо говорити мовою Л.Гумільова, то тут ми маємо справу з почуттям компліментарності, тобто підсвідомому відчутті симпатії та спільності до «своїх» людей.

З національною свідомістю самосвідомістю багато вчених пов'язують становлення нації, як такої, до них належать О.Бочковський, В.Старосольський, Л.Ребет, із сучасних Ю.Римаренко, О.Картунов, Л.Нагорна, В.Панібудьласка, Л.Шкляр, М.Вівчарик та ін. на їх думку народ стає нацією за умов встановлення духовної спорідненості окремо взятих індивідів, в основі якої лежить національна самосвідомість, яка створює національну ідею, що слугує об'єднавчою та стимулюючою ланкою. Національна самосвідомість є найважливішою властивістю нації.

Згідно точки зору А.Агаєва, нація стає справжньою тільки тоді, коли формується активне відношення людини до нації, точніше кажучи, національна самосвідомість. Без останньої нація не здатна до самостійного життя, суверенітету, розвитку, політичного самовизначення, одним словом, вона просто неможлива.

В.Коннор, наприклад, вважає, що нація - етнічна група людей, що самоусвідомлює свою індивідуальність і поки її представники не усвідомлять свою унікальність, вона так і залишиться етнічною групою, а не нацією. Якщо етнічна група визначається ззовні, то нація повинна визначати сама себе.

Таким чином ми бачимо, що саме національна самосвідомість є головним атрибутом становлення нації. З національною самосвідомістю пов'язане усвідомлення власної державно-територіальної, духовної,

етнічно, історичної, психологічної та культурної соборності, самотності та неповторності. Життєвий шлях нації залежить від особливостей її національної самосвідомості.

У даному контексті варто звернути увагу на відмінності між національною та етнічною самосвідомістю. Під етнічною слід розуміти усвідомлення етносу себе як біологічно-географічної спільності з посиланням на демаркацію «ми-вони». Національна самосвідомість полягає у державно-політичній самоідентифікації, спільності навіть якщо та, іноді, не підкріплена законодавчо.

Принагідно наголосимо на тому, що самосвідомість конститує появу нації, як такої. «Кордони між етносом і нацією це кордон між тим, що не залежить від людини, не є її особистою заслугою і зумовлене лише фактом її народження, і тим, що потребує від неї певного особистого зусилля і усвідомлення вибору».

Національна самосвідомість - це усвідомлення спільнотою або окремою людиною її спільності, духовної єдності, етнічно-історичної спорідненості, культурної самотності і неповторності, це усвідомлення національної приналежності, спільності специфічної долі та історичного коріння, це ототожнення людиною себе з іншими «співпредставниками», комплекс уявлень нації про себе, про свої інтереси, орієнтири, цінності, а з цього ракурсу вже і відношення до таких існуючих «Інших» спільностей, відмінних але, не менш, вартісних від «Нас».

Зважаючи на все вище сказане, слушно було б звернути увагу і на своєрідний умовний поділ національної самосвідомості за своїми носіями, на самосвідомість окремого представника етносу (індивідуальну) та колективну. Індивідуально-етнічна самосвідомість, являє собою здатність ідентифікуватися з певним етносом, відокремлюючись від всіх інших, усвідомлюючи своє етнічне «Я» як унікальне та неповторне. Колективна ж самосвідомість - це здатність, здавалося б, на перший погляд, окремо взятих індивідів виступати, діяти та усвідомлювати себе своєрідною цілісністю, окремішністю, яка відрізняється набором, тих чи інших, констант, які її об'єднують і дають право виступати певним організмом.

Отже, виходячи з усього вище сказаного постає питання, що ж виступає факторами які формують національну самосвідомість і тут ми можемо виділити декілька: етнонаціональна культура, геопростір даної нації, її історична доля.

Якщо взяти етнонаціональну культуру, то вона охоплює все коло явищ, які пов'язані зі становленням, розвитком і закріпленням тих

якостей, що притаманні лише тій етнічній спільноті, членом якої виступає дана особистість, цей, так званий процес етнізації, продовжується все життя.

Національна культура створює невидиму сферу, яка формує людину її характер, менталітет, стиль життя, тут людина потрапляє у систему несвідомих шаблонів які йдуть з нею пліч опліч все життя.

Формування національних особливостей особистості, відбувається через постійну комунікацію з національним середовищем, до якого належить система норм, традицій, звичок, оцінок, які направляють поведінку індивіда. Національна культура визначає світогляд особи, який не може виникнути як на пустому місці так і зникнути безслідно в небуття. Менталітет є глибинною характеристикою свідомості людини, він залишається стійким навіть за умов короточасного зовнішнього впливу.

Національні суб'єкти діють та мислять не просто подібно, вони, перш за все, усвідомлюють і відчують свою співпричетність до етнонаціональної спільноти, ідентифікують себе зі своїми співпредставниками і відсторонюють себе від всіх інших собі подібних але інонаціональних.

Культура дається людині через мову і в мові. Можна сказати навіть більше: завдяки мові як суспільно-історичному здобутку людина стає людиною. Цей людинотворчий, буттійний статус мови глибоко висвітлений у працях М.Гайдеггера та у філософській герменевтиці Х.-Г.Гадамера.

Мислення і мова - це дві сторони процесу відображення дійсності. Цей своєрідний акт мислення здійснюється на основі створених ще до народження індивіда форм суспільної практики. Мова виступає засобом вираження думок. У мові і через мову світ постає перед людиною, відкривається їй, через це М.Гайдеггер визначив мову як «дім людського буття».

Глибокі думки про національну мову як феномен культури обстоював І.Огієнко. Він вважав, що саме в мові відбивається дух нашого народу, саме за корінням слів ми можемо довідатись про його культуру. Для прикладу він здійснює порівняльну характеристику слів російської та української мови. «Наше слово «дружина» (супруга) яскраво показує про стан нашої жінки, про те, що вона друг своєму чоловікові, тоді як загально-словянське «жена» значить тільки «рождающая».

Справді, мова - «орган культури» безпосереднє її буття, що його творить кожна нація, становлячись нацією як такою. І.Огієнко

стверджує. Що «поки житиме мова - житиме й народ, яко національність. Не стане мови - не стане й національності: вона геть розпорушиться поміж дужчим народом».

Мова кожного етносу виступає, перш за все, його світоглядом, а значення ж, тих чи інших слів, заховане в їх первинному символічному смислі, на який сьогодні мало хто звертає свою увагу.

Отже, з усього вище сказаного, ми бачимо як національна культура перетворює нашу психіку, свідомість та самосвідомість, бо, в процесі життєдіяльності, людина починає себе відносити, до конкретної «уявної спільноти» а, точніше кажучи, нації.

Якщо ж брати до уваги геопростір, то тут ми маємо на увазі те, як особливості природного середовища, тобто специфіка рельєфу, клімату, рослинного та тваринного світу, специфіка географічного розташування та ін. впливають на життя спільноти.

В процесі еволюційного розвитку людство створювало своєрідну систему природокористування, яка безпосередньо залежала від географічних, політичних, культурних тощо умов існування. Усе це засвідчує нам, що та чи інша етнація знаходиться в особливій природно-соціальній ніші, в якій кожен елемент пов'язаний силою не просто традицій, а перш за все етнологічною свідомістю, що, відповідно, і створює не тільки почуття кровної, а, головне, духовної спорідненості, яка сягає глибини міфологічної та естетичної чуттєвості. На цьому рівні ми і знаходимо відповіді на загадки, якими живе етнологічна свідомість у віках і поколіннях, здатних до відродження втрачених цінностей та ідеалів.

Відомий російський вчений Л.Гумільов вважав територіальний фактор беззаперечним у процесі становлення і функціонування нації. Географічні умови впливають не тільки на способи господарювання, політичний устрій, тощо а й на психіку людей.

Таким чином, роль географічного середовища - це не просто вплив рельєфу та клімату на ту чи іншу націю, культуру, а це насамперед розмаїття геопростору.

На думку Ш.Монтеск'є, якого можна вважати засновником географічного детермінізму, на психологію людини, а отже і етносу теж, неабияк впливає природне середовище. Він пов'язав «дух законів» і особливості території, кліматичних умов, земельних ресурсів тощо. Для Ш.Монтеск'є, «дух законів» є об'єктивацією національної психіки в особливостях форм правління, територіального устрою, політичного режиму. І.Лисяк-Рудницький, переконаний, що географічний ландшафт має великий вплив на специфіку та долю тієї чи іншої культури. Якщо

звернутися до української культури, то тут ми побачимо, що саме кочівні племена іранського та тюркського походження по-різному впливали на праукраїнську культуру. Роль кочівників іранського походження була позитивною, а тюркські кочівники, навпаки, перебували у стані війни з племенами хліборобів Причорномор'я, саме тюрки-кочівники відіграли роль руйнівного чинника, що у подальшому призвів до загибелі старокиївської культури.

Зв'язки з євразійськими кочівниками були для формування українського національного типу передусім могутнім гальмівним чинником.

Якщо подивитися на етнонаціональну культуру в ракурсі географічного середовища, то побачимо, що та чи інша культура є формою адаптації нації до природних умов, вона відображає на собі вплив інших народів, причому особливості національної психіки багато в чому залежать саме від тих чи інших географічних параметрів, а точніше особливостей рельєфу, клімату тощо.

«Екологічна ніша», в якій формується і функціонує етнос, залишає свій відбиток на культурі, життєдіяльності етносу (житло, їжа, одяг, господарювання і т.д.), харчових і дихальних механізмах. У процесі життєдіяльності етносу у його представників виробляється орієнтація не тільки на ті чи ті продукти харчування, але й на той чи інший склад повітря. Відхилення від цієї так званої етнічної норми, призводить до зростання захворюваності та смертності. Це ще раз підтверджує тезу, що між людиною, етносом і середовищем у продовж історії виробляються, а потім генетично передаються певні специфічні механізми обміну з середовищем, які або позитивно, або негативно впливають на життєдіяльність і навіть збереження етносу. Виходячи з усього сказаного, ми з впевненістю можемо стверджувати, що будь-який етнос «прив'язаний» до географічного середовища, території, яка забезпечує йому найбільш плідне і повноцінне функціонування.

«Середовище нації - це не тільки «тло», на якому простежується її буття, чи сцена, на якій той чи інший народ грає свою роль, а її власне невід'ємна частина».

Таким чином, природне середовище є контекстом з яким постійно відбувається взаємодія, проте, з іншого боку воно є невід'ємною частиною культури.

Що ж до історичного фактора, то тут маємо справу з переліком і суттю тих подій, які складають килимок долі нації і які як з минулого, так і з теперішнього впливають на її життя, світосприйняття, світопереживання, тощо. І не буде помилкою, коли зазначимо, що цей

фактор є одним із основних, бо саме ті чи інші історичні події чи то штовхають до розквіту, чи то пригнічують національну самосвідомість і націю взагалі.

Якщо ж говорити про українців, то на відміну від природи, яка розпорядилася досить щедро до них, історична доля, навпаки склалася далеко не на їх користь. До проголошення незалежності Україна майже повністю була позбавлена можливості регулювати власні етнонаціональні процеси. На цьому етапі здійснювалась політика відриву від етноісторичних коренів і створення штучної спільності радянського народу. Це в свою чергу призвело до духовної деградації етносу, до комплексу меншовартості та своєрідного пристосовницького характеру, а це все у комплексі послабляло природну здатність до збереження і відтворення власних етнічнонаціональних констант.

Ті, хто вважали себе українцями, змушені були зректися свого коріння, національної самосвідомості заради фізичного виживання, прийнявши у свій життєвий світ чужу для власного душу, іноетнічну свідомість. Це й стало підґрунтям для деформації останньої, що на багато років витіснило формування і втілення у життя національної ідеї. Український етноісторик Я.Грицак слушно зауважує, що національний експеримент 1960-1980 рр. викликав до життя нову «радянську» ідентичність, яка виявилась дуже живучою в Україні.

У цей період бездержавності набуті українцями психологічні риси навіть сьогодні блокують духовний розвиток української нації. Національна самосвідомість, має історичний характер, вона пройнята духом давно існуючих уявлень нації, її психології тощо, які тісно переплетені з конкретними переживаннями тієї чи іншої ситуації даною нацією.

Тому на даному етапі розгляду постає питання щодо правдивого подання історичного минулого нації, але не з позиції правлячої еліти, а справедливо, щоб ця історична правда показала дійсний внесок нації у світову цивілізацію, при цьому не розтопившись у ній, а навпаки ще яскравіше відтінивши ті чи інші особисті сторони.

Таким чином, процес становлення нації, національної самосвідомості є довготривалим, складним, а іноді навіть кривавим. Наше минуле є яскравим прикладом цього судження. Ці складні і «круті сходинки» до заповітної мети мають дещо негативний характер, оскільки приниження національної гідності, утиски розвитку мови, культури тощо негативно позначаються на збереженні національної самосвідомості, що і віддаляє націю на роки не тільки від розвитку, а й від власної поваги, прагнення до самозбереження як національної

спільноти. Стоячи на порозі утвердження України як демократичної нації постає потреба у формуванні особистості нового типу, яка відповідає сучасним потребам національного розвитку і гідна представляти українську націю. Тому звернення до таких питань як етнос, нація, національна самосвідомість та фактори її формування є необхідним не тільки у процесі становлення, а й утвердження нації як гідного представника світової спільноти.

ДЖЕРЕЛА:

Пустотін В. Національна самосвідомість // Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. - К.: Довіра: Генеза,- 103с.; Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. - М.: Наука, 1983. - ст.176; Шкляр Л.Є. Етнос як суб'єкт історичної дії. // Онтологічні проблеми культури. - К.: Наукова думка. - 1994. - Ст.67; Гумилев Л.Н. От Рус- си к России: очерки этнической истории. / Послесл. С.Б.Лаврова. - М.: Экспресс, 1992. - Ст.11; Агаев А.Г. Нация, ее сущность и самосознание// Вопросы истории. - 1996. - №7. - ст.87; Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. - репр. відтворення вид. 1918 р. - К.: Абрис, 1991. - ст.239; І.Лисяк-Рудницький Україна між Сходом і Заходом. // Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники М.Ф.Тарасенко, М.Ю.Русин, А.К.Бичко та ін. - К.: Либідь, 1993. - ст.515;

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР — сукупність психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.

Уперше вивчення психологічних особливостей окремих етнічних груп здійснювалося Школою психології народів, що виникла у Німеччині у середині XIX ст. Для означення специфічних психологічних властивостей того чи іншого етносу Лазарус і Штейнталь, наслідуючи Гегеля й німецьких романтиків, уживали поняття «дух народу». Дослідженню цього питання присвячено й фундаментальну працю Вундта «Психологія народів», де розглядають специфічні особливості глибинних шарів психологічного життя представників різних людських спільнот. У XX ст. дослідження національного характеру здійснюється переважно у рамках неохайдезизму та націології. Юнг, зокрема, виводить наявність психологічних відмінностей народів зі своєї концепції архетипів, пов'язуючи їх існування з функціонуванням у підсвідомому певних психологічних структур, що зумовлюють особливі поведінкові прояви і є спільними для представників якогось великого угруповання. Питання національного характеру найбільшою мірою привертало увагу народів, що зазнавали національного гноблення і для

яких актуальним було виявлення всіх чинників, що впливали на перебіг національно-визвольної боротьби. Намагаючись виявити умови, за яких уможлиблюється досягнення національної незалежності і причини попередніх поразок, українські мислителі — політики-державники, філософи, психологи, представники інших наукових галузей — звертались до особливостей української національної ментальності й психології.

Від середини XIX ст. в Україні бурхливими темпами розвивається етнопсихологія, основоположні ідеї якої сформульовані у роботах історіографічного та культурознавчого характеру (Костомаров, Липинський, Щербаківський, Липа, Чижевський, Мірчук, Крупницький, Ярема, Феденко). Філософські аспекти функціонування мови як чинника етнопсихологічних феноменів досліджувалися у роботах Потебні. Безпосередньо проблемам національного характеру у межах етнопсихології як міждисциплінарного напрямку наукових досліджень на українському ґрунті присвячено роботи Кульчицького, Цимбалістого, Яніва, Шлемкевича та інших

ДЖЕРЕЛА:

Пустотін В. Національна самосвідомість // Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. - К.: Довіра: Генеза,- 103с.;

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ — групи громадян певної держави, які не є представниками титульного етносу, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. «Беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями становлять п'ятдесятидвохмільйонний народ України, приймає цю Декларацію прав національностей України».

Цими словами починається ЗАКОН УКРАЇНИ Про національні меншини в Україні від 26.06.1992 р. та має на своєму початку ДЕКЛАРАЦІЯ прав національностей України. Ці нормативно-правові акти «прагнучи утвердження у незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України» гарантують всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Національною меншиною вважається фізичний масив (група) людей не корінного етнічного статусу, але яка живе у сучасному для

себе етносередовищі. В Україні — це представники всіх націй, крім автохтонів.

У національному складі населення України переважають українці. Їхня чисельність становить 37541,7 тис. осіб, або 77,8 % від загальної кількості населення. За даними останнього перепису населення (2001 р.), національні (етнічні) меншини в Україні становили 14 млн чол., або 27,3 % від усіх жителів. В Україні живуть представники понад 100 націй. Найчисельнішими з них є росіяни, євреї, білоруси, молдовани, болгари, поляки, угорці, румуни, греки, татари, вірмени, роми та ін.

За особливостями динаміки кількості населення національні меншини в Україні в другій половині XX ст. можна віднести до трьох груп:

меншини, в яких кількість населення збільшувалась (росіяни, білоруси, румуни, вірмени, цигани, німці, азербайджанці, грузини, чуваші, узбеки, мордва, корейці, удмурти, лезгини, туркмени, аварці);

меншини, в яких кількість населення утримувалась майже на одному рівні (молдовани, угорці, греки, татари, гагаузи, литовці, казахи, словаки, марійці, осетини, таджики, естонці, комі, албанці, асирійці, киргизи, комі-перм'яки, карели, чеченці, даргінці, араби, фінни, лакці, абхази, кабардинці, табасарани);

меншини, в яких кількість населення зменшилась (євреї, поляки, чехи, башкири, латиші). За даними останнього перепису населення вдалось виявити особливості розселення кожної національної меншини в Україні.

Найбільша етнічна меншина в Україні — росіяни. Їхня кількість становить 8334,1 тисяч осіб і становить 17,3 %.

Кожна з інших етнічних меншин становить менше 1 % від загальної кількості населення, серед них виділяються білоруси (0,6 %), молдовани (0,5 %), кримські татари (0,5 %), болгари (0,4 %), угорці (0,3 %), румуни (0,3 %), поляки (0,3 %), євреї (0,2 %), вірмени (0,2 %), греки (0,2 %), роми (0,1 %), грузини (0,1 %), гагаузи (0,1 %) та ін.

В Україні розселення етносів має виразну регіональну визначеність. Центральна й Північно-Західна Україна є історично основними регіонами розселення українського етносу, який найменше «розбавлений» іншими етносами.

Найбільша частка українців у населенні Тернопільської (96,8 %) та Волинської (94,6 %) областей.

Найнижча — в АР Крим (25,8 %), Луганській (51,9 %), Донецькій (50,9 %), Одеській (54,6 %) областях.

Перше місце серед національних меншин в Україні за чисельністю представників займають росіяни — 8.3 млн осіб, або 17.3 % від загальної кількості населення. Їх чисельність постійно збільшувалась до 1989 р. (за переписом 1926 р. росіян в Україні налічувалось лише 3.2 млн осіб, однак станом на 1970 р. їх вже налічувалось 9,1 млн осіб, що ще раз свідчить про цілеспрямовану русифікацію та оросіянення областей України).

Росіяни належать до давніх жителів України. Селитися на нашій землі вони почали ще з XV ст. Багато їх поселилось на Слобідській Україні у XVI—XVII ст., а у XVIII ст. — на узбережжі Чорного та Азовського морів. Наприкінці XIX і на початку XX ст., внаслідок бурхливого розвитку промисловості у Придніпров'ї, Донбасі у ці райони переселилась велика кількість російських робітників. Значна їх частина залишилась на постійне проживання в цих місцевостях. Чимало росіян переселилося в Україну після жовтневого перевороту 1917 р., у роки радянських п'ятирічок. Так, з 1926 – 1970 рр. російське населення у Донбасі та Придніпров'ї збільшилось у 2,9 раза.

У 1959—1965 рр. імміграція в Україну досягла близько 3 млн осіб, переважно росіян. З ініціативи союзних відомств у 80-90-х рр. відбувався процес масового переселення росіян в Україну. Внаслідок цього суттєво збільшилось населення областей Подніпров'я, Донбасу, Одещини, Криму та інших регіонів України. Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська області та Крим — це ті регіони, куди впродовж століть відбувалось переселення людей з Росії.

Особливістю розселення росіян в Україні є те, що вони нерівномірно розміщені у її регіонах. За часткою росіян у загальній кількості населення у державі виділяються Донецька область (22 %), АР Крим (14.1 %), Луганська (11.8 %), Харківська (8.8 %), Дніпропетровська (7.5 %), Одеська (6.1 %), Запорізька (5.8 %), Миколаївська (2.1 %), Херсонська (2.0 %) області та м. Київ (4.0 %). Нижче 2-ох відсотків росіян від загальної їх кількості проживають у Львівській, Сумській, Полтавській, Київській, Кіровоградській, Черкаській, Житомирській та Вінницькій областях. В кожному з решти регіонів проживає менше 1 % росіян (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська області).

Другою особливістю розселення росіян є те, що в регіонах, де проживає їх значна кількість (про що вказано вище), вони займають значну питому частку в загальній кількості населення. У межах України високою є частка росіян серед всього населення в АР Крим (58.3 %), Луганській (39.0 %), Донецькій (38.2 %), Харківській (25.6 %), Запорізькій

(24.7 %), Одеській (20.7 %), Дніпропетровській (17.6 %), Херсонській (14.1 %) областях, у м. Києві (13.1 %).

Ще однією особливістю розселення росіян в Україні є те, що значна більшість із них проживає в містах (в 1989 р. — 87.6 %), міських поселеннях індустріальних областей (Донецької, Луганської, Дніпропетровської) та областей Західного регіону (Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської). У 13 областях відсоток росіян, що проживає у міських поселеннях, коливається від 80 до 90 %. В 4-х регіонах (АР Крим, Кіровоградська, Сумська, Херсонська області) цей показник становить від 70 до 80 %.

Білоруси — третя за кількістю громадян меншина в Україні. Її чисельність постійно зростає. У 2001 р. їх кількість становила понад 275.8 тис., близько 80 % з них проживало в міських поселеннях. Білоруси з давніх-давен селилися в Україні, спочатку — в її північних районах, а у XVIII—XIX ст. — на сході та півдні. Багато з них тепер проживає на сході та на півдні України (Донецька, Луганська, Харківська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська області та АР Крим). Тут відсоток білорусів від їх загальної кількості в країні коливається від 16.1 % (Донецька обл.) до 2.9 % (Херсонська обл.). Майже 70 % білорусів проживає у сільській місцевості Рівненської області.

Значне місце серед національних меншин в Україні посідають євреї. Їх чисельність постійно скорочується: якщо у 1926 р. в Україні проживало 2.7 млн громадян єврейської національності, то 1989 р. — 486.3 тис. осіб, то у 2001 р. — 103.6 тис. осіб. Зменшення кількості громадян цієї національності пов'язано із масовим знищенням їх німецькими фашистами у роки Другої світової війни та їх еміграцією до Ізраїлю й в інші країни.

Євреї з'явилися в Україні ще за часів Київської Русі. Прибули вони з кримських і грецьких колоній та хозарських областей. У XV—XVI ст. чимало євреїв переселилося в Україну з Польщі. На території Російської імперії євреям дозволяли проживати лише у містах і невеликих містечках, де вони у багатьох випадках кількісно переважали населення інших етнічних груп. Особливо багато євреїв було у міських поселеннях Волині, Галичини і Поділля.

У свій час царський уряд встановив так звану лінію осілості, східніше від якої постійне проживання євреїв заборонялося. В Україні ця межа проходила вздовж Дніпра з деяким відхиленням на схід (Брянськ — Полтава — Луганськ — Маріуполь). У зв'язку з цим багато євреїв «вихрещувались», тобто міняли віру з іудейської на християнську,

змінювали прізвища на «благозвучніші» (з'явилися Гольдейберги, Зільбери та ін. у австро-угорській частині чи Золотарьови, Лебединські, Цветови, Зоріни, Серебрянські і тому подібне — в підросійській частині України).

Незважаючи на національні утиски царського та австро-угорського режимів, євреї до часу встановлення радянської влади займали міцні економічні позиції. У «смузі осілості» понад 40 % з них займалися торгівлею, приблизно одна третина була зв'язана з промисловим виробництвом, 5 % перебували на державній службі та займалися «вільними професіями» (лікарі, юристи, літератори), 3-4 % працювали у сільському господарстві.

До жовтневого перевороту 1917 р. в Російській імперії євреїв не допускали до політичної діяльності. Царський уряд підтримував єврейські погроми і розгнущаний антисемітизм (юдофобство).

У результаті радянських репресій у західній Україні (1939—1941 рр.), та внаслідок тотального винищення євреїв німецькими фашистами у роки Другої світової війни корінні євреї в Україні майже повністю зникли.

Сучасне розселення євреїв в Україні характеризують матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 р. Зараз 99.2 % усіх євреїв проживає у міських поселеннях України і тільки 0.8 % — у сільській місцевості. Найбільша кількість євреїв проживала у м. Києві (17.2 % від їх загальної кількості), Одеській (12.8 %), Дніпропетровській (13.2 %), Харківській (11.1 %), Донецькій (8.4 %), Вінницькій (2.8 %), Житомирській (2.5 %), Чернівецькій (1.3 %) областях, АР Крим (4.3 %). Значно менша їх кількість проживає у Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Хмельницькій, Луганській, Херсонській, Київській, Полтавській та Черкаській областях. Зараз в Україні працює товариство єврейської культури, відновлюються єврейські національні школи, синагоги, видаються газети мовою їдиш.

Поляки — одна з найдавніших національних меншин України. Вони селилися на українських землях ще з княжих часів. Друга хвиля припливу поляків в Україну почалася після розпаду Галицько-Волинської держави та окупації Польщею Галичини, Західного Поділля. Колонізація поляками Лівобережної України розпочалася наприкінці XVI — на початку XVII ст.

У 20-х рр. XX ст. у зв'язку з жовтневим переворотом та громадянською війною багато поляків, особливо великих землевласників та інтелігентів, повернулися до відродженої Польської

держави. Чимало їх виїхало з України після Другої світової війни внаслідок репатріації з західноукраїнських земель.

За переписом населення 2001 р. в Україні проживало 144.1 тис. поляків. Із післявоєнних переписів населення видно, що їх загальна чисельність в Україні постійно скорочується.

Особливістю сучасного розселення поляків в Україні є те, що найбільше їх проживає в областях давньої осілости — на Волині, Поділлі, у Галичині, зокрема у Житомирській, Хмельницькій, Львівській областях і в м. Києві (65.5 % від загальної кількості по Україні), а також у Вінницькій, Тернопільській, Донецькій, Одеській, Дніпропетровській, Київській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях та АР Крим. На сучасному етапі переважна більшість їх проживає в міських поселеннях.

В Україні працює Польське культурно-освітнє товариство, Польські школи у Львові, факультативи для вивчення польської мови у Вінниці, Житомирі, Києві. У Львові виходить «Gazeta Lwowska».

Кримські татари — давні жителі Криму, корінна національна меншина України. Вони з'явилися у XIII ст. на території Криму внаслідок набігів татаро-монгол, з XV ст. вони утворили Кримське ханство, яке спочатку було васалом Османської імперії, а з XVIII ст. увійшло до складу Російської імперії. Багато кримських татар у XVII—XIX ст. емігрувало до Османської імперії, Болгарії, Королівства Румунія від переслідувань царського уряду. А у 1944 р. згідно з рішенням Державного комітету оборонитодішнього Союзу РСР кримські татари були депортовані з півострова за межі України. Приводом для депортації стало звинувачення кримських татар у колабораціонізмі з гітлерівцями. Було переселено 44 тис. сімей (близько 191 тис. осіб). На їх місце масово завезено росіян з Росії. Кримські татари в умовах незалежної України почали повертатись на свою історичну батьківщину, уряд України виділив значні кошти на їх переселення, будівництво житла тощо.

За переписом 1989 р. в Україні проживало 46.8 тис. кримських татар, а 2001 р. — 248.2 тис. осіб. На території АР Крим їх проживало (98.0 %), значно менше у Запорізькій та Херсонській областях. Особливістю сучасного розселення кримських татар на території АР Крим є те, що понад 75 % з них проживає у сільській місцевості. У межах Запорізької та Херсонської областей ця частка становить понад 70 %.

Практично всі кримські татари-репатріанти поселилися у Криму на своїй історичній батьківщині. Причому зростання чисельності кримських татар в Україні супроводжується збільшенням чисельності інших тюркомовних народів.

Поселення **німців** в Україні має свою історію. Так, перші сільські німецькі поселення появились на початку XVIII ст. на Закарпатті (поблизу Мукачева та Сваляви), а згодом у Галичині, Буковині, на півдні Волині. На західноукраїнські землі німці прибували у міста, створювали свої колонії у сільській місцевості.

У другій половині XVIII ст. німці при сприянні царського уряду селилися у Східній Україні, зокрема у Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Одеській областях, Криму.

У післявоєнні роки та у час війни значна частина німців з Східної України була депортована у східні райони колишнього Союзу РСР. З центральної та західної частини німці переїхали у 1943 р. до Німеччини (до 350 тис. осіб).

Депортовані на схід німці частково повертаються в Україну після здобуття нею незалежності. Але внаслідок невиконання програми переселення, багато німців, що повернулися, виїхали до Німеччини. Зараз в Україні налічується 33.3 тис. німців.

Зараз німці проживають у 18-ти областях та АР Крим. Найбільша їх частка зосереджена на території Дніпропетровської (16.9 %), Донецької (16.7 %), Одеської (9.4 %), Закарпатської (9.2 %), Запорізької (6.2 %), Луганської (5.2 %) областей, АР Крим (6.2 %). Значно менша кількість німців проживає в межах Харківської, Херсонської, Миколаївської, Житомирської областей, у м. Києві. Понад 50 % німців України проживають у Причорномор'ї та Приазов'ї.

В Україні проживає 258.6 тис. **молдован**. Чимало їх осіло тут у XVI—XVII ст., коли молдовські кріпаки, рятуючись від османського гноблення, цілими сім'ями переселялись в Україну. За післявоєнний період їх чисельність в Україні постійно зростає. За даними перепису населення 2001 р., понад 70 % їх проживало на території Одеської та Чернівецької областей, значно менше — у Донецькій, Кіровоградській, Дніпропетровській, Луганській областях та в АР Крим. Понад 6 % молдован проживало у Херсонській, Харківській, Запорізькій та Вінницькій областях та у м. Києві. Особливістю сучасного розселення молдован в Україні є те, що у переважній більшості представники названої національної меншини проживають у сільській місцевості, найбільше в Одеській та Чернівецькій, значна кількість — у селах Кіровоградської, Харківської, Миколаївської, Полтавської, Херсонської, Черкаської областей.

Тільки у таких індустріальних областях, як Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька та АР Крим, більшість молдован проживає в міських поселеннях.

Болгари (204.6 тис. осіб) проживають в Україні у переважній більшості (87.1 %) компактно на території Одеської і Запорізької областей. У незначній кількості вони є і у Донецькій, Миколаївській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Луганській областях. Болгарські колонії з'явилися на півдні України у другій половині XVIII ст. під час боснійсько-турецької війни. Болгари в Україні — переважно сільські жителі. Як і інші національні меншини, вони користуються всіма правами, гарантованими їм Конституцією України. Болгарською мовою видаються газети, ведеться радіомовлення, підготовка вчителів тощо.

Угорці (понад 156.6 тис. осіб) проживають переважно на території двох областей України — Закарпатської (96.7 %) і Дніпропетровської (0.5 %), в основному у сільській місцевості. Племена угрів з'явилися на території України під час переселення їх у Придунайську низину у IX ст. Теперішні райони Закарпатської області угорські королі і феодали захопили пізніше, витіснивши слов'янське населення ближче до гір. Особливо велика хвиля угорської колонізації Закарпаття відбулася після спустошливих татаро-монгольських набігів у XIII ст., а пізніше — у результаті захоплення Угорщини Османською імперією.

У місцях компактного проживання угорців діють дитячі заклади, школи з угорською мовою викладання, видаються газети, ведуться теле- і радіопередачі угорською мовою, розвивається художня самодіяльність.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях. Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом. Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур. Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів. Українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи,

сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Він здійснює владу безпосередньо і через органи державної (законодавчої, виконавчої і судової) влади та органи місцевого самоврядування. Ніхто не може узурпувати державну владу. Влада народу здійснюється передусім шляхом видання законів, які є виразом загальної волі. Тому всі громадяни мають право брати участь у створенні законів особисто або через своїх представників. Своє право на безпосереднє здійснення влади громадяни України можуть реалізувати переважно під час виборів та референдумів. Реалізуючи етнонаціональну політику, українська держава гарантує повагу й рівноправну участь осіб, які належать до різних етнічних спільнот, в усіх сферах життя українського суспільства та допомагає їм в усуненні будь-яких перешкод на цьому шляху.

Українське законодавче поле та Конституція України дозволяють забезпечити всі основні права та свободи національних меншин. Право на існування, використання здобутків культур та використання мов (у тому числі у здобутті освіти) гарантовані статтями 10, 11, 22, 53 і 119 Конституції, Законами «Про мови», «Про національні меншини». Право на представництво частково гарантоване ст. 14 Закону «Про національні меншини» та ст. 22 Конституції щодо недопущення звуження форм та обсягу існуючих прав та свобод.

Рамкова конвенція про захист національних меншин була ратифікована Верховна Рада України у грудні 1997 р. Відповідно до Конституції України, вона стала частиною національного законодавства. Наступним кроком до запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав національних меншин має стати ратифікація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, законопроект якої вже поданий на розгляд до Верховної Ради України.

Статті, присвячені захисту прав нацменшин, стали невід'ємними атрибутами усіх договорів про добросусідство, дружні відносини та співробітництво, укладених Україною з державами-сусідами.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Національні меншини беруть активну участь у державотворчих процесах в Україні. Етнічні росіяни обіймають понад 20 % високих посад в українській політиці та на державній службі, що відповідає відсотку російського населення в Україні. Для посилення взаємодії громадських організацій національних меншин з органами центральної виконавчої влади та місцевого самоврядування у 2000 р. було створено Раду

представників громадських організацій національних меншин при Президентові України.

Українська держава активно сприяє задоволенню етнокультурних потреб національних меншин: відродженню їхніх звичаїв і традицій, всебічному розвитку мови й освіти, аматорського та професійного мистецтва, охороні та збереженню пам'яток історії та культури, заснуванню періодичних видань.

Два мільйони дітей навчаються в Україні мовами національних меншин. Україна є однією з небагатьох держав, де представникам нацменшин надано можливість здобувати повну середню освіту з усіх предметів рідною мовою (як правило, в європейських країнах національні меншини навчаються лише рідної мови, історії та культури). За даними Міністерства освіти і науки, нині у державі діють 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 — з румунською, 69 — з угорською, 12 — з кримськотатарською, 4 — з польською, 9 — з молдовською, а також 2242 школи з двома і більше мовами викладання. У тих випадках, коли представники нацменшин не проживають компактно, для п'яти і більше дітей дозволяється відкривати у звичайних школах спецкласи.

Задоволенню інформаційних потреб сприяють 169 видань, які виходять мовами національних меншин, з них 46 мають загальнодержавну сферу розповсюдження. Додатками до парламентської газети «Голос України» виходять для болгар — «Роден край», поляків — «Дзеннік Кійовські», румунів — «Конкордія», вірмен — «Арагац», євреїв — «Єврейські вісті», для кримських татар — «Голос Крыма». Національно-культурні товариства є також засновниками спільних періодичних видань — «Наша Батьківщина» та «Форум націй».

На сьогодні в Україні діє близько 800 громадських товариств національних меншин, понад 30 з яких мають всеукраїнський статус. Такі всеукраїнські громадські об'єднання, як Асоціація національно-культурних об'єднань України, Українське товариство російської культури «Русь», Єврейська Рада України, Асоціація корейців України, Асоціація єврейських організацій і громад України, Спілка поляків України, Демократична спілка угорців України, Всеукраїнське національне культурно-просвітницьке товариство «Русское собрание», Федерація грецьких організацій в Україні, Асоціація болгарських національно-культурних товариств, накопили значний досвід суспільної діяльності, спільно з органами виконавчої влади здійснюють заходи, спрямовані на задоволення етнокультурних потреб представників своєї національності.

Держава організаційно й фінансово сприяє відзначенню днів культури національних меншин, пам'ятних дат, релігійних та обрядових свят. Щороку проводяться культурно-мистецькі акції: Форум національних культур «Усі ми діти твої, Україно!», Всеукраїнський фестиваль «Ми — українські», Міжнародний ромський фестиваль «Амала», численні обласні фестивалі румунської, угорської, польської, корейської, молдовської та грецької культур, що здобули визнання не лише в Україні, але й за її межами.

Така державна політика у сфері національних меншин успішно сприяє міжетнічній взаємодії та консолідації українського суспільства. Спільно з українцями національні меншини будують незалежну та демократичну державу.

Побудова в Україні правової держави пов'язана, зокрема, з необхідністю урахування національно-етнічного чинника у правовому регулюванні, оскільки її обов'язковою ознакою є реальне правове забезпечення та захист прав не лише особи, а й окремих національно-етнічних спільнот. Правовий статус національних меншин в Україні регулює Конституція України, Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р., прийняті на їх підставі інші законодавчі акти, а також міжнародні договори України.

Згідно зі ст.11 Конституції України держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Відповідно до ст.53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Якщо міжнародним договором України встановлено інші положення ніж ті, які містяться у законодавстві України про національні меншини, то застосовуються положення міжнародного договору.

Правовий статус (від лат. Status — становище) — це сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Під правовим статусом національних меншин в Україні розуміють гарантований державою, врегульований її законодавством стан громадян України, які не є за національністю українцями, що забезпечує рівність їх прав і свобод, можливість вільного користування своїми національними надбаннями в усіх галузях суспільних відносин.

Відповідно до Закону України «Про національні меншини в Україні» до національних меншин належать групи громадян України, які

не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Актуальність даного питання в Україні характеризується наявністю конфліктних ситуацією з національними меншинами. Наприклад, татарським населенням у Криму.

В. П. Колісник визначає, що до складу конституційно-правового статусу національних меншин входять такі основні елементи (компоненти) або складові частини: а) принципи правового статусу національних меншин; б) основні права національних меншин; в) основні обов'язки національних меншин; г) гарантії реалізації прав національних меншин.

До головних елементів механізму реалізації прав національних меншин віднесено:

- систему вітчизняних законодавчих актів, які закріплюють правовий статус національних меншин;
- систему міжнародно-правових документів стосовно статусу національних меншин, підписаних і ратифікованих Україною;
- правові акти державних органів виконавчої влади, спрямовані на забезпечення національної самобутності та задоволення національно-культурних потреб представників різних національних меншин;
- державні органи загальної та спеціальної компетенції, які безпосередньо займаються проблемами розвитку національних меншин, здійснюють контроль за дотриманням чинного законодавства в сфері міжнаціональних відносин та національно-культурного розвитку;
- систему громадських організацій і рухів, покликаних сприяти задоволенню національно-культурних потреб національних меншин;
- цільові програми національно-культурного відродження націй і народностей;
- спеціальні фонди розвитку національних меншин.

Проблеми регулювання етнонаціонального розвитку, вироблення оптимальних моделей міжетнічної взаємодії, запобігання конфліктогенним ситуаціям актуальні для багатьох країн. Протягом тривалого часу уряди цих країн шукають шляхів законодавчого супроводу етнонаціонального розвитку. Зокрема, дані проблеми існують в багатьох державах Європи, в тому числі Франції, Англії та ін.

Досвід зарубіжних країн слід розглядати у двох контекстах: формування теоретико-концептуальних засад розвитку поліетнічного

суспільства, які є основою для вибудови політико-правового поля (законодавчої бази) вирішення етнічних проблем, котрі супроводжують суспільні процеси у країнах з поліетнічним складом населення; конкретної практики вирішення тих чи тих проблем у конкретних історичних умовах.

Отже, права національних меншин є невід'ємною складовою прав людини. Потреба належного забезпечення прав національних меншин та надання їм відповідного правового статусу, сприймається як необхідність міжнародною спільнотою.

Вдосконалення чинного законодавства України щодо правового статусу національних меншин потребує врахування законодавства та практики іноземних держав.

ДЖЕРЕЛА:

Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії // Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. - Київ, 1993. - 800 с.; Заставецька О. В., Заставецький Б. І., Ткач Д. В. Географія населення України. - Тернопіль, 2007.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА — громадські добровільні об'єднання, які створюються у місцях проживання іноетнічного населення. Процес організаційного оформлення національно-культурних товариств Україні розпочався наприкінці 80-х рр. XX ст. в умовах здійснення нової етнонаціональної політики і продовжується в наш час. На 1 січня 2004 р. в Україні зареєстровано 1067 товариств національно-культурного спрямування, 33 із них мають всеукраїнський статус, 322 — обласний, 628 — міський, 84 — районний статус.

Утворили власні етнічні громадські організації азербайджанці, асирійці, албанці, болгари, башкири, білоруси, буряти, вірмени, греки, грузини, гагаузи, дагестанці, естонці, євреї, інгуші, казахи, караїми, корейці, кримські татари, курди, киргизи, кримчани, литовці, молдавани, месхетинські турки, німці, осетини, поляки, росіяни, румуни, словаки, татари, угорці, узбеки, комі-перм'яки, цигани, чехи, чеченці.

До всеукраїнських національно-культурних товариств належать об'єднання, діяльність яких, виходячи з характеру їхніх статутних завдань, поширюється на територію всієї України або більшості її областей, і які мають у них свої відділення. Місцевими національно-культурними товариствами є об'єднання, сфера впливу яких поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці або кількох з них.

Для більшості товариств характерний високий ступінь етнічної солідарності та згуртованості, великий потенціал для відродження своєї історії, мови, звичаїв, традицій, збереження пам'яток традиційної самобутньої культури. Національно-культурні товариства нерідко виступають у формі асоціацій, спілок, культурних центрів, земляцтв, громад, клубів та ін. Зокрема, у м. Києві створені Ассирійська асоціація України, Азербайджанський громадсько-культурний центр України, Товариство литовської культури ім. Майроніса, Німецьке культурологічне товариство «Валентайн», Демократична спілка угорців України, Чеська національна рада України.

Основними об'єднаннями громадських організацій національних меншин України є: Рада представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України, м. Київ; Асоціація національно-культурних об'єднань, м. Київ; Рада представників національних громадських організацій України при Державному комітеті України у справах національностей та міграції, м. Київ; Рада національних товариств України, м. Київ; Конгрес національних громад, м. Київ; Асоціація національно-культурних і культурно-освітніх об'єднань Одеської області, м. Одеса; Конфедерація національних товариств західних областей України, м. Львів; Міська рада національних товариств, м. Харків; Обласна рада національних товариств, м. Миколаїв; Асоціація громадських об'єднань національних меншин м. Севастополя, Автономної Республіки Крим тощо.

Національно-культурні товариства функціонують відповідно до своїх статутів і користуються правами юридичних осіб. Діяльність культурологічних об'єднань спрямована на розвиток міжнаціональних відносин; захист національних інтересів громадян; відродження та розвиток національних культур; задоволення духовних запитів іноетнічного населення. Вони беруть участь у проведенні громадських культурних заходів, створюють національні клуби і будинки культури, дискусійні клуби, здійснюють книговидавничу діяльність, випускають газети і журнали, сприяють пошуку і збереженню національних культурно-історичних цінностей, встановлюють зв'язки і співпрацюють з державними і громадськими організаціями України і зарубіжних країн.

За ініціативою національно-культурних товариств повертають національним громадам будинки, культові споруди, побудовані колись на їхні кошти, відкривають школи, факультативні групи, курси, де молодь вивчає національні мови, створюють теле- і радіопередачі

мовами національних груп населення. Матеріальні засоби громадських об'єднань національних меншин формуються із членських внесків, коштів, виділених у державному та місцевому бюджетах, добровільних пожертвувань, надходжень від проведення відповідно до статутів культурно-масових заходів; прибутків від господарсько-виробничої діяльності; інших не заборонених законом джерел.

З метою сприяння розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин України, координації діяльності органів виконавчої влади у цій сфері у вересні 2001 р. було прийнято Розпорядження Президента України «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств», у якому визначено такі завдання: Кабінету Міністрів України: 1) затвердити у двомісячний строк комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2005 р., передбачивши, зокрема: розширення державної підтримки друкованих видань та телерадіоорганізацій, що висвітлюють діяльність національно-культурних товариств, та організацій збільшення часу мовлення мовами національних меншин України, а також надання підтримки зазначеним товариствам у заснуванні періодичних видань із регіональною сферою розповсюдження; створення в краєзнавчих музеях, що розташовані в обласних центрах, експозицій, присвячених історії та культурі національних меншин України, які проживають на відповідній території; надання підтримки аматорським творчим колективам, які зберігають, розвивають та пропагують культуру, традиції, звичаї та обряди національних меншин України; поліпшення системи підготовки педагогічних кадрів для загальноосвітніх навчальних закладів, у яких викладання навчальних предметів здійснюється мовами національних меншин України, а також забезпечення таких навчальних закладів відповідними підручниками, посібниками, методичною літературою; організацію всеукраїнського конкурсу «Кращі книжки — дітям України» за участю письменників-представників національних меншин України; створення в м. Києві центру розвитку культури національних меншин України; 2) розробити та здійснити заходи щодо забезпечення реалізації права національних меншин України на національно-культурну автономію; 3) опрацювати питання щодо створення мережі позашкільних навчальних закладів, які б забезпечили задоволення освітньо-культурних потреб національних меншин України; 4) вжити заходів до прискорення прийняття Верховною Радою України Концепції державної

етнонаціональної політики України, законів з питань поліпшення умов розвитку та застосування мов в Україні, а також з питань вдосконалення законодавства про національні меншини України тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Європейський орієнтир етнонаціональної політики України: Матеріали до першої доповіді про виконання Україною Рамкової конвенції Ради Європи про Захист національних меншин // Бюлетень Державного комітету України у справах національностей та міграції. — 1999. — № 3; Захист прав національних меншин в Україні: 36. нормат.-правових актів. — К., 2003.

НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ

НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ — форма врахування і реалізації в етнонаціональній політиці прав та інтересів національних меншин, різновид національно-політичної

За задумом австрійських соціал-демократів О. Бауера та К. Реннера — духовних батьків ідеї екстериторіальної автономії, акцент на персональності мав забезпечити поєднання інтересів особистості, нації і держави, не ставлячи під загрозу цілісність останньої. Входження індивіда в ту чи іншу спільноту на добровільних засадах забезпечувало новостворюваним національним союзам статус колективної юридичної особи. Першим у світовій практиці законом про національно-персональну автономію був Закон Української Народної Республіки про національно-персональну автономію, прийнятий Українською Центральною Радою 22 (9) січня 1918 р.

Найпопулярніших прихильників ідея національно-персональна автономія знайшла в Україні. У резолюції З'їзду поневолених народів Росії, проведеного у Києві у вересні 1917 р., зазначалося, що національно-територіальна автономія «не вирішує остаточно питання національних меншостей та малих націй». Доповненням до неї мала стати національно-персональна автономія. Ідея була матеріалізована в прийнятому Українською Центральною Радою 22 (9) січня 1918 р. Законі Української Народної Республіки про національно-персональну автономію. Закон автоматично надавав право на національно-персональну автономію великоруській, єврейській та польській націям; білоруська, чеська, молдовська, німецька, татарська, грецька й болгарська меншини могли скористатися цим правом за умови подання на розгляд Генеральному суду спеціальної заяви з 10 тис. підписів. Кожна з національних меншин, відповідно до закону, могла утворити Національний союз, члени якого зносилися в іменні списки, а вони у сукупності становили

Національний кадастр. Національному союзові надавалися права законодавчої ініціативи й урядування у межах компетенції, встановленої Установчими зборами. За своїм правовим статусом органи Національного союзу вважалися державними.

Названий закон був першим у світовій практиці законом про національно-персональну автономію, який мав конституційний характер; він увійшов окремою частиною в Конституцію Української Народної Республіки (квітень 1918). Однак в умовах громадянської війни в Україні 1917—1921 рр. реалізувати цю модель не вдалося. Гетьман. уряд Павла Скоропадського закон про Національно-персональну автономію скасував. Директорія УНР його відновила, але час її існування виявився нетривалим. Радянська влада до національно-персональної автономії ставилася різко негативно.

ДЖЕРЕЛА:

Національно-персональна (культурна) автономія в історії та сучасності // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. — К., 1994; Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри. — К., 1998.

НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА АВТОНОМІЯ

НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА АВТОНОМІЯ — особливий різновид автономії, за якого певному територіальному утворенню у складі держави, надаються окремі самоврядні повноваження у політичній та/або адміністративній (управлінській) сфері, що здійснюються в рамках загальнодержавного законодавства, під наглядом центральних органів влади. Статус таких суб'єктів закріплюється на законодавчому рівні.

Іноді у складі унітарної держави існує певна автономна територія (о. Корсика у Франції, Фарерські острови та о. Гренландія у Данії, автономія народу саами в Швеції, Аландські острови у Фінляндії, 5 областей в Італії, Північна Ірландія у Великобританії, Азорські острови в Португалії, префектури в Японії, 2 округи в Нікарагуа, Курдистан в Іраці, Республіка Каракалпакія в Узбекистані, Республіка Нахичевань в Азербайджані, Горно-Бадахшанська автономна область в Таджикистані, 2 округи в Молдові та деякі інші). Також яскравим прикладом є Україна, де Автономній Республіці Крим надано статус територіальної автономії (на даний момент тимчасово окупована Російською Федерацією).

Такі утворення виникають у багатонаціональних унітарних та федеративних державах, як один зі способів вирішення трьох

основних проблем, що проявляються під час державного будівництва та подальшого існування: децентралізація влади, врегулювання відносин між національностями та захист їхніх культурних цінностей. Більшість дослідників виділяє два основні варіанти автономних утворень:

- Територіальні;
- Культурні (екстериторіальні).

Суть територіальної автономії полягає у тому, що за певних обставин одне чи кілька територіальних утворень держави наділяються набагато ширшими повноваженнями у вирішенні питань внутрішнього самоуправління, аніж решта територій. Головною характеристикою такого автономного утворення є наявність набагато ширшого предмета відання, ніж в органів місцевого самоврядування.

У Конституції України у статті 137 зазначено, що до компетенції АРК належить нормативне регулювання питань сільського господарства і лісів, меліорації та кар'єрів, громадських робіт, ремесел та промислів, благодійництва, житлового господарства і містобудування, туризму, готельної справи і ярмарків, різноманітних закладів культури, історико-культурних заповідників, транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів, мисливства, рибальства, санітарії, лікарняної служби та інших питань, передбачених законами України. Перелік повноважень, що знаходяться у віданні АРК закріплює стаття 138.

Специфіка правового положення таких автономних утворень полягає у тому, що їхній статус визначається на законодавчому рівні; вони виступають адміністративно-територіальною одиницею унітарної держави; виникають лише після наділення їх визначеними повноваженнями за рішенням центральних органів; їм не властиві ознаки суверенітету; у них формується власна публічна влада, її організація, структура та компетенція автономії визначаються центральними органами і закріплюються в загальнодержавній конституції та одночасно в конституції автономного суб'єкта, якщо така наявна; у них відсутнє право самостійної зміни свого правового статусу; по суті виступають одним зі способів здійснення децентралізації влади.

У світовій практиці прийнято вважати, що територіальна автономія виникає як механізм захисту та задоволення прав меншин, але їхнє утворення по суті є необхідним заходом запобігання відокремлення, або сецесії відповідної території, порушення цілісності держави. Часто такі процеси стимулюються однією чи кількома

державами, зацікавленими у цьому. Особливо це характерно для країн Східної та Центральної Європи Існує декілька критеріїв для класифікації територіальної автономії:

- Національно-територіальні чи етнотериторіальні ознаки. Виникають в місцевості, де компактно мешкають групи населення з відповідними специфічними ознаками (народи, народності, нації, національності).

- Особливості історичних традицій, релігійних вірувань, звичаїв населення, яке проживає в окремій місцевості.

- Певні історичні обставини, які стали підставою формування специфічних відносин політичного та економічного характеру.

- Здійснення принципу територіальної організації влади.

- Політичні (державні або законодавчі), коли автономія надається окремому державному утворенню, яке перебуває у складі держави. Найвищий ступінь автономізації. Статус автономного суб'єкта закріплюється через наявність власної Конституції, законодавства, представницьких органів та, навіть, уряду, повноважень вирішувати певні питання адміністративно-національного устрою та низки інших, які мають політичний характер.

- Напівполітичні, з набагато вужчим обсягом повноважень в економічній та політико-правовій сферах та у взаємовідносинах з рештою суб'єктів держави. Зокрема до компетенції такого автономного утворення належить організація інститутів місцевого самоврядування, питання територій та місцевого господарства, розвитку культури та соціального благополуччя та стабільності. Хоча ознаки державності напівполітичній автономії також властиві. Можуть існувати власна Конституція, органи публічної влади та предмет відання.

- Адміністративні, коли певній території (регіону) надаються деякі самоврядні повноваження в адміністративній (управлінській) сфері, що спрямовано на забезпечення ефективного управління в регіоні. По суті, вона виступає просто одним із видів децентралізації влади в унітарній державі.

Діяльність суб'єктів здійснюється під наглядом центральних органів. Для цього тут призначаються свої представники, закони суб'єктів можуть бути скасовані, якщо вони вступають в конфлікт із загальнодержавними інтересами.

Не слід ототожнювати з явищем автономії інститут федералізму, що виступає окремою категорією. Врахувавши характеристику федеративної держави, можна зробити висновок, що

за допомогою автономії відбувається лише децентралізація державної влади, вона надається саме державою, але хоч вона і має певні ознаки державності (власні законодавчі та виконавчі органи, законодавство, статут, внутрішнє громадянство, символи), та все ж її статус відмінний від статусу суб'єкту федерації. Наслідком надання автономних прав є утворення автономного округу чи регіону, а не республіки (як це було властиво для СРСР).

ДЖЕРЕЛА:

Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми / За ред. І. О. Кресіної. — К.: Логос, 2009. — 269 с.; Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації. — К.: Таксон, 2001. — 362 с.; Конституційне право України / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. — Х.: Право, 2008. — 416 с.; Конституція України. — Х.: ФО-П Стеценко І. І., 2013. — 48 с.; Мяловицька Н. А. Автономія: поняття, принципи, класифікація. — С. 93-97.; Оніщенко К. О. Територіальна автономія як інститут забезпечення вимог національних меншин // Держава і право. — № 49. — С. 764–769.; Оніщенко К. О. Класифікація та особливості політико-правового статусу територіальних автономій // Держава і право. — № 45. — С. 632–640.

НАЦІЯ

НАЦІЯ (лат. Natio — плем'я, народ) — полісемантичне (багатозначне) поняття, що застосовується для характеристики великих соціокультурних спільнот індустріальної епохи. Існують два основні значення терміна:

Політична спільнота громадян певної держави — політична нація (нація-держава) — це сукупність політично суб'єктивних громадян, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації — національної держави. Нація визначається, як основний державотворчий елемент, джерело державної влади та носій державного суверенітету. Часто вживається як синонім терміну держава, коли мається на увазі її населення, наприклад для посилання на «національні» університети, банки та інші установи.

Етнічна спільнота (етнос) — спільнота, яка має спільне історичне походження, з єдиною мовою і самосвідомістю (як особистим відчуттям «національної ідентичності» так і колективним усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших), власною державністю або прагненням до її створення. У цьому значенні фактично є синонімом терміну народ.

Нація (від латів.(латинський) natio — плем'я, народ), історична спільність людей, що складається у ході формування спільності їх

території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру, які складають її ознаки.

Нації визначаються певним рядом характеристик, що стосуються як індивідуальних її членів так і всієї нації. Такі характеристики мають нести в собі як об'єднавчу функцію — спільнота людей, що не має між собою нічого спільного, не може бути нацією, так і відокремчу — що відрізняє дану націю від сусідніх. Будь-яка з таких характеристик може стати предметом дискусій, однак заперечення існування визначальних чинників містить в собі заперечення існування окремих націй.

СПІЛЬНІСТЬ ПОХОДЖЕННЯ

Практично всі націоналістичні рухи при визначенні нації звертають увагу на спільність походження, як компонент ідентичності націй. Походження розуміється у двох напрямках — походження від поколінь, які мешкали на тій же території, і походження від поколінь, що розмовляли тією ж мовою. Ці два чинники можуть збігатися. ЗаОльгердом Бочковським:

«Нації розвинулися впродовж останніх майже двох століть із народів, що утворились протягом кільканадцяти попередніх століть. Народ — це давній витвір не лише історичного, а й природного процесу, вихідними моментами котрого були розпорошені племена, поріднені кров'ю, тобто спільним походженням. Територія, як спільна батьківщина, об'єднувала народи. Історія моделювала їхню свідомість власної самотності. Модерна нація — витвір цієї національної свідомості та волі до незалежного існування».

Це класичне визначення є вичерпним для націй з відносно стабільними етнічними групами. Натомість частина європейських націй протягом останніх століть пережили чимало змін кордонів держав та міграцій населення, що призводило до чисельних змішаних шлюбів. Найпроблематичнішою спільність походження виглядає для країн, що складається переважно з нащадків емігрантів, наприклад США. У подібних державних утвореннях замість етнічного поширення інституції «громадянського націоналізму».

СПІЛЬНІСТЬ МОВИ

Власна мова часто вважається визначальною особливістю нації (незалежно від її комунікативного значення). У деяких випадках мова є винятковою для нації, і, можливо, основою національної ідентичності (напр. Баскська мова).

В інших випадках, національна мова також використовується іншими націями (характерна для нації, але не виняткова для неї,

наприклад німецька мова). Деякі нації, як наприклад Швейцарська нація, самоідентифікуються як багатомовні.

Папуа Нова Гвінея відстоює 'Папуаську' національну ідентичність, не зважаючи на наявність близько 800 чітких мов. Жодна нація не може бути визначена винятково мовою: це фактично створило б відкриту спільноту (для будь-кого, хто вивчав мову).

СПІЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРИ

Більшість націй частково визначаються власною культурою. На відміну від мови, національна культура звичайно є унікальною для нації, хоча й включає багато елементів, спільних з іншими націями. Національна культура також включає в себе культурну спадщину попередніх поколінь.

Як і у випадку етнічного походження, ототожнення минулої культури із сучасною культурою, в певній мірі символічне. Наприклад, Стоунхендж розташований у Великобританії, хоча ніякого англійського народу чи держави в часи його побудови (4000—5000 років тому), не існувало. Інші нації так само вважають стародавні археологічні культури, літературу, мистецтво, і навіть цивілізації національною спадщиною.

Проте, як через багатоманітність культурних явищ у середині однієї нації, так і через незбіжність кордонів політичних утворень та культурних особливостей, Ернест Геллнер. Нації та націоналізм. Гл. 5 Що таке нація? культура не може бути єдиним визначальним чинником нації.

СПІЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЇ

Релігія також може розглядатися як національний чинник, хоча не всі націоналістичні рухи акцентують на цьому увагу. Релігія може бути привласненою, що робить її національною, але й може не бути винятковою. Наприклад, чимало націй визначають себе, як католицькі, хоча безпосередньо релігія є універсальною. Інші релігії притаманні одній етнічній групі, зокрема юдаїзм. Проте, сіонізм загалом уникає релігійного визначення євреїв, віддаючи перевагу етнічним і культурним чинникам.

ВОЛЮНТАРИСТСЬКИЙ ПІДХІД

Деякі ідеї нації підкреслюють не об'єктивні характеристики, але вибір суспільства. На практиці, це стосувалось груп людей, які є також нацією за іншими визначеннями. Найвідомішим волонтаристське обґрунтування нації подано у роботі Ернеста Ренана «Що таке нація?» Його класичною відповіддю є «Щоденний референдум». В той же час, на думку Ернеста Геллнера слабкість цього визначення полягає в тому, що воно «такою ж мірою стосується клубів,

таємних товариств, банд, команд, партій, не кажучи вже про численні спільноти та об'єднання доіндустріальної доби, які утворювалися не на основі націоналістичного принципу та й узагалі заперечували його» Ернест Геллнер. Нації та націоналізм. Гл. 5 Що таке нація?.

- У Давньому Римі «націями» називали групи чужинців з певного регіону, що не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму. Аналогічний термін існував у грецькій і давньоєврейській мовах. Характерне ксенофобське забарвлення терміну «нація».

- У середньовіччя з розвитком знань про довколишній світ розвивається етнічне розуміння поняття. В тогочасних університетах визначником нації було географічне походження та мова. З кінця XIII ст. цим терміном об'єднувалися представники того чи іншого спрямування на церковних соборах. Таким чином, термін набував вагомішого соціально-психологічного змісту, оскільки давав відчуття належності до престижної формальної групи, підвищував соціальний статус особистості, яка належала до такої «нації».

- З XVI — XVII ст. в Англії, а пізніше Франції у ході розкладу старого династичного порядку, формування «національних» держав у Європі, розвитку «національних» мов, які заступили латину, і «націоналізації» церков поняття нації використовується як відповідник поняття «народ» і пов'язувався з такими категоріями, як «громадянство», «держава», означаючи належність до певної територіально-політичної спільноти. Д. Дідро, наприклад, у своїй «Енциклопедії» визначав «націю» як значну кількість людей, що живуть на певній території й управляються одним урядом. Етнічне походження при цьому втрачає значення. Ототожнення нації і держави залишається характерним Західній Європі у XIX–XX ст. У той же час у Німецькій мові поняття нації підкреслювало єдність німців, що були розпорошені по різних державах, за такими характеристиками, як спільність мови, культури, традицій.

- У XIX–XX ст. з піднесенням національно-визвольної боротьби народів Східної Європи, а також, пізніше, Африки та Азії. За браком міцних політичних та економічних еліт, власної державності чи, скажімо, територіальної єдності (чехи, українці, словенці, балканські народи та ін.) цим націям доводилось робити наголос на культурних, мовних та етнічних компонентах свого відродження. Окрім того, слово «нація» як синонім расовості, винятковості увійшло до арсеналу агресивної, шовіністичної, расистської риторики.

Основоположним у радянській політології і політтехнології стало знамените на той час сталіністське визначення нації: «Нація є стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на основі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури».

За цим визначенням нація виникає в період ліквідації феодалізму й розвитку капіталізму. На заході Європи, як правило, утворення націй було разом з тим і створенням самостійних буржуазно-національних держав (Великобританії, Франції, Німеччини, Італії та ін.). У Східній Європі у силу того, що утворення централізованих держав відбувалося в умовах феодалізму, коли нації ще не склалися, виникли багатонаціональні держави (Австро-Угорщина, Росія).

У період імперіалізму декілька великих імперіалістичних держав панують над численними колоніями. За цим визначенням тільки у СРСР відбувається справжній розквіт націй та їх культур, національних за формою, соціалістичних за змістом.

У 60-80-і рр. у СРСР на основі сталінського визначення був вироблений Етнологічний підхід. Згідно з цим підходом, нація становить етносоціальну спільноту, яка характеризується нерозривною єдністю (взаємодією) соціально-економічних і культурних властивостей. До суттєвих ознак нації відноситься також спільність самосвідомості і соціальної структури. Таке формулювання ознак нації відображало певне ідеологічне замовлення на ідею злиття націй (соціалістичних) у «нову історичну спільноту — радянський народ».

Поняття нації, як важливої ідеї з'явилося у XVIII ст. у роботах німецького філософа Йогана Готфріда Гердера, який доклав зусиль до формування поняття національної держави. У цей час тривала промислова революція, що дала початок індустріальному суспільству. Ці зміни спричинили до росту національної самосвідомості в Європі:

- Індустріалізація супроводжувалась урбанізацією, а та у свою чергу, спричиняла розпад традиційних сільських спільнот. Хоча місто не сприяло об'єднанню спільноти в товариства, поняття нації компенсувало цю втрату.

- В індустріальному суспільстві становий поділ втратив свою стійкість, що спричинило зміну почуття тотожності. Окремі люди переставали мислити себе селянами чи аристократами, але починали мислити себе частиною нації. Сприяла тому й поширювана з часів Французької революції ідея братерства.

- Розвиток освіти сприяв поширенню національних мов, що супроводжувався і поширенням пов'язаних з цими мовами символічних культур.

- Секуляризація дещо послабила почуття єдності на релігійному ґрунті, але вивільнила місце для росту почуттів єдності на ґрунті національному.

Багатозначність поняття нації відбиває наявність безлічі концепцій феномена нації. Найбільший вплив на сучасне розуміння нації зробили ідеї К. Дойча, Е. Геллнера, Б. Андерсона і Е. Сміта.

Для соціально-демографічного підходу Дойча («Націоналізм і соціальна комунікація», 1966) характерне функціональне визначення нації як групи, у межах якої рівень комунікативної активності значно вищий, ніж за її межами.

Ернест Геллнер («Нації і націоналізм», 1983) вважав, що нація є результатом потреби сучасного суспільства в культурній гомогенності, обумовленій розвитком індустріального виробництва. Становлення нації безпосередньо зв'язане з поширенням загальної освіти і засобів масової інформації. Нації, за Геллнером, — цілеспрямовано створювані спільноти. Провідна роль у цьому процесі належить інтелектуальній верстві суспільства.

До розуміння нації, Геллнером багато у чому близька позиція Бенедикта Андерсона («Уявлені спільноти», 1991), що розглядає сучасні нації як штучно створювані «уявлені спільноти». В основі цього процесу, за Андерсоном, лежить феномен «друкарського капіталізму» із властивими йому газетами і романами, що зображують націю як соціокультурну спільність (порівн. з аналогічними ідеями Мак-Люена). На його думку першими націями стали латиноамериканські, що сформувались в ході боротьби проти іспанської корони, а за ними з невеликим відривом слідували США і потім Франція.

Разом з тим Сміт («Походження націй», 1989), навпаки, підкреслює, що сучасні нації органічно зв'язані з доіндустріальними спільнотами, що позначаються ним як етнії. За Смітом, уся їх розмаїтість може бути зведена до двох типів: аристократичного і народного. Нації, що виникають на базі першого типу етній, створюються шляхом бюрократичної інкорпорації нижчих соціальних груп у рамках однієї держави. Провідну роль у формуванні нації з народних етній грає інтелігенція, що бореться за збереження етнічних традицій.

Поняття нації займає чільне місце в маніфестах українських націоналістів минулого століття. Так, у 44 правилах українського

націоналіста йдеться про любов до української нації (п.8); нація, до якої належить людина, називається її «найвищим законом» (п.2), «найбільшим добром» (п.4); правила закликають до вірності (п.9), шани (п.12) й відповідальності за долю своєї нації (п.14), до боротьби проти ворогів нації (п. 16, 17), а також до піклування про материнство і дітей, як майбутнє нації (п. 40-41).

Ряд сучасних українських політичних партій на чільне місце ставлять ідею національної держави. Так, в проєкті конституції Всеукраїнського об'єднання «Свобода» ідея «повновладдя української (титульної) нації на українських землях» називається основою українського державотворення.[8] В програмі Конгресу українських націоналістівсучасна епоха розглядається як «доба самовизначення націй та становлення національних держав»[9], і створення серед них української національної держави є метою діяльності конгресу. В програмі партії «Наша Україна» одним з пріоритетних завдань сьогодення названо «Зміцнення національної ідентичності»[10].

Завдання «інтеграції в єдину політичну націю» має місце і в програмі Партії Регіонів, поняття «політичної нації» фігурує також в програмі ВО «Батьківщина» — через «солідарність української політичної нації», на думку авторів програми, лежить шлях до побудови «нового громадянського суспільства в Україні».

ДЖЕРЕЛА:

Терешкович П. В. Нація /Философский справочник.; Бочковський О. Вступ до націології — К, 1998.; Сталін, «Марксизм і національне питання», 1913).; С. Т. Калтахчян. Нація //Велика радянська енциклопедія, вид.3.;

НЕВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ ПРИНЦИП

Ідея неприпустимості втручання одних держав у справи інших виникла і ствердилась у процесі боротьби націй за свою державність, яка призвела до створення в Європі, а потім і в інших частинах світу самостійних національних держав. Принцип невтручання формувався у період буржуазних революцій. Найсуттєвіша роль в цьому належить Французькій революції кінця XVIII ст.

Слід, однак, підкреслити, що у минулому вказаний принцип мав обмежене застосування, оскільки міжнародне право у багатьох випадках допускало різні форми втручання у внутрішні справи держави, включно зі збройним.

Сучасне розуміння принципу невтручання в загальній формі зафіксовано в п. 7 ст. 2 Статуту ООН і конкретизовано в авторитетних

міжнародних документах: Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Заключному акті ОБСЄ, Декларації ООН про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності та суверенітету від 21 грудня 1965 р. та ін.

Після розвалу соціалістичного табору та розпаду Радянського Союзу, формування багато-полярного світу, з появою нових держав (особливо в Європі) принцип невтручання стає однією з пріоритетних міжнародно-правових категорій.

Етнічний колапс Югославії, сепаратизм Абхазії та Придністров'я, боротьба курдів — сумні реалії сьогодення. Бомбардування Афганістану, Іраку та Югославії, російські миротворчі намагання (Придністров'я, Абхазія, Таджикистан) надають сучасній концепції невтручання додаткового забарвлення.

Принцип невтручання дуже часто стає на перешкоді певним геополітичним розрахункам. Але для того й існує міжнародне право, щоби нав'язати правила гри, загальні для всіх учасників і не дати міжнародний порядок перетворити на хаос права сили.

Таким чином, жодна держава не має права втручатися прямо чи опосередковано з якої б то не було причини у внутрішні і зовнішні справи іншої держави. Важлива перевага цієї формули — це її суворий і категоричний характер. Забороняється будь-яке — пряме чи опосередковане — втручання. Воно не може бути виправдане жодною причиною. Будь-які дії проти правосуб'єктності держави чи проти її політичних, економічних і культурних основ є протиправним втручанням.

Держави повинні поважати невід'ємне право будь-якої іншої держави, її народу вільно вибирати свою політичну, економічну, соціальну і культурну систему. Зобов'язаність не втручатися у здійснення державою цього права є серцевиною міжнародно-правового принципу невтручання.

Жодна держава не має права шляхом втручання з використанням економічних, політичних чи інших заходів намагатися підкорити собі іншу державу, позбавити її свободи реалізації своїх прав, притаманних їй суверенітету, у будь-якій сфері внутрішньої та зовнішньої політики. Такі заходи вважаються порушенням міжнародного права і є протиправним втручанням.

Міжнародне право не регулює питання внутрішньополітичного положення держав, тому втручанням повинні вважатися будь-які заходи держав чи міжнародних організацій, за допомогою яких

останні спробують перешкоджати суб'єкту міжнародного права вирішувати справи, які по суті входять у внутрішню компетенцію.

Зроблено лише один виняток: принцип не торкається використання заходів на основі гл. VII (п. 7 ст. 2) Статуту ООН. Іншими словами, принцип невтручання не перешкоджає застосуванню примусових заходів до держави згідно з рішенням Ради Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушень миру і актів агресії. Виходячи з цього, Рада Безпеки і Генеральна Асамблея не стільки з'ясовують питання, чи є дана справа внутрішньою, скільки визначають наявність загрози миру і безпеці. Так, у ряді резолюцій щодо Камбоджі Рада Безпеки зачіпала питання проведення виборів, забезпечення свободи слова etc.

Звідси можна зробити висновок, що поняття «справи, що входять по суті у внутрішню компетенцію будь-якої держави» не стосується лише територіальних проблем. Це означає, що якісь події, хоча вони і відбуваються в межах території держави, можуть розглядатися як такі, що не відносяться виключно до внутрішньої компетенції держави. З іншого боку, визначені відносини, що відбуваються за межами державної території (наприклад, відносини, що виникають із чинного міжнародного договору), продовжують залишатися внутрішньою справою держав — учасників таких відносин.

Особливої гостроти набула проблема внутрішніх конфліктів, які несуть часто не менші біди, ніж міждержавні. Міжнародне співтовариство не може не намагатися врегульовувати ці конфлікти, які створюють загрозу миру і безпеці сусідніх держав. Є законною гуманітарна допомога ООН, навіть якщо для її надання застосовуються заходи примусового характеру. Значні порушення права на життя, на мир, які призвели чи можуть призвести до людських жертв, є загрозою миру і безпеці, й можуть потягнути за собою застосування примусових заходів відповідно до положень гл. VII Статуту ООН.

Прикладами тут (хоча іноді дуже суперечливими) можуть бути зусилля для припинення конфлікту у колишній Югославії. Незважаючи на всі вади у їх реалізації, вони зіграли свою позитивну роль. Без них кількість жертв була б набагато більшою. На жаль, політика країн НАТО не дала ООН можливості реалізувати свій потенціал, що призвело до затягування і ескалації конфлікту.

Зрозуміло, що можливості ООН в межах принципу невтручання ширші, ніж у держав. Для держав встановлені більш жорсткі межі. Жодна держава чи група держав не мають права втручатися прямо чи опосередковано у зовнішні або внутрішні справи, які належать до

внутрішньої компетенції держави з якої-небудь причини незалежно від їх відносин.

Заборона є категоричною і поширює свою дію не тільки на пряме, але й на опосередковане втручання, не тільки у внутрішні, але й у певну сферу зовнішніх справ. На допускається жодних винятків. Разом із тим окрема держава може надавати допомогу, включаючи військову, законно обраному народом урядові іншої держави у випадку спроби скинути його силою. Це не буде втручанням, оскільки не переслідується ціль примусу іншої держави, щоби підкорити своїм власним інтересам реалізацію нею своїх суверенних прав. Якщо допомога законному уряду надається у його боротьбі з озброєною опозицією, яка опирається на підтримку іноземної держави, то мова йде про контрінтервенцію.

На відміну від законного уряду, опозиція, яка прагне скинути його силою, не має права на іноземну підтримку. У рішенні Міжнародного Суду ООН у справі «Нікарагуа проти США» говориться: «Важко уявити, що б залишилося від принципу невтручання у міжнародному праві, якщо б втручання, дозволене на прохання уряду держави, було б також дозволене на прохання опозиції».

Разом із тим, якщо проти уряду піднімається більшість населення і розвертається масштабна громадянська війна, то питання про допомогу уряду ускладнюється. Коли уряд представляє собою меншість, тоді надання йому допомоги суперечить праву народу на самовизначення. Досвід свідчить, що великі держави часто зловживали «інтервенцією на запрошення». Досить тільки згадати про інтервенцію СРСР у Чехословаччині, Афганістані чи США у країнах Латинської Америки. Але подібні інтервенції приносять погані результати, у тому числі і їхнім ініціаторам.

Особливу небезпеку створює сьогодні непряме втручання за допомогою транснаціональних корпорацій. Їх активи нерідко перевищують бюджет держави — жертви втручання.

Мобільність межі між внутрішніми та зовнішніми справами створила погляди, згідно з якими будь-яке внутрішнє питання може стати предметом міжнародно-правового регулювання. Хоча це не зовсім так. Достатньо сказати, що все-таки залишається суто внутрішньою справою реалізація права народу, держави на вибір своєї соціально-політичної системи.

Підкреслюючи значення принципу невтручання, необхідно відзначити, що він не може служити щитом для урядів, які порушують

зобов'язання з міжнародного права діями, вчиненими у межах своєї території.

Суворе дотримання всіма державами принципу невтручання — одного з основних принципів міжнародного права — це підвалина міжнародного правопорядку, забезпечення міжнародного миру і безпеки, розвитку дружніх відносин між державами.

Особливо це стало актуальним у 2014-2016 рр., коли Росія відкрито веде втручання у внутрішні політичні і економічні інтереси України, розпочала і проводить військові дії, порушуючі названі вище конвенції ООН. Про який міжнародний правопорядок можна сьогодні говорити, коли тисячі українців загинули, захищаючи свою Батьківщину?

ДЖЕРЕЛА:

Невтручання держави принцип // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Невтручання держави принцип // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НЕГАТИВНЕ РЕКЛАМУВАННЯ

НЕГАТИВНЕ РЕКЛАМУВАННЯ — метод виборчої пропаганди, що полягає у прагненні до взаємної дискредитації суперників політичних змагань, до розвінчання позитивного іміджу опонента. Цей метод набув поширення у політичній практиці США, де з 70-х рр. застосовувався під час президентських виборів, а у 80-х рр. поступово поширився на вибори до сенату і до законодавчих зборів штатів.

Елементи «негативного рекламування» були присутні у виборчій кампанії 1994 р. в Україні.

Це явище називають прикметою кінця «ери ідеалізму» у політиці — часів, коли виборцям пропонували енергійних, беззастережно позитивних, поважних громадських діячів.

Фахівці прогнозують значний несприятливий вплив «негативного рекламування» на загальний політичний процес через те, що воно зокрема спричиняє падіння інтересу громадян до виборів, ускладнює мобілізацію мас на прийняття якогось відповідального рішення.

Очевидно, несприятливими можуть бути його наслідки й за вітчизняних умов, коли демократія перебуває у стадії становлення.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.

НЕДІЙСНІ ВИБОРИ

НЕДІЙСНІ ВИБОРИ — вибори, які відповідно до діючого закону не можуть бути визнані такими, що відбулись, або дійсними. Тобто результати виборів нелегітимні, не можуть бути визнані, що у відповідному порядку зафіксовано та про що прийнято рішення. Основними причинами для визнання виборів недійсними є порушення виборчого законодавства у частині, що впливає на результат голосування, у тому числі фальсифікація результатів голосування або невиконання обов'язкових вимог.

Разом з тим порушення виборчого законодавства в процесі проведення виборчої кампанії можуть бути такими, що фактично впливають на результати виборів, але формально не можуть бути оцінені або доведені як порушення, що суттєво вплинули на результат.

Так, порушення фінансування виборчої кампанії за рахунок використання готівкових коштів часто зустрічається у політичній практиці, але реально є таким, яке складно довести. Також можливе дублювання виборчої кампанії кандидата, на яку накладається рекламна кампанія певної юридичної особи (бізнес — структури, благодійного фонду та інше), таким чином від імені останньої може відбуватись матеріальне заохочення виборців з натяком на кандидата, а формально сам кандидат як не витрачає кошти, так і не підкуповує виборців. Ці та інші порушення у виборчому процесі можуть мати характер таких, які важко довести. Тому для функціонування прозорості та демократичності виборів у частині адекватного визнання виборів недійсними, окрім формальної регламентації виборчого процесу, необхідний відповідний незалежний судовий механізм та зрештою громадська свідомість.

Разом з тим механізм визнання виборів недійсними має бути присутній як застереження, Фактична відсутність такого інституту реально забезпечила б дозвіл на прямі порушення. Цей механізм має бути зваженим, щоб легкість його застосування не призвела до паралічу виборчого процесу в принципі.

Проте механізм визнання виборів недійсними інколи використовується в такий спосіб, щоб перешкодити перемозі лідера. Ефективність роботи механізму визнання виборів недійсними забезпечується не тільки формальними правовими елементами. Для цього також необхідна прозорість виборчого процесу, конкурентне політичне середовище, плюралізм і свобода ЗМІ, громадська свідомість.

Окрім порушень виборчого законодавства як умови визнання виборів недійсними, є варіант, коли вимоги виборчого регламенту не виконано. Зокрема, відома практика, коли використовується бар'єр активності — необхідна обов'язкова кількість виборців, що взяли участь у голосуванні, як обов'язкова умова визнання виборів дійсними.

Так, у виборчих законах радянського періоду та законах перших виборів незалежної України було зафіксовано, що вибори вважаються такими, що відбулись, коли в них взяло участь більш як 50 % виборців. В окремих випадках (округах) складалося так, що необхідна кількість виборців не брала участі у виборах, таким чином без порушень, за формальною ознакою вибори були такими, що не відбулись, не дійсними.

ДЖЕРЕЛА:

Кравченко В. В., Пухтинський М. О. Закон України "Про вибори народних депутатів України": Наук.-практ. комент. — К., 1998; Законодавство України про місцеве самоврядування: 36. законодавчих актів. — К., 2001.

НЕДОТОРКА́ННІСТЬ ОСОБИ

НЕДОТОРКА́ННІСТЬ ОСОБИ — юридична гарантія правового статусу окремих категорій осіб (депутатів, дипломатів, суддів, а також чатових, парламентарів і т. ін.), що полягає у захисті від примусу, який міг би бути застосований за звичайних обставин.

Недоторканність «не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер»; її призначення — «забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення посадовою особою своїх функцій».

Недоторканність може розрізнятися за тим захистом, який вона надає своїм носіям, часом дії, силою, підставою виникнення тощо.

Історичний розвиток недоторканності

У Стародавньому Римі особа народного трибуна вважалася недоторканною.

На етапі своїх витоків (XVI ст., Палата громад англійського Парламенту) статус члена парламенту включав дві свободи: — гарантована свобода слова; і свобода від арештів, яка обмежувалася категорією цивільних справ. З розвитком європейського парламентаризму ці свободи еволюцізували у категорії депутатських імунітету (лат. *immunitas, immunitatis* — звільнення від повинності, недоторканність) та індемнітету (лат. *indemnitas, indemnitatis* — захист від шкоди, забезпечення збереження).

Недоторканність дипломатичних представників була закріплена нормою міжнародного права у Віденській конвенції про дипломатичні зносини (1961), однак саме поняття дипломатичної недоторканності та звичаєве право, на якому базувався цей інститут, мають набагато довшу історію.

Правом недоторканності здавна користувалися чатові (озброєні вартові) та парламентарі (переговорники між сторонами, що знаходяться у стані війни). Статус недоторканності парламентаря був закріплений статтею 32 Положення про закони і звичаї сухопутної війни, що є додатком до 4-ї Гаазької конвенції «Про закони і звичаї війни» від 18 жовтня 1907 р.

Недоторканність в іноземних країнах сьогодні

У сучасних європейських правових системах запроваджено подвійний захист парламентаря. Основні Закони зарубіжних країн оперують поняттями (що означає невідповідальність члена парламенту перед судом за його голосування чи виступи у процесі виконання обов'язків) та (недоторканність парламентаря як його свобода від затримань, арештів чи переслідування в судовому порядку без згоди парламенту).

І зараз у конституціях зарубіжних країн норми щодо непритягнення і невідповідальності членів парламенту здебільшого рознесені по різних статтях.

За даними наукового дослідження Інституту законодавства Верховної Ради України, у результаті вивчення 64 конституцій держав світу встановлено, що у переважній більшості з них парламентарій також не може бути затриманий, заарештований, притягнутий до кримінальної відповідальності, за винятком випадків, коли його затримано на місті злочину (Австрія, Бельгія, Греція, Франція), для забезпечення безпеки інших людей (Росія), при порушенні громадського порядку (США). За нормою Конституцій Португалії, Швеції, Фінляндії, депутатський імунітет обмежується у залежності від тяжкості злочину, в якому звинувачується парламентарій.

Обмеження депутатської недоторканності простежується на прикладах європейських та євроатлантичних країн: там недоторканність діє як додаткова гарантія статусу членів парламенту (винятково у межах парламентської діяльності) та припиняється у зв'язку зі скоєнням депутатом злочину (якщо він затриманий на місці злочину). У більшості держав ангlosаксонської системи права недоторканність поширюється на час парламентської сесії, а у Великій

Британії — за 40 днів до відкриття сесії, на час її проведення і протягом 40 днів по її закінченні.

У Конвенції про міжпарламентську асамблею держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 26 травня 1995 р. зазначено: «Привілеї й імунітети надаються членам парламентських делегацій держав-учасниць... у відрядженнях і справах Міжпарламентської Асамблеї не для їхньої особистої вигоди, а для того, щоб забезпечити незалежне виконання ними своїх функцій».

Підхід щодо забезпечення незалежності і недоторканності суддів закріплено у Конвенції про захист прав людини та основних свобод (4 листопада 1950 р.), та у низці інших міжнародних документів, а саме: «Основні принципи незалежності судових органів», ухвалені резолюціями 40/32 від 29 листопада 1985 р. та 40/146 від 13 грудня 1985 р. Генеральної Асамблеї ООН, «Процедури ефективного здійснення Основних принципів незалежності судових органів», затверджені 24 травня 1989 р. Резолюцією 1989/60 Економічної і Соціальної Ради ООН, Європейська хартія «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р., Рекомендації № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 р. та інших. Цей підхід також підтверджується практикою Європейського суду з прав людини.

ЗГІДНО З КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ, НЕДОТОРКАННІСТЮ НАДІЛЕНІ:

Народні депутати України: Стаття 80. Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність. Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп. Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Президент України: Стаття 105. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

Судді: Стаття 126. Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України.

**ТЛУМАЧЕННЮ ПОНЯТТЯ НЕДОТОРКАННОСТІ ПРИСВЯЧЕНІ РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ:**

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату): Конституційний Суд; Рішення від 23.12.1997 № 7-зп;

Рішення конституційного суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність): Конституційний Суд; Рішення від 27.10.1999 № 9-рп/99;

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України): Конституційний Суд; Рішення від 10.04.2003 № 7-рп/2003;

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності): Конституційний Суд; Рішення від 26.06.2003 № 12-рп/2003

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України): Конституційний Суд; Рішення від 10.12.2003 № 19-рп/2003;

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу): Конституційний Суд; Рішення від 01.12.2004 № 19-рп/2004.

ЗМІСТ НЕДОТОРКАНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ:

Проблеми імунітету, недоторканності та відповідальності досліджувалися в Україні такими, зокрема, вченими: В. Бужором і М. Козюком, Л. Р. Наливайком (дис.), М. М. Самуйликом (дис.), А. О. Селівановим, О. В. Бондарчуком та ін.

Як вирішив Конституційний Суд України, встановлення додаткових порівняно з недоторканністю особи гарантій

недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків та захист від незаконного втручання у їх діяльність. Недоторканність посадових осіб є гарантією більш високого рівня у порівнянні з недоторканністю, яка встановлюється для всіх осіб.

НАРОДНІ ДЕПУТАТИ

Важливою конституційною гарантією правового статусу народних депутатів України є депутатська недоторканність, яка має цільове призначення — забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх функцій. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер. Її метою є «забезпечити ефективність діяльності парламентарія з метою максимальної реалізації ним свого мандата».

Згідно з положеннями частини другої статті 80 Конституції України, народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклеп. Це означає, що народний депутат України і після припинення депутатських повноважень не може бути притягнений до юридичної відповідальності за зазначені дії.

Депутатська недоторканність передбачає також особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту народних депутатів України. Вони не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (частина третя статті 80 Конституції України).

Таким чином, гарантії депутатської недоторканності поширюються на народних депутатів України з моменту визнання їх обраними за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень.

Поняття депутатської недоторканності виключає юридичну відповідальність народного депутата України за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклеп, можливість притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт без згоди Верховної Ради України. Депутатська недоторканність є не суб'єктивним правом,

привілеєм окремого індивіда, а складовою статусу народного депутата України.

Депутатська недоторканність як елемент статусу народного депутата України є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх повноважень.

ПРЕЗИДЕНТ

Право недоторканності Президента України є т. зв. «посадово-функціональним імунітетом». Це органічна складова його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень.

Разом з тим, право недоторканності Президента України має обмеження у часі і діє лише на час виконання ним повноважень.

Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, проти нього не може бути порушена кримінальна справа.

СУДДІ

Складовою незалежності суддів є їхня недоторканність, призначення якої — забезпечити здійснення правосуддя. За Основним Законом України недоторканність судді у разі порушення щодо нього кримінальної справи полягає у тому, що суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (частина третя статті 126).

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду (ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Недоторканність суддів — зазначається в рішенні Конституційного Суду — один із елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення — забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом.

КРИТИКА ІНСТИТУТУ НЕДОТОРКАНОСТІ

В Україні дискутується, в основному, тільки недоторканність народних депутатів.

Багато хто вважає, що депутати зловживають недоторканністю і намагаються потрапити до законодавчого органу, не в останню чергу, саме через цей привілей. Проте, недоторканність виступає важливою гарантією прав опозиції.

РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ НЕДОТОРКАНОСТІ В УКРАЇНІ

Депутати місцевих рад володіли обмеженим обсягом недоторканності у період до 3 лютого 1998 р. Всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р., проголошений Указом Президента України від 15 січня 2000 р., залишився консультативним за своїми наслідками, проте два з чотирьох його запитань були направлені на радикальне реформування конститутивних основ правового статусу народного депутата України. Так, згідно з оголошеними результатами, на запитання «Чи згодні Ви з необхідністю обмеження депутатської недоторканності...?» позитивно відповіли 89,0% громадян.

У Верховній Раді реєструвалося багато законопроектів, направлених на обмеження чи скасування недоторканності різних посадових осіб. Позиції Конституційного Суду щодо таких законопроектів викладені, зокрема, у висновках від 5 грудня 2000 р. № 3-в/2000, від 1 квітня 2010 р. № 1-в/2010, від 10 липня 2012 р. № 1-в/2012, від 27 серпня 2012 р. № 2-в/2012.

Конституційні реформи як 2004 р., так і 2011 р., не стосувалися питань недоторканності. Проектом Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» (№ 2522а від 04.07.2013 р.) пропонується відібрати у Верховної Ради України право давати згоду на затримання чи арешт судді, передавши це право Вищій раді юстиції. Це ґрунтується на висновках Венеціанської Комісії CDL-AD (2007)003, CDL-AD (2010)026, CDL-AD (2011)033, яка вважає неправильним те, «що парламент відіграє будь-яку роль у позбавленні суддівського імунітету» (з Пояснювальної записки до законопроекту).

ДЖЕРЕЛА:

Депутатська недоторканність (Сучасна парламентська та судова практика: правовий аналіз) / О. В. Задорожній, М. М. Добкін, А. О. Селіванов; За заг. ред. О. В. Задорожного. — К.: Логос, 2004.; Модернізація інституту депутатської недоторканності в Україні: законодавчі ініціативи та правові позиції: (науково-практичне видання) / загальна редакція В. О. Зайчука; Інститут законодавства Верховної Ради України. — Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. — 333 с.; Реєнт О. О. Право депутатської недоторканності: історична ретроспектива та реалії сучасності / Олена Олександрівна Реєнт; Інститут законодавства Верховної Ради України. — Київ, 2010. — 334 с.; Бондарчук О. В. Інститут недоторканності депутата парламенту в Україні та Російській Федерації: порівняльно-правовий аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / Олег Володимирович Бондарчук; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — Київ, 2012.; Борденюк В. Депутатська недоторканність як гарантія діяльності представницького органу державної влади: конституційно-правові аспекти // Юридична Україна. — 2011. — № 3. — С. 22-27.

НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ПРИНЦИП

Принцип незастосування сили стосується центральної проблеми будь-якої правової системи - співвідношення сили і права. Зважаючи на відсутність в міжнародній системі наддержавної влади сила знаходиться в розпорядженні самих суб'єктів. Таке становище надає особливого значення встановленню правових рамок застосування сили.

Протягом історії суверенним правом держави вважалося право на війну (*jus ad bellum*). Подібне положення дорого обійшлося людству. У безперервних війнах загинуло не менше 3,5 млрд. чоловік. Початок зміни ситуації було покладено у 1928 р. Паризьким пактом про відмову від війни як знаряддя національної політики. Пакт став важливим кроком у становленні принципу незастосування сили як звичайної норми загального міжнародного права. Остаточно утвердився він з прийняттям Статуту ООН.

Статут зробив головною метою - позбавити прийдешні покоління від лиха війни. Збройні сили можуть застосовуватися не інакше як у загальних інтересах. Заборонено застосування не тільки збройної сили, а й сили взагалі. Більш того, заборонено загроза силою будь-яким чином, несумісним з цілями ООН. Статут ставить в один ряд загрозу силою та її застосування. З цього випливає, що загроза силою буде протиправною у тих же випадках, що і її застосування. Це положення підтверджено Міжнародним Судом ООН.

Статут передбачає можливість застосування сили або загрози силою лише у двох випадках. **По-перше**, за рішенням Ради Безпеки у випадку загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (гл. VII). **По-друге**, у порядку здійснення права на самооборону у випадку збройного нападу, до тих пір, поки Рада Безпеки не вживе необхідних заходів для підтримання міжнародного миру та безпеки (ст. 51). За рішенням Ради Безпеки примусові заходи можуть вживатися і учасниками регіональних угод. Без повноважень Ради такі заходи на основі регіональних угод робитися не можуть (ст. 53).

У 1999 р. учасники НАТО відзначили 50-річчя існування Союзу. Була прийнята нова стратегічна концепція. Вона передбачає розширення сфери дії Союзу за межі територій учасників, за межі, передбачені ст. 5 Північноатлантичного договору. НАТО практично привласнила собі право застосовувати силу у необмеженій масштабі всупереч Статуту ООН. До чого веде така концепція, було продемонстровано агресією НАТО проти Югославії, яка мала дуже сумні наслідки.

Поняття сили включає перш за все агресивну війну, яка кваліфікується як злочин проти миру, причому настільки небезпечно, що заборонено і пропаганда агресивної війни. Агресія являє собою застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави. З цього видно, що маються на увазі досить широкомасштабні військові дії, здатні поставити під загрозу суверенітет, територіальну недоторканність держави. Прикордонні інциденти такими не є.

Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1974 р. визначення агресії містить перелік дій, що представляють собою акти агресії, незалежно від того, чи мало місце формальне оголошення війни.

ДО НИХ ВІДНЕСЕНІ НАСТУПНІ ДІЇ:

1. Вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави, будь-яка військова окупація, хоч би яким короточасною вона не була, якщо вона стала результатом вторгнення або нападу. Це відноситься і до анексії території держави у результаті застосування сили.

2. Застосування будь-якої зброї однією державою проти території іншої держави, навіть якщо воно не супроводжується вторгненням збройних сил.

3. Напад збройних сил однієї держави на збройні сили іншого.

4. Застосування збройних сил однієї держави, що перебувають за угодою з країною перебування на її території, в порушення умов такої угоди.

5. Дії держави, що дозволяє, щоб надана їм у розпорядження іншої держави територія використовувалася останнім для здійснення актів агресії.

6. Засилання державою збройних банд, груп, а також регулярних сил або найманців на територію іншої держави з метою застосування проти нього збройної сили.

Зі сказаного випливає, що як суб'єктом, так і об'єктом агресії може бути лише держава - суб'єкт міжнародного права. Наведений перелік не є вичерпним. Інші дії також можуть бути визнані актами агресії, але зробити це може тільки Рада Безпеки ООН.

Нарешті, у визначенні агресії підкреслюється, що ніякі міркування будь-якого характеру: політичні, економічні, військові чи інші - не можуть служити виправданням агресії.

Для з'ясування змісту принципу незастосування сили істотне значення має поняття права на самооборону. Статут ООН кваліфікує його як невід'ємне право держави. Міжнародний Суд ООН виводить

це право з основного права кожної держави на виживання. Право на самооборону виникає лише у випадку нападу однієї держави на інше. Після нападу терористів 11 вересня 2001 р. США заявили, що вони мають право застосувати збройну силу проти терористичних організацій і підтримуючих їх держав в порядку здійснення права на самооборону. На цій підставі була здійснена військова акція США та їхніх союзників проти Афганістану у 2001 р. Таке розуміння права на самооборону не зустріло протесту з боку міжнародного співтовариства.

Право на самооборону має використовуватися лише у разі необхідності, і вживаються заходи повинні бути пропорційними. Вони не повинні виходити за рамки того, що потрібно для відбиття агресії.

Статут ООН передбачає право не тільки на індивідуальну, а й на колективну самооборону, яка може мати місце тільки на прохання держави, що піддалася нападу. З урахуванням цього положення Міжнародний Суд ООН визнав США порушили принцип незастосування сили відносно Нікарагуа. Право на прийняття заходів в порядку колективної самооборони після запиту держави-жертви належить усім державам. Рада Безпеки у 1990 р. визнав право на колективну самооборону за будь-якою державою, що надає допомогу Кувейту після нападу на нього Іраку.

20 лютого 2014 р. Російською Федерацією розпочато інтервенцію до Автономної Республіки України Крим та міста Севастополя з подальшою окупацією півострова.

11 березня 2014 р. під тиском російських силовиків Верховною Радою Автономної Республіки Крим була прийнята Декларація незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, згідно з якою Автономна Республіка Крим включно з містом Севастополь є суверенною державою, яка за відповідних результатів референдуму має право звернутися до Росії щодо включення території до складу федерації на правах суб'єкта. 16 березня відбувся псевдореферендум про статус Криму, на якому за офіційними даними узяли участь 96,77 % жителів Кримського півострова, у тому числі 123 % жителів міста Севастополь (474 137 осіб). 17 березня Верховною Радою Автономної Республіки Крим проголошено незалежність Республіки Крим, а 18 березня у Георгіївській залі Московського Кремля Президентом Росії Володимиром Путіним спільно з самопроголошеними Головою Ради Міністрів АРК Сергієм Аксьоновим, спікером Верховної Ради АРК Володимиром Костантиновим, та головою СМДА Олексієм Чалим підписано Договір

про прийняття Республіки Крим до складу Росії. 21 березня Рада Федерації Росії прийняла закон про ратифікацію Договору від 18 березня та закон про утворення нових суб'єктів федерації — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь.

Березневі дії окупаційної влади Російської Федерації з анексії частини території (Автономної Республіки Крим) сусідньої суверенної держави України та втручання у її внутрішні справи, стали причиною масштабного невдоволення і об'єктом шквальної критики світової громадськості протягом останнього року, яка називала військовуагресію Російської Федерації міжнародним злочином проти світу і безпеки людства, а анексію Криму — порушенням чинного законодавства суверенної України, фундаментальних норм міжнародного права і низки міжнародних договорів, зокрема: Гельсінкського заключного акту 1975 р., про непорушність кордонів у Європі; Будапештського меморандуму 1994 р. про гарантії безпеки Україні; Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією 1997 р.; Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 (ратифіковано 20.04.2004).

27 березня 2014 р. на сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй Резолюцією № 68/262 було підтверджено «територіальну цілісність України у міжнародно визнаних кордонах». Резолюцію підтримали 100 країн світу, 58 — утримались та 11 проголосували проти. Згодом, було призупинено членство Російської Федерації у міжнародному клубі високорозвинених економік світу «Велика вісімка» (G8) та впроваджено перший етап трирівневого плану персональних і економічних санкцій проти банківської системи РФ та громадян Росії і України безпосередньо причетних до окупації півострова, здебільшого у вигляді заморожування активів і заборони на в'їзд. 17 квітня 2014 р. у Женеві за участю вищих дипломатичних представників України, ЄС, США та РФ відбулися Чотиристоронні переговори щодо деескалації збройного конфлікту між Російською федерацією та Україною.

Позиція української сторони вимагала від Росії виконання 5

основних вимог:

- Припинити підтримку терористів у східних регіонах України;
- Відкликати своїх диверсантів звідти;
- Відкликати своїх спецпризначенців;

- Скасувати рішення Держдуми про дозвіл на використання військ на території України;

- Повернути анексований Крим.

За підсумками шестигодинної зустрічі, сторонами узгоджено ряд дипломатичних домовленостей. Російську Федерацію зобов'язано роззброїти свої незаконні озброєні формування та повернути незаконно захоплене майно законним власникам. У свою чергу українська сторона гарантувала амністію учасникам протестів, за винятком тих, кого буде визнано винним у скоєнні тяжких злочинів; та зобов'язалася забезпечити всеохоплюючий, прозорий і відповідальний конституційний процес у країні. Учасники зустрічі рішуче засудили та відкинули всі прояви екстремізму, расизму та релігійної нетерпимості, включаючи прояви антисемітизму та зобов'язали сторони конфлікту утриматися від будь-яких форм насильства, залякування або провокаційних дій. Питання щодо повернення Автономної Республіки Крим Україні та відведення російських військ на східному українському кордоні не були вирішені.

З метою відстеження імплементації вищезазначених кроків, учасниками переговорів ініційовано створення Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ у складі міжнародних спостерігачів з 57-ми країн, у тому числі і представників Російської Федерації.

Одразу після окупації території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію про підтримку територіальної цілісності України.

Пізніше відповідні заяви пролунали від численних міжнародних організацій та країн, серед яких Велика сімка, ПАРЕ, Рада Європи, Європейський парламент, ОБСЄ, США, Велика Британія, Франція, Німеччина.

ДЖЕРЕЛА:

Незостосування сили принцип // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Незостосування сили принцип // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НЕЙТРАЛІТЕТ У ПОЛІТИЦІ

НЕЙТРАЛІТЕТ (нім. Neutralität, від лат. Neuter ні той, ні інший), — юридичний і політичний статус держави, яка зобов'язується не брати участі у війні між іншими державами, а у мирний час — відмова від участі у військових блоках.

У міжнародному праві розрізняються: нейтралітет у воєнний час (евентуальний) та постійний нейтралітет.

Під евентуальним нейтралітетом розуміється заява певної держави про неучасть її у даній війні, він дотримується тільки для даної війни і може бути скасованим одностороннім актом. Статус нейтралітету виникає з моменту заяви держави про нейтралітет у війні і доведення цієї заяви до сторін, що воюють. Статус нейтралітету дає нейтральній державі права та обов'язки, чітко регламентовані у V та XIII Гаазьких конвенціях 1907 р., а також у Лондонській декларації про право морської війни 1909 р., які визначають, що територія нейтральної держави є недоторканою і вилученою з театру воєнних дій; сторонам, що воюють, забороняється проводити через неї війська, транспорти зі зброєю та іншими воєнними матеріалами. На території нейтральної держави забороняється створення військових формувань та установ для вербування. Нейтральна держава має право відбивати із застосуванням збройної сили будь-які спроби порушити нейтралітет.

Постійний нейтралітет — це міжнародно-правовий статус держави, відповідно до якого держава зобов'язується не брати участь у збройних конфліктах та не входити до воєнних союзів та блоків. Постійно нейтральними державами є Швейцарія (акт 1815 р.), Австрія (акт 1955 р.), Мальта (акт 1981 р.).

Міжнародне право нейтралітету містить три обмеження на дії нейтральної країни на час війни між іншими державами:

- не надавати власні озброєні сили воюючим сторонам;
- не надавати свою територію для використання воюючим сторонам (базування, транзит, переліт тощо);
- не дискримінувати жодну із сторін у постачаннях зброї і товарів військового призначення (тобто обмеження однакові або взагалі відсутні).

Поняття нейтралітету у конфліктах повинне бути видатним від того non-alignment, тобто, навмисне дистанцювання від військових альянсів для того, щоб зберегти нейтралітет у разі війни, і, можливо, з надією запобігання війни у цілому.

Поняття нейтралітету у війні є вузьке визначення і має специфічні обмеження на нейтральні країни у відповідь на інтернаціонально визнане право залишитися нейтральним. Ширшим поняттям є неучасть у війні. Основою міжнародного права для нейтральних територій є дві Гаазькі Угоди (1899 і 1907).

Країна, яка лишає право стати воюючою стороною, якщо нападають учасники війни, перебуває в стані озброєний нейтралітет.

Поточні нейтральні країни є:

Австрія — нейтральна країна з чіткою метою підтримки незалежності і недоторканності кордонів (ці правила нейтралітету сформовано за взірцем Швейцарії).

Коста-Рика — нейтральна країна починаючи з 1949 р. після розпуску її військ.

Фінляндія

Ірландія — нейтральна країна у 1937 р.

Ліхтенштейн

Швеція — не бере участі у війнах з часів Наполеонівських Воєн (1814 р.), найстаріша нейтральна країна у світі.

Швейцарія — має постійний озброєний нейтралітет, що забезпечує безпеку держави. Швейцарія — друга найстаріша нейтральна країна у світі. Її нейтралітет було встановлено Конгресом у Відні у 1815 р.

Туркменістан — оголосив свій постійний нейтралітет і це формально визнав ООН. Це сталося 12 грудня 1995 р.

Україна — закон про позаблоковий статус України у січні 2011 р. затвердив четвертий президент України Віктор Янукович. 23 грудня 2014 р. Верховна Рада нового скликання скасувала цей закон. Офіційно Україна в майбутньому розглядає можливість членства у НАТО.

Країни, що були або намагались бути нейтральними:

Країни вимагають мати нейтралітет, але не визнається міжнародними справами:

Камбоджа — претендувала на нейтралітет з 1955 - 1970 рр., і від 1993 р. до сьогодні.

Молдова — стаття 11 Конституції 1994 р. проголошує «постійний нейтралітет».

Нейтральні у минулому країни:

Бельгія — нейтральна позиція починаючи з 1839 р., її нейтралітет скасував Версальський Договір, далі I світова війна і скасована знову після другої світової Війни, вступ у НАТО.

Лаос — Міжнародна Угода про Нейтралітет Лаосу підписана у Женеві 23 липня 1962 р. 14 націями, зокрема п'яти постійних членів Рада Безпеки ООН.

Люксембург — нейтральна з 1839 р., нейтралітет скасовано після вступу у 1949 р. до НАТО.

Нідерланди — мали нейтралітет між 1839 і 1940 рр.

Інші країни не є нейтральними, але декларують таку можливість за часів ймовірної війни у сусідніх державах.

Багато країн заявили про нейтралітет під час II Світової Війни. Більшість з них були окуповані, у результаті тільки Ірландія, Іспанія, Ліхтенштейн, Португалія, Сан-Марино, Швеція та Швейцарія зберегли нейтралітет. Слід зазначити, що нейтралітет деяких з країн Євросоюзу є сумнівним. До того ж наразі у ЄС діє Єдиний комітет зовнішньої політики.

Нейтралітет в історії:

Стародавня Греція - 340 до н. е. поліси Греції відмовились від свого нейтралітету по відношенню до Філіппа II і спільно виступили проти Македонії.

Середньовіччя - У Тридцятирічну війну Іоанн-Казимир (саксонський герцог) спочатку дотримувався нейтралітету, потім прилучився до Густаву-Адольфу.

Новий час - у 1779—1783 рр. — озброєний нейтралітет союз Росії, Данії і Швеції, а також ряду інших держав, що склався під час війни північноамериканських колоній за незалежність, направлений на захист судноплавства нейтральних країн.

У 1793 р. — Джордж Вашингтон обнародує Декларацію про нейтралітет США у війні європейських країн проти революційної Франції.

У 1870—1871 рр. — З самого початку франко-пруської війни Андраші Дюла (старший) виступав поборником строгого нейтралітету Австро-Угорщини.

ДЖЕРЕЛА:

Урядовий законопроект скасує позаблоковий статус України 5.11.2014, 29 серпня 2014.; Рада відмінила позаблоковий статус 24 (телеканал), 23.12.2014.; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; НЕЙТРАЛІТЕТ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НЕЙТРАЛІТЕТ ЗБРОЙНИЙ

НЕЙТРАЛІТЕТ ЗБРОЙНИЙ — поняття, впроваджене Росією, яке означає право нейтральних держав захищати силою зброї свободу морської торгівлі з воюючими державами під час війни.

Під нейтралітетом збройним також розуміють ситуацію, коли нейтральна країна вживає заходів військового характеру для захисту свого нейтралітету від можливих або ймовірних спроб використання її нейтральної території однією із воюючих сторін. Так, нейтралітет

Швейцарії під час франко-прусської війни був нейтралітет збройний. Першим виявом нейтралітету збройного стала практика періоду війни 1780 р. між Великобританією, з одного боку, та її північноамериканськими колоніями, Францією й Іспанією — з іншого. Росія звернулася до Великобританії, Франції й Іспанії з декларацією, в якій вона проголошувала 5 принципів:

1) нейтральним судам повинно бути дозволено плавання з порту в порт і вздовж берегів воюючих сторін;

2) ворожі вантажі на нейтральних судах, за виключенням контрабанди, не підлягають захопленню воюючими сторонами;

3) щодо контрабанди у всіх випадках варто керуватися ст. 10 і 11 Договору Росії з Великобританією від 1766 р.;

4) порт повинен вважатися блокованим тільки в тому разі, якщо здійснюється блокада воюючою державою з розташуванням кораблів, тобто існує небезпека для нейтральних судів, що входять у порт;

5) ці принципи слід застосовувати в судових позовах. Інший Н. з. стосується періоду війни між Францією, з одного боку, і Росією і Великобританією — з іншого. Вищезгадані 5 принципів були доповнені новим принципом, відповідно до якого воюючі сторони не повинні мати права огляду й обшуку у випадку, якщо командир військового корабля, під конвоем якого впливають торговельні судна, заявить, що супроводжувальні судна не перевозять контрабанду.

ДЖЕРЕЛА:

Нальде Я. Постоянно нейтральное государство. — СПб., 1905; Оппенгейм Л. Международное право. — М., 1950; Алимов Ю. Неприсоединение: история, теория, проблемы. — М., 1990; Кудряченко А. /. Доля нейтралітету // Політика і час. — 1993. — № 11; Политологическая энциклопедия. — М., 2003.

НЕОКОНСЕРВАТИЗМ

НЕОКОНСЕРВАТИЗМ (від грец. Νεος — новий і лат. Conservo — зберігаю, охороняю) — сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства і визначає урядову політику та політичний курс провідних країн Заходу останніх десятиліть (наприклад: «рейганоміка», «тетчеризм»).

Кредо «нового консерватизму» в економіці — заміна реформістської моделі розвитку монетаристською моделлю, орієнтованою на звільнення приватного капіталу від надмірного

державного втручання, всебічне стимулювання ринкових відносин, приватного підприємництва.

Неоконсерватизм сформувався після Першої світової війни як відповідь на революційні потрясіння в Європі, крах фашизму, націонал-соціалізму, розпад колоніальної системи у світі, поступовий перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Третій етап неоконсерватизму розпочався з переходом до інформаційного суспільства у деяких державах Європи, Америки, Азії, кризою соціалізму як світової системи, кризою неолібералізму.

Окремі негативні наслідки науково-технічного прогресу, соціальні революції ХХ ст., криза лібералізму, розширення сфери масової культури, переоцінка суспільних цінностей спричинилися до відродження, особливо після Першої світової війни, консерватизму, який почали називати неоконсерватизмом. З'являються різні соціально-політичні концепції неоконсерватизму, насамперед в Італії (Г. Д'Аннунціо), Німеччині (Е. Юнгера, Ст. Георга). Значного поширення набули праці Ю. Еволи, який синтезував різні неоконсервативні ідеї та концепції, висунувши свою «доктрину пробудження».

Головним її положенням був імператив Консервативної революції, побудова Анти-Європи. Ю. Евола твердив про необхідність відновлення нордичної імперії з абсолютною владою верховного суверена, відродження станової ієрархії, твердих порядків.

Кінець ХХ ст. приніс оновлення неоконсерватизму, що певною мірою відмовився від імперських амбіцій, узяв на озброєння окремі ліберальні ідеї та цінності. Характерними його рисами лишаються вірність старим традиціям й нормам, зведення змісту влади до керівних і розподільно-розпорядчих функцій, збереження суспільно-політичної нерівності, скептицизм щодо суспільного прогресу, справедливості, культ сильної держави та авторитарних лідерів, збереження традиційних інститутів влади та архаїчних політичних цінностей. Водночас розпад світової соціалістичної системи став стимулом для поширення лібералізму у колишніх країнах соціалізму. Консерватизм як світоглядна система, тип свідомості й політико-ідеологічних настанов не завжди асоціюється з конкретними політичними партіями. Як вважали батьки—засновники консерватизму, політичні принципи, теоретичні схеми тощо слід пристосовувати до усталених національних традицій, звичок, існуючих суспільно-політичних інститутів.

Якщо лібералізм і соціалізм виникли як течії відповідно буржуазного та робітничого класів, консерватизм є багатопаровим

явищем, що віддзеркалювало захисну реакцію різних соціальних верств населення, які не бажали надто різких змін свого соціального статусу, відчували страх перед невідомим і невизначеним майбутнім. Крім того, консерватизм полягає ще й у врахуванні глибинних психологічних чинників, цінностей і норм, що існують у масовій свідомості.

Проте істинний консерватизм, що захищає існуючий статус-кво, обов'язково враховує реалії та пристосовується до них. Так, у період становлення вільного підприємництва він інтегрував ідеї вільної конкуренції, ринку, а після великої економічної кризи на початку XX ст. — ідеї державного регулювання економіки, соціальних реформ, що свідчать про глибокі трансформації консерватизму в 70-80-ті роки XX ст.

Особливість цього періоду полягала в кризі лівих (комуністичних і соціал-демократичних) і кейнсіанських моделей суспільного розвитку. І цей вакуум заповнили праві й консервативні політичні доктрини. Як наслідок — перемога на виборах консерваторів у США (Рональд Рейган, 1980 і 1984 рр.), Великобританії (Маргарет Тетчер, тричі підряд з 1979 - 1989 рр.), Німеччині (Гельмут Коль, чотири рази підряд з 1982 - 1998 рр.).

Течії неоконсерватизму

В більшості національних варіантів сучасного консерватизму можна виокремити неоконсерваторів, нових правих, традиціоналістів чи патерналістів, прихильників елітарної демократії, елітарного авангардизму, контрвлади тощо. Характерно, що розмежовувати представників цих течій надзвичайно важко. Наприклад, Р. Рейгана, М. Тетчер і Г. Коля одні політологи називають неоконсерваторами, інші — новими правими і т. ін.

Загалом же частина неоконсерваторів є за своїм походженням лібералами або навіть соціал-демократами. Ідейно-політичні орієнтації нових правих сформувалися на перетині правого консерватизму, традиціоналістського консерватизму та неоконсерватизму. Розбіжності ж полягають не стільки у площині основних принципів, скільки в концентрації уваги на певних їх аспектах. Історично консерватизм завжди був вторинним стосовно лібералізму, реформізму, лівого радикалізму, виступаючи за поступові зміни, збереження всього позитивного і позбавлення негативного. Отже, з ідеологічного погляду консерватизм завжди характеризувався еkleктизмом і прагматизмом.

Але у XX ст., на останні десятиліття якого припав консервативний Ренесанс, консерватизм виступив ініціатором змін, що стали лейтмотивом більшості передвиборних програм консервативних партій світу. Із супротивників науково-технічного прогресу протягом 70-80-х рр. консерватори перетворилися на його активних прихильників.

Отже, слід констатувати, що в оцінці науково-технічного прогресу та сцієнтизму консерватизм і лібералізм (лівий лібералізм), а також ліві помінялися місцями. Але у соціокультурному та релігійному аспектах сучасний консерватизм лишився у межах традиційної парадигми консерватизму.

У питаннях державного будівництва консерватори вважають, що без міцної держави суспільство може опинитись у полоні анархії, а якщо треба зробити вибір між індивідом і суспільством, більшість консерваторів на перше місце висувують суспільство (як, до речі, і комуністи).

Традиціоналістський

Традиціоналістський консерватизм представлений патерналістським крилом в англійському торизмі та французькому голлізмі, німецькими правими консерваторами й частиною соціалконсерваторів Німеччини. Для прихильників цієї течії характерні більші порівняно з новими правими акценти на традиціях і релігії. Але якщо в Європі вони роблять ставку на християнство, то нові праві у США — на модерністські «електронні» церкви. Європейські нові праві взагалі відмовляються від іудейських і християнських традицій і виступають за відродження язичництва. А неоконсерватори є прихильниками ліберальних церков.

Сучасний консерватизм не має стрункої ідеології, не проголошує себе відкритим ворогом будь-яких змін, тим простішого повернення до минулого. Вся система цінностей консерватизму базується на певності, що минуле ефективніше, раціональніше, ніж сучасне. Звідси прагнення до перемін, але ретроградними (реакційними, протистояннями прогресу) методами. Все це визначає основні риси світосприйняття сучасного консерватизму (Генріх Карл Кальтенбруннер). Спадщина та вірність традиціям і цінностям, а, отже, турбота про створення умов, за яких традиції та спадщина сприймалися та реалізовувалися б суспільством. Стабільність - головна умова утвердження істотної цінності орієнтації на людину. Звідси та необхідність протистояти згубному процесу визволення людини від інституціонального обґрунтованого порядку, істотна риса та

державний авторитет. Встановлення такого порядку, коли, базуючись на лояльності громадян, вимагається захист державного суверенітету.

Держава повинна бути сильною, здатною чітко відображати політичну волю людей. Важливою рисою є також принцип волі, спроможність здійснювати індивідуальну й суспільну ініціативу в межах правових норм. Влада не може бути підпорядкована якійсь функціональній меті соціальної справедливості, рівності, волі тощо.

Зміст влади, на думку соціолога Роберта Скрутоні, зводиться до того, щоб командувати і змушувати тих, хто в іншому випадку займався б реформами та руйнуванням. Залежно від того, в якій мірі державній владі вдається зв'язати в політиці авторитет і традиції, складається її міцність і ефективність. Звідси й зневажливе ставлення до ліберально-реформістської держави загального добробуту. Суспільне напруження, незадоволення мас знімається в суспільстві не рівністю, а наданням законної сили нерівності. Власність - основа розкриття людиною її соціальної суті. На переконанні у безнадії, неспроможності людської природи, у обмеженні сфери людського розуму і складається органічна нерозумність й гріховність людини, а, отже, необхідне і важливе значення має універсальний моральний порядок і базується підхід неоконсерватизму до організації суспільного життя. 1 все це санкціонується і підтримується релігією. Традиції, символіка і навіть забобони набувають особливого значення.

Прогрес суспільний, соціальний, науково-технічний заперечується консерватизмом. І це не випадково. Саме в кінці ХХ ст. як ніколи гостро постало питання про цінність і важливість прогресу, його взаємодію з соціальним і, насамперед, науково-технічним. Ускладнювалася взаємодія науково-технічного, суспільного прогресу з соціальним прогресом. Постала проблема виживання й збереження роду людського. Глибинні зрушення в усіх сферах примусили замислюватися над тим чи виправданий прогрес, що веде до відчуження, руйнування традиційних зв'язків. Звідси прагнення людей до вічних моральних і релігійних цінностей, традицій. Виникає сприятливий психологічний клімат для розповсюдження консервативних ідей. Серед постулатів неоконсерватизму виділяється природна та вічна (фізична й розумова) нерівність людей, необхідність суспільних класів і соціальних верств, а, отже, абсурдні спроби соціального рівняння всіх за допомогою законів, недосконалість правління більшості, що схильне до потенційної тиранії. Необхідність активної участі аристократії у державному управлінні, важлива роль приватної власності - гаранта особистої волі та соціального порядку.

Все це свідчить, що неоконсерватизм - значно складніше й суперечливіше явище і що спрощений його аналіз може ввести в оману.

«Ретроградні» ідеї та засоби безпосередньо спрямовані на зміну основи основ функціонування будь-якого суспільного організму - відносин власності.

Проголошене неоконсерваторами гасло «демократія власників» стало реалізовуватися шляхом всілякого заохочення дрібного бізнесу, поширення різного роду систем участі у прибутках, розпиленні акцій, особливо, у галузях і компаніях, які зазнали денаціоналізації, а також сприяння переходу ряду підприємств та фірм у власність зайнятого у них персоналу.

На початку 90-х рр. в Англії внаслідок проведених заходів приватизації та розпиленню власності, частка осіб, що володіють акціями серед дорослого населення, збільшилася до 32%, у порівнянні з початком 80-х років (7%). До середини 90-х років на 70% зросла кількість самостійних власників, тобто осіб, що мають власну справу, але які не користуються найманою працею та ін. Аналогічні зміни сталися у ряді країн Західної Європи, США та Латинської Америки.

Важливою стороною процесу обмеження втручання держави у дебюрократизацію стали в 90-х роках зміни у функціонуванні самої державної влади і державних владних структур та державного апарату.

У США, Англії, частково у Франції, Німеччині деякі з державних і муніципальних служб передані на контрактних основах бізнесменам. Ще одним істотним напрямком діяльності неоконсерваторів стало їх активне сприяння поширенню різноманітних систем участі персоналу у підвищенні якості продукції, у вдосконаленні технології виробництва і навіть у прийнятті керівних рішень тощо.

Здійснення нововведень означало досить масштабні й глибокі зміни у сфері виробничих відносин і відносин власності. Їх головний зміст полягає в помітному послабленні відчуження власника і робітника від засобів виробництва, процесу та результатів праці. У сфері соціальної політики корекція виявилася менш істотно. Неоконсерватизм відкинув питання про соціальні втрати модернізації. Повністю ігноруються проблеми відчуження мас від політичних інститутів.

Відкидається принцип рівності тощо. Неоконсерватизм перебуває на етапі певної кризи, що створює умови для існування і розвитку інших ідейно-політичних концепцій та доктрин.

ДЖЕРЕЛА:

«Політологічний енциклопедичний словник», К. 2004.; «Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни», Л. 2003

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ (від давньогрец. Νέος neos «новий», та лат. Liberalis «вільний») — варіант ідеології лібералізму. Як термін, фр. néo-liberalisme, вперше використаний 1938 р. французьким економістом Бернаром Лаверне (фр. Bernard Lavergne), і того ж року запропонований німецьким економістом Олександром Рюстов (нім. Alexander Rüstow) для протиставлення ідей класичного лібералізму домінуючим, на той час, колективістським та егалітарним тенденціям у ліберальній ідеології.

Неолібералізм має широке значення, та охоплює:

- 1) ідеологію;
- 2) спосіб урядування;
- 3) пакет політичних програм.

ПРИНЦИПИ:

Можна навести такі засадничі принципи неолібералізму:

1. Наголос на важливості ринку як механізму ефективного розміщення ресурсів та забезпечення особистої свободи. Спираючись на методологію індивідуалізму класичної школи економіки, прибічники неолібералізму вважають, що ринки створюють природний порядок в суспільстві через добровільний обмін товарами та послугами, що сприяє підвищенню ефективності виробництва, добробуту та свободі. Ринкова економіка краще координує діяльність децентралізованих економічних агентів, які пристосовуються до невизначеності та невинних змін в розпорошеній інформації. Хоча існування хиб ринку і визнається прибічниками неолібералізму, хиб державних втручань, на їхню думку, може мати значно гірші наслідки.

2. Необхідність розбудови правової держави (нім. Rechtsstaat або верховенства права). Влада правової держави обмежена фундаментальними принципами верховенства права. Спираючись на Кантівське розуміння свободи, закону та розуму, правова держава є інструментом законності для регулювання конфліктних взаємовідносин автономних індивідів на ринку. Функція такої держави полягає у підтримці цілісності та стабільності суспільства через захист особистих свобод.

3. Мінімізація втручань держави. Прибічники неолібералізму вважають, що ліберальна держава має бути сильною, але невеликою: вона повинна мати політичну владу, але, в той же час, влада має бути конституційно обмежена. На відміну від принципів чистого *laissez-faire*, на державу покладена відповідальність забезпечення законності та ладу, надання публічних благ та захист положень конституції, які забезпечують існування ринку. Представники неолібералізму виступають проти всеохоплюючої держави-корпорації.

4. Існування приватної власності. Приватна власність є незамінною частиною неоліберального суспільного порядку. Для представників неолібералізму приватна власність та вільний ринок є механізмами децентралізації ухвалення рішень. Словами Людвіга фон Мізеса «Якщо спробувати передати ідеї лібералізму одним словом, то це слово буде власність, або приватна власність на засоби виробництва. Решта впливає з цього принципу.»

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015.; П'єр Бурдьє. Сутність неолібералізму.; Лоїк Вакан Нарис неоліберальної держави: ринок праці, в'язниці та соціальна незахищеність // Спільне. — 2010. — № 1. — С.9-17.; Владислав Михненко. Неолібералізм у містах: множинність проявів та можливі альтернативи // Спільне. — 2010. — № 2. — С.18-21.; Володимир Іщенко. Ліві корені неолібералізму // Спільне. — 2012. — № 4. — С.212-215.; Володимир Іщенко. Неолібералізм з українською специфікою? // Спільне. — 06.05.2013.

НЕПОРУШНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ ПРИНЦИП

Принцип непорушності (недоторканності) державних кордонів є логічним продовженням принципу територіальної цілісності держав і складає одну з найважливіших основ безпеки, насамперед, європейських держав. Фактично цей принцип закріплює непорушність державних кордонів країн Європи за підсумками Другої світової війни.

Цей принцип уперше був сформульований у Заключному акті НБСЕ 1975 р., що, зокрема, говорить, що «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, так і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони». Тому визнання цього принципу означає також і відмову від яких-небудь територіальних домагань.

Держави-учасниці НБСЄ тим самим висловили своє визнання існуючих кордонів європейських держав. Це визнання є міжнародно-правовим, що спричиняє певні юридичні наслідки, зокрема, це визнання не можна анулювати.

Відповідно до статті 2 Конституції України «територія України в межах існуючих кордонів є цілісною і недоторканною». У силу свого суверенітету і, зокрема, територіального верховенства, кожна держава вправі самостійно встановлювати порядок перетинання її кордону громадянами, транспортом і вантажами (видання національного закону про державний кордон), або такий порядок устанавлюється за згодою заінтересованих держав з урахуванням загальновизнаних принципів і норм міжнародного права (міжнародний договір про правовий режим державного кордону між суміжними державами). Для забезпечення недоторканності кордонів суміжні держави укладають угоди про режим взаємного кордону. Україна має майже з усіма такими країнами угоду про режим взаємного кордону і про розвиток мирного співробітництва на кордонах.

Таким чином, основний зміст принципу непорушності кордонів можна звести до трьох елементів:

- визнання існуючих кордонів у якості юридично встановлених відповідно до міжнародного права;
- відмова від будь-яких територіальних домагань на даний момент або в майбутньому;
- відмова від будь-яких інших зазіхань на ці кордони.

ДЖЕРЕЛА:

Рябов С. Г. Політологія: Словник понять і термінів. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К., 2001.

НЕПРЯМІ ВИБОРИ

НЕПРЯМІ ВИБОРИ — реалізація виборів (органу чи посадових осіб) опосередковано, не безпосередньо виборцями. Це відбувається у такий спосіб, що виборці обирають колегію виборців, або спеціальний орган, яка здійснює наступний етап виборів органу чи посадових осіб. Цей механізм описує непрямі вибори, що складаються з двох етапів, але не виключається можливість багатоступеневих виборів.

В умовах використання інституту непрямих виборів має місце феномен зростання похибки адекватності настроїв виборців кінцевому результату. У тому разі, коли виборці обирають депутатів місцевих

рад, а останні, у свою чергу, обирають голову ради (це можна вважати непрямыми двоступеневими виборами голови (приклад України)), забезпечується те, що голову підтримує більшість, формується певна узгодженість його з представницьким органом і певна залежність.

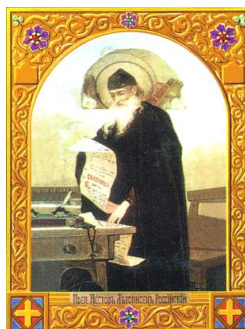
Натомість відсутні пряма відповідальність і залежність голови від виборців. Більше того, виборці не ідентифікують свій вибір депутатів місцевих рад з подальшим обранням голови. Якщо ж голову обиратимуть безпосередньо, він матиме принципово вищу політичну вагу — рада у разі зміни політичної кон'юнктури не зможе зняти (переобрати) його. Існує принципова відмінність ситуації, за якої орган (колегія виборців) реалізовує етап непрямих виборів, і це є основним завданням, а потім колегія розпускається, і ситуації, коли вона продовжує свою роботу. У такий спосіб вибудовується політичний трикутник взаємодії. Відсутність однієї з ланок забезпечує перевагу іншій, натомість при їх збереженні працює механізм залежності тощо.

Отже, наявність чи відсутність непрямих виборів забезпечує різні політичний темперамент органу та статус посадової особи. Багатоступеневі непрямі вибори використовуються при формуванні представницьких органів у КНР, у разі обрання депутатів верхньої палати Індії та Франції, президента США.

ДЖЕРЕЛА:

Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К., 1998.

НЕСТОР ЛІТОПИСЕЦЬ (бл. 1056 – бл. 1113 рр.)

Преподобний Нестор належить до найосвіченіших людей Київської Русі кінця XI – початку XII ст. Дослідникам мало відомо про життя і діяльність цього видатного письменника і літописця. Хоча всі стверджують, що народився він близько 1056 р. У сімнадцятилітньому

віці прийшов до Печерського монастиря, де й провів основну частину свого життя. Невеликий біографічний факт дійшов до сучасного читача у складеному Нестором «Житії Феодосія Печерського», де автор повідомляє, що вступив до монастиря після смерті ігумена Феодосія, при першому його заступнику – ігуменові Стефані, котрий не лише прилучив Нестора «до стада Феодосієва», а й прийняв його постриг і згодом звів у дияконський сан. Більшість дослідників дотримуються точки зору, що швидким кар'єрним ростом при монастирі він зобов'язаний насамперед своїй ученості.

Окрім богословських знань, Нестор мав виняткові здібності до історії та літератури, досконало володів грецькою мовою. Головним його послушництвом у монастирі стала книжна справа. «Києво-Печерський патерик» засвідчує великий авторитет Нестора серед монастирської братії. У цьому джерелі його ім'я постає поряд з іменами уславлених діячів давньоруської культури: Никона Літописця, Агапіта Лікаря, Пимена Постника та ін.

Бути ченцем за середньовіччя зовсім не означало відгородитися від світу. Студійський статут, запроваджений у Русі (і зокрема у Печерському монастирі), навіть зобов'язував ченців засновувати бібліотеки, навчальні заклади, шпиталі, богодільні та інші структури, метою яких було забезпечення усіляких суспільних потреб. Не був і Нестор байдужим спостерігачем того, що відбувалося в житті довкола нього.

Перші його твори належать до агіографічного жанру. Повість про початок Печерського монастиря переказ про печерських подвижників та «Житіє Феодосія Печерського» вирізняється жвавістю зображення монастирського побуту, яскравими характеристиками ченців і мирян. Наприкінці XII ст. Нестор написав «Сказаніє про життя і загибель блаженних страсотерпців Бориса і Гліба», де він засуджував війну між братами і змальовує яскраву картину їхньої мученицької смерті. Та головним його твором стало «Повість временних літ» – найвидатніша пам'ятка давньоруської історичної культури.

Відомо, що літописання було одним з найяскравіших проявів літературного здобутку Київської Русі. Ми маємо блискучу історіографічну спадщину, представлену цілою плеядою видатних імен. І серед них Несторові, поза сумнівом, належить перше місце. Його ім'я як складача «Повісті» назване у пізнішому Хлебніковському списку цього твору (XVI ст.), що виникало й досі викликає певні сумніви в авторстві Нестора. Та існують й інші джерела на користь його авторства. «Києво-Печерський патерик» серед ченців, котрі мешкали

Печерському монастирі у XI ст., називає Нестора, «що написав літописець» (літопис). Цим «літописцем» могла бути лише «Повість временних літ». У контексті збереглися місця, де літописець говорить від себе. Вивчення таких місць дає можливість приписувати їх саме Несторові.

Літопис Нестора розпочинається словами, що й дали назву всьому його творові: «Ось повість временних літ, звідки є пішла земля Руська, хто в Києві почав першим княжити і як виникла Руська земля». «Повість временних літ» створено відповідно до канонів світової середньовічної історіографії. В її основу покладено написаний близько 1095 р. у Печерському монастирі так званий Початковий ізвод, що розпочинався короткою оповіддю про заснування Києва братами-полянами Києм, Щеком і Хоривом. Перед цією оповіддю вміщено великий історико-географічний вступ, де описується походження і найдавніша історія слов'ян, дано картину їхнього розселення на величезному просторі Європи.

Історія сусідніх з Руссю народів літописець відтворив передусім на підставі візантійської хроніки Георгія Амартола, а при написанні історії східних слов'ян користувалися фольклорними джерелами. Він поповнив сухі й короткі відомості про перших руських князів, створені його попередниками, мальовничими подробицями, запозиченими з народних переказів і дружинних пісень, зокрема розповідями про те, як Олег облягав Царгород і загинув від свого коня; як Ольга помстилася за смерть свого чоловіка, як Святослав ходив у походи; як юнак-кожум'яка здолав печенізького богатиря тощо. При цьому Нестор критично ставився до своїх джерел: порівнював різні версії щодо конкретних питань, відкидаючи ті, що здавалися йому хибними, і стверджував правдоподібні. Наприклад, він заперечив легенду, за якою Кий був простим перевізником на Дніпрі, версію про київське хрещення Володимира, так звану хронологію Іакова Міха тощо.

До літопису внесено важливі документальні матеріали – тексти договорів князів Олега, Ігоря й Святослава з греками, а також документи великокнязівського архіву, що дали змогу авторові реально відтворити політичну історію Давньої Русі. У «Повісті временних літ» уміщено такі літературні твори, як «Повчання» Володимира Мономаха, оповідь про осліплення Василька Теребовлянського, а також візантійські та західноєвропейські пам'ятки писемності.

У 1107 р. Нестор відвідав Володимир-Волинський та Зимненський Святогорський монастир. Наслідком подорожі стало

включення майже в повному обсязі до «Повісті временних літ» Волинського літопису.

«Повість временних літ» увібрала у себе не лише весь досвід історичних знань, нагромаджений на Русі у попередню епоху, а й досягнення європейської історичної думки, традиції візантійської християнської культури. Особливо сильне враження справляє вступ до «Повісті временних літ», де відтворено широку картину світової історії, показано місце слов'ян і Русі у системі тодішнього світу, стверджено прогресивну філософську ідею, взаємозв'язку і взаємообумовленості історії всіх народів. Автор «Повісті...» постійно звертається не тільки до Біблії, яка була вищим авторитетом знань у середньовіччі, а й до численних візантійських хронік, зокрема «Хроніки» Георгія Амартола, від якої запозичена й перша частина заголовку, твору літописця патріарха Никифора, життя святих, притчі Соломона та ін. До «Повісті временних літ» увійшли всі попередні літописні зводи – 996, 1039, 1073, 1093–1096 рр., «Повість галичанина Василя» (1097), Ізборник Святослава, церковні повчання, усні перекази.

Отже, «Повість временних літ» складається із поширеного вступу до слов'яноноруської історії, який, згідно з С. М. Соловйовим, М. І. Костомаровим, Б. О. Рибаківим та іншими дослідниками літописів, і був власне «Повістю», і датованої хроніки, доведеної до 1110 р.

Автор цього незвичайного твору виявив себе не лише як старанний продовжувач справи своїх попередників, а й як історик. Це добре видно із заголовку «Повісті...», в якому поставлено дві важливі дослідницькі проблеми: «Откуда есть пошла Руская земля» і «Кто въ Києве нача первие княжити».

Не випадково виникнення Києва літописець пов'язує з діяльністю першого слов'янського князя Кия, влада якого поширювалася на Полянську землю, а дипломатичні зв'язки сягали Константинополя. Опонентів, які не погоджувалися з князівським походженням Кия і називали його звичайним перевізником через Дніпро, літописець назвав «не сведущими», при цьому навів такі подробиці з життя Кия (візит до Царгорода і прийняття візантійським імператором), які неможливо віднести до вигаданих.

Вступ до «Повісті временних літ» не має дат, але це зовсім не означає, що літописець не орієнтувався у відносній хронології історичних подій. Розповідь про князя Кия знаходиться у своєрідній хронологічній рамці: їй передує легенда про відвідання київських гір апостолом Андрієм, а за нею йде повідомлення про похід на Дунай болгар і білих угрів. Останні прийшли на слов'янські землі, згідно з

уточненням літописця, при імператорі Іраклії (610–641 рр.). Свідчення «Повісті...» у поєднанні з іншими джерелами (писемними та археологічними) дозволили дійти висновку, що князювання Кия припадало, найімовірніше, на час правління імператора Юстиніана I (зійшов на престол у 527 р.).

Логічно пов'язане з переказом про Кия повідомлення про княжіння у полян, древлян, дреговичів, словен, кривичів, сіверян, від яких веде свій родовід руська державність і до появи якої не мають жодного відношення нормани, хозари або будь-які інші народи.

«Повість временних літ» – це, власне, комплекс літописних праць, що склався у Києві між 1112–1119 рр., історико-художній епічний твір. Тут в єдине ціле об'єднано твори книжного і фольклорного походження різних жанрів. У «Повісті...» розповідається про виникнення східнослов'янської держави та її столиці Києва, про ратні подвиги русичів, народні заворушення, княжі міжусобиці. Увесь літопис просякнутий закликом до єднання князів у боротьбі проти зовнішніх ворогів, засуджуються князівські чвари. До «Повісті...» увійшли й оригінальні літературні твори: «Повчання» Володимира Мономаха і його лист до Олега Святославича, про осліплення Василька Ростиславича Тербовлянського, перенесення мощів Феодосія, напад половців на Печерський монастир та про похід князя Святополка, разом з іншими князями, на половців у 1107 р. Використав Нестор чимало іноземних джерел, уривки з творів візантійських авторів. Крім «Хроніки» Георгія Амартола, «Житія» Василя Нового, «Літопису вскорі» Никифора, увійшли до літопису й офіційні державні документи – договори Русі з греками. «Повість временних літ» помітно вплинула на подальший розвиток давньоруської літератури і літописання.

Та головним у «Повісті...» є те, що цей твір, будучи хронологічним викладом історичних подій на Русі, водночас відгукувався на болючі соціальні проблеми сучасного авторів життя. Нестор жив у складний час, коли у Русі розпочалося феодальне роздроблення і князі поринули у міжусобні війни. Нестор був свідком початкової стадії того процесу. На його очах відбувалися грандіозні усобиці 1078, 1096, 1097 рр. Держава поступово втрачала колишню могутність; половецькі орди, користуючись з важкого її становища, спустошували прикордонні землі. Егоїзмові та корисливості князів і бояр, їхньому нехтуванню загальноруськими інтересами автор протиставляє ідею східнослов'янської єдності, закликає народ Русі

об'єднатися перед загрозою зовнішньої небезпеки і захистити свою землю.

Отже, «Повість временних літ» – не бездушний звіт наступним поколінням, а твір письменника з емоційним обдаруванням. Для громадян Київської держави початку XII ст. то була книга про сучасність та сучасників. Значна частина її героїв ще була жива і так чи інакше мала реагувати на зміст Несторового твору. Деякі дослідники звинувачують автора «Повісті» в тому, що він був прибічником київського князя Святополка Ізяславича (1093–1113 рр.), усіляко догоджав своєму патрону й «ліпив» з історичних фактів лише те, що було йому до вподоби. Така думка не є безпідставною, але не слід звинувачувати Нестора. Як відомо, літописання на Русі було поставлено на рівень державної справи. І хоча літописи, як правило, створювалися в монастирях, проходили вони через князівську канцелярію, а частіше замовниками були самі князі. Свій визначний твір Нестор завершив близько 1113 р. Це був результат майже двадцятилітньої щоденної праці. Хроніку подій у «Повісті» наведено до 1110 р. На жаль, Несторова редакція «Повісті» не збереглася у первинному вигляді. По смерті Святополка Ізяславовича (1113 р.), що опікувався Києво-Печерським монастирем, на київський стіл зійшов Володимир Мономах. Він увійшов у конфлікт з верхівкою того монастиря й передав літописання до заснованого його батьком Всеволодом Видубицького монастиря. 1116 р. Видубицький ігумен Сильвестр переписав «Повість» для Мономаха, показавши його мудрим князем, захисником Руської землі. Так з'явилася друга редакція твору. У 1118 р. було створено третю редакцію, яка й дійшла до нашого часу. Замовником і, можливо, одним з авторів цієї редакції був син Мономаха, князь Мстислав. «Повість временних літ» збереглася у багатьох списках. Найдавніші з них – Лаврентіївський (1377 р.) та Іпатіївський (початок XV ст.). Більшість учених вважає, що Нестор помер невдовзі по завершенні головної праці свого життя, близько 1113 р. Головна історична заслуга Нестора полягає у тому, що він створив історико-художній твір, показав, що народ має свою історію, якою може пишатися.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

НІКСОН РІЧАРД МІЛГАУС
(9 СІЧНЯ 1913 - 22 КВІТНЯ 1994 рр.)

Тридцять сьомий президент Сполучених Штатів Америки (1969 – 1974 рр.) від Республіканської партії.

Річард Мілгаус Ніксон у 1953 – 1961 рр. був віце-президентом в адміністрації Дуайта Ейзенхауера, граючи помітну публічну роль і часто виступаючи від імені адміністрації. На виборах 1960 р. перший раз балотувався від республіканців у президенти, проте програв Джону Кеннеді. У 1968 і 1972 рр. обирався на президентський пост (єдиний американський політик, вибраний на два терміни віце-президентом, а згодом на два терміни президентом). Під час його правління американські астронавти висадилися на Місяць. Зовнішньою політикою у цей період керував Генрі Кісенджер. При Ніксоі встановилися особливі відносини США з КНР (ознаменовані сенсаційним особистим візитом президента до Китаю) і почалася політика розрядки міжнародної напруженості у відносинах з СРСР; Ніксон особисто відвідав Радянський Союз у травні 1972 р. (першим з президентів після Франкліна Рузвельта у 1945 р.) і підписав з Брежнєвим договір ОСО-1. Він був також першим президентом, що відвідав всі 50 штатів.

Ніксон – єдиний президент США, що достроково припинив свої повноваження та подав у відставку. Це трапилося після скандалу, відомого як «Вотергейтський скандал», і звинувачень, що загрожували йому імпічментом. Через корупцію, що стала характерною навіть для адміністрації, Ніксона зазвичай відносять до найграндіозніших президентів (хоч і підкреслюючи суперечність фігури:

зовнішньополітичні успіхи, жорсткий і загалом ефективний стиль управління).

**Підписання договору про обмеження стратегічних озброєнь
Р.Ніксон – Л.Брежнев, 26 травня 1972 рік, Москва**

Уотергейтський скандал – політичний скандал в США 1972 - 1974 рр., що закінчився відставкою президента країни Річарда Ніксона. Перший за історію США випадок, коли президент прижиттєво достроково припинив виконання обов'язків. 17 червня 1972 р. (за чотири місяці до президентських виборів 1972 р., на яких кандидат від Республіканської партії Річард Ніксон був переобраний на другий термін) в штабі кандидата у президенти від Демократичної партії Джорджа Макговерна, розташованому у вашингтонському комплексі «Уотергейт», були затримані у готелі шляхом злому замків 5 осіб. Вони займалися налаштуванням підслуховуючої апаратури і, за деякими даними, фотографуванням внутрішніх документів штабу демократів.

До сих пір не доведено зв'язок саме цього інциденту з адміністрацією Ніксона. Відомо, що у нього дійсно були плівки з нелегально записаними переговорами демократів, але та «прослушка» свідомо не мала відношення до готелю «Уотергейт». У той же час, громадськість цікавило не лише те, чи стояв Ніксон за конкретною групою п'яти зломщиків, але й те, як він і його штаб реагували на події постфактум – у тому числі і з точки зору об'єктивного їх розслідування.

Уотергейтська справа у США (1972 – 1974 рр.), розслідування подій, пов'язаних зі спробою встановити пристрої для підслуховування у штаб-квартирі Демократичної партії у готелі «Уотергейт» у

Вашингтоні в період президентської виборної кампанії 1972 року. Завершилося відставкою президента Річарда Ніксона (1974 р.).

Як вдалося з'ясувати журналістам з газети «Вашингтон пост» Б. Вудуорду і К. Бернштейну за допомогою анонімного джерела, що стало відомим як «Глибока глотка», який виявився заступником директора ФБР Марком Фелтом, зломщики намагалися встановити в офісі Демократичної партії підслуховуючу апаратуру.

Пізніше з'ясувалося, що злом був здійснений з відома комітету Республіканської партії по переобранню президента і до нього виявилися причетними деякі члени уряду і радники президента Річарда Ніксона. Незважаючи на повідомлення преси, Ніксон і його помічники заперечували, що в цій справі замішана президентська адміністрація.

У листопаді 1972 р. Річард Ніксон здобув переконливу перемогу на президентських виборах. Однак скандал продовжував розкручуватися.

У січні 1973 р. завершився процес над учасниками злому в «Уотергейті»: п'ятеро визнали себе винними, вина ще двох була визнана присяжними. Допит свідків розкрив факти приховування деталей злочину високопоставленими діячами Ніксонівської адміністрації – Г.Р. Холдеманом, Джоном Ерліхманом, Джоном Діном.

У квітні 1972 р., вони і міністр юстиції Річард Кляйндінст вийшли у відставку. Новий міністр юстиції, Елліот Річардсон, призначив Арчібальда Кокса спеціальним прокурором з розслідування Уотергейтського справи.

Розслідування справи загостило внутрішньополітичну боротьбу у США, привернула увагу громадськості до проблеми дотримання законності в демократичному суспільстві. В ході розслідування були розкриті численні порушення законності (підкуп, погрози, лжесвідчення) з боку посадових осіб Білого дому. Сенатський комітет під керівництвом Самюеля Ервіна провів відкриті слухання, що транслювалися по телебаченню, в ході яких було виявлено існування конфіденційних записів розмов президента в Овальному кабінеті Білого дому. Кокс і Ервін наказали доставити записи до суду, але Ніксон відмовився це зробити і віддав наказ про звільнення Кокса (20 жовтня 1973 р.). Річардсон вийшов у відставку в знак протесту, але тиск громадськості змусило Ніксона показати записи (8 грудня), які стали доказом його особистої участі у приховуванні злочину. Ряд найближчих помічників президента були засуджені до тюремного ув'язнення. 30 липня 1974 р. юридичний комітет палати представників

затвердив три пункти імпічменту проти президента і рекомендував Конгресу зняти президента з посади. Хоча Ніксон продовжував наполягати на тому, що він не здійснював жодних правопорушень, він був змушений піти у відставку 8 серпня 1974 р. перед обличчям неминучого імпічменту. Місяць потому колишній президент був звільнений від кримінального переслідування своїм наступником Джеральдом Фордом. Уотергейтський скандал глибоко потряс американську громадськість, трансляція слухань у Конгресі з телебачення сприяла тому, що більша частина населення країни була детально поінформована про хід процесу. Друга частина слова «Уотергейт» нині використовується для утворення складних слів зі значенням «скандал».

Про Ніксона у 1995 р. був знятий однойменний художній фільм Олівера Стоуна.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

НІМЕЦЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Політична наука в Німеччині почала розвиватися у XIX ст. як дочірня дисципліна традиційних наук, насамперед філософії та юриспруденції. Тому до останнього часу вона мала переважно філософський характер, перебувала під сильним впливом ідейної спадщини Ф. Гегеля, І. Канта, Фіхте.

Іммануїл Кант (1724—1804) був професором філософії Кенігсберзького університету. Його політико-правові погляди викладено в основному в працях «Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору» (1784) та «Метафізичні початки вчення про право» (1797).

І. Кант виходив з того, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю й не може бути знаряддям здійснення хоч би яких і чиїх би то було планів. Як суб'єкт моральної свідомості, докорінно відмінний від навколишньої природи, людина у своїй поведінці має керуватися веліннями морального закону. Цей закон, який І. Кант називає «категоричним імперативом», має апріорний і безумовний характер, він не зазнає впливу ніяких зовнішніх обставин і не зв'язаний з конкретними предметами чи реальними подіями. Категоричний імператив проголошує: «Чини так, щоб максима твоєї

поведінки могла бути водночас і принципом загального законодавства», тобто кожен індивід мусить чинити так, щоб правило його особистої поведінки могло стати правилом поведінки для всіх.

Дотримання вимог категоричного імперативу можливе лише тоді, коли індивіди у змозі вільно слідувати голосу «практичного розуму», яким охоплюються сфери як етики, так і права. Проте, наголошує І. Кант, далеко не кожен використовує індивідуальну свободу лише для реалізації вимог категоричного імперативу, часто ця свобода переростає у свавілля. Сукупність умов, які обмежують свавілля одного стосовно інших через об'єктивний загальний закон свободи, він називає правом. Право покликане регулювати зовнішню форму поведінки людей, людські вчинки, а суб'єктивною стороною — мисленням і почуттями — має керувати мораль.

Здійснення права вимагає, щоб воно було загальнообов'язковим. Для цього потрібно наділити право силою примусу, будь-яке право має виступати як примусове. Надати йому примусовий характер здатна лише держава — первинний носій примусу в суспільстві. І. Кант визначає державу як об'єднання «множинності людей, підпорядкованих правовим законам». Призначення держави він пов'язує не з практичними потребами членів суспільства, а з правом: державний устрій має максимально відповідати принципам досконалого права. Мислитель неодноразово наголошував на необхідності для держави спиратися на право, орієнтуватися на нього, узгоджувати з ним свої акції.

Як і багато інших мислителів того часу, І. Кант вважав, що держава прийшла на зміну природному стану, в якому не було ніякої гарантії законності. Моральний борг, почуття поваги до природного права спонукають людей залишити цей стан і перейти до життя в громадянському суспільстві. Цей перехід, тобто утворення держави, є результатом договору. Суспільний договір укладають між собою морально розвинені люди. Саме в державі вони отримують справжню свободу. Державі забороняється поводитися з ними як з істотами, котрі не знають морального закону й не можуть самі обрати правильну лінію поведінки. Зі свого боку народ повинен підпорядковуватися державі. Філософ категорично заперечує право народу на повстання, припускаючи лише легальний і пасивний спротив існуючій владі.

Визнаючи ідею поділу влади, І. Кант виходив з необхідності ієрархії її видів. Верховною владою він вважав законодавчу, яка має належати лише суверенній «колективній волі народу». Виконавча

влада зосереджується в законного правителя й підпорядковується законодавчій. Судова влада призначається виконавчою владою. На думку мислителя, субординація і згода цих видів влади здатні запобігти деспотизму й гарантувати благополуччя держави.

Залежно від числа тих, хто приймає закони, І. Кант розрізняв три форми правління: **автократію, аристократію і демократію**, але не надавав цьому поділові особливого значення. Головним він вважав не форму, а методи й засоби здійснення влади. У зв'язку з цим мислитель розмежовує республіканську і деспотичну форми правління. Перша заснована на відокремленні виконавчої влади від законодавчої, друга — на їх злитті. За І. Кантом, республіка сама по собі ще не означає демократії, а автократія — деспотії. Самодержавна форма влади може бути й республікою, якщо в ній виконавча влада відокремлена від законодавчої, а демократія в разі відсутності розмежування цих видів влади може бути й деспотизмом.

Висунення та обґрунтування І. Кантом тверджень про те, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю, що індивіди відмовляються від необмеженої і свавільної свободи природного стану на користь справжньої свободи у правовому стані, що призначення держави полягає в досконалому праві, максимальній відповідності державного устрою принципам права тощо, дає підстави вважати його одним із основних творців теорії правової держави і представником ліберального напрямку в історії політичної думки.

На відміну від І. Канта, його співвітчизник — геніальний німецький філософ **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель** (1770— 1831) виступав з консервативних позицій. У цілісному й систематизованому вигляді його політико-правове вчення викладено у праці «Філософія права» (1820). Обґрунтування ним необхідності і тлумачення сутності держави і права, як і його філософія в цілому, дуже складні за змістом, а особливо за формою, тому розглянемо лише ключові питання гегелівського вчення про державу.

Держава, за Гегелем, — це ідея розуму, свободи і права. Він вважав, що «державна — це хода Бога в світі; її основою служить влада розуму, який реалізує себе як волю». Держава, отже, за своєю природою є ідеальним, «дійсно розумним» утворенням.

Гегель заперечує договірну теорію походження держави. Свобода особи, на його думку, знаходить свою реалізацію передусім у праві приватної власності. Необхідним моментом у здійсненні розуму є договір, у якому самостійні індивіди протистоять один одному як приватні власники. Предметом договору може бути лише деяка

одинична зовнішня річ, яка тільки й може бути довільно відчужена її власником, тобто договір виходить із волі окремих осіб. Всезагальне ж, представлене у моральності й державі, не є результатом волі об'єднаних у державу осіб, отже, й держава не є результатом суспільного договору.

Опосередковану працею систему потреб, яка базується на пануванні приватної власності і загальній формальній, правовій рівності людей, Гегель визначає як громадянське суспільство й пов'язує його формування лише з утворенням буржуазного ладу. На його думку, буття держави як абсолютної самої по собі цінності, що не потребує ніякого утилітарного обґрунтування, передує розвитку громадянського суспільства. Держава не залежить від громадянського суспільства, навпаки, суспільство неможливе без держави. Проведення одним із перших в історії політичної думки чіткого розмежування громадянського суспільства й держави є безумовною заслугою Гегеля. Однак відповідно до логіки своєї філософії він виходить з пріоритету держави стосовно громадянського суспільства, тоді як у дійсності наявне протилежне їх співвідношення: не держава творить громадянське суспільство, а навпаки, громадянське суспільство творить державу.

За своєю сутністю гегелівська ідея держави є правовою дійсністю, в ієрархічній структурі якої держава виступає як найбільш конкретне право, як правова держава. Ідея держави, за Гегелем, виявляється трояко: по-перше, як безпосередня дійсність у вигляді індивідуальної держави, державного ладу, внутрішнього державного права; по-друге, у відносинах між державами як зовнішнє державне право; по-третє, у всесвітній історії. Індивідуальна держава — це держава як дійсність конкретної свободи. У своєму розвиненому й розумному вигляді така держава є заснованою на поділі влади конституційною монархією.

Наявність ідеї держави Гегель пов'язував лише з тодішніми розвиненими європейськими державами, в яких реалізована християнська ідея свободи, досягнуті особиста незалежність і рівність усіх перед законом, запроваджені представництво та конституційне правління.

Трьома видами державної влади Гегель вважав законодавчу владу, урядову владу і владу правителя. Він заперечував ідею самостійності і взаємного обмеження видів влади, за якої, на його думку, ніби заздалегідь передбачаються їхні взаємна ворожість і протидія. Гегель виступав за органічну єдність різних видів влади,

підпорядкованість кожного з них пануванню цілого — державній єдності, в якій і полягає сутність внутрішнього суверенітету держави.

Законодавча влада, за Гегелем, — це влада визначати і встановлювати всезагальне. Вона належить законодавчому зібранню. Урядова влада, до якої належить і влада судова, полягає в тому, щоб підводити особливі сфери та окремі випадки під всезагальне. Завдання урядової влади — виконання рішень монарха, підтримка існуючих законів та установ. Пояснюючи характер компетенції монарха, Гегель зазначає, що в досконалій конституційній монархії об'єктивний бік державної справи визначається законами, а монархові залишається лише приєднати до цього свою волю.

Всесвітню історію Гегель розумів як прогрес в усвідомленні свободи і трактував її як історію суверенних держав, розвитку форм держави. Відповідно до цього він поділяв всесвітню історію на чотири історичних світи: східний, грецький, римський і германський, яким відповідають такі форми держави: східна теократія, античні демократія та аристократія, сучасна конституційна монархія. Носієм світового духу є пануючий на даному ступені історії народ. Таким народом з часів Реформації Гегель вважав германську націю, під якою розумів передусім німців.

Таким чином, Гегель підносить державу як ідею, дійсність права, як правову державу — таку організацію свободи, в якій механізм насильства та апарат політичного панування опосередковані й обмежені правом. У цьому його незаперечна заслуга. Водночас мислитель ставив державу над суспільством та індивідом, заперечував самотійну цінність прав і свобод особи, вивищував германську націю над іншими, що складає консервативні й антидемократичні елементи його політичного вчення.

Отже, у XVII—XVIII ст., які були періодом ранніх буржуазних революцій, у Західній Європі сформувалися два найважливіших напрями суспільно-політичної думки — лібералізм і соціалізм. Перший із них мав антифеодальну спрямованість, другий — антикапіталістичну. Ці основні напрями суспільно-політичної думки набули подальшого розвитку в наступні століття.

Але у 70—80 рр. XIX ст., як підкреслює М. Вебер, німецька політологія почала дедалі більше переключатися на емпіричний розгляд політики із застосуванням «жорстких» кількісних методів, орієнтуючись на відомого німецького політолога Г. Майєра. Сучасна політична наука має методологічну гостроту й переконливість емпіричних спостережень унаслідок обмежування своїх завдань.

Відмінність між старою й новою політичною наукою полягає в тому, що сучасні політологічні студії роблять акцент на з'ясуванні причин, а не мети політичної діяльності. Вони також відмовляються (можливо, тимчасово) від проблематики цінностей. Застосовуючи кількісні методи досліджень і обмежуючи вивчення причинними зв'язками, політологія діє у звуженій сфері на вищому науковому рівні.

Деякі вчені стверджують, що нині у Німеччині немає єдиної думки щодо предмета і завдань політичної науки. Так, М. Вебер пише, що у його країні не існує єдиної політичної науки, є лише різні сфери інтересів, різні галузі досліджень і різні методи. Політолог К. Ленк виділив деякі сучасні політологічні напрями. Одна група політологів вважає, що політична наука — це державознавство, яке доповнюється аналізом динаміки державних інститутів. Друга група заперечує єдність предмета політичної науки, веде мову про політичні науки — історію, соціологію, економіку в їх політичних аспектах. Третя група розглядає політологію як один із аспектів соціології. Міркування четвертої групи зводиться до того, що завдання й мета політології полягає в історико-герменевтичному аналізі сучасності. Але головна відмінність між усіма політологічними напрями полягає у підходах до вирішення проблеми співвідношення науки й політики. Прихильники розуміння політичної науки як практичної дисципліни доводять, що вона повинна філософськи осмислювати соціальну дійсність і орієнтувати політичну діяльність на певні соціальні та моральні цінності. Дуже великий інтерес прихильники «практичної» політології виявляють до історії політичної думки. Вони закликають повертатися до норм, що є найвищою цінністю політичного мислення й впливають із релігійної та філософської самосвідомості.

Прихильники «чистої» політичної науки спираються на неопозитивістську методологію й гносеологію. Вони переконують у тому, що слід постійно розділяти сферу цінностей і сферу фактичного. Науковому аналізу підлягає тільки сфера фактичного, але багато авторів піддавали критиці неопозитивістську інтерпретацію політичної науки. Типовим аргументом противників цієї концепції була теза про те, що неопозитивісти розуміють прогрес лише як перманентне вдосконалення теорії й поглиблення її змісту. Внаслідок цього історії, в тому числі й політичній, відмовлено в праві на існування.

Своє трактування поняття «політична наука» висловили Р. Лепсіус і П. Ноак. На думку першого, вона досліджує політичний устрій суспільства та його принципи, охоплює феномен політичного процесу, який надає людині форми політичної екзистенції в суспільстві. Однак

політологія не є енциклопедичною наукою, не розчиняється у сукупності наук, вона поділяє з ними об'єкти дослідження, але не об'єкт пізнання.

У своїй книжці «Що таке політика? Вступ до науки про неї» П. Ноак заявляє про необхідність нової політичної науки, яка б створила для людини можливість знайти себе і своє місце в державі, суспільстві. Він підкреслює, що нині політологія бореться за статус самостійної науки. Ця боротьба ведеться за чотирма напрямками:

1) проти пересуду, що політика — це мистецтво, тому до неї не можна застосовувати наукові категорії;

2) проти переконання у тому, нібито політична ситуація — це щось одноразове, неповторне, й тому, аби її пізнати, достатньо історичної науки;

3) проти упередження, що політика має справу з формами панування, хоча це стосується компетенції загального державного права;

4) проти тих, хто заперечує її самостійність.

Отже, проблема політичної теорії, її статусу — одна з найважливіших у сучасній політології Німеччини.

Питання політики й політичних відносин традиційно розглядалися у межах філософії держави, сама політологічна наука виникла на початку XX ст. як соціологія держави. Всі політичні процеси у цілому розглядалися у межах державознавства, до нього також входили питання державного управління. Сучасна політологія Німеччини намагається поєднати філософське осмислення держави з дослідженням конституційних і політичних реалій. Але центральний об'єкт усіх політологічних досліджень — держава, яка є, на думку Р. Лепуса, найсуттєвішим носієм політичного порядку. До цього часу у політичній науці переважає тенденція розгляду поняття «держава» як центрального елемента у політичній системі суспільства. До того ж політологи переконані, що політику взагалі можна пізнати лише через державу. Проте це не означає обмеження предмета дослідження і вивчення політичної думки лише і виключно через державу.

Водночас у німецькій політології існують різні трактування самого поняття держави. Деякі дослідники намагаються показати, що держава — це елемент соціальної системи. Але більшість учених традиційно характеризує її як носія «трансцендентального розуму», «вічних цінностей», а також як сферу реалізації свободи (концепції Е. Фортхоффа, Х. Куна, Е. Хіппеля).

Останнім часом серед політологів Німеччини стала модною концепція створення «сильної» держави. Ще на початку 70 рр. М. Вебер підкреслював, що у політиці, коли мова йде про індивідуальну та політичну свободу й демократію, головне — це посилення державності.

У другій половині 80 рр. ідея «сильної» держави дістала розвиток у працях представників так званого неоконсерватизму (К. Хорнунг, А. Молер, Г.-К. Кальтенбрунер та ін.). Взагалі, одна з головних «конституційних» ідей політичної філософії неоконсерватизму у Німеччині — підпорядкування індивіда державі. Пріоритетність сильної влади обґрунтовується представниками неоконсерватизму насамперед тим, що лише вона може здійснити найвищу мету — самоствердження держави, нації. На думку К. Хорнунга, не можна абсолютизувати волю більшості. Громадська думка формується цілеспрямовано, її можна піддавати різним маніпуляціям. Тому не варто надавати демократичній більшості дуже великої влади. Концепція «обмеженої» демократії у політичній філософії неоконсерватизму має, як підкреслював А. Френкін, такі джерела. Внаслідок функціональної комплектності сучасного суспільства, його плюралістичності, різноманітності культур політична єдність стала неможливою. Не можна гарантувати, що у суспільстві існує єдина, одностайна громадська думка. Тому доцільно вилучити частину політичних рішень зі сфери демократії, приймати рішення владним порядком.

Характеризуючи німецьку політологію, треба обов'язково зупинитися на творчості видатного мислителя сучасності Н. Лумана. Свою теорію політичної системи він розвиває, спираючись на традиційну для соціально-політичної думки Німеччини ідею співвідношення суспільства й держави. До речі, у німецьких наукових колах це співвідношення зводять до діалектики економіки й політики. Твердження Н. Лумана ґрунтуються на тому, що політика, політична система незалежні від інших систем суспільства. Головні функції політичної системи полягають у тому, що вона виробляє рішення, обов'язкові для всього суспільства, формує апарат влади, підтримує консенсус і виконує політичні рішення. Економічна система повинна виробляти рішення стосовно задоволення потреб або мати право відкладати прийняття рішень. Діалог між політичною та економічною системами відбувається на основі принципу невтручання.

Стару структуру влади, яка ґрунтувалася на розмежуванні законодавства, судочинства та управління, втрачено. Щоб повернутися

до цього поділу влади, належить, на думку Н. Лумана, виконати чотири умови:

1) суворо контролювати систему управління, адже адміністрація часто приймає рішення без відома громадськості, в її руках сконцентрована велика влада;

2) волевиявлення у державі звільнити від тиску малих груп спеціалістів, а також від капіталу;

3) капітал (наслідок попередньої праці) доручити тільки досвідченим людям, але серед них не може бути державних чиновників;

4) виховання й освіта мають бути незалежними від держави сферами самоврядування вчителів, науковців, діячів культури.

Щодо питань демократії доктрину Н. Лумана можна кваліфікувати як консервативну. Для нього конкретна участь індивідів у процесі прийняття рішень — це утопія, хибна ідея. У політичній системі народ може виконувати лише певну роль — виборця. Отже, сама демократія стає виключно технічною функцією, яка існує для підтримки політичної системи.

Проблема демократії й демократизації суспільства займає велике місце і у творчості іншого німецького соціолога й політолога Р. Дарендорфа (нині працює у Великій Британії), який писав: «Демократія — це не просто розмаїття думок, не просто форум, де будь-який погляд входить в обіг; демократія — це система правління, її мета — забезпечити тим, хто керує, підтримку народу, принаймні на старті, і демократія повинна надавати можливість правити. Демократія — це уряд: його обирає, а якщо потрібно, то й зміщує народ. Крім того, демократія — це уряд, який має власний курс».

Щоб розвиток політичної системи Німеччини відповідав «європейським стандартам», щоб уникнути загрози тоталітаризму, слід мати, на думку Р. Дарендорфа, два великих політичних угруповання: консервативне, яке захищає бюрократичну систему, і прогресивне, орієнтоване на реформістсько-ліберальний курс. По обидва боки цих угруповань розташовані більш радикальні партії. Така система дає можливість існування повному спектрові інтересів.

Досліджуючи питання демократизації суспільства, Р. Дарендорф також вивчає проблему активної й пасивної громадськості. Він вважає, що рівень демократії у суспільстві визначає активність населення у вирішенні деяких політичних проблем. Але «постійна участь усіх в усьому» не сприяє процесові демократизації суспільства, навпаки, фактично є свідченням повного застою. Активна

громадськість — це важлива сила політичного процесу. Вона є своєрідною елітою, а наявність конкуруючих еліт — це умова життєспроможності демократії. Але радикалізація активної частки громадськості може бути небезпечною для представницького правління. Тому, гадає дослідник, функція цієї групи населення — політичний контроль. Він також є істотним аспектом політичного процесу.

Поділяючи думку Р. Дарендорфа про необхідність громадського контролю над державою, інший німецький мислитель — Ю. Хабермас водночас наполягає, що такий контроль можуть здійснювати лише політичні спілки та партії. Тільки громадськість, об'єднана організаційно, може брати участь у процесі соціальної комунікації, контролювати державно-політичну бюрократію.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.

НІСБЕТ РОБЕРТ ОЛЕКСАНДР (30 ВЕРЕСНЯ 1913 – 9 ВЕРЕСНЯ 1996 рр.)

Американський соціолог неоконсервативної орієнтації, професор Колумбійського університету.

Випускник Каліфорнійського університету (1932-1936 рр.), доктор філософії (з 1939 р.) Ніббет зайняв у 1939 р. викладацьку посаду на факультеті соціальних інститутів Каліфорнійського університету, який, пізніше, не без його допомоги, перетворився в факультет соціології. У 1943 – 1945 рр. служив в армії, продовжуючи брати участь

у житті свого факультету шляхом активної переписки. Відразу ж по завершенні Другої світової війни він повертається в університет. З 1953 р. Нісбет – професор, декан в Каліфорнійському університеті (Ріверсайд). У тому ж році вийшла перша велика (і сама широко відома) робота Нісбет «В пошуках громади». Одночасно з роботою в Ріверсайді Роберт Нісбет читав лекції у Колумбійському університеті, де активно співпрацював з Робертом Мертоном. У 1961 р. Нісбет і Мертон видали спільну роботу – «Сучасні соціальні проблеми». У 1974 р. Нісбет отримав почесну професорську посаду імені Альберта Швейцера в Колумбійському університеті, де займався викладацькою діяльністю, як на соціологічному факультеті, так і на історичному. У період з 1978 - 1986 рр. вчений жив у Вашингтоні і працював в Американському інституті підприємництва. Потім він остаточно пішов у відставку, щоб присвятити себе письменницькій діяльності.

Творчість Нісбета пов'язана з дослідженням девелопменталізму (ідей розвитку) в соціальній думки і аналізом порядку та дезорганізації у соціальній сфері (або громади і конфлікту). Основна ідея Нісбет полягала у тому, що революційна соціальна зміна веде до руйнування общини і общинних цінностей, у результаті чого авторитет втрачає значну частину соціальної підтримки. Також у своїх роботах Нісбет досліджує широке коло соціальних, економічних і політичних проблем, однак, у центрі його дослідницького інтересу завжди виявляються посередницькі («Проміжна») соціальні структури - групи, асоціації та інститути, які є буфером між індивідом і державою

Нісбет працював над теоріями соціальних зміни та їх аналізу. Аналіз соціальної зміни був представлений в книгах «Традиція і повстання» (1968 році), «Соціальне зміна й історія» (1971 р.) та «Історія ідеї прогресу» (1980 р.). Дослідження розпаду общинних відносин перебувало у центрі уваги при написанні ним таких робіт, як «У пошуку громади» (1953 р.), «Соціальний союз» (1970 р.), «Соціальні філософи» (1974 р.) і «Упередження» (1982 р.). Нісбет був також редактором ряду публікацій, що мали важливе значення для розвитку теоретичної та прикладної соціології – «Еміль Дюркгейм» (1965 р.), «Сучасні соціальні проблеми» (1961 р.) та «Історія соціологічного аналізу» (1980 р.). Нісбет вніс також певний внесок у вивчення ідей Е. Дюркгейма «Соціологія Еміля Дюркгейма», 1974 р.). Найбільш впливовою працею Нісбет з історії соціології є «Соціологічна традиція» (1967 р.), в якому він стверджує, що соціальна теорія зазнала глибокий вплив Французької революції та промислової революції, доводячи, що три системи думок (лібералізм, радикалізм і консерватизм) представляли

собою реакцію на соціальні зміни, що послідували за цими революціями. З точки зору її концептуальних категорій (таких як статус, сакральне і громада) соціологія пов'язана насамперед із спадщиною консерватизму:

У роботі «Консерватизм» (1986 р.) Нісбет досліджує основні ідеї політичного консерватизму і спостережуваної у даний час кризи консервативної думки. Нісбет приділяє величезне значення у своїй творчості ідеї прогресу. Тема прогресу широко представлена у його великих соціологічних роботах «Соціологічна традиція» (1966 р.), «Сутінки влади» («Сутінки авторитета» 1975 р.), «Справжній Вік: Прогресу і анархії у сучасній Америці» (1988 р.) та інші. Інтерес Нісбет до ідеї прогресу, за його власними словами, сформувався у нього ще у студентські роки, під впливом його університетського викладача Ф. Дж. Теггарт. Теггарт, автор монографії «Теорія історії», вважав, що «історія плюралістична» і Нісбета такий погляд на історію не влаштовував. У роботі «В пошуках громади» ми знаходимо міркування про те, що історію не можна вважати ні прогресом, ні занепадом - будь-який односторонній погляд на неї буде неправильним, тому що історія є і тим, одночасно і іншим. У даний час слово «соціальне» втратило своє значення і стало означати виключно як «політичне», тому американський соціолог закликає повернути йому первісний зміст і аналізувати історичний процес не тільки з політичної точки зору.

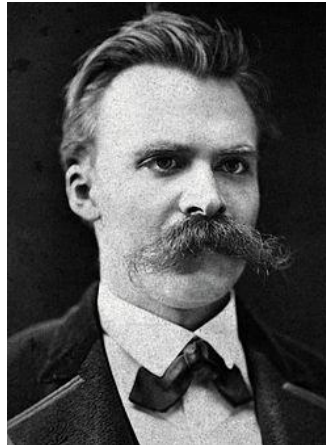
Противників у Нісбета у консервативному русі було вкрай мало, якщо вони взагалі були: взагалі, дуже невелике число людей критикували його ідеї, викладаючи їх на папері. Він співпрацював з безліччю консервативних підгруп, писав у багатьох журналах. Його поважали корифеї від академічної соціології й ті освічені ліберали, які про нього знали. Ось, що пише у своїй статті Гері Норт, консерватор-традиціоналіст, що знає Нісбет особисто, про книгу Роберта Нісбета «Консерватизм: мрії та реальність» - це найкраще введення в інтелектуальну історію консерватизму з усіх, які я коли-небудь читав. «Далеко не всі люди, за винятком академічних вчених, внесли настільки ж вагомий внесок у будь-яку інтелектуальну традицію, ще менша кількість придбали настільки мало ворогів протягом свого життя».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна

Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

НІЦШЕ ФРІДРІХ ВІЛЬГЕЛЬМ
(15 ЖОВТНЯ 1844 - 25 СЕРПНЯ 1900 рр.)

Відомий німецький мислитель, філософ, психолог і класичний філолог.

Був агресивним критиком традиційної моралі, утилітаризму, тодішньої філософії, матеріалізму, німецького ідеалізму, німецького романтизму та сучасного йому життя у цілому. Він є одним із найбільш читаних мислителів. Ніцше створив велику кількість афоризмів і експериментальних форм письма. Хоча його творчість було згодом спотворено й асоційовано то з філософським романтизмом, то з нігілізмом, то зантисемітизмом і навіть нацизмом — сам Ніцше гаряче відкидав свою належність до тих із цих форм, що вже існували в його час, аж до прямого протистояння їм. Себе Ніцше назвав філософом неприємних істин. Його часто вважали натхненником філософського та літературного екзистенціалізму, а пізніше й постмодернізму. У багатьох відношеннях, його погляди важко зрозуміти в будь-якій систематизованій формі. Говорити про цілісне вчення Ніцше, мабуть, не можна. А його творчість була й залишається предметом палких суперечок.

Окремо, щодо концепції про надлюдину. Радянська марксистсько-ленінська ідеологічна пропаганда називала Фрідріха Ніцше провісником фашизму, але сучасні філософи одноставно

сходяться на думці, що Ніцше не був ані фашистом, ані нацистом. Це підтверджує той факт, що німецький філософ писав про «надлюдину» як про окремий об'єкт людської спільноти. Всупереч цьому фашизм розглядається як колективне явище або інакше стадний інстинкт.

Ніцше розкривав концепцію надлюдини через гостру критику християнської релігії, до своєї смерті встиг видати першу частину атеїстичної книги «Антихристиянин» («Антихрист»).

Християнство аж ніяк не слід оздоблювати й прикрашати: воно стало смертельним ворогом вищій людині, засудило її всі провідні інстинкти і виділило з них зло і злих... Християнство стало на бік усіх недолугих, нищих і безпорадних, створило ідеал, який суперечив потужним інстинктам виживання, загидило навіть розум духовно сильніших натур, оголосивши гріховними й облудними найвищі духовні wartości і прозвавши їх спокусами.

Фрідріх Ніцше — філософ, що частіше за інших був приреченим на нерозуміння читача. З його цитат, напевно, найвідомішою вважають «Бог помер» та «Якщо ти йдеш до жінки, не забудь батіг!». Проте мало хто знає Ніцше — людину, що була сором'язливою у спілкуванні із жінками, Ніцше — композитора і музиканта, що ненавидів антисемітизм та дуже оригінального мислителя, що яскраво вплинув на діячів ХХ ст. (Зигмунд Фрейд, Жан-Поль Сартр, Райнер Марія Рільке, Стефан Цвейг, Томас Манн, Герман Гессе, Жак Дерріда).

І дідусь, і тато Ніцше Карл Людвиг Ніцше (1813–1849), були лютеранськими пасторами, тому, після його народження, батьки вважали, що сімейна традиція знайде своє продовження, тим паче, що за материнською лінією також були пастори. При хрещенні батько дав синові ім'я Фрідріха Вільгельма, оскільки вважав прусського короля Фрідріха Вільгельма Четвертого своїм благодійником.

За першою дитиною на світ з'явилося ще двоє: Елізабет та Йозеф. Коли Фрідріху було 5 років, помер його батько. Родина переїхала до Наумбурга, до бабусі та двох старших сестер матері. Після того, як помер дворічний Йозеф, Фрідріх залишився єдиним чоловіком у сім'ї серед п'яти жінок.

Маленький Фрідріх був дуже розумною дитиною. У першому класі майже за всіма предметами був відмінником. У той час він був дуже релігійним. Свідки розповідали, що, коли Фрідріх читав цитати з Біблії, всі оточуючі плакали. Тому він отримує прізвисько «маленький пастор».

Рано можна було помітити, що хлопчик є незвичайною дитиною. У 10 років він писав вірші та музичні твори, а у 14 почав

писати автобіографію. Фрідріх любляв давні мови: грецьку мову, латину.

У 1864 р. у Бонні він обирає для свого навчання богослов'я та класичну філологію. Хоча перше він обирає лише для спокою матері, оскільки на той час вже не був релігійною людиною (відмовляється від відвідування богослужінь у церкві). Наступного року його вчитель бере Фрідріха із собою до Лейпцига. Цей період став важливим для Ніцше як в позитивному, так і в негативному значенні. У Ніцше з'являються перші сумніви щодо філології. Він називає її «побічною дитиною богині філософії від якогось ідіота або кретина». Нарешті, саме у Лейпцигу Ніцше знайомиться з двома людьми. З першим із них Ніцше зустрівся не особисто, а через книгу — «Світ як воля та уявлення» Шопенгауера. Ніцше у захваті від цього твору. Йому також імпонує те, що Шопенгауер вважав музику найвищою формою вираження мистецтва. Друга людина — це Ріхард Вагнер, який відіграє для Ніцше не тільки роль друга, але й роль батька. За законом через рік Ніцше мусить пройти військову службу. Проте під час вправ верхи він отримує важку травму, і, не сказавши ні слова, доїжджає до казарми, де падає непритомний. За це його достроково демобілізують.

У 1869 р. він близький до захисту дисертації. Проте, ще не закінчивши навчання, йому пропонують місце професора класичної філології. Це цікаво ще й тому, що у цей час він остаточно відмовляється від філології, у листі своєму другові пише, що їй місце — серед іншого мотлоху наших предків. Його поважають співробітники, лекції відвідує багато студентів.

«Диявольська трійця»: Лу Саломе, Пауль Ре, Фрідріх Ніцше

У 1870 р. починається Франко-пруська війна. Ніцше йде на війну добровольцем, але у нього одночасно починаються дизентерія та дифтерія, тому він змушений повернутися додому. За два місяці він продовжує читати лекції. Одночасно він пише книгу «Народження трагедії з духу музики». У ній йдеться про те, що у Древній Греції трагедія виникла з двох протилежних принципів — «діонісійського» та «аполлонського». Занепад трагедії був пов'язаним із «сократичним духом», раціоналізмом.

Вагнер високо оцінив цей твір, писав, що не читав нічого дивовижнішого від цієї книги. Але у всіх інших книга не знаходить визнання. Тож, книга стає для автора справжньою катастрофою — він губить свій авторитет гарного професора, його лекції все рідше відвідують студенти.

Через чотири роки до свого завершення підходить дружба між Ніцше і Вагнером. І це також стало важкою втратою для Фрідріха. Одночасно серйозно погіршується здоров'я Ніцше. Медики не прийшли згоди щодо хвороби, на яку страждав Ніцше. Більшість з них називає спадкову хворобу.

Наступні 10 років Ніцше проводить як вільний філософ. Він подорожує в пошуках придатного для його стану клімату. Проте так і не знаходить його. Незважаючи на стан здоров'я, він продовжує писати. У 1880 р. з'являється «Ранкова зоря», «Людське, надто людське». У 1882 р. — «Весела наука». Цей твір вважається прелюдією до найвідомішої книги Ніцше — «Так говорив Заратустра». Оцінюючи цю книгу, думки різко розходяться. Деякі вважають її справжнім одкровенням. Інші — погано написаною книгою без почуття гумору, у якій проявляється лише егоїзм автора. Філософія Ніцше у Заратустрі побудована на двох головних ідеях: «вічне повернення» та «надлюдина». Сенс життя — це воля до влади. Шлях до надлюдини проходить три етапи: «верблюд», «лев», «дитина». Спочатку у людини є лише віра, що дісталася у спадок, потім настає нігілізм — відмова від цієї віри, і, врешті-решт, людина розуміє, що «бог помер», що не існує абсолютної моралі чи релігії. Лише тоді людина по-справжньому звільняється та може керувати собою самостійно. Сам Ніцше називав книгу п'ятим Євангелієм.

Тому він був розчарований, коли твір не прийняв читач (як і інші його книги при житті автора).

У 1885 р. сестра Ніцше одружується з запеклим антисемітом, переймає думки чоловіка. Вона зобов'язала себе видавати книги

Фрідріха після його смерті, й при цьому друкувала їх у певному ракурсі.

Після видання «Заратустри» у Ніцше справи йдуть дедалі гірше. Поступово дає про себе знати наближення божевілля. У січні 1889 р. у результаті нервового приступу у Тюрині, його було відправлено до психіатричної клініки в Єнському університеті. Його мати наглядала за ним, а після її смерті це робили його сестри. А тим часом до Ніцше приходить слава і популярність. Проте сам він цього вже не міг розуміти, бо помер.

Проведена психіатрична діагностика Ніцше однозначно виявила сифілітичну інфекцію з червня 1865 р., що руйнувала його мозок, однак не спричинила майже до кінця життя затьмарення розуму. У останні місяці його життя, починаючи з березня 1890 р. хвороба досягла свого піку і спричинила шизофренію та параліч.

Фрідріх Ніцше пішов із життя 25 серпня 1900 р. у Веймарі. Похований поруч із старовинною церквою XII ст. у рідному Рекені, у сімейній усипальниці.

Ніцше зазвичай зараховують до філософів Німеччини. Сучасної єдиної національної держави, званої Німеччиною, на момент його народження ще не існувало, а була спілка німецьких держав, і Ніцше був громадянином однієї з них, на той час Прусії. Коли Ніцше отримав посаду професора у Базельському університеті, він подав заяву на анулювання його пруського громадянства. Офіційна відповідь, що підтверджувала анулювання громадянства, прийшла у вигляді документа, датованого 17 квітня 1869 р. До кінця свого життя Ніцше залишався офіційно особою без громадянства.

Згідно з поширеною думкою, предки Ніцше були поляками. До кінця свого життя Ніцше сам підтверджував цю обставину. У 1888 р. він писав: «Мої предки були польськими дворянами (Ніцькі)». В одному з висловлювань Ніцше ще більш ствердний по відношенню до свого польського походження: «Я чистокровний польський дворянин, без єдиної краплі брудної крові, звичайно, без німецької крові». В іншому випадку Ніцше заявив: «Німеччина велика нація лише тому, що у жилах її народу тече настільки багато польської крові... Я пишаюся своїм польським походженням». В одному з листів він свідчить:

«Мене виховували відносити походження моєї крові й імені до польських вельмож, які величалися Ніцькими, і які залишили свій будинок і титул близько ста років тому, поступившись у результаті нестерпного тиску — вони були протестантами». Ніцше вважав, що його прізвище могло бути германізоване.

Більшість вчених заперечують думку Ніцше про походження його сім'ї. Ганс фон Мюллер спростовував висунутий сестрою Ніцше родовід на користь благородного польського походження. Макс Олер, хранитель архіву Ніцше у Веймарі, стверджував, що всі предки Ніцше носили німецькі імена, навіть сім'ї дружин.

Олер стверджує, що Ніцше вийшов з давнього роду німецьких лютеранських священнослужителів по обидві сторони його сім'ї, і сучасні вчені розглядають твердження Ніцше про його польське походження як «чисту вигадку». Коллі і Монтінарі, редактори збірника листів Ніцше, характеризують заяви Ніцше як «безпідставну» і «помилкову думку». Саме по собі прізвище Nietzsche не є польським, але поширене по всій центральній Німеччині у цій та споріднених їй формах, наприклад, Nitsche і Nitzke. Прізвище походить від імені Ніколаус, скорочено Нік, під впливом слов'янського імені Ніц спочатку придбала форму Nitsche, а потім Nietzsche.

Невідомо, чому Ніцше хотів, щоб його зараховували до знатного польському роду. За словами біографа Р. Дж. Холлінгдейла, твердження Ніцше про його польське походження, можливо, були частиною його «кампанії проти Німеччини».

Ніцше утверджувався, як філософ під впливом Шопенгауера. Ввібравши основні ідеї останнього, він їх збагатив власним розумінням природи і світу, додав до них здорову долю волюнтаризму. Згодом у Ніцше все більше вимальовується власна філософська доктрина, змінюється політична концепція світосприйняття. Його філософія втрачає зв'язок з Шопенгауером і починає вибудовуватися на ірраціоналізмі та волюнтаризмі — двох наріжних каменях ніцшеанства.

Ніцше у свою чергу вплинув на низку мислителів та інтелектуалів. До цього списку можна віднести Л. Лестова, Бернарда Шоу, Германа Гессе, Жана-Поля Сартра, Альберта Швейцера, Стефана Цвейга, Альбера Камю. Цікавий той факт, що Камю називав Ніцше основоположником європейського нігілізму, а сам Ніцше це заперечував. Однак його критика людини і суспільства була нещадна. Він не стільки відкидав якесь світобачення, як, ніби насміхаючись, хотів сказати: спробуйте, побачимо що з цього вийде (власне, це стосується соціалізму).

Глибоко вплинула на Фрідріха Ніцше музика Ріхарда Вагнера. Філософ був просто зачарований нею і, відповідно, самим Вагнером. Проте це не заважає йому згодом написати книгу «Несвоєчасні міркування», де він піддає його критиці.

Також нищівної критики зазнавав Гегель. Він був чи не основним ворогом Ніцше в питаннях філософії. Два мислителі пропагували зовсім полярні бачення світу, які ні за яких обставин не поєднувалися.

Отже, під дією тих чи інших філософів, а також на противагу тим чи іншим філософам, Ніцше вибудовував свою власну концепцію світосприйняття. Її у цілому за ступенем розвитку поділяють на три періоди.

Написано перші роботи: «Походження трагедії з духу музики» (1872); «Філософія в трагічну епоху Греції» (1873); «Про істину й неправду в позаморальному розумінні» (1873); «Наука й мудрість у боротьбі» (1875); «Несвоєчасні міркування» (1873–1876 рр.).

Уже у цей період Ніцше охоплюють душевні страждання, що знайшли відображення у його творчості. Усвідомлення трагічності буття змушує людину піднятися над нею: «Людина повинна знайти у собі щось таке, щоб не боятися цього світу».

Ніцше був переконаний, що у цьому світі не можна знайти справжній прихисток від страждань, заподіяних зовнішнім світом сприйнять, тому він прагнув піднятися вгору. У певному розумінні він перетворився на фанатика віри. Сам розвиток науки був для нього внутрішньою трагедією, трагедією сучасної науковості.

Протилежність життя й розуму стає основою ніцшеанської теорії. Свій перший твір він присвятив аналізу культури античної Греції, зокрема розгляду античної трагедії; він розвиває ідею типології культури, означену Шіллером, Шеллінгом, іншими німецькими романтиками. Предметом його поклоніння в перший період було мистецтво. Він порівнює два начала:

- Діонісійське — життєве, буйне, трагічне;
- Аполлонівське — споглядальне, однобічно інтелектуальне.

Філософ усвідомлює рівновагу двох начал: буйного й спокійного. Уже тут містяться зачатки вчення про «буття» як стихійне зіткнення, розвинутого пізніше у вченні про прагнення до сили, яке властиве всьому живому, що прагне до свого самоствердження.

У 1878–1882 рр., Ніцше розробляє проблеми людського пізнання, виявляє зацікавленість позитивізмом і природознавством.

Роботи цього періоду: «Людське, занадто людське» (1878–1880) — автор вдається до різкої критики моралі тогочасного суспільства; «Ранкова зоря» (1881); «Весела наука» (1882) — розвиває концепцію «переоцінки цінностей».

Основна проблема цього періоду — накопичення душевних переживань, завдяки яким у душу ллється «вогненне життя». Це життя лише на мить могло піднятися над душевною невдоволеністю. Внутрішнє переживання трактувалося як доповнення до зовнішнього сприйняття. Ніцше намагався піднятися над однобічним світом сприйняття. Його твори вибудовані, як низка афоризмів.

Основні роботи: «По той бік добра й зла» (1883–1886); «Генеалогія моралі» (1887); «Так говорив Заратустра. Книга для всіх і ні для кого» (1883–1885); «Антихристиянин» (1888); «Сутінки кумирів».

У творчості Ніцше поняття не вибудовуються у струнку систему, а з'являються як багатозначні символи: «життя», «воля до влади», що є саме буття у його динамічності, пристрасть та інстинкт, самозбереження. У цей період вводиться у вжиток поняття «надлюдина» як зміст землі. «Хай буде надлюдина смыслом землі!», «Надлюдина — це море, де потоне презирство ваше. Надлюдина — це блискавка, це божевілля!»

«Велич людини у тому, що вона є мостом, а не ціллю; і любові в ній гідне лише те, що вона є переходом і знищенням. Я люблю того, хто не вміє жити інакше, окрім як в ім'я власної загибелі, тому що він іде через міст».

ДЖЕРЕЛА:

Фрідріх Ніцше. Так мовив Заратустра: Книга для всіх і для нікого. Переклад з німецької Лесь Гринюк. Коломия: Галицька накладня Якова Оренштайна. 1910 — 516 с.; Фрідріх Ніцше. Народження трагедії (уривки). Переклад з німецької Іван Герасим. Львів: Літопис, 1996. — С. 42–54.; Фрідріх Ніцше. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. Переклад з німецької Анатолій Онишко. Львів: Літопис, 2002. — 320 с.; Фрідріх Ніцше. Повне зібрання творів. — Том 1. Народження трагедії. Невчасні міркування I–IV; Твори спадку 1870–1873. Переклад з німецької Катерина Котюк та Олег Фешовець. Львів: Астролябія, 2004. — 769 с.; Фрідріх Ніцше. Людське, надто людське: Книга для вільних умів. Переклад з німецької Катерина Котюк. Львів: Астролябія, 2012. — 408 с.; Фрідріх Ніцше. Перемішані думки і вислови; Мандрівник і його тінь. Переклад з німецької Катерина Котюк. Львів: Астролябія, 2012. — 300 с.

НОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК (НМЕП)

НМЕП — концепція перебудови міжнародних економічних відносин відповідно з комплексом вимог економічно відсталих країн для подолання їх нерівноправного становища у сфері зовнішньоекономічних відносин.

Принципи НМЕП проголошують: суверенітет кожної держави над своїми багатствами, у т. ч. природними ресурсами й економічною

діяльністю, інтегрована програма з сировини, ліквідація бар'єрів на шляху промислових товарів країн, що розвиваються, на ринки промислово розвинутих країн, передача країнам, що розвиваються, передової технології на пільгових у комерційному відношенні умовах; обмеження негативних наслідків діяльності транснаціональних корпорацій; реформа світової валютної системи; зміцнення економічної співпраці.

У майбутньому ці норми і вимоги отримали розвиток у діяльності всієї системи економічних органів ООН і були зосереджені у 25 вузлових проблемах.

Це — проблеми допомоги і сприяння, міжнародної торгівлі, міжнародних фінансів, індустріалізації, реалізації програм розвитку технології і бізнесу, соціальних питань, а також політичні й інституційні проблеми.

ДЖЕРЕЛА:

НМЕП // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; НМЕП // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НОВІ ЛІВІ

НОВІ ЛІВІ — напрямок у політиці, який ототожнює себе з лівою ідеєю, але протиставляє себе традиційним компартіям та анархістам («старим лівим»). Виник у Західній Європі та США у 1960 рр. Характеризується критикою історичної ролі пролетаріату та інституційних форм опору через травматичний досвід тоталітаризму. Суміжний з лівим лібералізмом і включає у себе елементи енвайронменталізму.

Висловлювали протест проти бездуховності «суспільства споживання», безликі масової культури, уніфікації людської особистості. Виступали за «демократію участі», свободу самовираження, антиконформізм. Почавши з ліволіберального ненасильницького протесту, до кінця десятиліття активісти нових лівих розділились — частина із них інституціоналізувалась, частина перейшла до ліворадикальних гасел та політичного екстремізму.

Брали участь у всіх масових рухах «бурхливих 60-х» — за університетські свободи, громадянські права чорних та інших меншин (у США), але наймасовіший характер проявився в русі проти війни у В'єтнамі.

З надр нового лівого вирости рухи хіпі, фемінізму, сексуальних меншин тощо. До початку 1970-х рр. у русі настала ідейна криза, а з

закінченням війни у В'єтнамі він остаточно зійшов нанівець, залишивши глибокий слід у свідомості покоління післявоєнного «бебі-буму». Різні ідеї нових лівих так чи інакше вплинули на деякі традиційні ліві рухи (троцькістів, маоїстів, анархістів і т. д.). Рух нових лівих суттєво вплинув на становлення «зелених» партій у Західній Європі, а також ліворадикального тероризму 1970-х рр. (Фракція Червоної Армії у ФРН, Червоні бригади в Італії і т. д.).

ДЖЕРЕЛА:

Нові ліві // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Нові ліві // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НОВІ ПРАВИ

НОВІ ПРАВИ — політичний рух із різноманітних нескоординованих груп, котрий як антитеза Новим лівим у Франції, наприкінці 1960-х рр. виник у Німеччині.

На відміну від «старих правих», котрих вони критикували за тоталітаризм і реакційність, «нові праві» незаперечували модернізацію, але намагалися створити нову сучасну ідеологію, спрямовану проти егалітаризму і ліберально-демократичних ідей, які панували в європейській культурі з часів Просвітництва.

Під прапором «нових правих» об'єдналися соціалісти, прибічники буржуазної демократії, германофіли й модерністи, а згодом і слов'янофіли. Провідним принципом «нових правих» став принцип континентальної політики. На думку деяких ідеологів «нових правих», всі етнії, що населяють Європу, є індоаріями, тобто мають «спільне минуле», тож мусять мати й «спільне майбутнє». Державам Європи потрібно вийти з НАТО, дотримуватися суворого нейтралітету і створити власні ядерні сили. Саме таку політику здійснював до кінця 60-х років Президент Франції генерал де Голль. «Нові праві» шукали розуміння й підтримки на Сході, виявляли інтерес до зовнішньої політики СРСР і Китаю. В ідеї союзу Європи і СРСР вони бачили можливість протистояння атлантизму й мондіалізму.

З точки зору елітизму, «нові праві» критикували ідеї фашизму і націоналізму за зайву орієнтацію на маси. Іншим предметом критики є глобалізація. Духовним авторитетом нових правих є Рене Генон і Юліус Евола.

«Нові праві» констатують охопившу Європу моральну та культурно-ціннісну кризу і претендують вивести її з цієї кризи,

розробивши нову ідеологію, засновану на її кльтурних та політичних витоках. Вони виступають проти мультикультуралізму, проголошуючи орієнтацію на традиційні національно-культурні цінності; проти економізму, проголошуючи автономію чи навіть примат політики над іншими сферами суспільного життя.

Ряд дослідників пов'язують ідеологію «Нових правих» з неофашизмом або вважають її профашистською, у той же час підкреслюючи її відмінності від «класичного» фашизму. Так, професор А. Умланд, цитуючи Р. Гріффіна і М. Фольдмана, пише у зв'язку з підтримкою «GRECE» «Національного фронту» Ле Пена: «Вони забезпечили Національному фронту вишуканий, демократично «респектабельний» дискурс расистського і націоналістичного Трейтього шляху, в основі якого - ідеї ідентичності, коренів і відмінності, котрі виявились в достатній формі відмінними від формул «класичного» фашизму, щоб надати організації (Національному фронту. — А.У.) доступ в партійну систему».

Партії з назвою «Нові праві» існують у Грузії і у Румунії.

УКРАЇНСЬКІ НОВІ ПРАВІ

Українські нові праві — праворадикальна суспільно-політична течія у громадсько-політичному русі України. Проблема ідеологічних і організаційних розбіжностей між радикально налаштованими ультраправими громадськими організаціями («Патріот України», Українська Націонал-Трудова партія, національна дія «Рід», «Українська Альтернатива» та інші) та відносно поміркованими так званими «старими правими» зріла впродовж всієї другої половини 1990-х рр.

Кілька разів вона впливала назовні у формі нескоординованості дій під час різноманітних урочистостей.

У 2007 р. Народний Рух України, Українська Народна Партія та УРП «Собор» створюють виборчий блок «Рух — Українська Правиця», куди відмовилися приймати ВО «Свободу» та УКП, на що Тягнибок пообіцяв створити альтернативний проект.

Восени 2007 р. заступник голови ВО «Свобода» і одночасно ідеологічний референт ГО «Патріот України» Олег Однороженко оприлюднив заяву «Свобода» versus «Патріот України», у якій звинуватив ВО «Свободу» у віступі від ідеалів соціального націоналізму і проголосив про остаточний розрив між ВО «Свобода» і ГО «Патріот України».

Засадничим аспектом розбіжностей є антидемократизм та антисистемність Українських нових правих і повна толерація

демократичної системи «старими правими». Якщо Українські нові праві прагнуть зміни державно-політичного режиму якісно новою альтернативою, то «старі праві» вимагають тільки персональних змін у владі. Крім того, важливим пунктом розбіжностей між «старими» і «новими» правими є повне неприйняття першими расизму.

Відмінність також полягає і у методах боротьби. Якщо Українські нові праві готові втілювати свої ідеали в життя будь-якими засобами, то «старі праві» готові боротися тільки парламентарними методами.

На сьогоднішній день в ідеологічному плані чітко себе відмежовують від так званих «старих правих» (званих також у молодіжних колах «справжні» з презирливим відтінком) наступні громадські організації:

«Патріот України»; «Українська Альтернатива»; «Слава і Честь»; національна дія «Рід»; Свято-Андріївський козацький курінь; Українська націонал-трудова партія (УНТП); Рух автономних націоналістів; МГО «Моноліт».

Цілий ряд організацій (деякі напрямки УНА-УНСО, ОУМ «Спадщина», Союз Гетьманців державників та інші) чітко не ідентифікують себе ані з «новими», ані зі «старими» правими. До числа нових правих можна віднести політичну організацію «Соціал-Національна Асамблея», яка ставить за мету відновлення Соціал-Національної партії України для розбудови Великої України.

Остаточний розрив Українських нових правих зі «старими» правими відбувся у жовтні 2008 р. Традиційне щорічне вшанування бійців УПА «старі» і «нові» проводили вперше окремо. «Старі» праві традиційно святкували жалобною ходою і молебнем недалеко від центру Києва 14 жовтня, а «нові» праві — 18 жовтня Маршем намагалися прорватися на Хрещатик і розігнати комуністичний мітинг. Але міліція, намагаючись припинити марш, вчинила масову бійку, у результаті якої були затримані 147 українських нових правих і 22 працівники правоохоронних органів потрапили до лікарень із різними ступенями ушкоджень. Проти 8 учасників маршу було порушено кримінальні справи (з них 5 бійців ВГО «Патріоту України», 1 член УНТП, 1 член «Братства» і 1 позаорганізаційний), інші отримали від 1 до 10 діб адміністративного арешту за опір працівникам правоохоронних органів.

У цей же день керівники 8 націоналістичних організацій (ОУН(м), КУН, МНК, «Тризуб» ім. С.Бандери, Центр Національного Відродження ім. С.Бандери, УНА-УНСО, «Українська партія»,

«Українська справа»), засудили дії учасників Маршу, тим самим остаточно розмежовуючи «старих» і «нових» правих.

8 листопада 2008 р. у м. Києві було проведено нараду керівників Українських нових правих соціал-націоналістичних організацій та прийнято рішення про утворення єдиної соціал-націоналістичної сили — Соціал-Націоналістичної Асамблеї, яка на першому етапі організаційно об'єднала 4 соціал-націоналістичні організації («Патріот України», НД «Рід», ЧПР «Українська Альтернатива» та ГО «СіЧ»). УНТП, Свято-Андріївський козацький курінь та ГО «Тверезий Київ» заявили про своє союзницьке відношення до СНА.

ДЖЕРЕЛА:

Бела Кёпеци. Неокосерватизм и «новые правые» / пер. с венг. — Москва: Издательство политической литературы, 1986. — 144 с.

НОВОГО ЧАСУ ПОЛІТИЧНА ДУМКА

НОВОГО ЧАСУ ПОЛІТИЧНА ДУМКА — ідеолого-правові концепції, теорії, програми мислителів Нового часу. У цей період сформувалися основні національні школи високо-розвинутої політичної думки, вдосконалювалися актуальні й для сьогодення політичні ідеї. Мислителі Нового часу сформулювали кілька ідей, які сприяли розпаду феодалізму й стали фундаментом лібералізму. Спираючись на античну спадщину, ідеї природного права, суспільного договору, поняття правової особи і суб'єктивного права, різних законодавчих установ, провідники цих ідей стверджували, що інстинкт самозбереження є джерелом справедливості і моральності. Важливою була ідея, що основною функцією держави є охорона природних прав кожного громадянина.

Англійська політична думка найвищого злету сягнула у творчості філософа і природознавця Томаса Гоббса (1588 — 1679 рр.) — автора знаменитого «Левіафана» (1651 р.). Цей твір був задуманий, як виправдання диктатури Кромвелля і як вимога підпорядкуватися новій владі. Для характеристики держави Гоббс не використав латинське слово *civitas*, англійське *state*, а вживав те, що застосовували тоді прибічники диктатора — *common wealth*, що перекладалося, як суспільне благо, та було еквівалентом латинського слова *respublica*. Левіафан — штучна людина, велика і могутня, яку створило суспільство. Гоббс змальовує його як просту модель, за допомогою якої відбувається пізнання дуже складного. Філософ по-новому підійшов до людини, цілком у дусі капіталізму, що розвивався,

дотримуючись нових засад насамперед егоїзму, приватної власності та правила купівлі — продажу. Він наголошував на застосуванні примусу щодо тих, хто не має власності і змушений працювати. Водночас окремі ідеї Гоббса започаткували цілі напрямки у суспільних науках.

У ХХ ст. його теорію мови та лінгвістичні істини використали неопозитивісти, а твердження, що багатство створюють не гроші, а праця, започаткувало нову політекономію. Біля витоків ліберально-конституційного (ліберально-демократичного) напрямку англійської політичної думки стояв лікар, мислитель Джон Локк (1632 — 1704 рр.). Серед його численних праць особливе значення мають «Листи про віротерпіння» (1689 р.) та «Два трактати про правління» (1689 — 1690 рр.). У другому трактаті останньої книги Локк виклав свою концепцію походження держави, її структури та основних засад функціонування. Він вважав, що спочатку усі люди перебували у природному стані. Але бачення цього стану Локком суттєво відрізнялось від уявлень Гоббса. Це був стан миру, а не війни, первинний вид людського об'єднання, стан свободи та рівності. Його регулювало природне право, змістом якого був розум, що проголошував такі постулати: всі є рівними та незалежними, ніхто і нікому не повинен завдавати жодної шкоди в питаннях життя, свободи та майна. Від самого народження людині належало право на володіння та захист — свого життя та майна. Одночасно кожен мав право судити тих, хто ці права порушував. Держава, що утворюється внаслідок укладання суспільної угоди, отримує право карати тих, хто порушує природні права. Локк розглядав власність не лише як символ працьовитості особи, критерій її оцінки, а й як умову особистої свободи. Політичні погляди Локка заклали основні засади доктрини лібералізму і повною мірою були розвинуті вже у ХVІІІ ст.

Внаслідок революційних подій в Англії та концептуальної діяльності політичних мислителів з'явилося два нормативні акти, які справили неабиякий вплив на політичну думку — Хабеас корпус акт 1679 р. та Білль про права 1689 р. Разом з Великою хартією вольностей 1215 р. вони становили хоч і несистематизовану, але першу в світі юридичну конституцію держави і донині вважаються частинами сучасної неписаної конституції Великобританії.

Вагомий внесок у розвиток доктрини аристократичного лібералізму зробив Шарль Луї Монтеск'є (1689 — 1755 рр.). Його праця «Про дух законів» (1748 р.) стала наріжним каменем теорії лібералізму. Монтеск'є розглядав політичну владу здебільшого в її правовому аспекті і зазначав, що природа визначає закони, а людина

досить часто порушує їх через своє незнання. Основними природними законами він називав мир, добування їжі, потребу в спілкуванні, життя у суспільстві. Згідно з ідеями Монтеск'є основне завдання держави — забезпечити людині політичні і громадянські свободи, що можливо лише за існування незалежних одна від одної гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. На думку вченого, над політичними громадянськими свободами індивіда нависає загроза не лише тоді, коли різні види влад узурпує один державний орган або особа, а й коли різні влади очолюють представники одного стану, однієї партії. Жодна з гілок влади не повинна володіти повноваженнями скасовувати рішення перших двох, але кожна може призупинити ухвалу, яка суперечить законові. Безперечною умовою дотримання законів і захисту гарантій громадян є принцип обмеженості всіх влад. Монтеск'є справедливо вважають засновником теорії правової держави, яку він розглядав з позиції географічної школи. Згідно з нею, найбільший вплив на правову систему конкретної країни справляє клімат, густота населення, економічний рівень країни, віросповідання. Вчений визначив три форми правління за допомогою двох понять — природи і принципу правління. Природа правління, за Монтеск'є, — це те, що робить його саме таким, яким воно є. Принцип правління визначається почуттями, якими керуються люди для гармонійного функціонування всередині того чи іншого типу правління. Природу кожного правління визначає кількість суб'єктів верховної влади — звідси республіка, монархія і деспотія.

Вагомий внесок у розвиток політичної думки Нового часу зробили представники німецької політичної науки, зокрема Еммануїл Кант (1724-1804 рр.) і Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770 — 1831 рр.).

У своїх працях «Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору», «До вічного миру», «Метафізичні початки вчення про право» Кант виклав основи німецької школи суспільного договору, природних прав людини, правової держави, нормативізму, громадянського суспільства, свободи особистості, співвідношення свободи, права і моралі, взаємовпливу моралі, права і держави, поділу влади, мистецтва політичного управління народом, зовнішньої політики. Кант наголошував, що основна відмінність тварини і людини полягає в здатності останньої самостійно визначати власну поведінку, тоді як тварини залежать від зовнішніх чинників. Звідси його закон — «категоричний імператив», який стверджував, що індивід здатний бути «господарем самому собі» і тому не потребує зовнішньої опіки.

Форми політичного правління Кант поділяє на деспотичні, автократичні, демократичні та республіканські, віддаючи перевагу автократії. Поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову слід здійснювати на основі взаємної підтримки і координації владних гілок, а не на основі стримувань і противаг. У сфері міжнародної політики Кант обґрунтував принципи дотримання договорів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи інших держав, правомірності оборонних війн, недопустимості застосування жорстоких засобів ведення бойових дій, поводження з військовополоненими, шпигунства, таємних вбивств, пограбування мирного населення тощо. Кант висунув ідеї нейтралітету, обґрунтував право коаліцій, право гарантій у міжнародних відносинах.

Гегель у своїх працях «Філософія права», «Філософія історії», «Філософія духу», «Феноменологія духу» розкрив основні положення свого політичного вчення. Воно ґрунтується на трьох аспектах діалектичного розвитку духу: суб'єктивний дух — об'єктивний дух — абсолютний дух. Гегель висунув власне бачення особистості, громадянського суспільства, держави, міжнародних політичних відносин. Історія, за Гегелем, має на меті еволюцію свободи особистості у громадянському суспільстві, внаслідок чого «світовий дух» починає уявляти себе абсолютно вільним, історія «стає прогресом» в усвідомленні свободи і поділяється на такі етапи: давньосхідний, коли народи знали, що свобода належить одному; давньогрецький і давньоримський, коли народи знали, що свобода належить групі людей; сучасний німецький, коли народи знають, що свобода належить усім. Громадянське суспільство, на думку Гегеля, це суспільство власників, до якого належать вільні індивіди, котрі взаємодіють між собою в процесі реалізації власних потреб та інтересів переважно в суспільно-економічній сфері. Громадянське суспільство поділяється на стани (корпорації), охоплює поліцію і судові установи. Держава за Гегелем — вінець розвитку моральності і продукт об'єктивного духу, а не суспільного договору. Вона передує сім'ї та громадянському суспільству, втілює їх єдність, усуває суперечності. Сутність держави — суверенітет, поділений між монархом і народом, що дає їй змогу безмежно панувати над собою і над громадянським суспільством. У зовнішній політиці Гегель відкидав кантівську ідею "вічного миру", яка, на його думку, «розбещує націю», виправдовував війни.

Ідеї Гегеля справили значний вплив на Карла Маркса (1818 — 1883) і Фрідріха Енгельса (1820 — 1895)— німецьких політичних

мислителів, основоположників однієї з найвпливовіших течій політичної думки нового та новітнього часів — комуністичного радикалізму. Проаналізувавши динаміку розвитку та основні ознаки західноєвропейського капіталізму, вони сформулювали матеріалістичне розуміння історії, теорію додаткової вартості та політичну концепцію диктатури пролетаріату. Вони наголошували на виробничих відносинах, як на основних, що визначають комплекс суспільних відносин, а також стверджували, що в історії вирішальну роль відіграють народні маси, що капіталізм має перехідне значення, а тому його повинен змінити новий комуністичний лад, який є неминучим результатом революційного вирішення суперечностей капіталізму. Маркс та Енгельс виходили з того, що держава та право в розвитку суспільства є продуктом матеріальних відносин, що означало зовсім нову позицію щодо тодішніх теорій природного права та суспільного договору.

Погляди американських політичних ідеологів та просвітників Бенджаміна Франкліна (1706 — 1790), Томаса Пейна (1737 — 1809), Джорджа Вашингтона (1732 — 1799), Джона Адамса (1735 — 1826), Томаса Джефферсона (1743 — 1826), Джеймса Медісона (1751 — 1826), Александра Гамільтона (1757 — 1804) та інших формувалися під впливом французьких мислителів та революціонерів XVII — XVIII ст. Республікансько-демократичну течію американської політичної думки представляли Б. Франклін, Т. Пейн і Т. Джефферсон, які сформулювали основні принципи американського конституціоналізму, політичну доктрину незалежності північноамериканських колоній, обґрунтували розуміння процесу політичної історії, рішуче заперечували рабовласницьку систему, проголосили засади американського конфедералізму і демократизму, обстоювали своє бачення природних прав людини й суспільного договору, принципи всенародного суверенітету, всезагального виборчого права, миролюбної зовнішньої політики, наголошували на пріоритеті людини над громадянським суспільством, а громадянського суспільства — над державою.

Федералістичну течію в американській політичній думці представляли Дж. Адамс, Д. Медісон, А. Гамільтон та ін. Ідеальною формою правління вони вважали конституційну монархію, на шляху до встановлення якої демократична республіка була черговим етапом. Також вони обґрунтували доктрину політичного ізоляціонізму, надавали перевагу інтересам держави над інтересами людини, проповідували ідеї цензового виборчого права. Водночас вони виступали проти станового поділу суспільства та станових привілеїв,

пропагували ідеї Монтеск'є про поділ влади і перенесення їх на американський Грунт, розробили форми і методи політичного збалансування владних гілок, їх структури і компетенції, шляхи зміцнення центрального федерального уряду, принципів судочинства, захист інтересів і свобод великих підприємців, доводили необхідність пошуку політичного компромісу.

Отже, політична думка Нового часу, ввібравши у себе вчення попередньої історичної епохи, заклала підвалини новітньої політології. Мислителі Нового часу обґрунтували фундаментальні принципи та засади основних ідеолого-правових течій світової політології — лібералізму, консерватизму, комунізму, висвітлили проблему примирення держави й суспільства через політику.

ДЖЕРЕЛА:

Соколов В. В. Европейская философия XV — XVII веков. — М., 1984; Хто є хто в європейській та американській політології: Малий політологічний словник. — Львів, 1995.

НОЗІК РОБЕРТ

(16 ЛИСТОПАДА 1938 – 23 СІЧНЯ 2002 рр.)

Американський політичний філософ російсько-єврейського походження, ідеолог класичного лібералізму, професор Гарвардського університету з 1969 р. Представник лібертаристського спрямування у сучасній політичній філософії, член Американської академії мистецтв і наук, член – кореспондент Британської академії, колишній президент Американської філософської асоціації (Східне відділення). Захищав і розробляв концепцію необхідності «мінімальної держави» і критикував теорію «соціальної держави» за насильство над індивідами. Найважливіша книга американського вченого «Анархія,

держава і утопія», яка побачила світ у 1974 р. і була своєрідною теоретичною відповіддю (до речі – однією з перших), на «Теорію справедливості» Джона Роулза.

Нозік формулює свою генетичну теорію справедливості:

- по-перше, люди мають право заволодівати власністю, яка нікому не належить. Це принцип справедливості придбання;

- по-друге, люди мають право дарувати свою власність іншим або добровільно обмінюватися нею з іншими. Це принцип справедливості передачі.

«Анархія, держава і утопія» є фундаментальним політико-філософським осмисленням засадничих ідей лібертаризму. Вона викликала не лише значний академічний інтерес, а й безпосередньо вплинула на розвиток політичних дискусій і програм.

За своє дослідження Нозік був нагороджений Національною премією за найкращу книжку року.

Був одружений з американською поетесою Гертрудою Шнакенберг.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

НОМЕНКЛАТУРА ПАРТІЙНА

Партійна номенклатура, скор. Партноменклатура — у вузькому формально-правовому значенні — назва посад керівників у партії, адміністрації, економіці та суспільстві. У більш поширеному, соціально-політичному тлумаченні та вживанні — привілейована правляча верства, еліта або «політичний клас», відносно замкнута соціальна каста «соціалістичного» суспільства — у країнах, що еволюційно знаходяться на перехідному етапі від традиційного до індустріального суспільства, коли відсутнє громадянське суспільство та нерозвинена політична традиція та культура.

У науковий обіг термін «Партноменклатура» ввів відомий югославській політичний діяч, письменник та дисидент Мілован Джилас (1911–1995). У політичній лексиці у СРСР та країнах соціалізму у XX ст. часто вживалося поняття «Номенклатура».

Поняття радянської номенклатури має два значення: у вузькому сенсі — це «звільнені» працівники комітетів партії і у широкому — всі відповідальні працівники, призначення на посаду

яких гласно або негласно вироблялося секретаріатами правлячої партії (у тому числі голови колгоспів, ректори інститутів, редактори газет, аж до вищої ієрархії релігійних організацій). Найчастіше допускалося навіть формальне голосування при виборі на посаду, але установка на потрібного кандидата виходила з партії. Друге (широке) значення і дало основу поняття «номенклатури» — тобто переліку осіб, що підлягають призначенням.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НОМЕНКЛАТУРИ

До номенклатури належав порівняно невеликий клас населення Радянського Союзу і країн Східного блоку, який обіймав різні адміністративні посади в усіх сферах діяльності у цих країнах: уряд, промисловість, сільське господарство, освіта і т. д. Зазвичай, вони були членами комуністичної партії, але є і винятки, наприклад Патріарх Московський і всієї Русі, який належав до номенклатури Секретаріату ЦК КПРС.

Кількість чиновників у радянській Росії спочатку було невелике — 300 тис. радслужбовців при Леніні. При Сталіні їх число досягло 1,837 млн.

Михайло Восленський у роботі «Номенклатура» оцінював кількість номенклатури у 1959 р. на рівні близько трьох мільйонів чоловік (як самі члени номенклатури, так і їхні родини).

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ

Після Жовтневого перевороту відбулися серйозні зміни у державному апараті країни. Старе чиновництво було розігнано, так як, згідно з комуністичною ідеологією, старий апарат придушення трудящих повинен був зникнути, і на його місце мала прийти нова пролетарська держава.

У роботі «Чи втримають більшовики державну владу?» (1917)

Ленін таким чином визначав основні завдання нового апарату:

Найголовніше тепер — розпрощатися з тим буржуазним забобоном інтелігентським, ніби керувати державою можуть тільки особливі чиновники, цілком залежні від капіталу по всьому своєму суспільному становищу.

Найголовніше — покласти край такому стану речей, коли управляти намагаються по-старому буржуа, чиновники і «соціалістичні» міністри, але керувати не можуть, і після семи місяців отримують в селянській країні селянське повстання!!

Найголовніше — вселити пригніченим, і працівникам довіру в свої сили, показати їм на практиці, що вони можуть і повинні взятися

самі за правильний, суворо впорядкований, організований розподіл хліба, з всякої їжі, молока, одягу, квартир і т. д. в інтересах бідноти.

Однак у цій же роботі він відзначає:

Ми не утопісти. Ми знаємо, що будь-який чорнороб і будь-яка куховарка не здатні зараз же вступити у управління державою. У цьому ми згодні і з кадетами, і з Брешковською, і з Церетелі.

Новий бюрократичний апарат спочатку формувався з представників професійних революціонерів (так званої «ленінської гвардії») із залученням робочого класу, а також окремих «буржуазних» фахівців, необхідних для управління галузями економіки. Вони були першими представниками класу радянських бюрократів, т. з. «Номенклатури».

Проте Ленін визнавав, що багато у чому дореволюційний держапарат, який, згідно з марксистським положенням (озвученим Леніном у роботі «Держава і революція»), необхідно «розбити і знищити» зберігся у недоторканності. У роботі «Як нам реорганізувати Робсельінспекції» Ленін писав:

«Наш держапарат, за винятком Наркомзакордонсправ, найбільшою мірою являє собою пережиток старого, у найменшій мірі підданого бодай якимось серйозним змінам. Він тільки трішечки згори підфарбований, а в інших відношеннях є самим типовим найстарішим з нашого старого держапарату ... Я передбачаю одне заперечення, що виходить або прямо, або побічно з тих сфер, які роблять наш апарат старим, тобто від прихильників збереження нашого апарату в тому ж до неможливості, до непристойності дореволюційному вигляді, в якому він залишився і дотепер».

З приходом до влади Сталіна представники старої гвардії революціонерів-більшовиків були поступово витіснені і замінені новими людьми, відданими новому керівництву. Звертає на себе увагу низький освітній рівень нових управлінців. Так, у складі першої РНК лише Ленін і Луначарський мали закінчену вищу освіту, причому перший — заочно. І надалі серед осіб, які займали вищі посади в уряді СРСР, практично не було професіоналів. Типовий приклад — голова Держплану СРСР Куйбишев, котрий не провчився в університеті й одного року, причому на медичному факультеті, не кажучи вже про кравця Кагановича, слюсара Ворошилова та інших. Не дивно, що рішення таких спеціалістів відрізнялися наївністю, яка межувала з абсурдом. Поступово формувався і вдосконалювався новий механізм відбору управлінських кадрів. Була введена так звана номенклатура

посад у державному і партійному апараті, кандидати на які затверджувалися партійними комітетами відповідних рівнів.

Сталін визначав вимоги до номенклатури такими словами: «Люди, які вміють здійснювати директиви, що можуть зрозуміти директиви, що можуть прийняти директиви, як свої рідні, і вміють проводити їх у життя». Також відома його фраза, що стала крилатою: «Кадри вирішують все. Ці кадри можуть бути зміщені лише за допомогою громадянської війни». Підбір та фільтрація кадрів приймала форму чисток, які досягли свого піку у 1937 р. Таким чином, влада перейшла до обмеженого кола осіб, які втратили свій первісний зв'язок з робітничим класом і стали особливою «кастою». Багато дослідників стверджують, що хоча формально встановлений у країні лад називався соціалізмом і декларувалося, що власність належить трудящим, насправді номенклатура являла собою особливий клас, який отримав так звану народну власність у своє повне розпорядження.

Вдивімося у риси радянської людини — звичайно, того, який будує життя, а не зім'ятий під ногами, на дні колгоспів і фабрик, ув межі концтаборів. Він дуже міцний, фізично і душевно, дуже цілісний і простий, цінує практичний досвід і знання. Він відданий влади, яка підняла його з грязі і зробила відповідальним господарем над життям співгромадян. Він дуже честолюбний і досить черствий до страждань ближнього — необхідна умова радянської кар'єри. Але він готовий заморити себе за роботою, і його вище честолюбство — віддати своє життя за колектив: партію або батьківщину, залежно від часу. Не дізнаємося ми у всьому цьому служивої людини XVI ст.? (Не XVII, коли вже починається декаданс). Напрошуються й інші історичні аналогії: служака часів Миколи I, але без гуманності християнського та європейського виховання; сподвижник Петра, але без фанатичного західництва, без національного самозречення. Він ближче до московина своєю гордою національною свідомістю, його країна єдино православна, єдино соціалістична — перша у світі: третій Рим. Він з презирством дивиться на решту, тобто західний світ, і не боїться його, не любить і боїться його. І, як у давнину, душа його відкрита Сходу. Численні «орди», вперше долучаються до цивілізації, вливаються у ряди російського культурного шару, вдруge піддаючи його орієнтіалізації.

Радянська номенклатура ґрунтувалася у першу чергу на партійних структурах, які фактично керували країною. Підбір кадрів до Рад усіх рівнів також проводився партійними органами, оскільки саме

вони призначали єдину кандидатуру на кожне депутатське місце, яка потім виставлялася на голосування. Вищий щабель в номенклатурі займала номенклатура ЦК, яка у 1980 р. складалася приблизно з 22.5 тис. працівників. Партійну номенклатуру доповнювала номенклатура господарська. Підбір кадрів номенклатурних проводився за особистим знайомством, причому основну роль відігравало те, що це були люди вірні тому чи іншому керівникові. Компетентність кадрів при цьому не грала визначальної ролі. Часто, якщо той чи інший керівник не міг впоратись з займаною ним посадою, його переводили на іншу керівну роботу. Таким чином, опинившись у номенклатурній касті, людина часто гарантувала собі довічне в ній перебування, однак потрапити до касті було складно.

Хрущов (праворуч) визволив країну від сталінізму, але сам був в кінцевому підсумку зміщений номенклатурою

Вельми показові у характеристиці ступеня могутності бюрократичного апарату зауваження Л. Д. Кучми, колишнього президента України:

«До 1980-х р. радянська економіка прийшла закритою, тіньовою і гранично бюрократизованою — і тоді ж значна частина власності, яка продовжувала називатися державною, по суті, перестала бути такою: багато хто з тих, хто сидів у партійних кабінетах і мав доступ до управління і господарювання, зробили все, щоб стати власниками — нехай не юридичними, але реальними, того, чим вони розпоряджалися. Пізніше радянська держава вже не могла керувати всією своєю власністю»

В епоху сталінізму у значної частини населення виробилося напіврелігійне ставлення до особистості Сталіна, політиці партії підпорядковувалися сліпо. Репресії сприяли тому, що люди боялися

висловити найменшу незгоду з офіційною ідеологією. Це створювало сприятливі умови для існування бюрократичного апарату як касти, неконтрольованою основною масою населення. Відчуження номенклатури від народу супроводжувалося зростанням пасивності населення, згасанням паростків низового самоврядування, падінням інтересу до офіційної ідеології. Лібералізація (або «відлига») під час правління Хрущова не справила істотних змін в існуючу номенклатурну систему, а після того, як лібералізація провалилася, пасивність населення і цинічне ставлення до ідеології особливо зросли.

Захід сонця Радянської структури державної влади також супроводжувався старінням вищих шарів керівництва. Якщо на початку радянського періоду більшовицьке керівництво було відносно молодим, то брежнєвське Політбюро ЦК КПРС складалося з людей похилого і пенсійного віку. Це було пов'язано з тим, що кадри добиралися за принципом особистого знайомства і сімейності, а друзі молодості (наприклад, Брежнєв і Черненко) старіли.

На тлі цього старіння у верхах, більш молоді представники нижчих ланок бюрократичної структури, позбавлені можливостей кар'єрного просування, бажали змін. На думку деяких учених, це багато у чому стало поштовхом до початку перебудови.

Партійно-державна номенклатура у СРСР — це привілейована правляча верства. До номенклатурного списку входили тільки члени КПРС. Правила клановості, родинних зв'язків, знайомств, телефонне право були важливими при підборі кадрів. Віддати під суд члена цієї касти могли тільки тоді, коли він «зрадив» своїх чи скоїв тяжкий злочин. Привілеї та пільги як певна система почали формуватися з перших років перебування більшовиків при владі. Інформація про привілеї не розголошувалася, оскільки могла викликати невдоволення населення.

Комуністична пропаганда постійно наголошувала, що радянське суспільство побудоване на засадах рівності та справедливості. Однак насправді партійно-державна номенклатура у СРСР порівняно з іншими верствами населення перебувала у привілейованому становищі, тобто мала переваги перед іншими, користувалася узаконеними чи незаконними прихованими пільгами, які давала належність до стану чиновництва. Вони були органічно пов'язані з тоталітарним характером влади, її закритістю. Привілеї та пільги вважалися своєрідною формою заохочення до праці, утримання у номенклатурній «обоймі», спонукання та стимулу до вірної служби владі, відданості керівництву.

Привілеї та пільги стосувалися передусім перших життєвих потреб. Належність до партійно-державної номенклатури відкривала шлях до успішного вирішення житлової проблеми. Партійні керівники у столицях, областях і районах отримували квартири в будинках поліпшеного планування, що знаходилися в найкращих мікрорайонах міста. Вони також мали доступ до кращого харчування, недоступного для основної маси громадян. Партійно-державна номенклатура мала привілеї у сфері медичного обслуговування (спеціалізації) та відпочинку (курорти). Найкращі автомобілі, меблі, одяг, взуття, книжки, навчання дітей у престижних навчальних закладах — це неповний перелік товарів і послуг, якими користувалася партійно-державна номенклатура.

Представники номенклатури у першу чергу могли придбати високоякісні товари закордонного виробництва, поїхати у закордонні відрядження, проводити відпустки в найкращих будинках відпочинку та санаторіях. У системі партійно-державної номенклатури діяло неписане правило: чиновника, якого звільнили з керівної посади, партійне керівництво призначало, як правило, на іншу номенклатурну посаду. Народ не мав можливості впливати на поведінку представників номенклатури, які були фактично поза критикою. Окремі публікації у пресі про порушення ними партійної дисципліни не впливали на статус і життя цього привілейованого стану.

Найвище партійно-державне керівництво та місцеві чиновники мали різний доступ до благ. Для вищої номенклатури діяли спеціальні медичні заклади та санаторії, радгоспи, окремі підприємства, де виробляли екологічно чисту продукцію, закриті магазини зі зниженими цінами.

До привілеїв належали також персональні пенсії, які враховували не тільки трудовий, а й партійний стаж і революційні заслуги. Порядок їх призначення та розміри визначалися положенням, затвердженим постановою Ради міністрів СРСР у липні 1956 р. Наприкінці 1977 р. воно було затверджене у новій редакції. Особам, які мали особливі заслуги перед радянською державою у галузі революційної, державної, господарської діяльності або видатні заслуги у галузі культури, науки, техніки та спорту, установлювалися персональні пенсії. Для осіб, які мали статус персональних пенсіонерів, були встановлені додаткові пільги. Зокрема, вони користувалися правом на додаткове житло, а житлова площа, яку вони займали, оплачувалася в розмірі 50% квартирної плати, установлені для робітників і службовців. Їм також надавалася знижка в розмірі 50%

установленої оплати за користування опаленням, водою, каналізацією, газом і електроенергією.

Персональні пенсіонери та члени їхніх сімей, які знаходилися на утриманні, мали переважне право на спеціалізовану медичну допомогу й безплатне протезування всіх видів (за винятком протезів із дорогоцінних металів). Ліки їм відпускалися за ціною, що становила 20% їх вартості. Тим, хто мав партійний стаж 50 років і більше, виплачувалися додаткові кошти у розмірі двомісячної пенсії, а особам, які мали партійний стаж 30-50 років, — у розмірі півмісячної пенсії.

Після розгортання політики гласності у суспільстві розпочалося обговорення проблеми привілеїв. Першим кроком до визнання існування привілеїв і обговорення цієї ситуації був XXVII з'їзд КПРС (1986). Одним із перших порушив цю проблему Б. Єльцин, який заявив, що принцип соціальної справедливості вимагає, щоб необґрунтовані привілеї, які отримували керівники на всіх рівнях, були відмінені. На XIX Всесоюзній партійній конференції знову прозвучали заклики до перегляду привілеїв партійно-державної номенклатури.

Дискусія щодо привілеїв була продовжена на з'їзді народних депутатів СРСР, який відбувся у травні-червні 1989 р. Депутати створили спеціальну комісію Верховної Ради СРСР для перегляду привілеїв, що ними користувалися певні категорії населення. Депутати-реформатори дійшли висновку, що саме зрівнялівка в оплаті праці номенклатури, невисока заробітна плата породжували привілеї, бо необхідно було якось підтримувати тих, хто виконував важливе державне завдання. Вони вважали, що проблему можна вирішити економічним шляхом, через підвищення заробітної плати радянським чиновникам.

Відповідно до рішення ЦК КПРС, від 1 жовтня 1989 р. заробітна плата партійних чиновників значно зросла. У цьому вбачали спосіб збереження привабливості партійної роботи.

Комісія, яку очолював Є. Примаков, рекомендувала ліквідувати Четверте управління Міністерства охорони здоров'я, що обслуговувало верхівку партійного та державного апарату. Рада міністрів СРСР ухвалила постанову про його ліквідацію у жовтні 1989 р.

ДЖЕРЕЛА:

Мілован Джилас. Новий клас. («Лицо тоталитаризма») вид. «Новости». Москва, 1992.; Восленский М. С., Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. М., 1991.; Історія в термінах і поняттях: довідник / За загал. ред. Орлової Т. В. — Вишгород, 2014.; Волокитина Т.В., Мурашко Г.П., Носкова А.Ф., Покивайлова Т.А. Москва и восточная Европа. Становление политических режимов советского

типа (1949 — 1953): Очерки истории. — М. : РОССПЭН, 2002. — 686 с.; Зенькович Н.А. Самые закрытые люди. От Ленина до Горбачева: Энциклопедия биографий. — М. : Олма-Пресс, 2002.

НОНКОНФОРМІЗМ

НОНКОНФОРМІЗМ (англ. non-conformism — «незгода») — незгода, неприйняття норм, цінностей, цілей, панівних у конкретній групі в конкретному суспільстві. В деяких випадках нонконформізмом називають просто готовність індивіда відстоювати свою особисту позицію в тих випадках, коли вона суперечить позиції більшості.

Нонконформізму конформізм часто протиставляється, проте при детальнішому розгляді між цими видами поведінки виявляється дуже багато спільного. Нонконформна реакція, як і конформна, обумовлена і визначена груповим тиском, є залежною від нього, хоча і здійснюється у логіці «ні». Поведінковий негативізм часто пов'язаний з тим, що конкретний індивід опиняється на стадії входження до групи, коли первинним особистісним завданням для нього виступає завдання «бути і, головне, здаватися не таким, як усі». У значно більшій мірі до реакцій і конформізму, і нонконформізму протилежний феномен самовизначення особи в групі. Відзначається також, що і конформна, і нонконформна поведінка частіше зустрічаються в групах низького рівня соціально-психологічного розвитку, і, як правило, не властива членам високорозвинених просоціальних співтовариств.

Широко відомі такі експериментальні дослідження

нонконформізму:

- 1951 р. - «Експеримент Аша», в якому близько 8% піддослідних виявили нонконформну реакцію.
- 1963 р. - «Експеримент Мілграма». Мається на увазі та його модифікація, в якій підсадним піддослідним було прописано відмовлятися брати участь в «експерименті». У цій модифікації більшість справжніх піддослідних відмовлялося від участі в «експерименті» услід за підсадними, але 10% випробовуваних продовжували виконувати інструкції експериментатора, попри умови експерименту.
- 1980 р. - Експерименти Чарльза Річарда Снайдера і Говарда Л. Фромкіна на студентах університету Пердью, де студентам спочатку пропонувалося оцінити те, наскільки, на їхню думку, 10 їх найбільш значущих установок, збігаються з аналогічними установками інших студентів, а потім брати участь в експериментальному дослідженні конформізму. Була виявлена закономірність, згідно з якою, чим більше учасники ідентифікували власні установки з

установками інших у ході опитування, тим сильніше у них виявлялася тенденція до нонконформізму на експериментальному етапі.

ДЖЕРЕЛА:

Нонконформізм // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Нонконформізм // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НОРМИ ПОЛІТИЧНІ

Політичні норми - (До визначення поняття). Політичні цінності й норми є найважливішими регулятивами політичної діяльності.

Норми (від лат. norma - керівний початок, правило, зразок) у політику означають правила політичної поведінки, очікування й стандарти, заборони й регулятиви, що регламентують політичну діяльність індивідів і соціальних груп відповідно до цінностей відповідної політичної культури, що зміцнюють стабільність і єдність політичної системи суспільства. У політику, як і в будь-який іншій суспільній діяльності, теж є свій захід, тобто розумна межа припустимого. Цей захід визначається інтересами безпеки й стабільного розвитку суспільства. Політичні норми являють собою як би «правила гри» у політику.

Політичні норми походять від відповідних політичних цінностей і ґрунтуються на них, але з іншого боку, останні виражаються у них. Якщо цінності відповідають на запитання, як ставитися до явищ політичної дійсності, до того, що є й що може бути, то норми пропонують, що з ними робити. Тому політичні цінності визначають загальну, стратегічну регуляцію поведінки, а політичні норми - конкретні установки відносно такої поведінки, їх зразки.

Головним коштом політичних дій, спрямованих на досягнення результатів, відповідних до політичних цінностей, є влада. Політична норма і є правило досягнення цієї мети. Політичні норми використовуються суб'єктами політики в боротьбі за владу й при її здійсненні, а підтримуються погрозою застосування коштів і санкцій політичного насильства. Дотримання політичних норм забезпечується в суспільстві шляхом застосування заохочення (наприклад, при обранні в представницький орган влади по мажоритарному принципу) і покарань. Ці позитивні й негативні політичні санкції виступають найбільш конкретним прямим і безпосереднім елементом у структурі політичної регуляції.

Політичні норми по суті соціальні, оскільки відбивають інтереси людей, що формуються у соціальній сфері. Саме на основі таких інтересів і виникають відповідні політичні інститути суспільства - партії, держава та ін. - взаємодія між якими саме й відбувається на основі дотримання політичних норм. Тому система політичної регуляції є підсистемою більш глибокої соціальної нормативної регуляції. Політичну діяльність, крім властиво політичних, регламентують і інші норми, у якості підсистем загальносоціальних. Такі насамперед правові й моральні норми. Перші проявляються у формі конституції, закону, інших державних і адміністративних нормативних актів, містять чіткі диспозиції, що визначають умови застосування даної юридичної норми, санкції карального характеру, що пропонує й, у випадку їх порушення.

Правові норми підкріплюються силою й авторитетом держави і його органів і мають загальнообов'язковий сенс. На відміну від них, норми моральні не мають загальнообов'язкового характеру, що пропонує й, не містять санкцій, а забезпечуються суспільною думкою, моральним боргом, інститутом моди й т.п. Культура, що пропонує стандарти правильної поведінки, називається нормативною культурою.

Протягом багатовікової історії політики велися спори про можливість комбінації політичних і правових норм для регуляції політичної діяльності. Розкид думок із цього приводу в історії політичної думки був широкий: від визнання внутрішнього аморалізму політичного (наприклад, у теорії й практиці макіавеллізму) до затвердження про необхідність моральної повинності (наприклад, у просвітницьких теоріях). Сучасний суперечливий світ, обтяжений загальносвітовими глобальними проблемами, по-новому гостро порушує питання про моральну регуляцію політичної поведінки.

Нормативна модель сучасного політика пропонує йому не тільки універсальні критерії раціональності (когерентності, послідовності, несуперечності прийнятих рішень, компетентності й т.п.), але й моральних регулятивів (толерантності, відповідальності, чесності, совісті та ін.)

Тому політичні нормативи діють у єдності раціонального й морального. Так, важливо ухвалювати такі урядові рішення, які б вчасно вирішували соціальні конфлікти, не защемляли честь і національна гідність свого народу, ішли в єдності слова й справи і т.д.

Політичні норми даного суспільства можуть бути універсальні, що ставляться рівною мірою до всіх діючих політичних суб'єктів, і частками (корпоративними), созданими партіями, громадськими організаціями й т. п. (наприклад, норми мажоритарного представництва, принцип демократичного централізму і т. д.) Крім того політичні норми можуть регламентувати діяльність окремого політичного суб'єкта відповідно до його статусної позиції у владі або певною політичною роллю.

Політичні норми різняться по способу фіксації (формальні й неформальні, усні й письмові, явні або латентні), по ступеню узагальненості (загальні принципи політичної діяльності або конкретні зразки політичної поведінки), по типу політичного режиму їх функціонування (демократичні, авторитарні, тоталітарні); у них можуть виражатися як позитивні (приписання), так і негативні (табування) характеристики політичної дії.

Проходження політичним нормам з боку політичного суб'єкта забезпечується подвійно: шляхом них інтерналізації (перетворення у внутрішню звичку у процесі політичної соціалізації), або за рахунок інституалізації, включення у політичну систему суспільства, а значить і застосування різних санкцій до тих, хто порушує прийняті норми (наприклад, виключення з партії або поразка в політичних правах). Політична нормативна регуляція може бути традиційною й тоді критичне відношення до них неприпустимо; або раціональною, коли виявлення й артикулювання її стає предметом особливого евристичного завдання (перша характерна, наприклад, для британської політичної культури, а друга - для умов сучасної Росії).

Політичні норми існують у трьох сферах соціальної діяльності:

- у нормативних висловленнях пануючих і підвладних;
- у соціальних відносинах, які обумовлюють правила їх функціонування;
- у свідомості - як переживання цих норм.

У кожній державі є основні й операціоналістські політичні норми, що залежать від безлічі соціально-політичних факторів (наприклад, норма єдиної керівної партії в тоталітарних державах тут виступає основною нормою, а що впливає з неї операціоналістська пропонує, щоб уся правляча еліта належала до цієї партії). В умовах трайбалістської організації «преторіанських» політичних систем політичні норми можуть служити ідеологічним флером традиційних етнічних або родинноземельських зв'язків і форм спільності (наприклад, у пострадянських республіках Середньої Азії).

Політичні норми можуть бути раціонально сформульованими, але, як правило, базуються на традиційних не писаних звичаях, табу, традиціях, характерних для даної культури (звідси традиційно закритий характер російського політичного процесу).

ДЖЕРЕЛА:

Норми політичні // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Норми політичні // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

НУ́НЦІЙ

НУ́НЦІЙ (від лат. Nuntius «вісник») — постійний дипломатичний представник Папи Римського у державах, з якими Ватикан підтримує офіційні дипломатичні відносини.

У теперішній час нунцій — це найвищий дипломатичний представник Святого Престолу, що відповідає надзвичайному і повноважному послу.

У низці країн, зокрема у більшості європейських католицьких (також у південно-американських), від часу проведення Віденського Мирного Конгресу 1814-1815 рр. нунцій є дуайеном (старійшиною) дипломатичного корпусу. Похідне від «нунцій» — «нунціатура», посольство Святого Престолу в певній державі.

Також існують ранги дипломатичних представників Святого Престолу — інтернунцій (або пронунцій), апостольський візитатор, апостольський делегат.

Інститут постійного представництва нунціїв склався з 1-ї половини XVI століття.

ДЖЕРЕЛА:

Нунцій // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Нунцій // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2010. – Ч. 1. – 186 с.
- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2011. – Ч. II. – 248 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. – Частина 1. – 204 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. Частина II. – 344 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.
- Карасевич А., Лисенко Л. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2008.
- Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2014. – 514 с.
- Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. Словник політологічних термінів. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Бондар С. С. Політична опозиція в політичній структурі суспільства. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Балановський Я. М. Політична коаліція: концепт і проблеми вирішення. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Електоральна формула: сутність та політичний концепт. Монографія. Умань: ПП.Жовтий. – 2010. – 156 с.
- Карасевич А. О. Майєвтика Сократа. Монографія. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О. Сократ та його епоха. Навчальний посібник. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О., Побережний І. Н., Побережний В.І. Політологія студентам. Навчальний посібник. – Київ – Кіровоград, «Трелакс». – 1999.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л.С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 3. – Стародавній Схід. – Умань. - 2012. – 695 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. -Книга 2. – Стародавній Рим. – Умань. - 2012. – 768 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 1. – Стародавня Греція. – Умань. - 2011. – 636 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 1. – Умань. - 2013. – 490 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 512 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. Частина 1. – Умань. - 2013. – 449 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 564 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., - Політичні портрети Київської Русі. – Умань. - 2011. – 674 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Політичні портрети Галицько-Волинської держави. – Умань. - 2011. – 464 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. - Європа. – Умань. - 2012. – 804 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. Північна Америка – Умань. – 2011. – 774 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. 1 – Умань. - 2013. – 484 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. II – Умань. - 2013. – 643 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. I – Умань. - 2014. – 670 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. II – Умань. - 2014. – 646 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. - Дисидентський рух. – Умань. - 2014. – 702 с.

Політичні портрети України у XVII - XVIII ст. Ч. I. – Навч. пос. / Укл. – Карасевич А. О., Левківський К.М., Карасевич О.О. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 491 с.

Політичні портрети України у XVII - XVIII ст. Ч. II. – Навч. пос. / Укл. – Карасевич А. О., Левківський К.М., Карасевич О.О. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 513 с.

Політичні портрети України: Національне Відродження України у Х – ХХІ ст., Книга 1. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015. –

Політичні портрети України: Національне Відродження України у ХХ – ХХІ ст., Книга 2. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015.

–

Політичні портрети України: Національне Відродження України у ХХ – ХХІ ст., Книга 3. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015.

–

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 1. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 890 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 2. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич., З. В. Священко.,– Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 474 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 3. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 883 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 4. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 748 с.

Політичні портрети Росії. Книга 3. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – 769 с.

Політичні портрети у Києво-Могилянської академії протягом ХУІІ – ХХІ ст. - Навч. пос./ Укл. Карасевич А. О., Карасевич О.О. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 676 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Абросимова С.В., Парамонов А.Ф. Дмитро Яворницький та його родівід – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

Алфьоров О. Шляхетсько-козацький рід Голубів в процесі формування українського козацтва: 1578 — 1648./ магістерська робота Інституту історичної освіти НПУ ім. М.Драгоманова. — К., 2005. — 130 с.

Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб — славетний представник Роду//Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. — Київ. Вид. центр КНЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 383—385.

Алфьоров О. До історії показаченої української аристократії (представника роду Голубів XVI — XVIII ст.) // Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130 річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського». Число II. Київ, видавничий центр КНЛУ. — 2003. — С. 147 — 154.

Амурское казачье войско // Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969–1978.;

Антонович М. Козацьке військо у московській війні 1633 р. В. 1932;

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юрид. кн., 2003. — Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. — 584 с.

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. — К.: Україна, 2004. — 304 с.

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 288с.

Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. — К.: Дніпро, 1991. — 335 с.

Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками / М. М. Аркас. — 2-е факс. вид. — Х.: Вища шк., 1991. — 456 с.

Бажан О., Гасай Є., Гуцал П. (упорядники). Реабілітовані історією. Тернопільська область.— Тернопіль: Збруч, 2008. 728 с

Бантыш-Каменский Д. М., История Малой России, К., 1903.

Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 2000. — 120 с.

Бойко І. Й. zobов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 1998. — 52 с.

Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. — Л.: Каменярь, 1990. — 301 с.

Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. — Київ, 2007. — 72 с.

Велика Історія України від найдавніших часів: у 2 т. — К.: Глобус, 1993. — Т. 2. — 352 с.

- Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. — К. : Наш час, 2008. — 320 с. — (Невідома Україна).
- Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. — С. 566—567;
- Володарі гетьманської булави. — К., 1994.
- Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.
- Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969;
- Голобуцький В. А. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого, М., 1954.
- Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
- Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. К., 1961;
- Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. К., 1962;
- Горобець В. М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К., 2001;
- Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи, 1578–1616 рр. / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2010. — 192 с.
- Горобець В. М. Україна: козацькі війни 1618–1638 / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2011. — 268 с.
- Грушевський М. С. Нариси історії українського народу. — К.: Либідь, 1990. — 400 с.;
- Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638 — 1648 рр.), «Історія України-Русі», т. VIII, ч. II, вид. 2, Київ — Відень, 1922.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі. — т. 1-10. — К., 1993–1999 рр.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 9, кн. 1: (1650–1654 рр.). — 880 с.
- Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. — К.: Либідь, 1990. — 395 с.
- Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1992. — 544 с.
- Густинський літопис // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2006.
- Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. — К. : Альтернативи, 1999. — 304 с. — (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 8).

Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Л.: Львів. д. ун-т внутр. справ, 2008. – 468 с.

Греченко В., Ярмиш О. Історія України Торсінг. - 2005. - с. 39-47.

Дзира Я. Автопортрет нації / Я. Дзира. – К.: Б-ка українця, 1997. – 143 с.

Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – 2-е вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 1142 с.

Довідник з історії України. Видання в трьох томах. / За ред. Підкови І. та Шуста Р. – Київ, 1995.

Давлетов О. Р. Б. Д. Крупницький — історик українського козацтва. «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.» (Запоріжжя), 1998, вип. 3;

Донские казаки в прошлом и настоящем / под общ. редакцией Ю. Г. Волкова. Изд-во Ростовского университета, 1998.

Дорошенко Д. І. Нариси історії України: в 2 т.- К.: Глобус, 1991. — Т.1 — 238 с.

Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е-Й. – С. 270–278.

Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. Л. К. Артемева. — К.: Наукова думка, 1985. — Т.2. — 495 с.

Єремєєв І. С. Герби гетьманів України / І. С. Єремєєв. – К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – 54 с.

Забайкальские казаки // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. Наука, 2004. — С.371; Забайкальское казачье войско // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. - 2004. — С. 382.

Завальнюк О. М. Д. І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському // Краєзнавство: Науковий журнал. — 2001. — № 1- 4. — С. 145–148.

Ілюстрована енциклопедія історії України: у 3 т. – К.: Спалах, 2004. – Т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. – 216 с.

Історичні постаті України: іст. нариси / упоряд. О. В. Болдирєв. – О.: Маяк, 1993. – 384 с.

Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т.1–2.

Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. – Л.: Бескид Біт, 2005. – 368 с.

Історія українського війська: у 2 ч. — Л.: Вид-во Івана Тиктора, 1993.

Історія української культури: підручник / за ред.: Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. — Х.: Право, 2012. — 368 с.

История казачества Азиатской России: в 3 т. / В. В. Алексеев; Н. А. Миненко. — Екатеринбург, 1995.

Історія України. ЗНО за 30 днів / І. А. Коляда, О. Ю. Кириєнко. — К.: Генеза, 2013. — 256 с.

Князі Київські та правителі Києва до часу видання «Синописа» // І. В. Жиленко. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — Київ.: ВІПОЛ, — Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.

Коваленко Сергій. Гладкий Матвій Іванович//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.

Коваленко Сергій. Джалалий Филон//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008

Козацькі вожді, гетьмани, кошові // Історія української культури. у 5 Т. — Т.2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ, «Наукова думка», 2001

Корсак І. Гетьманіч Орлик / І.Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2006. — 120 с.

Корсак І. Імена твої, Україно / І.Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2007. — 300 с.

Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі.-Харків: ВД «Школа», 2007. - 576 с.

Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. // Исторические произведения. Автобиография. — Киев, 1989.

Костомаров Н. И. Руина: гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича 1663—1687 гг. // Исторические монографии и исследования: В 17 тт. — М.: Чарли, 1995. — [Т. 7]. — С. 7.

Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. — Прешов, 1996.

Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. — К.: Фотовідеосервіс, 1993. — 80 с.

Кривошея В. В. «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк». — К.: ВД «Стилос», 2006. - с. 121

Кривошея В. Українська козацька старшина. — Ч.2. — К., 1998

- Кривошея В. Білоцерківський полк. — К., 2002
- Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. — Л.: Світ, 1990. — 520 с.
- Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.
- Крип'якевич І. Історія українського війська. Л. 1936;
- Криськов А. А. Діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (20 - ті роки ХХ ст.) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9 - 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 38 - 40.
- Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К: Україна, 2001. - 240 с.
- Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й Тищик. — К.: Ін Юре, 2007. — 624 с.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2003.
- Мазепа Н. Н. Гетман Мазепа: енцикл. справочник / Н. Н. Мазепа. — Х.: Оберіг, 2010. — 304 с.
- Малий словник історії України. — К.: Либідь, 1997. — 464 с.
- Мельник Л. Гетьманщина першої чверті ХVІІІ ст. — К., 1997;
- Мельничук Олександр. Працював без упину на користь України // Історичний календар. — К., 1996. — С. 124–125.
- Мицик Ю.А. Козацький край. — Дніпропетровськ, 1997.
- Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. К., 2004
- Мицик Ю.А. Історія України. К., 2005
- Мицик Ю.А. Чигирин — гетьманська столиця. К., 2008
- Мицик Ю.А. За віру православну. К., 2009.
- Мицик Ю.А. Іван Сірко. К., 2010.
- Мільчев О.І. Запорозжці у Банаті та Бачці: стан та перспективи дослідження проблеми // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 6. — К., 2001. — С.86-95.
- Мільчев О.І. Бахмутський козацький полк // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 31.
- Мільчев О.І. Буджацька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С.50-51.
- Мільчев О.І. Джамбуйлуцька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 127.

Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 5. - с. 76 - Повний текст.

Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - №2. - с.10 - Повний текст.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: (Запорозька Січ у західноєвроп. іст.-літератур. пам'ятках) / Д. С. Наливайко. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.

Осипов К. Богдан Хмельницький. — 2-е изд., перераб. — М.: Мол. гвардия, 1948. — 480 с. (ЖЗЛ)

Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2005. — С. 455–456.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004;

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 267 с.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

Петрикова В. Діячі бібліотечного краєзнавства на Поділлі та їх вплив на розвиток теорії краєзнавчої бібліографії в Україні в післяреволюційні роки // Вісник історико-культурологічного Подільського братства. — 1995. — № 4. — С. 88.

Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — К.: Школа, 2007. — 592 с.

Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. — Репр. вид. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1–2.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.: законодавство. — К.: Книга, 1997. — 547 с.

Прицак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994;

Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994.

Сергійчук, В. І. Іменем Війська Запорозького : укр. коз. в міжнар. відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К.: Україна, 1991. — 256 с.

Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. — К.: Фотовідеосервіс, 1992. — 60 с.

Сергійчук В. І. Богдан Хмельницький та його старшина.- К., 1996.- 56 с.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Кліо : події і люди укр. історії / М. Ф. Слабошпицький. — К.: Махаон, 2003. — 224 с.

Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально- політичний портрет/ В. А. Смолій, В. С. Степанков. — 2-ге видання, доповнене, перероблене. — Київ: Либідь, 1993. — 487 с.

Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)/В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Альтернативи, 1999. — 352 с. — (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 7).

Сорока Ю. В. Походи Богдана Хмельницького / Ю. Сорока. — Х.: Фоліо, 2011. — 120 с.

Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 рр. — К., 2004

Станіславський В.. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центральній-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. — Вип.8. — К., 2008

Степанков В. С. Михайло (Станіслав) Кричевський / / Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. - К. , 1998. - Т. 1. - С. 181.

Стецюк К. І. Початок визвольної війни українського народу і переговорів про возз'єднання України з Росією в 1648 р., у книзі: «Визвольна війна 1648 — 1654 рр. і возз'єднання України з Росією», під редакцією В. А. Дядиченка, О. К. Касименка і Ф. П. Шевченка, К., 1954.

Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. — 3-є вид. — К.: Либідь, 1993. — 720 с.

Субтельний О. Козацька ера // Україна: Історія. — Київ: Либідь, 1993.

Сушинський Б. І. «Козацька Україна: «Хмельниччина». - Одеса, «ВМВ» 2004. - 560 с.

Сушинський Богдан / / Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. - Одеса, 2006.

Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.

Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. — К. : Дніпро, 2001.

Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008;

Україна: антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. — К. : Основи, 2008.:

Т. 2, кн. 1 : (XVI ст.). — 560 с.

- Т. 2, кн. 2 : (Перша половина XVII ст.). – 536 с.
- Т. 3, кн. 1 : (Третя чверть XVII ст.). – 504 с.
- Т. 3, кн. 2 : (Остання чверть XVII – початок XVIII ст.). – 576 с.
- Т. 4, кн. 1 : (Перша третина XVIII ст.). – 520 с.
- Т. 4, кн. 2 : (Середина XVIII ст.). – 360 с.
- Т. 3 : Битва за козацьку державу (XVI–XVII ст.). – 496 с.
- Т. 4 : Спроби реанімації козацької держави (XVIII ст.). – 528 с.
- Україна: хронологія розвитку / автори, кер. проекту : А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов. – К.: Кріон, 2009.
- Т. 3: Від Батієвої навали до Люблінської унії. – 696 с.
- Т. 4: На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. – 2009. – 864 с.
- Україна — козацька держава/ ред. Недяк В. В.; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. — К.: Емма, 2004. — 1216 с.
- Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.
- Українське козацтво: мала енцикл. — К. : Генеза, 2002. — 568 с.
- Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю історія. — Чернівці, 2000.
- Хмельницький Б. — славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк В. Д. — Рівне, 1995. — 132 с.
- Хорунжий Ю.М. Любов маєш — маєш згоду: Іст. роман. — К.: Вид.дім “КМ Академія”, 2003. — 330 с.
- Чайковський Андрій / / Перед зривом. Полковник Кричевський. - Львів, 1992.
- Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) — полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. — К., 2004.
- Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі: Щорічник. — 2004. — № 4.
- Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). — К.: КМ Academia, 2004. — 250 с.
- Чухліб Т. Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 — 1683 рр.) // Київська старовина — 2002 — № 4 — С.126 — 140

Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.-Нью-Йорк, 2003.

Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії укр. державотворення / В. Шевчук. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер.П.Тарашук. — К.: 2004. — 496 с.

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану.— К., 2000.

Шевчук В. Гетьман-вигнанець // Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори. — К., 2006;

Шубравська М. Д. І. Яворницький. К. 1972.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993р.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Київ, 2006.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ, 2008.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. § 2. Згасання козацьких автономій у підросійській Україні //— Київ, 1997.

ЗМІСТ

МАБЛІ ГАБРІЕЛЬ БОННО́ ДЕ(1709 – 1785 pp.).....	3
МАГДЕБУ́РЗЬКЕ ПРА́ВО.....	5
МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА.....	12
МАЗЕ́ПА-КАЛЕДИНСЬКИЙ ІВА́Н СТЕФА́НОВИЧ (1639 – 1709 pp.).....	13
МАКІ́НТАЙР АЛАСДЕР ЧАЛМЕРС (НАР. 1929 p.).....	28
МАКІ́ЯВЕ́ЛЛІ НІККО́ЛО (1469 –1527 pp.).....	31.
МАКІАВЕ́ЛЛІЗМ.....	35.
МА́ЛЕНКОВ ГЕО́РГІЙ МАКСИ́МІА́НОВИЧ (1901 - 1988 pp.).....	38
МА́ЛОРОСІ́ЙСТВО.....	45
МА́МФОРД ЛЬЮ́ІС (1895 – 1990 pp.).....	48
МА́НДАТ.....	49
МА́НДАТНА КО́МІСІ́Я.....	50
МА́НІПУ́ЛЮВАННЯ ПОЛІ́ТИЧНЕ.....	51
МА́НІФЕ́СТ.....	56
МА́НІФЕ́СТА́ЦІ́Я.....	57
МА́О ЦЗЕДУ́Н (1893 – 1976 pp.)	57
МА́РГІНА́Л.....	71
МА́РКЕТИ́НГ ПОЛІ́ТИЧНИЙ.....	72
МА́РКС КА́РЛ ГА́ЙНРИХ (1818 – 1883 pp.)	77
МА́РКСІ́ЗМ.....	86
МА́РКСІ́ЗМ-ЛЕНІ́НІ́ЗМ.....	104
МА́РКУ́ЗЕ ГЕРБЕРТ(1898 – 1979 pp.)	108
МА́РКУСЬ ВА́СИЛЬ (НАР. 1922 p.)	112
МА́РТОВ (ЦЕДЕРБА́УМ) Ю́ЛІЙ ЙО́СИПОВИЧ (1873 – 1923 pp.)	113
МА́СЛОУ АБРА́ХАМ ГА́РОЛЬД (1908 – 1970 pp.)	114
МА́СОВА ПОЛІ́ТИЧНА СВІ́ДОМІ́СТЬ.....	117
МА́СОВЕ СУСПІ́ЛЬСТВО.....	125
МА́СОНСТВО.....	126
МА́ФІ́Я.....	139
МА́ХНО́ НЕ́СТОР ІВА́НОВИЧ (1888 –1934 pp.).....	140
МА́ШЕ́РОВ ПЕТРО МИРО́НОВИЧ (1918 – 1980 pp.).....	150
МЕ́ЙО ЕЛТОН ДЖО́РДЖ (1880 – 1949 pp.).....	152
МЕ́ЛЬЕ ЖАН (1664-1729 pp.).....	155
МЕМОРА́НДУМ.....	157
МЕНГІ́СТУ ХА́ЙЛЕ МА́РІАМ (НАР. 1937 p.).....	159
МЕ́НЕДЖМЕНТ.....	170
МЕНЕ́ДЖМЕНТ ПОЛІ́ТИЧНИЙ.....	177
МЕНТА́ЛЬНІ́СТЬ.....	183
МЕНТУ́ХОТЕП І (2060 – 2010 pp. до. н. е.).....	184
МЕНТУ́ХОТЕП ІІ (2056 – 1195 pp. до. н. е.).....	186
МЕНШО́ВИЗМ.....	187
МЕ́РИТОКРА́ТІ́Я.....	188

МЕРКАНТИЛІЗМ.....	189
МЕРНЕПТАХ (1212 – 1202 pp. до н. е.)	191
МЕСІАНСТВО.....	196
МЕРРІАМ ЧАРЛЬЗ ЕДВАРД (1874 – 1953 pp.).....	196
МЕРТОН РОБЕРТ КІНГ(1910 –2003 pp.)	197
МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЇ.....	199
МЕТРОПОЛІЯ.....	205
МИРНОГО СПІВІСНУВАННЯ ПРИНЦИП.....	207
МИСЛЕННЯ ПОЛІТИЧНЕ.....	208
МІТНИЦЯ.....	211
МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ.....	212
МІД ДЖОРДЖ ГЕРБЕРТ (1863 –1931 pp.).....	213
МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК (МАПН).....	214
МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА.....	215
МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА.....	218
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.....	222
МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА.....	230
МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА.....	233
МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ.....	237
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....	248
МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ.....	250
МІЛІТАРИЗМ.....	251
МІЛЛІС ЧАРЛЬЗ РАЙТ (1916 – 1962 pp.).....	252
МІЛЛІ ДЖОН СТЮАРТ (1806 - 1873 pp.).....	257
МІЛЬТІАД (550 – 488 pp. до н. е.).....	262
МІНІСТЕРСТВО.....	265
МІНІСТР.....	265
МІНІСТР БЕЗ ПОРТФЕЛЯ.....	267
МІСТО-ДЕРЖАВА.....	268
МІТИНГ.....	272
МІТТЕРАН ФРАНСУА МОРИС АДРІАН МАРІ (1916 - 1996 pp.).....	272
МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ.....	275
МІСЦЕВА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ.....	285
МІТЧЕЛЛ УЕСЛІ КЛЕР (1874 –1948 pp.).....	288
МІФ ПОЛІТИЧНИЙ.....	289
МІХЕЛЬС РОБЕРТ (1876 - 1936 pp.).....	292
МІХНОВСЬКИЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1873 –1924 pp.).....	294
МОБУТУ СЕСЕ СЕКО КУКУ НГБЕНДУ ВА ЗА БАНГА (1930 - 1997 pp.).....	310
МОВНА ПОЛІТИКА.....	315
МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА.....	316
МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА.....	320
МОЛОТОВ В'ЯЧЕСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ(1890 –1986 pp.).....	325
МОНОМАХ ВОЛОДИМИР (1113–1125 pp.).....	328
МОНАРХІЯ.....	334

МОНІЗМ.....	341
МОНІТОРИНГ ПОЛІТИЧНИЙ.....	342.
МОНТЕСК'Є ШАРЛЬ-ЛУЇ ДЕ (1689–1755 pp.).....	344.
МОР ТОМАС (1478 – 6 1535 pp.).....	348
МОРГЕНТАУ ГАНС (1904 – 1979 pp.).....	355
МОРЕЛЛІ (ХУІІІ СТОЛІТТЯ).....	360
МОРЕНО ДЖЕКОБС ЛЕВІ (1892 – 1974 pp.).....	362
МОСКА ГАЕТАНО (1858-1941 pp.).....	363
МОТИВИ ПОЛІТИЧНІ.....	370
МУБАРАК МУХАММЕД ХОСНІ САЙІД (1928 –2015 pp.).....	371
МУДРИЙ ЯРОСЛАВ (1019–1054 pp.).....	376
МУНІЦИПАЛІТЕТ.....	385
МУРАВІЙОВ МИХАЙЛО АРТЕМОВИЧ (1880 - 1918 pp.).....	387
МУРАВІЙОВ-АПОСТОЛ МАТВІЙ ІВАНОВИЧ (1793 –1886 pp.).....	390
МУРАВІЙОВ-АПОСТОЛ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (1796 –1826 pp.).....	391
НАБІС (207 – 192 pp. до н. е.).....	393
НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН.....	395
НАЙМАНЕЦЬ.....	398
НАПОЛЕОН І БОНАПАРТ(1769 –1821 pp.).....	415
НАРАМ-СУЕН (НАРАМСІН) (2290 – 2254 pp. до н. е.).....	422
НАРОД.....	425.
НАРОДИ КОРИННІ.....	427
НАРОДНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО.....	429
НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ.....	430
НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ.....	437
НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ.....	445
НАРОДНИЦТВО.....	454
НАСИЛЛЯ У ПОЛІТИЦІ.....	458
НАУКО-ТЕХНІЧНА ПОЛІТИКА.....	461
НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМ.....	466
НАЦІОНАЛІЗМ.....	469
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	482
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ.....	494
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА І СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ.....	499
НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ.....	505
НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР.....	512
НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШІНИ.....	513
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА.....	525
НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ.....	528
НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА АВТОНОМІЯ.....	529
НАЦІЯ.....	532
НЕВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ ПРИНЦИП.....	538
НЕГАТИВНЕ РЕКЛАМУВАННЯ.....	542
НЕДІЙСНІ ВИБОРИ.....	543

НЕДОТОРКА́ННІСТЬ ОСОБИ.....	544
НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ПРИНЦИП.....	551
НЕЙТРАЛІ́ТЕТ У ПОЛІТИЦІ.....	555
НЕЙТРАЛІ́ТЕТ ЗБРОЙНИЙ.....	558
НЕОКОНСЕРВА́ТІЗМ.....	559
НЕОЛІБЕРАЛІ́ЗМ.....	565
НЕПОРУШНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ ПРИНЦИП.....	566
НЕПРЯМІ ВИБОРИ.....	567
НЕСТОР ЛІТОПИСЕЦЬ.....	568
НІКСОН РІЧАРД МІЛГАУС (1913 - 1994 pp.).....	574
НІМЕЦЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА.....	577
НІСБЕТ РОБЕРТ ОЛЕКСАНДР (1913 –1996 pp.).....	586
НІЦШЕ ФРІДРІХ ВІЛЬГЕЛЬМ (1844 - 1900 pp.).....	589
НОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК (НМЕП).....	596
НОВІ ЛІВІ.....	597
НОВІ ПРАВА.....	598
НОВОГО ЧАСУ ПОЛІТИЧНА ДУМКА.....	601
НОЗІК РОБЕРТ (1938 – 2002 pp.).....	606
НОМЕНКЛАТУРА ПАРТІЙНА.....	607
НОНКОНФОРМІ́ЗМ.....	615
НОРМИ ПОЛІТИЧНІ.....	616
НУ́НЦІЙ.....	619
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА.....	620
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	622